

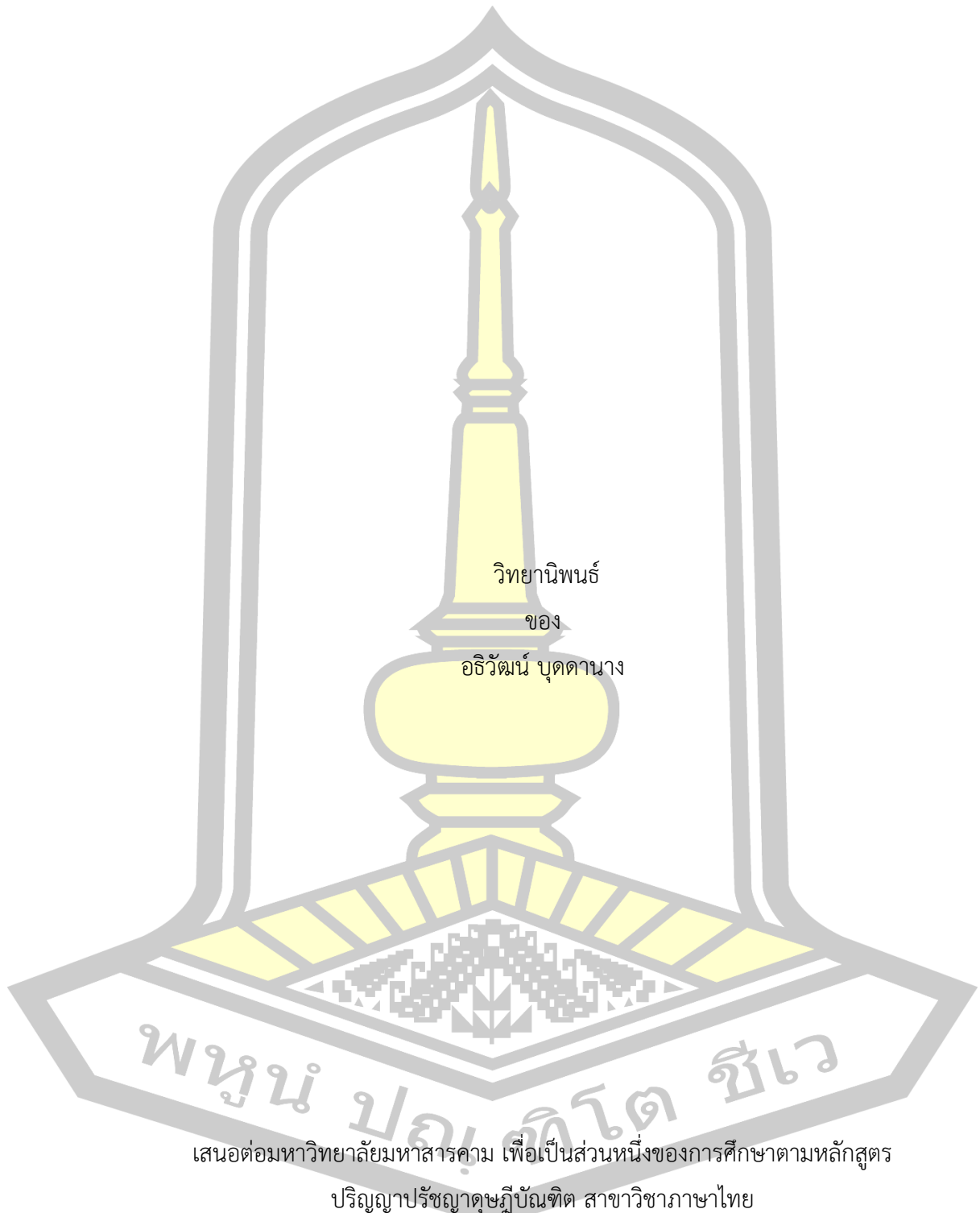
ตำนานพระพุทธรูปอีสาน: ลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปกับความเชื่ออื่น

วิทยานิพนธ์
ของ
อริวัฒน์ บุคตานาง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ธันวาคม 2567

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ตำนานพระพุทธรูปอีสาน: ลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่ออื่น

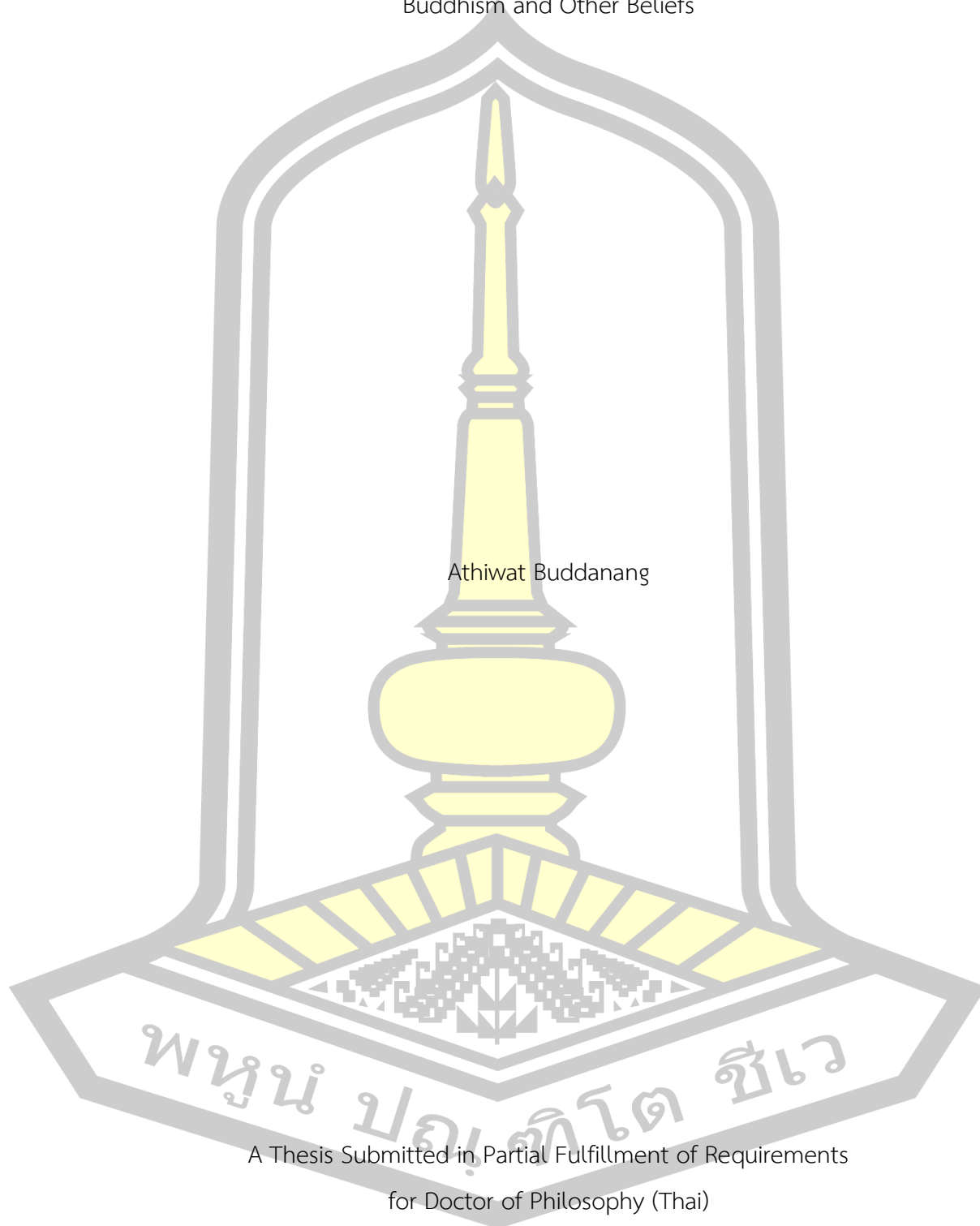
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

ธันวาคม 2567

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Myth of the Buddha's Footprints in Isan: Characteristics and Interaction Between
Buddhism and Other Beliefs

Athiwat Buddanang

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Thai)

December 2024

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของพระมหาอิวัฒน์ บุตตานาง
แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
ภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. ดนิตา ดวงวิไล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ศ. ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ)

.....กรรมการ

(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิตร์)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. ราชนัย นิลวรรณภา)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. บัญญัติ สาลี)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิตร์)

.....
(รศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	ตำนานพระพุทธรบาทอีสาน: ลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนา กับความเชื่ออื่น		
ผู้วิจัย	อธิวัฒน์ บุคตานาง		
อาจารย์ที่ปรึกษา	ศาสตราจารย์ ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	ภาษาไทย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2567

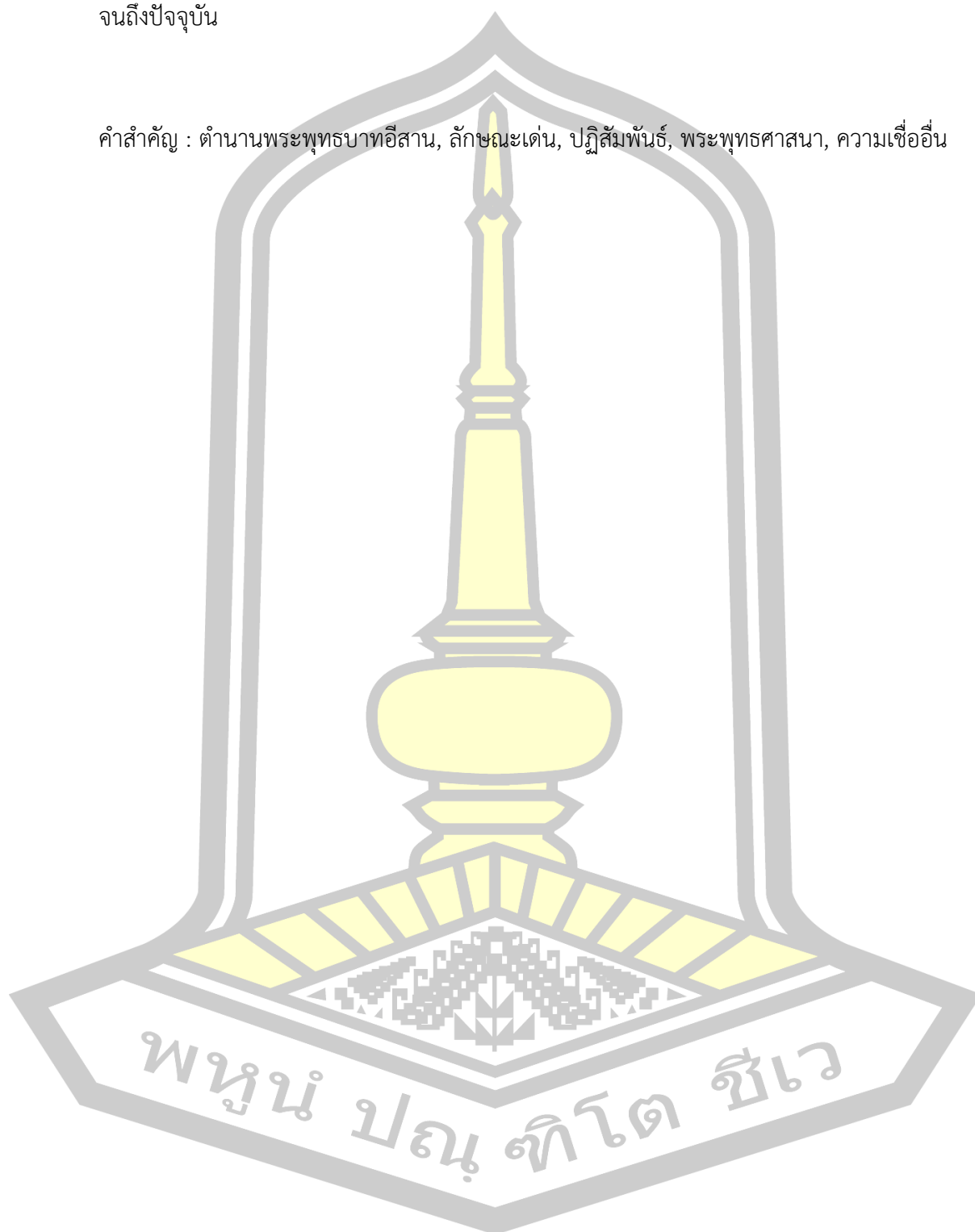
บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีความมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่น และปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น ที่สะท้อนจากตำนานพระพุทธรบาทซึ่งเป็นข้อมูลมุขปาฐะ และลายลักษณ์ รวบรวมจากสถานที่ที่มีรอยพระพุทธรบาทในภาคอีสานของไทย จำนวน 224 เรื่อง นำมาวิเคราะห์โดยประยุกต์ใช้วิธีการศึกษาโครงสร้างนิทานของวลาดิเมียร์ พรอฟฟ์ โครงสร้างตำนานปรัมปราของโคลด เลวี-สเตราส์ และกรอบแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาและความเชื่อของ ทิมไบยาร์ และคอนโดมินัส เป็นหลัก

ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรบาทอีสานมี 4 ด้าน ได้แก่ ด้านโครงสร้าง ประกอบด้วยเหตุการณ์หลัก 4 เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์เริ่มเรื่องเล่าถึงการมาพบกันของตัวละคร เหตุการณ์หลักเล่าถึงการขัดแย้งและการยอมรับ เหตุการณ์ต่อเนื่องเล่าถึงการประทับรอยแล้วพยากรณ์ และเหตุการณ์จบเรื่องเล่าถึงการค้นพบ รักษาและปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรบาท ด้านแบบเรื่อง 4 แบบ พบว่ามีลักษณะเป็นคู่ตรงข้าม 2 คู่ คู่ที่ 1 คือ แบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรเจ้าประทับ ตรงข้ามกับรอยพระพุทธรบาทที่สร้างจำลอง สื่อถึงความจริงและความไม่จริง คู่ที่ 2 คือ แบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่อยู่ในธรรมชาติ ตรงข้ามกับรอยพระพุทธรบาทที่อยู่ในชุมชน สื่อถึงธรรมชาติและวัฒนธรรม ด้านอนุภาค พบ 9 อนุภาค ได้แก่ การเดินทาง การพบ การขัดแย้ง การยอมรับ การประทับ การพยากรณ์ การค้นพบ การรักษา และการปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรบาท และด้านบทบาท พบ 4 บทบาท ได้แก่ การสร้างเรื่องเล่า การสร้างศาสนสถาน การสร้างประเพณีและพิธีกรรม และการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและภูมินิเวศ เป็นลักษณะเด่นนำไปสู่การค้นพบปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น 5 ประเด็น ได้แก่ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อเรื่องนาค ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ความเชื่อพุทธพาณิชย์ สะท้อนปฏิสัมพันธ์ในลักษณะการขัดแย้ง ยอมรับและผสมผสาน ส่วนความเชื่อพระเกจิอาจารย์ สะท้อนปฏิสัมพันธ์ในลักษณะการยอมรับและผสมผสาน การวิจัยนี้ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของตำนานพระ

พุทธบาทอีสาน ที่บันทึกเรื่องราวปฏิสัมพันธ์พระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่นในสังคมอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : ตำนานพระพุทธบาทอีสาน, ลักษณะเด่น, ปฏิสัมพันธ์, พระพุทธศาสนา, ความเชื่ออื่น

TITLE	Myth of the Buddha's Footprints in Isan: Characteristics and Interaction Between Buddhism and Other Beliefs		
AUTHOR	Athiwat Buddanang		
ADVISORS	Professor Pathom Hongsuwan , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Thai
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2024

ABSTRACT

This thesis analyzes the distinctive features and interactions between Buddhism and other belief systems as reflected in the myths of the Buddha's footprint. The researcher gathered 224 accounts of these myths, both oral and written, from locations associated with Buddha's footprints in northeastern Thailand. The study applies Vladimir Propp's narrative structure method, Claude Lévi-Strauss's mythological structural approach, and the religious and belief interaction frameworks of Tambiah and Condominas.

The research examines the myths of the Buddha's footprint in northeastern Thailand, highlighting their structural, tale types, and functional characteristics. These myths are marked by four key events: the meeting of characters, conflict, and acceptance, the imprinting of the footprint followed by prophecy, and the discovery, preservation, and veneration of the footprint. The analysis identifies four tale types, grouped into two pairs of opposites: truth versus falsity (original versus replica footprints) and nature versus culture (footprints in natural versus community settings). Nine motifs are also recognized, such as journey, encounter, and veneration. The research further identifies four key functions: creating narratives, establishing religious sites, developing traditions and rituals, and promoting cultural and eco-tourism areas. Additionally, five interactions between Buddhism and other belief systems are revealed, reflecting conflict, acceptance, and integration, including interactions with traditional beliefs, Nāga, Brahmanism-Hinduism, commercialized Buddhism, and

revered Buddhist monks. This study underscores the cultural and historical significance of these myths as reflections of Buddhist and local belief interactions throughout the region's history.

Keyword : Myth of the Buddha's footprint in Isan, Characteristics, Interaction, Buddhism, Other beliefs

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จบริบูรณ์ลงได้ ด้วยความพอใจ พากเพียร พยายามเอาใจใส่ พิจารณา พิเคราะห์ พอเหมาะพอควร โดยได้รับการประคับประคอง ติดตามดูแล ให้กำลังใจ กำลังสติปัญญาจาก อาจารย์ที่ปรึกษาควบคุมวิทยานิพนธ์ คือ ศ.ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ ท่านได้สนับสนุนให้พัฒนาหัวข้อวิจัย ตั้งแต่เริ่มต้นเปิดเล่ม แนะนำ ติดตาม ความก้าวหน้าอย่างสม่ำเสมอ จนกระทั่งปิดเล่ม

ขอขอบคุณคณะกรรมการสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์ ประกอบด้วย รศ.ดร.พิสิทธิ์ กอบบุญ ประธานผู้ทรงคุณวุฒิ รศ.ดร.นิตยา วรรณกิตร์ ผศ.ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา ผศ.ดร.สมัย วรรณอุตร และ อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะที่มีคุณค่าทำให้โครงร่างวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ประกอบด้วย รศ.ดร.ดนิตา ดวงวิไล ประธานผู้ทรงคุณวุฒิ รศ.ดร.นิตยา วรรณกิตร์ ผศ.ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา ผศ.ดร.บัญญัติ สาลี และอาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้ตั้งข้อสังเกต และให้ข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนาปรับปรุงวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้มีคุณค่าทางวิชาการ อย่างสมบูรณ์บริบูรณ์ทุกประการ

ขอขอบคุณอาจารย์ผู้บรรยายในชั้นเรียน ประกอบด้วย ศ.ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ รศ.ดร.นิตยา วรรณกิตร์ รศ.ดร.จารุวรรณ ธรรมวัตร ที่ได้ให้องค์ความรู้ ชัดข้อมูล แนวคิดในการจัดประกายให้เกิดการพัฒนาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้ก้าวหน้ามาตามลำดับ

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ที่ได้ให้โอกาสมา ศึกษา ให้มีคุณวุฒิ วิทยฐานะทางการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น โดยเฉพาะคณาจารย์เพื่อนร่วมงานใน หลักสูตร ที่เป็นทั้งเพื่อนร่วมชั้นด้วย ที่คอยสอบถาม สง่ากำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณพุทธสถานรอยพระพุทธรูปทุกแห่ง แหล่งข้อมูลทุกที่ หน่วยงาน องค์กร สื่อ เอกสาร พระอาจารย์ทุกรูป ที่อำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลทุกประการจนสมบูรณ์

ขออนุโมทนาขอบคุณญาติโยมผู้อุปถัมภ์ทุนการศึกษาทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โยมอาตัก และโยมย่าแดง ขอคุณงามความดี ประโยชน์โสทธิผล อันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จงสำเร็จแก่ท่านทั้งหลายผู้มีส่วนสนับสนุนอุปถัมภ์บำรุง มีมารดา บิดา เป็นต้น ตลอดกาลเป็นนิตย์

อิริวัฒน์ บุคตานาง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฌ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฒ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 คำถามหลักการวิจัย	13
1.3 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	13
1.4 ความสำคัญของการวิจัย.....	13
1.5 ขอบเขตการวิจัย	13
1.6 กรอบแนวคิดหลักการวิจัย	22
1.7 วิธีดำเนินการวิจัย.....	36
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ	37
1.9 ข้อตกลงเบื้องต้น	38
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม.....	39
2.1 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับตำนาน	39
2.2 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป.....	53
2.3 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะเด่นของตำนาน	68
2.4 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา	72

2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน	88
บทที่ 3 ประเภท และเนื้อหาของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	123
3.1 ตำนานพระพุทธรบาทในสังคมไทย	123
3.2 ประเภทของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	127
3.3 เนื้อหาของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	163
บทที่ 4 ลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	180
4.1 ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	181
4.2 ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	187
4.3 ลักษณะเด่นด้านอนุภาคของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	229
4.4 ลักษณะเด่นด้านบทบาทของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	248
บทที่ 5 ตำนานพระพุทธรบาทอีสานกับภาพสะท้อนปฏิสัมพันธ์ ระหว่างพระพุทธรบาทกับความเชื่อ อื่น	265
5.1 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรบาทกับความเชื่อดั้งเดิม	265
5.2 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรบาทกับความเชื่อเรื่องนาค	280
5.3 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรบาทกับศาสนาพราหมณ์ฮินดู	294
5.4 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรบาทกับความเชื่อพระเกจิอาจารย์	310
5.5 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรบาทกับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์	323
บทที่ 6 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	341
6.1 สรุปผล	341
6.2 อภิปรายผล	349
6.3 ข้อเสนอแนะ	360
บรรณานุกรม	362
ภาคผนวก	381
ประวัติผู้เขียน	442

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 กส01 พระพุทธบาทห้วยสังเคียบ จังหวัดกาฬสินธุ์.....	188
ตาราง 2 กส06 พระพุทธบาทพุทธสถานภูโป จังหวัดกาฬสินธุ์.....	189
ตาราง 3 ขก01 พระพุทธบาทวัดโคกหินลาด จังหวัดขอนแก่น.....	189
ตาราง 4 ชย01 พระพุทธบาทสี่รอยภูแฝด จังหวัดชัยภูมิ.....	190
ตาราง 5 ชย02 พระพุทธบาทภูพระ จังหวัดชัยภูมิ.....	190
ตาราง 6 นพ01 พระพุทธบาทเวินปลา จังหวัดนครพนม.....	191
ตาราง 7 นม04 พระพุทธบาทวัดป่าเขตวัน จังหวัดนครราชสีมา.....	192
ตาราง 8 มห01 พระพุทธบาทผ้าขาวภูค้อ จังหวัดมุกดาหาร.....	192
ตาราง 9 สน01 พระพุทธบาทสี่รอย พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ส่วนวันที่ 1 จากตำนานกาเผือก.....	193
ตาราง 10 สน21 พระพุทธบาทบ้านน้ำพุ จังหวัดสกลนคร.....	194
ตาราง 11 นค02 พระพุทธบาทนาสิงห์ จังหวัดหนองคาย.....	194
ตาราง 12 นค03 พระพุทธบาทเวินกุ่ม จังหวัดหนองคาย.....	195
ตาราง 13 อต02 พระพุทธบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี ส่วนวันที่ 2.....	195
ตาราง 14 อต05 พระพุทธบาทแม่แสง จังหวัดอุดรธานี.....	196
ตาราง 15 อบ01 พระพุทธบาทวัดภูพลาณสูง จังหวัดอุบลราชธานี.....	196
ตาราง 16 สรุปแบบเรื่องรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าประทับ.....	197
ตาราง 17 กส11 พระพุทธบาทอ่างหิน จังหวัดกาฬสินธุ์.....	201
ตาราง 18 นพ10 พระพุทธบาทน้ำตกตาดโพธิ์ จังหวัดนครพนม.....	201
ตาราง 19 นม06 พระพุทธบาทเขาสิสตุ จังหวัดนครราชสีมา.....	202
ตาราง 20 บก05 พระพุทธบาทวัดภูถ้ำพระ จังหวัดบึงกาฬ.....	202

ตาราง 21 มห05 พระพุทธบาทห้วยบุง จังหวัดมุกดาหาร.....	202
ตาราง 22 สอ01 พระพุทธบาทเกือกแก้วถ้ำเกีย จังหวัดยโสธร	203
ตาราง 23 ลย05 พระพุทธบาทน้ำตกหินสามชั้น จังหวัดเลย	203
ตาราง 24 สน29 พระพุทธบาทน้ำทิพย์เจ็ดรอย จังหวัดสกลนคร	204
ตาราง 25 อบ04 พระพุทธบาทเกือกแก้วภูผักแพว จังหวัดอุบลราชธานี	204
ตาราง 26 อจ01 พระพุทธบาท พุทธอุทยานเขาดานพระบาท จังหวัดอำนาจเจริญ.....	204
ตาราง 27 สรุปแบบเรื่องรอยพระพุทธบาทที่อยู่ในธรรมชาติ	205
ตาราง 28 กส15 พระพุทธบาทคู่วัดนารณสถูปถั้วนาราม จังหวัดกาฬสินธุ์	207
ตาราง 29 ขก04 พระพุทธบาทโพธิ์ทอง จังหวัดขอนแก่น	208
ตาราง 30 ขย09 พระพุทธบาทวัดหลักศิลา จังหวัดชัยภูมิ.....	208
ตาราง 31 นพ11 พระพุทธบาทบ้านคับพวง จังหวัดนครพนม	209
ตาราง 32 นม10 พระพุทธบาทวัดใหม่สันติ จังหวัดนครราชสีมา.....	209
ตาราง 33 ยส03 พระพุทธบาทวัดเทวัญคีรี จังหวัดยโสธร.....	210
ตาราง 34 ศก01 พระพุทธบาทภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ลำนวนที่ 1.....	210
ตาราง 35 สน40 พระพุทธบาทวัดบ่อน้ำทิพย์ศิลาราม จังหวัดสกลนคร	211
ตาราง 36 นค07 พระพุทธบาทดินบ้านนาโพธิ์ จังหวัดหนองคาย	211
ตาราง 37 อบ05 พระพุทธบาทวัดท่าลิง จังหวัดอุบลราชธานี.....	211
ตาราง 38 สรุปแบบเรื่องรอยพระพุทธบาทที่อยู่ในชุมชน	212
ตาราง 39 กส21 พระพุทธบาทภูกุ่มข้าว จังหวัดกาฬสินธุ์.....	214
ตาราง 40 ขย14 พระพุทธบาทบ้านทิกแล้ง จังหวัดชัยภูมิ.....	215
ตาราง 41 นม22 พระพุทธบาทวัดเขาเทพบุตร จังหวัดนครราชสีมา	215
ตาราง 42 บก07 พระพุทธบาทถ้ำศรีธน จังหวัดบึงกาฬ.....	215
ตาราง 43 บร01 พระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์	216
ตาราง 44 มค02 พระพุทธบาทวัดบ้านกุดแคน จังหวัดมหาสารคาม	216

ตาราง 45 มห09 พระพุทธบาทภูมิโนรมย์ จังหวัดมุกดาหาร	217
ตาราง 46 ยส04 พระพุทธบาทวัดพระพุทธบาท จังหวัดยโสธร	217
ตาราง 47 ยส05 พระพุทธบาทวัดศรีธรรมาราม จังหวัดยโสธร	218
ตาราง 48 ลย07 พระพุทธบาทวังทอง จังหวัดเลย	218
ตาราง 49 ศก03 พระพุทธบาทบ้านเปือย จังหวัดศรีสะเกษ	218
ตาราง 50 สร02 พระพุทธบาทพุทธอุทยานวัดเขาศาลา จังหวัดสุรินทร์ ส่วนวนที่ 2.....	219
ตาราง 51 นก01 พระพุทธบาทภูเก้า จังหวัดหนองบัวลำภู.....	219
ตาราง 52 อด13 พระพุทธบาทบัวคำ จังหวัดอุดรธานี.....	220
ตาราง 53 อบ06 พระพุทธบาทวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนวนที่ 1.....	220
ตาราง 54 อบ08 พระพุทธบาทวัดภูเขาก้าว จังหวัดอุบลราชธานี	221
ตาราง 55 สรุปแบบเรื่องรอยพระพุทธบาทที่สร้างจำลอง	221

สารบัญภาพประกอบ

	หน้า
ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดหลักการวิจัย.....	36
ภาพประกอบ 2 โครงสร้างตำนานพระพุทธรบาทอีสาน	186
ภาพประกอบ 3 แผนที่แสดงประเภทแบบเรื่องตำนานพระพุทธรบาทอีสาน.....	227
ภาพประกอบ 4 บรรยากาศงานบุญเดือนห้า วัดศิลาอาสน์ (ภู่พระ) จังหวัดชัยภูมิ	267
ภาพประกอบ 5 พระพุทธรไสยาสน์ภู่ปาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ปางโปรดอสุรินทรราหู.....	269
ภาพประกอบ 6 พระสงฆ์และชาวบ้านขึ้นไปบนยอดเขาสระบาปเพื่อบูชารอยพระพุทธรบาท วัดเสมา ศิริวนาราม จังหวัดนครราชสีมา ที่มา: https://www.youtube.com/watch?v=SP_u7ONBbIE	272
ภาพประกอบ 7 ศาลพญาเต่างอย ชาวบ้านเรียกพ่อปู่กัสสโป ข้างพระธาตุประดิษฐานพระพุทธรบาท เต่างอย จังหวัดสกลนคร.....	274
ภาพประกอบ 8 พระพุทธรบาทแม่แสง และภาพวาดนางเขียวค่อม จังหวัดอุดรธานี.....	275
ภาพประกอบ 9 พระพุทธรบาทหินลาด และศาลพ่อปู่หินลาด จังหวัดขอนแก่น	276
ภาพประกอบ 10 พระพุทธรบาทน้ำตกห้วยยาง จังหวัดสกลนคร ที่เชื่อกันว่ามีผีเฝ้าอยู่	279
ภาพประกอบ 11 สัตตะนาคราชแผ่พังพานปรกพระพุทธรูป ตรงลานรอยพระพุทธรบาทวัดถ้ำผาแต่น จังหวัดสกลนคร.....	284
ภาพประกอบ 12 พระพุทธรบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี มีเครื่องบูชาเป็นบายศรีพญานาค.....	285
ภาพประกอบ 13 พญานาคหน้าเจดีย์พระพุทธรบาทภูแฝด จังหวัดชัยภูมิ	286
ภาพประกอบ 14 พญานาคที่มีหัวเป็นแผ่รอยพระพุทธรบาททกภูธร วัดราชโพนเงิน จังหวัดหนองคาย	288
ภาพประกอบ 15 พระพุทธรบาทภูผาแดง จังหวัดอุดรธานี	289
ภาพประกอบ 16 พิธีอัญเชิญน้ำสรงรอยพระพุทธรบาท	290
ภาพประกอบ 17 หลวงพ่อนาคกับรอยพระพุทธรบาทวัดดานสามัคคี	292

ภาพประกอบ 18 บ่อน้ำ ถ้ำ พญานาค รอบมณฑปพระพุทธบาทเวินกุ่ม จังหวัดหนองคาย	293
ภาพประกอบ 19 (ซ้าย) รูปสลักรอยเท้า “ศิ่วบาท” (กลางบน) รูปสลักรอยเท้าคู่นโหดหิน ที่ ปราสาทวัดเขาพระพนมพระเนตร (ตรงกลาง) และ (ขวาบน) รูปสลักคล้ายรูปรอยเท้าบนโหดหิน ที่ พระธาตุภูเพ็ก จังหวัดสกลนคร (กลางล่าง) ภาพสลักที่ปราสาทนครวัด รูปพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ขวา ล่าง) พระศิ่วบาท หรือรูปเคารพเท้าพระศิ่ว ที่วัดอินทูปราสาทแห่งหนึ่ง ใกล้บ่อน้ำโบราณธรรมาลัย รัฐ ทมิฬนาฑู ในอินเดียได้.....	296
ภาพประกอบ 20 ภาพเขียนสีพระพุทธเจ้าและสาวก และภาพสลักนูนต่ำบนหน้าผา เขาสรพยา.	298
ภาพประกอบ 21 พิธีกรรมบูชารอยพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทคีรีวันเนาพริก จังหวัด นครราชสีมา ที่มีสัญลักษณ์สื่อถึงการบูชาเทวดาและเทพเจ้า	301
ภาพประกอบ 22 จิตรกรรมฝาผนัง ที่มีรูปเทพและฤๅษี บายศรีเทพ บายศรีพรหม เครื่องบูชาอาศรม ฤๅษี ในวัดสร้างฤๅษี ที่พบรอยพระบาทตามตำนาน	304
ภาพประกอบ 23 พระละฮายมีความคล้ายกับเทวรูป อยู่ด้านหลังซ้ายขวา ทางขึ้นเขาดานพระบาท จังหวัดอำนาจเจริญ	307
ภาพประกอบ 24 พระพุทธบาทพุทธอุทยานวัดเขาศาสา จังหวัดสุรินทร์	308
ภาพประกอบ 25 พระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์ ประดิษฐานภายในปราสาทหิน	309
ภาพประกอบ 26 หลวงพ่อทอง พระเกจิอาจารย์วัดพระพุทธบาทเขายายหอม	313
ภาพประกอบ 27 พิธีการวะสรีระสังขารหลวงปู่คำน้อยและสักการะพระพุทธบาท	314
ภาพประกอบ 28 พระครูพิพัฒน์วิทยาคม (หลวงปู่เจริญ ฐานยุตโต) ในบุญตบประทาย (ก่อเจดีย์ ทราย) รอบหอพระพุทธบาทบัวคำ จังหวัดอุดรธานี	316
ภาพประกอบ 29 พระครูจิตต์โสภณ (หลวงปู่โสม สัจจิตโต) เจ้าอาวาสวัดพระพุทธบาทภูพานคำ ประชาน สงฆ์พิธีทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะของชาวอำเภออุบลรัตน์ ประจำปี	320
ภาพประกอบ 30 งานบุญนมัสการรอยพระพุทธบาทภูเก้า เนื่องในวันครบรอบมรณภาพ หลวงปู่สิม อดีตเจ้าอาวาส ผู้ค้นพบรอยพระพุทธบาทภูเก้า จังหวัดหนองบัวลำภู	322
ภาพประกอบ 31 พระพุทธบาทภูชาติ จังหวัดชัยภูมิ	325
ภาพประกอบ 32 พระพุทธบาทวัดท่าช้าง จังหวัดอุบลราชธานี	327

ภาพประกอบ 33 วัดถ้ำมะเฟือง อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ กำลังสร้างมณฑปเจดีย์ครอบรอยพระ พุทธบาท รับบริจาคจากศรัทธาพุทธศาสนิกชน.....	330
ภาพประกอบ 34 ตัวอย่างเหรียญพระพุทธบาทอีสาน ที่เปิดให้เช่าบูชา.....	332
ภาพประกอบ 35 รอยพระพุทธบาทดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร.....	333
ภาพประกอบ 36 งานนมัสการรอยพระพุทธบาทจำลองวัดบ้านกุดแคน จังหวัดมหาสารคาม.....	335
ภาพประกอบ 37 กิจกรรมการทำบุญปิดทองรอยพระพุทธบาทภูมโนรมย์ จังหวัดมุกดาหาร.....	336
ภาพประกอบ 38 กิจกรรมทำบุญโยนเหรียญในรอยพระพุทธบาทเชิงชุมจำลอง จังหวัดสกลนคร..	338

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

ความเชื่อเรื่องรอยเท้ารวมไปถึงการนับถือบูชารอยเท้านั้น ถือเป็นคติความเชื่อสากลที่พบอยู่ในอารยธรรมเกือบทุกถิ่นในโลก ตัวอย่างอารยธรรมตะวันตก เช่น รอยเท้าขนาดใหญ่บริเวณทางเข้าวิหารไอน์ ดารา เทมเบล ในประเทศซีเรีย เชื่อว่าเป็นรอยเท้าของเทพเจ้ามาเยือนโลกมนุษย์ และตัวอย่างอารยธรรมตะวันออก เช่น รอยเท้าบนเขาสุเมณภู ประเทศศรีลังกา ปรากฏความเชื่อทางศาสนาต่าง ๆ เกี่ยวกับการบูชารอยเท้าในมุมมองที่แตกต่างกัน กล่าวคือชาวพุทธเชื่อว่ารอยเท้าบนเขาสุเมณภู เป็นรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าประทับตอนเสด็จเยือนเกาะลังกาครั้งที่ 3 ชาวฮินดูเชื่อว่าเป็นรอยพระบาทของพระศิวะหรือพระวิษณุ ชาวคริสต์และชาวมุสลิมเชื่อว่าเป็นรอยเท้าของอดัม มนุษย์คนแรกเหยียบลงบนโลก จึงมีอีกชื่อหนึ่งที่ชาวอังกฤษเรียกว่า Adam's Peak บางตำนานก็ว่าเป็นรอยเท้าของนักบุญโทมัส สาวกของพระเยซู เป็นต้น

นันทนา ชุติวศ์ (2533: 21) แสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับรอยเท้าที่มีร่วมกันว่า เป็นร่องรอยการมาเยือนของศาสดา เทพเจ้าหรือผู้ทรงความศักดิ์สิทธิ์ ที่ผู้คนในแต่ละอารยธรรมให้ความเคารพนับถือ เทพเจ้าเหล่านั้นได้มาประทับรอยบาทลงบนโลก เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกหรือแสดงสัญลักษณ์บางประการให้ปรากฏเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ผู้คนรักษาและสักการบูชาสืบมา หรือเป็นเครื่องหมายที่บรรพบุรุษได้ทิ้งไว้ จนเกิดเป็นตำนานเล่าขานในลักษณะของโครงสร้างและเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมา ความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ตามบริบทของอารยธรรมนั้น ๆ ความเชื่อเรื่องรอยเท้านี้ สามารถแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างศาสนาได้อีกด้วย

ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือรอยพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ ในทางพระพุทธศาสนานั้น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (2511: 22) ทรงอธิบายว่า มีคติความเชื่อ 2 ประการ ได้แก่ คติความเชื่อของชาวอินเดีย และคติความเชื่อของชาวลังกา โดยคติของชาวอินเดีย เชื่อว่าไม่ควรสร้างรูปเทวตาหรือมนุษย์ขึ้นไว้เช่นสรวงสักการบูชา คตินี้ถือกันมาก่อน พ.ศ.500 การสร้างรูปเคารพของชาวพุทธในช่วงเวลานี้ จึงสร้างแต่พระสัพพัญญูหรือวัตถุต่าง ๆ เป็นเครื่องหมายสำหรับบูชาแทนพระพุทธเจ้า รวมถึงรอยพระพุทธรูปที่นิยมสร้างกันในสมัยนั้น สร้างเป็นรอยพระพุทธรูปคู่ทั้งซ้ายขวาบ้าง เฉพาะเบื้องขวาบ้าง แต่ฝ่ายที่นับถือศาสนาพราหมณ์นิยมอ้างภูเขาหรือสิ่งอื่นที่มีรูปสัณฐานแปลกประหลาด เช่น เป็นรูปรอยเท้า เชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าได้บันดาลให้ปรากฏ โดยมีตำนานเล่าสืบต่อกันมา เช่น เมืองคยา มีรอยเท้าอยู่บนก้อนศิลาดำมีรูปคล้ายคนนอนบนเนินเขา ที่ตำบลคยาศิริ

ไม่ห่างจากตำบลพุทธคยาที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ รอยเท้าที่อยู่บนศิลาก้อนนั้น มีตำนานว่า ในครั้งอดีตกาล มียักษ์รายตนหนึ่ง พระวิษณุเทพเจ้าเสด็จลงมาปราบ เมื่อจะฆ่ายักษ์นั้นทรงเหยียบตัวไว้แล้วตัดศีรษะ บันดาลให้ตัวยักษ์และรอยบาทกลายเป็นศิลาปรากฏอยู่ รอยนั้นเรียกกันว่า “วิษณุบาท” นับถือเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีคนไปบูชาจนบัดนี้ เป็นส่วนคติความเชื่อที่นับถือกันมาในอินเดีย แต่ในพระไตรปิฎกไม่มีปรากฏอ้างว่าพระพุทธองค์ได้ทรงเหยียบรอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ ณ ที่แห่งหนึ่งแห่งใด

ส่วนคติความเชื่อของชาวลังกานัน สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (2511: 23-24) ทรงอธิบายว่า ชาวลังกาอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธบาทให้เป็นที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนไว้ 5 แห่ง คือ เขาสุวรรณมาลิก เขาสุวรรณบรรพต เขาสุมนภูฏ เมืองโยนกบุรี และหาดทรายในแม่น้ำนันทานที ดังที่มีคาถาคำนมัสการรอยพระพุทธบาทว่า

สุวรรณมาลิก สุวรรณบรรพต สุมนภูฏ โยนกบุรี
นันทานที นทียา ปณฺจปทวโร หํ วณฺทาเม ทูโรโต
แปลว่า ข้าพเจ้าขอบูชา รอยพระพุทธบาทอันประเสริฐ
ทั้ง 5 แห่ง แต่ที่อันไกล ได้แก่ เขาสุวรรณมาลิก เขาสุวรรณบรรพต
เขาสุมนภูฏ เมืองโยนกบุรี และหาดทรายแม่น้ำนันทานที

รอยพระพุทธบาท 5 แห่งนี้ เดิมพุทธศาสนิกชนที่นับถือพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์รับรู้เพียงรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมนภูฏ ในลังกาทวีปแห่งเดียว ปรากฏตำนานในคัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารชาวลังกากล่าวถึง การเสด็จมายังลังกาทวีปของพระพุทธเจ้า 3 ครั้ง (วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ, 2556: 17) ครั้งที่ 1 เสด็จมาปราบยักษ์ที่ลังกาทวีปแล้วสถาปนาพระพุทธศาสนาไว้บนเกาะลังกา ครั้งที่ 2 เสด็จไปประทับเหตุวิวาทแห่งผุ้ในเกาะลังกาแล้วเทศนาให้ผุ้ในตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ ครั้งที่ 3 เสด็จไปตามคำอาราธนาของพญามณีอิกษนาคน เป็นเหตุให้ประทับรอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้บนยอดเขาสุมนภูฏ เป็นที่สักการบูชาของชาวลังกาสืบมาควบคู่กับรอยพระพุทธบาทที่เขาสุวรรณมาลิก ซึ่งเชื่อตามบันทึกของหลวงจีนฟาเหียน ที่เดินทางมาแสวงหาพระธรรมและนมัสการรอยพระพุทธบาทที่ลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ 10 มีบันทึกว่า พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทที่ลังกา 2 แห่ง คือบนยอดเขาสุมนภูฏ และอีกรอยหนึ่งอยู่ที่สุวรรณมาลิก บนเขาอภัยคีรี ทางทิศเหนือเมืองอนูราธปุระ

รอยพระพุทธบาทที่เขาสุมนภูฏนั้น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (2511: 24) ทรงให้ความเห็นว่า ฝ่ายพวกทมิฬที่นับถือศาสนาพราหมณ์อ้างว่า เป็นรอยวิษณุบาท จึงทำให้ต่างฝ่ายต่างบูชาด้วยความเชื่อต่างกันมาจนทุกวันนี้ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพราะชาวลังกา ถือเอาคติความเชื่อของฝ่ายที่ถือศาสนาในอินเดีย กับคติของฝ่ายที่ถือศาสนาพราหมณ์มาผสมผสานกัน จึงอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ ส่งผลให้ฝ่ายที่นับถือพุทธศาสนาตามลัทธิลังกาวงศ์ เช่น

ประเทศไทย พม่า มอญ แต่ก่อนมา ให้การยอมรับเชื่อถือคติตามชาวลังกา ต่างศรัทธาพยายามไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏ และสุวรรณมาลิก ประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน

ส่วนรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต เมืองโยนกบุรี และหาดทรายแม่น้ำนันทานที่นั่น เล่าไว้ในตำนานเดียวกันว่า ตามกระแสพระพุทธรูปจากตั้งแต่พระพุทธรูปเจ้าไตรสรุโพรตสัตว์ได้ 8 พรรษา อุบาสกชื่อมหาบุญ มาอาราธนาให้ไปโปรดชาววาณิชคาม ณ เมืองสุนาปรันตะปะให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์แล้วเสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปไว้ฝั่งแม่น้ำนันทานที่ จากนั้นพาพระสงฆ์มาถึงเขาสุวรรณ พระอรหันต์นามว่าสังฆพันธ์กราบทูลขอรอยพระพุทธรูปเป็นเจดีย์เพื่อบูชา แล้วจึงเสด็จไปโปรดชาวเมืองโยนกประทับรอยพระพุทธรูปไว้เป็นอนุสรณ์ (กรมศิลปากร, 2511: 1) คล้ายกับตำนานรอยพระพุทธรูปที่หาดทรายริมฝั่งแม่น้ำนันทานที่ ดังที่พระเทพวราภรณ์ (2511: 44-45) บันทึกว่า พระพุทธรูปเจ้าเสด็จไปโปรดชาววาณิชคามแดนเมืองสุนาปะรันตะปะ จนดำรงมั่นคงอยู่ในพระไตรสรณคมน์ แล้วเสด็จกลับถึงฝั่งแม่น้ำนันทานที่ ครั้นนั้นได้มีพระยานาคขึ้นมาทูลอาราธนาให้พระองค์ไปแสดงธรรมในนาคพิภพ แล้วทูลขออนุสาวรีย์ไว้เพื่อกราบไหว้บูชา พระพุทธรูปเจ้าจึงประทับรอยพระบาทที่หาดทรายริมฝั่งแม่น้ำนันทานที่

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2511: 24) ทรงอธิบายถึงพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต ตามคติชาวลังกา ความว่า ในสมัยอยุธยา รัชกาลพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) มีพระภิกษุสงฆ์ไทยไปยังลังกาทวีป เพื่อบูชารอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏ พระสงฆ์ลังกาถามว่ารอยพระพุทธรูป 5 รอยนั้น มีรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพตอยู่ในประเทศไทย หรือไม่ไปบูชาที่นั่น พระภิกษุสงฆ์เหล่านั้นนำความมาทูลพระเจ้าทรงธรรม จึงโปรดฯ ให้มีตราสั่งหัวเมืองให้เที่ยวตรวจค้นดูตามภูเขาว่าจะมีรอยพระพุทธรูปอยู่ ณ แห่งใดหรือไม่ ครั้นนั้นเจ้าเมืองสระบุรีสืบได้ความจากพรานบุญว่า ครั้งหนึ่งไปไล่เนื้อในป่าที่ริมเชิงเขา เนื้อถูกยิงได้รับบาดเจ็บขึ้นบนไหล่เขาเข้าเชิงไม้ไปไม่นาน พรานบุญเห็นเนื้อตัวนั้น วิ่งออกจากเชิงไม้ไปเป็นปรกติดี พรานบุญนึกแปลกใจจึงขึ้นไปบนไหล่เขานั้น เห็นมีรอยอยู่ในศิลาเหมือนรูปเท้าคนขนาดยาวคอกเศษ และมีน้ำขังอยู่ในนั้น ก็สำคัญว่าเนื้อหายบาดแผลเพราะกินน้ำนั้น จึงตักเอามาลองหาดู กลากเคลื่อนที่เป็นอยู่ช้านานก็หายหมด เจ้าเมืองสระบุรีไปตรวจเห็นมีรอยจริงดังพรานบุญว่า จึงบอกเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าทรงธรรมเสด็จออกไปทอดพระเนตร มีพระราชดำริว่าคงเป็นรอยพระพุทธรูปตรงตามที่พระสงฆ์ลังกาบอก มีพระราชศรัทธาสั่งมณฑปครอบรอยพระพุทธรูป เป็นที่สักการบูชาของบรรดาพุทธศาสนิกชนมาจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อนี้ได้ผูกโยงกับอรรถกถาปุณณิวัตตสูตรว่า พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาที่เขาสุวรรณบรรพต เพื่อโปรดพระอรหันต์ชื่อสังฆพันธ์แล้วประทับรอยพระพุทธรูปไว้เป็นที่สักการบูชา

พระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับไว้ ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาเถรวาท เสมอชัยพุทธสุวรรณ (2556: 216) กล่าวว่า พระพุทธรูปนั้นได้ประดิษฐานอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ หลายแห่งในโลก เช่น พระพุทธรูปบนสันดอนทรายกลางแม่น้ำนันทานที่และบนเขาสังฆพันธ์ในชมพูทวีป ตาม

ตำนานกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระพุทธรูปทั้งสองแห่งนั้น ไว้ในอรรถกถา ปุณณวาทสูตร (พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สฬายตนวรรค ปุณณวาทสูตร เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 ใน มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ, 2525: 442-449) รอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสุมนภูใน สิงหลทวีปหรือลังกาทวีป ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทับไว้ในคราวเสด็จไปยังดินแดนดังกล่าวตาม เรื่องราวกล่าวถึงในคัมภีร์บาสิมฮาวส์ (Geiger,w.,1912: 8) รวมถึงพระพุทธรูปบนยอดเขาสุวรรณบรรพต ที่จังหวัดสระบุรีในประเทศไทย ซึ่งชาวสยามอย่างน้อยนับตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางลงมา เชื่อกันโดยแน่นแฟ้นว่าเป็นรอยพระพุทธรูปอันแท้จริง (พันจันทนุมาศ, 2507: 331-332)

ความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูป จึงปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาชั้นหลัง อย่าง คัมภีร์มหายานของชาวลังกาและอรรถกถาปุณณวาทสูตร นอกจากนี้ยังมีอรรถกถาธรรมบท อปปมาทวรรค สามาวตัตถุ ตอนประวัตินางมาคันทียา ที่อธิบายพระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูป (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2553: 54-58) ความว่า นางมาคันทียา ธิดาคนงามของพราหมณ์ ใน แคว้นกุรุ บิดาของนางไม่เห็นชายใดจะมาเป็นสามีที่คู่ควรแก่นาง จนวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงตรวจ เห็นอุปนิสัยแห่งอนาคามิผลของมาคันทียาพราหมณ์ พร้อมทั้งภรรยา แล้วได้เสด็จไปเพื่อโปรด พราหมณ์เมื่อพราหมณ์แลเห็นพระพุทธเจ้า ก็คิดว่าบุรุษนี้เป็นผู้คู่ควรแก่ธิดาของตน จึงกราบทูลให้ พระพุทธเจ้าธิดาของตนอยู่ที่นี่ พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในที่นั้นแล้วเสด็จไปที่ อื่น รอยพระพุทธรูปถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ทรงอธิษฐานไว้เพื่อประสงค์แก่บุคคลเหล่าใด บุคคล เหล่านั้นย่อมแลเห็นรอยพระพุทธรูป แม้สัตว์ เช่น ช้างจะเหยียบ ทำฝนใหญ่จะตก ลมบ้าหมูจะพัดก็ ตาม ก็ไม่สามารถลบรอยพระพุทธรูปนั้นได้ เมื่อนางพราหมณี มารดานางมาคันทียาเห็นรอยพระ พุทธรูป ก็ได้ไข่มนต์ตรวจตราดูลักษณะพบว่า เป็นรอยเท้าของผู้สิ้นอาสวะกิเลส ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมโปรดพราหมณ์และพราหมณีจนตั้งอยู่ในอนาคามิผล

หลักฐานลายลักษณ์ที่บันทึกการประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า และความเชื่อว่า รอยพระพุทธรูปไม่สามารถลบเลือนได้ในอรรถกถาธรรมบทนั้น นำมาสู่การสร้างพระพุทธรูปเพื่อ บูชาสักการะ ในฐานะรูปเคารพทางพระพุทธศาสนา ดังที่พระเทพวราภรณ์ (2511: 44-45) อธิบายว่า รอยพระพุทธรูป เป็นเจดีย์จัดเข้าในประเภทอุเทสิกะ หมายถึงสร้างขึ้นมาเฉพาะเป็นสัญลักษณ์องค์ แทนพระพุทธเจ้า เป็นปูชนียวัตถุ ที่มีส่วนใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าและเกิดจากพระพุทธประสงค์ทรง อธิษฐานเป็นร่องรอยจารึกปรากฏโดยธรรมชาติ ด้วยบุญญฤทธิ์และอิทธิฤทธิ์ ประเสริฐกว่า พระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์ ซึ่งเป็นของสร้างขึ้นโดยสมมติ และอาจเปลี่ยนแปลงพระรูปลักษณะ ตามศิลปะและวัฒนธรรมตามถิ่นประเทศ สอดคล้องกับ นันทนา ชุตินวงศ์ (2533: 9-10) อธิบายว่า รอยพระพุทธรูปเป็นรอยประทับฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า ลึกลงไปในพื้นผิวนองรับ เป็นรูป สัญลักษณ์แทนพระองค์ของพระพุทธเจ้า รอยพระพุทธรูปยังอาจจำแนกได้เป็นสองประเภท ได้แก่ ประเภทบริโกคเจดีย์ หมายถึงรอยพระบาทที่พระพุทธเจ้าประทับไว้ด้วยพระองค์เอง และประเภท

อุเทสิกเจดีย์ เป็นรอยพระบาทซึ่งพุทธศาสนิกชนสร้างขึ้น เพื่อเป็นเครื่องหมายระลึกถึงพระพุทธเจ้า ภายหลังจากที่เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว หรืออาจเรียกว่าเป็น บริโกศเจดีย์โดยสมมติ เพราะ เจตนาผู้สร้างสมมติให้เป็นรอยพระบาทอันแท้จริงของพระพุทธเจ้า

การสร้างรอยพระบาทในวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของอินเดียใต้และศรีลังกา เสมอชัย พูลสุวรรณ (2556: 217-219) อธิบายว่ามีการพบหลักฐานความนิยมสร้างพระบาทคู่ เป็นรูปเคารพมาแล้ว เช่น พระพุทธบาทคู่พบที่พระมหาสถูปแห่งอมราวดีทางตอนใต้ของอินเดีย พระพุทธบาทคู่ที่ติรารในปากีสถาน มีจารึกระบุว่า เป็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าศากยมนี บนพระพุทธบาท แสดงสัญลักษณ์มงคลบนฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า เป็นรูปกงจักรที่ประกอบด้วยดุมและซี่ล้อ และพระพุทธบาทคู่จำหลักลงบนศิลาธรรมชาติ ที่กิริณะทางตอนใต้ของศรีลังกา บนรอยพระพุทธบาทเหล่านั้น ปรากฏสัญลักษณ์มงคล บนฝ่าพระบาทเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากกงจักร เช่น เครื่องหมายตรีรัตน์ สวัสดิกะ ภัทรบิฐ เป็นต้น สอดคล้องกับ นันทนา ชุตินวงศ์ (2533: 11-30) ที่กล่าวถึงการสร้างพระบาทคู่เป็นรูปเคารพ ในอินเดียใต้และศรีลังกา พบหลักฐานรอยพระพุทธบาทคู่จำหลักจากศิลา ณ นาการชุนโกณฑะ มีอายุราวในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 3 และรูปพระพุทธบาทคู่จำหลักบนแผ่นศิลา พบเป็นจำนวนมากที่เมืองอนูราธปุระในศรีลังกา มีอายุระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 6-8 รูปพระพุทธบาทคู่แบบอนูราธปุระสลักนูนจากแผ่นหิน มักมีขนาดเล็ก ยาวประมาณฟุตเศษ ประดิษฐานบนลานใกล้ทางเข้าพระสถูป บนรูปพระพุทธบาทคู่เหล่านั้น ไม่ปรากฏรูปสัญลักษณ์มงคลใด ๆ บนฝ่าพระบาทยกเว้นรูปกงจักรโดยมักพบสัญลักษณ์รูปฉัตรแทรก กลางระหว่างฝ่าพระบาททั้งสองข้าง เสมือนเป็นฉัตรที่กั้นถวายเป็นพระพุทธเจ้า

นอกจากนี้ พระพุทธบาท ที่พบในสมัยพุกาม ตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึง 12 ดังพบ ตัวอย่างรอยพระพุทธบาทรุ่นเก่าจำหลักจากศิลา ที่พระเจดีย์ฉวย-สิง (Shwe-zigon – โบราณสถาน หมายเลข 1) แห่งหนึ่ง และที่มุขตะวันตก (มุขหน้า) ของคูหาเจดีย์อานันดา (Ananda-gu-hpayag-gyi - โบราณสถานหมายเลข 2171) อีกแห่งหนึ่ง บนรอยพระพุทธบาททั้งสองแห่ง ปรากฏลวดลายมงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาท เทียบได้กับลายลักษณ์มงคลบนฝ่าพระบาทของพระเมตไตรยอนาคต พระพุทธเจ้า อันประกอบด้วยสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ตามรายละเอียดซึ่งปรากฏในคัมภีร์สมันต ภัททกา อรรถกถาของคัมภีร์อนาคตวงศ์ (Ma Khin Lin Myint, 2005) ทำให้มีผู้สันนิษฐานว่ารอยพระพุทธบาทสมัยพุกามเหล่านี้ ผู้สร้างอาจตั้งใจให้หมายถึงรอยพระบาทของพระเมตไตรยพุทธเจ้า (Di Crocco, V.M., 2004: 4) ในบรรดาสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ซึ่งประมวลอยู่ในรอยพระพุทธบาทตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์ ส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมภพภูมิและองค์ประกอบหลัก ๆ ทางกายภาพของจักรวาล ตั้งแต่กามสุคติภูมิขึ้นไปจนถึงอรูปภูมิพรหมโลกไว้โดยครบถ้วน การแสดงสัญลักษณ์กายภาพของจักรวาลบนฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า ควรเกี่ยวข้องกับการแสดง ความหมายที่ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่แห่งโลก และอาจทรงครอบงำโลก

อย่างไรก็ดี เนื่องจากสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ย่อมปรากฏบนฝ่าพระบาทของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์เสมอกันหมด เสมอชัย พุทธสุวรรณ (2556: 220) อธิบายว่า อรรถกถาของอนาคตวงศ์อาจเป็นคัมภีร์แรก ๆ ที่ได้ให้ข้อมูลเรื่องรูปสัญลักษณ์เหล่านี้ไว้อย่างครบชุด สมบูรณ์ จึงถูกใช้เป็นแหล่งอ้างอิงสำหรับการสร้างรอยพระพุทธรูปในวัฒนธรรมพุกามต่อมา ทั้งนี้ โดยไม่จำเป็นว่าจะต้องหมายถึงรอยพระบาทของพระพุทธรูปเจ้าเมตไตรยเสมอไป รายละเอียด สัญลักษณ์มงคล 108 ประการบนฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระราชกุมารสิทธัตถะมี กล่าวถึงในคัมภีร์บาลี คือฎีกาชีนาลังการ ซึ่งพระพุทธรักขิตเถระได้รจนาขึ้นในลังกาทวีป เมื่อปี ค.ศ. 1156 ด้วยรายละเอียดเกือบจะเหมือนกับที่มีบรรยายถึงในสมันตภัททกา

จากหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นรูปเคารพในวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ของอินเดียใต้ ศรีลังกา และพุกาม ทำให้เห็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ ของชนชาติต่าง ๆ ที่มีวัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปเพื่อบูชาคล้ายคลึงกัน สำหรับประเทศไทยซึ่ง นับถือพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ก็ได้สักการะบูชาพระพุทธรูปตามคติของชาวลังกาเช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อได้พบรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต ที่จังหวัดสระบุรี ในสมัยอยุธยาารชกาล พระเจ้าทรงธรรมซึ่งเป็นสถานที่ที่กล่าวอ้างในพุทธประวัติ เป็นตำนานสืบมา พุทธศาสนิกชนชาวไทย จึงมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปได้เคยเสด็จมาถึงและประทับรอยพระพุทธรูปไว้

การที่พระพุทธรูปเสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปที่นั่น รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล (2564: 50) ได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า ความเป็นจริงแล้วพระพุทธรูปไม่เคยเสด็จออกจากบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา แต่ประการใด แต่ถ้าด้วยความเชื่อที่ว่าพระพุทธรูปได้เสด็จมายังสถานที่ต่าง ๆ ในลังกาทวีปที่ปรากฏ ในคัมภีร์มหาวงศ์ อีกทั้งในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น ตำนานมูลศาสนา รวมถึง ตำนานพระธาตุต่าง ๆ อีกทั้งพื้นที่สองฝั่งโขง เช่น ตำนานอูรังคราตุ ก็กล่าวถึงการเสด็จมาของ พระพุทธรูป ด้วยเหตุนี้ทางกรุงศรีอยุธยาจะสมมติให้ว่า พระพุทธรูปเสด็จมาประทับรอยพระบาทที่ สระบุรีก็ไม่ใช่ว่าเรื่องแปลกประหลาด ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปที่สระบุรีจึงคู่คี่ดีสิทธ์มากและอาจจะ คู่คี่ดีสิทธ์กว่าพระพุทธรูปหลาย ๆ องค์ ตามพระอารามสำคัญ เพราะเชื่อว่าพระพุทธรูปที่สระบุรี พระพุทธรูปประทับด้วยพระองค์เอง

ดังนั้น ความเชื่อว่าพระพุทธรูปเสด็จประทับรอยพระพุทธรูปด้วยพระองค์เอง จึงถือว่าเป็นแนวคิดที่แตกต่างจากการสถาปนาสร้างรอยพระพุทธรูปสมัยพระมหาธรรมราชา (ลิไท) ที่ทรง ประกาศว่าไปจำลองจากเขาสุมนภูฏาที่ลังกาและพระมหาธรรมราชาบรมपालทรงประกาศว่าไปจำลอง มาจากสุโขทัย สอดคล้องกับ มนวิภา เจียจันทร์พงษ์ (2523: 15-16) ได้อธิบายว่า ในประเทศไทยยังมี รอยพระพุทธรูปอื่น ๆ ซึ่งสร้างขึ้นเป็นวัตถุเพื่อบูชา มิได้อ้างว่าพระพุทธรูปองค์ใดทรงเหยียบรอย พระพุทธรูปไว้ ที่มีหลักฐานว่าเก่าแก่และสำคัญได้แก่รอยพระพุทธรูปที่เขาพระบาทใหญ่ จังหวัด สุโขทัย ซึ่งพระมหาธรรมราชา (ลิไท) กรุงสุโขทัยโปรดให้พิมพ์มาจากรอยพระพุทธรูปเขาสุมนภูฏาในลังกา

ทวีปและโปรดให้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้นในพุทธศักราช 1902 รอยพระพุทธรูปที่เขาบ จังหวัดนครสวรรค์ รอยพระพุทธรูป ปัจจุบันอยู่ที่วัดบวรนิเวศ รอยพระพุทธรูปสัมฤทธิ์เดิมอยู่ที่วัด เสด็จ อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เป็นต้น

การสำรวจรอยพระพุทธรูปในประเทศไทยของพระชัยวัฒน์ อชิโต (2552: 16-27) พบว่า รอยพระพุทธรูปในภาคอีสานมีจำนวนมากที่สุด 206 แห่ง รองลงมาพบรอยพระพุทธรูปใน ภาคเหนือจำนวน 148 แห่ง รอยพระพุทธรูปในภาคใต้ 49 แห่ง รอยพระพุทธรูปภาคกลาง 39 แห่ง รอยพระพุทธรูปภาคตะวันตก 34 แห่ง และรอยพระพุทธรูปภาคตะวันออก 15 แห่ง ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่ารอยพระพุทธรูปส่วนมากปรากฏอยู่ภาคอีสาน ผู้คนในภาคอีสานต่างเชื่อ ว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทับไว้ที่นั่น ทั้งนี้ปรมินทร์ จารูร (2547: 163-164) อธิบายว่ามีทั้งรอย พระพุทธรูปเดี่ยว รอยพระพุทธรูปคู่และรอยพระพุทธรูปซึ่งประทับซ้อนกัน รอยพระพุทธรูป เดี่ยวมักเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องขวา แต่ก็พบว่ามียรอยพระพุทธรูปเบื้องซ้ายอยู่บ้างในบางแห่ง รอยพระพุทธรูปคู่มักรอยพระพุทธรูปคู่ที่ประทับเคียงกัน และรอยพระพุทธรูปที่ประทับเยื้องกัน ส่วนรอยพระพุทธรูปที่ประทับซ้อนกันเป็นรอยพระพุทธรูปสี่รอยตามความเชื่อที่ปรากฏในตำนาน พระพุทธรูปว่าพระพุทธรูปเจ้าทั้ง 4 พระองค์ได้เสด็จมาทรงประทับไว้ มีทั้งรอยพระพุทธรูปที่ทรง ประทับซ้อนกันลงไปซึ่งรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้ากุกสันโธจะมีขนาดใหญ่ที่สุดและอยู่ด้าน บนสุด ส่วนรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้าโกนาคมน กัสสปะ และสมณโคดม จะมีขนาดเล็กลงและ อยู่ลึกลงไปตามลำดับ และรอยพระพุทธรูปที่ทรงประทับไว้เหลื่อมทับกันบางส่วนซึ่งพบไม่มากนัก

อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปที่ประดิษฐาน ณ สถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาของไทย มักปรากฏเรื่องเล่าที่ผูกเป็นตำนานผ่านความเชื่อเรื่องการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้า เน้นย้ำถึงความ ศักดิ์สิทธิ์ให้ผู้คนเลื่อมใสศรัทธามาสักการบูชาพระพุทธรูปจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นลักษณะและ ความสำคัญของตำนานพระพุทธรูป ตามที่ปรมินทร์ จารูร (2547: 163-164) ได้อธิบายไว้ว่า ตำนานพระพุทธรูป (Myth of the Buddha's Footprints) มีเนื้อหากล่าวถึงที่มาของรอยพระพุทธรูป ซึ่งเชื่อกันว่าพระพุทธรูปองค์ได้เสด็จมาทรงประทับไว้ ณ สถานที่ต่าง ๆ บางตำนานผูกโยงกับ พระพุทธศาสนาหลังการบังเกิด ที่เชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าได้ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ 5 แห่ง รวมถึง มีการสร้างรอยพระพุทธรูปขึ้นเป็นปูชนียวัตถุอีกเป็นจำนวนมาก โดยพระพุทธรูปแต่ละแห่งได้มีการผูกเรื่องเป็นตำนานปรัมปราขึ้นมาอธิบายประกอบ กล่าวคือเมื่อพระพุทธรูปองค์เสด็จไปยังดินแดน ต่าง ๆ และได้ประทานเทศาธุดงค์แล้ว บางครั้งก็ได้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ยังที่ต่าง ๆ ด้วย และบางครั้ง หากมิได้ประทานเทศาธุดงค์ก็จะประทับรอยพระพุทธรูปไว้แล้วมีพุทธทำนาย

ตำนานพระพุทธรูป จึงมีวิธีเล่าเรื่องโดยพิสดารเป็นแบบแผนในทำนองเดียวกันที่เน้นย้ำถึง ความศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูปทุกเรื่อง ดังงานศึกษาเอกสารเรื่องตำนานพระพุทธรูปและ พระธาตุ ของมนวิภา เจียจันทร์พงษ์ (2523: 134-136) ได้ชี้แจงว่า วิธีเล่าเรื่องในตำนานพระพุทธรูป

นั้น มีลักษณะเป็นปริมปราศติ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงรำพึงว่า เมื่อพระชนมายุ 80 พรรษาจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน จึงทรงตั้งจิตอธิษฐานที่จะให้พระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานตามสถานที่ต่าง ๆ ภายหลังการเสด็จปรินิพพาน เพื่อให้เป็นที่บูชาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ครั้นแล้วพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาสู่ดินแดนที่จะเป็นที่ตั้งของพระพุทธบาทและพระธาตุเจดีย์ในอนาคต

ตำนานพระพุทธบาท ที่ มนวิภา เจียจันทรพงษ์ ได้รวบรวมไว้มีโครงสร้างหลักอยู่ 3 ตอน ตอนแรกมักอ้างถึงสถานที่ต่าง ๆ ของจังหวัดในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ในการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าจะมีพระสงฆ์สาวกองค์สำคัญ ๆ คือ พระอานนท์ หรือพระมหากัสสปเถระ กับพระเจ้าอโศกตามเสด็จมาด้วย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาโดยปาฏิหาริย์จะหยุดประทับเพื่อกระทำกัตติกิจ หรือทรงปฏิบัติกิจกรรมอื่น ๆ ณ ที่นั้น พระองค์ทรงได้พบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชาวบ้านนำของมาถวาย พระพุทธเจ้าทรงเยี่ยมพระสรวล เมื่อได้พบพญานาค หรือสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเหตุให้พระอานนท์ทูลถามถึงเหตุที่ทรงเยี่ยมพระสรวล พระพุทธเจ้าก็จะตรัสทำนายว่า ต่อไปภายหน้าสถานที่ที่ทรงหยุดประทับ หรือประทับรอยพระพุทธบาทไว้ จะเป็นที่ตั้งบ้านตั้งเมืองที่เจริญรุ่งเรือง ชาวบ้าน หรือสัตว์ ที่ทรงได้พบ ในอนาคตจะได้เกิดมาเป็นเจ้าเมืองและจะเป็นผู้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาในเมืองแห่งนั้น

จากนั้นพระอานนท์จึงทูลขอให้พระพุทธเจ้าประทานเส้นพระเกศา ให้บุคคลในสถานที่นั้นรับไปประดิษฐานไว้ในผอบแก้ว บ้างก็ฝังไว้หรือประดิษฐานไว้ในถ้ำ ในตอนนี้จะเล่าถึงพระอินทร์ปรากฏตัวออกมาช่วยประดิษฐานพระเกศาธาตุ และพระพุทธเจ้าได้เนรมิตนาคหรือยักษ์ให้คอยเฝ้ารักษา ก่อนจะสั่งให้พระสาวกองค์ใดองค์หนึ่ง เป็นผู้นำพระบรมสารีริกธาตุ เช่น นำพระธาตุศอกข้างซ้าย มาประดิษฐาน ณ พระธาตุช่อแฮ นำพระธาตุกะหม่อม พระธาตุอกและพระธาตุนิ้วมือ มาประดิษฐาน ณ พระธาตุหริภุญชัย นำพระอรังคะธาตุ มาประดิษฐาน ณ พระธาตุพนม นำพระธาตุข้อมือ มาประดิษฐาน ณ พระธาตุแช่แห้ง ซึ่งเป็นสถานที่ที่ประดิษฐานเกศาธาตุมาก่อนและเป็นที่ประทับรอยพระพุทธบาทด้วย จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสทำนายไว้ แล้วเสด็จกลับพระเชตวัน

ส่วนเหตุการณ์ในตอนที่สอง เล่าถึงเหตุการณ์ภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน โดยอ้างอิงเวลากับระยะสมัยที่พระเจ้าอโศกครองราชย์ เล่าเรื่องที่น่าจะมีเค้าโครงเดิมอยู่บ้าง แต่ก็ยากที่จะพิสูจน์ในข้อเท็จจริงกล่าวคือ ในหนังสือตำนานเล่าเรื่องพระเจ้าอโศกโปรดให้ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์จำนวน 84,000 แห่งไว้ตามท้องถิ่นที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปไว้เกศาธาตุ และเป็นสถานที่ที่ทรงทำนายไว้ก่อนว่าสถานที่นั้น ๆ จะเป็นที่ตั้งพระธาตุเจดีย์ หรือไม่ก็เล่าเรื่องราว พระเจ้าอโศกเป็นผู้นำพระธาตุมาบรรจุไว้เอง ณ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงทำนายไว้ และพระธาตุมักจะแสดงปาฏิหาริย์ จนถึงสมัยของเจ้าเมืองที่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ ได้มาตั้งบ้านเมืองเป็นใหญ่ในท้องถิ่นที่จะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์และพระพุทธบาท

ความตอนที่สาม มักจะนำเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองมาเล่าตามลำดับ เชื่อมโยงผูกพันไปกับการเล่าเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับจารีตประเพณีและการดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา กล่าวถึงการทำบุญในพระพุทธศาสนา การสร้างวัด การสร้างปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน การสถาปนา และการปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ในสมัยต่าง ๆ ประเพณีในการทำบุญกุศล อุทิศถวายพระธาตุของบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์และประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ แสดงให้เห็นว่า เหตุการณ์ของบ้านเมือง ตามที่มีกล่าวไว้ในตำนานตอนที่สามนี้ สามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูลประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น ๆ ของผู้ที่อาศัยอยู่ในสถานที่ที่ประดิษฐาน พระธาตุเจดีย์และรอยพระพุทธบาทได้

ตำนานพระพุทธบาทปรากฏทั่วทุกภาคในประเทศไทย โดยเฉพาะสถานที่ที่มีการค้นพบรอยพระพุทธบาท มีงานศึกษาเกี่ยวกับตำนานในประเทศไทย ของปรมินทร์ จารุวร (2547: 163-164) ส่วนหนึ่งได้กล่าวถึงตำนานพระพุทธบาทว่าแพร่กระจายอยู่ทั่วทุกภาคของไทย โดยตำนานพระพุทธบาทภาคเหนือ มีเรื่องเล่าอยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก และตำนานอื่น ๆ อีกหลายตำนานซึ่งมีเนื้อหา กล่าวถึงการเสด็จไปประทับรอยพระพุทธบาท มีพุทธทำนาย ประทานพระเกศาธาตุและประดิษฐาน พระสารีริกธาตุ เช่น ตำนานพระพุทธบาทยงวัด หรือ ตำนานพระพุทธบาทยั้งหวัด ตำนานพระพุทธบาทตากผ้า ตำนานพระพุทธบาทสี่รอย ตำนานพระบาทเขารังรุ้ง เป็นต้น

ตำนานพระพุทธบาทในภาคกลาง มีการอธิบายความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท เช่น พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ซึ่งเล่าถึงเรื่องพุทธเสด็จและพุทธทำนายเช่นกัน นอกจากนั้นยังกล่าวถึง เรื่องราวทางประวัติศาสตร์คือการค้นพบรอยพระพุทธบาทแห่งนี้ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมอีกด้วย ในภาคใต้ ปรมินทร์ จารุวร ยืนยันว่ายังไม่พบตำนานพระพุทธบาท แต่อย่างไรก็ตาม รอยพระพุทธบาท ที่สำนักสงฆ์เกาะแก้วพิสดาร จังหวัดภูเก็ต มีบันทึกตำนานรอยพระพุทธบาทที่อ้างว่า คือ รอยพระพุทธบาท 1 ใน 5 ที่พระพุทธเจ้าประทับไว้ที่หาดทรายแม่น้ำนัมมทานที โดยพระชัยวัฒน์ อชิโต (2543) บันทึกในที่ค้นพบรอยพระพุทธบาทว่า พระปณณะ เป็นผู้นิมนต์พระพุทธเจ้ามาโปรด ชาวทะเลและประทับรอยพระพุทธบาทให้ใหญ่กว่า 3 เท่าปรากฏจนปัจจุบันนี้

ส่วนตำนานพระบาทในภาคอีสาน มีเรื่องเล่ารวมอยู่ใน อรรถชาตุนิทาน ดังที่ เจริญชาย อักษรดิษฐ์ (2552: 27-28) ได้แสดงทัศนะว่า ทั้งตำนานพระเจ้าเลียบโลกและตำนานอรรถชาตุนิทานที่เข้ามาเผยแพร่อยู่นานในอาณาจักรล้านช้างแล้วก่อนหน้านี้ ได้นำมาเป็นโครงสร้างหลักในการผูกเป็นตำนานพระพุทธบาทในแต่ละท้องถิ่น และปรมินทร์ จารุวร (2547: 163) ได้อธิบายว่าตำนานพระพุทธบาทอีสานมีเนื้อหาเล่าถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้ายังดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง และได้ทำนายว่าดินแดนสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ จะมีพระยาใหญ่มาบังเกิดเพื่อสร้างบ้านแปลงเมืองและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอนาคต พระพุทธองค์จึงได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ยังดินแดนสำคัญ รอยพระพุทธบาทเหล่านั้นปรากฏเพื่อให้พระยาใหญ่ที่จะมาบังเกิดในอนาคตได้สร้างสมบุญบารมีทำนุบำรุง

พระพุทธศาสนาต่อไป เช่น ตำนานพระพุทธบาทบัวบก ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน ตำนานพระพุทธบาทเชิงชุม ตำนานพระพุทธบาทเวินปลา และตำนานพระพุทธบาทอื่น ๆ ในล้านช้างโดยมักเล่ารวมกับตำนานเมือง เช่น เมืองหนองหานหลวง เมืองโคตรบอง เมืองมรุกขนคร เมืองสาเกต เมืองจันทบุรี เมืองเชียงทอง เป็นต้น สอดคล้องกับงานศึกษาด้านอรรถาธิบายของชาญยุทธ สอนจันทร์ (2562: 100) ที่ได้ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาทางอากาศ แล้วทรงประทับรอยพระพุทธบาท ทรงทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองและมีการปะทะสังสรรค์กับชนพื้นเมือง และอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่ผู้คนแถบนี้ได้เชื่อถือกันมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามายังดินแดนแถบนี้

ตำนานพระพุทธบาทในภาคอีสาน จึงไม่เพียงเป็นเรื่องเล่าทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้ โดยสถานที่ตั้งมักอยู่ในธรรมชาติที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ภูเขาและแม่น้ำ เป็นต้น ซึ่งบ่งบอกถึงความเชื่อในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และการใช้ประโยชน์ด้านพื้นที่ทางภูมิประเทศ ตำนานยังช่วยสร้างอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจให้กับชุมชนผ่านพิธีกรรมและเทศกาลประเพณีต่าง ๆ รวมถึงการถ่ายทอดวัฒนธรรมมุขปาฐะ และการวิจัยทางคติชนวิทยาที่เผยให้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและการปรับตัวของคนในอดีต ตำนานเหล่านี้อาจมีบทบาทในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อในสังคมปัจจุบัน ทำให้พระพุทธบาทอีสานเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญสำหรับการศึกษาและวิเคราะห์สภาพพื้นที่ สังคมวัฒนธรรม และประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

จากการค้นคว้ารวบรวมตำนานพระพุทธบาทอีสาน ปรากฏตำนานและเรื่องเล่าพระพุทธบาทจำนวน 224 เรื่องตามพื้นที่ที่ค้นพบรอยพระพุทธบาทในภาคอีสาน ซึ่งมากกว่าทั่วทุกภาคในประเทศไทย ผู้วิจัยพบว่า ตำนานพระพุทธบาทอีสานมีโครงสร้างและเนื้อหาที่สะท้อนความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและความเชื่อที่หลากหลาย บางตำนานมีโครงสร้างและเนื้อหาที่ผูกโยงกับอรรถาธิบายตำนานพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระพุทธบาท เช่น ตำนานพระพุทธบาทเวินปลา ตำนานพระพุทธบาทบ้านแก่งโพธิ์ ตำนานพระพุทธบาทบ้านน้ำพุ ตำนานพระพุทธบาทเวินกุ่ม ตำนานพระพุทธบาทบัวบก ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน ตำนานพระพุทธบาทแม่แส เป็นต้น บางตำนานมีโครงสร้างและเนื้อหาเล่าถึงพระพุทธเจ้าโปรดพระสาวก เช่น ตำนานพระพุทธบาทวัดภูผาลานสูง เป็นต้น บางตำนานมีโครงสร้างและเนื้อหาเล่าถึงพระพุทธเจ้าโปรดชาวบ้านและทรมานยักษ์ เช่น ตำนานพระพุทธบาทภูควายเงิน เป็นต้น บางตำนานมีโครงสร้างและเนื้อหาเล่าถึงการค้นพบรอยพระพุทธบาท เช่น ตำนานพระพุทธบาทเกือกแก้วเขายายหอม ตำนานพระพุทธบาทวัดหลักศิลา ตำนานพระพุทธบาทภูสิงห์ ตำนานพระพุทธบาทบ้านคับพวง ตำนานพระพุทธบาทภูพานคำ ตำนานพระพุทธบาทกลางดง เป็นต้น บางตำนานมีโครงสร้างและเนื้อหาเล่าถึงการสร้างรอยพระพุทธบาทจำลอง เช่น ตำนานพระพุทธบาทยโสธร ตำนานพระพุทธบาทภูมโนรมย์ ตำนานพระพุทธบาทวัดบ้านกุดแคน เป็นต้น

โครงสร้างและเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสานนั้นแสดงให้เห็นการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าเพื่อโปรดพระสาวก ชาวบ้าน สรรพสัตว์ ยักษ์ นาค ผี ฤๅษี พราหมณ์ แล้วประทับรอยพระพุทธรูปเพื่อเป็นอนุสรณ์สักการบูชา การค้นพบรอยพระพุทธรูป จากการหาของป่าของชาวบ้าน การเดินทางของพระธุดงค์ การเดินป่าของนายพราน นิมิตต์ฝัน เป็นต้น แล้วพบเหตุอัศจรรย์ เช่น มีแสงประหลาดส่องสว่าง สัตว์ป่ามาแสดงความเคารพ ในสถานที่ตามธรรมชาติ เช่น เนินเขา แผ่นศิลา ถ้า ชาวบ้านบางกลุ่มค้นพบแล้วปกปิด บ้างเกรงว่าจะถูกบุกรุกที่ทำมาหากิน สุดท้ายพระสงฆ์ทราบ ออกตามหาค้นพบและพิสูจน์ แล้วยืนยันว่าเป็นรอยพระพุทธรูปจริง พระสงฆ์และชาวบ้านมีศรัทธาสร้างวิหารเป็นที่มุงที่บัง แล้วบูชารอยพระพุทธรูปเรื่อยมา และมีการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองตามคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชารอยพระบาททั้งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และตำนานปรัมปรา จนเกิดประเพณีและพิธีกรรมการไหว้รอยพระพุทธรูปในภาคอีสาน

ตำนานพระพุทธรูปอีสาน จึงเป็นการผสมผสานคติการเกิดขึ้นแห่งรอยพระพุทธรูประหว่างคติพระพุทธศาสนาท้องถิ่น คติพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ รวมทั้งการผสมผสานความเชื่ออื่น ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับนาค ยักษ์ ผี เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องฝัน ความเชื่อการอธิษฐานเสี่ยงทาย เหตุอัศจรรย์ ปาฏิหาริย์ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ การสร้างลวดลายมงคลในรอยพระพุทธรูปตามความเชื่อของพราหมณ์ แสดงให้เห็นถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นคติความเชื่อที่เข้ามาภายหลังพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ และความเชื่ออื่น ๆ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด ภูมิปัญญา คติความเชื่อที่ผู้คนในอดีตต้องการจะสื่อสารเรื่องราวอะไรบางอย่างให้กับอนุชนรุ่นหลังได้รับรู้อย่างมีนัยสำคัญผ่านตำนานและเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระพุทธรูปที่เป็นปูชนียวัตถุให้ผู้คนมีความศรัทธา เคารพสักการบูชาเรื่อยมา

การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น ๆ นั้น มีนักมานุษยวิทยาที่ได้ให้ความสนใจศึกษาระบบความเชื่อและศาสนาของคนไทย คือ S.J. Tambiah (1970) ได้เขียนหนังสือชื่อ *Buddhism and Spirit Cults in Northeastern Thailand* ที่ศึกษาระบบความเชื่อและศาสนาที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อและพิธีกรรมของคนอีสาน ทัมไบยาห์ได้ชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนของระบบความเชื่อและศาสนาที่มีอยู่หลายระบบในสังคมชุมชน ซึ่งมีการผสมกลมกลืนกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผี ลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนา ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548: 495) ได้วิเคราะห์และสรุปว่า การนำเอาตำนานในคติความเชื่อ 2 แบบ คือความเชื่อทางพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมนำมาเปรียบเทียบเชื่อมโยงสามารถแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ ทั้งในแง่ของความขัดแย้ง และการส่งเสริมซึ่งกันและกัน รวมทั้งทำให้เห็นความสำคัญของการศึกษาด้านาน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาด้านานพระพุทธรูปอีสานในครั้งนี้ ที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางศาสนาและความเชื่อ โดยเฉพาะในบริบทของสังคมที่มีความซับซ้อนทางความคิดความเชื่อที่ปะปนกันอยู่และท้ายสุดแสดงให้เห็นว่า

ตำนานพระพุทธรูปอีสานเป็นเครื่องมืออีกอย่างหนึ่ง ที่จะช่วยให้เข้าใจระบบความคิดของคนไทยอีสานในแง่ความเชื่อทางศาสนาซึ่งมีความซับซ้อน ให้มีความชัดเจนได้อีกประการหนึ่ง

จากการสำรวจข้อมูลงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูป โดยใช้ระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา พบประเด็นสำคัญในงานวิจัยของปรมินท์ จารูร (2547) ที่ศึกษาด้านพระพุทธรูปร่วมกับตำนานปรัมปราของไทย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาไม่ได้ศึกษาด้านประเภทใดประเภทหนึ่งโดยเฉพาะและเป็นข้อมูลประเภทลายลักษณ์ โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยมของโคลด เลวี-สเตรส ทำให้เห็นคุณค่าของตำนานปรัมปราไทยที่บันทึกเรื่องราวความขัดแย้งและการประนีประนอม เกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาและความสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มต่าง ๆ และทำให้เข้าใจมูลเหตุที่คนไทยยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา และงานวิจัยของปฐม หงษ์สุวรรณ (2548) ที่ศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมจากตำนานพระธาตุของชนชาติไท ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับตำนานพระพุทธรูปด้วย โดยวิเคราะห์จากชุดความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละครและพฤติกรรมของตัวละคร สามารถสะท้อนให้เห็นความแตกต่างและพัฒนาการทางความคิดความเชื่อทางศาสนาของคนไทได้ ดังนั้น ตำนานพระพุทธรูปอีสาน จึงเป็นชุดข้อมูลสำคัญในการศึกษาทางคติชนวิทยาที่ยังไม่มีการรวบรวมอย่างเป็นกิจจะลักษณะ

ตำนานพระพุทธรูปอีสานทั้งที่เป็นลายลักษณ์และมุขปาฐะที่เล่าขาน ของคนไทยอีสานในสถานที่ที่ปรากฏรอยพระพุทธรูปประกอบกับเรื่องเล่าการค้นพบรอยพระพุทธรูป ความเชื่อเรื่องการสร้างรอยพระพุทธรูป และรวมทั้งเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปในภาคอีสาน ซึ่งกระจัดกระจายอยู่หลากหลายแหล่งข้อมูล ประเภทลายลักษณ์ได้แก่ หนังสือ สิ่งตีพิมพ์ เอกสาร ข้อมูลสารสนเทศจากหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ และงานวิจัย ข้อมูลประเภทมุขปาฐะ เช่น บทสัมภาษณ์ เรื่องเล่าชาวบ้าน เป็นต้น รวมทั้งข้อมูลสื่ออิเล็กทรอนิกส์ มีการบันทึกเทป วิดีโอ และสื่อออนไลน์ที่มีการเผยแพร่ผ่านช่องทางต่าง ๆ ในโลกโซเชียล เป็นขอบเขตชุดข้อมูลหลักทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจเก็บรวบรวมตำนานพระพุทธรูปอีสานทุกประเภทมาวิเคราะห์ตามระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา โดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิทานและตำนานในการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างและเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสาน และแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาประกอบกับชุดความคิดในเนื้อหาของตำนานในการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปอีสานที่สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นของวัฒนธรรมในสังคมไทยภาคอีสานที่นับถือพระพุทธศาสนา

1.2 คำถามหลักการวิจัย

1.2.1 ดำเนินการพระพุทธรูปอีสานมีลักษณะเด่นด้านโครงสร้างและเนื้อหาอย่างไร

1.2.2 ดำเนินการพระพุทธรูปอีสานสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นอย่างไร

1.3 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1.3.1 เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างและเนื้อหาของดำเนินการพระพุทธรูปอีสาน

1.3.2 เพื่อวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นที่สะท้อนจากดำเนินการพระพุทธรูปในสังคมอีสาน

1.4 ความสำคัญของการวิจัย

1.4.1 ทำให้เข้าใจลักษณะเด่นด้านโครงสร้างและเนื้อหาของดำเนินการพระพุทธรูปในสังคมอีสาน

1.4.2 ทำให้เข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นที่สะท้อนจากดำเนินการพระพุทธรูปในสังคมอีสาน

1.4.3 สามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเนื้อหาของดำเนินการประเภทอื่น ๆ ในสังคมอื่น ๆ โดยประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างของดำเนินการและมุมมองด้านปฏิสัมพันธ์ทางความเชื่อและศาสนาได้

1.5 ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยเน้นศึกษาข้อมูลดำเนินการพระพุทธรูปในสังคมอีสานเป็นหลัก ทั้งนี้ ในการวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้ดำเนินการพระพุทธรูปในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และดำเนินการพระพุทธรูปในบริบทสังคมอื่น มาประกอบเพื่อเสริมบางประเด็นให้เห็นลักษณะเด่นของดำเนินการพระพุทธรูปภาคอีสาน โดยดำเนินการพระพุทธรูปที่รวบรวมได้มีปรากฏทั้งในประเภทมุขปาฐะ และประเภทลายลักษณ์ดังต่อไปนี้

1.5.1 ข้อมูลประเภทมุขปาฐะ ได้แก่ ดำเนินการ เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ที่เป็นการบอกเล่า จากการสัมภาษณ์ และสื่อออนไลน์ที่ปรากฏภาพและเสียง

1.5.2 ข้อมูลประเภทลายลักษณ์ ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย เอกสารทางโบราณคดี เช่น จารึก ใบลาน เป็นต้น ที่มีการปริวรรตไว้แล้ว รวมทั้งเอกสารสารสนเทศข้อมูลของชุมชนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ได้แก่ E-book และสื่อออนไลน์ ได้แก่ ข้อมูลที่เผยแพร่แบบออนไลน์ที่เป็นตัวอักษร

รวมข้อมูลทั้ง 2 ประเภทสามารถรวบรวมมาได้จำนวนทั้งสิ้น 224 เรื่อง โดยจัดกลุ่มข้อมูลตามพื้นที่ของจังหวัดในภาคอีสาน 20 จังหวัด ดังนี้

จังหวัดกาฬสินธุ์ 23 เรื่อง

- 1) กส01 พระพุทธบาทห้วยสังเคียบ บ.เหล่าภูพาน ต.แข่งบาดาล อ.สมเด็จ
- 2) กส02 พระพุทธบาทวัดวารินสุรณ บ.ห้วยหินลาด ต.บ่อแก้ว อ.นาคู
- 3) กส03 พระพุทธบาทวัดป่าภูน้อย บ.สวนผึ้ง ต.เหล่าโงม อ.ภูผารายณ์
- 4) กส04 พระพุทธบาทถ้ำบ่หลบ บ้านเหล่าโงม ต.เหล่าโงม อ.ภูผารายณ์
- 5) กส05 พระพุทธบาทภูน้ำจั้น บ.ดงเหนือ ต.เหล่าใหญ่ อ.ภูผารายณ์
- 6) กส06 พระพุทธบาทพุทธสถานภูป้อ บ้านโพนคำ ต.ภูป้อ อ.เมือง
- 7) กส07 พระพุทธบาทตานเม็ก บ.ตานเม็ก ต.สำราญ อ.สามชัย
- 8) กส08 พระพุทธบาทแก้งกะอาม บ.แก้งกะอาม ต.ผาเสด็จ อ.สมเด็จ
- 9) กส09 พระพุทธบาทภูจ้อก้อ บ.สร้างแก้วน้อย ต.สร้างค้อ อ.สมเด็จ
- 10) กส10 พระพุทธบาทภูแฝก อุทยานแห่งชาติภูแฝก บ.น้ำคำ ต.ภูแล่นช้าง อ.นาคู
- 11) กส11 พระพุทธบาทอ่างหิน วนอุทยานภูแฝก บ.น้ำคำ ต.ภูแล่นช้าง อ.นาคู
- 12) กส12 พระพุทธบาทน้ำตกผาระแงง บ.ขาด ต.นาคู อ.นาคู
- 13) กส13 พระพุทธบาทน้ำตกคำเตย บ.บ่อแก้ว ต.บ่อแก้ว อ.นาคู
- 14) กส14 พระพุทธบาทวัดป่าคำพระฤาษี บ.วังเวียง ต.นาคู อ.นาคู
- 15) กส15 พระพุทธบาทคู่วัดนารถถนาราม บ.โพนสว่าง ต.นามะเขือ อ.สหัสขันธ์
- 16) กส16 พระพุทธบาทวัดถ้ำเงิน บ.คำบก ต.แข่งบาดาล อ.สมเด็จ
- 17) กส17 พระพุทธบาทถ้ำมะเฟือง บ.โนนศิวิไล ต.กุดสิม อ.นาคู
- 18) กส18 พระพุทธบาทหนองผือ บ.หนองผือ ต.หนองผือ อ.เขาวง
- 19) กส19 พระพุทธบาทน้ำตกตาดทอง บ.โพนนาดี ต.หนองผือ อ.เขาวง
- 20) กส20 พระพุทธบาทห้วยวังชุม บ.กุดชุม ต.กุดปลาเค้า อ.เขาวง
- 21) กส21 พระพุทธบาทภูกุ่มข้าว วัดป่าสักวัน บ.โนนบุรี ต.โนนบุรี อ.สหัสขันธ์
- 22) กส22 พระพุทธบาทวัดวังคำ บ.นาวิ ต.สงเปลือย อ.เขาวง
- 23) กส23 พระพุทธบาทวัดป่าศิลาอาสน์นาราม บ.โพนนาดี ต.หนองผือ อ.เขาวง

จังหวัดขอนแก่น 6 เรื่อง

- 1) ขก01 พระพุทธบาทวัดโคกหินลาด บ.หนองดับเต่า ต.ป่าปอ อ.บ้านไผ่
- 2) ขก02 พระพุทธบาทวัดป่าสุทธิดาราม บ.หนองโพนน้อย ต.กุดขอนแก่น อ.ภูเวียง
- 3) ขก03 พระพุทธบาทกลางทุ่ง บ.โนนค้อ ต.โคกงาม อ.บ้านฝาง
- 4) ขก04 พระพุทธบาทโพธิ์ทอง บ.พระบาทโนนคูณ ต.ทุ่งขมพู อ.ภูเวียง
- 5) ขก05 พระพุทธบาทภูพานคำ บ.พระบาท ต.พระบาท อ.อุบลรัตน์
- 6) ขก06 พระพุทธบาทศรีสมบูรณ์ บ.ศรีสมบูรณ์ ต.คึมขาด อ.หนองสองห้อง

จังหวัดชัยภูมิ 14 เรื่อง

- 1) ชย01 พระพุทธบาทสี่รอยภูแฝด บ.ไทรงาม ต.นาเลี้ยว อ.เมือง
- 2) ชย02 พระพุทธบาทภูพระ วัดศิลาอาสน์ บ.นาไก่เขา ต.นาเลี้ยว อ.เมือง
- 3) ชย03 พระพุทธบาทเขาวง บ.ชัยช่องแมว ต.โนนแดง อ.บ้านเขว้า
- 4) ชย04 พระพุทธบาทเขาพระบาท บ.ชัยช่องแมว ต.โนนแดง อ.บ้านเขว้า
- 5) ชย05 พระพุทธบาทพระแท่นภูตะเภา บ.สามสวน ต.สามสวน อ.บ้านแท่น
- 6) ชย06 พระพุทธบาทสวนป่าโพธิธรรม บ.โคกมั่งงอย ต.โคกมั่งงอย อ.คอนสวรรค์
- 7) ชย07 พระพุทธบาทเขายายหอม วัดพระพุทธบาท ต.นาแยงก๊ก อ.เทพสถิต
- 8) ชย08 พระพุทธบาทภูชาติ บ.นาเลี้ยว ต.นาเลี้ยว อ.เมือง
- 9) ชย09 พระพุทธบาทวัดหลักศิลา บ.หลักศิลา ต.หนองบัวบาน อ.จัตุรัส
- 10) ชย10 พระพุทธบาทป่าหินงาม ต.บ้านไร่ อ.เทพสถิต
- 11) ชย11 พระพุทธบาทเขาแก้วพิสดาร บ.ดงลาน ต.วะตะแบก อ.เทพสถิต
- 12) ชย12 พระพุทธบาทวัดป่าภูเขาทอง บ.วังตะเฆ่ ต.วังตะเฆ่ อ.หนองบัวระเหว
- 13) ชย13 พระพุทธบาทวัดป่ากุดชุมแสง บ.กุดชุมแสง ต.กุดชุมแสง อ.หนองบัวแดง
- 14) ชย14 พระพุทธบาทเขายายทิกแล้ง ต.หนองโพนงาม อ.เกษตรสมบูรณ์

จังหวัดนครพนม 13 เรื่อง

- 1) นพ01 พระพุทธบาทเวินปลา บ.เวินปลา ต.เวินพระบาท อ.ท่าอุเทน
- 2) นพ02 พระพุทธบาทบ้านธาตุ บ.ธาตุ ต.ท่าอุเทน อ.ท่าอุเทน
- 3) นพ03 พระพุทธบาทโพนแดง บ.โพนแดง ต.นาใน อ.โพนสวรรค์
- 4) นพ04 พระพุทธบาทภูกระแต บ.นาราชควาย ต.นาราชควาย อ.เมือง
- 5) นพ05 พระพุทธบาทเอราวัณ บ.ตานสาวค้อย ต.นาแก อ.นาแก
- 6) นพ06 พระพุทธบาทภูกำพร้าว บ.ดงน้อย ต.พิมาน อ.นาแก
- 7) นพ07 พระพุทธบาทบ้านด้อง ต.ฝั่งแดง อ.ธาตุพนม
- 8) นพ08 พระพุทธบาทสาละศรี ยอดภูลังกา บ.ทุ่งเจริญ ต.นาจัว อ.บ้านแพง

- 9) นพ09 พระพุทธบาทบ้านแก่งโพธิ์ ต.น้ำก่ำ อ.ธาตุพนม
  - 10) นพ10 พระพุทธบาทน้ำตกตาดโพธิ์ ภูสิงห์ บ.นาโพธิ์ ต.ไผ่ล้อม อ.บ้านแพง
  - 11) นพ11 พระพุทธบาทบ้านค้ำพวง ต.น้ำก่ำ อ.ธาตุพนม
  - 12) นพ12 พระพุทธบาทน้ำตกตาดขาม ภูสิงห์ บ.ดอนบาก ต.นางัว อ.บ้านแพง
  - 13) นพ13 พระพุทธบาทบ้านนาโสก ต.บ้านแก่ง อ.นาแก
- จังหวัดนครราชสีมา 29 เรื่อง ได้แก่
- 1) นม01 พระพุทธบาทเขาสรพยา (ถ้ำศิวิไล) บ.หัวโกรก ต.ดงพญาเย็น อ.ปากช่อง
  - 2) นม02 พระพุทธบาทวัดเขาพระนั่ง บ.ชัยเจริญ ต.หนองหญ้าขาว อ.สีคิ้ว
  - 3) นม03 พระพุทธบาทวัดเสมาศรีวันาราม บ.หนองขาม ต.ลาดบัวขาว อ.สีคิ้ว
  - 4) นม04 พระพุทธบาทวัดป่าเซตวัน บ.โคก ต.สะแกราช อ.ปักธงชัย
  - 5) นม05 พระพุทธบาทคีรีวันน์เขาพริก บ.เขาพริก ต.คลองไผ่ อ.สีคิ้ว
  - 6) นม06 พระพุทธบาทเขาสีสัด บ.วังสีสัด ต.คลองม่วง อ.ปากช่อง
  - 7) นม07 พระพุทธบาทวัดถ้ำจำปา บ.ดอนวัว ต.ลาดบัวขาว อ.สีคิ้ว
  - 8) นม08 พระพุทธบาทสี่รอย บ.คลังเจริญโคราช ถ.มิตรภาพ อ.สูงเนิน
  - 9) นม09 พระพุทธบาทกลางดง บ.กลางดง ต.กลางดง อ.ปากช่อง
  - 10) นม10 พระพุทธบาทวัดใหม่สันติ บ.ใหม่สันติ ต.มะเกลือใหม่ อ.สูงเนิน
  - 11) นม11 พระพุทธบาทสำนักสงฆ์ถ้ำพระ-เขาเต่า บ.อังกอน ต.บ้านใหม่ อ.ครบุรี
  - 12) นม12 พระพุทธบาทป่าหิน บ.ถ้ำเต่า ต.กลางดง อ.ปากช่อง
  - 13) นม13 พระพุทธบาทวัดมอจะบก บ.มอจะบก ต.มิตรภาพ อ.สีคิ้ว
  - 14) นม14 พระพุทธบาทบ้านถ้ำมังกร ต.วังโรงใหญ่ อ.สีคิ้ว
  - 15) นม15 พระพุทธบาทวัดเขาขาด บ.วังรางน้อย ต.มะเกลือเก่า อ.สูงเนิน
  - 16) นม16 พระพุทธบาทน้ำตกวะภูแก้ว บ.วะภูแก้ว ต.มะเกลือใหม่ อ.สูงเนิน
  - 17) นม17 พระพุทธบาทวัดเกาะ บ.สีคิ้ว ต.สีคิ้ว อ.สีคิ้ว
  - 18) นม18 พระพุทธบาทวัดภูวังทองศิลาอาสน์ บ.ชัยคัม ต.ตะขบ อ.ปักธงชัย
  - 19) นม19 พระพุทธบาทวัดเสาเตี้ย บ.ปอแดง ต.ภูหลวง อ.ปักธงชัย
  - 20) นม20 พระพุทธบาทวัดโกรกเดือนห้า บ.โกรกเดือนห้า ต.สุรนารี อ.เมือง
  - 21) นม21 พระพุทธบาทวัดเขาตะกรุดรัง บ.ตะกรุดรัง ต.อุดมทรัพย์ อ.วังน้ำเขียว
  - 22) นม22 พระพุทธบาทวัดเขาเทพบุตร บ.ปะใหญ่ ต.อุดมทรัพย์ อ.วังน้ำเขียว
  - 23) นม23 พระพุทธบาทวัดชัยยาง บ.ดอนกระชาย ต.ครบุรี อ.ครบุรี
  - 24) นม24 พระพุทธบาทวัดป่ามหาวัน ต.ครบุรีใต้ อ.ครบุรี
  - 25) นม25 พระพุทธบาทวัดเขาน้อยมูลบน บ.มูลบน ต.จระเข้หิน อ.ครบุรี

- 26) นม26 พระพุทธบาทเขาจอมทอง บ.ตลิ่งชัน ต.จระเข้หิน อ.ครบุรี
- 27) นม27 พระพุทธบาทวัดสุวรรณบรรพต (ถ้ำวัวแดง) บ.เฉลียงโคก ต.เฉลียง อ.ครบุรี
- 28) นม28 พระพุทธบาทวัดถ้ำเขาเกลบ บ.สระหลวง ต.จระเข้หิน อ.ครบุรี
- 29) นม29 พระพุทธบาทวัดป่าเขาคงคา บ.โนนระเวียง ต.โคกกระชาย อ.ครบุรี

จังหวัดบึงกาฬ 12 เรื่อง

- 1) บก01 พระพุทธบาทวัดถ้ำแคน บ.ดงชมพู ต.โพธิ์หมากแข้ง อ.บึงโขงหลง
- 2) บก02 พระพุทธบาทวัดหินแหบ บ.บัวโคก ต.โพธิ์หมากแข้ง อ.บึงโขงหลง
- 3) บก03 พระพุทธบาทวัดถ้ำซ้อง บ.นาสาร ต.โพธิ์หมากแข้ง อ.บึงโขงหลง
- 4) บก04 พระพุทธบาทสี่รอยด่านชมพูทอง บ.โนนจำปา ต.โนนสมบูรณ์ อ.เมือง
- 5) บก05 พระพุทธบาทวัดภูถ้ำพระ (ภูวัว) บ.ถ้ำพระ ต.โสกก้าม อ.เซกา
- 6) บก06 พระพุทธบาทน้ำตกเจ็ดสี (ห้วยกะอาม) บ.สีเขี้ยว ต.บ้านด้อง อ.เซกา
- 7) บก07 พระพุทธบาทวัดถ้ำศรีธณ วัดสว่างอารมณ์ บ.โนนศิลา ต.ปากคาด อ.ปากคาด
- 8) บก08 พระพุทธบาทวัดถ้ำศรีวิไลย์ บ.โนนสว่าง ต.หนองแข้ง อ.เมือง
- 9) บก09 พระพุทธบาทน้ำตกกนิรี บ.นาอ่าง ต. โพธิ์หมากแข้ง อ.บึงโขงหลง
- 10) บก10 พระพุทธบาทอ่างมโนราห์ บ.นาอ่าง ต.โพธิ์หมากแข้ง อ.บึงโขงหลง
- 11) บก11 พระพุทธบาทวัดตานสามัคคี บ.อีแอต ต.นาดี อ.เมือง
- 12) บก12 พระพุทธบาทวัดถ้ำศรีชมภู ต.ถ้ำเจริญ อ.โซ่พิสัย

จังหวัดบุรีรัมย์ 3 เรื่อง

- 1) บร01 พระพุทธบาทเขากระโดง บ.เขากระโดง ต.เสม็ด อ.เมือง
- 2) บร02 พระพุทธบาทวัดเขารัตนธงชัย บ.สายบัว ต.เจริญสุข อ.เฉลิมพระเกียรติ
- 3) บร03 พระพุทธบาทวัดโคกมะม่วง ป่าน้ำผุด บ.โคกมะม่วง ต.โคกม่วง อ.ปะคำ

จังหวัดมหาสารคาม 2 เรื่อง

- 1) มค01 พระพุทธบาทลานหินร้อง บ.ดอนกลาง ต.ดอนกลาง อ.โกสุมพิสัย
- 2) มค02 พระพุทธบาทวัดบ้านกุดแคน ต.หนองโน อ.เมือง

จังหวัดมุกดาหาร 14 เรื่อง

- 1) มห01 พระพุทธบาทผ้าขาวภูค้อ วัดมะนาว บ.มะนาว ต.พังแดง อ.ดงหลวง
- 2) มห02 พระพุทธบาทแก่นจันทน์ บ.หนองแขวงน้อย ต.โซคชัย อ.นิคมคำสร้อย
- 3) มห03 พระพุทธบาทสี่รอยด่านชุมคำ บ.ตาลใหม่ ต.ดอนตาล อ.ดอนตาล
- 4) มห04 พระพุทธบาทแก่งกะเบา บ.นาแกน้อย ต.ป่งขาม อ.หว้านใหญ่
- 5) มห05 พระพุทธบาทห้วยบุง บ.แก่งนาง ต.กกตูม อ.ดงหลวง
- 6) มห06 พระพุทธบาทห้วยหมากไฟ บ.คำฮี ต.โพนราม อ.เมือง

- 7) มห07 พระพุทธบาทวัดป่านาทามวนาวาส บ.นาทาม ต.ป่าไร่ อ.ดอนตาล
- 8) มห08 พระพุทธบาทลานสาวผ่อง บ.หนองหอย ต.บางทรายใหญ่ อ.เมือง
- 9) มห09 พระพุทธบาทภูโนรมย์ บ.เขามโนรมย์ ต.นาสีนวน อ.เมือง
- 10) มห10 พระพุทธบาทวัดภูเก้าพร้าว ลำนวนที่ 1 (หลวงปู่คำน้อย) ต.พังแดง อ.ดงหลวง
- 11) มห11 พระพุทธบาทวัดภูเก้าพร้าว ลำนวนที่ 2 บ.มะนาว ต.พังแดง อ.ดงหลวง
- 12) มห12 พระพุทธบาทวัดดงหลวง บ.โพนสว่าง ต.พังแดง อ.ดงหลวง
- 13) มห13 พระพุทธบาทตานไก่อขาว บ.นางนวล ต.ดงหลวง อ.ดงหลวง
- 14) มห14 พระพุทธบาทธรรมอุทยานภูป่าไร่ บ.แก่งนาง ต.กกตูม อ.ดงหลวง

จังหวัดยโสธร 6 เรื่อง

- 1) ยส01 พระพุทธบาทเกือกแก้วลำเกีย วัดลำสำเภาทอง ต.ไทยเจริญ อ.ไทยเจริญ
- 2) ยส02 พระพุทธบาทน้ำตกตาดทิพย์ ต.ไทยเจริญ อ.ไทยเจริญ
- 3) ยส03 พระพุทธบาทวัดเทวัญคีรี (ภูกอย) บ.ไทยเจริญ ต.ไทยเจริญ อ.ไทยเจริญ
- 4) ยส04 พระพุทธบาทวัดพระพุทธบาท บ.หนองยาง ต.หัวเมือง อ.มหาชนะชัย
- 5) ยส05 พระพุทธบาทวัดศรีธรรมาราม บ.สิงห์ท่า ต.ในเมือง อ.เมือง
- 6) ยส06 พระพุทธบาทวัดป่าอัมพวัน บ.สิงห์ท่า ต.ในเมือง อ.เมือง

จังหวัดร้อยเอ็ด 2 เรื่อง

- 1) รอ01 พระพุทธบาทกลางน้ำ วัดบ่อพันขันรัตนโสภณ ต.เด่นราษฎร์ อ.หนองฮี
- 2) รอ02 พระพุทธบาทบ้านนาคำเช่า ต.บึงงาม อ.หนองพอก

จังหวัดเลย 7 เรื่อง

- 1) ลย01 พระพุทธบาทภูควายเงิน ลำนวนที่ 1 บ.แบ่น ต.บุษม อ.เชียงคาน
- 2) ลย02 พระพุทธบาทภูควายเงิน ลำนวนที่ 2 อ.เชียงคาน
- 3) ลย03 พระพุทธบาทภูควายเงิน ลำนวนที่ 3 อ.เชียงคาน
- 4) ลย04 พระพุทธบาทบ้านแสงภา บ.แสงภา ต.แสงภา อ.นาแห้ว
- 5) ลย05 พระพุทธบาทน้ำตกหินสามชั้น ภูเรือ ต.หนองบัว อ.ภูเรือ
- 6) ลย06 พระพุทธบาทถ้ำผาบึง วัดถ้ำผาบึง บ.นาแก ต.ผาบึง อ.วังสะพุง
- 7) ลย07 พระพุทธบาทวังทอง (ภูลาดแก้ว) บ.วังลาน ต.ผานกเค้า อ.ผานกเค้า

จังหวัดศรีสะเกษ 6 เรื่อง

- 1) ศก01 พระพุทธบาทภูสิงห์ ลำนวนที่ 1 บ.ศาลา ต.โคกตาล อ.ภูสิงห์
- 2) ศก02 พระพุทธบาทภูสิงห์ ลำนวนที่ 2 บ.ศาลา ต.โคกตาล อ.ภูสิงห์
- 3) ศก03 พระพุทธบาทบ้านเปือย บ.เปือย ต.สัมปอใหญ่ อ.ราชีไศล
- 4) ศก04 พระพุทธบาทผามออีแดง ต.เสาธงชัย อ.กันทรลักษ์

5) ศก05 พระพุทธบาทผลาญดอนเตี้ย บ.โดนเอวาร์ ต.รุง อ.กันทรลักษ์

6) ศก06 พระพุทธบาทผลาญจำปา บ.โดนเอวาร์ ต.รุง อ.กันทรลักษ์

จังหวัดสกลนคร 48 เรื่อง

1) สน01 พระพุทธบาทสี่รอยพระธาตุเชิงชุม ส่วนวนที่ 1 ต.พระธาตุเชิงชุม อ.เมือง

2) สน02 พระพุทธบาทสี่รอยพระธาตุเชิงชุม ส่วนวนที่ 2 ต.พระธาตุเชิงชุม อ.เมือง

3) สน03 พระพุทธบาทสี่รอยพระธาตุเชิงชุม ส่วนวนที่ 3 ต.พระธาตุเชิงชุม อ.เมือง

4) สน04 พระพุทธบาทวัดถ้ำผาแด่น บ.ดงน้อย ต.ดงมะไฟ อ.เมือง

5) สน05 พระพุทธบาทวัดเชิงค้อยนพรัตน์ บ.ม่วง ต.ห้วยยาง อ.เมือง

6) สน06 พระพุทธบาทภูตาน้อย บ.หนองปลาตุก ต.พังขว้าง อ.เมือง

7) สน07 พระพุทธบาทเขาคาน้ำเกลือ บ.หนองปลาตุก ต.พังขว้าง อ.เมือง

8) สน08 พระพุทธบาทตานนกเขียน วัดป่าภูน้อย บ.นางเต็ง ต.โคกภู อ.ภูพาน

9) สน09 พระพุทธบาทบ้านน้อย บ.น้อย ต.จันทร์เพ็ญ อ.เต่างอย

10) สน10 พระพุทธบาทเหล่าหลุบ บ.โคกกกลาง ต.จันทร์เพ็ญ อ.เต่างอย

11) สน11 พระพุทธบาทห้วยขอนแก่น บ.โคกกกลาง ต.จันทร์เพ็ญ อ.เต่างอย

12) สน12 พระพุทธบาทลำข้าว บ.โคกกกลาง ต.จันทร์เพ็ญ อ.เต่างอย

13) สน13 พระพุทธบาทบ้านโคกกกลาง บ.โคกกกลาง ต.จันทร์เพ็ญ อ.เต่างอย

14) สน14 พระพุทธบาทห้วยหวด บ.ห้วยหวด ต.จันทร์เพ็ญ อ.เต่างอย

15) สน15 พระพุทธบาทผาพญาเต่างอย บ.ห้วยหวด-โคกกกลาง ต.เต่างอย อ.เต่างอย

16) สน16 พระพุทธบาทลำน้ำพุง ต.เต่างอย อ.เต่างอย

17) สน17 พระพุทธบาทวัดถ้ำหินตาด บ.นาอ่าง ต.นาตาล อ.เต่างอย

18) สน18 พระพุทธบาทวัดนาอ่าง บ.นาอ่าง ต.นาตาล อ.เต่างอย

19) สน19 พระพุทธบาทภูตานหลวง บ.โนนเจริญ ต.นาตาล อ.เต่างอย

20) สน20 พระพุทธบาทเกือกแก้วถ้ำพื้ วัดดงแก้วมณีสีสัตตนาถ ต.โคกภู อ.ภูพาน

21) สน21 พระพุทธบาทบ้านน้ำพุ บ.ชงน้ำพุ ต.บ้านแป้น อ.โพนนาแก้ว

22) สน22 พระพุทธบาทห้วยเรือ บ.น้ำพุ ต.บ้านแป้น อ.โพนนาแก้ว

23) สน23 พระพุทธบาทน้ำตกคำหอม ต.ห้วยยาง อ.เมือง

24) สน24 พระพุทธบาทน้ำตกประชาสุขสันต์ บ.ประชาสุขสันต์ ต.ขมิ้น อ.เมือง

25) สน25 พระพุทธบาทภูเพ็ก บ.ภูเพ็ก ต.นาหัวบ่อ อ.พรรณานิคม

26) สน26 พระพุทธบาทภูผายล ต.กกปลาซิว อ.ภูพาน

27) สน27 พระพุทธบาทวัดบูรพาราม บ.ดอนแคน ต.สร้างค้อ อ.ภูพาน

28) สน28 พระพุทธบาทวัดถ้ำช้าง บ.คำเพิ่ม ต.โคกภู อ.ภูพาน

- 29) สน29 พระพุทธบาทน้ำทิพย์เจ็ดรอย บ.อุดมทรัพย์ ต.สร้างค้อ อ.ภูพาน
- 30) สน30 พระพุทธบาทน้ำตกภูมะแงว บ.กุดแฮด ต.กุดบาก อ.กุดบาก
- 31) สน31 พระพุทธบาทป่าแก้งมดแดง ต.สร้างค้อ อ.ภูพาน
- 32) สน32 พระพุทธบาทนาผา บ.นาผา ต.กกปลาซิว อ.ภูพาน
- 33) สน33 พระพุทธบาทวัดถ้ำสุทธาวาราม บ.ฮ้องสิม ต.หลุบเลา อ.ภูพาน
- 34) สน34 พระพุทธบาทตานน้ำพุ บ.น้ำพุ ต.หลุบเลา อ.ภูพาน
- 35) สน35 พระพุทธบาทดอนปู่ตา บ.คำเพิ่ม ต.โคกภู อ.ภูพาน
- 36) สน36 พระพุทธบาทน้ำตกห้วยยาง บ.โนนเจริญ ต.โคกภู อ.ภูพาน
- 37) สน37 พระพุทธบาทน้ำตกลีผีแก่งเต่า บ.ดงหม้อทอง ต.ดงหม้อทอง อ.บ้านม่วง
- 38) สน38 พระพุทธบาทอุดมพร บ.น้อยท่าม่วง ต.นาม่อง อ.กุดบาก
- 39) สน39 พระพุทธบาทถ้ำเสรีไทย บ.ลาดกะเมือ ต.ห้วยยาง อ.เมือง
- 40) สน40 พระพุทธบาทวัดบ่อน้ำทิพย์ศิลาราม บ.โนนเจริญ ต.โคกภู อ.ภูพาน
- 41) สน41 พระพุทธบาทวัดผาบึง บ.ประชาสุขสันต์ ต.พังขว้าง อ.เมือง
- 42) สน42 พระพุทธบาทวัดบ้านหนองคำ บ.หนองคำ ต.นาม่อง อ.กุดบาก
- 43) สน43 พระพุทธบาทวัดป่าคุณคำวิปัสสนา บ.กลาง ต.กุดไฮ อ.กุดบาก
- 44) สน44 พระพุทธบาทบ้านคำแหว บ.คำแหว ต.ไร่ อ.พรรณานิคม
- 45) สน45 พระพุทธบาทภูน้อยถ้ำแม่ย่านาง บ.นาสาวนาน ต.นาหัวบ่อ อ.พรรณานิคม
- 46) สน46 พระพุทธบาทวัดพุทธโมกพลาราม บ.นาเตือ ต.นาแก้ว อ.โพนนาแก้ว
- 47) สน47 พระพุทธบาทวังสะโน บ.กลาง ต.นาแก้ว อ.โพนนาแก้ว
- 48) สน48 พระพุทธบาทห้วยทราย บ.ห้วยหีบ ต.ตองโขบ อ.โคกศรีสุพรรณ

จังหวัดสุรินทร์ 2 เรื่อง

- 1) สร01 พระพุทธบาทพุทธอุทยานวัดเขาศาลา ส่วนวันที่ 1 บ.จรัส ต.จรัส อ.บัวเชด
- 2) สร02 พระพุทธบาทพุทธอุทยานวัดเขาศาลา ส่วนวันที่ 2 บ.จรัส ต.จรัส อ.บัวเชด

จังหวัดหนองคาย 7 เรื่อง

- 1) นค01 พระพุทธบาทนาหงส์ บ.พระบาทนาหงส์ ต.พระบาทนาสิงห์ อ.โพนพิสัย
- 2) นค02 พระพุทธบาทนาสิงห์ บ.พระบาทนาสิงห์ ต.พระบาทนาสิงห์ อ.โพนพิสัย
- 3) นค03 พระพุทธบาทเวินกุ่ม บ.พระบาท ต.พระพุทธบาท อ.ศรีเชียงใหม่
- 4) นค04 พระพุทธบาทภูอูฐ บ.ห้วยไ้ ต.พระพุทธบาท อ.ศรีเชียงใหม่
- 5) นค05 พระพุทธบาทวัดสร้างถาชี บ.ศูนย์กลาง ต.ด่านศรีสุข อ.โพธิ์ตาก
- 6) นค06 พระพุทธบาทผาจ้อง บ.ลำภูพาน ต.ผาตั้ง อ.สังคม
- 7) นค07 พระพุทธบาทดินบ้านนาโพธิ์ บ.นาโพธิ์ ต.ท่าบ่อ อ.ท่าบ่อ

จังหวัดหนองบัวลำภู 2 เรื่อง

- 1) นก01 พระพุทธบาทภูเก้า บ.ดงบาก ต.นิคมพัฒนา อ.โนนสัง
- 2) นก02 พระพุทธบาทสำนักสงฆ์วรพจน์ปริดา บ.ห้วยทราย ต.หนองบัว อ.เมือง

จังหวัดอุดรธานี 13 เรื่อง

- 1) อด01 พระพุทธบาทบัวบก ส่วนวนที่ 1 บ.ตัว ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ
- 2) อด02 พระพุทธบาทบัวบก ส่วนวนที่ 2 บ.ตัว ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ
- 3) อด03 พระพุทธบาทบัวบาน ส่วนวนที่ 1 บ.ไผ่ล้อม ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ
- 4) อด04 พระพุทธบาทบัวบาน ส่วนวนที่ 2 บ.ไผ่ล้อม ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ
- 5) อด05 พระพุทธบาทแม่แสง บ.ธาตุ ต.ธาตุ อ.เพ็ญ
- 6) อด06 พระพุทธบาทภูผาแดง บ.นาอ่าง ต.จำปาโมง อ.บ้านผือ
- 7) อด07 พระพุทธบาทสี่รอยห้วยซิด บ.คำบัง ต.คำบัง อ.บ้านผือ
- 8) อด08 พระพุทธบาทเมืองพานเจ็ดรอย ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ
- 9) อด09 พระพุทธบาทวัดป่าโนนนาท บ.เตาไห ต.เตาไห อ.เพ็ญ
- 10) อด10 พระพุทธบาทถ้ำพรหมวิหาร บ.ห้วยยางคำ ต.กุดจับ อ.กุดจับ
- 11) อด11 พระพุทธบาทหลังเต่า อุทยานภูพระบาท ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ
- 12) อด12 พระพุทธบาทวัดหนองดุ้ง บ.ใหม่ ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ
- 13) อด13 พระพุทธบาทบัวคำ บ.ไร่งาม ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ

จังหวัดอุบลราชธานี 14 เรื่อง

- 1) อบ01 พระพุทธบาทวัดภูพลานสูง บ.หลักเมือง ต.นาจะหลวย อ.นาจะหลวย
- 2) อบ02 พระพุทธบาทถ้ำเสือ บ.นาเกษม ต.ตะบ้าย อ.ศรีเมืองใหม่
- 3) อบ03 พระพุทธบาทกลางลำน้ำเซ ต.หัวดอน อ.เซียงใน
- 4) อบ04 พระพุทธบาทเกือกแก้วภูผักแพว บ.หนองแสง ต.ช่องเม็ก อ.พิบูลมังสาหาร
- 5) อบ05 พระพุทธบาทวัดท่าลั้ง บ.ท่าลั้ง ต.ห้วยไผ่ อ.โขงเจียม
- 6) อบ06 พระพุทธบาทวัดทุ่งศรีเมือง ส่วนวนที่ 1 ถนนหลวง ต.ในเมือง อ.เมือง
- 7) อบ07 พระพุทธบาทวัดทุ่งศรีเมือง ส่วนวนที่ 2 ถนนหลวง ต.ในเมือง อ.เมือง
- 8) อบ08 พระพุทธบาทวัดภูเขาก้าว ถนนสถิตนิมาน ต.พิบูล อ.พิบูลมังสาหาร
- 9) อบ09 พระพุทธบาทวัดป่าภูจ้อยก้อม บ.ทุ่งนาเมือง ต.นากลางโพธิ์ อ.โขงเจียม
- 10) อบ10 พระพุทธบาทภูถ้ำพระยายืน ต.หนามแท่ง อ.ศรีเมืองใหม่
- 11) อบ11 พระพุทธบาทวัดแสนสำราญ บ.วาริน ต.วารินชำราบ อ.วารินชำราบ
- 12) อบ12 พระพุทธบาทวัดป่าภูดิน ต.ทรายมูล อ.พิบูลมังสาหาร
- 13) อบ13 พระพุทธบาทวัดพระธาตุหนองบัว ต.ในเมือง อ.เมือง

14) อบ14 พระพุทธรูปหล่อวัดป่าโนนสมบูรณ์ บ.โนนสมบูรณ์ ต.หัวดอน อ.เขื่องใน
จังหวัดอำนาจเจริญ 1 เรื่อง

1) (อจ01) พระพุทธรูป พุทธอุทยานเขาดานพระบาท ต.บุ่ง อ.เมือง

1.6 กรอบแนวคิดหลักการวิจัย

การศึกษาลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่ออื่น ในตำนานพระพุทธรูปของอีสาน ผู้วิจัยจะประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดโครงสร้างจากทฤษฎีโครงสร้างนิทานของ วลาดิมีร์ พรอฟฟ์ (1979) ในการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ใช้กรอบแนวคิดภาษาของตำนานจากทฤษฎีโครงสร้างตำนานของโคลด เลวี-สเตราส์ (1963) ในการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสาน และใช้กรอบแนวคิดของทมิ์ไบยาร์ และคอนโดมินัส (1970) ในการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่ออื่นในสังคมอีสานที่สะท้อนจากตำนานพระพุทธรูปในสังคมอีสาน กรอบแนวคิดหลักการวิจัยในครั้งนี้ จึงแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กรอบแนวคิดโครงสร้างและภาษาของตำนาน และ 2) กรอบแนวคิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่ออื่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.6.1 กรอบแนวคิดโครงสร้างและภาษาของตำนาน

การศึกษาโครงสร้างของตำนาน ผู้วิจัยจะวิเคราะห์อนุภาคที่สะท้อนความคิดเชิงวัฒนธรรม จากตำนานพระพุทธรูปอีสาน โดยวิเคราะห์ให้เห็นว่า อนุภาคตัวละคร วัตถุสิ่งของ มนุษย์ อมมนุษย์ สัตว์ เหตุการณ์ พฤติกรรม สถานที่ และอื่น ๆ มีลักษณะเด่นที่สะท้อนความคิดเชิงวัฒนธรรมของอีสานอย่างไรบ้าง ผู้วิจัยจะประยุกต์ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิทานของ วลาดิมี พรอฟฟ์ (1895-1970) ที่แสดงให้เห็นว่า นิทานพื้นบ้านในแต่ละวัฒนธรรม มีไวยากรณ์ของตนเอง ที่สะท้อนทั้งระบบความคิดเชิงโครงสร้างที่เป็นสากล และระบบคิดเชิงวัฒนธรรมที่สะท้อนลักษณะของคนในแต่ละกลุ่มชนด้วย มักจะปรากฏพฤติกรรมซ้ำ ๆ ของตัวละครหลาย ๆ เรื่อง มีผลสืบเนื่องให้เกิดการดำเนินเรื่องในนิทาน โดยจะนำแนวคิดนี้มาประยุกต์เพื่อหาพฤติกรรมหลักต่าง ๆ ที่ปรากฏร่วมกัน ในตำนานพระพุทธรูปอีสาน เพื่อใช้กำหนดโครงสร้างในตำนานพระพุทธรูปอีสานว่า มีการเริ่มเรื่องด้วยเหตุการณ์อะไร การดำเนินเรื่องกล่าวถึงอะไร และการจบเรื่องจบอย่างไร มีอนุภาคอะไรที่โดดเด่น เป็นการวิเคราะห์โครงสร้างของตำนานและอนุภาคประกอบกันเพื่อให้ทราบถึงลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรูปของอีสาน ต่อไปนี้จะเป็นการอธิบายกรอบแนวคิดโครงสร้างของตำนาน

โครงสร้างนิทาน หมายถึง สิ่งที่กำหนดเนื้อหาและการดำเนินเรื่องของนิทาน เปรียบเสมือนเส้นด้ายที่ร้อยเนื้อหาเข้าไว้ด้วยกัน ให้เป็นเรื่องนิทานเช่นเดียวกับเส้นด้ายที่ร้อยดอกไม้ให้เป็นพวงมาลัย ทำนองเดียวกันกับไวยากรณ์ของภาษา กำหนดการร้อยเรียงกันของคำต่าง ๆ ในประโยค แต่ละภาษา ที่มีจำนวนประโยคได้ไม่จำกัด ภายใต้ระบบไวยากรณ์เดียวกันฉันใด นิทานในแต่ละวัฒนธรรมก็มีจำนวนนิทานได้ไม่จำกัด ภายใต้ระบบโครงสร้างเดียวกันของนิทานฉันนั้น นิทานก็มี

เรื่องต่าง ๆ ได้โดยมีไวยากรณ์นิทานกำกับการดำเนินเรื่องเช่นกัน เป็นหน้าที่ของนักวิชาการที่จะวิเคราะห์เนื้อหาโครงสร้างเบื้องต้น (deep structure) ซึ่งจะพบว่า นิทานพื้นบ้านในแต่ละวัฒนธรรมมีไวยากรณ์ของตนเอง ที่สะท้อนทั้งระบบความคิดเชิงโครงสร้างที่เป็นสากล ในฐานที่เป็นมนุษย์ และระบบคิดเชิงวัฒนธรรม ที่สะท้อนลักษณะของคนในแต่ละกลุ่มชน (ศิริพร ณ ถลาง, 2563: 205-206)

แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างนี้ ผู้วิจัยประยุกต์ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิทานของพรอพพ์ ซึ่งพรอพพ์ (1895-1970) เป็นนักวิชาการชาวรัสเซีย ผู้เชี่ยวชาญด้านนิรุกติศาสตร์ภาษารัสเซียและเยอรมัน มีความสนใจส่วนตัวในการอ่านและศึกษานิทานพื้นบ้านรัสเซีย จำนวน 100 เรื่องที่อานาสเซฟ (Afanasev) ได้รวบรวมไว้ และได้วิเคราะห์โครงสร้างนิทานรัสเซีย และเขียนหนังสือตีพิมพ์เป็นภาษารัสเซียในปี ค.ศ. 1928 และได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษในปีค.ศ. 1958 ชื่อว่า Morphology of Folk tale ต่อมาในปี ค.ศ. 1946 พรอพพ์ เขียนหนังสือชื่อ Historical Roots of the Wondertale ต้องการเสนอว่า นิทานมหัศจรรย์มีรากฐานมาจากพิธีกรรม การเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเป็นหนุ่มสาว และพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย ถือเป็นสิ่งที่ท้าทายนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์และคติชนวิทยา เพราะทฤษฎีหรือวิธีวิทยาในการวิเคราะห์นิทานเชิงโครงสร้าง เป็นการเปิดมุมมองใหม่ให้กับแวดวงวิชาการในสมัยนั้น อาจเป็นเพราะ พรอพพ์ มีความรู้ด้านภาษาศาสตร์ จึงได้มองนิทานในเชิงโครงสร้าง พรอพพ์สังเกตว่านิทานที่อานาสเซฟ รวบรวมไว้ 100 เรื่องมีโครงเรื่องคล้าย ๆ กัน เช่น มีนิทานที่มีโครงเรื่องแบบนิทานเรื่อง มอโรซโก: ปิตาจน้าแข็ง (Morozko Frost) (ศิริพร ณ ถลาง, 2563: 206-208) พรอพพ์ สังเกตว่ามีนิทานอีกหลายเรื่อง ที่ดำเนินเรื่องเหมือนมอโรซโก ต่างกันที่เปลี่ยนตัวโกงเป็นผีป่าบ้าง ผีภูเขาบ้าง หรือสัตว์ป่าตัวอื่น ๆ บ้าง แต่เป็นโครงเรื่องแบบที่แม่เลี้ยงต้องกำจัดลูกเลี้ยง แต่ผลร้ายตกอยู่กับลูกสาวตนเองทั้งสิ้น

พรอพพ์ (1979: 19-20) ยกตัวอย่างอื่น ที่แสดงให้เห็นพฤติกรรมที่เหมือนกันของตัวละครในนิทานเรื่องต่าง ๆ ที่วางอยู่บนโครงสร้างเดียวกัน เช่น

นิทานเรื่องที่ 1 ชาร์ ให้ เหยี่ยวพระเอก เหยี่ยว พา พระเอกไปอีกเมืองหนึ่ง

นิทานเรื่องที่ 2 ชายขรา ให้ ม้าชูเซนโก ม้า พา ชูเซนโก ไปอีกเมืองหนึ่ง

นิทานเรื่องที่ 3 คนทรง ให้ เรืออิวาน เรือ พา อิวาน ไปอีกเมืองหนึ่ง

นิทานเรื่องที่ 4 เจ้าหญิง ให้ แหวนอิวาน มีหนุ่มน้อยออกมาจากแหวน แล้วพาอิวานไปอีกเมืองหนึ่ง

ในนิทานมหัศจรรย์เรื่องต่าง ๆ ของรัสเซีย ตัวละครจะเปลี่ยนไปได้เรื่อย ๆ แต่มักจะทำพฤติกรรมซ้ำกัน นิทานเรื่องหนึ่ง ๆ จึงประกอบด้วยพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เรียงร้อยต่อเนื่องกันไป คำว่า function สำหรับพฤติกรรมตัวละคร พรอพพ์ (1979: 21) คำนิยาม function ว่าเป็นการกระทำของตัวละครซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องให้เกิดพฤติกรรมอื่น ๆ จะใช้เป็นคำนามที่แสดงการกระทำ เช่น การห้าม การช่วยเหลือ การต่อสู้ การทดสอบความสามารถ การแต่งงาน เป็นต้น แต่พฤติกรรมใน

ความหมายของพรอพพ์ คือ การกระทำใด ๆ ก็ได้ เช่น การกิน การเดิน การวิ่ง ต้องเป็นการกระทำที่มีผลสืบเนื่อง ให้เกิดการกระทำอื่น ๆ มีหน้าที่หรือมีผลให้เกิดการดำเนินเรื่องในนิทาน (ศิริพร ณ ถลาง, 2563: 210)

แนวคิดโครงสร้างนิทาน ของพรอพพ์ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ตำนานของไทยได้ ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกสำนวนต่าง ๆ ของชนชาติไท ศิริพร ณ ถลาง (2539: 96-97) ที่เห็นว่าคนไทยหลายกลุ่มเล่าเรื่องคล้าย ๆ กัน และเหตุการณ์ในเรื่องที่คนไทต่างกลุ่มเล่าก็ดูจะมีอะไรซ้ำ ๆ กัน จึงได้ประยุกต์วิธีวิทยาของพรอพพ์เพื่อหาพฤติกรรมหลักต่าง ๆ ที่ปรากฏร่วมกันในตำนานสร้างโลกสำนวนต่าง ๆ ที่คนไทแต่ละกลุ่มเล่า การจำแนกพฤติกรรมหลัก ที่พบในตำนานสร้างโลกของคนไทกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

A การกล่าวถึงสภาพโลก

- A1 ไฟไหม้โลก
- A2 น้ำท่วมโลก
- A3 โลกว่างเปล่า
- A4 โลกเกิดเอง
- A5 โลกมืด
- A6 โลกมีแต่ลมกับน้ำ
- A7 โลกปกคลุมด้วยเครือเขากาด

B การสร้างโลก-สร้างมนุษย์

- B1 ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีสร้างมนุษย์
- B2 ปู่-ย่าเอาดินมาปั้นเป็นมนุษย์
- B3 ปู่เกิดจากไฟ ย่าเกิดจากดิน หลังจากนั้นจึงให้กำเนิดมนุษย์

C การสืบลูกสืบหลานของมนุษย์

- C1 การให้กำเนิดลูกหลาน (ระบุจำนวน)
- C2 การสืบทอดลูกหลาน (ไม่ระบุจำนวน)

D การสร้างสัตว์

- D1 ปู่-ย่าเอาดินมาสร้างเป็นสัตว์สิบสองราศีให้ลูกเล่น
- D2 ปู่-ย่าเอาดินมาสร้างเป็นตัวสัตว์
- D3 ปู่ย่าสร้างสรรพสัตว์

E การกินจวนดิน

- E1 เทวดาลงมากินจวนดินแล้วเหาะกลับสวรรค์ไม่ได้ อยู่เป็นบรรพบุรุษของมนุษย์

F กำเนิดข้าว-การทำนา

F1 ต้นข้าวเกิดเอง เอาไปปลูกกินได้ทันที

F2 ปูย่าสอนให้ทำนา

G กำเนิดชาติพันธุ์ต่าง ๆ จากน้ำเต้า

G1 น้ำเต้าที่บรรจุคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ เอาไว้

G2 น้ำเต้าที่บรรจุพืชพันธุ์ต่าง ๆ เอาไว้

H การตั้งบ้าน-การครองเมือง

H1 การขยับขยายแยกย้ายกันออกไปตั้งบ้านตั้งเมือง

H2 การที่ผู้ปกครองส่งลูกหลานไปตั้งบ้านตั้งเมืองในดินแดนต่าง ๆ

H3 การที่สวรรค์ส่งลูกหลานลงมาปกครองมนุษย์

จากการจำแนกพฤติกรรมหลักและอนุภาคย่อยข้างต้น ทำให้สามารถจัดโครงสร้างของตำนานสร้างโลกได้ 3 แบบใหญ่ ๆ คือ โครงสร้างแบบปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีสร้างโลกสร้างมนุษย์, โครงสร้างแบบมนุษย์มีกำเนิดจากน้ำเต้า, และโครงสร้างแบบเทวดาลงมากินจวนดินแล้วเป็นต้นกำเนิดมนุษย์ต่อไป การวิเคราะห์หาพฤติกรรมหลักอันนำไปสู่การจัดประเภทโครงสร้างตำนานสร้างโลกนั้นเป็นขั้นตอนที่นำไปสรุปเป็นแบบเรื่องของตำนานสร้างโลกแบบต่าง ๆ

งานอีกชิ้นหนึ่งที่ประยุกต์ความคิดเรื่องโครงสร้างในการวิเคราะห์สำนวนต่าง ๆ ของตำนานเรื่องเดียวกัน คือวิทยานิพนธ์ของปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) เรื่องการวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสจันทรคราสของชนชาติไท ได้ประยุกต์วิธีวิทยาในการหาพฤติกรรมหลักที่ปรากฏร่วมในตำนานกบกินเดือนกินตะวัน สำนวนต่าง ๆ ของชนชาติไทโดยใช้ชุดตัวอักษรที่แทนค่าพฤติกรรมหลักและอนุภาคย่อย ดังนี้

A ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร

A1 พระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นพี่น้องกัน

A2 พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหูเป็นพี่น้องกัน

A3 พระอาทิตย์ พระจันทร์เป็นพี่น้องกัน พระราหูเป็นคนใช้

A5 พระอาทิตย์ พระจันทร์เป็นเทพ พระราหูเป็นอสูร

A6 พระอาทิตย์ พระจันทร์เป็นเทพ และกบเป็นมาร

B การทะเลาะหรือการโกรธแค้นกัน

B1 การแย่งภาชนะใส่บาตรพระ

B4 การอิจฉาหรือการไม่พอใจการกระทำ

B5 การแย่งชิงยาวิเศษ

B7 การนำเรื่องไปฟ้องพระนารายณ์

C การไปเยี่ยมเยียนกัน

C1 พี่น้องทำบุญสังฆมวารมีร่วมกัน

C3 แสงของพี่น้องไปบังกัน

D การอธิษฐาน

D1 การอธิษฐานต่อพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์

D2 การอาฆาตจองเวร

E การกลับชาติมาเกิด

E2 พี่น้องเกิดเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ และกบ

E4 พี่น้องเกิดเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู

E6 พี่น้องเกิดเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ และคนไข้เกิดเป็นพระราหู

E7 พี่น้องเกิดเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ และคนไข้เกิดเป็นกบ

F กบกินเดือนกบกินตะวัน

F1 กบเหาะหรือป็นขึ้นไปกินตะวัน

F3 น้องเกิดเป็นกบไล่กินพระอาทิตย์หรือพระจันทร์

F4 กบบังพระอาทิตย์ พระจันทร์

G ราหูอมจันทร์และราหูอมพระอาทิตย์

G1 ราหูอม/กิน/คาบพระอาทิตย์ พระจันทร์

G2 ราหูกลืน/บังแสงพระอาทิตย์ พระจันทร์

G3 ราหูตามจับ/ไล่ตามพระอาทิตย์ พระจันทร์

H ธรรมเนียมในการช่วยพระอาทิตย์ พระจันทร์

H1 การทำให้เกิดเสียงดังเพื่อช่วยพระอาทิตย์ พระจันทร์

H2 การทำให้เกิดเสียงดังเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์

H3 การกล่าวศีล ขอดำ คติคำสอน

การนำเสนอต่าง ๆ ของตำนานกบกินเดือนกินตะวันมาจำแนกเป็นพฤติกรรมหลักที่ปรากฏซ้ำ ๆ การโดยมีอนุภาคย่อย ๆ ที่แตกต่างกันนำไปสู่การจัดแบบเรื่องแบบต่าง ๆ ของตำนาน และช่วยในการจัดกลุ่มความสัมพันธ์ของคนไทยแต่ละกลุ่ม นักคติชนวิทยาที่สนใจสามารถพัฒนาชุดตัวอักษรขึ้นแทนค่าพฤติกรรมที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในข้อมูลของตนเองเพื่อวิเคราะห์โครงสร้างนิทานตำนานที่ต้องการศึกษาได้เช่นกัน ประยุกต์วิธีวิทยาในการวิเคราะห์โครงสร้างนิทานของพรอพท์ ก็อาจนำมาใช้ได้เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมในเชิงความคิด การดำเนินเรื่องรวมไปถึงความคิดบางประการเชิงวัฒนธรรมของกลุ่มชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านข้อมูลนิทาน ตำนานได้

ดังนั้น ในการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปอีสานโดยประยุกต์ทฤษฎีของวลาดีมีร์ พรอพพ์ ที่ใช้ในการศึกษานิทานพื้นบ้านผ่านโครงสร้างการเล่าเรื่อง ผู้วิจัยมุ่งศึกษาตัวละคร วัตถุ สิ่งของ สัตว์ อนุษย์ สถานที่ และเหตุการณ์ ซึ่งเป็นอนุภาคในตำนานเพื่อทำความเข้าใจลักษณะเด่นทางวัฒนธรรม แนวคิดของพรอพพ์ เน้นการวิเคราะห์โครงสร้างซ้ำ ๆ ของเหตุการณ์ในนิทาน ซึ่งสะท้อนทั้งความคิดสากลและเฉพาะท้องถิ่น เมื่อนำมาประยุกต์กับตำนานพระพุทธรูปอีสาน จะเห็นโครงสร้างการเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปและการประทับรอยพระพุทธรูป ซึ่งแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์และสะท้อนความเชื่อท้องถิ่นที่ผสมผสานกับพระพุทธศาสนา

ส่วนการศึกษาภาษาของตำนานปรัมปรา (mythical language) จะมีลักษณะเพื่อจะสื่อสารความหมายบางอย่าง ผู้วิจัยจะใช้ทฤษฎีโครงสร้างตำนานปรัมปรา ของโคลด เลวี-สเตราส์ (Levi-Strauss, 1963: 225) ที่แสดงความคิดหลัก 3 เรื่อง คือ เรื่องแรกคือ เรื่องคู่ตรงข้าม (binary opposition) เรื่องที่ 2 เรื่องตัวเชื่อม (mediation หรือ mediator) และเรื่องที่ 3 เรื่อง “การกลับหัวกลับหาง” หรือ “การกลับเรื่องกัน” (inversion) ในตำนานปรัมปราจะมีตัวละครที่มีลักษณะ “อยู่ตรงกลาง” ที่จะเชื่อม “คู่ตรงข้าม” แต่ละคู่ เช่น ถ้าเป็นคู่ตรงข้ามระหว่างฟ้ากับดิน ตัวเชื่อมอาจเป็นหมอก ในตำนานพระพุทธรูปอีสาน มักปรากฏแนวความคิดหลักแบบคู่ตรงข้ามและเรื่องตัวเชื่อมผ่านตัวละครพญานาค สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่ขึ้นพื้นเมืองนับถือ ซึ่งเป็นโครงสร้างความคิดในการผูกเรื่องและการดำเนินเรื่องในตำนานปรัมปราในทัศนะของเลวี-สเตราส์

ภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้เพื่อสื่อสารความหมาย หากตำนานปรัมปรา (myth) พยายามจะสื่อสารอะไรบางอย่าง ภาษาของตำนานปรัมปรา (mythical language) จะมีลักษณะเพื่อจะสื่อสารอย่างไร ในการวิเคราะห์โครงสร้างตำนานปรัมปรา เลวี-สเตราส์พูดถึงความคิดหลัก 3 เรื่อง คือ เรื่องแรกคือ เรื่องคู่ตรงข้าม (binary opposition), เรื่องที่ 2 เรื่องตัวเชื่อม (mediation หรือ mediator) และเรื่องที่ 3 เรื่อง “การกลับหัวกลับหาง” หรือ “การกลับเรื่องกัน” (inversion) และความคิดทั้ง 3 เรื่องนี้เป็นโครงสร้างความคิดในการผูกเรื่องและการดำเนินเรื่องในตำนานปรัมปราในทัศนะของเลวี-สเตราส์ (ศิริพร ณ ถกลาง, 2563: 300) ผู้วิจัยจึงจะประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดภาษาของตำนานและเรื่องเล่า ตามทฤษฎีโครงสร้างตำนานของเลวี-สเตราส์ ในการวิเคราะห์ความคิดหลักดังกล่าว เพื่ออธิบายภาษาในการสื่อความหมายจากตำนานพระพุทธรูปอีสาน ผู้วิจัยได้อธิบายเกี่ยวกับแนวคิดภาษาของตำนานปรัมปรา ของเลวี-สเตราส์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ 2 เรื่อง คือ เรื่องคู่ตรงข้าม (binary opposition) และ เรื่องที่ 2 เรื่องตัวเชื่อม (mediation หรือ mediator) ดังต่อไปนี้

1) ความคิดแบบคู่ตรงข้าม

ความคิดแบบคู่ตรงข้าม คือการคิดที่แยกเป็น 2 ขั้ว อย่างที่เลวี-สเตราส์ เรียกว่าเป็นระบบคิดแบบคู่ตรงข้าม (binary opposition) วิธีการที่จะหาคู่ตรงข้าม ให้ได้ก็คือ ค้นหาอะไรที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานเรื่องนั้น ๆ หรือถ้าหน่วยของการวิเคราะห์เป็นตำนานทั้งวัฒนธรรม ก็ต้อง

ค้นหาสูตรตรงข้าม ที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันในตำนานหลาย ๆ เรื่องในวัฒนธรรมนั้นจึงจะสามารถสรุปสารอันเป็นความสนใจของบรรพชนผู้ส่งสารได้ ความคิดแบบคู่ตรงข้ามสามารถแบ่งย่อยได้อีก 2 ระดับ ดังนี้

- *ความคิดแบบคู่ตรงข้ามที่เป็นปมขัดแย้งใน “ระดับเรื่อง”*

ตำนานปรัมปราล้วนสะท้อนความพยายามของมนุษย์ในการเอาชนะธรรมชาติซึ่งมักเป็นเรื่องของการช่วงชิงอำนาจหรือการเอาชนะเพื่อที่จะเป็นผู้ควบคุมอำนาจ ความขัดแย้งระหว่าง “มนุษย์กับธรรมชาติ” หรือ “มนุษย์กับผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ” จึงเป็นคู่ตรงข้ามที่เป็น “โครงสร้างความคิดในตำนานปรัมปรา” ที่สำคัญคู่หนึ่ง (ศิริพร ณ ถลาง, 2563: 301)

ในตำนานแต่ละเรื่องก็จะมีความคิดที่เป็นคู่ตรงข้ามปรากฏในตัวละครที่เป็นปรปักษ์กันและในลักษณะความสัมพันธ์แบบต่าง ๆ เช่น ความเป็นมิตร-ความเป็นศัตรู, เสียงดัง-ความเงียบ, สิ่งที่น่ารื่นรมย์-สิ่งที่ไม่น่ารื่นรมย์, ของหวานของเปรี้ยว, ของกินของดื่ม เป็นต้น (Leach, 1970: 67)

- *ความคิดแบบคู่ตรงข้ามใน “ระดับ paradigm”*

Paradigm หมายถึง ชุดความคิดชุดหนึ่ง เช่น ชุดความคิดเรื่องดอกไม้สีขาว ก็อาจประกอบด้วย ดอกมะลิ ดอกแก้ว ดอกปีบ เป็นต้น, หรือตัวอย่างสัตว์ต่าง ๆ ที่อยู่จุดความคิดเดียวกัน เช่น ชุดความคิดสัตว์ที่อยู่ในอากาศ (นกอินทรี นกแก้ว นกเงือก นกยูง) ชุดความคิดสัตว์บก (สิงโต เสือดำ หมี สุนัข) เป็นต้น ดังนั้น ถ้าพูดว่า “รายละเอียดที่ต่างกัน in paradigm เดียวกัน” ก็จะหมายถึง ดอกมะลิ ดอกแก้ว ดอกโมก ดอกปีบ ซึ่งอาจแทนที่กันได้ ในชุดความคิดเรื่องดอกไม้สีขาว แต่ใน paradigm เดียวกันก็อาจมีรายละเอียดที่ตรงข้ามกันได้ เช่น ใน paradigm ที่เป็นพฤติกรรมตัวละคร ตัวละครในตำนานเรื่องหนึ่งอาจเป็น “ตาเฒ่า” แต่ในตำนานอีกเรื่องหนึ่งอาจเป็น “ยายเฒ่า” ก็ได้ (ศิริพร ณ ถลาง, 2563: 303-304)

2) *ความคิดเรื่องตัวเชื่อม*

ความคิดอีกเรื่องหนึ่งที่เลวี-สเตราส์เห็นว่าสำคัญในการวิเคราะห์โครงสร้างความคิดแบบตำนานปรัมปรา คือ เรื่องตัวเชื่อมหรือ “สิ่งที่อยู่ตรงกลาง” ระหว่างสิ่งที่มีลักษณะตรงข้ามกัน เลวี สเตราส์สังเกตว่า ในตำนานปรัมปราจะมีตัวละครที่มีลักษณะ “อยู่ตรงกลาง” ที่จะเชื่อม “คู่ตรงข้าม” แต่ละคู่ เขาได้ยกตัวอย่างหลายตัวอย่าง (Levi-Strauss, 1963: 225) เช่น ถ้าเป็นคู่ตรงข้ามระหว่างฟ้ากับดิน ตัวเชื่อมอาจเป็นหมอก, เขาตั้งข้อสังเกตว่าในนิทานตำนานปรัมปราอินเดียคนแดงมักมีตัวละครหมาป่า หมาป่าเป็นตัวละครที่มีลักษณะเป็นตัวเชื่อมได้ เพราะหมาป่าเป็นสัตว์ที่กินทั้ง “พืช” และ “สัตว์” หมาป่าจึงมักมีบทบาทเป็นตัวเชื่อมระหว่างคู่ตรงข้ามที่เป็นเสือ ซึ่งเป็นสัตว์กินเนื้อกับวัว ซึ่งเป็นสัตว์กินพืช, และข้าวโพด อาจเป็นตัวเชื่อม เมื่อพูดถึงการเปลี่ยนจากพืชป่า มาเป็นพืชปลูก, ในกรณีคู่ตรงข้ามระหว่าง “ธรรมชาติกับวัฒนธรรม” เลวี-สเตราส์มองว่าตัวเชื่อมอาจเป็น

“เสื้อผ้า” ก็ได้ เพราะวัสดุของเสื้อผ้าทำจากธรรมชาติแต่ต้องอาศัยความรู้และศิลปะของมนุษย์ในการทอผ้าซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงวัฒนธรรม (ศิริพร ณ กลาง, 2563: 307)

ความคิดเรื่องตัวเชื่อม หรือที่อาจจะเรียกว่า สิ่งที่อยู่ตรงกลางหรือ คนกลาง เป็นความคิดที่น่าสนใจ ควรที่เราจะต้องคอยสังเกตว่า ในตำนานปรัมปราที่เรากำลังศึกษาวิเคราะห์นั้น ตัวละครใดทำหน้าที่เป็น “คนกลาง” หรือ “ตัวเชื่อม” ระหว่าง “คู่ตรงข้าม” ที่มีความขัดแย้งกัน หรือ บางทีถ้าผู้ที่กำลังขัดแย้งกันได้เปลี่ยนบทบาทการกระทำบางอย่างให้มีลักษณะยอมรับคู่ตรงข้ามได้ ก็อาจเปลี่ยนบทบาทมาเป็นตัวเชื่อมได้

ศิริพร ณ กลาง (2563: 308) เห็นว่า ในตำนานปรัมปราของชนชาติไทบางเรื่องนั้น เป็นตัวละครที่เป็นตัวแทนของความเชื่อ “ดั้งเดิม” ที่อยู่ “ตรงข้าม” กับตัวละคร “ฝ่ายพุทธ” แต่ในบางเรื่องเราได้เห็นนาค ซึ่งเคยเป็นปรปักษ์กับพระพุทธเจ้า กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “ฝ่ายพุทธ” เพราะได้เปลี่ยนบทบาทไปทำหน้าที่ “เฝ้าวัด” โดยอยู่ที่ราวบันไดเข้าโบสถ์หรืออยู่ที่ทางหงส์ปลายหน้าจั่วของโบสถ์ นาคที่มีบทบาทในการดูแลวัดในลักษณะของ “ผีอารักษ์” (guardian spirit) ก็อาจนับว่ากลายมาเป็นตัวเชื่อมระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาได้

การศึกษาเรื่องโครงสร้าง เนื้อหา และบทบาทของตำนานปรัมปรา ถือเป็นแนวการศึกษาที่ผสมผสานระหว่างศาสตร์ทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา ที่ให้ความสำคัญหรือเน้นการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาตำนานปรัมปรากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม การศึกษาในเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับตำนานปรัมปราในบริบทสังคมไทย-ไท ได้ริเริ่มขึ้นในแวดวงการศึกษาทางมานุษยวิทยาและคติชนวิทยา ดังเช่นงานศึกษาของ พิเชฐ สายพันธ์ (2542: 118-136) เรื่อง “น้ำเต้าปุง: วรรณกรรมปรัมปรากับการศึกษาเชิงโครงสร้าง” ซึ่งได้ใช้แนวคิดการศึกษาตำนานปรัมปรา หรือ myth นำมาศึกษาเพื่อทำความเข้าใจตำนานปรัมปรา และค้นหารหัสลับที่ซ่อนเร้นอยู่ในเรื่องเล่า ซึ่งมีทั้ง “ความจริง – ความไม่จริง” ปะปนอยู่ร่วมกัน

การศึกษาเชิงโครงสร้างที่สะท้อนจากตำนานน้ำเต้าปุงนี้ พิเชฐ สายพันธ์ ได้ใช้แนวคิดของ เลวี-สเตราส์ ซึ่งเห็นว่า ตำนานปรัมปรา หรือ myth เป็นการแสดงออกถึงกระบวนการทางความคิด มีฐานะเป็นเสมือนศาสตร์หรือปรัชญาของชนดั้งเดิม มีตรรกะซับซ้อนอันเป็นผลมาจากพลังทางสติปัญญาและความคิดของมนุษย์อย่างเต็มที่ ตำนานปรัมปราตามที่เสนอของ เลวี สเตราส์ มิได้เป็นเพียงแค่เรื่องเล่าปรัมปรา แต่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นกระบวนการคิดแบบ myth ซึ่ง เลวี-สเตราส์ เรียกว่า primitive thinking, mythological thought or mythical thought จากความคิดดังกล่าว พิเชฐ ได้เรียกกระบวนการคิดแบบ myth ว่า “มายาคติ” (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 487) ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตำนาน ปรัมปราสำนวนต่าง ๆ จึงมิใช่เพียงแต่แยกแยะ “ประเภท” ของเรื่องเล่า แต่ต้องเข้าใจระดับความคิดแบบ myth หรือ levels of mythological thought เนื่องจากเป็นเรื่องกระบวนการคิดแบบ myth หรือ มายาคติ ดังนั้น เลวี-สเตราส์ จึงเชื่อว่า

มนุษย์มีลักษณะความคิดที่เป็นสากล ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ย่อมมี “human mind” เดียวกัน เลวี-สเตราส์ ได้แสดงให้เห็นใน 2 ลักษณะ คือ ประการแรก มนุษย์มีความคิดที่มีคุณสมบัติอย่างเดียวกันมีศักยภาพในด้านต่าง ๆ เท่าเทียมกัน แต่มนุษย์ได้พัฒนาศักยภาพไปในทิศทางที่แตกต่างกัน เช่น ชนบางเผ่ามีความสามารถในการดำรงชีวิตท่ามกลางทุ่งน้ำแข็ง แต่บางเผ่าสามารถใช้ชีวิตในทะเลทรายได้ดีกว่า ประการที่สอง มนุษย์ทั้งในสังคมดั้งเดิมและสังคมปัจจุบันต่างปรารถนาที่จะเข้าใจจักรวาล ธรรมชาติ โลกและสังคม โดยพยายามอธิบายถึงกำเนิดที่มา ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของธรรมชาติและของมนุษย์ ดังนั้น เรื่องเล่าปรัมปราต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จึงมาจากผลของการแสดงออกของกระบวนการคิดของมนุษย์ ที่ต้องการหาคำตอบโดยอธิบายถึงความสัมพันธ์ของระบบจักรวาล โลก ธรรมชาติ สังคม และตัวมนุษย์

จากแนวคิดของเลวี-สเตราส์นั้น พิเชฐ สายพันธ์ ได้นำมาใช้ศึกษาด้านานเรื่องน้ำเต่าปung ซึ่งเป็นตำนานเรื่องหนึ่งที่แพร่หลายอยู่ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะกลุ่มคนไทย ด้วยการนำแนวคิดเชิงโครงสร้างมาประกอบการวิเคราะห์ ได้ตั้งสมมติฐานการวิเคราะห์ไว้ 2 ประเด็น คือ ประเด็นแรก เราไม่สามารถวิเคราะห์วรรณกรรมปรัมปราอย่างโดดเดี่ยวในตัวของมันได้ ดังนั้น จึงต้องหากลุ่มของเรื่องเล่าเพื่อจัดคู่ความสัมพันธ์เชิง harmony หรือ metaphor หรือ paradigmatic ทั้งนี้โดยอาศัยเงื่อนไขอย่างหนึ่งว่า กลุ่มของเรื่องเล่ากลุ่มดังกล่าวมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกันในอดีต ประเด็นที่สอง เนื่องจากคุณสมบัติสำคัญของความเป็นโครงสร้างที่มีอยู่ในตัววรรณกรรมปรัมปราไม่เปลี่ยนแปลง จึงมีลักษณะไร้กาลเวลา เราจึงสามารถดึงเรื่องเล่าที่มีอยู่ในมิติเวลาที่ต่างกันมาวิเคราะห์เชิงโครงสร้างได้

ประเด็นสำคัญที่จำเป็นต่อการศึกษาโครงสร้าง คือ การแยกหน่วยที่เล็กที่สุดของนิทานหรือที่เรียกว่า mytheme ซึ่งหมายถึงประโยคหรือกลุ่มประโยคที่แสดงความสัมพันธ์แบบเดียวกัน ชี้ให้เห็นว่า ตำนานปรัมปราเรื่องน้ำเต่าปungพยายามจะสื่อถึงการทำตัวให้อยู่ภายใต้กฎระเบียบของสังคม เพื่อการปกครองและอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาของเรื่องเล่าดังกล่าว อ้างว่า ความตายหรือความหายนะส่วนใหญ่ของมนุษย์ เกิดจากการที่มนุษย์ไม่เชื่อฟังกฎระเบียบของพวกตน ไม่เคารพเชื่อฟังผู้ปกครอง

พิเชฐ สายพันธ์ ได้อธิบายคู่ความสัมพันธ์แบบตรงข้ามและขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่องน้ำเต่าปung ว่าคู่ความสัมพันธ์ระหว่างการเกิด-การตาย คือ ความหายนะที่เกิดจากภัยน้ำท่วมโลก ทำให้คนตายหมด ส่งผลต่อฟ้าให้ส่งมนุษย์ลงมาเกิดในน้ำเต่า ลักษณะของความตายที่ปรากฏคือ สิ่งที่มีมากเกินไปจากปกติ ดังเช่น น้ำท่วมโลก ก็คือการที่มีน้ำมากเกินไป หรือไฟรฟฟ้าทุกขยาคเดือดร้อน ก็คือการมีปริมาณของความทุกข์มากเกินไป ส่วนลักษณะของการเกิด คือ การเจริญงอกงาม ดังเช่น การสร้างบ้านเมืองลุ่ม ก็หมายถึงความเจริญเติบโตของบ้านเมืองหรือการเจริญเติบโตของน้ำเต่าปungจากรูลมหายใจแห่งชีวิตของควาย จนออกผลเป็นลูกน้ำเต่า (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 488)

ส่วนคู่ความสัมพันธ์ระหว่างฟ้า - ดิน ที่ขัดแย้งกัน เป็นความขัดแย้งระหว่างแกนกับมนุษย์ นั่นคือ การขาดการเคารพเชื่อฟังในคำสั่งของแกน เช่น การที่มนุษย์ทั้งหลายไม่เชื่อฟังผู้ปกครองที่มีอำนาจมาจากแกน หรือการที่แกนส่งขุนครุ ขุนครอง ลงมาแล้วมนุษย์ไม่ปฏิบัติตามที่แกนสั่ง ความขัดแย้งระหว่างฟ้า-ดิน จึงนำไปสู่หายนะภัยให้เกิดขึ้นบนโลกมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ นอกจากนี้ พิเชฐ ยังได้ชี้ให้เห็นว่า จากคู่ความสัมพันธ์ของฟ้า-ดิน, การเกิดการตาย สามารถพัฒนามาเป็นคู่ความสัมพันธ์แบบ above - below, this world - other world และ nature – culture ความสัมพันธ์ดังกล่าวปรากฏออกมาเป็นสากล เป็นสิ่งที่ตำนานปรัมปราต้องการสื่อออกมาโดยรวม

นอกจากนี้ พิเชฐ สายพันธ์ ยังได้ใช้กรอบความคิดเรื่องการแปรรูป หรือ transformation ว่าเป็นการแปรกลับไปกลับมาได้ แสดงให้เห็นถึงการสร้างเหตุการณ์ใหม่ที่ต่างกันไประหว่างเรื่องโดยที่ยังมีโครงเรื่องที่เหมือนเดิม คุณสมบัติของการแปรกลับ และความเป็นตัวกลางเชื่อมโยงที่ปรากฏในวรรณกรรมปรัมปรา ไม่ว่าจะเป็นรายละเอียดของเรื่องราวจะแปรเปลี่ยนไปเช่นใด จากสำนวนหนึ่งไปเป็นอีกสำนวนหนึ่ง หรือชนิดของน้ำเต้า จะเปลี่ยนไปจากน้ำเต้า เป็นแตง พัก หรือกลองก็ตาม แต่ตำแหน่งและความสัมพันธ์ที่เรื่องราวและตัวกลางเหล่านั้นก็ยังคงทำหน้าที่เดิมภายใต้โครงสร้างของเนื้อเรื่องที่มีได้เปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ในงานศึกษาของ พิเชฐ สายพันธ์ เป็นการพยายามชี้ให้เห็นว่า ข้อมูลตำนานหรือตำนานปรัมปรา มิได้เป็นเรื่องเล่าอธิบายเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการทางความคิดของมนุษย์ที่ต้องการหาคำตอบให้กับเรื่องราวเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาตำนานปรัมปรา หรือ myth ในเชิงโครงสร้าง ของกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่ง เราไม่อาจมองกระบวนการทางความคิดของมนุษย์ว่าเป็นเพียงแค่คู่ความสัมพันธ์แบบตรงข้ามหรือขัดแย้ง ตามแนวคิดทฤษฎีของเลวี-สเตราส์ ที่ทำให้เห็นว่าตำนานหรือเรื่องเล่าปรัมปราไม่ได้สะท้อนให้เห็นเพียงในด้านการปะทะ (conflict) เท่านั้น แต่ตำนานปรัมปรา (myth) ยังมีด้านของ การประสาน (synthesis) หรือ การประนีประนอมด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะตำนานปรัมปราของกลุ่มคนไทย ดังเช่นกระบวนการทางความคิดที่สะท้อนจากตำนานปรัมปรา ตัวอย่างเช่น ตำนานข้าว ตำนานสร้างโลก หรือตำนานฝน ซึ่งมีการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิดความเชื่อ เพื่อให้สัมพันธ์กับระบบความเชื่อที่เกิดขึ้นใหม่ และเป็นการสร้างสรรค์ทางความคิดความเชื่อของกลุ่มชนเพื่อดำรงรักษารากเหง้าแห่งความคิดของตนให้ดำรงอยู่ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 489)

การประยุกต์ใช้ทฤษฎีของโคลด เลวี-สเตราส์นั้น ในการวิเคราะห์โครงสร้างตำนานของพิเชฐ สายพันธ์ ทำให้เห็นการจำแนกรายละเอียดกระบวนการทางความคิดที่สะท้อนจากตำนานนั้น ตรงตามที่ ประมิต จารุวร (2547) อธิบายไว้ว่า การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างทำให้เห็นว่า ตัวละครในตำนานปรัมปราไทยจำแนกออกได้เป็น 4 กระบวนทัศน์ใหญ่ ๆ คือ ตัวละครในกระบวนทัศน์ของความเชื่อดั้งเดิม ตัวละครในกระบวนทัศน์ของชนกลุ่มต่าง ๆ ตัวละคร ในกระบวนทัศน์ของความเชื่อ

ทางพุทธศาสนา และตัวละครในกระบวนการทัศน์ของตัวเชื่อม ซึ่งพฤติกรรมสัญลักษณ์ที่แสดง ความสัมพันธ์ของตัวละครต่าง ๆ เหล่านี้ กลุ่มหนึ่งได้สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งและการยอมรับใน เรื่องของการนับถือความเชื่อดั้งเดิมและการนับถือพุทธศาสนา ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งได้สะท้อนให้เห็น ความขัดแย้งและการยอมรับกันของคนทั้งที่เป็นคนกลุ่มเดียวกันและคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์

แนวคิดในการวิเคราะห์ตำนานปรัมปราเน้นว่าตำนานไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าเพื่อ อธิบายปรากฏการณ์หรือประวัติศาสตร์ แต่เป็นกระบวนการทางความคิดที่มนุษย์ใช้หาคำตอบ เกี่ยวกับชีวิตและสังคม โดยเฉพาะการศึกษาในเชิงโครงสร้างตามทฤษฎีของโคลด เลวี-สตราส ที่มอง ว่าตำนานสร้างความเข้าใจทั้งในแง่ความขัดแย้งและการประสานความเชื่อต่าง ๆ เมื่อนำมาประยุกต์ กับตำนานพระพุทธรูป จึงอาจจะทำให้พบว่าตำนานนี้ผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความ เชื่ออื่น โดยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพระพุทธศาสนา แต่ยังสอดแทรกความเชื่อท้องถิ่น คือ ผีและเทพเจ้า ซึ่งสะท้อนถึงการปรับตัวของตำนานให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

1.6.2 กรอบแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นที่สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อ อื่น ในตำนานพระพุทธรูปของอีสาน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องนาค ยักษ์ ผี เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องการ ฝัน เหตุอัศจรรย์เหนือธรรมชาติ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ การสร้างลวดลายมงคลในรอยพระพุทธรูป ตามความเชื่อของพราหมณ์ โดยอาศัยแนวคิดของ ทัมไบยาร์ S.J. Tambiah (1970) ที่นำเสนอ กรอบแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา 4 แบบ ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่าง Buddhism และ Spirit Cults ได้แก่ การผสมผสานกันอยู่ (Syncretistic) การจัดลำดับ (Hierarchy) การสัมพันธ์กันอยู่ (Linkage) การทำให้สมบูรณ์เท่ากัน เติมเต็มให้เท่ากัน (Complementarity) และเสนอประเด็นเรื่องคู่ความ ขัดแย้งระหว่างมนุษย์-สิ่งเหนือธรรมชาติ ทัมไบยาร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่าง มนุษย์-ธรรมชาติ ที่ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และการแสดงออกร่วมกันบางประการ และกรอบ แนวคิดของคอนโดมินัส George Condominas (1975) ที่ศึกษาระบบความเชื่อและศาสนาของ กลุ่มคนไท ชี้ให้เห็นว่า คติความเชื่อทั้ง 2 แบบ คือคติความเชื่อดั้งเดิม (ผี) กับพุทธศาสนา มีการ ผสมผสานกันอยู่ อีกทั้งองค์ประกอบของทั้งสองศาสนาก็มีลักษณะที่แยกกันไม่ได้เด็ดขาด สามารถ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ ทั้งในแง่ของความขัดแย้ง และการส่งเสริมซึ่งกันและกัน

تامไบยาร์ S.J. Tambiah (1970) ได้เขียนบทความชื่อ “Myth and Rite: the Naga Symbol and the Rocket Festival” โดยได้ใช้ข้อมูลประเภทตำนานและพิธีกรรมของคนไทยอีสาน ได้แก่ เรื่องผาแดง-นางไอ่ และตำนานพระอุปคุต จากหมู่บ้านพรานหมื่น อำเภอมะนัง จังหวัด อุตรดิตถ์ มาวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดเรื่องความหมายและสัญลักษณ์ของตำนานและพิธีกรรม ดังเช่น พญานาค กระรอกเผือก พระอุปคุต ผีผู้คุ้มครองดูแลหนองน้ำ เป็นต้น ในประเด็นเกี่ยวกับกรอบ ความคิดที่ ทัมไบยาร์ นำเสนอในบทความนี้มีอยู่ 4 แบบ ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่าง Buddhism และ Spirit Cults ได้แก่ การผสมผสานกันอยู่ (Syncretistic) การจัดลำดับ (Hierarchy) การสัมพันธ์กันอยู่ (Linkage) การทำให้สมบูรณ์เท่ากัน เติมเต็มให้เท่ากัน (Complementarity)

ทัมไบยาห์ ได้นำแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นมาปรับใช้ เพื่อพิจารณาในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานและพิธีกรรม ที่ปรากฏอยู่ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้าน หมู่บ้าน บทความนี้มีที่น่าสนใจในแง่ของการนำเอาข้อมูลประเภทตำนานและพิธีกรรม มาวิเคราะห์เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของข้อมูลทั้งสอง ประเด็นสำคัญที่ ทัมไบยาห์ ต้องการจะสื่อ ได้แก่ ความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่ในตำนานและพิธีกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานและพิธีกรรม ตำนานและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนา และคติความเชื่อดั้งเดิม (ผี)

ในเชิงเนื้อหาที่สำคัญในบทความ ทัมไบยาห์ ได้ชี้ให้เห็นว่า ตำนานมีส่วนเกี่ยวข้องกับชาวบ้านหรือชุมชนศึกษาใน 2 ลักษณะ คือ ประการแรก เป็นเรื่องที่เล่าถึงกำเนิดของแหล่งน้ำ แม่น้ำต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณนี้ นั้นย่อมแสดงให้เห็นหน้าที่ของตำนานว่า เป็นเครื่องมือในการอธิบายกำเนิดสถานที่ที่เกี่ยวกับแหล่งน้ำของท้องถิ่น และ ประการที่สอง คือ ตำนานมีส่วนช่วยให้เกิดความรู้สึกด้านอัตลักษณ์ท้องถิ่นของชาวบ้าน และสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมืองที่มีประวัติความมาที่ยาวนานแล้ว (เมืองสกลนคร)

นอกจากนี้ยังมีประเด็นเรื่องคู่ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์-สิ่งเหนือธรรมชาติ (พญานาค) ซึ่ง ทัมไบยาห์ ได้ชี้ให้เห็นว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างมนุษย์-ธรรมชาติ ที่ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และการแสดงออกร่วมกันบางประการ ตัวอย่างเช่น พญานาค ซึ่งเป็นตัวแทนของธรรมชาติได้ครอบงำมนุษย์ เหตุการณ์ที่ปรากฏในตำนาน คือ ทำให้เมืองล่ม และมนุษย์ตัวแทนของสังคมได้ครอบงำธรรมชาติ (พญานาค) เหตุการณ์ที่ปรากฏในตำนาน คือ การฆ่าพญานาค (กระรอกเผือก) มาทำอาหาร ประเด็นเรื่องคู่ขัดแย้งระหว่าง “บุญพระเวสกับบุญบังไฟ” ที่แสดงให้เห็นสัญลักษณ์เรื่องพญานาค นั่นคือ ในงานบุญพระเวส “พญานาค” จะเป็นผู้รับใช้ศาสนาและเป็นผู้ที่อยู่ภายใต้ร่มเงาแห่งพุทธะ ส่วนงานบุญบังไฟ “พญานาค” จะเป็นผู้ที่มีพลังอำนาจ ที่จะสามารถดลบันดาลความทุกข์สุขให้กับมนุษย์ได้ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องบูชาพญานาคในฐานะเทพ

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับพิธีกรรมของชนพื้นเมืองของ George Condominas (1975) เป็นอีกผู้หนึ่งที่สนใจศึกษาระบบความเชื่อและศาสนาของกลุ่มคนไท ในหนังสือ Change and Persistence in Thailand คอนโดมินัส ได้เขียน บทความเรื่อง Phi Baan Cults in Rural Laos ใช้ข้อมูลประเภทประเพณีพิธีกรรมการบูชาผีบ้าน จากหมู่บ้านในประเทศลาว มาวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดเรื่องการผสมผสานกันระหว่างคติความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา โดยพิจารณาเปรียบเทียบในแง่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของการบูชาผีบ้านกับวัด ขั้นตอนการปฏิบัติในการเลี้ยงผี และงานประเพณีบุญบังไฟและบุญเดือนหกที่จะต้องเลี้ยงผี และจะกล่าวให้รายละเอียดเกี่ยวกับผี

กรอบความคิดของ คอนโดมินัส ที่นำเสนอในบทความนี้ คือ การพิจารณาเพื่อให้เห็นในแง่ความสัมพันธ์ระหว่าง Buddhism และ Spirit Cults นั่นคือ เรื่อง การผสมผสานกันอยู่ (Syncretism)

การนำเอาประเพณีพิธีกรรมในคติความเชื่อของ 2 ศาสนามาวิเคราะห์เปรียบเทียบนั้นคือ คติความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อทางพุทธศาสนา เพื่อให้ให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างกัน อันแสดงให้เห็นการผสมผสานกันอยู่ของความเชื่อทั้งสองได้อย่างน่าสนใจ ตัวอย่างเช่น ความแตกต่างระหว่างวัดกับหอผี บทบาทของพระกับเจ้า งานบุญบั้งไฟกับบุญวันวิสาขบูชา, บุญพระเวส เช่น ก่อนจุดบั้งไฟจะมีการสวดพระเวสก่อน เป็นต้น แต่ทั้งหมดนั้นมีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือ เรื่องความอุดมสมบูรณ์ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 495)

นอกจากนี้ คอนโดมินัส ยังชี้ให้เห็นว่า คติความเชื่อของทั้ง 2 แบบ คือคติความเชื่อดั้งเดิม (ผี) กับพุทธศาสนา มีการผสมผสานกันอยู่ อีกทั้งองค์ประกอบของทั้งสองศาสนาก็มีลักษณะที่แยกกันไม่ได้เด็ดขาด แต่อย่างไรก็ตาม น้ำเสียงของผู้เขียนก็มีลักษณะที่เห็นว่า พุทธศาสนามีลำดับที่เหนือกว่า เพราะมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ยิ่งใหญ่ ได้รับการดูแลรักษาจากชาวบ้านและเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านอุปถัมภ์ดูแลอยู่เสมอ ในขณะที่หอผีเป็นสถานที่เล็ก ๆ ไม่ค่อยได้รับการดูแลเอาใจใส่ นอกจากนี้ในช่วงมีกิจกรรมประจำปีเท่านั้น

ในแง่ของพิธีกรรมเลี้ยงผีบ้าน คอนโดมินัส พบว่า มีส่วนเกี่ยวข้องกับชาวบ้านหรือชุมชนศึกษาใน 2 ลักษณะ คือ ประการแรก เป็นกิจกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์เกี่ยวกับน้ำ และ ประการที่สอง คือ พิธีกรรมเลี้ยงผีในเดือนหก เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคติพุทธศาสนาด้วย กล่าวคือ บุญบั้งไฟก็จะจัดใกล้ ๆ กับบริเวณวัด และงานบุญเดือนหก คือบุญพระเวสก็จัดในช่วงเวลาเดียวกัน ลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นว่าการนำเอาพิธีกรรมในความเชื่อและศาสนา 2 แบบ คือ ความเชื่อทางพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิม (ผี) นำมาเปรียบเทียบเชื่อมโยง ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ ทั้งในแง่ของความขัดแย้ง และการส่งเสริมซึ่งกันและกัน (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 496)

งานศึกษาในเชิงระบบความเชื่อและศาสนาของกลุ่มคนไทยอีกเรื่องหนึ่ง ที่พิจารณาโดยใช้ข้อมูลประเภทความเชื่อและพิธีกรรม คือ “Autochthony and the Inthakhin Cult of Chingmai” ของ Shigeharu Tanabe (1993) โดยใช้ข้อมูลประเภทความเชื่อและพิธีกรรมการบูชา “เสาอินทขิล” ของคนล้านนา (เชียงใหม่) ซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีประจำเมือง โดยพิจารณาสัญลักษณ์และความหมายที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อและพิธีกรรม รวมทั้งข้อมูลในมิติของประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ คือ คนลัวะ (คนพื้นเมือง) คนไทยวน (ล้านนา) ปู่แสะ ย่าแสะ ซึ่งมีนัยหรือความหมายที่แฝงเรื่องอำนาจทางการเมืองการปกครอง และอำนาจทางพิธีกรรม บทความนี้พยายามแสดงตัวตนของคนลัวะซึ่งเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในดินแดนล้านนามาก่อนคนไทยวน (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 496)

ลักษณะความเชื่อของมนุษย์แต่ดั้งเดิמדังกล่าวได้สะท้อนผ่านพิธีกรรม สิ่งที่น่าสนใจคือสถานที่ประกอบพิธีกรรมมักจะเป็นพื้นที่ที่เป็นธรรมชาติ ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม (2562: 30) ได้นำเสนอว่า บริเวณที่ทำพิธีกรรมในระบบความเชื่อของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์มักอยู่ในบริเวณที่

เป็นกลางไม่เป็นของชุมชนใดชุมชนหนึ่งและมักจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งที่ผู้คนเห็นและจินตนาการพ้องกันว่า มีอะไรเกี่ยวข้องกับพลังเหนือธรรมชาติ เช่น เพิงผา หน้าถ้ำ ยอดดอย หรือต้นน้ำลำธาร และแหล่งที่มีน้ำไหลมาบรรจบกันเป็นน้ำวนหรือน้ำเชี่ยว บริเวณที่มีสภาพแวดล้อมแปลกไม่เหมือนที่อื่น ๆ สถานที่เหล่านี้มีความโดดเด่นเป็นสิ่งที่ผู้คนในสมัยหลังเห็นพ้องยอมรับ จึงสืบเนื่องเป็นความทรงจำในรูปของตำนานที่เกี่ยวกับชื่อสถานที่และเหตุการณ์ ดังเห็นได้จากการเล่าขานกันในตำนานท้องถิ่น และการทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นกลายเป็นวัดหรือเป็นสถานที่เพื่อจาริกแสวงบุญมาจนถึงปัจจุบัน

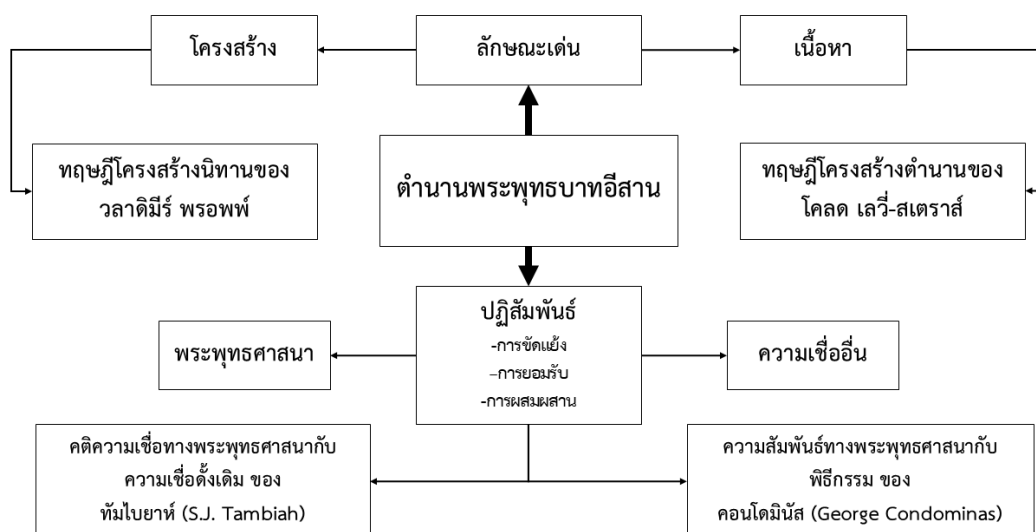
แนวคิดของ ทัมไบยาห์ (S.J. Tambiah) และ คอนโดมินัส (George Condominas) เป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อต่าง ๆ โดยใช้ข้อมูลความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม อาจนับได้ว่าเป็นบทบาทหน้าที่ประการหนึ่งของตำนานที่มีต่อสังคม ซึ่งในแนวคิดหลักของทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (Functionalism) มองว่า วัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ด้านความมั่นคงของสังคม และความมั่นคงทางด้านจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน เช่น เรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อพิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงทางวัฒนธรรม (ศิริพร ณ ถลาง, 2563: 360)

ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นคติชนจึงควรศึกษาในบริบททางสังคมนั้น ๆ เพื่อให้เห็นความสำคัญของข้อมูลประเภทคติชนที่ช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski, 1954: 104) ผู้กล่าวประโยคสำคัญคือ ตัวบท เป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก แต่ถ้าปราศจากบริบท ตัวบทนั้นก็ดูจะเป็นสิ่งที่ไม่มี “ชีวิต” และอีกประโยคหนึ่งที่ว่า เรื่องเล่าทั้งหลาย “มีชีวิตอยู่” ในสังคมของชาวบ้าน ไม่ได้มีชีวิตอยู่บน “กระดาษ” ต่อมาวิลเลียม บาสคอม (William Bascom, 1965: 281-298) เขียนบทความเรื่อง “Four Functions of Folklore” ซึ่งให้เห็นความสนใจบริบททางสังคมของคติชน (social context of folklore) จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนในภาพรวมไว้ 4 ประการ ประการแรกใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม ประการที่ 2 ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า ประการที่ 3 รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม และประการที่ 4 ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคล

ตำนานพระพุทธบาทในภาคอีสาน นับเป็นข้อมูลคติชนที่มีบทบาทหน้าที่ในการอธิบายที่มาของรอยพระพุทธบาทในแต่ละแห่ง เป็นมูลเหตุที่ชาวบ้านต้องประกอบพิธีกรรมสักการบูชา มีบทบาทเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน ประวัติพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นภาคอีสาน และเป็นสิ่งที่รักษาศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ด้วยความเป็นพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นอีสาน ตำนานพระพุทธบาทดังกล่าวอาจมีบทบาทที่สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นที่มีมาก่อนหรือมีมาพร้อมกันกับพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยอาศัยแนวคิด

ของทัมไบยาห์ (S.J. Tambiah) และ คอนโดมินัส (George Condominas) นี้เป็นหลักในการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

จากกรอบแนวคิดข้างต้น ผู้วิจัยสามารถนำเสนอให้เห็นเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดหลักการวิจัย

1.7 วิธีดำเนินการวิจัย

1.7.1 ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล การรวบรวมตำนานพระพุทธรบาทอีสานจากข้อมูลประเภทลายลักษณ์ ได้แก่หนังสือ สื่อสิ่งพิมพ์ และงานวิจัย เอกสารทางโบราณคดี เช่น จารึก ใบลาน เป็นต้น ที่มีการปริวรรตไว้แล้ว เอกสารสารสนเทศข้อมูลของชุมชนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ได้แก่ข้อมูลที่มีการบันทึกเทป วีดิโอและมีการเผยแพร่แบบออนไลน์ในช่องทางต่าง ๆ ที่บันทึกตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับบรอยพระพุทธรบาท และการรวบรวมตำนานพระพุทธรบาทอีสานจากข้อมูลประเพณีปาฐะที่มีการบอกเล่า ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่ สัมภาษณ์สอบถามเกี่ยวกับตำนาน เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมในชุมชนที่ค้นพบรอยพระพุทธรบาท จากนั้นนำข้อมูลทั้งสองประเภทมาจัดกลุ่มข้อมูลตามสื่อการเผยแพร่ข้อมูล และจัดกลุ่มข้อมูลตามจังหวัดเพื่อให้เห็นความถี่ของจังหวัดที่มีรอยพระพุทธรบาท

1.7.2 ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ตีความข้อมูลตำนานพระพุทธรบาทอีสานจะใช้ทฤษฎีและระเบียบวิธีวิทยาด้านคติชนวิทยา มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ กล่าวคือ การประยุกต์ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิทานของวลาดิมีร์ พรอฟฟ์ เป็นหลักในการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้าน

โครงสร้าง และการประยุกต์ใช้ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของโคลด เลวี-สเตราส์ เป็นหลักในการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปที่ปรากฏอยู่ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของคนไทยภาคอีสาน และแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาของทมิบยาห์และโคเนโดมินัส เป็นหลัก ในการวิเคราะห์ให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของความเชื่อทางศาสนาของคนไทยภาคอีสานระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น

1.7.3 ขั้นนำเสนอผลการวิจัย การนำเสนอผลการวิจัย โดยการเรียบเรียงการวิจัย สรุปผลอภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ทั้งนี้จะนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description)

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

1.8.1 ลักษณะเด่น หมายถึง ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ด้านโครงสร้าง ได้แก่ แบบเรื่อง ด้านเนื้อหา ได้แก่ อนุภาคและบทบาท ของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

1.8.2 ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง กระบวนการสองทางที่มีอิทธิพลต่อกันและกันระหว่างชุดความคิดในตำนานพระพุทธรูปอีสานเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เหตุการณ์ ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร ที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางความเชื่อในสังคม ทั้งในกลุ่มเดียวกัน และกลุ่มอื่น ในลักษณะการขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น ทั้งนี้การขัดแย้งเป็นปฏิสัมพันธ์เชิงลบ เช่น การต่อสู้ การแข่งขัน ตรงข้ามกับการยอมรับ ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์เชิงบวก เช่น การอ่อนน้อม การขอร้อง โดยมีการผสมผสาน เป็นปฏิสัมพันธ์ตัวกลางในการเชื่อมโยงการอยู่ร่วมกันระหว่างปฏิสัมพันธ์ทางความเชื่อทั้งสอง

1.8.3 พระพุทธศาสนา หมายถึง ความเชื่อกระแสหลักทางพระพุทธศาสนาของคนอีสานเกี่ยวกับประวัติการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในตำนานพระพุทธรูปอีสาน

1.8.4 ความเชื่ออื่น หมายถึง ความเชื่อนอกเหนือจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในสังคมอีสาน ได้แก่ ความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อเรื่องนาค ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ความเชื่อเรื่องพระเกจิอาจารย์ และความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ ทั้งนี้ ความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อเรื่องนาคเป็นความเชื่อชุดเดียวกัน แต่ในที่นี้จำแนกออกจากกันเพราะในตำนานพระพุทธรูปอีสานปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับนาคอย่างชัดเจน ส่วนความเชื่อเรื่องพระเกจิอาจารย์จัดเป็นความเชื่ออื่นเพราะหมายถึงความถึงพระอาจารย์บางกลุ่มในท้องถิ่นเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาที่ไม่ใช่พระพุทธเจ้า และความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์หมายถึงความถึงวัตถุนิยมที่มาอาศัยพระพุทธศาสนา เป็นคนละเรื่องกับพระพุทธศาสนา จึงจัดเข้าในความเชื่ออื่น

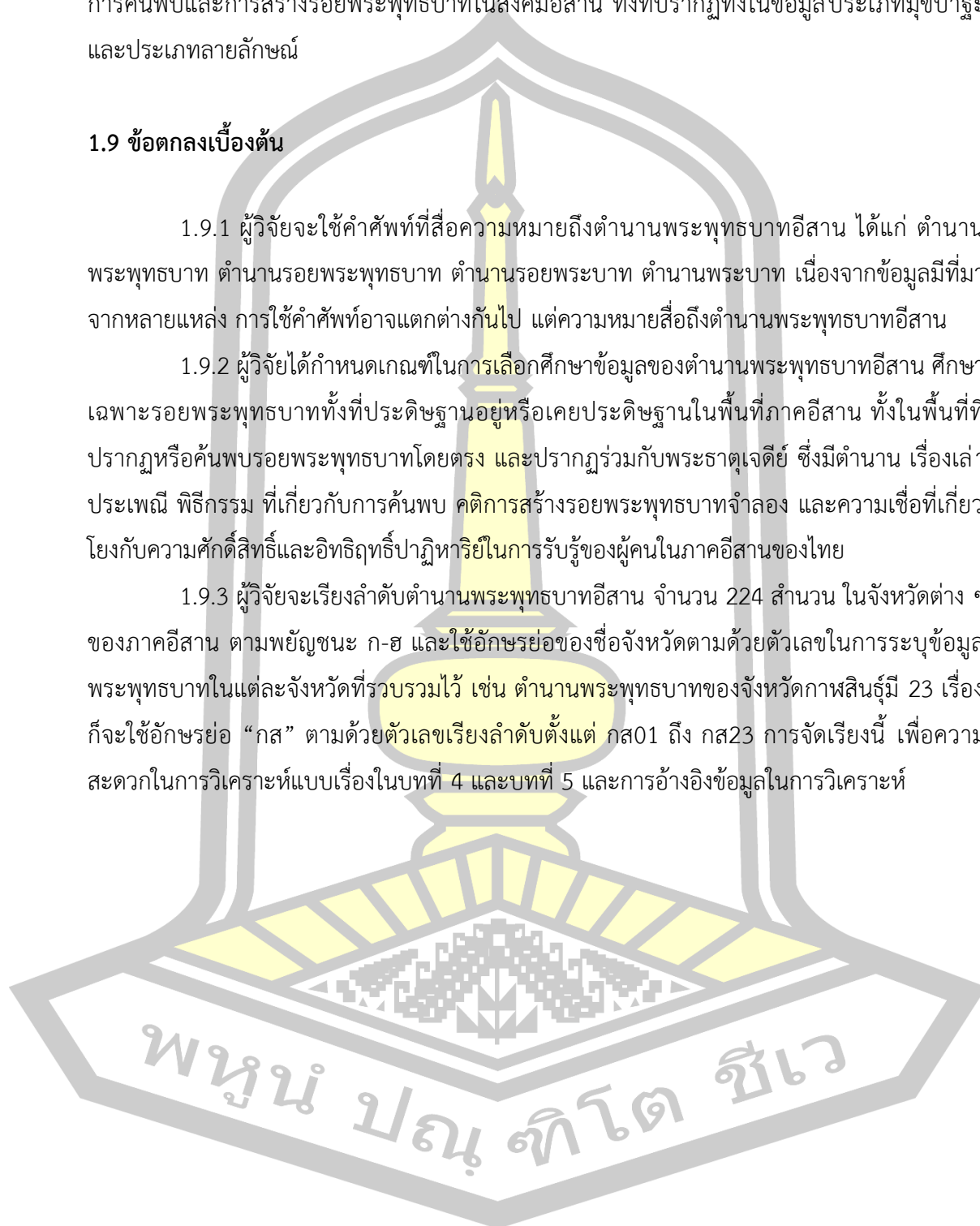
1.8.5 ตำนานพระพุทธรูปอีสาน หมายถึง เรื่องเล่าที่อธิบายความเป็นมา ความศักดิ์สิทธิ์ การค้นพบและการสร้างรอยพระพุทธรูปในสังคมอีสาน ทั้งที่ปรากฏทั้งในข้อมูลประเพณีมุขปาฐะ และประเพณีลายลักษณ์

1.9 ข้อตกลงเบื้องต้น

1.9.1 ผู้วิจัยจะใช้คำศัพท์ที่สื่อความหมายถึงตำนานพระพุทธรูปอีสาน ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูป ตำนานรอยพระพุทธรูป ตำนานรอยพระบาท ตำนานพระบาท เนื่องจากข้อมูลมีที่มาจากหลายแหล่ง การใช้คำศัพท์อาจแตกต่างกันไป แต่ความหมายสื่อถึงตำนานพระพุทธรูปอีสาน

1.9.2 ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์ในการเลือกศึกษาข้อมูลของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ศึกษาเฉพาะรอยพระพุทธรูปทั้งที่ประดิษฐานอยู่หรือเคยประดิษฐานในพื้นที่ภาคอีสาน ทั้งในพื้นที่ที่ปรากฏหรือค้นพบรอยพระพุทธรูปโดยตรง และปรากฏร่วมกับพระธาตุเจดีย์ ซึ่งมีตำนาน เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม ที่เกี่ยวกับการค้นพบ คติการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลอง และความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์และอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในการรับรู้ของผู้คนในภาคอีสานของไทย

1.9.3 ผู้วิจัยจะเรียงลำดับตำนานพระพุทธรูปอีสาน จำนวน 224 ลำดับ ในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคอีสาน ตามพยัญชนะ ก-ฮ และใช้อักษรย่อของชื่อจังหวัดตามด้วยตัวเลขในการระบุข้อมูลพระพุทธรูปในแต่ละจังหวัดที่รวบรวมไว้ เช่น ตำนานพระพุทธรูปของจังหวัดกาฬสินธุ์มี 23 เรื่อง ก็จะใช้อักษรย่อ “กส” ตามด้วยตัวเลขเรียงลำดับตั้งแต่ กส01 ถึง กส23 การจัดเรียงนี้ เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์แบบเรื่องในบทที่ 4 และบทที่ 5 และการอ้างอิงข้อมูลในการวิเคราะห์

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นในตำนาน พระพุทธบาทของอีสานเล่มนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับตำนาน องค์ความรู้เกี่ยวกับรอย พระพุทธบาท องค์ความรู้เกี่ยวกับลักษณะเด่น องค์ความรู้เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา องค์ความรู้ เกี่ยวกับพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตำนาน รอยพระพุทธบาท ลักษณะ เด่นปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา และงานวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน ดังรายละเอียดที่จะ นำเสนอต่อไป

2.1 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับตำนาน

2.1.1 เอกสารเกี่ยวกับตำนาน

2.1.2 งานวิจัยเกี่ยวกับตำนาน

2.2 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาท

2.2.1 เอกสารเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาท

2.2.2 งานวิจัยเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาท

2.3 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะเด่นของตำนาน

2.3.1 เอกสารเกี่ยวกับลักษณะเด่นของตำนาน

2.3.2 งานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะเด่นของตำนาน

2.4 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา

2.4.1 เอกสารเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา

2.4.2 งานวิจัยเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา

2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน

2.5.1 เอกสารเกี่ยวกับพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน

2.5.2 งานวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน

2.1 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับตำนาน

องค์ความรู้เกี่ยวกับตำนาน เป็นความรู้ที่สั่งสมมาจากการศึกษาและได้รับการพัฒนาและ รวบรวมโดยนักวิชาการคติชนวิทยา (folklore) ที่ได้ให้คำจำกัดความของตำนาน รวมถึงทำการศึกษาวิจัยอย่างกว้างขวาง การศึกษาดังกล่าวครอบคลุมทั้งการวิเคราะห์เรื่องเล่า ความเชื่อ สัญลักษณ์ และ

อิทธิพลของตำนานที่ส่งผลต่อสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละยุค ผู้วิจัยจึงได้ค้นคว้า รวบรวมและสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับตำนานจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1.1 เอกสารเกี่ยวกับตำนาน

คำว่า “ตำนาน” ตาม พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ได้ให้ความหมายว่า “น. เรื่องแสดงความเป็นมาแต่ปางหลังของสถานที่ บุคคล หรือพิธีกรรม เป็นต้น, เรื่องราวมนานที่เล่ากันสืบ ๆ มา, เช่น ตำนานพุทธเจดีย์, ตำนานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว” ตำนาน ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะศึกษา “ตำนาน” ในฐานะข้อมูลทางคติชน (folklore) โดยเฉพาะเจาะจงไปที่ “ตำนานพระพุทธรบาท” ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และศาสนาในสังคมไทย จะนำเสนอใน 2 ประเด็นหลัก คือ ความหมายของตำนานในมุมมองทางคติชนวิทยา และตำนานพระพุทธรบาทในสังคมไทย

2.1.1.1 ความหมายของตำนาน

ตำนานปรัมปรา (myth) คือเรื่องเล่าร้อยแก้วที่เมื่อมีการเล่าในสังคมใด คนในสังคมนั้นจะพิจารณาว่าเป็นเรื่องจริงและเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในอดีตกาล โดยปกติคนในสังคมจะยอมรับและศรัทธาเรื่องเล่าประเภทนี้ในฐานะที่ใช้เป็นเรื่องเล่าในการสอนหรืออธิบายปัญหาข้อสงสัยต่าง ๆ ในสังคม นิตยา วรรณกิตร์ (2563: 41) ได้อธิบายว่า ตำนานปรัมปราเป็นศูนย์รวมความเชื่อในลัทธิศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มักเกี่ยวข้องกับเทววิทยาและพิธีกรรม ตัวละครสำคัญในตำนานปรัมปราจะมีคุณลักษณะของมนุษย์ แต่จะไม่ใช่มนุษย์จริง ในขณะที่ตัวละครอื่นอาจเป็นสัตว์ เทพเจ้า หรือวีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณี ผู้มีบทบาทสำคัญในโลกยุคแรกเริ่ม ซึ่งเป็นโลกที่มีลักษณะแตกต่างจากปัจจุบันหรือโลกอื่นนอกเหนือจากโลกมนุษย์ เช่นสวรรค์หรือบาดาล

นอกจากนี้ตำนานปรัมปายังมีเนื้อหาเกี่ยวกับการกำเนิดของโลก (origin of the World) หรือกำเนิดของมนุษย์ (origin of mankind) ที่บาสคอม (BasCom, 1965: 4) อธิบายว่า ตำนานปรัมปรมีเนื้อหาการกล่าวถึงความตาย การอธิบายลักษณะทางภูมิศาสตร์ การอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ การอธิบายกิจกรรมของเทพเจ้า การอธิบายเกี่ยวกับความรักหรือความสัมพันธ์ในครอบครัว การเป็นปฏิปักษ์ ชัยชนะหรือความพ่ายแพ้ รวมไปถึงความพยายามในการอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับพิธีกรรมหรือข้อห้ามต่าง ๆ

ธอมป์สัน (Thompson, 1946: 9) ระบุว่าในบรรดาประเภทของเรื่องเล่าร้อยแก้วหรือนิทานพื้นบ้านทั้งหมด คำว่า myth เป็นประเภทของนิทานที่มีความสับสนที่สุด เนื่องจากนำมาใช้ในความหมายที่หลากหลายและกว้างขวางมาก ธอมป์สันเองอธิบายว่า ตำนานปรัมปราคือเรื่องราวหรือนิทานประเภทหนึ่ง เกิดขึ้นในโลกที่น่าจะมีอยู่ก่อนโลกปัจจุบัน มีการระบุถึงภาวะอันศักดิ์สิทธิ์ (sacred being) วีรบุรุษกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ (semi-divine hero) และการกำเนิดของสรรพสิ่ง (origin) ตลอดจนประวัติศาสตร์ในยุคแรกเริ่ม ตำนานปรัมปรมักผูกพันใกล้ชิดกับความเชื่อทางศาสนา

เฮดา เจสัน (Heda Jason, 1972: 134) อ้างอิงคำจำกัดความของพี่น้องตระกูลกริมม์ แล้วอธิบายว่าตำนาน คือเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ที่เชื่อถือได้ซึ่งคำจำกัดความนี้รวมไว้ซึ่งปัจจัยสำคัญสามประการ ประการแรกคือตำนานเข้ากันได้กับแนวความคิดของผู้เล่าเกี่ยวกับช่วงเวลาและบุคคลในประวัติศาสตร์ที่แน่นอน ประการต่อมาตำนานเข้ากันได้กับแนวความคิดของผู้เล่าเกี่ยวกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือสถานที่ที่แน่นอน และประการสุดท้าย ตำนานคือเรื่องราวที่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริง แม้ว่าจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์แบบเหนือธรรมชาติก็ตาม แต่ผู้ถ่ายทอดจะเชื่อในตำนานที่เขาถ่ายทอดและถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของโลกแห่งความเป็นจริงของผู้เล่าและผู้ฟัง ลักษณะเช่นนี้ตรงกันข้ามกับเรื่องเล่าบางประเภท เช่น นิทานมหัศจรรย์ ซึ่งผู้คนในชุมชนที่มีการเล่าเรื่องไม่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริงทั้งที่นิทานมหัศจรรย์ก็มีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับเรื่องเหนือธรรมชาติเช่นเดียวกัน

นอกจากคำว่า ตำนานปรัมปรา (myth) ยังมีคำว่า ตำนาน (legend) คือเรื่องเล่าร้อยแก้วที่ผู้เล่าและผู้ฟังพิจารณาว่าเป็นเรื่องจริงเช่นเดียวกับตำนานปรัมปรา แต่เป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในโลกที่มีสภาพเดียวกับโลกปัจจุบัน ไม่ได้เกิดในโลกยุคแรกหรืออดีตที่ยาวนานเท่ากับตำนานปรัมปรา เรื่องเล่าประเภทนี้ไม่เน้นความศักดิ์สิทธิ์แต่เน้นเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับโลกวิสัย และตัวละครสำคัญจะเป็นมนุษย์ ตรงตามที่ นิตยา วรรณกิตร์ (2563: 42) อธิบายเพิ่มเติมว่า เนื้อหาของตำนานจะเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์ในแง่มุมต่าง ๆ เช่น การอพยพ สงคราม ชัยชนะ พฤติกรรมของวีรบุรุษ หัวหน้าเผ่า กษัตริย์ และการสืบสันตติวงศ์ของราชวงศ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ บาสคอม (BasCom, 1965: 4-5) ยังระบุว่าตำนานอาจมีการถ่ายทอดได้ทั้งประเพณีการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะหรือประเพณีการถ่ายทอดแบบลายลักษณ์ในลักษณะของบันทึกทางประวัติศาสตร์ ที่ไม่ได้มีเพียงเหตุการณ์จริงในประวัติศาสตร์อย่างเดียว แต่มีการรวมนิทานท้องถิ่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับผี นางฟ้า และนักบุญเพิ่มเข้าไปด้วย

ศรีศักร วัลลิโภดม (2550) มองว่า ตำนานหรือ Myth คือประวัติศาสตร์ในความเป็นจริงของมนุษยชาติและการเป็นมนุษย์ อีกทั้งยังเชื่อว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์แบบที่หาข้อเท็จจริง ถ้าหากสอบค้นได้ว่าเขียนขึ้นหรือสร้างขึ้นในสมัยใด ตำนานเป็นประวัติศาสตร์สังคม เพราะเป็นสิ่งที่คนในสังคมยุคหนึ่งสมัยหนึ่งสร้างขึ้น เพื่ออธิบายความเป็นมาและชีวิตการอยู่ร่วมกันทางสังคม ยิ่งกว่านั้น ตำนานคือประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต (Living history) เพราะได้มีการปรุงแต่งเพิ่มเติมเนื้อหาและความหมายไปตามสังคมในแต่ละเวลาและสถานที่เสมอ ทำให้เรื่องราวของตำนานมีทั้งสืบเนื่องและหลากหลายอยู่ตลอดเวลา

ยังสังคมแทบทุกแห่งในโลกปัจจุบันได้ผ่านพ้นความเป็นสังคมแบบเรียบง่าย (Simple society) มาเป็นสังคมที่ซับซ้อน (Complex societies) กันหมดแล้วนั้น ตำนานกลับยัง

สร้างกันอยู่อย่างต่อเนื่องและมีชีวิตชีวา ทั้งเพื่อเป็นกลไกในการแสดงอัตลักษณ์ของคนแต่ละกลุ่มเหล่า และเพื่อตอบโต้ต่อรองในการอยู่ร่วมกันทางสังคม

ศรีศักร ยังกล่าวว่า ภาษาและเรื่องราวในตำนานมักไม่ใช่เรื่องที่เป็นจริงแบบ ประวัติศาสตร์ หากเป็นเรื่องเปรียบเทียบ เรื่องสมมติ ที่ค่อนข้างเป็นสัญลักษณ์สะท้อนให้เห็นถึง ความคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ ค่านิยมของกลุ่มชนที่เป็นเจ้าของตำนาน ตำนานเป็นเรื่องสมมติและ สัญลักษณ์ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สังคม เพราะเป็นสิ่งแสดงถึงความนึกคิด จินตนาการของ คนในสังคมท้องถิ่น เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับกลุ่มคน พื้นที่ และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ดังนั้น ใน ทัศนะของศรีศักร ที่มองว่า การให้ความหมายใหม่แก่คำว่า “Myth” ที่คนรุ่นเก่าเรียกว่า “ตำนาน” มาเป็นว่า “มายาคติ” การบัญญัติศัพท์เช่นนี้ สื่อความหมายไปทางลบ ที่อาจไม่เห็นคุณค่าของสิ่งที่ เป็นจริงในความเป็นมนุษย์ที่มีมาตั้งแต่โบราณกาล

กล่าวโดยสรุป ตำนาน หมายถึงเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาในสังคมใดสังคมหนึ่ง ซึ่งคนใน สังคมนั้นมีความเชื่อว่าตำนานที่เล่าานั้นเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในโลกยุคอดีตผ่านพันมานานแล้ว เรื่อง เล่าเหล่านั้นทำให้เห็นความเป็นมา มูลเหตุที่ทำให้เกิดพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความเชื่อ ความเคารพศรัทธาต่อบุคคล เหตุการณ์และสถานที่ ก่อให้เกิดวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรม และขนบธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาในอดีต รวมถึงปัญหาข้อข้องใจต่าง ๆ

2.1.1.2 ตำนานพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหนึ่งใน บริโภคเจดีย์ เชื่อกันตามตำนานว่าเป็นสถานที่ที่พระองค์เคยเสด็จไปประทับหรือเยี่ยมเยือน ได้กลายเป็นสถานที่สำคัญ หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนเคารพบูชา ทั้งนี้ เป็นการเคารพบูชา แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (กรมศิลปากร, 2559: 5) การปรากฏรอยพระพุทธบาทนั้นแฝงไว้ด้วย ความหมายทั้งทางโลกและทางธรรม กล่าวคือ เป็นการประกาศชัยชนะ การมีอำนาจเหนือ แสดงถึง สถานที่ที่พระองค์เสด็จไปเผยแผ่พุทธศาสนายังสถานที่ต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์โบราณ ไม่ว่าจะเป็น ประเทศอินเดีย ลังกา พม่า และไทย หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการประทับคำสอนของพระพุทธองค์ให้ ปรากฏอยู่บนรอยพระพุทธบาท ด้วยลวดลายมงคลและจำนวนหรือตัวเลขที่บ่งบอกถึงหลักพุทธธรรม และคำสอนซึ่งแฝงไว้ด้วยคติต่าง ๆ เปรียบเทียบเพื่อให้บรรลุถึงมรรค ผล และนิพพานในที่สุด

ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงเรื่องพุทธกิจกล่าวด้วยเสด็จสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งใน ลังกาทวีปว่า “พระมหาชินาสพ 500 องค์ ซึ่งเป็นชาวเมืองกบิลพัสดุ์และชาวเมืองโกถียะ มีพญานาค ชื่อสุมนพร้อมด้วยบริวารนาคของตนประมาณ 5 โกลี ถือน้ำจุ่มปากกำลังมีดอกบานสะพรั่งกันเบื้องบน พระตถาคตเพื่อบังแสงแดด พระองค์เสด็จจากวิหารเชตวันไปสู่ประเทศกัลยาณี ในวันเพ็ญเดือน วิสาขะ เพื่อทรงอนุเคราะห์พญานาคชื่อมณีอักษิเก ครั้นนั้น พญานาคมณีอักษิเกได้นิมนต์พระภิกษุ สงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ฉันทอาหารทิพย์แล้วนั่งเฝ้าอยู่ด้านหนึ่ง พระศาสดาทรงอนุโมทนาการ

ถวายอาหารนั้นแล้ว ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนยอดภูเขาสมณภูฏ ทรงพักกลางวันบนภูเขานั้น เสด็จออกจากที่ประทับนั้นแล้ว ก็ทรงเข้านิโรธสมาบัติในที่ซึ่งเป็นทิฆาปีเจดีย์ แล้วมอบให้มหาเสนา เทวบุตรดูแลรักษาที่นั้นไว้...” (แสง มนวิฑูร, 2510: 44-55)

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวถึง ประวัตรอยพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรีว่า “ศักราช 986 ปีมะเมีย อัฐศก ทรงพระกรุณาให้พวนดินหน้าพระวิหารกลับไปเป็น ที่สำหรับถวายพระเพลิง ในปีนั้น เมืองสระบุรีบอกมาว่า พวานบุญพบรอยเท้าอันใหญ่บนไหล่เขาเห็น ประหลาด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดีพระทัย เสด็จด้วยพระที่นั่งเรือชัยพยุหยาตราพร้อมด้วยเรือท้าวพระ ยาสามนตราชดาชดา โดยชลมารคนทีธาร ประทับท่าเรือ รุ่งขึ้นเสด็จทรงพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ พร้อมด้วยคเชนทเสนาจนิกกรเป็นอันมาก ครั้งนั้น ยังมีได้มีทางสถลมารค พวานบุญเป็นมัคคุเทศก์นำ ลัดตัดดงไปถึงเชิงเขา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นแท่นเป็นรอยพระบรมพุทธรบาท มีลาย ลักษณะงจักร ประกอบด้วยอัฐจรตมหมามงคล ร้อยแปดประการ สมด้วยพระบาลีแล้วต้องกับเมือง ลังกา บอกเข้ามาว่า กรุงศรีอยุธยา มีรอยพระพุทธรบาทอยู่เหนือยอดเขาสุวรรณบรรพต ก็ทรง พระโสมนัสปริดาปราโมทย์ถวายทักษ์เหนือพระอุตมางคศิโรตม์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์เป็นหลายครา กระทำสักการบูชาด้วยรูปเทียนคันธธสงฆ์ได้ทั้งท้าวพระยาเสนาบดี กระวีราชนักปราชญ์บัณฑิต ยชาติทั้งหลาย ก็ถวายวันทาประณามน้อมเกล้าด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ต่างคนมีจิตโสมนัสปราโมทย์ ยิ่งนักกระทำสักการบูชา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอุทิศถวายนาสมณต์เป็นบริเวณออกไปโยชน์หนึ่ง โดยรอบ แล้วทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้ช่างจัดการสถาปนาเป็นมณฑปสวมพระบรมพุทธรบาท และสร้าง พระอุโบสถพระวิหารการเปรียญตึกกว้านกุฏิสงฆ์ เป็นอเนกประการ แล้วให้ฝรั่งส่องกล้องตัดทาง สถลมารค กว้างสิบวาตรงตลอดถึงท่าเรือให้แผ้วถางทุบปราบให้ร้นราบเป็นถนนหลวงเสร็จ สมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึงท่าเรือทรงพระกรุณาสั่งให้ตั้งพระราชนิเวศน์ตำหนักฟากตะวันออก ให้ชื่อ พระตำหนักท่าเจ้าสนุก ขณะนั้นผีพายเอาดอกเลापักปลิวเรือชัย ทอดพระเนตรเห็นตรัสว่างามดีอยู่ ครั้นเสด็จกลับถึงกรุงสั่งให้แปลงปลิวเรือชัยเป็นเรือกิ่ง ทรงพระกรุณา เรงัดให้ช่างสร้างมณฑป พระพุทธรบาทและอาวาสบริเวณทั้งปวงสืบจึงสำเร็จ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปกระทำการฉลอง งานมหรสพสมโภชเจ็ดวัน...” (กรมศิลปากร, 2548: 2)

ตำนานการประทับรอยพระพุทธรบาทของพระพุทธรองค์ที่เขาสวรรณบรรพต (เขาสัจจ พันธ์ศิริ) จังหวัดสระบุรี มีปรากฏในคัมภีร์ปุณณโฆวาทสูตร ซึ่ง มณเฑียร ศุภลักษณ์ (2542: 9-12) กล่าวไว้ดังนี้ว่า “ในหมู่บ้านสุนาปรันตปะ มีพ่อค้า 2 คนพี่น้อง คนพี่ชื่อมหาบุญ และน้องชื่อจุลบุญ ครั้งหนึ่งเมื่อมหาบุญขนสินค้าบรรทุกเกวียนจำนวน 500 เล่ม เดินทางมุ่งหน้าไปค้าขายจนถึงกรุง สาวตถิ จึงจอดพักกองเกวียนอยู่ใกล้ ๆ พระเชตะวันแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พอรุ่งเช้าชาวกรุง สาวตถิต่างถือเครื่องสักการบูชาไปสู่พระเชตะวันเพื่อสดับฟังพระธรรมเทศนา มหาบุญสงสัยเหตุแห่ง การกระทำนั้นจึงถาม และชนทั้งหลายในหมู่บ้านจึงกล่าวตอบว่า พระรัตนตรัยอันประกอบด้วย

พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ได้บังเกิดขึ้นแล้วในโลก ความดังกล่าวนำให้มหาบุญเกิดความยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงเข้าฟังพระธรรมเทศนา

เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมเสร็จสิ้นแล้ว มหาบุญจึงกราบทูลอาราธนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ให้ไปฉันภัตตาหารยังที่พักของกองเกวียน เมื่อพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ไปรับบิณฑบาต ณ ที่พักกองเกวียนของมหาบุญ และเสด็จกลับสู่พระเชตวันแล้ว มหาบุญได้มอบเกวียนกับสิ่งของทั้งปวงแก่นายบัญชี และให้นำไปมอบแก่จุลบุญส่วนตนจะขอบรรพชาในสำนักแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากบรรพชาแล้ว พระมหาบุญได้เล่าเรียนพระกรรมฐานและได้เดินทางไปเจริญสมณธรรมอีกหลายแห่ง แต่ก็ยังไม่สามารถบรรลุผลธรรมวิเศษประการใด ต่อมาพระมหาบุญได้จำพรรษาอยู่ ณ มกุฏการาม เจริญพระกรรมฐาน สำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ณ ที่นั้น

เข้าวันหนึ่งพระมหาบุญได้เข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านสุนาปรันตปะ จุลบุญจำพระมหาบุญที่ขายได้ จึงอาราธนาให้ไปฉันภัตตาหารที่เรือนของตน และอาราธนาให้จำพรรษาอยู่ ณ พระวิหารใกล้ๆ นั้นเอง ขณะนั้นอยู่ในช่วงฤดูฝน ไม่สามารถทำการค้าขายทางบกได้ จุลบุญและพ่อค้าทั้ง 500 คน จึงคิดแต่งเรือสำเภาเพื่อบรรทุกสินค้า เดินทางไปค้าขายยังต่างเมือง เมื่อถึงวันจะลงสู่สำเภา จุลบุญได้อาราธนาพระมหาบุญให้ลงมารับภัตตาหารที่ท้ายเรือ ณ ที่นั้นและขอให้พระมหาบุญช่วยพิจารณาเหตุแห่งภัยอันเกิดขึ้นอยู่เนื่อง ๆ ในระหว่างการเดินทาง หากมีเหตุภัยสิ่งใดขอให้พระมหาบุญได้ช่วยเหลือด้วยเรือสำเภาแล่นไปได้ 7 วันจึงถึงเกาะแห่งหนึ่ง ประกอบด้วยเสบียงหมด เหล่าพ่อค้าจึงทอดสมอและขึ้นไปหาพื้นและอาหารบนเกาะ ชาวสำเภาชวนกันถางพื้นดินไม้จะทำพื้น และรู้ว่าไม้จันทน์แดงเป็นของมีค่า จุลบุญขอสมาทานศีล จึงพากันทิ้งสินค้าที่บรรทุกมากับสำเภาลงทะเลและตัดไม้จันทน์แดงบรรทุกลงแทนสินค้านั้น

เหล่าบรรดาปีศาจและยักษ์ที่อาศัยอยู่บนเกาะ ต่างโกรธแค้น พวกพ่อค้าที่ตัดต้นไม้บนเกาะตามอำเภอใจ ครั้นจะทำลายพวกพ่อค้าเหล่านั้นบนเกาะ ก็เกรงว่าจะมีกลิ่นโสโครก จึงปล่อยให้สำเภาทั้งหมดแล่นออกไปถึงกลางทาง เหล่าปีศาจทั้งหลายจึงบันดาลให้เกิดลมพายุและคลื่นใหญ่ หมายจะทำลายสำเภาให้จมลง ชาวสำเภาทั้งหลายต่างพากันบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ทั้งปวงให้ช่วย มีแต่จุลบุญผู้เดียวเท่านั้นที่ระลึกถึงพระมหาบุญที่ขาย ขณะนั้น พระมหาบุญทราบเหตุการณ์ด้วยทิพยจักขุญาณ จึงเหาะมาและแสดงตนให้จุลบุญเห็นแต่เพียงผู้เดียว จากนั้นพระมหาบุญจึงกำจัดปีศาจให้หนีไป และอธิษฐานให้เรือสำเภาทั้งหมดกลับบ้านเมืองของตนโดยสวัสดิภาพ

เมื่อกลับถึงบ้านจุลบุญก็กล่าวกับพ่อค้าสำเภาทั้งหลายว่า ที่พวกเรารอดกลับมาได้ เพราะพระมหาบุญออกไปช่วย บรรดาพ่อค้าเห็นพ้องด้วยกับคำของจุลบุญ จุลบุญจึงบอกกับพ่อค้าทั้งหลายว่า จะเอาไม้จันทน์แดงถวายแก่พระมหาบุญ เหล่าพ่อค้าก็พร้อมใจร่วมถวายด้วย แต่พระมหาบุญบอกว่าเราไม่ต้องการไม้จันทน์แดง แต่จะไปอาราธนาพระพุทธเจ้ามาให้สักการบูชา ชาววาณิช

คามได้ฟังก็ยินดี พระมหาบุญจึงให้ชนทั้งหลายช่วยกันแต่งมณฑป 500 องค์ด้วยไม้จันทน์แดง แล้วเหาะไปอาราธนาพระพุทธองค์กับพระภิกษุสงฆ์ 500 รูป พระพุทธเจ้ารับอาราธนาแล้ว พิจารณาเห็นอุปนิสัยของสัจจพันธดาบสอันอยู่เหนือเขาสัจจพันธคีรี พระองค์จึงตรัสสั่งพระอาณนทีให้นมิต์สงฆ์ 499 รูป

ครั้นเวลารุ่งเช้าพระตถาคตจะเสด็จไปโปรดพระสัจจพันธดาบสกับชาวบ้านสุนาปรนต์ปะด้วยขณะนั้นก็ร้อนถึงพระอินทร์ ท้าวเธอทราบพุทธประสงค์ จึงมีเทวบัญชาสั่งให้พระวิษณุกรรมนิรมิตบุษบกแก้ว 7 ประการ ประมาณ 500 บุษบก นำมาประดิษฐานไว้แทบประตูพระเชตะวัน พระพุทธเจ้าและสาวก ประทับเหนือบุษบกลอยมาทางอากาศ ไปประทับ ณ เขาสัจจพันธคีรี ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดสัจจพันธดาบสให้บรรพชาและตั้งอยู่ในมรรคผล จากนั้นพระพุทธองค์ก็มาบิณฑบาตที่หมู่บ้านสุนาปรนต์ปะ และพำนักที่มกุฏการาม 2-3 วัน จึงเสด็จเข้าสู่เขาสัจจพันธคีรี มีพระพุทธภิกษุภิกษุณีแก่พระสัจจพันธเถระให้อยู่โปรดโยมอุปัฏฐากในดินแดนนั้น พระสัจจพันธเถระก็รับพุทธภิกษา แล้วกราบทูลขอพระเจดีย์สถานสำหรับจะได้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธเจ้าจึงทรงประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ ณ ที่แผ่นศิลาเหนือยอดเขาสัจจพันธคีรี แล้วจึงเสด็จกลับยังพระเชตะวัน

ตำนานพระพุทธบาทที่ปรากฏในคัมภีร์ปุลโณวาทสูตร จึงเชื่อกันว่าเป็นตำนานที่เล่าเกี่ยวกับพระพุทธบาทที่ยอดเขาสัจจพันธคีรี หรือสุวรรณบรรพต ที่จังหวัดสระบุรีนั้น นับถือกันว่าเป็นรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาดประทับไว้ด้วยพระองค์เอง เป็นตำนานพระพุทธบาทที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาชั้นหลังและตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เป็นตำนานที่รับรู้และเล่าสืบต่อกันมาในราชสำนักของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยและอยุธยาเป็นต้นมา นอกจากนี้ยังมีตำนานพระพุทธบาทที่ปรากฏในท้องถิ่นต่าง ๆ ดังจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 “**ตำนานพระพุทธบาทสี่รอย**” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 9. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ พ.ศ. 2542 หน้า 4522-4523

“ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดสัตว์มาถึงปัจฉิมประเทศ พระองค์ได้เสด็จไปถึงเขาเวภารบรรพตพร้อมกับพระอรหันต์ 500 รูป เมื่อฉันจังหัน (ภัตตาหารเช้า) เสร็จแล้วก็ทราบด้วยพุทธญาณว่าที่หินก้อนใหญ่ในบริเวณนั้น มีรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าประทับอยู่แล้ว 3 องค์ ซึ่งจะรวมถึงรอยพระบาทของพระอริยมุนีด้วย พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระบาทลงบนหินก้อนนั้น แล้วอธิษฐานว่า หากพระองค์นิพพานไปแล้ว 2,000 ปี พระพุทธบาทสี่รอยจะปรากฏให้คนและเทวดาได้เคารพบูชา จากนั้นจึงเสด็จกลับไปยังวัดพระเชตะวัน เมืองสาวัตถี เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพาน เทวดาทั้งหลายก็นำเอาพระธาตุมาบรรจุไว้ที่พระบาทสี่รอยนั้น และหลังปรินิพพานล่วงไป 2,000 ปี เทวดาทั้งหลายอยากให้พระพุทธบาทสี่รอยปรากฏแก่คนและเทวดาทั้งหลายตามที่พระพุทธเจ้าได้

อธิษฐานไว้ เหล่าเทวดาจึงเนรมิตเป็นรุ้ง (เหี้ยว) ตัวใหญ่บินลงจากภูเขาเวภารบรรพตอันเป็นที่ตั้งของพระพุทธรบาทสี่รอยเพื่อไปเอาลูกไก่ของชาวบ้านที่อยู่ตีนเขาแล้วบินกลับสู่ยอดเขา พรานป่าเห็นเข้าก็โกรธมากจึงติดตามไปเพื่อจะฆ่ารุ้งเสียแต่ไม่เห็นรุ้งตัวนั้น เห็นแต่รอยพระบาทสี่รอยอยู่ใต้ต้นไม้และเถาวัลย์ นายพรานจึงไปบอกชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านทั้งหลายทราบเรื่องก็พากันไปสักการะบูชารอยพระพุทธรบาทนั้น และเรียกชื่อกันต่อ ๆ มาว่าพระบาทรุ้งรุ้ง”

ตัวอย่างที่ 2 “ตำนานพระพุทธรบาทบัวบาน” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 7. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ พ.ศ. 2542 หน้า 2278-2279

“บริเวณหนองบัวบานเป็นที่อยู่ของพญานาค 2 ตน คือ พุทโธปาปนาคและสุวรรณนาค พญานาคทั้งสองเคยพานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายฟังกบ้านเมือง พระพุทธเจ้าเสด็จมาทำราบพญานาคทั้งหลายจนตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงขออุปสมบทในพุทธศาสนาด้วย แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตเพราะผิดพระวินัย เนื่องจากพญานาคทั้งสองเป็นสัตว์เดรัจฉานและเคยมีนิสัยเกรี้ยวทำลายบ้านเมืองมนุษย์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรด จึงทำราบจนพญานาคทั้งสองเปลี่ยนนิสัยมาใฝ่ธรรมะ จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระพุทธรบาทให้เป็นที่สักการะบูชาและสั่งสอนว่า “ดูราพุทโธปาปนาค ต่อแต่นี้ไปท่านอย่าได้พานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายฟังกบ้านเมือง ” นาคทั้งหลายเหล่านั้นก็ได้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ จึงทูลขอเอารอยพระพุทธรบาทไว้เป็นที่สักการะบูชา พระศาสดาทรงไว้ที่แผ่นหินภูเขาเวียนใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาค แล้วพระศาสดาข้าทรงรอยพระบาทไว้ให้พุทโธปาปนาคที่หนองบัวบานซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุสาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานไว้ในแผ่นหินให้แก่นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย ในแผ่นหินโน้นอีกรอยหนึ่ง”

ตัวอย่างที่ 3 “ตำนานพระพุทธรบาทโพนสัน เมืองท่าพระบาท แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว” จากยาท่านถะหวิน สิริวัตะโณ (วันนะราช) วัดพระบาทโพนสัน สปป.ลาว. พ.ศ. 2550 หน้า 8-10

“พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาตามแคมแม่น้ำของ พญานาค 4 ตนที่อยู่ในถ้ำคูหาใหญ่ ในเวินแม่น้ำของแลเห็นมีความเลื่อมใส จึงออกมาต้อนรับและให้พระพุทธเจ้าให้พักเสวยข้าวเพลที่นี่ เนื่องจากสถานที่นี้เป็นสถานที่ฝังศพ สุขะหัตถินาคจึงเนรมิตกายยาว 500 กอดเอาดิน หิน ทราบถมขึ้นให้เป็นโพนใหญ่สูง ให้พระพุทธเจ้าฉันข้าวเทิงจอมโพนนั่น แล้วเอาตัววงเกี่ยวอ้อมโพนแล้วแผ่พังพานเพื่อกั้นบังแดดบังลม ในเวลาพระพุทธเจ้าฉันข้าวอยู่นั้น ยังมีกาเผือกตัวหนึ่ง มาร้องอยู่ เป็นเสียงอักษร 4 ตัวว่า อี มะ พะ อะ พระพุทธเจ้าก็ได้แยมหัว พระอานนท์จึงให้ว่าถาม พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเทศนาให้พระอานนท์และมนุษย์ นาค ครุฑ พร้อมด้วยปะณะสัตว์ทั้งหลายฟังว่า ดูราอานนท์

ต่อไปในภายภาคหน้าเมื่อศาสนาล่วงไปได้ 2,500 ปี สถานที่บริเวณแห่งนี้จะเจริญรุ่งเรือง ผู้คนทั้งหลายอยู่เย็นเป็นสุข เจริญไปด้วยข้าวน้ำ โภชนาหาร ทรัพย์สิน เงินค่า จะเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลเป็นที่เคารพกราบไหว้บูชา ผู้คนทั้งหลายก็จะได้อาเป็นที่พึ่งทางจิตใจให้อยู่ดีมีสุข จากนั้นพระพุทธเจ้าได้แสดงเทศนาโผดสุขะหัตถินาค และสังขาระนาค พร้อมด้วยปะณะสัต์ว์ทั้งหลาย ให้รักษาศีล 5 เป็นประจำอย่าได้ขาด ให้มีความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อย่าได้เบียดเบียนกัน สุขะหัตถินาค และสังขาระนาคจึงได้มอบกายถวายชีวิต น้อมเอาคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง สุขะหัตถินาคได้เนรมิตตนให้หัวเป็นหัวช้างเผือก แล้วถือเอาดอกบัวคู่หนึ่ง ทูลขอเอารอยบาทลักษณะ คือรอยพระบาทนำพระพุทธเจ้าไว้ เพื่อเป็นที่ขาบไหว้ เคารพสักการบูชาแทนพระองค์ ตราบเท่าถึง 5,000 พระวัสสา พระพุทธเจ้าก็อธิษฐานรอยพระบาทไว้พลานหิน บริเวณที่ตั้งวัดพระบาทในปัจจุบันนี้ จึงได้เอนันกันว่า วัดพระบาทโพนสันสืบต่อกันมา”

ตัวอย่างตำนานพระพุทธบาท ทั้ง 3 เรื่อง เป็นตำนานที่ได้เรียบเรียงลายลักษณ์อักษรในภาคเหนือ ได้แก่ตัวอย่างที่ 1 ตำนานพระพุทธบาทสี่รอย และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ตัวอย่างที่ 2 ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน รวมถึงตำนานในประเทศลาว ได้แก่ตัวอย่างที่ 3 ตำนานพระพุทธบาทโพนสัน ดังกล่าวมานี้ มนวิภา เจียจันทร์พงษ์ (2523: 137-138) ได้อธิบายเชิงวิเคราะห์ว่า “โดยมากตำนานพระพุทธบาทจะมีแบบแผนในการดำเนินเรื่องและรายละเอียดของเรื่องแบ่งออกเป็น 3 ตอน ในตอนที่ 1 ตำนานพระธาตุและรอยพระพุทธบาทเรื่องอื่น ๆ จะเริ่มเรื่องด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมายังชมพูทวีป ตรัสทำนายและประทานเกศาธาตุให้ผิงไว้ ณ สถานที่ที่จะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์หรือรอยพระพุทธบาท ความในตอนที่ 2 มีแบบแผนเดียวกัน คือ (1) ตรงตำแหน่งที่จะเป็นที่ตั้งพระธาตุเจดีย์ในตำนานพระธาตุของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กล่าวว่าจะเป็นที่ตั้งพระเกศาธาตุ และ (2) ตำนานพระธาตุของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กล่าวว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ได้เสด็จมาทำนายเกี่ยวกับการสถาปนาพระธาตุเจดีย์และตรัสทำนายเกี่ยวกับสถานที่ที่จะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์ในอนาคต ความในตอนที่ 2 ตำนานเรื่องอื่น ๆ จะกล่าวว่าพระเจ้าอโศกเป็นผู้ประทานพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธเจ้าให้มาประดิษฐานในชมพูทวีป ในตอนที่ 3 ของตำนานพระธาตุในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราช มีลักษณะการเล่าเรื่องทำนองเดียวกันคือ เป็นการกล่าวลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในท้องถิ่นเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์นั้น ๆ”

นอกจากนี้ ตำนานพระพุทธบาทในภาคอีสาน ยังปรากฏนอกเหนือจากที่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร กล่าวคือเป็นตำนานที่เล่าเป็นมุขปาฐะในท้องถิ่นที่ค้นพบรอยพระพุทธบาทที่มีเผยแพร่ผ่านสื่อออนไลน์ เช่น พระพุทธบาทวัดภูพลานสูง อำเภอนาจะหลวย จังหวัดอุบลราชธานี ที่เล่าต่อกันมาว่า “ในสมัยครั้งพุทธกาล สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงเสด็จมาที่ภูพลานสูง

เมื่อทรงมีพระชนมายุ 50 พรรษา โดยมีพระมหากัสสปะ พระโมคคัลลานะ พระสิวลี พระอานนท์ ตามเสด็จพระพุทธองค์ทรงเสด็จแสดงธรรมโปรดพระเทวจักร กิจจิโก ให้บรรลुพระอรหันต์ที่ถ้ำพระสาวก แล้วเสด็จประทับรอยพระบาทไว้ตรงนี้ พระสิวลีได้นำดินมาจากอินเดีย และแร่สามชนิดมาผสมกันเพื่อรองรับรอยพระพุทธรูป” (วัดภูพานสูง, 2560)

ตำนานรอยการค้นพบพระพุทธรูปที่วัดพระพุทธรูปผาจำรอง ตำบลผาตั้ง อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย ตามประวัติและคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่า หลวงปู่เพชรเป็นผู้สร้างวัดนี้ และเมื่อครั้งหลวงปู่จำพรรษาอยู่ พอวันพระทุกคืน ก็จะเห็นเหล่าเทวดา เจ้าที่ สัตว์น้อยใหญ่ มาราบไหว้ที่แท่นหินแห่งนี้ หลวงปู่ก็รู้ด้วยญาณว่านั่นต้องไม่ใช่ที่ธรรมดาเป็นแน่แท้ พอรุ่งเช้าหลวงปู่ก็เลยไปดูเห็นเป็นแท่นหิน มีใบไม้ปกคลุมเต็มไปหมด หลวงปู่เลยเอาใบไม้ออก ก็เลยเห็นเป็นรอยพระพุทธรูป (หลวงปู่เพชร ปทีโป, 2564)

ตำนานประวัติที่เล่าเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรูปถ้ำผาบัง วัดถ้ำผาบัง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ที่เล่าว่า ในปี พ.ศ. 2445 องค์หลวงปู่มนัฏฐิตโต ได้เดินทางกลับจากธุดงค์กัมมัฏฐานจากสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา มาบำเพ็ญสมณธรรม ณ ที่แห่งนี้เพียงองค์เดียว และในปี พ.ศ. 2461 ได้กลับมาจำพรรษาที่วัดแห่งนี้อีกครั้ง ท่านได้เป็นผู้ชี้ว่า มีรอยพระพุทธรูปที่แปลกที่สุด เนื่องจากประทับอยู่ที่ผนังถ้ำด้านบนเหนือศีรษะ แทนที่จะประดิษฐานบนพื้นเหมือนแห่งอื่น รอยพระพุทธรูป ปรากฏอยู่บนเพดานถ้ำบริเวณช่องอ่อนผาลึกซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ ต้องเดินเข้าไปที่พระพุทธรูป แล้วกลับหลังเงยหน้ามองเพดานถ้ำ จึงจะเห็นรอยพระพุทธรูปอยู่สูงขึ้นไป รอยพระบาทมีขนาดยาว 1 ม. กว้าง 0.5 ม. แต่ลวดลายและรอยนิ้วพระบาทไม่ปรากฏชัดเจน ศิลปากรจดทะเบียนเป็นโบราณวัตถุสถาน พร้อมกับพระธาตุศรีสองรัก เมื่อปี พ.ศ.2498 (โครงการท่องเที่ยวโดยชุมชน ตามรอยองค์หลวงปู่มนัฏฐิตโต, 2564)

รอยพระพุทธรูปวัดบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ยายอำนวยพร ศรีลาพร อดีตครูโรงเรียนบ้านกุดแคน เล่าว่า ยายให้ความเคารพและนับถือพระครูสุตสารวิศิษฐ์ (หนู จันทสโร) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า หลวงปู่หนู อดีตเจ้าอาวาสวัดบ้านกุดแคนมากซึ่งหลวงปู่เป็นผู้สร้างรอยพระพุทธรูปจำลองขึ้นในปี 2490 ซึ่งได้จำลองมาจากจังหวัดสระบุรี และต่อมาได้สร้างมณฑปสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง เพื่อเป็นที่สักการบูชาของชาวบ้านของตำบลหนองโน โคกก่อ และใกล้เคียง สร้างสิม หรือโบสถ์ สร้างกุฏิศาลาการเปรียญ สร้างโรงเรียนบ้านกุดแคนหลังปัจจุบัน ขอความร่วมมือชาวบ้านชุดสระน้ำสาธารณะสำหรับใช้สอยเวลาหน้าแล้ง (องค์การบริหารส่วนตำบลหนองโน, 2556)

จากตัวอย่างตำนานรอยพระพุทธรูปในภาคอีสานข้างต้น เป็นตำนานที่ได้จากข้อมูลประเภทมุขปาฐะและสื่อออนไลน์ ซึ่งเล่าเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรูปและการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลอง การค้นพบรอยพระพุทธรูปนั้น เป็นการเล่าถึงเหตุอัศจรรย์ ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้น

ในสถานที่บางแห่ง เช่น เนินเขา แผ่นศิลา ถ้า พบเจอจากการหาของป่าของชาวบ้าน การเดินทางของ พระธุดงค์ การเดินป่าของนายพราน แล้วพบเหตุอัศจรรย์ เกิดแสงขึ้นบริเวณตรงนั้น เห็นพฤติกรรม ของสัตว์ป่าที่แสดงความเคารพ หรือนิมิตฝัน ชาวบ้านบางกลุ่มค้นพบแล้วปกปิด เกรงว่าจะถูกบุกรุกที่ ทำมาหากิน สุดท้ายพระสงฆ์ทราบ ออกตามหาค้นพบและพิสูจน์ แล้วยืนยันว่าเป็นรอยพระพุทธรูปจริง พระสงฆ์และชาวบ้านมีศรัทธาสรางวิหารเป็นที่มุงที่บัง แล้วบูชารอยพระพุทธรูปเรื่อยมา

ส่วนการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองนั้น เป็นรอยพระบาทที่ถูกสร้างจำลองขึ้นมา เพื่อให้คนบูชา มีคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชารอยพระบาททั้งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและ ตำนานปรัมปรา โดยเฉพาะรอยพระพุทธรูปทั้งห้าแห่งที่ชาวลังกาเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปของ พระพุทธเจ้าจริง ๆ ได้แก่ 1) สุวณฺณมาลิก 2) สุวณฺณบรรพต 3) สุมณภู 4) โยนกปุระ และ 5) นัมมทานที ที่กล่าวไว้เบื้องต้น และเชื่อว่ารอยพระพุทธรูปสระบุรี เป็นหนึ่งในนั้น คือ ที่ค้นพบใน สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต อาศัยคตินี้พระสงฆ์จึงสร้าง พระพุทธรูปไว้ประจำวัด ตั้งชื่อวัดขึ้นต้นด้วยคำว่าพระพุทธรูป

จากการสืบค้นข้อมูลตำนานเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปในภาคอีสานเบื้องต้น สามารถตั้ง ข้อสังเกตได้ว่า ตำนานที่เล่าขานในสถานที่ที่ปรากฏรอยพระพุทธรูปในภาคอีสาน มีความ หลากหลายทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ร่องรอยคติความเชื่อ ความ ศักดิ์สิทธิ์ที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมอีสาน แต่ยังคงจัดกระจายอยู่ทั่วไปตามแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ข้อมูลชุด นี้จึงมีความสำคัญต่อการนำมาศึกษาวิเคราะห์ตามทฤษฎีทางคติชนวิทยาในงานวิจัยเล่มนี้

2.1.2 งานวิจัยเกี่ยวกับตำนาน

ผู้วิจัยได้ค้นคว้างานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับตำนาน ดังนี้

มนวิภา เจียจันทร์พงษ์ (2523) ได้ศึกษาเอกสารเรื่องตำนานพระพุทธรูปและ พระธาตุ 3 ประเด็น คือ ลักษณะและแบบแผนของการบันทึกเรื่องในจารึกและหนังสือตำนาน สารสำคัญในเอกสารทั้งสองประเภท และที่มาของความเชื่อเรื่องความสำคัญของรอยพระพุทธรูป พระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุเจดีย์ รวมทั้งที่มาของหนังสือตำนานพระพุทธรูปและตำนานพระธาตุ เจดีย์ที่พบในประเทศไทย ได้พบว่า จารึกมี 23 หลัก เป็นศิลาจารึกและจารึกบนโลหะ ให้เรื่องราวของ พระพุทธรูป พระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุเจดีย์ที่ประดิษฐานอยู่ในภาคเหนือและภาคกลางใน สมัยอาณาจักรสุโขทัย ล้านนาและอยุธยา มักจารึกเฉพาะเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวเนื่องกับรอยพระ พุทธรูป พระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุเจดีย์ที่เกี่ยวพันกับบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ ส่วน หนังสือตำนานพระพุทธรูปและตำนานพระธาตุเจดีย์ที่พบมี 57 เรื่อง บันทึกคัดลอกต่อกันมาบน ใบลานด้วยอักษรพื้นเมืองล้านนาและอักษรธรรมที่ใช้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื้อหา มีแบบ แผนการเล่าเรื่องโดยแบ่งเรื่องออกเป็น 3 ตอน คือ ตอนแรกเล่าเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้ามายังดินแดน

สุวรรณภูมิได้ประทับรอยพระพุทธรูป หรือประธานพระเกศาธาตุ ณ สถานที่ต่าง ๆ ตรัสทำนายความเป็นไปของบ้านเมืองและบุคคลสำคัญ ตอนที่สอง เล่าเหตุการณ์หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน มีการนำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้โดยอ้างอิงเวลากับริชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และตอนสุดท้ายเล่าเหตุการณ์ความเป็นไปของบ้านเมืองที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น

ปรมินท์ จารุวรรณ (2547) ได้ศึกษาความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนาน **ปรัมปราไทย** โดยประยุกต์วิธีการศึกษาแบบโครงสร้างนิยมของโคลด เลวี-สเตราส์เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ มีวัตถุประสงค์เพื่อตีความสัญลักษณ์และวิเคราะห์สาระสำคัญที่สะท้อนจากตำนานปรัมปราไทย แบ่งประเภทตำนานปรัมปราไทยออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 4 ประเภทคือ 1) ตำนานปรัมปราที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วย ตำนานสร้างโลก ตำนานข้าว ตำนานสุริยคราสและจันทรคราส และตำนานฝน 2) ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมและเมืองโบราณ ซึ่งประกอบด้วยตำนานวีรบุรุษ และตำนานเมือง 3) ตำนานปรัมปราที่อธิบายการเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไทซึ่งประกอบด้วยตำนานพระธาตุ ตำนานพระพุทธรูป และ 4) ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ตำนานปรัมปราไทยได้สะท้อนให้เห็นปมปัญหาขัดแย้งในใจของบรรพชนไทยในเรื่องการเลือกรับนับถือศาสนาระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาประการหนึ่ง และเรื่องของการสร้างความสัมพันธ์กับคนภายในกลุ่มและคนต่างกลุ่มอีกประการหนึ่ง การวิเคราะห์ตำนานปรัมปราไทยในเชิงโครงสร้างนี้ยังทำให้เข้าใจถึงมูลเหตุที่คนไทยหันมายอมรับนับถือพุทธศาสนา ทั้งยังสามารถนำมาอธิบายสังคมไทยที่มีลักษณะของสังคมแห่งการประนีประนอม ได้อีกด้วย การวิจัยนี้จึงเป็นการชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของตำนานปรัมปราไทยทั้งในแง่ของการเป็นข้อมูลที่เป็นที่ถกเถียงความขัดแย้งเกี่ยวกับความคิดความเชื่อทางศาสนาและความสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มต่างๆ และการเป็นข้อมูลที่สามารถนำมาอธิบายลักษณะที่เป็นจริงของสังคมไทยได้ แม้ตำนานปรัมปราไทยจะถูกมองว่าเป็นเรื่องเหนือจริงก็ตาม

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548) ได้ศึกษาด้าน **พระธาตุของชนชาติไท: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม** จากการรวบรวมตำนานพระธาตุที่อยู่ในการรับรู้ของชนชาติไท ได้แก่ ไทใหญ่ ไทเขิน ไทลื้อ ลาว ไทยภาคเหนือและไทยภาคอีสาน ทั้งที่เป็นข้อมูลลายลักษณ์และข้อมูลมุขปาฐะจำนวน 96 เรื่อง ได้ประยุกต์วิธีวิทยาในเชิงโครงสร้างนิยมของนักคิดสำคัญ 2 ท่าน คือ Vladimir Propp และ Claude Levi-Strauss มาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ผลการศึกษาพบว่า โครงสร้างของตำนานพระธาตุของชนชาติไทสามารถจำแนกออกเป็น 4 แบบ คือ 1) แบบมีการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าและการไม่ยอมรับพุทธศาสนา 2) แบบมีการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าและการยอมรับพุทธศาสนา 3) แบบไม่มีการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าและการไม่ยอมรับพุทธศาสนา และ 4) แบบไม่มีการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าและการยอมรับพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์

เปรียบเทียบวิธีคิดที่ต่างกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา แยกพิจารณาจากชุดความคิดเกี่ยวกับเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละคร วิธีคิดแบบความเชื่อดั้งเดิมในชุดความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วย “ท้องฟ้า, ภูเขา, ต้นไม้, เสาหลักก้อนหิน, ถ้ำ และน้ำ” ส่วนชุดความคิดเกี่ยวกับตัวละคร ประกอบด้วย “นาค, ยักษ์, ผี, สัตว์, ชนพื้นเมืองและฤาษี” ในขณะที่ชุดความคิดเกี่ยวกับพฤติกรรม ประกอบด้วย “การเดินทางมาสร้างเมือง, การสั่งสอนเรื่องทางโลก, การบูชาผี, การสร้างหอผี, การพยากรณ์จากผี” ส่วนวิธีคิดแบบพุทธศาสนาในชุดความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วย “สวรรค์ พระธาตุ พระบาท พระพุทธรูป ต้นโพธิ์ พุทธบัลลังก์ และวัด” ส่วนชุดความคิดเกี่ยวกับตัวละคร ประกอบด้วย พระโพนีสัตว์ พระพุทธเจ้า พระสาวก พระเจ้าอโศก พระนางจามเทวี พระอินทร์ และเทวดา” ในขณะที่ชุดความคิดเกี่ยวกับพฤติกรรม ได้แก่ “การเดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนา, การสั่งสอนเรื่องทางธรรม, การบูชาพระพุทธเจ้า, การสร้างพระธาตุ และการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า”

นอกจากจะวิเคราะห์วิธีคิดที่แตกต่างระหว่างความเชื่อดั้งเดิมและพุทธศาสนาแล้ว ยังได้วิเคราะห์ลักษณะที่เป็นการผสมผสานทางความคิดระหว่างความเชื่อทางศาสนาทั้งสองระบบ โดยวิเคราะห์พิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุที่ปรากฏในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติไท ทั้งพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุ พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ พิธีกรรมเกี่ยวกับการบันดาลความอุดมสมบูรณ์ พิธีกรรมเกี่ยวกับการสร้างบุญและอุทิศส่วนกุศล พิธีกรรมเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม การวิเคราะห์ลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมที่สะท้อนจากโครงสร้างและเนื้อหาของตำนานพระธาตุตลอดจนพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุพบว่ามีหลายลักษณะ ทั้งการขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสานกลมกลืนกัน ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถสะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางความคิดความเชื่อทางศาสนาของคนไทที่นับถือพุทธศาสนา

อนุชา พิมพ์ศักดิ์ (2550) ได้ศึกษาด้านานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหา และ บทบาทในสังคมไทย เพื่อรวบรวมตำนานพระเจ้าห้าพระองค์สำนวนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทยและศึกษาอนุภาค แบบเรื่อง และโครงสร้างของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ รวมถึงวิเคราะห์บทบาทของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ที่มีในสังคมไทยรวบรวมตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ได้ 33 สำนวน ผลการศึกษาพบว่า ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์สามารถจัดได้เป็น 3 แบบเรื่อง คือ แบบเรื่องกาเผือก กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปห้าพระองค์ คือ พระกฤษณ์โธ พระโกนาคมนะพระกัสสปะ พระโคตมะ และพระศรีอาริยมุตไตรย ที่มีมารดาคนเดียวกันคือแม่กาเผือก ก่อนที่จะมาจุติเป็นพระพุทธเจ้าในภพถัดไป แบบเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ กล่าวถึงรายละเอียดประวัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์แยกตามพระนาม และแบบเรื่องกาเผือก-พระเจ้าห้าพระองค์ ที่เป็นการนำแบบเรื่องกาเผือกและแบบเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์มากล่าวรวมกัน โดยแบบเรื่องกาเผือกมี 19 สำนวน ส่วน

แบบเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ มี 10 ส่วนและมี 4 ส่วนที่เป็นแบบเรื่องกาเผือก-พระเจ้าห้าพระองค์

ในระดับอนุภาค พบว่าในตำนานแต่ละส่วนมีรายละเอียดในอนุภาคที่แตกต่างกัน ซึ่งมีสาเหตุมาจากการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ การคัดลอก และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ส่วนในระดับโครงสร้างพบว่าตำนานพระเจ้าห้าพระองค์มีการเรียงลำดับพฤติกรรมบนโครงสร้างหลักอันเดียวกันตามแต่ละแบบเรื่อง บทบาทของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ในสังคมไทยพบว่ามี 4 ด้านใหญ่ ๆ คือ บทบาททางด้านประเพณีพิธีกรรม คือใช้ในการอธิบายที่มาของ ประเพณีเป็ง ประเพณีลอยกระทง ประเพณีไหลเรือไฟ ประเพณีได้ประทีป และประเพณีทานตุง บทบาททางด้านไสยศาสตร์ มีการใช้คาถาพระเจ้าห้าพระองค์เป็นคาถาสำคัญในการปลุกเสกและผูกเป็นคาถาอื่น ๆ หรือยันต์ต่าง ๆ รวมถึงมีอิทธิพลต่อการสร้างเครื่องรางของขลัง ทั้งพระเครื่องตะกรุด บทบาททางด้านศิลปกรรมซึ่งพบว่าทั้งจิตรกรรมฝาผนัง พระพุทธรูป และสถาปัตยกรรมสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันมีคติการสร้างเกี่ยวเนื่องกับตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ และบทบาททางด้านการเมืองการปกครองในอดีตมีการอ้างตัวเป็นพระศรีอารียะซึ่งเป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ

จันทน์ภา ดวงวิไล (2556) ได้ศึกษา **ตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาว : การสื่อความหมายทางวัฒนธรรมและบทบาทการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม** ตำนานพระพุทธรูปเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนประวัติความเป็นมา อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูปสำคัญในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ซึ่งผู้คนในพื้นที่ให้ความเคารพศรัทธา พระพุทธรูปเหล่านี้ถือเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตำนานดังกล่าวไม่เพียงสื่อความหมายทางวัฒนธรรม แต่ยังมิบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน และเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมพุทธศาสนาในภูมิภาคอุษาคเนย์ งานวิจัยนี้วิเคราะห์การสื่อความหมายและบทบาททางสังคมของตำนานพระพุทธรูป โดยผลการวิจัยแบ่งการสื่อความหมายออกเป็น 5 ลักษณะ คือ ความอุดมสมบูรณ์ เจ้าชีวิต พุทธแบบพื้นบ้าน แม่น้ำโขง และเพศสภาพ ส่วนบทบาททางสังคมแบ่งเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ความขัดแย้ง การประนีประนอม และการข้ามพรมแดนไทย-ลาว ตำนานพระพุทธรูปจึงมีความสำคัญในการเชื่อมโยงจิตวิญญาณและสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่นับถือพุทธศาสนา

งานวิจัยเกี่ยวกับตำนานได้มีการศึกษาอย่างลึกซึ้งในหลายมิติ มนวิภา เจียจันทร์พงษ์ (2523) ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปและพระธาตุเจดีย์ โดยเน้นการบันทึกเหตุการณ์สำคัญทางศาสนาและบุคคลในประวัติศาสตร์ ส่วนปรมินทร์ จารูวร (2547) วิเคราะห์ตำนานปรัมปราไทยโดยใช้แนวคิดโครงสร้างนิยม เพื่อตีความขัดแย้งทางศาสนาและความเชื่อ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548) ศึกษาตำนานพระธาตุของชนชาติไทที่สะท้อนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม ขณะท่อนุชา พิมพ์ศักดิ์ (2550) ศึกษาตำนานพระเจ้าห้าพระองค์และบทบาทของตำนานในด้านศิลปกรรม พิธีกรรม ไสยศาสตร์ และการเมือง รวมถึง จันทน์ภา ดวงวิไล (2556) ที่ได้

ศึกษา ตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ในประเด็นการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม และบทบาทการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม

การศึกษาด้านพระพุทธรูปในอีสานมีความสอดคล้องกับการวิจัยที่เกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปและพระธาตุในภาพรวม โดยเฉพาะงานของมนวิภา เจียจันทร์พงษ์ (2523) ที่เน้นการบันทึก พระพุทธรูปและพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งมีการเชื่อมโยงกับการสืบทอดความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปในดินแดนอีสานที่ยังคงเป็นที่เคารพสักการะในท้องถิ่น อีกทั้งยังมีการถ่ายทอดผ่านจารึกและใบลานในอักษรพื้นเมืองของภาคนี้ ทำให้เห็นถึงมิติความเชื่อดั้งเดิมที่ผสมผสานกับพุทธศาสนา เช่นเดียวกับที่ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548) ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทในตำนานพระธาตุ รวมถึงงานของปรมินทร์ จารูร (2547) ที่สะท้อนความขัดแย้งและการประนีประนอมระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปในอีสานที่ได้รับการยอมรับและผสมผสานกับพิธีกรรมท้องถิ่น

2.2 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป

รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญในศาสนาพุทธ ซึ่งเกี่ยวข้องกับตำนานและความเชื่อที่พระพุทธรูปเจ้าได้ประทับไว้ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปอาจครอบคลุมด้านประวัติศาสตร์ ตำนาน ศิลปะ สถาปัตยกรรม และพิธีกรรมทางศาสนา รวมถึงการศึกษาทางโบราณคดี นอกจากนี้ยังมีการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบูชาและความศรัทธาต่อรอยพระพุทธรูปในสังคมท้องถิ่น ดังผู้วิจัยจะนำเสนอต่อไปนี้

2.2.1 เอกสารเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป

รอยพระพุทธรูป ในฐานะที่เป็นวัตถุสัญลักษณ์องค์แทนพระพุทธรูป หลังจากทีพระพุทธรูปเจ้าปริณิพพาน รอยพระพุทธรูปเป็นอีกหนึ่งรูปเคารพสำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่ชาวพุทธเคารพบูชามาจนถึงปัจจุบัน การปรากฏของรอยพระพุทธรูปในเอกสารที่ต้องศึกษาในเบื้องต้นเห็นควรจะเป็นในพระไตรปิฎก ถือเป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาจะยึดเป็นหลักในการศึกษา ดังเช่น จ.เขมจิตต์ (2563) ได้ค้นคว้าพระพุทธรูปในพระไตรปิฎก พบว่ามีแสดงไว้หลายแห่ง ทั้งที่เป็นรอยพระพุทธรูปของพระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน) และรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้าพระองค์อื่น ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างเรื่องเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปของพระโคตมพุทธเจ้า ปรากฏในพระไตรปิฎก ฉบับหลวง เล่มที่ 21 สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต หน้า 37-39 ข้อ 36 เรื่องโทณสูตร ความว่า “โทณพราหมณ์ได้เห็นรอยกงจักรในรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคมีซี่ตั้งพัน

ประกอบด้วยกงและดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงครั้นเห็นแล้วจึงรำพึงว่า อัศจรรย์จริงหนอท่านผู้เจริญ สิ่งไม่เคยมีมาขึ้น รอยเท้าเหล่านี้ชะรอยจักไม่ใช่รอยเท้ามนุษย์”

ใน ปธานสูตรที่ 2 ในพระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 25 สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ หน้าที่ 309 - 311 ข้อ 355 เป็นเนื้อหาตอนที่มารติดตามหาพระพุทธเจ้า ฉบับภาษาไทย แปลว่า “มารกล่าวคาถาว่า เราได้ติดตามรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคสิ้น 7 ปี ไม่ได้ประสบช่องของพระสัมพุทธเจ้าผู้มีสิริ มารได้ไปตามลมหอบ ๆ ก้อนหินซึ่งมีสีก่ายก้อนมันชน ด้วยคิดว่า เราจะประสบความอ่อนโยนในพระโคตม นี่บ้าง ความสำเร็จประโยชน์พึงมีบ้าง มารไม่ได้ความพอใจในพระสัมพุทธเจ้าได้กลายเป็นลมหลักไปด้วยคิดว่า เราถึงพระโคตมแล้วจะทำให้ทรงเปื้อพระทัยหลักไปเหมือนกาถึงไสลบรรพตแล้วบินหลักไป ฉะนั้น พินของมารผู้ถูกความโศกครอบงำแล้ว ได้ตกจากรักแร้ลำดับนั้น มารนั้นเสียใจ ได้หายไปในที่นั้นนั่นแล” ตรงกับฉบับบาลีว่า

สตต วสทานิ ภควนตํ อนุพนฺธิ ปทาปทํ
โอดารํ นาธิคจฺฉิสฺสํ สมฺพุทฺธสฺส สิริมโต ฯ
เมทวณฺณวํ ปาสาณํ วายโส อนุปริยคา
อเปตถ มฺหุ วินฺเทม อปิ อสฺสาหนา สียา ฯ

ในพระสุตตันตปิฎก (ฉบับหลวง) เล่มที่ 33 ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 จริยาปิฎก หน้า 368-369 ข้อ 28 เป็นเรื่องการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ในคานานั้นสรุปว่าพระธาตุแต่ละองค์ประดิษฐานที่ไหน บริหารและรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าแต่ละอย่างอยู่ที่ใด ยกตัวอย่างช่วงท้ายของคาถา ภาษาไทยมีเนื้อหาว่า “ผ้ากาสาวพัสตร์อยู่ในพรหมโลก ผ้าโพกอยู่ในดาวดึงส์ รอยพระบาทอันประเสริฐที่หิน เหมือนมืออยู่ที่กัจฉตปุรี ผ่านสีทันนะ อยู่ในอวันตีชนบท ผ้าลาดอยู่ในดาวดึงส์ ไม้สีโพกอยู่ในมิถิลานคร ผ้ากรองน้ำอยู่ในวิเทหรัฐ” ดังนี้ เป็นต้น ตรงกับภาษาบาลีว่า

กาสาวกํ พรหมโลเก เวฐนํ ติทฺเทสํ ปุเร
[ปาสาณเก ปทํ เสฏฺฐํ ยถาปิ กจฺจตํ ปุริ]
นิสีทนํ อวันตีสํ เทวภูมฺมํ อตฺถรณํ ตทา ฯ

จากหลักฐาน 3 แห่งนี้ ก็ย่อมเป็นที่ประจักษ์ว่ามีเรื่องรอยพระพุทธรูปกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกชัดเจน ส่วนที่เห็นว่าเป็นคำแต่งใหม่อาจเนื่องด้วยปฏิสรรพยา ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป เพราะเกี่ยวกับเจตนาของผู้ประสงค์จะบูชารอยพระพุทธรูป จะได้ไม่หวั่นไหวต่อจิตที่มีคารวธรรม ส่วนรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ เนื้อหาที่พบเป็นการกล่าวถึงอานิสสแห่งการบูชารอยพระพุทธรูปชัดเจน ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก (ฉบับหลวง) เล่มที่ 32 เป็นส่วนใหญ่ ดังในขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1 หน้าที่ 235 ข้อ 210 ความว่า “เราได้เห็นรอยพระบาทอันประดับด้วยจักร และเครื่องอสังการที่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ทรงเหยียบไว้ จึงเดินตามรอยพระบาทไป เราได้เห็นต้นหงอนไก่ มีดอกบาน จึงเอาบูชาพร้อมทั้งราก

เราว่าเริง มีจิตโสมนัส ได้ให้ร่ายพระบาทอันอุดม ในกัลป์ที่ 91 แต่กัลป์นี้ เราได้บูชาร่ายพระพุทธรูปด้วยดอกไม้ดี ด้วยการบูชา นั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธานุชา

ในหน้า 337 ข้อ 356 “เราได้พบร่ายพระบาทที่พระพุทธรูปเจ้า พระนามว่าสิขีผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ทรงเหยียบไว้ จึงห่มหนึ่งเสื่อเฉยียงข้างหนึ่ง ได้ให้ร่ายพระพุทธรูป อันประเสริฐแล้ว เห็นต้นหงอนไก่ขึ้นอยู่บนดินมีดอกบาน จึงถือเอามาพร้อมทั้งกัน ได้บูชาลายจักรที่ร่ายพระบาท ในกัลป์ที่ 31 แต่กัลป์นี้ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งพุทธานุชา”

ในพระสูตรตันตปิฎก (ฉบับหลวง) เล่มที่ 33 ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 พุทธวงศ์ จริยาปิฎก หน้า 22 ข้อ 15 มีเนื้อหาว่า “เมื่อก่อน เรากับบิดาและปู่ เป็นคนทำการงานในป่า เลี้ยงชีพด้วยการล่าสัตว์ กุศลกรรมของเราไม่มี ใกล้กับที่อยู่ของเรา พระพุทธรูปผู้นำขึ้นเลิศของโลก พระนามว่าติสสะ ผู้มีพระปัญญาจักขุ ได้ทรงแสดงร่ายพระบาทไว้ 3 รอย เพื่ออนุเคราะห์ ก็เรา ได้เห็นร่ายพระบาทของพระศาสดาพระนามว่าติสสะ ที่พระองค์ทรงเหยียบไว้ เป็นผู้ว่าเริงมีจิตยินดี ยังจิตให้เลื่อมใสในร่ายพระบาท เราเห็นต้นหงอนไก่ ที่ขึ้นมาจากแผ่นดิน มีดอกบานแล้ว จึงเด็ดมาพร้อมทั้งยอด บูชาร่ายพระบาทอันประเสริฐสุด เพราะกรรมที่เราได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และเพราะความตั้งใจแน่วแน่ เราละร่างมนุษย์แล้ว ไปสู่ดาวดึงส์พิภพ เราเข้าถึงกำเนิดใด ๆ คือ เป็นเทวดา หรือมนุษย์ ในกำเนิดนั้นๆ เรามีผิวกายเหมือนสีดอกหงอนไก่ มีรัศมีเป็นแดนขานออกจากตน ในกัลป์ที่ 92 แต่กัลป์นี้ เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาร่ายพระพุทธรูป”

ส่วนเอกสารที่กล่าวถึงว่า ทุกตำนานเป็นคำแต่งใหม่นั้น คงเกี่ยวกับ “ปุณณิเวทสูตร” ซึ่งมีเนื้อหาเรื่องนี้ปรากฏเฉพาะในส่วนอรรถกถา (ปรากฏในอรรถกถาสัตตตันตปิฎก (ฉบับมหาจุฬาลงกรณ) เล่มที่ 23 มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก เล่มที่ 3 ภาค ที่ 2 หน้า 442-449 ข้อที่ 765 ดังมีเนื้อหาว่า “พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่นาคราชนั้นแล้ว ก็เสด็จออกจากภพนาค นาคราชนั้นกราบทูลขอว่าได้โปรด ประทานสิ่งที่พึงบำเรอแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธรูปเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงปาฐะเจตีย์ ร่ายพระบาท ไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนันทมา ร่ายพระบาทนั้น เมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิด กลายเป็นร่ายพระบาทที่ถึงสักการะอย่างยิ่ง เมื่อพระศาสดาทรงออกจากนั้นแล้วก็เสด็จถึงภูเขาสัจจพันธ์ ตรัสกับพระสัจจพันธ์ว่า มหาชนถูกเธอทำให้จมลงในทางอบาย เธอต้องอยู่ในที่นี้แหละ แก่ลัทธิของพวกคนเหล่านี้เสีย แล้วให้พวกเขาดำรงอยู่ในทางพระนิพพาน แม้ท่านพระสัจจพันธ์นั้น ก็ทูลขอสิ่งที่จะต้องบำรุง พระศาสดาก็ทรงแสดงร่ายพระบาทไว้บนหลังแผ่นดินทิบเหมือนประทับตรา ไว้บนก้อนดินเหนียวสด ๆ ฉะนั้น ต่อจากนั้นก็เสด็จไปถึงพระเชตวันทีเดียว”

ดังนั้นเรื่องร่ายพระพุทธรูป จึงเป็นเรื่องที่มีอยู่จริงในพระไตรปิฎก และอรรถกถาหลายแห่ง ซึ่งมีผลแห่งการบูชาจริง นั่นคือเรื่องราวร่ายพระพุทธรูปที่มีบันทึกว่าพระพุทธรูปเจ้าได้ประทับไว้จริง ถ้าจะจัดเข้าในเจตีย์ อนุสรณ์สถานที่ที่ระลึกเคารพกราบไหว้บูชาของพุทธศาสนิกชน สามารถจัด

เข้าในบริโศกเจดีย์ คืออนุสรณ์สถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ จากความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อการบูชารอยพระพุทธรูปบาทในเอกสารทางพระพุทธศาสนาดังกล่าว นำสู่เรื่องราวความเชื่อแห่งการสร้างสรรค์วัตถุเป็นถวายเป็นพุทธรูป ได้แก่การสร้างรอยพระพุทธรูปบาท ซึ่งจัดเข้าในอุทเทสิกเจดีย์ ดังมีงานศึกษา ของ ดร.ชาวอเมริกัน วอร์เดมาร์ ซี ไฮเลอร์ เป็นผลงานที่มีคุณภาพใหญ่หลวงต่อนักวิชาการไทย นอกจากสไลด์ภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดทั่วทุกแห่งในประเทศไทยแล้วที่ ไฮเลอร์ ได้มอบไว้ หากแต่มีผลงานอื่นอีกที่เป็นขึ้นเดียวของโลก ของ ไฮเลอร์นั่นคือ รอยพระพุทธรูปบาท ซึ่งถือว่าเป็น อุทเทสิกเจดีย์ หนึ่งในสี่ประเภทที่พระพุทธองค์ได้มีพระพุทธานุญาตไว้

จุดเริ่มต้นของความสนใจในเรื่องรอยพระพุทธรูปบาทของ ไฮเลอร์ นี้ นิยะดา เหล่าสุนทร (2563) ชี้แจงว่า “น่าจะเริ่มขึ้นเมื่อเขาเข้าสำรวจภาพจิตรกรรมฝาผนังในวัดต่าง ๆ และมีโอกาสได้เห็นรอยพระพุทธรูปบาทที่มีมณฑล 108 ประการ จารึกไว้ ต่อมาเขาได้รับการบอกเล่าอย่างไม่ถูกต้องจากไกด์ที่วัดพระเชตุพนฯ นับแต่แรกที่เขาอยู่เมืองไทย ว่า สัญลักษณ์มณฑล 108 ประการนั้น ซึ่งคนไทยนิยมนับมาตั้งแต่อยุธยา เกี่ยวข้องกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้า แต่คำกล่าวนั้นไม่เป็นความจริง สัญลักษณ์มณฑล 108 ประการ ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด”

การศึกษาเรื่องรอยพระพุทธรูปบาท ของ ไฮเลอร์ ได้เริ่มอย่างจริงจัง ด้วยการตัดสินใจศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง จากการฟังอภิปรายซึ่งมีการอ้างอิงคัมภีร์ที่จะมาตีความสัญลักษณ์ 108 ประการ อย่างผิด ๆ ถูก ๆ อีก รอยพระพุทธรูปบาทตามคำ อธิบายของ ไฮเลอร์ แบ่งได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรก รอยพระพุทธรูปบาทที่เชื่อว่าเป็นของจริง และรอยพระพุทธรูปบาทที่พุทธศาสนิกชนได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ในประเทศต่าง ๆ ความสนใจของ ไฮเลอร์ มิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะรอยพระพุทธรูปบาทในเมืองไทยเท่านั้น หากครอบคลุมไปถึงรอยพระพุทธรูปบาทที่ประดิษฐานอยู่ในเอเชีย ดังเช่น เนปาล จีน เกาหลี ญี่ปุ่น พม่า อินเดีย ยูนนาน ทิเบต ศรีลังกา โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาใด

ตัวอย่างการศึกษารอยพระพุทธรูปบาทอย่างลึกซึ้ง ของ ไฮเลอร์ เริ่มเมื่อรู้ว่าในสมัยอยุธยาตอนปลายสมัยพระเจ้าบรมโกศ โปรดให้สร้างรอยพระพุทธรูปบาท บรรจุสัญลักษณ์ 108 ประการ ไปถวายเป็นเครื่องราชบรรณาการแด่พระเจ้ากิตติสิหะของศรีลังกา ไฮเลอร์อาศัยหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวรรณคดี เป็นเครื่องมือในการค้นคว้า เขาเดินทางไปศรีลังกาหลายครั้ง และได้พบว่าที่หอสมุดแห่งชาติของศรีลังกานั้น ได้เก็บรักษาเอกสารที่พ่อค้าชาวฮอลันดากับนักเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประเทศไทย ในสมัยปลายอยุธยาอย่างมหาศาล ไฮเลอร์พยายามทำทุกวิถีทางที่จะได้รับรู้และเรียนรู้เอกสารเหล่านั้น ไม่ว่าจะใช้วิธีใด ๆ ก็ตาม ทั้งคัดลอก ถ่ายเอกสาร ทำสำเนา โดยไม่คำนึงถึงค่าใช้จ่ายมหาศาลที่ทุ่มลงไปในเรื่องนี้ ไฮเลอร์ ได้รับอนุญาตจากทางการศรีลังกาให้คัดลอกรอยพระพุทธรูปบาทของพระเจ้าบรมโกศไว้ศึกษา มีทั้งการใช้แผ่นพลาสติกใสลอกลาย แล้วนำ มาถ่ายเอกสารลงกระดาษอีกทีหนึ่ง อีกวิธีหนึ่งก็คือใช้กระดาษสาชุบน้ำ ทาบลงไป ทับด้วยมือ แล้วใช้สีกัด

ภาพเขียนรอยพระพุทธรูปที่ ไชเลอร์ เก็บรักษาไว้มีประมาณ 400 กว่าภาพ (พ.ศ. 2535) จากจำนวนรอยพระพุทธรูป 4,000 องค์ ที่อยู่ทั่วเอเชีย ไชเลอร์ ยืนยันว่า บรรดารอยพระพุทธรูปทั้งหมดที่เขาได้ศึกษานั้น ไม่มีองค์ใดที่จะมีภาพมงคล 108 ประการตรงกัน การศึกษาข้อมูลทางวิชาการ ดร.ไชเลอร์ ในฐานะนักวิชาการระดับโลก จะใช้เอกสารชั้นปฐมภูมิเป็นหลักเสมอ ดังนั้นเป็นเรื่องจริงที่ ไชเลอร์ จะเป็นเจ้าของพระไตรปิฎกของไทย ลังกา พม่า จีน ทิเบต รวมทั้งหนังสือศิลปกรรมล้ำค่าของโลกอยู่ด้วย นิยะดา เหล่าสุนทร (2563) จึงกล่าวว่า

“ไชเลอร์เป็นนักวิชาการคนเดียวในโลกที่ศึกษาเรื่องรอยพระพุทธรูปอย่างจริงจังทั้งในประเทศไทยและประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย เช่น เนปาล จีน เกาหลี ญี่ปุ่น พม่า อินเดีย ยูนนาน ทิเบต และศรีลังกา เป็นบุคคลซึ่งเป็นที่ยอมรับในแวดวงวิชาการ สร้างคุณูปการอย่างใหญ่หลวง ท่านเดินทางไปยังหอสมุดแห่งชาติศรีลังกาหลายครั้ง และได้รับอนุญาตจากทางการศรีลังกาให้คัดลอกรอยพระพุทธรูปที่พระเจ้าบรมโกศถวายเป็นเครื่องราชบรรณาการแด่พระเจ้ากิตติสีหะแห่งลังกาอีกด้วย วิธีการคัดลอกมีทั้งการใช้แผ่นพลาสติกใสลอกแล้วถ่ายเอกสารลงกระดาษ รวมถึงอีกวิธีหนึ่งคือใช้กระดาษสาชุบน้ำทาบบลงไป ทบด้วยมือ แล้วใช้สีกัด ทำให้เกิดเป็นลวดลายเหมือนของจริงโดยมือดีด นักศึกษาจากวิทยาลัยเพาะช่าง ชื่อเมืองสิงห์ จันทน์ฉายเป็นผู้ช่วย เรื่องของ ไชเลอร์ เป็นตำนานที่เล่าขานอย่างไม่รู้จบ ถวัลย์ ดัชนี ศิลปินแห่งชาติ ยังเคยกล่าวไว้ว่า ในบรรดาชาวต่างประเทศที่เข้ามาทำประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยในด้านศิลปะนอกเหนือจากศิลป์ พีระศรีแล้ว คนที่รองลงมาก็คือ ไชเลอร์”

การศึกษาเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปข้างต้น ทำให้เห็นความสำคัญของรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในเอกสารหลักฐานเชิงประจักษ์ 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก เป็นการให้ความสำคัญเกี่ยวกับการค้นคว้ารอยพระพุทธรูปจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิ โดยเฉพาะพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถาที่แสดงให้เห็นการปรากฏของรอยพระพุทธรูปและการบูชารอยพระพุทธรูปในฐานะที่เป็นบริโภคนิยมสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับอยู่จริงอ้างอิงตามหลักฐาน ประการที่สอง แสดงให้เห็นความสำคัญของการศึกษารอยพระพุทธรูปในฐานะที่เป็นอุทเทสิกเจดีย์ คือพุทธศิลปวัตถุ ที่พุทธศาสนิกชนสร้างอุทิศถวายบูชาตามความเชื่อที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาในพื้นที่นั้น ๆ การศึกษาเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป จึงได้รับความน่าสนใจอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะขอบเขตการศึกษาในเชิงพื้นที่ เช่นภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทย ดังในงานวิจัยเรื่องนี้

2.2.2 งานวิจัยเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป

การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป ผู้วิจัยได้เรียงเรียงจัดประเภทเป็นงานวิจัย 3 กลุ่ม ได้แก่ งานวิจัยรอยพระพุทธรูปสาขาวรรณกรรมศึกษา งานวิจัยรอยพระพุทธรูป

สาขาศิลปกรรมศึกษาและงานวิจัยรอยพระพุทธรูปบาทสาขาการจัดการและการท่องเที่ยว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) งานวิจัยรอยพระพุทธรูปบาทสาขาวรรณกรรมศึกษา

กตัญญู ชูชื่น (2525) ได้ศึกษา**พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์** ผลของการศึกษา ทำให้ได้ทราบความเป็นมา การสร้างเอกสาร(วรรณกรรม) ทางพระพุทธศาสนา เป็นคัมภีร์ใช้ในการเทศนาบอกเล่าความเป็นมาและความสำคัญของศาสนสถานที่สร้างขึ้นในดินแดนที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึง ได้ทราบความเป็นมาและเนื้อหาสาระกล่าวถึงการเสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ การย่ำรอยพระบาท การประทานเกศาธาตุ การทำนายเหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนา การประดิษฐานพระพุทธศาสนาในท้องที่ต่าง ๆ การนำพระบรมธาตุส่วนต่าง ๆ ไปประดิษฐานตามบ้านน้อยเมืองใหญ่ เป็นต้น การกล่าวถึงความรุ่งเรืองและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในดินแดนที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะในอาณาจักรล้านนาหรือภาคเหนือของไทยเป็นสำคัญ ได้เรียนรู้ลักษณะตัวอักษร ไทยยวนหรืออักษรพื้นเมือง ตัวอักษรไทยนิเทศ (ฝักขาม) ที่เกี่ยวข้องกับเอกสารเป็นบางตอน รวมทั้งอักขรวิธี วิวัฒนาการของตัวอักษรโดยย่อ ภาษาและวงศัพทท์ที่ใช้ ได้ความรู้ด้านอื่น ๆ เช่น ประวัติศาสตร์สมัยพ่อขุนมั่งรายมหาราชแห่งอาณาจักรล้านนา ซึ่งเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างศาสนสถานประกอบรอยพระบาทที่ดอยเวการบรรพต (รังรุ้ง) เป็นต้น ได้ทราบตำนานชื่อบ้านชื่อเมือง เช่น เมือง เชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองนครลำปาง เป็นต้น ได้ความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์ ทำให้ทราบว่าภาคเหนือของไทยและดินแดนใกล้เคียง เป็นบริเวณที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ได้แก่ อาณาจักรหงสาวดี (มอญ) อาณาจักรสิบสองปันนา(ไทยลื้อ -ยูนนาน) อาณาจักรหริภุญชัย (ภาคเหนือของไทย) และอาณาจักรละโว้ (ภาคกลางของไทย) และได้ศึกษาคุณประโยชน์ของพระสงฆ์และนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในการเผยแผ่และประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

อัญชลี ปิ่นรอด (2525) ได้ศึกษา**คัมภีร์พุทธบาทมงคล : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์** โดยการรวบรวมต้นฉบับตัวเขียนภาษาบาลีด้วยอักษรขอมและมอญรวม 8 ฉบับ ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร นำมาปริวรรตเป็นตัวอักษรไทย ตรวจชำระ แปลคัมภีร์พุทธบาทมงคลที่ตรวจสอบชำระแล้วเป็นภาษาไทย รวมทั้งวิเคราะห์ความคิดเรื่องพระพุทธรูปบาทในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ผลการศึกษาวิจัยพบว่า คัมภีร์พุทธบาทมงคล เป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นในประเทศไทย ในสมัยที่ความรู้ภาษาบาลีในล้านนาเสื่อมลงแล้ว เนื้อหาในคัมภีร์นี้เป็นการตีความหมายของมงคล 108 ที่ปรากฏในพระพุทธรูป ผู้รจนาได้ตีความเทียบกับพระคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นการอธิบายวัตรธรรมให้เห็นเป็นนามธรรม ลวดลายเหล่านี้มีประมาณ 108 เท่านั้น มิได้มีจำนวนครบ 108 ถ้วนตามชื่อที่เรียก เป็นสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในจักรวาล จึงเป็นเหมือนการจำลองจักรวาลมาไว้ที่พระพุทธรูปแสดงถึงพุทธานุภาพเหนือสิ่งทั้งปวงในจักรวาล

วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ (2556) ได้ศึกษาคติความเชื่อเรื่องพระพุทธรบาทสระบุรีและประเพณี “ไปพระบาท” ในการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย พบว่าคติความเชื่อเรื่องพระพุทธรบาทสระบุรีและประเพณี “ไปพระบาท” ทำให้เกิดวรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธรบาทสระบุรี 5 เรื่อง ได้แก่ ปุณโณวาทคำฉันท์ นิราศพระบาทของสุนทรภู่ นิราศพระบาทสำนวนนายจืด โคลงนิราศวัดรวกและโคลงกลิตต้นตำนานพระพุทธรบาท วรรณคดีเหล่านี้แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ 1) วรรณคดีบันทึกการเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรบาทสระบุรีของพระมหากษัตริย์ 2) วรรณคดีนิราศพรรณนาการเดินทางไปวัดพระพุทธรบาทสระบุรี วรรณคดีบันทึกการเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรบาทสระบุรีของพระมหากษัตริย์ได้แก่ ปุณโณวาทคำฉันท์และโคลงกลิตต้นตำนานพระพุทธรบาท วรรณคดีกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมด้านเนื้อหาที่สำคัญคือ อ้างถึงตำนานพระพุทธรบาทสระบุรีเพื่อแสดงความรู้สึกดีสิทธิ์ของพระพุทธรบาท บันทึกการเสด็จพระราชดำเนินไปพระบาท ของพระมหากษัตริย์ อันมีนัยเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก และกล่าวถึงการสมโภชและการรื่นเริงเนื่องในประเพณีไปพระบาท ซึ่งแสดงให้เห็นความศรัทธาในการถวายมหรสพเป็นพุทธบูชาและความนิยมในการเดินทางไปนมัสการพระพุทธรบาท ลักษณะร่วมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าปุณโณวาทคำฉันท์ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์โคลงกลิตต้นตำนานพระพุทธรบาทที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตามด้วยบริบททางสังคมที่แตกต่างทำให้เนื้อหาที่ปรากฏร่วมกันนั้นมีรายละเอียดแตกต่างกันด้วย

วรรณคดีนิราศพรรณนาการเดินทางไปวัดพระพุทธรบาทสระบุรี ได้แก่ นิราศพระบาทของสุนทรภู่ นิราศพระบาทสำนวนนายจืด และโคลงนิราศวัดรวก วรรณคดีนิราศกลุ่มนี้ กวีกล่าวถึงการเดินทางไปวัดพระพุทธรบาทสระบุรีและประเพณีไปพระบาท โดยพรรณนาอารมณ์ถึงนางอันเป็นที่รักตามขนบนิราศ แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของนิราศสมัยรัตนโกสินทร์คือบันทึกประสบการณ์และสะท้อนสังคมวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางควบคู่ไปกับการพรรณนาอารมณ์รักถึงนางในนิราศวรรณคดีทั้ง 2 กลุ่มแสดงให้เห็นอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ทำให้เกิดการเดินทางเป็นบุญยาตราเพื่ออธิษฐานในการบรรลุอุดมคติของชีวิตคือได้ขึ้นสวรรค์ไปจนถึงขั้นนิพพาน รวมทั้งการท่องเที่ยวด้วย ทั้งนี้พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภกมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการอุปถัมภ์ค้ำจุนให้ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเจริญงอกงามอยู่ได้ กล่าวได้ว่าวรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธรบาทสระบุรีทั้ง 5 เรื่องตอกย้ำบทบาทและความสำคัญของพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ กับการสร้างสรรค์วรรณคดีในสังคมไทยได้อย่างเด่นชัด

งานวิจัยสาขาวรรณกรรมศึกษา มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษารอยพระพุทธรบาทที่ปรากฏในคัมภีร์ที่บันทึกเป็นลายลักษณ์ วิเคราะห์ในเชิงอักษรศาสตร์ ดังงานวิจัยของ กตัญญู ชูชื่น (2525) ที่วิเคราะห์คัมภีร์พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนาในประเด็นอักขรวิธีและวิวัฒนาการของตัวอักษร แนวคิดปรัชญา ค่านิยม เป็นวิธีการศึกษาทางด้านวรรณกรรม ซึ่งในเนื้อหาคัมภีร์พระเจ้า

เลียบโลกนี้ได้กล่าวถึงตำนานการประทับรอยพระพุทธรูปด้วย มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาความเชื่อทางพระพุทธศาสนาด้วย งานวิจัยของ อัญชลี ปันรอด (2525) ที่ได้ศึกษาคัมภีร์พุทธบาทมณฑล ด้วยการศึกษาในรูปแบบการตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์ เป็นการศึกษาทางวรรณกรรม เช่นเดียวกัน ที่สำคัญคือมีความเกี่ยวข้องกับคติการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลอง จากความเชื่อมงคล ร้อยแปด และงานวิจัยของวรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ (2556) ที่ได้ศึกษาคติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูป สรรบุรีและประเพณี “ไปพระบาท” ในการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย แสดงถึงความเชื่ออันสำคัญของชาวพุทธ เป็นข้อมูลสำคัญที่เอื้อประโยชน์ในการวิเคราะห์ลักษณะของตำนานพระพุทธรูป

2) งานวิจัยรอยพระพุทธรูปทางสาขาศิลปกรรมศึกษา

สุธนา เกตุอร่าม (2523) ได้ศึกษาการสร้างรอยพระพุทธรูปสมัยพญาลิไท พบว่าคติการสร้างรอยพระพุทธรูปนั้นเริ่มมาแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 ซึ่งปรากฏที่ลูกกรงตั้ง และทับหลังของ รั้วล้อมรอบสถาปนาเมืองการุญ และสถาปนาเมืองสาญจี ประเทศอินเดีย การปรากฏรูปรอยพระพุทธรูปครั้งแรกนี้ปรากฏในฐานะสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูป ซึ่งในขณะนั้นยังคงความเชื่อว่างค์พระพุทธรูปเป็นสิ่งมีควรเคารพบูชา และการหลงผิดรูปเคารพก็เป็นความอับปัญญาอย่างยิ่ง ต่อมาเมื่อคติการทำรูปเคารพเป็นที่ยอมรับและได้รับความนิยมแพร่หลาย การสร้างรอยพระพุทธรูปจึงเปลี่ยนฐานะจากสัญลักษณ์มาเป็นรูปเคารพโดยตรง แต่ก็ไม่ใช่เป็นที่นิยม และได้เสื่อมสลายลงในเวลาต่อมา คติการสร้างและบูชารอยพระพุทธรูปเริ่มแพร่หลายขึ้นอีกครั้งในประเทศลังกา ในฐานะรูปเคารพอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับองค์พระพุทธรูปโดยตรง และ ณ ที่นี้เองที่รอยพระพุทธรูปเกิดขึ้นพร้อมกับความเชื่อความศรัทธาสูงสุด ทั้งยังเป็นสิ่งยืนยันถึงความสำคัญของลังกา ในทางพุทธศาสนาซึ่งทั้งหมดนี้ก็ยังให้เกิดผลทางการเมืองระหว่างดินแดนที่รับเอาพุทธศาสนาอย่างลังกา เข้ามาเป็นศาสนาประจำรัฐ

เมื่อคติการสร้างและการบูชารอยพระพุทธรูปอย่างลังกาเป็นที่นิยมแพร่หลายการสร้างรอยพระพุทธรูปจึงเป็นไปอย่างวิจิตรพิสดาร และมีระบบระเบียบ อันเป็นแบบอย่างในการสร้างเกิดขึ้นเพื่อให้เกิดการแพร่หลาย และเป็นที่น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น คัมภีร์ ซึ่งถือเป็นคู่มือในการสร้างรอยพระพุทธรูป อันเก่าแก่คือ คัมภีร์ชินาลังการฎีกา ตามประวัติกล่าวว่า แต่งโดยพระธรรมทัตตแห่งประเทศลังกา แต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 14 ซึ่งคัมภีร์นี้ถือเป็นแบบฉบับในการสร้างรอยพระพุทธรูปอย่างลังกา เช่นรอยพระพุทธรูปที่เจดีย์ โลกนันท และที่เจดีย์เขวาสิน ประเทศพม่า รวมทั้งรอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยพญาลิไทก็ถือว่าสร้างขึ้นตามคัมภีร์ ชินาลังการฎีกาเช่นเดียวกัน ลักษณะสำคัญของรอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นตามคัมภีร์ชินาลังการฎีกาคือ ลักษณะของรอยพระพุทธรูปที่ประกอบด้วยลายลักษณ์อันเป็นมงคล 108 ประการ ซึ่งลายลักษณ์ทั้ง 108 ประการนี้ ในระยะแรกจะเรียงอยู่ในตารางสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ 108 ช่อง ต่อมาภายหลังจากการสร้างรอยพระพุทธรูปสมัยพญาลิไทแล้วการสร้างรอยพระพุทธรูปมีการลงลายลักษณ์ไว้ในวงกลมล้อมรอบตัวธรรมจักรหรือดอกบัวที่อยู่ตรงกลาง รอยพระพุทธรูปชนิดนี้นิยมทำ

มากขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ดังเช่น รอยพุทธบาทที่พบที่วัดพระราม อ.เมือง จ.อยุธยา และรอยพุทธบาทสลักด้วยไม้ที่วัดพระรูป อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี เป็นต้น

คติการสร้างและบูชารอยพุทธบาทได้ถูกนำมาฟื้นฟูแพร่หลายอีกครั้งในสมัยพระเจ้าทรงธรรม แห่งกรุงศรีอยุธยาซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2163-2271 ซึ่งคติการบูชารอยพุทธบาทสมัยพระเจ้าทรงธรรมนี้เป็นคติเดียวกับความเชื่อในลังกาที่ถือว่า รอยพุทธบาทแห่งนี้เป็นบริโกเจติย และด้วยเหตุนี้เองทำให้รอยพุทธบาทสระบุรี ที่พบในสมัยพระเจ้าทรงธรรมนั้นได้รับความนิยมนับถือบูชาแพร่หลายสูงสุด เรื่อยมาและและถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง นอกจากนั้นรูปแบบการจารึกลายลักษณ์ทั้ง 108 ประการ ยังสืบทอดมาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากลายลักษณ์บนฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปนอน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร แสดงให้เห็นว่าคติการบูชารอยพุทธบาท ในฐานะที่เป็นบริโกเจติยอย่างลังกานั้นสามารถน้อมนำความศรัทธา จากพุทธศาสนิกชนได้อย่างรวดเร็วและยั่งยืน เพราะการบูชารอยพุทธบาททำให้ผู้บูชาเกิดความรู้สึกอบอุ่น เนื่องจากความเชื่อที่ว่า พระพุทธองค์ทรงเคยเสด็จมาโปรดด้วยพระองค์ ณ ที่นั้น โดยมีรอยพระพุทธรูปเป็นพยาน และยังทำให้เกิดความรู้สึกถึงการบูชาที่ยั่งยืนอันสมบูรณ์สูงสุด

อภิชัย ภิรมย์รักษ์ (2534) ได้ศึกษาจินตภาพใหม่ของสังสารวัฏ เพื่อสร้างผลงานศิลปะไทยร่วมสมัย ที่เชื่อมโยงกับคติบางอย่างในพุทธโดยการนำรูปแบบและการจัดระเบียบของรอยพระพุทธรูปในอดีตมาเป็นโครงสร้างหลัก สร้างรูปทรงนามธรรมขึ้นแทนรูปต่าง ๆ ที่เคยมีอยู่เดิม เพื่อถ่ายทอดความคิดและความรู้สึกส่วนตัวทางพุทธศาสนาออกมาเป็นรูปทรงนามธรรม

อำพล คมขำ (2548) ได้ศึกษาแนวคิดที่เหมือนคล้ายและแตกต่างของรอยพระพุทธรูปในงานจิตรกรรมฝาผนังกับงานประติมากรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เริ่มจากการศึกษาถึงมูลเหตุการเคารพบูชารอยพระพุทธรูปตั้งแต่ในวัฒนธรรมพุทธศาสนาของประเทศอินเดีย และสืบทอดผ่านมายังประเทศต่าง ๆ เช่น ศรีลังกา พม่า และประเทศไทยควบคู่กับการศึกษาถึงคติความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา สำหรับภาพเล่าเรื่องการเคารพบูชารอยพระพุทธรูปในงานจิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรม ผู้วิจัยใช้หลักเกณฑ์การศึกษาจากแหล่งที่สามารถกำหนดอายุได้อย่างชัดเจน และตรวจสอบร่วมกับกลุ่มที่ไม่สามารถกำหนดอายุได้อย่างแน่ชัด เพื่อเปรียบเทียบความสัมพันธ์ทั้งด้านคติความเชื่อ รูปแบบ และการจัดองค์ประกอบ

ผลจากการวิจัยพบว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายการเคารพบูชารอยพระพุทธรูปทั้งหมดสี่รอย คือ รอยพุทธบาท ณ แม่น้ำนันทมา รอยพระพุทธรูปเขาสุกพันธุคีรี และรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสุมนกฏในลังกาซึ่งมีอิทธิพลสำคัญต่อการค้นพบรอยพระพุทธรูป ณ เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี ส่วนภาพเล่าเรื่องรอยพระพุทธรูปในงานจิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมสันนิษฐานว่า เกิดขึ้นครั้งแรกที่จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศตะวันออก ตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และถ่ายทอดออกสู่เมืองนอกราชธานีในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม และปูนปั้นประดับผนังพระอุโบสถวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี

ปีทมา เอกม่วง (2549) ได้ศึกษาการเปรียบเทียบรูปแบบทางศิลปกรรมบนรอยพระพุทธรูปที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยาและที่วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย โดยการศึกษาเน้นอาศัยองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบ ไม่ว่าจะเป็นคติการสร้างรอยพระพุทธรูป การวางลายลักษณะมงคล 108 รวมไปถึงลวดลายต่าง ๆ ที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูปเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 1. เอกสารข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป 2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการของลวดลายในสมัยสุโขทัย 3. รูปภาพเทวตาและลวดลายต่างๆ ที่สามารถนำมาเปรียบเทียบ ทั้งจากสถานที่จริงและสถานที่อื่น ๆ การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารต่าง ๆ มารวบรวม ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับคติการสร้างรอยพระพุทธรูป การวางลายลักษณะมงคล 108 และลวดลายต่าง ๆ รวมไปถึงข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งยังมีการนำลวดลายที่มีความใกล้เคียงกับรอยพระพุทธรูปที่นำมาศึกษาเพื่อใช้ในการเปรียบเทียบ ผลการวิจัยพบว่า 1. คติการสร้างรอยพระพุทธรูปที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยากับรอยพระพุทธรูปที่วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย มีคติในการสร้างที่เหมือนกัน 2. ลวดลายที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูปที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยากับรอยพระพุทธรูปที่วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัยนั้น มีลวดลายที่คล้ายคลึงกัน ทำให้ทราบว่ารอยพระพุทธรูปที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยากับที่วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัยนั้น มีการสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยเช่นเดียวกัน

วีรภัทร อาริศิริ (2549) ได้ศึกษาพระพุทธรเจ้าในภัทรกัลป์: การแสดงออกในงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เดิมทีคติความเชื่อเรื่องพระพุทธรเจ้าในภัทรกัลป์ (กัลป์ของยุคปัจจุบัน) ได้ปรากฏอยู่ในสังคมไทยมาโดยตลอดตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 จวบจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งแนวความคิดทางด้านคติและความเชื่อนี้ได้ถูกถ่ายทอดให้กลายเป็นงานศิลปกรรมหลากหลายประเภทในทุกยุคสมัยของไทย ตั้งแต่ ทวารวดี สุโขทัย อยุธยา จนถึงในสมัยปัจจุบัน การศึกษาในครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษา รูปแบบการแสดงออกของงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นตามความเชื่อเรื่องพระพุทธรเจ้าในภัทรกัลป์ของสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งงานจิตรกรรม และประติมากรรม ในภัทรกัลป์ที่สร้างขึ้นนี้มีความเหมือนกันคือ คติและที่มาในการสร้าง ส่วนรูปแบบนั้นแต่ละประเภทศิลปกรรมก็จะมี การแสดงออกที่ต่างกันออกไปตามความเข้าใจ หรือ การตีความที่หลากหลาย โดยแสดงออกตามรูปแบบที่ปรากฏในสมัยก่อนหน้า แต่อีกส่วนหนึ่งนั้นก็เป็นการแสดงออกที่ต่างออกไป ซึ่งเกิดขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์เอง อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งผู้สร้างต้องการจะหลีกเลี่ยงจากรูปแบบประเพณีนิยมเดิมแต่อย่างไรก็ดีการแสดงออกของงานศิลปกรรมกลุ่มนี้ ก็ยังอยู่บนพื้นฐานของคติ และความเชื่อเดียวกัน คือ เรื่องภัทรกัลป์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ก็เพื่อจงใจให้พุทธศาสนิกชนกระทำความดีและปรารถนาจะเข้าสู่พุทธภูมิเช่นเดียวกับองค์พระศาสดานั่นเอง

จิราวรรณ แสงเพ็ชร (2550) ได้ศึกษารอยพระพุทธรูป: พุทธศิลปกรรม จากมรดกวัฒนธรรมสู่ศิลปกรรมร่วมสมัย ศึกษาความเป็นมารูปแบบและสัญลักษณ์ของรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในอดีตสมัยต่าง ๆ แสดงลักษณะทางศิลปกรรม มีความหมายและพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการสืบเนื่องมาถึงสื่อสัญลักษณ์ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมร่วมสมัย จากการศึกษาพบว่า รูปสัญลักษณ์รอยเท้า มีปรากฏควบคู่กับอารยธรรมมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ที่มีการสร้างรูปเคารพทางศาสนา ได้มีการใช้สัญลักษณ์ “รอยบาท” แทนองค์ของเทพเจ้า หรือศาสดาในลัทธิศาสนานั้น ๆ รวมทั้งรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งปรากฏในงานพุทธศิลปกรรมอินเดีย ตั้งแต่สมัยก่อนการสร้างพระพุทธรูปมาเป็นรูปมนุษย์ และมีความสำคัญต่อเนื่องมา แม้เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปมาเป็นรูปมนุษย์แล้วก็ตาม ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกไปยังดินแดนต่าง ๆ คติการสร้างและการบูชารอยพระพุทธรูปได้แพร่ออกไป มีการรณาคัมภีร์วรรณกรรม ตำนานท้องถิ่น ที่มักกล่าวอ้างถึงสมัยพุทธกาล ว่าพระพุทธรูปองค์ใดเคยเสด็จมา เปรียบเสมือนการประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนา เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ส่วนหนึ่งของชมพูทวีป รูปแบบและลักษณะรอยพระพุทธรูปแต่ละยุคสมัย จะแสดงเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น รวมทั้งอิทธิพลความสัมพันธ์พุทธศาสนากับดินแดนอื่นที่เกี่ยวข้อง

สำหรับรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในงานศิลปกรรมร่วมสมัย มีแนวความคิดในการสร้างแบ่งออกได้ 3 แบบ คือ 1. สร้างตามรูปแบบเดิมในอดีต โดยรักษาแบบแผนการสร้างรูปรอยพระพุทธรูปตามประเพณีนิยม โบราณ โดยเฉพาะสมัยอยุธยาตอนปลาย 2. สร้างสรรค์โดยศิลปินร่วมสมัย ศิลปินได้รับแรงบันดาลใจจากรอยพระพุทธรูปในอดีต นำมาสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมร่วมสมัย มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และรายละเอียดบางส่วน อาทิ ใช้สี รูปทรง การจัดองค์ประกอบศิลปะ เพื่อให้เกิดความรู้สึกและความหมายของโลกในยุคปัจจุบันสะท้อนความเป็นไปและสถานะในสังคม 3. พระราชบาท จัดสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ตามพระราชดำริ หรือเงื่อนไขพิเศษ พระราชบาทในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เปรียบเสมือนการประดิษฐานแนวคิดการปกครองระบอบประชาธิปไตย สำหรับพระราชบาทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงประดิษฐานเพื่อเป็นขวัญกำลังใจแก่ทหารและพลเรือน เปรียบเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ปกป้องคุ้มครองยันตราภัยแก่พลเรือน

วิราภรณ์ สุวดีปฐมพงศ์ (2552) ได้ศึกษาประเด็นใหม่: ระบบการวางลายมงคลบนรอยพระพุทธรูปในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 1. เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป 2. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับลายมงคลที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูป ลวดลายที่มีลักษณะใกล้เคียงกับลวดลายที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูปที่นำมาศึกษา เพื่อใช้ในการกำหนดอายุ ผลจากการวิจัยพบว่า 1. ระบบการวางลายมงคล 108 ประการบนรอยพระพุทธรูปในประเทศไทยเริ่มมีเป็นครั้งแรกในสมัยสุโขทัยราวปลาย

พุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 โดยจัดเรียงลายมงคลจากแถวบนตรงพระอังคุ ไปตามแนวนอนจนสุดความกว้างของรอยพระพุทธรบาท และไล่ลงล่างวนเข้าหาจุดศูนย์กลาง ในระยะเวลาไล่เลี่ยกันได้เกิดระบบการวางลายมงคลแบบใหม่ขึ้น คือ จัดแสดงลายมงคลในลักษณะภาพรวมของจักรวาลในมิติแนวตั้ง แสดงสัญลักษณ์แทนรูปพรหมโลกและเทวโลกอยู่ในระดับสูงสุดของฝ่าพระบาท ต่อมาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ได้เกิดการจัดเรียงลายมงคลเป็นวงประกอบอยู่กลางฝ่าพระบาท ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนกลาง มีการจัดเรียงลายมงคลเป็นวงประกอบอยู่กลางฝ่าพระบาท พื้นที่ส่วนที่เหลือทำเป็นตารางบรรจุลายมงคลจนเต็มฝ่าพระบาท พอมาถึงในสมัยอยุธยาตอนปลายกลับมานิยมจัดแสดงลายมงคลในลักษณะภาพรวมของจักรวาลในมิติแนวตั้งและทำสืบไปจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนการจัดวางลายมงคล 108 ประการบนรอยพระพุทธรบาท เกิดจากขนาดของรอยพระพุทธรบาทที่เปลี่ยนไป รวมไปถึงการเลือกใช้คัมภีร์ที่กล่าวถึงลายมงคลที่ต่างกัน

วรรณกวี โพธิ์ (2556) ได้ศึกษารอยพระพุทธรบาทในศิลปะร่วมสมัยไทย: กรณีศึกษา พิชัย นิรันต์ และ พัตยศ พุทธเจริญ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาแนวคิด รูปแบบ วิธีการสร้างสรรค์ และสัญลักษณ์ของรอยพระพุทธรบาทที่ปรากฏในงานศิลปะร่วมสมัยไทย ให้เห็นถึงการสร้างความหมายของรอยพระพุทธรบาทในความคิดของศิลปิน จากการศึกษาพบว่า ศิลปินทั้งสอง มีแนวคิดกระบวนการสร้างสรรค์ และการสร้างความหมายของผลงานแตกต่างกัน โดย พิชัย นิรันต์ นำเสนอรอยพระพุทธรบาทในรูปแบบจิตรกรรมซึ่งนำรูปลักษณ์ของรอยพระพุทธรบาทมาดัดแปลง พัฒนาและสร้างสรรค์ จนเกิดเป็นรูปแบบงานจิตรกรรมเฉพาะของตนเอง และไม่ได้มีความเนื้อหาให้แตกต่างไปจากวัตถุประสงค์ของการสร้างรอยพระพุทธรบาทแต่เดิม ส่วนพัตยศ พุทธเจริญ นำเสนอรอยพระพุทธรบาทในรูปแบบศิลปะ Installation โดยนำพระพุทธรบาทมาตีความ ถึงการย่างก้าวอย่างมีสติ รูปแบบรอยพระพุทธรบาทที่ศิลปินทั้ง 2 ใช้มีความคล้ายคลึงกัน คือ นำรูปแบบดั้งเดิมมาปรับให้ร่วมสมัย และสามารถสื่อสารสิ่งที่ตนต้องการนำเสนอออกมาให้ได้มากที่สุด

จิตรุต ภาติ (2559) ได้ศึกษารูปศรัทธา โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากความศรัทธาต่อภูมิปัญญาพื้นถิ่นในงานพุทธศิลป์อีสาน และความผูกพันจากการทำดินเทียนพรรษาที่สืบทอดกันมาของครอบครัว นำมาสร้างสรรค์เป็นผลงานศิลปะไทยร่วมสมัย ผ่านรูปทรงเชิงสัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณแห่งความศรัทธา อาทิเช่นรอยพระพุทธรบาท เป็นต้น แสดงออกด้วยเทคนิคกระบวนการทำแม่พิมพ์ หล่อและแกะสลักเทียนเป็นรูปทรงสูง 2 มิติ ที่ผสมผสานจินตนาการ เพื่อแสดงถึงคุณค่าทางภูมิปัญญาและความศรัทธาต่อพระพุทธรศาสนาในลักษณะอุดมคติไทย

สมโชค สิ้นบุญ (2546) ได้ศึกษาแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง: กรณีศึกษา เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี เป็นการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงความเป็นมา รูปแบบ องค์ประกอบ ตลอดจนแนวความคิด และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง เพื่อเป็นความรู้และเป็น

แนวทางในการอนุรักษ์ หรือการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง โดยได้ทำการศึกษาสถาปัตยกรรมประเภทสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งมีอายุในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ สามารถศึกษาจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ จำแนกตามประเภทอาคาร ได้แก่ สถาปัตยกรรมประเภท ศาลา พระสถูป พระวิหาร และพระมณฑป และจำแนกตามประเภทของรอยพระพุทธรูป ได้แก่ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโกศเจดีย์ บริโกศเจดีย์จำลอง และอุเทสิกเจดีย์ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปทุกประเภทล้วนมีแนวความคิด มุ่งหมายเพื่อเป็นที่สำหรับประดิษฐานปูนียวัตถุเท่านั้น จึงมักมีผังพื้นและขนาดที่มีความกระชับพอดีกับสถาปัตยกรรม นอกจากลักษณะดังกล่าวแล้ว ยังประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ และการประดับตกแต่งเพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อความหมายอันเป็นผลมาจากคติความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะ จากการศึกษาเรื่องสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง ได้นำผลจากการศึกษามาเป็นแนวทางในการออกแบบสถาปัตยกรรม ได้แก่ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองเขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

งานวิจัยสาขาศิลปกรรม เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูปในเชิงการวิเคราะห์ศิลปะในการสร้างสรรค์รอยพระพุทธรูป ดังงานของอภิชัย ภิรมย์รักษ์ (2534) ได้ศึกษาจินตภาพใหม่ของภาพสังสารวัฏ พบการนำรูปแบบและการจัดระเบียบของรอยพระพุทธรูปมาเป็นโครงสร้างหลักในการสร้างศิลปะ การศึกษาเปรียบเทียบศิลปะสมัยต่าง ๆ ผ่านรอยพระพุทธรูป ดังงานของอำพล คมขำ (2548) ที่ศึกษาแนวคิดที่เหมือนคล้ายและแตกต่างของรอยพระพุทธรูปในงานจิตรกรรมฝาผนังกับงานประติมากรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และงานของปัทมา เอกม่วง (2549) ศึกษาการเปรียบเทียบรูปแบบทางศิลปกรรมบนรอยพระพุทธรูปที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยาและที่วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย การศึกษาความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผ่านศิลปะรวดลายในรอยพระพุทธรูป ดังงานของ วีรภัทร อารีศิริ (2549) ที่ศึกษาพระพุทธรูปเจ้าในภัทรกัลป์ทรงประทับรอยพระบาท เป็นความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ การศึกษาศิลปะร่วมสมัยในรอยพระพุทธรูป ดังงานของ จีราวรรณ แสงเพชร (2550) ได้ศึกษารอยพระพุทธรูป โดยวิเคราะห์พุทธศิลปกรรมจากมรดกวัฒนธรรมสู่ศิลปกรรมร่วมสมัย วิราภรณ์ สุวดีปฐมพงศ์ (2552) ก็ได้ศึกษาประเด็นใหม่ในระบบการวางลายมงคลบนรอยพระพุทธรูปในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24 และงานของวรรณกวี โพธิ์ (2556) ที่ได้ศึกษารอยพระพุทธรูปในศิลปะร่วมสมัยไทยจากผลงานศิลปะของศิลปินจิตรกรที่มีชื่อเสียง นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูปโดยนำเอาแนวคิด ความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปมาเป็นแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง ดังกรณีศึกษา ของสมโชค สีนุกูล (2546) จะเห็นได้ว่าการศึกษารอยพระพุทธรูปทางสาขาศิลปกรรมได้รับความนิยมาจกอดีตจนถึงปัจจุบัน

สะท้อนให้เห็นคติความเชื่อการสร้างและการบูชารอยพระพุทธรูปที่ยังดำรงอยู่อย่างมั่นคง จึงเป็นงานวิจัยที่สำคัญ สามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาด้านพระพุทธรูปอีสานในครั้งนี้ได้

3) งานวิจัยรอยพระพุทธรูปสาขาการจัดการและการท่องเที่ยว

จุฬามาศ สุวิมลเจริญ (2555) ได้ศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมในบริเวณรอยพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปหัตถ์ ห้วยหลวงแม่แอน มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อเข้าใจกระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ และ 2) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน บริเวณรอยพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปหัตถ์ ห้วยหลวงแม่แอน ผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านแม่แอนมีกระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องเล่าของชุมชน ลักษณะทางกายภาพ อันมีสัญลักษณ์และปรากฏการณ์ศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ และความเชื่อทางพุทธศาสนา จากรากฐานของบริบทภายในชุมชน อันได้แก่ วิถีชีวิตแบบชาวบ้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ประสบการณ์ความเลื่อมใสศรัทธาของทรัพยากรสิ่งแวดล้อม จากปัจจัยภายนอก และบทบาทผู้นำทางศาสนาพุทธและผู้นำชุมชน กล่าวคือชุมชนบ้านแม่แอนได้หลอมรวมทุนทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน อันได้แก่ ตำนาน เรื่องเล่า ความเชื่อ รวมถึงทุนทางกายภาพ เข้าด้วยกันจนอาณาบริเวณของรอยพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปหัตถ์ ห้วยหลวงแม่แอน ปรากฏชัดเจนเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ควรแก่การเคารพบูชา รักษาบูรณะ พัฒนา โดยไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา อันเป็นพื้นฐานของทัศนคติชุมชนที่มีสัมพันธ์ภาพอันเป็นทุนทางสังคมต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเชิงอนุรักษ์ในปริณิถรณ์อันเป็นป่าชุมชน โดยมีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผู้นำทางศาสนาและวัดแม่แอนเป็นแกนนำและศูนย์รวมจิตใจหลัก ทั้งนี้กระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว จนเป็นนามธรรมและรูปธรรมได้ก่อคุณประโยชน์ที่หลากหลาย รวมถึงระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่สะอาดสมบูรณ์ขึ้น และมูลค่าทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นแก่ชุมชนจากการผลิตซ้ำพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวบนฐานความเชื่อของชุมชน โดยมีเรื่องเล่าเป็นสิ่งที่ดึงดูดใจประกอบ

จากผลการศึกษานี้อาจสรุปได้ว่า การที่ชุมชนบ้านแม่แอนได้ใช้กระบวนการภายในสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณพื้นที่ป่าชุมชน อันเป็นรูปแบบหนึ่ง นอกเหนือจากอำนาจและสิทธิอำนาจที่เป็นการจัดการกระแสหลักจากภาครัฐนั้น น่าจะสามารถนำไปสู่ดุลภาพอันยั่งยืน จากความเป็นประโยชน์ร่วมกันกับภาครัฐ ทั้งในแง่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การปกครองและเศรษฐกิจท้องถิ่น ตลอดจนพุทธศาสนาแบบล้านนา ในส่วนของวิเคราะห์ปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติรอยพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปหัตถ์ห้วยหลวงแม่แอน โดยชุมชน ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยภายในได้แก่ ความร่วมมือร่วมใจจากกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมของหมู่บ้านแม่แอน รวมถึงลักษณะทางกายภาพและโครงสร้างพื้นฐานที่มี

ความเหมาะสม ในส่วนของปัจจัยภายนอกได้แก่ การสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง และการประชาสัมพันธ์ในพื้นที่ ทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ของหมู่บ้านแม่แอน

ณัฐวรรณ สัมรัมย์ (2561) ได้ศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของวัดพระพุทธบาท วัดศาลาแดง และวัดพระพุทธราย พบว่า การจัดการการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่วัดพระพุทธบาท วัดพระพุทธราย และวัดศาลาแดง จังหวัดสระบุรี เกิดขึ้นเพราะ (1) ความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธราย พระพุทธราย และพระพุทธรินโรคนตรายชัยวัฒน์จตุรทิศ (2) ศรัทธาในรอยพระพุทธราย พระพุทธราย และ พระพุทธรินโรคนตรายชัยวัฒน์จตุรทิศ (3) ปฏิบัติธรรมบำเพ็ญบุญ (4) ศึกษาประวัติรอยพระพุทธราย ตำนานพระพุทธราย ศึกษาประวัติความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรินโรคนตรายชัยวัฒน์จตุรทิศ (5) ชื่นชมวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้าน (6) สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามประเพณี (7) นักท่องเที่ยวต้องการใช้เวลาท่องเที่ยวกับครอบครัว

การจัดการการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของวัดในจังหวัดสระบุรี เป็นกระบวนการจัดการ 4 ด้าน คือ ด้านการส่งเสริมและสนับสนุน ด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ด้านการบริการนักท่องเที่ยว ด้านการบริหารจัดการทั่วไป การจัดการการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของวัดในจังหวัดสระบุรีทั้ง 3 แห่ง เกิดจากความร่วมมือของทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชนและวัด ในด้านการบริหารจัดการที่ดี มีการบริการและมีสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว มีการประชาสัมพันธ์ตามสื่อต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย การประชาสัมพันธ์พิจารณาถึงพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อให้สามารถออกแบบกิจกรรมได้ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาได้สร้างวิถีชุมชนให้มีความมั่นคงและเข้มแข็งทั้งการเมือง การปกครองท้องถิ่น เศรษฐกิจ การท่องเที่ยว การศึกษาศิลปวัฒนธรรม จนสามารถหล่อหลอมจิตใจชาวพุทธให้เป็นอันเดียวกันได้ เพราะความเชื่อและความศรัทธา อีกทั้งยังเป็นแหล่งเรียนรู้เป็นศูนย์กลางการศึกษา และการปฏิบัติธรรมเพื่อการเข้าถึงพระรัตนตรัยของพุทธศาสนิกชนได้เป็นอย่างดี

ปัญญณัฐ ศีลาลัยและคณะ (2561) ได้ศึกษาเปรียบเทียบการบริหารจัดการประเพณีนมัสการ รอยพระพุทธรายพลวงปี 2560 ได้แบ่งระยะการศึกษาออกเป็น 3 ช่วงคือช่วงระยะเวลาที่ 1 (28 มกราคม - 16 กุมภาพันธ์ 2560) ช่วงระยะเวลาที่ 2 (17 กุมภาพันธ์ - 8 มีนาคม 2560) และช่วงระยะเวลาที่ 3 (9 มีนาคม - 28 มีนาคม 2560) ซึ่งในแต่ละช่วงมี ระยะเวลา 20 วันจากกลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม คือนักท่องเที่ยว ชุมชนและผู้ประกอบการพบว่า นักท่องเที่ยวเห็นด้วยว่าความสวยงามทางธรรมชาติดีกว่าปีที่แล้ว และชุมชนเห็นว่าความเพียงพอของร้านอาหาร/ ราคาเหมาะสม/ สะอาด โดยภาพรวมดีกว่าปีที่แล้ว ส่วนผู้ประกอบการเห็นว่าความเพียงพอของที่พักรดีกว่าปีที่แล้ว และพบว่า ผลของการวิเคราะห์ความคิดเห็นและความพึงพอใจการบริหารจัดการประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรายพลวง (คิฆมกุฏ) ปี 2560 ของนักท่องเที่ยว ชุมชนและผู้ประกอบการ (ร้านอาหาร ร้านค้า/ ที่พัก) พบว่านักท่องเที่ยวเห็นว่าเรื่องประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรายพลวง

มีความสำคัญและควรรักษาไว้ และชุมชนเห็นว่าเรื่องการเปลี่ยนรูปแบบการบริหารจัดการ ฯ ส่งผลกระทบต่อประเพณี วัฒนธรรมที่มีมาในอดีต ส่วนทางด้านของผู้ประกอบการเห็น ว่าเรื่องการไม่มีจุดบริการร้านค้าบนเขาส่งผลกระทบต่อผู้ประกอบการ ฯ ในชุมชน

งานวิจัยสาขาการจัดการและการท่องเที่ยวที่ศึกษาเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป เป็น การศึกษาการจัดการโดยใช้ความเชื่อความศรัทธาในรอยพระพุทธรูปในแนวคิดการกระบวนการ สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังงานของ จุฑามาศ สุวิมลเจริญ (2555) ได้ศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ ศักดิ์สิทธิ์ อาศัยเรื่องเล่าปาฏิหาริย์พระพุทธรูปที่สร้างแรงศรัทธา แรงจูงใจ ส่งผลต่อการจัดการ สิ่งแวดล้อมในบริเวณรอยพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปหัตถ์ ห้วยหลวงแม่แอน เป็นส่วนหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะเด่นที่เป็นคุณค่าของตำนานพระพุทธรูปที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่าง พระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อในท้องถิ่น หรือการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ งานของณัฐวรรณ สัมรัมย์ (2561) ได้ศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของวัดพระ พุทธรูป วัดศาลาแดง และวัดพระพุทธรูป และปัญญาธิ์ ศิลาฉายและคณะ (2561) ได้ศึกษา เปรียบเทียบการบริหารจัดการประเพณีนมัสการ รอยพระพุทธรูปหลวงปี 2560 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ การจัดการท่องเที่ยวได้รับความพึงพอใจคือ ความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อการบูชาพระพุทธรูป แสดงให้เห็นความสำคัญของสถานที่ทางศาสนาที่มีรอยพระพุทธรูป ทำให้เกิดประเพณีการท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมที่ดำรง

2.3 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะเด่นของตำนาน

ตำนานเป็นรูปแบบหนึ่งของเรื่องเล่าที่สะท้อนความเชื่อและวัฒนธรรมของสังคม โดยมี ลักษณะเด่นที่ผสมผสานองค์ประกอบทางศาสนา ประวัติศาสตร์ และความแฟนตาซี โครงสร้างของ ตำนานประกอบไปด้วยการเริ่มต้นที่บรรยายถึงสถานที่ ตัวละคร หรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพลัง เหนือธรรมชาติ จากนั้นเรื่องราวจะพัฒนาไปสู่เหตุการณ์ที่ทำลายความเชื่อหรือสอนคตินธรรม นอกจากนี้ ภาษาที่ใช้ในตำนานมักมีลักษณะที่เป็นทางการและมีความสละสลวย เพื่อสร้างอารมณ์ และแรงดึงดูดในการเล่าเรื่อง ดังนั้น ผู้วิจัยจะศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะเด่น โครงสร้างและภาษาของตำนาน ดังต่อไปนี้

2.3.1 เอกสารเกี่ยวกับลักษณะเด่นของตำนาน

ความหมายของคำว่า “ลักษณะเด่น” ผู้วิจัยแยกเป็น 2 คำ คือ “ลักษณะ” และ “เด่น” คำว่า “ลักษณะ” ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ได้ให้ความหมายไว้ว่า ลักษณะ-, ลักษณะ มาจากคำบาลีสันสกฤต (ส.; ป. ลกขณ) ความหมายที่ 1 อ่านออกเสียงเป็น [-สะหฺนะ] เป็น คำนามหมายถึง สมบัติเฉพาะตัว เช่น น้ำมีลักษณะเป็นของเหลว ลูกบิลเลียมมีลักษณะกลม ลูกเต๋ามี

ลักษณะเหลี่ยม คนไทยมีลักษณะอ่อนโยน ความหมายที่ 2 เป็นคำนามหมายถึง ประเภท เช่น ใน 3 ลักษณะ ลูกคำของ “ลักษณ-, ลักษณะ” คือ ลักษณะนาม ลักษณะการ ส่วนคำว่า “เด่น” เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง ที่ปรากฏเห็นได้ชัดจะแจ้งเพราะสูงขึ้นมา ยื่นล้ำออกมา หรือสูงใหญ่กว่าธรรมดา, โดยปริยายหมายความว่า มีคุณสมบัติหรือความสามารถเยี่ยม เช่น สวยเด่น ดีเด่น

ดังนั้น คำว่า “ลักษณะเด่น” จึงหมายถึง สมบัติเฉพาะตัวที่ปรากฏเห็นได้ชัดแจ้งกว่าธรรมดาที่เป็นอยู่มีอยู่ ส่วนคำว่าลักษณะเด่นในงานวิจัยเล่มนี้ มุ่งหมายถึงลักษณะเด่นในเชิงภาษาและวรรณกรรม ที่ศึกษาได้จากโครงสร้าง ตัวบทของภาษาและวรรณกรรม ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ อาจจะศึกษาผ่านการวิเคราะห์ บริบท ความเป็นมาและความเป็นไป ของภาษาและวรรณกรรมนั้น หรือศึกษาผ่านการเปรียบเทียบกับสังคมวัฒนธรรมอื่น เพื่อให้เห็นสิ่งที่ปรากฏได้ชัดจะแจ้ง

ลักษณะเด่นของตำนานปรัมปรา (Myth) จึงมีโครงสร้างและเนื้อหาที่เชื่อมโยงเรื่องราวให้มีความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ในภาษาไทยบางครั้งอาจเรียกว่า นิทานปรัมปราเทพปกรณัม หรือ เทพปกรณัม ดังที่ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2545: 18) ได้แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของตำนานว่า เป็นเรื่องราวที่อธิบายถึงกำเนิดของจักรวาล โครงสร้างและระบบของจักรวาล มนุษย์ สัตว์ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ลม ฝน พายุร้อน พายุแลบ พายุผ่าสุริยคราสและจันทรคราส ความเป็นมาของชนชั้นผู้นำ ลำดับชั้นและบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ประเพณีการประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ว่าเกิดขึ้นเมื่อไร เพราะเหตุใด รวมไปถึงใช้อธิบายที่มาของพิธีกรรม เช่น ตำนานข้าว ตำนานขอฝน

วิลเลียม บาสคอม (BasCom, 1955: 245-252) อธิบายว่าตำนานคือเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในอดีตอันไกลโพ้น มีจุดประสงค์สำคัญที่ทำให้เห็นลักษณะเด่นคือ เพื่อต้องการอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมการอธิบายว่าเหตุใดจึงต้องมีการสังเกตสิ่งต้องห้าม (Tabu) ต่าง ๆ รวมไปถึงการอธิบายเรื่องราวหรือความเชื่อเพื่อตอบความไม่รู้ ปัญหา หรือความไม่เชื่อต่าง ๆ ในสังคม ตัวละครสำคัญในตำนานโดยทั่วไปมักมีบทบาทอยู่ในโลกยุคแรก ที่โลกมีลักษณะแตกต่างจากปัจจุบันหรืออยู่ในโลกอื่น เช่น สวรรค์ บาตาล นอกจากนี้ตัวละครส่วนใหญ่มักไม่ใช่มนุษย์ แต่มีคุณลักษณะของมนุษย์ เช่น สัตว์ เทพยดา และวิรบุรุษ ทางวัฒนธรรมต่าง ๆ

ในหนังสือ The Raw and The Cooked โคลด เลวี-สเตราส์ (1964) ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่าชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่บราซิลแถบลุ่มน้ำอเมซอนในอเมริกาใต้ พยายามอธิบายระบบในธรรมชาติและจักรวาลโดยผ่านเรื่องเล่าที่เป็นตำนานปรัมปรา ข้อมูลประเภทตำนานปรัมปราเกือบ 200 เรื่องที่เขารวบรวมมาจึงเต็มไปด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับสรรพสิ่งในธรรมชาติ เช่น ตำนานกำเนิดไฟ ตำนานกำเนิดน้ำ ตำนานกำเนิดฝน พายุ, ตำนานกำเนิดดวงดาว เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวลูกไก่, ตำนานกำเนิดสัตว์ต่าง ๆ เช่น เสือดาว หมู หนูป่า ลิง หนู ปลา คางคก เป็นต้น รวมทั้งตำนานอธิบายลักษณะแปลก ๆ ของสัตว์ต่าง ๆ เช่น สีสันสวย ๆ ของนกต่าง ๆ เมื่อนำตำนานปรัมปราเรื่องต่าง ๆ

ทั้งหมดนี้มารวมกันก็จะเห็น “กระบวนการคิดแบบดั้งเดิม” ที่เป็นองค์รวมเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาลในทัศนะของชนพื้นเมืองดั้งเดิม

ประเด็นการวิเคราะห์ของ เลวี-สเตราส์ แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของตำนานข้างต้น ศิราพร ณ ถลาง (2563: 279) ได้อธิบายเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า เนื้อหาของตำนานปรัมปราในสังคมต่าง ๆ ทั่วโลกก็ล้วนเป็นเรื่องของธรรมชาติเช่นกัน เช่น ตำนานปรัมปราในคติความเชื่อของฮินดูที่นับถือธรรมชาติในรูปของ “เทพเจ้า” เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอัคนี พระวรุณ พระอินทร์ พระพาย, หรือที่เราเรียกว่า “เทพปกรณัมของกรีก” ก็เป็นเรื่องของเทพเจ้าต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวแทนธรรมชาติ เช่น เทพแห่งดวงดาวต่าง ๆ เช่น พระอังคาร พระพฤหัสบดี พระเสาร์ หรือเป็นเทพเจ้าประจำภูเขาโอลิมปัส, ตำนานปรัมปราทางอุษาคเนย์ก็มีเรื่องแฉกผู้เป็นเทพแห่งฟ้าฝน แม่โพสพผู้เป็นเทวีแห่งข้าว หรือในตำนานกำเนิดมนุษย์ของเขย่า ก็เป็นเรื่องของ เล่ายง ซึ่งเป็นเทพแห่งฟ้าฝน

นอกจากนี้ มนวิภา เจียจันทร์พงษ์ (2523: 131) ได้อธิบายลักษณะเด่นของโครงสร้างและเนื้อหาของตำนาน ในแง่ที่ว่าเป็นเรื่องที่เล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณเกี่ยวกับบุคคลสำคัญ เรื่องการสร้างบ้านสร้างเมืองและเหตุการณ์ต่าง ๆ ของบ้านเมืองประเพณีและความเชื่อในลัทธิศาสนาการสร้างและสถาปนาปูชนียวัตถุและปูชนียสถาน ในประเทศไทยมีการรับนับถือพุทธศาสนามาแต่โบราณ เรื่องราวในตำนานจึงเล่าเรื่องการสร้างวัดและถาวรวัตถุต่าง ๆ การสถาปนาหรือบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ในพุทธศาสนา เรื่องดังกล่าวจะมีลักษณะการเล่าต่อปากสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุ ในระยะหลังจึงได้มีการบันทึกเรื่องต่าง ๆ ที่เล่าต่อปากกันนั้นไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าสิ่งที่แยกตำนานปรัมปราออกจากนิทานประเภทอื่น ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะเด่นของตำนานคือเรื่องราวที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred narrative) มักเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าหรือบุคคลศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้แล้วตำนานปรัมปรายังเกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเรื่องเล่าเหล่านี้อาจรวมอยู่ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของกลุ่มชนต่าง ๆ แต่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติแต่อย่างใด นอกจากนี้ตำนานปรัมปราโดยทั่วไปมักเกิดขึ้นก่อนการบันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์หรือวรรณกรรมประวัติศาสตร์ (นิตยา วรรณกิตร์, 2563: 55-56)

ดังนั้น ลักษณะเด่นของตำนานปรัมปราจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับความถูกต้องในมิติของประวัติศาสตร์แต่อย่างใด ตัวอย่างเนื้อหาของตำนานที่ปรากฏทั่วไป ได้แก่ ตำนานน้ำท่วมโลกหรือตำนานการสร้างโลกของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตำนานเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน ตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหรือปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติต่าง ๆ รวมถึงตำนานเกี่ยวกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนา อธิบายความเป็นมาของสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีพระพุทธบาท พระธาตุเจดีย์ และพระพุทธรูป และยังสะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม ศาสนาและวัฒนธรรมอีกด้วย

2.3.2 งานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะเด่นของตำนาน

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวกับลักษณะเด่นโดยใช้ตัวบททางด้านตำนาน และวรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

จารุวรรณ เชาว์นวม (2542) ได้ศึกษา**ลักษณะเด่นและความสัมพันธ์กับสังคมในนิทานพื้นเมืองลาว** ผลการวิจัยพบว่า นิทานพื้นเมืองลาว 158 เรื่องแบ่งเป็น 5 ประเภท ได้แก่ นิทานมหัศจรรย์ (54 เรื่อง) ที่ตัวละครเอกมักทำพรา ยาจน แต่เก่งและมีคุณธรรม นิทานปรัมปรา (34 เรื่อง) อธิบายธรรมชาติและเกี่ยวข้องกับเทพเจ้า นิทานตลกขำขัน (34 เรื่อง) เน้นความเจ้าปัญญาและการล้อเลียนชนชั้นสูง นิทานสัตว์ (21 เรื่อง) สอนคติชีวิตผ่านการใช้ปัญญา และตำนาน (15 เรื่อง) บอกเล่าที่มาของสถานที่หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เจือก ปลาแข่งคำ ตลอดจนวีรบุรุษอย่างท้าวเจืองและพระยาสิโคตะบอง นิทานเหล่านี้สะท้อนความสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์ สังคมเกษตรกรรม และการยกย่องคุณธรรมของชนชั้นล่างที่สามารถก้าวข้ามอุปสรรคจนเป็นที่ยอมรับในสังคม

สายป่าน ปุริวรรณชนะ (2548) ได้ศึกษา**ลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย** เพื่อรวบรวมและจำแนกแบบเรื่อง (TALE TYPE) ของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย รวมถึงวิเคราะห์ลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นดังกล่าว โดยมีขอบเขตการวิจัยคือตำนานประจำถิ่นที่พบในจังหวัดภาคกลาง 35 จังหวัด ทั้งจากข้อมูลเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผลการศึกษาพบว่าแบบเรื่องตำนานประจำถิ่นมี 12 แบบเรื่อง ได้แก่ แบบเรื่องมาทางน้ำซึ่งเป็นแบบเรื่องที่พบมากที่สุด กล่าวคือพบถึง 38 เรื่อง แบบเรื่องสามพี่น้อง พบ 19 เรื่อง แบบเรื่องเทวดารักษา พบ 14 เรื่อง แบบเรื่องผ่านทางพบเทพ พบ 12 เรื่อง แบบเรื่องจระเข้เจ้า พบ 12 เรื่อง แบบเรื่องตายในน้ำเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งท้องน้ำ พบ 7 เรื่อง แบบเรื่องเหยียบน้ำทะเลจืด พบ 4 เรื่อง แบบเรื่องผู้วิเศษประลองฤทธิ์ พบ 4 เรื่อง แบบเรื่องผู้สยบสัตว์ร้าย พบ 4 เรื่อง แบบเรื่องผู้วิเศษแปลงกายเป็นจระเข้ พบ 3 เรื่อง แบบเรื่องตามองลาย และแบบเรื่องน้ำไม่ท่วมผู้มีบุญ ซึ่งเป็นแบบเรื่องที่พบน้อยที่สุด พบ 2 เรื่อง นอกจากนั้นยังมีตำนานประจำถิ่นเรื่องเบ็ดเตล็ดอีก 12 เรื่องโดยตำนานแต่ละแบบเรื่องแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับสายน้ำ ทั้งในด้านประวัติความเป็นมาและอิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และมีอนุภาคสำคัญที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ ภูมินาม และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันก็สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน สภาพเศรษฐกิจ และการคมนาคม ซึ่งต้องอาศัยแม่น้ำและทะเลเป็นสำคัญ นอกจากนี้ตำนานประจำถิ่นยังสัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ หลายวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ร่วมกันในบริเวณริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลาง

อวยพร แสงคำ (2557) ได้ศึกษา**ลักษณะเด่นของนวนิยายไทยที่มีตัวละครเป็นครุฑและนาคร**ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ 2520 - 2555 จำนวน 11 เรื่อง ได้แก่ มณีสวาท กษานาคา ปักษานาคา มนตรานาคครุฑ ดวงหทัยครุฑราชมันต์ อริตวรรัตนครุฑานาคา เคสินาคาดวงใจพญานาค นาคสวาท

ร้อยรักปึกษา เมฆลานาคา และสัญญาารักให้ก้องฟ้า โดยชี้ให้เห็นว่าจินตนาการของผู้แต่ง การสร้างงาน แนววัฒนธรรมประชานิยม และอิทธิพลจากวรรณกรรมและภาพยนตร์ทั้งไทยและต่างชาติ เป็นปัจจัย สำคัญที่ทำให้มีการสร้างสรรค์นวนิยายไทยกลุ่มนี้ออกมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2548 ถึงปัจจุบัน ผล การศึกษาพบว่า ผู้แตงนวนิยายได้นำเรื่องเล่าจากวรรณกรรมสันสกฤต บาสิ นิทานพื้นบ้าน และ เหตุการณ์ปัจจุบัน โดยเฉพาะ “ตำนานครุฑจับนาค” มาผสมผสานกับจินตนาการเพื่อสร้างโครงเรื่อง 4 แบบ ได้แก่ การข้ามภพชาติเพื่อแก้แค้นศัตรูรัก ติดตามคู่รัก ประนีประนอมความขัดแย้ง และแย่งชิงของวิเศษ ตัวละครหลักคือ ครุฑ นาค และลูกผสมระหว่างสองเผ่าพันธุ์ รวมถึงตัวช่วยที่มีลักษณะ หลากหลาย ฉากแบ่งเป็นสถานที่จริง เรื่องเล่า และจินตนาการ นวนิยายกลุ่มนี้สะท้อนแนวคิดเรื่อง กรรม การปล่อยวาง ความรัก และการให้อภัย ผ่านการสร้างสรรค์ตัวละคร เหตุการณ์ และวัตถุวิเศษ ที่ผสมผสานคติชนและวรรณกรรมไทยในรูปแบบโรแมนติคแฟนตาซีพร้อมแฝงธรรมะตามนิยมของ นักเขียนไทย

งานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะเด่น ชำงต้น เป็นการยกตัวอย่างงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์ การศึกษาของตัวบทประเภทวรรณกรรม ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับตัวบทในงานวิจัยนี้ กล่าวคือ งานวิจัย ของ จารูวรรณ เชาว์นวม (2542) ที่ได้ศึกษาลักษณะเด่นและความสัมพันธ์กับสังคมในนิทานพื้นเมือง ลาว โดยยึดตาม ดัชนีอนุภาคนิทานพื้นเมือง ของ สติธ ธอมบัสัน ที่ทำให้เห็นลักษณะเด่นของนิทาน พื้นเมืองลาว มีความเกี่ยวข้องในรูปแบบการวิเคราะห์ลักษณะเด่นจากอนุภาคในตัวบทที่เป็นท้องถิ่น เช่นเดียวกัน และเป็นพื้นที่ที่ความสัมพันธ์ทางสังวัฒนธรรมเดียวกันคือ ภาคอีสานและลาว งานวิจัยที่ เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะเด่นของตำนานโดยตรง แตกต่างตรงพื้นที่ศึกษา คืองานวิจัยของ สายป่าน ปรีวรรณชนะ (2548) ที่ได้ศึกษาลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเล ภาคกลางของไทย รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับลักษณะเด่น แต่เป็นตัวบทที่เป็นวรรณกรรมปัจจุบัน คือ งานวิจัยของ อวยพร แสงคำ (2557) ที่ได้ศึกษาลักษณะเด่นของนวนิยายไทยที่มีตัวละครเป็นครุฑ และนาค ดังกล่าว

2.4 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา

การค้นคว้าในประเด็นองค์ความรู้เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนานี้ สืบให้เห็นปฏิสัมพันธ์ ทางศาสนาเชื่อมโยงกับรอยพระพุทธรบาท ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่กล่าวถึง การตีความความหมายความสัมพันธ์ทางศาสนาในชุมชน แสดงวิธีที่ศาสนิกชนต่างปฏิสัมพันธ์ใน การแสดงความศรัทธาและการปฏิบัติทางศาสนา การค้นคว้าในประเด็นองค์ความรู้เกี่ยวกับ ปฏิสัมพันธ์ทางศาสนานี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมและเรียบเรียงจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

2.4.1 เอกสารเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา

ความเชื่อของมนุษย์เกิดจากความรู้สึกว่าไม่ปลอดภัยจากอำนาจเหนือธรรมชาติที่ทำอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สิน เมื่อมนุษย์หาเหตุผลมาอธิบายไม่ได้จึงเกิดความคิดว่าจะต้องมีอำนาจเหนือธรรมชาติบันดาลให้เกิด ซึ่งไม่สามารถบอกได้ว่าอำนาจเหนือธรรมชาตินั้นคืออะไร จึงมีจินตนาการขึ้นตามความรู้สึกว่าสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติคือ ภูตผีปีศาจ วิญญาณ เทวดา เป็นต้น คนัย ไชโยธยา (2538: 73) ได้อธิบายว่า ความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติย่อมมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ มนุษย์เชื่อในพลังอำนาจที่จะบันดาลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในจักรวาล ความเชื่อในปัญญาของมนุษย์ใช้เหตุผลไม่ยอมขึ้นอยู่กับการมองไม่เห็นและไม่สามารถพิสูจน์ได้ ความรู้เหตุผลคือลำดับสูงสุดแห่งปัญญาของมนุษย์เป็นมูลเหตุให้เกิดพระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นและเผยแผ่เข้ามาในสังคมมนุษย์ ความเชื่ออื่น ๆ ที่ยึดถือมาเป็นเวลาช้านานก็ใช้ว่าจะเสื่อมคลายไป ในขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาซึ่งมาทีหลังความเชื่อเหล่านี้ จึงเกิดกระบวนการสร้างปฏิสัมพันธ์เพื่อความกลมกลืนทางความเชื่อ กระบวนการสร้างปฏิสัมพันธ์นี้อาจเกิดจากการสร้างเรื่องเล่า ตำนานอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้เห็นมูลเหตุว่าเกิดขึ้นจริง ผู้วิจัยจึงได้ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อศาสนาพราหมณ์ฮินดู เทพเจ้า ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์ และความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพุทธพาณิชย์

2.4.1.1 ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม

พระพุทธศาสนาในสังคมไทยมีความสัมพันธ์กับความเชื่อดั้งเดิม ในฐานะศาสนาใหม่ที่เข้ามาภายหลังทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนผสมกลมกลืน ดังงานศึกษาของพระชลญาณมุนี (2563: 113) ได้วิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม พบว่า คติความเชื่อดั้งเดิมของสังคมในยุคหนึ่ง ๆ มีส่วนที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา กล่าวคือความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติเหนืออำนาจของมนุษย์ธรรมดา เป็นเหตุให้ความเชื่อ นิสสัย ความคิดทั้งของแต่ละกลุ่มชนได้พยายามแสดงความหมายทางอารมณ์ต่อธรรมชาติที่เกิดขึ้นหรืออำนาจของสิ่งลึกลับ และนำไปสู่พฤติกรรมเพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งชั่วร้ายหรือผลประโยชน์บางประการ เมื่อกลุ่มชนรับพระพุทธศาสนาเข้ามา ทำให้ความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่คู่กับสังคมมาอย่างยาวนาน ได้ผนวกกับพระพุทธศาสนาเป็นพลังอย่างหนึ่งที่สร้างสรรค์ เป็นแรงที่ส่งเสริมให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นทางจิตใจ และเป็นแรงผลักดันให้กระทำบางสิ่งบางอย่างได้อย่างมีความหวังและประสบตามที่หวังไว้

ความเชื่อเรื่องผีสง เป็นปรากฏการณ์ทั่วไปทางศาสนาในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในสังคมไทยยังมีความเชื่อเช่นนี้อย่างมั่นคง ปรากฏแทรกซึมสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาอย่าง

กลมกลืน พระครูใบฎีกาหัตถ์ กิตติโนโท (2563: 219) อธิบายว่า คนพื้นเมืองในสังคมไทยโบราณ ยังไม่รู้จักรัศานาพุทธ แต่ก็มีศาสนาผีเพราะนับถือผีพื้นเมืองของแต่ละเผ่า ผีพื้นเมืองมีหลายระดับ ตามที่สุจิตต์ วงษ์เทศ (2562: 189-191) ได้กล่าวถึงการนับถือผีขวัญบรรพชน มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน คือ ผีมืด ในกลุ่มพูดภาษาเขมร ผีเม้ง ในกลุ่มพูดภาษามอญ ผีฟ้าหรือผีแถน ในกลุ่มพูดภาษาไต-ไท ผีเหล่านี้ติดต่อกับคนได้โดยผ่านหมอผีที่เป็นผู้หญิงเรียกกันว่าคนทรงหรือร่างทรง ทุกคนในเผ่าหรือในท้องถิ่นเดียวกันย่อมอยู่ภายใต้อำนาจทางพิธีกรรมของหมอผี (คนทรง) ที่เป็นผู้หญิง

ระบบความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนาผีคือความเชื่อเรื่องขวัญ คือมีความเชื่อว่าคนเรามีส่วนประกอบสำคัญอยู่ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นตัวตน ได้แก่ ร่างกาย กับส่วนที่ไม่เป็นตัวตน ได้แก่ ขวัญ ขวัญมีจำนวนมากกว่าหนึ่ง สิ่งอยู่ตามอวัยวะต่าง ๆ เมื่อคนตาย ขวัญไม่ตาย ผีขวัญจะถูกนำทางไปสู่โลกหลังความตาย หลอมรวมกับผีขวัญบรรพชน มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองคนที่ยังไม่ตาย ขวัญจึงต่างจากวิญญาณเป็นคติรับจากอินเดีย มากับพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและขวัญจึงสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในลักษณะตรงกันข้าม ดังนั้นจึงสามารถนำมาศึกษากับตำนานพระพุทธบาทอีสานได้ เพราะมีโครงสร้างและเนื้อหาที่แสดงเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องดั้งเดิม ตามทฤษฎีโครงสร้างตำนานที่วิเคราะห์ให้เห็นความคิดหลักเรื่องคู่ตรงข้ามในตำนาน

ศรีศักร วัลลิโภดม (2562: 31-46) ได้เขียนหนังสือพุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมไทย ได้อธิบายความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยอาศัยหลักฐานภาพเขียนสีของคนก่อนประวัติศาสตร์ในยุคเหล็กกลุ่มหลัง ๆ ที่เชื่อมต่อกับสมัยต้นประวัติศาสตร์ เช่น ภาพขุดขีดเป็นต้นไม้ คน สัตว์ และสัญลักษณ์แบบเรขาคณิตเป็นอวัยวะเพศของสตรี รวมถึงรูปสัตว์ ต้นไม้ และสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนกลองมโหระทึกที่ค้นพบในดินแดนประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง ซึ่งเชื่อว่าเป็นกลองสำคัญในการประกอบพิธีกรรมของผู้นำ สะท้อนให้เห็นพัฒนาการระบบความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติที่ส่วนใหญ่อยู่บนพื้นดิน เช่น การนับถือต้นไม้ ภูเขา หนองน้ำ ลำธาร สัตว์และคน ที่เชื่อว่ามีจิตวิญญาณ ต่อมาได้พัฒนาเป็นความเชื่อเหนือธรรมชาติที่สูงขึ้นไปจากบนดินมาเป็นท้องฟ้า ทำให้มีความซับซ้อนเกิดขึ้นในการแสดงสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ในการประกอบพิธีกรรม

ระบบความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติและระบบความเชื่อที่เป็นพลังเหนือพื้นพิภพบนท้องฟ้ามีที่มาจากอารยธรรมทางตอนใต้ของจีน ศรีศักร วัลลิโภดม เห็นว่ามีความเข้ากันได้กับอิทธิพลทางศาสนาและไสยศาสตร์ในระบบฮินดู-พุทธที่แพร่มาจากอินเดียในดินแดนสุวรรณภูมิที่เมืองไทยเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนนั้น จึงมีการสร้างบุคลาธิษฐาน (Personification) ให้กับสิ่งที่เป็นตัวแทนพลังศักดิ์สิทธิ์ ทำให้เกิดการสร้างรูปเคารพ เป็นหนทางที่นำไปสู่การยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา

การสร้างรูปเคารพ ที่เป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ได้ผสมผสานกับพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน เห็นจากรูปธรรมจักรมีสัญลักษณ์กวางมอช รอยพระพุทธบาท

พระธาตุเจดีย์ โดยเฉพาะรอยพระพุทธรูป ซึ่งส่วนใหญ่ค้นพบในพื้นที่ทางธรรมชาติ เช่นป่าเขา ลำเนาไพร แหล่งน้ำ ลานหิน และตามตำนานพระพุทธรูปก็กล่าวถึงแหล่งธรรมชาติเหล่านี้ที่แสดง ปาฏิหาริย์ให้เห็นเป็นอัศจรรย์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อ อำนาจเหนือธรรมชาติ

พระพุทธรูปศาสนาเป็นศาสนาหลักที่คนไทยส่วนมากและทุกระดับยอมรับนับถือ แต่การนับถืออาจต่างกันไปตามพื้นภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล นั่นคือความเชื่อดั้งเดิมที่ยึดถือมาเป็น สังคมประเพณี พระพุทธรูปศาสนาจึงต้องพยายามปรับตัวสนองความต้องการของสังคมมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมบางครั้งทำให้เกิดช่องว่างทางความคิด เกิดการแสวงหาทางที่จะพ้นทุกข์ หรือหาสิ่งยึดเหนี่ยวใหม่ ๆ ทำให้เกิดกระแสของศาสนาใหม่ ๆ หรือแนวใหม่ ๆ ในศาสนาหลักแต่เดิม นับเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งสะท้อนได้จาก ชุดความคิดในตำนานและพิธีกรรมทางศาสนา ดังนั้นการศึกษาตำนานพระพุทธรูปอีสาน จึงสามารถ วิเคราะห์ให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมได้

2.4.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อเรื่องนาคเป็นความสัมพันธ์ที่มีมา คู่กัน ในทางพระพุทธรูปศาสนา มองพญานาคว่าเป็นลัทธิอื่น ในพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าโปรดขุททิล สามพี่น้องได้ปราบพญานาคที่พวกขุททิลเลี้ยงไว้ และตอนที่พระพุทธเจ้ารับสั่งให้พระโมคคัลลานะไป ปราบพญานาคนั้น โทปนันทะ และมองว่าพญานาคเป็นผู้รักษาพระพุทธรูปศาสนา เช่นในพุทธประวัติ ตอนที่พญานาคมุจลินทร์มาทำขณครอบพระวรกายพระพุทธเจ้าครั้งเสวยวิมุตติสุขหลังตรัสรู้ หรือ พญานาคกาฬะที่คอยเฝ้าถาดทองของพระพุทธเจ้าที่ลอยเสี่ยงอธิษฐานการตรัสรู้ที่แม่น้ำเนรัญชรา

นาคเป็นสัตว์ในจินตนาการที่ปรากฏในคติความเชื่อของพุทธศาสนาและศาสนา พราหมณ์-ฮินดู รวมถึงความเชื่อท้องถิ่นเกี่ยวกับการบูชา โดยเฉพาะในอินเดียภาคใต้และภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีมาอย่างยาวนานนับพันปี อย่างไรก็ตาม การผสมผสานและการปรับใช้ ทางวัฒนธรรมทำให้คติความเชื่อเรื่องนาคในแต่ละภูมิภาคมีความแตกต่างกัน ทั้งจากประเทศเพื่อน บ้านและจากอินเดียซึ่งเป็นต้นเค้าของความเชื่อนี้

พิเชฐ สายพันธ์ (2539) ได้กล่าวถึงวรรณกรรมปรัมปราที่สำคัญซึ่งกล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างนาคกับการกำเนิดและสิ้นสุดของบ้านเมืองในกลุ่มน้ำโขงมีอยู่มากมาย โดยส่วน ใหญ่เป็นวรรณกรรมในเอกสารเก่าแก่ที่เรียกกันทั่วไปว่า “ตำนาน” หรือ “พงศาวดาร” เนื้อหา โดยรวมมีเค้าโครงคล้ายกัน คือ เล่าถึงการก่อเกิดของบ้านเมืองที่เกิดจากการบันดาลของพญานาค และในตอนท้ายบ้านเมืองเหล่านั้นก็มักจะถูกทำลายลงด้วยอิทธิฤทธิ์ของพญานาคเช่นเดียวกัน วรรณกรรมปรัมปราที่โดดเด่นได้แก่ ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร อรุณคันทาน หรือ

ตำนานพระธาตุพนม ตำนานเมืองหนองหานหลวง ในพงศาวดารเมืองสกลนคร และนิทานเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ เป็นต้น

งานวิจัยของ พระปลัดพจน์ทพล ฐานสมบุญโณ (2563) ได้ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อ และพิธีกรรมเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีความสัมพันธ์กับองค์พระธาตุพนม ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่าพญานาคถูกกล่าวถึงในสองประเภท คือ พญานาคที่อาศัยอยู่บนบก และในน้ำ ลักษณะของพญานาคเป็นสัตว์ที่มีความคล้ายคลึงกับงูหรือสัตว์จำพวกอูรคา ซึ่งเคลื่อนไหว โดยใช้หน้าอก อย่างไรก็ตาม พญานาคมีความพิเศษมากกว่างูทั่วไป เพราะเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์เดชเหนือกว่า พญานาคบางกลุ่มสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์หรือสัตว์ชนิดอื่นได้

ตำนานเกี่ยวกับพญานาคและความสัมพันธ์กับองค์พระธาตุพนมระบุว่า พญานาคทั้ง 7 ตนได้รับคำสั่งจากพระอินทร์ให้มาดูแลพระอัฐิธาตุ เนื่องจากเหวตาที่เคยเฝ้ารักษาพระธาตุพนม มาก่อนมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม โดยรับสินบนและเครื่องเซ่นไหว้จากชาวบ้าน พญานาคทั้ง 7 ตน ไม่ต้องการสิ่งของใดๆ เป็นการตอบแทน นอกจากน้ำบูชาหนึ่งถ้วยเท่านั้น พวกเขาสัญญาว่าจะปกปักรักษาพระธาตุพนมตราบนันตีสืบศาสนาของพระสมณโคตม

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคที่เชื่อมโยงกับองค์พระธาตุพนมนั้น พระธาตุพนมถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธทั้งฝั่งไทยและลาว โดยผู้คนมีความเชื่อว่าพญานาคยังคงคุ้มครองและปกปักรักษาพระธาตุพนมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พญานาคยังคงประทานพรและโชคลาภแก่ผู้ที่มากราบไหว้บูชา ซึ่งส่งเสริมให้เกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยาวนาน

ในวัฒนธรรมไทย ความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้เข้ามาผสานกับความเชื่อท้องถิ่นเกี่ยวกับงูใหญ่โดยไม่เกิดข้อขัดแย้ง ความเชื่อนี้ยังสะท้อนอยู่ในประเพณีและวัฒนธรรมไทยในหลายด้าน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นในด้านสถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ วรรณคดี หรือคติความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น การบวชนาค นาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา ตลอดจนประเพณีและความเชื่อท้องถิ่น เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ การไหลเรือไฟ บั้งไฟพญานาค และความเชื่อร่วมสมัยในการบูชาพญานาคเพื่อเสริมดวงชะตา คติความเชื่อเรื่องนาคจึงเป็นคติที่มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมมายาวนานและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในสังคมไทย (สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2565)

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามายังประเทศไทย โดยเฉพาะคนไทยในกลุ่มน้ำโขงเชื่อมโยงถึงคนลาวด้วยต่างมีความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพญานาคในฐานะผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ ดังที่ สมบูรณ์ บุญฤทธิ์ (2560: 58) ได้อธิบายว่า การยอมรับและบูชาพญานาคในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งลุ่มน้ำโขง คือความเชื่อเดิมของกลุ่มคนที่อยู่แถบลุ่มน้ำโขง ก่อนที่ศาสนาพุทธและพราหมณ์จะเข้ามามีบทบาท หลังจากพระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาแล้ว ลัทธิบูชาพญานาคได้ผสมกลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาพุทธ ดังในตำนานต่าง ๆ ปรากฏเรื่องราวการมีอำนาจเหนือพญานาคในหลายรูปแบบ

ทั้งการปราบพญานาคของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ล้วนแล้วแต่เป็นการแสดงชัยชนะของศาสนาที่มีต่อระบบความเชื่อเก่า

ในขณะเดียวกันความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงปรากฏอยู่ในเรื่องราวของ พระพุทธศาสนา พญานาคกลายเป็นตัวแทนของผู้ไฝ่ธรรมะที่ปรากฏในชาดกเรื่องต่าง ๆ รวมถึงศาสนสถานหรือศาสนวัตถุที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค เช่น รอยพระพุทธบาท หรือพระธาตุองค์สำคัญใน แถบลุ่มแม่น้ำโขง คือ พระธาตุพนม พระธาตุบังพวน ที่เชื่อกันว่ามีเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคเข้ามา เกี่ยวข้อง หรือการมีรูปปั้นพญานาคมาประดับตกแต่งตามศาสนสถานต่าง ๆ ล้วนสะท้อนให้เห็นว่า ลัทธิบูชาพญานาค ได้ยอมรับเอาศาสนาพุทธที่เข้ามาในดินแดนนั้น ๆ โดยศาสนาเดิมก็เข้าไปผสมผสานใน ลักษณะของการเป็นบริวารหรือความหมายของผู้พิทักษ์รักษา ปกป้องดูแลศาสนสถาน

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค จึงสามารถ ศึกษาได้จากตำนานพระพุทธบาทอีสาน เนื่องจากการสืบค้นข้อมูลเบื้องต้น พบตำนานพระพุทธบาท อีสานที่กล่าวถึงพญานาค ได้แก่ ตำนานพระพุทธบาทบัวบก กล่าวถึงมิลินทนาครทูลขอรอยพระพุทธ บาท ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน กล่าวถึงสุทโธปนาครทูลขอรอยพระพุทธพระบาท ตำนานพระ พุทธบาทเวินกุ่ม กล่าวถึงสุวรรณาคทูลขอรอยพระพุทธบาท และพระพุทธบาทผาจอม กล่าวถึงสัตต นาคราชทูลขอรอยพระพุทธบาท

2.4.1.3 ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

การนับถือพระพุทธศาสนาและความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ของคนไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543: 92) ให้ความเห็นว่า นอกจากคนไทยจะกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปแล้วยังกราบ ไหว้บูชาศาลพระภูมิและผีบางเทวดา หากมองด้านวัฒนธรรมไทย ก็ให้เห็นได้ว่า นอกจากจะมีลักษณะ เป็นสากลเหมือนกับวัฒนธรรมของกลุ่มชนอื่น ๆ แล้วยังมีลักษณะเฉพาะที่แสดงเอกลักษณ์แห่งความ เป็นไทยแสดงลักษณะเฉพาะของกลุ่มตนหลายประการอาทิเป็นวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวพันกับ พระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น นอกจากนี้ยังมีลักษณะที่ผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับศาสนา พุทธและพราหมณ์ได้อย่างแนบสนิท เป็นวัฒนธรรมที่มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ ชื่นชมธรรมชาติ มากกว่าจะเอาชนะธรรมชาติ เป็นวัฒนธรรมที่มีความอิสระเสรี เน้นคุณค่าของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา อมรา พงศาพิชญ์ (2519: 28-29) อธิบายว่า ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้นที่อินเดียก่อนพระพุทธศาสนา รวมความเชื่อเทพเจ้าต่าง ๆ เช่น พระอินทร์ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ มีหลักปรัชญาที่สำคัญ คือ การเวียนว่ายตายเกิด วรรณะ และกฎแห่งกรรม พระพุทธศาสนาได้ปฏิเสธหลักของศาสนาพราหมณ์ ในเรื่องกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด เนื่องจากภูมิหลังของพระพุทธเจ้าและภูมิหลังของชาว

อินเดียเป็นผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนาจำเป็นต้องสอนพระธรรมให้สอดคล้องกับความเชื่อที่ประชาชนมีอยู่แล้ว

ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดและกฎแห่งกรรม จึงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ที่เป็นการผสมผสานหลักธรรมทางศาสนาเข้าด้วยกัน ซึ่งสะท้อนผ่านพิธีกรรมและตำนาน เช่น การสร้างพระในประเพณีสงกรานต์ ตำนานนางสงกรานต์ ความเชื่อนาคให้น้ำเป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากตำนานพราหมณ์ และการลอยกระทงตามความเชื่อพราหมณ์เพื่อบูชาพระแม่คงคา โดยพระพุทธศาสนารับมา การลอยกระทงจึงเป็นการบูชารอยพระพุทธบาท นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดและกฎแห่งกรรม ยังปรากฏในตำนานพระพุทธบาทอีสาน ซึ่งเป็นข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ด้วย

นอกจากนี้ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ระบุว่า มีเทวดาหรือเทพต่าง ๆ เป็นอันมาก และจัดแยกเป็นกลุ่มไว้ชัดเจนดังปรากฏใน ไตรภูมิพระร่วง อันเป็นวรรณคดีสำคัญทางพุทธศาสนาของไทย แม้ในพระไตรปิฎกก็มีเนื้อความเกี่ยวกับเทวดาอยู่หลายเรื่อง เช่น ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค สิกขาบทที่ 1 แห่งภุตคามวรรค กล่าวถึงเทวดาที่สถิตในต้นไม้ เทวดาหรือเทพในพุทธศาสนามีกำเนิดแตกต่างจากเทวดาในศาสนาพราหมณ์ ดังที่ เสถียรโกเศศ (2502) อธิบายว่า เทวดาในศาสนาพราหมณ์บางส่วนเกิดโดยสยมภูหรือกำเนิดขึ้นมาเอง ส่วนการกำเนิดเป็นเทวดาในพุทธศาสนานั้นเนื่องมาจากผลแห่งกุศลกรรม คือการจะถือกำเนิดเป็นเทวดาได้จะต้องกระทำความดีประการต่าง ๆ เช่น ทำบุญรักษาศีล ปฏิบัติสมาธิ ข้อสำคัญคือเทวดาในพุทธศาสนาย่อมอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม

นอกจากนี้ เทพในทางพระพุทธศาสนายังหมายรวมถึงผู้ที่มีเทวธรรม มี 3 ประเภท ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2548 : 47-48) ได้จำแนกไว้ ได้แก่ 1) สมมติเทพ คือ กษัตริย์พระเจ้าแผ่นดิน หรือพระราชา ซึ่งทรงมีอำนาจเปรียบประดุจเทวดา 2) อุปัตติเทพ คือ เทวดาผู้อยู่อีกภพหนึ่งโดยนับตั้งแต่เทวดาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาขึ้นไปจนตลอด 26 ชั้น 3) วิสุทธิเทพ คือ พระชินาสพซึ่งแบ่งได้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์

เทพเจ้าเหล่าเทวดาย่อมมาน้อมนมัสการพระพุทธเจ้าเพื่อสดับฟังพระธรรมเทศนา บางครั้งก็จะเข้าเฝ้าทูลถามข้อธรรมะ ในแง่นี้ วิสุทธิเทพจึงทรงไว้ซึ่งสถานะที่เด่นกว่าเทพทั้งหลาย บทบาทของเทวดาที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องเทพเจ้า เช่น พระอินทร์หรือท้าวสักกเทวราชเป็นผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา หรือท้าวสหมบดีพรหมผู้เป็นราชาของพรหมก็มีบทบาทในการผดุงพระธรรมในพุทธศาสนา กระทั่งในตำนานพระพุทธบาทก็กล่าวเทวดาที่เนรมิตมาเป็นผู้อุปฐากพระพุทธเจ้า

ในคัมภีร์พุทธปาทลภกษณะ เป็นคัมภีร์ที่พระคันถรจนาจารย์รจนาขึ้นเพื่ออธิบายเรื่องอัฐุตตรสตามหาเมณฑล กล่าวคืออธิบายลายลักษณ์มณฑล 108 ในรอยพระพุทธบาท โดยเปรียบ

คุณลักษณะของพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ โดยธรรมาธิฐานและบุคคลาธิฐาน แสดงรูป วัตถุธรรมเปรียบเทียบธรรม ถือเป็นการอธิบายให้เห็นความหมายทางธรรม

คัมภีร์พุทธปาฐลักขณะ (กรมศิลปากร, 2540: 73-74) กล่าวถึง มงคล 108 ในรอย พระพุทธรูป ไว้ว่า “ผู้ใคร่รู้พึงระลึกถึงมงคล 108 ประการไว้อย่างนี้ว่า ภายใต้ฝ่าพระบาททั้งสองของ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ปรากฏมีกัจจกรทั้งสอง มีก่า 1,000 พร้อมทั้งกิ้งก่า พร้อมทั้งคูดม บรีบูรณด้วย อากาณทั้งหมดคือ ภาพพระแสงหอก ภาพแวนส่องพระพักตร์ ภาพดอกพุดซ้อน ภาพสายสร้อย ภาพต่างหู ภาพถ้อยภาชนะ ภาพพระแท่นที่ประทับ ภาพปราสาท ภาพขอช้าง ภาพขุมประตู่ ภาพเศวตฉัตร ภาพพระขรรค์แก้ว ภาพกำหังนกยูง ภาพพระมงกุฏ ภาพเล้าวัลย์แก้ว ภาพพัดแก้ว วาลวิชนี (พัดขนทราย) ภาพพวงดอกมะลิภาพดอกบัวแดง (บัวขาบ) ภาพดอกบัวขาว ภาพดอกบัว หลวงชมพู ภาพดอกบัวหลวงขาว ภาพกระออมมีน้ำเต็ม ภาพถาดมีน้ำเต็ม ภาพมหาสมุทรทั้งสี่ ภาพจักรวาล ภาพป่าหิมพานต์ ภาพภูเขาสีเนรุ ภาพดวงอาทิตย์ ภาพดวงจันทร์ ภาพดวงดาว ภาพ ทวีปใหญ่ทั้งสี่ ภาพทวีปน้อยสองพันซึ่งเป็นบริวาร ภาพพระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยข้าราชการบริพาร ภาพสังข์ขาวทักษิณาวุธ ภาพปลาทองคำ ภาพกัจจกรคู่ ภาพแม่น้ำใหญ่ 7 สาย ภาพสระใหญ่ 3 สระ ภาพภูเขาใหญ่ 7 เทือก ภาพพระครุฑ ภาพพระยาจระเข้ ภาพธงชัย ภาพธงแผ่นผ้า ภาพพระเกี้ยว แก้ว ภาพพัดโบกทอง ภาพภูเขาไกรลาส ภาพพระยาราชสีห์ ภาพพระยาเสือโคร่ง ภาพพระยาเสือ เหลือง ภาพพระยาม้าพละหก ภาพพระยาช้างอุโบสถ ภาพพระยาช้างฉัททันต์ ภาพพระยาवासูกรี นาคราช (ภาพพระยาหงส์ทอง) ภาพพระยาไก่อเลื้อน ภาพพระยาโคตสุภราช ภาพพระยาช้างเอราวัณ ภาพมังกรทอง ภาพแมลงภูทอง ภาพท้าวมหาพรหมสี่พักตร์ ภาพเรือทอง ภาพบัลลังก์แก้ว ภาพ พัดใบตาล ภาพเต้าทอง ภาพแม่โคลูกอ่อน ภาพกนิษฐ ภาพนางกนิษฐ ภาพนกการเวก ภาพพระยา นกยูง ภาพพระยานกกระเรียน ภาพพระยานกจกพราก ภาพพระยานกพริก ภาพเทวโลกชั้น กามาพร 6 ชั้น ภาพมหาพรหม โลก 16 ชั้น มงคล 108 ประการเหล่านี้ได้ปรากฏมีที่ฝ่าพระบาททั้ง สองของพระพุทธเจ้า

ความเชื่อมงคลร้อยแปด ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาชั้นหลัง เป็นไปได้ว่า ความเชื่อลักษณะนี้ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นับเป็นความเชื่ออื่น และเป็นแบบแผน นำมาสร้างรอยพระพุทธบาทจำลอง ดังปรากฏในตำนานการสร้างรอยพระพุทธบาท เช่น พระพุทธ บาทวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พระพุทธบาทยโสธร เป็นต้นแสดงให้เห็น ความสัมพันธ์ ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อมงคลร้อยแปดอย่างชัดเจน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การผสมผสานความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทย ความเชื่อเหล่านี้ไม่เพียง สะท้อนผ่านการนับถือพระพุทธศาสนา แต่ยังรวมถึงการสักการะเทพเจ้าตามคติพราหมณ์ เช่น

พระอินทร์ พระพรหม และพิธีกรรมที่มาจากพราหมณ์ เช่น การลอยกระทงหรือการบูชารอยพระพุทธรูปบาท ซึ่งเชื่อมโยงกับความศักดิ์สิทธิ์ในรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า

การวิเคราะห์การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ ในตำนานพระพุทธบาทในอีสาน จึงอาจแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นพื้นฐานของทั้งสองศาสนา รวมทั้งตำนานเทวดาที่มีบทบาทในการปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา การกล่าวถึงมงคล 108 ประการในรอยพระพุทธรูปบาทก็สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของความเชื่อพราหมณ์-ฮินดูที่ผสมผสานเข้ากับความคิดสิทธิ์ในทางพระพุทธศาสนา ในการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธบาทอีสาน จึงสามารถสะท้อนการประสานความเชื่อศาสนาพราหมณ์เข้ากับคติพุทธศาสนา ทำให้ตำนานเหล่านี้ไม่เพียงเป็นแค่การเล่าเรื่องทางศาสนา แต่ยังเป็นภาพสะท้อนของการปรับตัวและการผสมผสานความเชื่อในวัฒนธรรมอีสาน

2.4.1.4 ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อในพระเกจิอาจารย์เป็นหัวข้อที่น่าสนใจ เพราะสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธในฐานะคำสอนทางศีลธรรมและแนวทางปฏิบัติทางจิตวิญญาณ กับความเชื่อทางวัฒนธรรมที่มีต่อบุคคลซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็น “พระเกจิอาจารย์” หรือพระผู้ทรงศีลที่มีความสามารถพิเศษ เช่น การมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ การช่วยเหลือทางจิตวิญญาณ หรือเป็นผู้มีความสามารถในการปฏิบัติกรรมฐานขั้นสูง

แต่อย่างไรก็ตาม พระมหาคศพล จันทวิโส (2562) อธิบายว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อของพระเกจิอาจารย์มีความซับซ้อนและหลากหลาย โดยทั่วไปแล้ว พระเกจิอาจารย์มักจะเป็นผู้ที่มีความรู้และปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด ทำให้ได้รับความเคารพและศรัทธาจากประชาชน ความเชื่อในพระเกจิอาจารย์มักจะเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม การสอนธรรมะ และการทำบุญเพื่อเสริมสร้างบุญบารมี พระพุทธศาสนาสอนให้ผู้คนมีศรัทธาในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และให้ปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อการพ้นทุกข์ พระเกจิอาจารย์มักจะเป็นผู้ที่นำหลักธรรมเหล่านี้มาสอนและเผยแพร่ให้กับประชาชน โดยใช้วิธีการที่เข้าถึงง่ายและเหมาะสมกับบริบทของสังคม นอกจากนี้ พระเกจิอาจารย์ยังมีบทบาทในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคม โดยการเป็นที่ปรึกษาและให้คำแนะนำในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน การทำบุญ และการปฏิบัติธรรม ซึ่งช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและสังคมโดยรวม

พระพุทธศาสนากับการนับถือพระเกจิอาจารย์ พระพุทธศาสนาสอนให้ยึดถือธรรมะและปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก เช่น อริยสัจ 4 และมรรค 8 ที่เน้นการละกิเลสและปฏิบัติธรรมเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ ขณะเดียวกัน ความเชื่อในพระเกจิอาจารย์มักจะเกี่ยวข้องกับการเคารพในตัวบุคคลซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ผู้ทรงคุณวิเศษ” หรือ “มีพลังเหนือ

ธรรมชาติดี” เช่น การป้องกันภัยอันตรายหรือการขอพรให้สมหวัง พระเกจิอาจารย์เป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ธรรม พระเกจิอาจารย์หลายท่านมักจะใช้คำสอนและการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติธรรม โดยเน้นการบำเพ็ญเพียรทางจิตและการปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งส่งเสริมให้ผู้ศรัทธาปฏิบัติตามหลักธรรมะ ความศรัทธาต่อพระเกจิอาจารย์ยังช่วยเสริมสร้างความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้แข็งแรงขึ้น แม้จะมีองค์ประกอบของความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง

บทบาทของพระเกจิอาจารย์ในชุมชน ธนากร พันธูระ (2557) อธิบายว่า พระเกจิอาจารย์มักทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาทางจิตวิญญาณและผู้นำชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการให้คำปรึกษาเรื่องศีลธรรม การทำบุญสร้างกุศล หรือแม้แต่การทำพิธีต่าง ๆ เช่น พิธีพุทธาภิเษก ซึ่งเชื่อกันว่าอำนวยการเป็นสิริมงคล พระเกจิยังมีบทบาทสำคัญในด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนถือปฏิบัติ ซึ่งในบางกรณีอาจมีการผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมหรือความเชื่อพื้นถิ่น รวมถึงความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ ความเชื่อในปาฏิหาริย์ที่เกิดจากพระเกจิอาจารย์ เช่น วัดมุนีที่ปลุกเสก มีส่วนที่เป็นเสมือนการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างโลกทางวัตถุและจิตวิญญาณ ซึ่งแตกต่างจากคำสอนพื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่เน้นการไม่ยึดติดกับวัตถุ แต่กลับเป็นการสร้างศรัทธาในตัวของพระเกจิอาจารย์

การเชื่อมโยงกับความเชื่อพื้นบ้าน ในบางกรณี ความเชื่อในพระเกจิอาจารย์มีการผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้าน เช่น ความเชื่อเรื่องผี หรือวิญญาณ ซึ่งทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับพระเกจิอาจารย์มีลักษณะที่แตกต่างจากพระพุทธศาสนาตามแบบดั้งเดิม พระพุทธศาสนากับความเชื่อในพระเกจิอาจารย์มีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและมีการผสมผสานระหว่างคำสอนของศาสนากับความเชื่อทางวัฒนธรรมและความศรัทธาส่วนบุคคล การยอมรับและเคารพในพระเกจิอาจารย์ช่วยเสริมสร้างความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา แม้จะมีการเพิ่มเติมปาฏิหาริย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อในพระเกจิอาจารย์เป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงถึงการผสมผสานระหว่างหลักคำสอนทางศีลธรรมและจิตวิญญาณของพุทธศาสนากับความเชื่อในบุคคลที่มีคุณวิเศษ พระเกจิอาจารย์ซึ่งเป็นผู้ทรงศีลและปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดมักได้รับการยอมรับและเคารพจากประชาชนในฐานะที่เป็นสื่อกลางในการเผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้า ขณะเดียวกัน ความเชื่อในพระเกจิยังมีองค์ประกอบของสิ่งเหนือธรรมชาติและปาฏิหาริย์เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การปลุกเสกวัตถุมงคล หรือการขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคล

พระเกจิอาจารย์ และตำนานพระพุทธรูปอู่สา มีความเกี่ยวข้องกันในด้านของความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมที่หลอมรวมกันเป็นเอกลักษณ์ของชาวพุทธในภูมิภาคอีสาน ซึ่งมีการผสมผสานระหว่างหลักธรรมของพระพุทธศาสนาและความเชื่อพื้นบ้านในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์พระเกจิอาจารย์ในบริบทของชาวอีสานมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมศรัทธาในพระพุทธศาสนา บางครั้งได้รับการกล่าวขานว่ามีปาฏิหาริย์หรือพลังเหนือธรรมชาติ ทำให้ผู้คนเคารพ

และศรัทธาในตัวท่าน พระเกจิอาจารย์หลายท่านมีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูและปกป้องสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระพุทธรูป หรือสถานที่อื่นที่มีความเกี่ยวข้องกับตำนานทางศาสนา

พระเกจิอาจารย์มักทำหน้าที่เป็นผู้สืบทอดความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยท่านจะช่วยดูแล บูรณะ และจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป รวมถึงการสอนศีลธรรมและการปฏิบัติธรรมให้กับผู้ที่มาสักการะ นอกจากนี้ การที่พระเกจิอาจารย์เป็นผู้ปลุกเสกวัตถุมงคล หรือเป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณ ยิ่งเสริมสร้างศรัทธาและความเชื่อมั่นในพลังของพระพุทธรูป และพลังศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่เหล่านี้ ในบางตำนาน พระเกจิอาจารย์ยังถูกเชื่อว่าเป็นผู้สามารถเข้าถึงพลังปาฏิหาริย์ของพระพุทธรูปหรือเป็นผู้ที่ได้รับการบอกเล่าตำนานหรือพบเห็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป ทำให้ผู้คนยิ่งเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของทั้งพระพุทธรูปและพระเกจิอาจารย์ การที่ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธรูปยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันก็เนื่องจากการเผยแพร่โดยพระเกจิอาจารย์ที่นำเรื่องเล่าเหล่านี้มาเชื่อมโยงกับการปฏิบัติศาสนาในชีวิตประจำวัน

2.4.1.5 ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพุทธพาณิชย์

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อในเชิงพุทธพาณิชย์เป็นประเด็นที่ซับซ้อน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการผสมผสานระหว่างหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนากับการใช้ศาสนาเพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจหรือการพาณิชย์ กล่าวคือ พระพุทธศาสนาเน้นการดับทุกข์ การฝึกจิต และการหลุดพ้นจากวัฏจักรของการเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย อย่างไรก็ตาม เมื่อศาสนาแพร่หลายเข้าสู่สังคม สิ่งที่ตามมาคือการตีความศาสนาในรูปแบบที่ตอบสนองต่อความต้องการและความคาดหวังของผู้คน รวมถึงเรื่องทางเศรษฐกิจ เช่น การสร้างวัตถุมงคล การบริจาคเพื่อสะสมบุญ ซึ่งส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “พุทธพาณิชย์”

การใช้ศาสนาในเชิงพาณิชย์ หมายถึง การนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการสร้างรายได้ เช่น การขายวัตถุมงคล เครื่องรางของขลัง หรือการจัดกิจกรรมทางศาสนาที่มีค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ยังรวมถึงการใช้ภาพลักษณ์ของศาสนาในการโฆษณาหรือการส่งเสริมการขาย ซึ่งในบางครั้งอาจขัดแย้งกับหลักธรรมและจุดประสงค์ดั้งเดิมของศาสนา การนำศาสนาไปใช้ในเชิงพาณิชย์สามารถก่อให้เกิดคำถามด้านจริยธรรม เช่น การใช้ศาสนาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว หรือการบิดเบือนคำสอนเพื่อประโยชน์ทางการค้า ในบางกรณี การสร้างและขายวัตถุมงคลอาจถูกมองว่าเป็นการใช้ความเชื่อของผู้ศรัทธาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลกำไร ทำให้มีการวิจารณ์ถึงความเหมาะสมของการนำพระพุทธศาสนาไปใช้ในการการค้า

ปรากฏการณ์พุทธพาณิชย์อาจทำให้เกิดการลดทอนคุณค่าแท้จริงของพระพุทธศาสนาในสายตาของบางคน เพราะการเน้นเรื่องทางการเงินมากเกินไปอาจทำให้ความสำคัญของการปฏิบัติตามหลักธรรมลดลง ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้และความศรัทธาในศาสนาในระยะยาว ความ

เชื่อทางพุทธพาณิชย์บางส่วนอาจเกิดจากการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น หรือความเชื่อดั้งเดิม เช่น การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การสร้างวัตถุมงคลเพื่อป้องกันภัย หรือเพื่อเสริมโชค ลาภ ซึ่งได้รับการยอมรับในวงกว้างในสังคม การทำเช่นนี้บางครั้งทำให้ศาสนาเข้าถึงคนทั่วไปได้ง่าย ขึ้น แต่ก็อาจถูกวิจารณ์ว่าเป็นการบิดเบือนหลักการที่แท้จริง

พุทธพาณิชย์และไสยพาณิชย์ในพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของไทย ภณกุล ภวคุณวรกิตต์ (2555) ศึกษาการผสมผสานระหว่างพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์ในวิถีชีวิตและการปฏิบัติของ พุทธศาสนิกชนไทย รวมถึงการเชื่อมโยงกับพฤติกรรม “บุญพาณิชย์” ที่สัมพันธ์กับพุทธพาณิชย์และ ไสยพาณิชย์ในพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลถูกรวบรวมจากการสังเกต แบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์เจาะลึกกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องทั้งพระสงฆ์และฆราวาสใน พื้นที่วัดไร่ขิงและวัดไผ่ล้อม จังหวัดนครปฐม รวมถึงการค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสตร์และ ไสยศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า วิถีชีวิตของคนไทยประกอบไปด้วยความเชื่อหลายประการที่สืบเนื่อง จากประวัติศาสตร์ อาทิ ความเชื่อเกี่ยวกับผีบางเทวดา พราหมณ์ และพุทธศาสนา ซึ่งในพุทธศาสนา ไทยเองก็มีการผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และไสยศาสตร์ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของ พิธีกรรมทางพุทธศาสนา เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลของทุนนิยมและบริโภคนิยม การปฏิบัติ ศาสนาของคนไทยก็เปลี่ยนไป โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมที่มีแง่มุมเชิงพาณิชย์

“บุญพาณิชย์” คือพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการพุทธพาณิชย์และ ไสยพาณิชย์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในวิถีปฏิบัติและการแสวงหาบุญ โดยปัจจัยที่ชี้วัดความเป็นพาณิชย์ ประกอบด้วย 5 ประการ ได้แก่ (1) กิจกรรมหรือพิธีกรรม (2) สถานที่ (3) บุคคลในกิจกรรม (4) ค่าใช้จ่าย และ (5) แผนการตลาด แม้พฤติกรรมเหล่านี้อาจไม่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนตาม หลักธรรมของพุทธศาสนา แต่การนำเสนอแนวคิด “พุทธศาสนาเชิงปฏิบัติ” ช่วยให้เข้าใจ การผสมผสานของศาสนากับปรากฏการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อที่พัฒนาขึ้นจากวิถีชีวิต และประสบการณ์ท้องถิ่น

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับพุทธพาณิชย์เกี่ยวข้องกับการตีความคำ สอนของพระพุทธศาสนาเพื่อใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ เมื่อศาสนามีบทบาทในสังคม การใช้ ศาสนาในเชิงพาณิชย์ยังนำไปสู่คำถามทางจริยธรรม โดยเฉพาะการใช้ความเชื่อของผู้ศรัทธาเพื่อ แสวงหาผลกำไร เช่น การขายวัตถุมงคลหรือจัดกิจกรรมทางศาสนาที่มีค่าใช้จ่าย พุทธพาณิชย์ในไทย มักผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น เช่น การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอพรและป้องกันภัย ความเชื่อเหล่านี้ มีรากฐานมาจากการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับไสยศาสตร์และพราหมณ์ซึ่งปรากฏให้เห็นใน พิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวพุทธ แม้จะช่วยให้ศาสนาเข้าถึงคนทั่วไปได้ง่ายขึ้น แต่ก็ถูกวิจารณ์ว่าลดทอน คุณค่าแท้จริงของศาสนา เมื่อพิจารณาในบริบทของตำนานพระพุทธรูปอัสสัมชัญ พุทธพาณิชย์ อาจสะท้อนให้เห็นถึงการที่ผู้คนแสวงหาความศักดิ์สิทธิ์และโชคลาภจากสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การบูชา

พระพุทธบาทเพื่อเสริมความศรัทธา และการสร้างสิ่งมงคลที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระพุทธบาท ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมของคนท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับความเชื่ออื่นในสังคมไทย อมรรตน์ จันทรเพ็ญสว่าง (2537: 75) ให้ความเห็นว่าคงจะหมายได้เพียงว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักที่คนไทยโดยมาก และคนไทยทุกระดับยอมรับนับถือ เมื่อพิจารณาตามหลักฐานต่าง ๆ เช่น ตำนานก็จะเห็นการปรับเปลี่ยนทางความเชื่อจากความเชื่อดั้งเดิมทั้งการปรับโดยสันติหรือปรับโดยขัดแย้งในส่วนที่รับศาสนาพุทธ กับศาสนาพราหมณ์เข้ามา จนกลายเป็นหลักของความเชื่อแล้ว เมื่อมีศาสนาอื่นปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาจึงสะท้อนจากตำนานที่อธิบายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาได้อีกด้วย

จากการศึกษาลักษณะความเชื่อต่าง ๆ ที่มีมาก่อนการเข้ามาของพระพุทธศาสนา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของความเชื่อดั้งเดิม ได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่คนผู้มีความศรัทธาต้องเดินทางแสวงบุญไปกราบไหว้บูชา ด้วยมีความเชื่อตามตำนานที่เล่าขานต่อกันมา พื้นที่ดังกล่าวมักปรากฏในธรรมชาติ เช่นรอยพระพุทธบาท มักปรากฏบริเวณป่า ภูเขา ลานหิน แหล่งน้ำลำธาร ซึ่งเหตุการณ์ที่เล่าไว้ในตำนาน เช่น ตำนานพระพุทธบาท เป็นต้น ได้เล่าสืบต่อ เชื่อมโยงปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อเรื่องนาค ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า ความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อพระเกจิอาจารย์ และความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ ที่บรรพบุรุษที่เคยดำรงอยู่ในพื้นที่นี้เคยนับถือกราบไหว้บูชามาก่อน นำให้เกิดพิธีกรรมที่ผสมผสานทางความเชื่อ เป็นทางออกแห่งความขัดแย้ง ทำให้เกิดการประนีประนอมยอมรับพระพุทธศาสนาและยังเคารพศรัทธาในความเชื่ออื่นได้อย่างกลมกลืน

2.4.2 งานวิจัยเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา

ผู้วิจัยได้ค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาที่มีความเชื่อมโยงกับรอยพระพุทธบาท ในลักษณะของการสร้างพื้นที่ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพระพุทธศาสนา โดยได้เรียบเรียงไว้ดังต่อไปนี้

พิทักษ์ชัย จัตูชัย (2553) ได้วิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี : จากหลักฐานทางโบราณคดี โดยทำการศึกษาจากการสำรวจเพิงหินแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานในบริเวณเทือกเขาภูพระบาท ทั้งนี้เพื่อต้องการทราบถึงร่องรอยของการอยู่อาศัยและการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จากการศึกษาเพิงหินซึ่งเป็นแหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท สามารถกำหนดระยะเวลาของการใช้พื้นที่ได้ 3 ยุคสมัย คือ 1.แหล่งภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ 2. โบราณสถาน

สมัยทวารวดี-ลพบุรี และ 3.โบราณสถานสมัยล้านช้าง-รัตนโกสินทร์ แต่ทั้งนี้แหล่งภาพเขียนสีและโบราณสถานต่างๆ ดังกล่าวนั้นได้มีการใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่องซ้ำซ้อนกันหลายยุคสมัย โดยเพิงหินหลายแห่งมีการคัดแปลงให้เป็นไปตามรูปแบบศิลปกรรมของตามยุคสมัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลทางวัฒนธรรมในบริเวณเทือกเขาภูพระบาทบริเวณเทือกเขาภูพระบาทมีร่องรอยของการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรมมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ มีร่องรอยของการอยู่อาศัยและการประกอบพิธีกรรมในสมัยยุคเหล็ก (ราว 3,000-2,000 ปีมาแล้ว) การดัดแปลงเพิงหินให้เป็นศาสนสถานเนื่องในพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15) สมัยลพบุรี (ราวพุทธศตวรรษที่ 15-18) สมัยล้านช้าง (ราวพุทธศตวรรษที่ 19-21) และสมัยรัตนโกสินทร์ (ปัจจุบัน) ภายใต้บริบทของ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ที่เป็นบริเวณพื้นที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่ให้ความเคารพนับถือและมีการใช้บริเวณพื้นที่เพื่อการประกอบพิธีกรรม ซึ่งอาจเป็นกลุ่มคนในท้องถิ่นหรือกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกลแต่มีความเคารพนับถือต่อบริเวณพื้นที่ที่มีการใช้งานอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ดวงหทัย ลือดัง (2554) ได้ศึกษาการสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอสายใต้ จังหวัดสระบุรี จากการรวบรวมและปริวรรตวรรณกรรมใบลานเรื่องกาเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอสายใต้ จังหวัดสระบุรี ตลอดจนศึกษาบทบาทของประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนแห่งนี้ ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอสายใต้ จังหวัดสระบุรี เป็นประเพณีที่ยังปฏิบัติกันอยู่ ในตอนค่ำของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ในประเพณีนี้พระสงฆ์จะเทศน์เรื่องกาเผือกและชาวบ้านจะจุดประทีปดินกาบูชาแม่กาเผือกผู้เป็นมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ตามเรื่องกาเผือกในคัมภีร์เทศน์ ปัจจุบันผู้สูงอายุ 50 ปีขึ้นไปยังรู้จักเรื่องกาเผือกและยังปฏิบัติพิธีกรรมนี้อยู่ ขณะที่พระสงฆ์ผู้เทศน์กาเผือกที่สามารถอ่าน “หนังสือยวน” หรืออักษรธรรมล้านนาได้และสามารถเทศน์กาเผือกด้วยทำนองธรรมวัตรแบบยวนได้ มีรูปเดียว

การรวบรวมใบลานเรื่องกาเผือกตามวัดต่างๆ ในชุมชนไทยยวน อำเภอสายใต้ จังหวัดสระบุรี รวม 5 ฉบับ และได้นำใบลานฉบับที่พระสงฆ์เทศน์ในปัจจุบัน คือ ฉบับ “พระยากาเผือก” (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ 3) จารโดยพระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโน มาปริวรรตจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทย เพื่อนำมาตรวจสอบกับฉบับ “พระยากาเผือก” (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ 1) พบว่าฉบับที่พระสงฆ์ใช้เทศน์ในปัจจุบันคัดลอกและตัดความมาจากฉบับ “พระยากาเผือก” (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ 1) เพื่อให้สั้นลง สอดคล้องกับการเทศน์ที่รวบรัดให้เร็วขึ้น ประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยยวนเคยมีบทบาทในการสืบทอดความเชื่อเรื่องแม่กาเผือกเป็นมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ และสืบทอดวรรณกรรมเรื่องกาเผือก ขณะเดียวกันก็มีบทบาทในการเสริมกำลังใจแก่ชุมชน ปัจจุบันบทบาทลดลงเนื่องจากความนิยมประเพณีลอยกระทงแบบภาคกลางและการส่งเสริมการท่องเที่ยวตลาดน้ำ

จวน คงแก้ว (2558) ได้ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม พบว่าแนวคิดเรื่องศาสนาที่มนุษย์เป็นผู้เชื่อสิ่งที่สามารถควบคุมมีอิทธิพลเหนือวิถีทางธรรมชาติและวิถีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งได้เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องรอยเท้าที่มาจากความเชื่อว่าเป็นรูปรอยที่เทพเจ้าหรือผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ได้สัมผัสหรือประทับไว้บนโลก หรือเป็นเครื่องหมายที่บรรพบุรุษให้ไว้เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติของคนรุ่นหลัง ส่วนแนวคิดเรื่องพระรัตนตรัยเป็นศรัทธาความเชื่อมั่นที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วนำมาสั่งสอนว่ามีคุณความดีที่ขัดทุกข์ได้จริง พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันเกษมสูงสุดกว่าที่พึ่งอย่างอื่นจริง แนวคิดเรื่องสังเวชนียสถาน และรอยพระพุทธบาทถือว่าเป็นบริโศภเจตีย์และอุทเทสิกเจตีย์ เป็นสื่อสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์เพื่อน้อมรำลึกถึง กราบไหว้บูชาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนโดยมีเจตีย์และสื่อสัญลักษณ์ประเภทต่าง ๆ เป็นหลักฐานซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีสัญญาวิทยาและทฤษฎีสัญลักษณ์ทางศาสนา หมายถึงรูปหรือรอยพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นมาก็ดี รอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ทรงประทับไว้เองก็ดี ก็เพื่อให้มีความหมายแทนพระพุทธเจ้าหรือแทนรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ได้ทรงประทับไว้

ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทมีมูลเหตุมาจากรากฐานธรรมเนียมของชาวอินเดียที่นิยมทำความเคารพผู้ที่พึงเคารพบูชาที่เท้าหรือด้วยการเอามือไปแตะที่เท้าของผู้นั้นและมาจากความเชื่อตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แก่ปุณณิสาสูตร สังยุตตนิกาย อรรถกถา, อรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย, พงศาวดารมหาวงศ์ของประเทศศรีลังกา, วรรณกรรมบาลีรุ่นหลังในประเทศไทย และตำนานเรื่องเล่าในแต่ละประเทศที่ซึ่งมีผู้นับถือพระพุทธศาสนา ส่วนประวัติความเป็นมาของพุทธบาทลักษณะคือรูปมงคลในรอยพระพุทธบาทได้ถูกสร้างขึ้น ตามคติจากอินเดียที่มีแนวคิดเรื่อง มหาปุริสลักษณะ 32 ประการ เพื่อจะแสดงสัญลักษณ์ว่าเป็นรอยพระพุทธบาทและตามคติจากศรีลังกาที่ถือตามคัมภีร์ขนาลังการฎีกา คัมภีร์นี้ได้บอกรายละเอียดของรูปมงคล 108 ประการไว้ รอยพระพุทธบาทและพุทธบาทลักษณะได้มีพัฒนาการรูปแบบไปตามแนวคิดที่มีลักษณะที่ซับซ้อนขึ้นเป็นลำดับในประเทศต่างๆ เริ่มจากสร้างรอยพระพุทธบาทคู่อย่างเดียว ต่อมาได้เพิ่มรูปธรรมจักรไว้ตรงกลางฝ่าพระบาททั้งสองข้าง ต่อมาก็ได้เพิ่มรูปมงคลเป็น 3 ประการ และเป็น 8 ประการ ครั้นต่อมาได้เพิ่มรูปมงคลให้มากขึ้นถึง 108 ประการ ทั้งในรอยพระพุทธบาทคู่และรอยพระพุทธบาทเดี่ยว ซึ่งนิยมสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน รอยพระพุทธบาทและพุทธบาทลักษณะมีคุณค่าต่อพุทธศิลป์ ตามศิลปะนิยมในสังคมไทย ด้านสถาปัตยกรรม ด้านประติมากรรมด้านจิตรกรรม ด้านวรรณกรรม และด้านอื่นๆ เช่น ด้านจิตใจ ด้านการศึกษาเพื่อให้เข้าถึงหลักธรรมด้านเศรษฐกิจและสังคม และรอยพระพุทธบาทก่อให้เกิดประเพณีต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทโดยตรงหลายประการ

พุทธบาทลักษณะคือสื่อสัญลักษณ์รูปมงคลในรอยพระพุทธบาทในยุคแรกมีรูปธรรมจักรเพียงประการเดียว รูปธรรมจักรสัมพันธ์กับพุทธธรรมคือธรรมจักรกัปวัตตนสูตร ยุคต่อมามีรูปมงคล 3 ประการ คือธรรมจักร ตรีรัตนและสวัสดิกะ, ตรีรัตนสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือ แทน

พระพุทธองค์ในสภาวะอันเป็นรูปปรากฏของสังขาร และสวัสดิกะสัมพันธ์กับวัฏฏะ 3, ยุคต่อมาได้เพิ่มรูปมณฑลมากขึ้นเป็น 8 ประการสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือ โลกุตตรธรรม 4, มหาปรีสลักษณะ 32, พุทธรัตนะ ฉัมมรัตนะและสังฆรัตนะ, อรหัตตมัคคญาณและอรหัตตผลญาณ และยุคหลังต่อมานิยมทำพุทธบาทลักษณะให้มีรูปมณฑล 108 ประการ ในประเทศไทยได้นิยมใช้จำนวนเลข 108 ในทางพุทธศาสตร์และในทางไสยศาสตร์ โดยภาพรวมรูปมณฑล 108 ประการสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมโดยเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่บ่งชี้ถึงหลักพุทธธรรมหลายประการเช่น มหาปรีสลักษณะ 32, บารมี 10, บุปผา 2 เป็นต้น ส่วนรูปมณฑลทั้ง 108 ประการในรอยพระพุทธรูปที่นักโบราณคดีได้แบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือประเภทที่เป็นสัญลักษณ์ของโชคลาภความเจริญและความสมบูรณ์สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือ บุญกิริยาวัตถุ 3, สิกขา 3, จักร 4, อิทธิบาท 4, รุทนิ 4 และทิวภูมิธัมมิกัตถประโยชน์ 4, ประเภทที่เป็นสัญลักษณ์เครื่องประกอบพระบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม คือ ทศพิชราชธรรม 10 และประเภทที่เป็นสัญลักษณ์อันเป็นส่วนประกอบของภาพ, ภูมิในระบบจักรวาลสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม คือ ภาพ 3, ภูมิ 4 และกฎแห่งกรรม

โสภณ จาเลิศ (2559) ได้วิเคราะห์ความเชื่อและการบูชาเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปของชาวพุทธล้านนา พบว่าความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนานั้น มีความเชื่อเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มหนึ่งเชื่อว่า รอยพระพุทธรูปนั้น มีทั้งรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับไว้ด้วยพระองค์เอง และมีทั้งรอยพระพุทธรูปที่มนุษย์สร้างขึ้น อีกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นส่วนความเชื่อเกี่ยวกับการบูชารอยพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนานั้นสามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่มเช่นเดียวกัน คือ กลุ่มหนึ่งเชื่อว่าผู้ที่สักการะกราบไหว้บูชารอยพระพุทธรูปเมื่อเสียชีวิตไปแล้ว จะไม่ตกไปสู่อบายภูมิ อีกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าการที่จะตกไปสู่อบายภูมิหรือสุคติภูมินั้น ขึ้นอยู่กับวาระจิตสุดท้ายขณะเสียชีวิต ถ้าจิตยึดเหนี่ยวอยู่กับสิ่งที่เป็นกุศล เมื่อจิตดับมีโอกาสดำเนินไปสู่สุคติภูมิ ดังนั้น ผู้ที่สักการะกราบไหว้บูชารอยพระพุทธรูปอยู่เสมอ เมื่อใกล้เสียชีวิตอาจทำให้จิตระลึกรถึงสิ่งที่เป็นกุศลจึงไม่ตกไปสู่อบายภูมิ แต่ถ้าจิตยึดเหนี่ยวอยู่กับสิ่งที่เป็นอกุศลก็มีโอกาสไปสู่อบายภูมิได้ สำหรับความเชื่อเกี่ยวกับการบูชารอยพระพุทธรูปของชาวพุทธล้านนานั้นมีความเชื่อแบ่งเป็นสองกลุ่มสอดคล้องกับข้างต้น แต่การบูชารอยพระพุทธรูปนั้นชาวพุทธล้านนาเชื่อว่าต้องคำนึงถึงความสะอาดทั้งร่างกายและจิตใจ กล่าวคือชำระร่างกายให้สะอาดและรักษาศีล 5 หรือศีล 8 ให้บริสุทธิ์ก่อนบูชารอยพระพุทธรูป นอกจากนี้ต้องถอดหมวก ถอดรองเท้า สุภาพสตรีห้ามเข้าในที่ต้องห้าม การบูชาโดยปกติจะบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนและปิดทอง แต่การบูชาประจำปีนั้น จะใช้น้ำมันส้มป่อย บางแห่งจะใช้น้ำจากบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ หรือน้ำสรงพระราชทานในการสรงน้ำพระพุทธรูปประจำปีสำหรับผู้เป็นประธานในพิธี ประชาชนทั่วไปใช้น้ำมันส้มป่อยธรรมดา ไม่คายานหามาจากเมล็ด ถ่มน้ำลาย บริเวณรอยพระพุทธรูป จึงให้ความเคารพยำเกรงด้วยกาย วาจา ใจ ชาวพุทธล้านนาใช้น้ำส้มป่อยในการสรงน้ำรอยพระพุทธรูปเพราะชาวล้านนาเชื่อว่าส้มป่อยเป็นพืชศักดิ์สิทธิ์ที่

ขจัดสิ่งชั่วร้ายออกไปจากชีวิต เพราะคำว่า “ปอย” หมายถึง ปลดปล่อยสิ่งจัญไร อัปมงคลออกไป สำหรับความเชื่อเกี่ยวกับอานิสงส์ของการบูชารอยพระพุทธรูปในช่วงเวลาที่มีชีวิตอยู่ ชาวพุทธล้านนาเชื่อว่าจะทำให้ตนเองและครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากโรคภัย แคล้วคลาดจากอันตรายมีความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน และฝนตกต้องตามฤดูกาล นับว่าเป็นความเชื่ออันทรงคุณค่าที่บรรพบุรุษของไทยล้านนาได้ปลูกฝังและถ่ายทอดมายังอนุชนรุ่นหลังอย่างมีนัยยะสำคัญ

จากตัวอย่างงานวิจัยข้างต้นเป็นการศึกษาที่เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาที่เชื่อมโยงกับรอยพระพุทธรูปทั้งโดยตรงและโดยอ้อม งานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรง เป็นศึกษาในพื้นที่ที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในลักษณะของความเชื่อ ดังเช่นงานวิจัยของ พัทธ์ชัย จิตุชัย (2553) ได้วิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี: จากหลักฐานทางโบราณคดี งานวิจัยของ จวน คงแก้ว (2558) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม พบว่าแนวคิดเรื่องศาสนาที่มนุษย์เป็นผู้เชื่อสิ่งที่สามารถควบคุมมีอิทธิพลเหนือวิถีทางธรรมชาติและวิถีชีวิตของมนุษย์ และงานวิจัยของ โสภณ จาเลิศ (2559) ได้วิเคราะห์ความเชื่อและการบูชาเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปของชาวพุทธล้านนา ถือเป็นงานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูปโดยตรง ส่วนที่เกี่ยวข้องโดยอ้อมที่ยกมา คือ งานวิจัยของ ดวงหทัย ลือดัง (2554) ได้ศึกษาการสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยวน อำเภอสายยาว จังหวัดสระบุรี ซึ่งผลการศึกษานี้แสดงให้เห็นความเชื่อของการรับรู้และการบูชารอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์ผ่านกัณฑ์เทศน์เรื่องกาเผือก แต่ถึงอย่างไรก็ตามงานวิจัยข้างต้นเป็นการศึกษาในเชิงพื้นที่เฉพาะและตัวบทที่ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรม หากเพิ่มในส่วนที่เป็นข้อมูลคติชนด้านการใช้ถ้อยคำ เช่น ตำนาน เรื่องเล่า เป็นอาจทำให้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาที่หลากหลายและชัดเจนเพิ่มขึ้น

2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน

การค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมวัฒนธรรมอีสาน เป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ในขอบเขตด้านพื้นที่ คือภาคอีสาน ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญเพื่อประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลในบริบทเชิงพื้นที่สังคมวัฒนธรรมอีสาน ดังข้อมูลต่อไปนี้

2.5.1 เอกสารเกี่ยวกับพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน

การศึกษาข้อมูลทางพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมอีสาน ในงานวิจัยเล่มนี้คือพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน ของประเทศไทย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ค้นพบรอยพระพุทธรูปมากถึง 224 แห่ง มากที่สุดในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ในเบื้องต้นผู้วิจัยจึงนำเสนอในเป็นความ

เป็นมาของพื้นที่อีสาน ภูมิประเทศและอาณาบริเวณ ประวัติพื้นที่อีสาน ประชากรและชาติพันธุ์ สภาพชุมชนและที่ตั้งถิ่นฐาน ความเชื่อและศาสนา ภาษาและวรรณกรรมอีสาน ตามลำดับต่อไปนี้

2.5.1.1 ความเป็นมาของพื้นที่อีสาน

การอธิบายความเป็นมาของพื้นที่อีสาน มีงานค้นคว้าของ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2549) ที่อธิบายคำว่า “อีสาน” คำว่า “อีสาน” มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต “อิตาน” ซึ่งหมายถึงพระศิวะ เทพประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หลัง พ.ศ. 1000 คำนี้ถูกใช้ทั้งในชื่อรัฐ “อีสานปุระ” และพระราช “อีสานวรมัน” ต่อมา “อีสาน” ในรูปคำบาลีหมายถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย อีสานเป็นชื่อที่ใช้เรียกพื้นที่ ไม่ใช่ชื่อชนชาติ ผู้คนในภาคนี้มีที่มาจากการผสมผสานของหลายชาติพันธุ์ แบ่งเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมและคนจากภายนอก

คนพื้นเมืองดั้งเดิมในภาคอีสานมีชีวิตร่อนเร่อยู่นานกว่า 5,000 ปี โดยมีหลักฐานโบราณคดียืนยันการตั้งถิ่นฐาน การเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ภูเวียง จังหวัดขอนแก่น แม้ไม่ชัดเจนว่าเป็นชนเผ่าใด แต่แบ่งได้เป็นสองกลุ่มหลัก: กลุ่มที่สูง ซึ่งเพาะปลูกด้วยวิธีเผาป่าและทำไร่แบบพื้นฐาน มักโยกย้ายที่เพาะปลูกใหม่ และมีความชำนาญในการถลุงโลหะ กับกลุ่มที่ราบ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำ มีทักษะด้านการเกษตรและระบบชลประทานที่พัฒนาขึ้น ส่งผลให้พื้นที่อุดมสมบูรณ์ ผลผลิตเพียงพอจนเกิดการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น กลุ่มทั้งสองนี้มักแลกเปลี่ยนและผสมผสานทางเผ่าพันธุ์ วัฒนธรรม และสังคม จนกลายเป็นชาวสยามในที่สุด

คนภายนอกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์สุวรรณภูมิและคนอีสาน แบ่งเป็นสองกลุ่มหลัก: กลุ่มแรกเมื่อประมาณ 3,000 ปีก่อน มาจากตอนใต้ของจีน เช่น ยูนนาน กวางสี และเวียดนาม พวกเขานำเข้าภาษาตระกูลไทย-ลาวและระบบความเชื่อ เช่น ประเพณีการฝังศพครั้งที่สองและมโหรีทีก กลุ่มนี้เคลื่อนย้ายไปทั่วภูมิภาค รวมถึงลุ่มน้ำสาละวินและเจ้าพระยา กลุ่มที่สองมาจากชมพูทวีปและลังกาเมื่อประมาณ 2,000 ปีก่อน โดยมีพ่อค้าและนักบวชเข้ามาเผยแพร่ศาสนาพุทธและพราหมณ์ผ่านการค้าขายทางฝั่งทะเลอันดามันและสองฝั่งโขง

คนภายนอกที่เข้ามาในอีสานยุคต้นประวัติศาสตร์ แบ่งออกเป็น 5 ตระกูลภาษา ได้แก่ มอญ-เขมร (เช่น ข่า, ส่วย), ขวา-มลายู (เช่น จาม, มลายู), ไทย-ลาว (เช่น ไทย, ลาว), จีน-ทิเบต (เช่น กะเหรี่ยง), และม้ง-เมี่ยน (เช่น ม้ง, เมี่ยน) กลุ่มเหล่านี้เข้ามาและผสมผสานกัน ทั้งด้านวัฒนธรรมและเชื้อชาติ เมื่อพราหมณ์และพุทธศาสนาเข้ามาถึง ดินแดนอีสานก็เปลี่ยนไป มีการเคลื่อนย้ายเผ่าพันธุ์จากหลายทิศ เช่น ข่าในลาว, กูยในอีสาน, จามในเวียดนาม, และกลุ่มเวียด, สยาม, ลาว, รวมถึงชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พวกเหล่านี้ถือเป็นบรรพชนคนอีสานในปัจจุบัน

โดยเฉพาะพวกจาม เป็นชนเผ่ากลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ระหว่างทะเลจีนใต้กับเทือกเขาอันนาม ในทางเชื้อชาติพวกจามมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนบทที่สูง นับเป็นข่ากลุ่มหนึ่ง ทางด้านวัฒนธรรมพวกจามมีความเชื่อของตนเองมาก่อนที่จะรับนับถือฮินดู-พุทธ โดยได้รับการยกย่องว่า

ชำนาญการค้าทางทะเล การประมง มีความสามารถในการเดินเรือทะเล ในเอกสารจีนโบราณกล่าวถึง พวกจามว่า สลัดทะเล พวกจามเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่มีความเจริญ และมีรัฐของตนเองที่ชื่อจามปาอยู่ใกล้ ทะเลในเขตเวียดนามภาคกลาง จึงมีฐานะเป็นผู้มีอารยธรรมสูงกว่าชนพื้นเมือง แหล่งอารยธรรมของ จามที่อยู่ใกล้แม่น้ำโขงก็คือปราสาทวัดภูที่จัมปาสัก กับชิ้นส่วนของศาสนสถานที่อยู่บลราชธานี

ความเป็นมาของพื้นที่อีสาน จึงมีที่มาจากการเรียกชื่อตามทิศทางในภูมิภาคของ ประเทศไทย คนในภาคอีสานมีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เมื่อมาอาศัยอยู่ร่วมกันเกิดการแลกเปลี่ยน ผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม สังคมและวัฒนธรรม เมื่อศาสนาฝั่งเอเชียตะวันออก ได้แก่ พระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ ได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนนี้ มีส่วนหลักทำให้สังคมวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายอยู่แล้ว เปลี่ยนแปลงและผสมกลมกลืนไปตามกาลเวลาและความเจริญของโลกในแต่ละยุคสมัย

ตำนานพระพุทธรูปในอีสานมีความเชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการเผยแผ่ของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามาในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะในช่วงที่มีการอพยพของผู้คนจากชมพูทวีป (อินเดีย) และลังกาทวีป (ศรีลังกา) ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปในภูมิภาคอีสาน ผู้คนเชื่อว่าเมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาสู่ ดินแดนนี้ พระองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการเสด็จมา ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงอิทธิพลของศาสนาพุทธในบริบทสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้

ตำนานพระพุทธรูปในอีสานมีลักษณะการผสมผสานความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ หลากหลายที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนี้ ความเชื่อในรอยพระพุทธรูปนั้นเป็นการผนวกเข้ากับความเชื่อ ดั้งเดิมของชนพื้นเมือง เช่น ความเชื่อในธรรมชาติ ศาสนาพื้นบ้าน และการเคารพบูชาแหล่งน้ำ ภูเขา และดินแดนศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวและการรับเอาศาสนาพุทธเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและความเชื่อของผู้คน

พื้นที่ภูเขาและภูมิประเทศในอีสานภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นที่สูงและพื้นที่ราบของ ภาคอีสาน เช่น ในพื้นที่ภูเวียงหรือภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในจังหวัดต่าง ๆ มีความสำคัญในตำนานพระพุทธรูป บริเวณเหล่านี้มักถูกระบุว่าเป็นที่ประดิษฐานของรอยพระพุทธรูป และเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนมักมาสักการะ ความสำคัญของภูมิประเทศและธรรมชาติเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงกับ ความเชื่อทางศาสนาและการเคารพบูชาของกลุ่มชนต่าง ๆ ในภูมิภาคอีสาน ตำนานพระพุทธรูปใน อีสานจึงสามารถสะท้อนถึงความหลากหลายของวัฒนธรรมและการผสมผสานทางความเชื่อใน ภูมิภาคนี้ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในบริบทของการผสมผสานระหว่างความเชื่อท้องถิ่นและศาสนา พุทธที่ถูกนำเข้ามาจากภายนอก

2.5.1.2 ภูมิประเทศและอาณาบริเวณ

ภาคอีสานเป็นที่ราบสูงแบบแอ่งแผ่นดินตันหรือที่เรียกกันว่า ที่ราบสูงโคราช (Khorat Plateau) ซึ่งมีลักษณะคล้ายถ้วยที่ลาดเอียงจากตะวันตกไปตะวันออก ขอบเขตของที่ราบถูกล้อมรอบด้วยภูเขาสูงและปกคลุมด้วยหินประเภทต่าง ๆ เช่น หินกรวดมนและหินดินดาน การศึกษาทางธรณีวิทยาพบว่า แผ่นดินอีสานมีอายุจากช่วงปลายมหายุคเมโสโซอิก และที่ราบนี้เคยเป็นทะเลตื้นที่มีการทับถมของตะกอนจนกลายเป็นชั้นเกลือหิน ต่อมาในมหายุคซีโนโซอิก การบีบตัวของเปลือกโลกทำให้เกิดรอยเลื่อนและภูเขา เช่น เทือกเขาเพชรบูรณ์และภูพาน ซึ่งแบ่งที่ราบออกเป็นสองส่วนหลักคือ “แอ่งสกลนคร” ทางตอนเหนือและ “แอ่งโคราช” ทางตอนใต้

แอ่งโคราช ครอบคลุมพื้นที่กว้างใหญ่ในภาคอีสานถึง 3 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งหมด มีความสูงเฉลี่ย 120-170 เมตรจากระดับน้ำทะเล ปัจจุบันเป็นที่ราบลุ่มต่ำที่มีแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีเป็นแม่น้ำหลัก ที่ราบแอ่งโคราชครอบคลุมจังหวัดหลายแห่งตั้งแต่ทางตะวันตก เช่น นครราชสีมา และชัยภูมิ ไปจนถึงทางตะวันออกถึงอุบลราชธานี และถูกล้อมรอบด้วยเทือกเขาเพชรบูรณ์, ดงพญาเย็น, สันกำแพง, พนมดงรัก, และภูพาน

แอ่งสกลนคร ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของภาคอีสาน มีขนาดเล็กกว่าแอ่งโคราช และมีความสูงเฉลี่ย 140-180 เมตรจากระดับน้ำทะเล แม่น้ำสำคัญคือแม่น้ำสงคราม แอ่งสกลนครครอบคลุมพื้นที่ในจังหวัดอุดรธานี, หนองคาย, สกลนคร, และนครพนม โดยมีหลุมแอ่งทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ เช่น หนองหานหลวง และหนองหานกุมภวาปี

ภูมิประเทศของภาคอีสานมีลักษณะเป็นโคกสูงสลับแอ่งที่เกิดจากการพังทลายของหิน การกระทำของน้ำ และการละลายของเกลือหินใต้ดิน ทำให้เกิดเนินเขาเตี้ย ๆ หรือที่เรียกว่า “โคก” หรือ “โพน” สลับกับแอ่งที่ลุ่มมีน้ำขังเป็นหนอง บึง ต่าง ๆ การมีชั้นของเกลือหินทำให้พื้นดินบางแห่งเป็นดินเค็ม ส่งผลกระทบต่อการเกษตรและการใช้น้ำ

ภูมิประเทศแบบที่ราบลุ่มน้ำเกิดจากการกัดเซาะของลำน้ำและการทับถมทำให้ที่ราบในแอ่งมีลักษณะราบเรียบ ซึ่งมักประสบปัญหาอุทกภัย ที่ราบลุ่มน้ำในแอ่งโคราชมีที่ราบลุ่มแม่น้ำชีและแม่น้ำมูล ส่วนที่ราบลุ่มน้ำในแอ่งสกลนครเป็นที่ราบลุ่มน้ำขนาดเล็กกระจายทั่วบริเวณ มีลักษณะพิเศษคือเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง และในช่วงฤดูฝนจะกลายเป็นแหล่งประมงสำคัญ

แม่น้ำเป็นเส้นทางชีวิตและแหล่งอารยธรรมของอีสาน มีลำน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตและวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้ ได้แก่ แม่น้ำสงคราม, แม่น้ำชี, แม่น้ำมูล, และแม่น้ำโขง แม่น้ำโขงมีความสัมพันธ์กับระบบการระบายน้ำของอีสาน โดยลำน้ำและแม่น้ำในภูมิภาคนี้ไหลลงสู่แม่น้ำโขงผ่านแม่น้ำมูลที่เป็นสาขาสำคัญที่สุด และแม่น้ำชีที่เป็นสาขาสมทบของแม่น้ำมูล ส่วนแม่น้ำสงครามเป็นสาขาสำคัญในตอนบนของภูมิภาค ภาคอีสานมีเขตต้นน้ำสำคัญสามเขต ได้แก่ เขตสันปันน้ำของเทือกเขาด้านตะวันตก ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำมูลและชี, เขตสันปันน้ำของเทือกเขาทางด้านใต้ที่

เป็นต้นกำเนิดลำน้ำสาขาย่อยของแม่น้ำมูล, และเทือกเขาภูพานที่เป็นแหล่งต้นน้ำของแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช โดยน้ำจากแอ่งโคราชไหลลงสู่แม่น้ำชี และน้ำจากแอ่งสกลนครไหลลงสู่แม่น้ำสงคราม และแม่น้ำโขง

แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำขนาดใหญ่และสำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความยาวถึง 4,590 กิโลเมตร เป็นอันดับ 10 ของโลกและมีปริมาณน้ำมากเป็นอันดับ 6 ของโลก แม่น้ำโขงไหลผ่านหลายประเทศ รวมถึงจีน, พม่า, ไทย, ลาว, กัมพูชา, และเวียดนาม แบ่งออกเป็นสองตอน คือ แม่น้ำโขงตอนบนในจีน, พม่า, และลาว และแม่น้ำโขงตอนล่างในลาว, กัมพูชา, และเวียดนาม นอกจากความสำคัญทางภูมิศาสตร์และเศรษฐกิจแล้ว แม่น้ำโขงยังมีความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งโขง เช่น ความเชื่อในพญานาคและพิธีกรรมจับปลาบึก แม่น้ำโขงตอนบนมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาทิเบต ไหลผ่านมณฑลเสฉวนและแคว้นสิบสองปันนา จากนั้นเข้าสู่ไทยที่สามเหลี่ยมทองคำ และเป็นเส้นกั้นพรมแดนไทย-ลาว ไหลผ่านหลายจังหวัดในภาคอีสานจนถึงทะเลจีนใต้

แม่น้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงโดยตรงในภาคอีสานประกอบด้วย

แม่น้ำเลย ที่ไหลลงจากภูกระดึง จังหวัดเลย

แม่น้ำเหือง เป็นเส้นกั้นพรมแดนไทย-ลาว ในจังหวัดเลย

ห้วยหลวง ไหลในเขตจังหวัดอุดรธานีและหนองคาย

แม่น้ำก่ำ ไหลลงจากหนองหาน จังหวัดสกลนคร

แม่น้ำมูล เป็นสาขาที่สำคัญที่สุดของแม่น้ำโขง มีต้นกำเนิดระหว่างเขาวงกับเขาละมั่ง ในเขตเทือกเขาสันกำแพง จังหวัดนครราชสีมา ไหลยาว 641 กิโลเมตร และมีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 70,100 ตร.กม. แม่น้ำมูลมีความลาดชันน้อยมาก เฉลี่ย 16 เซนติเมตรต่อกิโลเมตร ทำให้ที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลมักถูกน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี เนื่องจากไม่สามารถระบายน้ำได้ทันกับปริมาณน้ำ และขึ้นหินดินดานลูกรังในบริเวณที่ลุ่มน้ำทำให้น้ำไม่สามารถซึมได้ สาขาของแม่น้ำมูลที่สำคัญได้แก่ ลำตะคอง ลำจักราช ลำแะ ลำพระเพลิง (นครราชสีมา) ลำปลายมาศ (บุรีรัมย์) ลำชีและลำน้ำเสียว (สุรินทร์) ห้วยทับทัน ห้วยสำราญ (ศรีสะเกษ) ลำเซบก ลำเซบาย ลำโดมใหญ่ และลำโดมน้อย (อุบลราชธานี) แม่น้ำมูลไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

แม่น้ำชี เป็นแม่น้ำที่มีความยาวเป็นอันดับสองของภาคอีสาน มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 55,100 ตร.กม. ต้นกำเนิดจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งมีพื้นที่ค่อนข้างแห้งแล้ง จึงมีปริมาณน้ำไม่มากนัก แม่น้ำชีรับน้ำหลักจากสาขาทางเหนือ ได้แก่ ลำน้ำพอง: สาขาสำคัญที่สุดของแม่น้ำชี ยาว 275 กิโลเมตร มีความสำคัญทางเศรษฐกิจสูง โดยเฉพาะหลังการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ และลำน้ำปาว: เป็นสาขาสำคัญอันดับสองของแม่น้ำชี ยาว 236 กิโลเมตร ต้นน้ำอยู่บริเวณเทือกเขาภูพานและหนองหานกุมภวาปี สาขาสำคัญอื่น ๆ ของแม่น้ำชี ได้แก่ ลำน้ำพรม (ชัยภูมิ) และลำน้ำยั้ง (กาฬสินธุ์)

แม่น้ำสงคราม เป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญที่สุดของภาคอีสานตอนบนมีต้นน้ำในเขตเทือกเขาภูพานมีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 20,411 ตร.กม. มีความยาว 420 กิโลเมตร ตลอดสองฝั่งของแม่น้ำ โดยเฉพาะในเขตสกลนครและนครพนมจะมีลักษณะเป็นทุ่งหญ้าและเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงพื้นที่ที่มีฝนตกและมีระดับน้ำสูงขึ้นกลายเป็นทะเลสาบเล็ก ๆ จำนวนมากเป็นแหล่งทำการประมง ที่สำคัญมากที่สุดของภาคอีสาน ลำน้ำสาขาที่สำคัญได้แก่ ลำน้ำอูน ซึ่งมีกำเนิดอยู่บนเทือกเขาภูพาน ความยาวประมาณ 270 กิโลเมตร

ภาคอีสาน มีชื่อเรียกตามลักษณะภูมิประเทศว่า “ที่ราบสูงโคราช” (Khorat Plateau) เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงซึ่งเริ่มจากภูเขาทางทิศใต้และทิศตะวันตก ไปจนถึงแม่น้ำโขงทางตอนเหนือและตะวันออก โดยมีเทือกเขาภูพานเป็นแนวคั่นตามธรรมชาติ ภูมิภาคนี้แบ่งออกเป็นแอ่งที่ราบใหญ่สองแอ่ง คือ “แอ่งสกลนคร” และ “แอ่งโคราช” ภูมิภาคนี้มีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยมีแม่น้ำโขง, แม่น้ำมูล, และแม่น้ำชีเป็นเส้นทางติดต่อที่สำคัญ หลักฐานการดำรงชีพและการตั้งถิ่นฐานของคนโบราณ เช่น ภาพเขียนในถ้ำและเพิงผา เครื่องมือหินกะเทาะ และชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำต่าง ๆ แสดงถึงความสำคัญของพื้นที่นี้ในประวัติศาสตร์

เนื้อหาเกี่ยวกับภูมิประเทศและอาณาบริเวณของภาคอีสานนั้น มีความสำคัญต่อการเข้าใจตำนานพระพุทธรูปอีสานอย่างลึกซึ้ง เพราะภูมิประเทศที่เป็นเอกลักษณ์ของภาคนี้ได้สะท้อนถึงวัฒนธรรมและความเชื่อที่มีมาอย่างยาวนานของคนในภูมิภาคนี้ กล่าวคือ ที่ราบสูงโคราช และแอ่งสกลนคร เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะภูมิประเทศที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น แอ่งที่ราบลุ่มและโคกสูง ซึ่งมีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในสมัยโบราณ พื้นที่เหล่านี้เป็นจุดเชื่อมโยงทางการค้าและวัฒนธรรม รวมถึงเป็นสถานที่ที่มีการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระพุทธรูปอีสาน ตำนานพระพุทธรูปอีสาน มักเกี่ยวข้องกับการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศ เช่น การสร้างวัดหรือพระพุทธรูปที่เกี่ยวข้องกับการบูชาพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลต่อชุมชน

แม่น้ำในภาคอีสาน เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี เป็นเส้นทางสำคัญที่เชื่อมโยงชุมชนและเป็นแหล่งทรัพยากรน้ำที่สำคัญ ตำนานพระพุทธรูปอีสานอาจมีการเชื่อมโยงกับการใช้แม่น้ำเหล่านี้ในฐานะที่เป็นเส้นทางเดินทางและเป็นแหล่งอารยธรรม เช่น การค้นพบรอยพระพุทธรูป หรือการสร้างรอยพระพุทธรูปใกล้แม่น้ำที่สำคัญ รวมถึงเทือกเขาภูพานที่แบ่งแอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร มีบทบาทสำคัญในตำนานพระพุทธรูปอีสาน เนื่องจากภูเขามักถูกถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในหลายวัฒนธรรม และอาจมีการเชื่อมโยงกับการสร้างพระพุทธรูปบนภูเขาหรือสถานที่ที่สูงเพื่อแสดงถึงความสูงส่งและความศักดิ์สิทธิ์

ภูมิประเทศที่มีโคกสูงสลับแอ่ง ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย ตำนานพระพุทธรูปอีสานสามารถสะท้อนถึงการสร้างสถานที่บูชาและการใช้

ภูมิประเทศในความเชื่อของท้องถิ่น เช่น การเลือกสถานที่ตั้งพระพุทธรูปบาทบนภูเขาหรือโคกสูงเพื่อให้เข้ากับความเชื่อและพิธีกรรมท้องถิ่น การเชื่อมโยงภูมิประเทศกับตำนานพระพุทธรูปอีสาน จึงอาจช่วยให้เข้าใจบริบททางวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวอีสานในอดีตได้ดียิ่งขึ้น และสะท้อนถึงความสำคัญของภูมิประเทศในการพัฒนาวัฒนธรรมและศาสนาในภูมิภาคนี้

2.5.1.3 ประวัติพื้นที่อีสาน

พื้นที่อีสานมีการพบแหล่งโบราณคดีทั้งก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์จำนวนมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอีสานเป็นดินแดนที่มีผู้คนอยู่อาศัยมาตั้งแต่อดีต ชุมชนต่าง ๆ ได้มีพัฒนาการต่อเนื่องจนเกิดเป็นรัฐ โดยมีแหล่งชุมชนโบราณจำนวนมากกระจายอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำชี และลุ่มแม่น้ำมูล โดยแบ่งเป็นกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีซึ่งนิยมทำคูน้ำคันดินเป็นวงรีหรือวงกลมรอบเมือง นิยมตั้งเมืองใกล้แหล่งน้ำเพื่อสะดวกในการชักน้ำเข้ามาเก็บในคูเมือง และกลุ่มวัฒนธรรมขอมที่ผังเมืองมักจะเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีการขุดบารายไว้เป็นแหล่งน้ำในเมือง

จากหลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดีที่แพร่ขยายครอบคลุมดินแดนอีสานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 หลังจากนั้นอาณาจักรขอมได้ขยายอิทธิพลเข้ามาสู่ดินแดนอีสาน โดยมีอิทธิพลสูงมากในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 – 18 อย่างไรก็ตาม เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1761) อิทธิพลของขอมในแผ่นดินอีสานเริ่มเสื่อมลง และเป็นการเริ่มยุคอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างในรัชสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม (พ.ศ. 1896-1916) ที่ก่อตัวเข้มแข็งขึ้นในลุ่มแม่น้ำโขงได้แผ่ขยายเข้ามาในดินแดนอีสาน ครอบคลุมอาณาเขต 2 ฟังลุ่มแม่น้ำโขง ชุมชนโบราณขนาดใหญ่เริ่มเปลี่ยนเป็นชุมชนขนาดเล็ก และรับอิทธิพลแบบของล้านช้าง

งานเขียนด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสิลา วีระวงส์ กล่าวว่า หัวเมืองภาคอีสานของไทยนับตั้งแต่หนองหานลงไปจนถึงเมืองร้อยเอ็ด แต่ก่อนอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรขอม ต่อมาได้ตกเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงในปี พ.ศ.1827 เมื่อถึงสมัยพระเจ้าอู่ทองสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นในปี พ.ศ.1893 แขวงเมืองร้อยเอ็ดได้ตกอยู่ใต้ปกครองของอยุธยา ดังนั้นพระเจ้าฟ้างุ้มจึงยกทัพลงไปตีเอาเมืองร้อยเอ็ดและเมืองอื่น ๆ เช่น เมืองพระศาสด์ เมืองพระสะเซียน เมืองพระลิง เมืองพระนารายณ์ เมืองพระนาเทียน เมืองเซะมาด เมืองสะพังสีแจ เมืองโพนผิงแดด เป็นต้น

เมื่ออาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านช้างขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในดินแดนอีสาน ทั้งสองอาณาจักรจึงประนีประนอมปักปันเขตแดนในสมัยพระเจ้าอู่ทอง โดยอาณาจักรล้านช้างทำการปกครองตั้งแต่ “ดงสามเส้า” หรือ “ดงพระยาไฟ” ไปจนถึงภูพระยาพ้อและแดนเมืองนครไทย และรวมก่อตั้งเป็นอารยธรรมลุ่มน้ำโขง ถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์อีสาน-ล้านช้าง

ประวัติศาสตร์ล้านช้างมีจุดเริ่มต้นจากเรื่องเล่าและตำนานที่บันทึกในเอกสารโบราณ เช่น คัมภีร์ใบลานและจารึก เช่น เรื่องท้าวฮุ่ง-ท้าวเจือง และพื้นขุนบรม ซึ่งสะท้อนพัฒนาการทางสังคมและการเมืองของชุมชนลุ่มน้ำโขง ตำนานพื้นขุนบรมกล่าวถึงขุนบรมราชาธิราช ผู้ครองนครหนองแส และส่งพระโอรสทั้ง 7 องค์ไปสร้างบ้านเมืองในดินแดนอุษาคเนย์ ซึ่งกลายเป็นต้นกำเนิดของอาณาจักรล้านช้าง ความเชื่อเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อกลุ่มชนล้านช้างและถูกยกย่องให้เป็นบรรพบุรุษของชาติพันธุ์ไท (Tai) โอรสทั้ง 7 ได้ไปสร้างเมืองบ้านเมืองต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ขุนลอ หรือ ขุนขวา บุตรคนโต ให้ไปเมืองเชียงตุงเชียงทอง
- 2) ขุนยี่ผาลาน ไปสร้างเมืองด้าหอ หรือเมืองหอแตก หรือหอแต
- 3) ขุนสามจุสง ไปสร้างเมืองจุฬณี คือแคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหกในปัจจุบัน
- พงศาวดารล้านช้างกล่าวว่าขุนสามจุสงไปสร้างเมืองบัวชุม หรือญวนแกวแคว้นดงเกีย
- 4) ขุนไสพง ไปสร้างเมืองยวนโยนกนาคนคร หรือเมืองเชียงแสน
- 5) ขุนงั่วอิน ไปสร้างเมืองอโยธยา
- 6) ขุนลกกลม ไปสร้างเมืองคำเกิด หรือเมืองภูเท็ด บ้างว่าเมืองเชียงคาน ปัจจุบัน

อยู่ลาวได้

- 7) ขุนเจ็ดเจิง หรือ เจ็ดเจือง ไปสร้างเมืองเชียงขวาง หรือเมืองพวน

ร่องรอยที่ปรากฏในตำนานนี้ทำให้ทราบว่า กลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ที่เข้ามาในดินแดนอุษาคเนย์นั้นมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติลำดับเรื่องราวการปกครองในดินแดนหลวงพระบางต่อจากขุนลอ ปรากฏผู้ปกครองอีก 26 องค์ แบ่งเป็นผู้มีคำนำหน้าว่า “ขุน” 16 องค์ “ท้าว” 6 องค์ และ “พญา” 4 องค์ตามลำดับ ในยุคของพญานั้น เริ่มมีการระบุดักราช คือปี พ.ศ.1814 พญาล้าง ขึ้นครองราชย์เป็นพญาองค์แรก ดังนั้น ปี 1814 นี้จึงเป็นศักราชที่เก่าที่สุดที่สามารถสืบไปถึงตามที่ระบุไว้ในตำนาน อย่างไรก็ตามการระบุดักราชดังกล่าวเป็นการระบุในพงศาวดารเมืองหลวงพระบางที่เรียบเรียงขึ้นสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ตำนานปรัมปราได้คลี่คลายกลืนอายุของอุกนิหารลงเมื่อถึงสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง ซึ่งขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ. 1896-1916 เนื่องจากปรากฏรายละเอียดต่าง ๆ มากขึ้น เอกสารจีนที่เรียบเรียงขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1808 ชื่อ ji-gu-dian-shuo ซึ่งบันทึกเรื่องราวตำนานโบราณ ได้ระบุถึงเมือง “Zhua-guo” คำว่า guo หมายถึงเมือง ส่วนคำว่า Zhua นั้นชาวจีนน่าจะจดบันทึกตามเสียง “ขวา”

หลักฐานนี้ช่วยยืนยันถึงความสำคัญของเมืองขวาในอดีตว่าเมืองขวาที่ได้รับการยอมรับจากจีน นอกจากนี้การยอมรับของสุโขทัยตามที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 สมัยพ่อขุนรามคำแหงที่ว่า เขตแดนทางทิศเหนือไปถึงแม่น้ำโขง และเมืองขวา ล้วนเป็นหลักฐานการยอมรับความเป็นรัฐของ “อาณาจักรล้านช้าง” ที่มีตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 หรือก่อนปีที่พระเจ้าฟ้ารุ่งขึ้นครองราชแล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง อารยธรรมของอาณาจักรล้านช้างได้แผ่ขยายเข้ามาในดินแดน

สองฝั่งแม่น้ำโขง โดยเฉพาะในดินแดนภาคอีสาน และรวมก่อตั้งเป็นอารยธรรมลุ่มน้ำโขง ถือได้ว่าเป็น การเริ่มต้นประวัติศาสตร์อีสาน-ล้านช้าง

การเริ่มต้นของ อีสาน-ล้านช้าง น่าจะเริ่มจากรัชสมัยพระเจ้าฟ้าจุ่ม ประมาณพุทธ ศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นยุคที่อาณาจักรล้านช้างมีอิทธิพลครอบคลุมลงมาถึงดินแดนอีสาน เขตแดน ระหว่างล้านช้างกับอยุธยาที่ปรากฏในเอกสารของลาลูแบร์ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาเฝ้าสมเด็จพระ นารายณ์ฯ (พ.ศ. 2199 – 2231) ณ กรุงศรีอยุธยา ระบุว่า เมืองนครราชสีมา “เป็นเมืองชายแดนที่อยู่ ติดพรมแดนลาว” แสดงว่าอาณาเขตของล้านช้างอยู่ลึกมาถึงเมืองนครราชสีมา ประกอบกับ ใน “นิราศหนองคาย” ของนายทิม สุขยางค์ ระบุว่าเมื่อพ้นเมืองพิมายออกไปถึงลำสะแทกนั้นเป็นเขต เมืองลาว ดังนี้

ก็เสร็จข้ามแม่น้ำลำสะแทก
เป็นลำแยกจากมูลศุูนย์กระแสน
สิ้นเขตแดนพิมายเมืองชำเลื่องแล
เข้าแขวงแควเมืองลาวชาวอริญ

จากประวัติพื้นที่อีสานที่น่าเสนอข้างต้น เป็นลักษณะของพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏ ในตำนาน เพื่อให้สอดคล้องกับชุดข้อมูลที่ศึกษาด้วยที่เป็นตำนาน ประกอบกับเอกสาร พงศาวดาร งานเขียนคัมภีร์ของนักวิชาการต่าง ๆ และลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ อาจเป็นการประกอบสร้าง ความมา ตำแหน่งแห่งที่ บรรพชนของคนที่ย้ายอยู่ภูมิภาคนี้ โดยเล่าผ่านตำนานเพื่ออธิบายความ เป็นมาในเชิงพื้นที่ ที่มีประวัติศาสตร์เป็นมายาวนานควบคู่กับประวัติศาสตร์กระแสหลัก

เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประวัติพื้นที่อีสานสามารถเชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธรูปบาท อีสาน โดยพิจารณาจากบทบาทของตำนานในฐานะที่สะท้อนถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรม ศาสนา และ การเมืองในดินแดนอีสาน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการพบหลักฐานโบราณคดีหลากหลาย รวมถึงตำนานต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองและศาสนา ได้แก่ อิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดี ขอม และ ล้านช้าง ที่ปรากฏในเนื้อหาข้างต้น

ในประวัติศาสตร์ของดินแดนอีสานที่น่าเสนอข้างต้น มีการกล่าวถึงพัฒนาการของ ชุมชนและรัฐที่รับอิทธิพลจากอาณาจักรและวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้แก่ อิทธิพลทวารวดี ขอม และ ล้าน ช้าง ตำนานพระพุทธรูปบาทสามารถเชื่อมโยงกับการเผยแผ่ศาสนาพุทธในช่วงเวลาที่อิทธิพลทาง วัฒนธรรมเหล่านี้มีบทบาท เนื่องจากตำนานพระพุทธรูปบาทมักปรากฏควบคู่กับการขยายตัวของศาสนา พุทธในดินแดนเหล่านี้ ซึ่งสอดคล้องกับการที่อาณาจักรต่าง ๆ อย่างล้านช้างและอยุธยาได้แผ่อิทธิพล เข้ามาในดินแดนอีสาน และได้นำศาสนาพุทธเข้ามาเผยแผ่พร้อมกับการสร้างรอยพระพุทธรูปบาทใน พื้นที่ต่าง ๆ

ตำนานพระพุทธรูปอีสาน โดยเฉพาะในบริบทของพระพุทธศาสนา มักถูกนำเสนอในฐานะที่เป็นการแสดงถึงการมาของพระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ผ่านเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์สำคัญ เช่น รอยพระพุทธรูป ซึ่งในหลายพื้นที่ของอีสานมีการอ้างถึงรอยพระพุทธรูปเหล่านี้ว่าถูกประทับไว้โดยพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นการรับรองถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ และยืนยันถึงการมาของพระพุทธศาสนาที่เข้ามามีบทบาทในดินแดนอีสาน ตำนานพระพุทธรูปอีสานจึงเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสัญลักษณ์เพื่อเชื่อมโยงกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ และช่วยสนับสนุนการรับรองถึงความศักดิ์สิทธิ์ของอำนาจที่ปกครองในพื้นที่ ขณะเดียวกันก็สะท้อนถึงความเชื่อดั้งเดิมของคนในพื้นที่ที่ผสมผสานกับพระพุทธศาสนา

2.5.1.4 ประชากรและชาติพันธุ์

คนอีสาน หรือ ชาวอีสาน หรือ ชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ชาวไทยภาคอีสาน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์-ภูมิภาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีประชากรประมาณ 22 ล้านคน ชื่ออื่น ๆ ของกลุ่มชนนี้ได้แก่ ไท(ย)อีสาน, ไท(ย)ลาว, ลาวอีสาน หรือ อีสานลาว โดยอยู่ในกลุ่มชนชาวไทเหมือนกับคนไทยภาคกลาง (ชาวยายม) และชาวลาว ในความหมายกว้าง ๆ ทุกคนที่มาจาก 20 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออาจเรียกเป็น คนอีสาน ส่วนในความหมายแคบกว่า คำนี้สื่อเฉพาะผู้เชื้อชาติลาวที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่ส่วนใหญ่ของภูมิภาค

หลังการก่อกบฏที่ล้มเหลวใน พ.ศ. 2369 ทำให้เกิดการบังคับถ่ายโอนประชากรผู้เชื้อชาติลาวจำนวนมากมายังภาคอีสาน หลังการแยกภาคอีสานออกจากอาณาจักรของลาวในอดีต การบูรณาการเข้ากับรัฐชาติไทยและนโยบาย “การแปลงเป็นไทย” ของรัฐบาล (สุวิไล เปรมศรีรัตน์, 2547) ชาวอีสานพัฒนาเอกลักษณ์ประจำภูมิภาคให้แตกต่างไปจากทั้งชาวลาวในประเทศลาวและชาวไทยในภาคกลางของประเทศไทย การบูรณาการเอกลักษณ์นี้เข้ากับเอกลักษณ์ประจำชาติไทยเริ่มขึ้นประมาณ พ.ศ. 2443 แล้วเพิ่มความเข้มข้นมากขึ้นในช่วงสมัยฟาสซิสต์ ตลอดไปถึงช่วงสงครามเย็น และยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าใน พ.ศ. 2554 ทางกรมไทยยอมรับอัตลักษณ์ลาวให้กับสหประชาชาติ (Keyes, Charles F., 2014) แม้แต่ในช่วงสูงสุดของสงครามเย็น ระดับการบูรณาการสิ่งนี้ยังคงอยู่ในระดับสูงมาก โดยวัดจากการแสดงออกถึงความรู้สึกชาตินิยม แม้แต่ปัจจุบัน ชาวอีสานเป็นหนึ่งในกลุ่มที่ชาตินิยมที่สุดในประเทศไทย ซึ่งมีความชาตินิยมมากกว่าชาวไทยภาคกลาง ด้วยเหตุนี้ ในช่วงสูงสุดของ “สงครามสี” ในประเทศไทยในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 2000 ถึงต้นคริสต์ทศวรรษ 2010 กลุ่มเสื้อแดงที่มีฐานหลักในภาคอีสาน จึงมิได้เรียกร้องให้มีการแบ่งแยกดินแดน แต่เรียกร้องให้นำประชาธิปไตยกลับมาผ่านการสนับสนุนพรรคเพื่อไทย

ผู้อยู่อาศัยเกือบทั้งหมดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมีสัญชาติไทย ถึงกระนั้น ประชากรส่วนใหญ่ (ประมาณ 80%) มีเชื้อชาติลาวและพวคนึ่งหนึ่งของภาษาลาวตอนอยู่บ้าน (สำเนียงหลักของภาษาลาวสามภาษาที่พูดกันในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยถูกสรุปเป็นภาษาอีสาน) เพื่อหลีกเลี่ยงทัศนคติแบบเหมารวมและการรับรู้ที่เกี่ยวข้องกับคนที่พูดภาษาลาวแบบเสื่อมเสีย พวกเขาส่วนใหญ่จึงเรียกตนเองเป็น คนอีสาน (Draper, John, 2016)

หากกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ในอีสาน ประชากรในภูมิภาคนี้มีวัฒนธรรมที่หลากหลาย (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2567) โดยมีกลุ่มวัฒนธรรมไท-ลาวเป็นหลักและกลุ่มวัฒนธรรมย่อยที่แตกต่างตามสภาพท้องถิ่นฐานเดิม กลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคนี้จำแนกตามตระกูลภาษาได้ 2 ตระกูล คือ กลุ่มไต-กะไต ที่ประกอบด้วยกลุ่มวัฒนธรรมไท-ลาว ไทโคราช และกลุ่มออสโตรเอเชียติก สาขามอญ-เขมร ที่ประกอบด้วยกลุ่มเขมรถิ่นไทย กูย บรู

อีสานนอกจากการเป็นดินแดนอันกว้างขวาง ที่มีพัฒนาการทางสังคมอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีต การเดินทางติดต่อระหว่างกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ที่ทำให้อีสานไม่ใช่ดินแดนที่อยู่โดดเดี่ยว พื้นที่สูง ที่ราบบนผืนแผ่นดินใหญ่และแนวชายฝั่งทะเล เป็นองค์ประกอบที่ทำให้มีการติดต่อไปมาหาสู่กันอย่างกว้างขวาง กลุ่มชนไต-กะไตเป็นกลุ่มชนหลักในภูมิภาค ในขณะเดียวกันก็มีกลุ่มชนอื่น ๆ เช่น กลุ่มออสโตร-เอเชียติก สาขามอญ-เขมรกระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคนี้การผสมผสานทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางสังคมที่สั่งสมมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้กลุ่มชนต่าง ๆ สร้างสรรค์อารยธรรมขึ้นมาอย่างมีเอกลักษณ์จนกลายเป็นวัฒนธรรมของภูมิภาค

กลุ่มชาติพันธุ์ในอีสานแบ่งตามตระกูลภาษา 2 กลุ่ม คือ ออสโตรเอเชียติก (Astroasiatic) และ ไต-กะไต (Tai-Kadai)

กลุ่มชาติพันธุ์ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Astroasiatic) สาขามอญ-เขมร มีหลายกลุ่มในภาคอีสาน ได้แก่ ชาวเขมรถิ่นไทย ซึ่งตั้งถิ่นฐานในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ มีความเชื่อเกี่ยวกับผีตายายและผีแสนโดนตา, ชาวกูยหรือส่วย ที่เชี่ยวชาญการคล้องและเลี้ยงช้าง มีพิธีเช่นผีปะกำเพื่อความเป็นสิริมงคลก่อนล่าช้าง, ชาวโซหรือกะโส ที่นับถือทั้งพุทธและผีบรรพบุรุษ มีพิธีไหว้ผีประจำปี, ชาวบรู ที่นับถือวิญญาณและอพยพจากลาวมาตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำโขง และชาวญ้อหรือชาวบน ซึ่งอาศัยในพื้นที่ภูเขาในชัยภูมิ นครราชสีมา และเพชรบูรณ์ มีเอกลักษณ์ในการสร้างบ้านและนับถือทั้งพุทธและผี

กลุ่มชาติพันธุ์ในตระกูลภาษาไต-กะไต (Tai-Kadai) สาขาไต ประกอบด้วยหลากหลายกลุ่ม เช่น ไทโคราชที่มีเอกลักษณ์ในภาษาและวัฒนธรรมจากจังหวัดนครราชสีมา, ไทลาวที่มีบทบาทสำคัญในวัฒนธรรมอีสาน, ไทโย้ยที่มีประเพณีฮีสบสองและความเชื่อเกี่ยวกับผีบ้านในสกลนคร, ไทย้อที่มีเอกลักษณ์ในทรงผมและการเย็บปักถักร้อยในสกลนครและนครพนม, กะเลิงที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมผีในสกลนคร, ไทพวนที่มีประเพณีกำฟ้าและสร้างวัดไถ่ขุมชน, ผู้ไทที่

รักษาวัฒนธรรมด้วยการฟ้อนผู้ไทในนครพนมและบริเวณใกล้เคียง, และไทแสกที่มีประเพณีแสกต้น
สากและความเชื่อในภูติผีวิญญาณในนครพนมและพื้นที่ใกล้เคียง

ประชากรและชาติพันธุ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยหรือภาคอีสาน มีความ
หลากหลายทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ โดยมีชนกลุ่มใหญ่เป็นชาวลาวอีสานหรือไท
ลาว รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในภูมิภาคนี้ เช่น เขมร กูย โซ่ บรู ไทพวน ผู้ไท ไทโย้ย
และอื่น ๆ เนื้อหาเหล่านี้ สามารถเชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธรบาทในภาคอีสาน ได้ดังนี้

ตำนานพระพุทธรบาทมักเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาและผีบรรพบุรุษ ซึ่ง
เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อในวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ชาวไทลาว ชาวเขมร และชนเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่
ในภาคอีสานมีความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษอย่างลึกซึ้ง การเซ่นผีและการนับถือพุทธศาสนาผสมผสาน
กันในประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ชาวอีสานยังเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ เช่น รอยพระพุท
ธบาทซึ่งถูกมองว่าเป็นหลักฐานของการที่พระพุทธเจ้าเสด็จเยือนสถานที่นั้น

การผสมผสานความเชื่อพระพุทธรศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาค
อีสานมีประเพณีและวัฒนธรรมที่นับถือพุทธศาสนาไปพร้อมกับการนับถือผี เช่น กลุ่มเขมรถิ่นไทย
และกูย ที่มีพิธีแซนโฎนตาและพิธีเซ่นผีปะกำ ซึ่งเป็นการบูชาบรรพบุรุษและวิญญาณต่าง ๆ พิธีกรรม
เหล่านี้สอดคล้องกับความเชื่อในตำนานพระพุทธรบาทที่ผสมผสานความเชื่อพุทธศาสนาและความเชื่อ
ดั้งเดิมของชาวอีสานเข้าด้วยกัน

ความสำคัญของตำนานพระพุทธรบาทในฐานะเครื่องมือการรวมกลุ่มชาติพันธุ์
ตำนานพระพุทธรบาทในภาคอีสานช่วยสร้างความรู้สึกร่วมกันของความเป็นหนึ่งเดียวกันในหมู่คนท้องถิ่น ไม่
ว่าจะเป็นกลุ่มไทลาว ไทโคราช หรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ สถานที่ที่เชื่อว่ามีรอยพระพุทธรบาทจะถูกมอง
ว่าเป็นศูนย์กลางของความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งผู้คนจากหลากหลายเชื้อชาติพันธุ์จะมาชุมนุมบูชาและทำ
พิธีกรรมร่วมกัน การผสมผสานระหว่างชาติพันธุ์ต่าง ๆ จึงถูกส่งเสริมผ่านพิธีกรรมทางศาสนาและ
ตำนานเช่นนี้

การสะท้อนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมผ่านตำนาน ชาวอีสาน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์
ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมลาว เช่น ชาวไทลาว หรือผู้ไท มักสะท้อนอัตลักษณ์ทาง
วัฒนธรรมของตนผ่านการสืบทอดตำนานและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรบาท ตำนานพระพุท
ธบาทช่วยเน้นย้ำความผูกพันทางวัฒนธรรมกับพระพุทธรศาสนาและความเชื่อพื้นเมือง เช่น การบูชา
รอยพระพุทธรบาทที่อาจสะท้อนถึงการสืบทอดความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่น และเป็นการบูรณาการความเชื่อ
พุทธเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมชาติ
พันธุ์ในภาคอีสานและตำนานพระพุทธรบาท ซึ่งอาจเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างอัตลักษณ์และการ
ผสมผสานวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้

2.5.1.5 สภาพชุมชนและที่ตั้งถิ่นฐาน

การพัฒนาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ในภูมิภาคอีสาน (ชลิต ชัยครรชิต, 2566) จากหลักฐานทางโบราณคดี แต่เดิมการแบ่งยุคสมัยและพัฒนาการสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทยจะลำดับยุคสมัยตามระบบการศึกษาของยุโรป กล่าวคือแบ่งยุคสมัยเป็นยุคหินเก่า ยุคหินกลาง ยุคหินใหม่ ยุคโลหะ ซึ่งก็แบ่งย่อยออกเป็นยุคสำริดกับยุคเหล็ก โดยใช้เทคโนโลยีของเครื่องมือเครื่องใช้เป็นหลักในการลำดับแบ่งยุคแต่ละช่วง

หลังจากการเข้ามาศึกษาทางโบราณคดี ในประเทศไทย ของ โซลไฮม์ (Solheim, 1970: 153-154) เสนอว่า ลำดับสมัยทางวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้ ควรแบ่งเป็น

ยุค LITHIC ช่วงแรกที่คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และใช้เครื่องมือหิน

ยุค LIGNIC คนเริ่มพัฒนาขึ้นมาใช้ไม้ไผ่แทนที่จะใช้เฉพาะเครื่องมือหิน

ยุค CRYSTALLITIC เริ่มรู้จักการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

ยุค EXTENSIONISTIC เป็นช่วงที่มีการขยายชุมชนและการตั้งถิ่นฐานอย่างกว้างขวางในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รู้จักการใช้ทองแดงและหล่อโลหะสำริด

ยุค CONFLICTING EMPIRE ยุคแห่งความขัดแย้ง การเริ่มต้นเข้าสู่สังคมเมือง

เชสเตอร์ กอร์แมน (Gorman, 1971: 315) พิจารณาการดำรงชีพจากหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทย จากการขุดค้นที่ถ้ำผีแมน แม่ฮ่องสอน การศึกษาที่บ้านเก่า กาญจนบุรี และโนนนกทา ขอนแก่น จึงได้เสนอว่า การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านเกษตรกรรมในพื้นที่ราบสมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้นเริ่มขึ้นอย่างกว้างขวางภายหลังจากที่มีการเพาะปลูกข้าวและประชากรจะเคลื่อนย้ายจากถิ่นที่อยู่เดิม คือบนที่สูง (Upland) ลงสู่พื้นราบด้วยเหตุผลของพัฒนาการในการเพาะปลูกข้าว

หลังจากนั้นพื้นที่สูงจึงถูกทิ้งร้างไป เช่นเดียวกับ Donn Bayard (1970: 109-143) ได้สำรวจขุดค้นที่โนนนกทา อำเภอกุเวียง ขอนแก่น ซึ่งพบการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกตั้งแต่ประมาณ 3,500-2,500 ปีก่อนคริสต์ศักราชเป็นชุมชนที่มีการเพาะปลูกข้าว การทำโลหะสำริดในบริเวณที่ราบเชิงเขา Bayard (1984: 163-164) จึงแบ่งช่วงพัฒนาการก่อนประวัติศาสตร์ในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกเป็น 4 ช่วงสมัย คือ

ช่วงระยะแรก เป็นระยะพัฒนาการของชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานเพาะปลูกข้าว และเลี้ยงสัตว์แบบกึ่งถาวร ในระหว่าง 3,500-2,500 ปีก่อนคริสต์ศักราช ความเหลื่อมล้ำในทางสังคมไม่ชัดเจน

ช่วงระยะที่สอง เป็นสมัยที่มีเทคโนโลยีการทำโลหะสำริดขึ้น มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่าง 2,500-1,800 ปีก่อนคริสต์ศักราช เริ่มมีความเหลื่อมล้ำในทางสังคม

ช่วงระยะที่สาม ระยะนี้มีการนำเทคโนโลยีเกี่ยวกับการทำเหล็กขึ้นมาใช้ มีการเพาะปลูกข้าวแบบ เวทไรซ์ (Wet Rice) ในระหว่าง 500 ปีก่อนคริสต์ศักราช ความเหลื่อมล้ำในทางสังคมชัดเจนมากขึ้น

ช่วงระยะที่สี่ เป็นช่วงที่เริ่มต้นเกิดสังคมรัฐ หลังจากที่มีความซับซ้อนในทางสังคมมากขึ้น มีระบบผู้นำในรูปแบบหัวหน้าปกครอง (Chiefdoms) โดยเริ่มตั้งแต่คริสต์ศักราชที่ 1 สมัยนี้เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดียทางด้านการเมือง สังคม และศาสนา

แนวคิดวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมไม่สามารถอธิบายการพัฒนาของชุมชนทุกแห่งได้ เนื่องจากไม่มีหลักฐานชัดเจนที่ยืนยันว่าทุกชุมชนมีขั้นตอนการพัฒนาเหมือนกัน โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย แนวคิดวิวัฒนาการตามทฤษฎีตะวันตกไม่อาจใช้กับชุมชนในภูมิภาคนี้ได้ทั้งหมด การพัฒนาของแต่ละชุมชนแตกต่างกันไปตามการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม แนวคิดของ Bayard ช่วยให้เข้าใจภาพรวม แต่ไม่ได้ครอบคลุมทุกชุมชน

การพิจารณาแบ่งยุคก่อนประวัติศาสตร์ (ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, 2528: 6) ตามข้อเสนอที่ว่า การทำความเข้าใจต่อสภาพการแบ่งยุคนั้นจะต้องมีพื้นฐานสำคัญสองประการคือ หลักการพื้นฐานในการแบ่งยุคหนึ่งออกจากยุคหนึ่ง กับการพิจารณาความเป็นมา และพัฒนาการของการแบ่งยุคสมัย แล้วจึงพิจารณาความเหมาะสมในการใช้ ดังนั้น การศึกษาชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ในภาคอีสานควรศึกษาในกลุ่มทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปตามการตั้งถิ่นฐาน และการใช้ทรัพยากร กลุ่มชนล่าสัตว์และเก็บเกี่ยวพืชผลรุ่นแรกในไทยมีหลักฐานพบในหลายภูมิภาค แต่ในภาคอีสานพบเพียงเครื่องมือหินบริเวณแม่น้ำโขง เช่นที่เชียงคานและมุกดาหาร โดยยังไม่พบหลักฐานที่อยู่อาศัยที่ชัดเจนของกลุ่มชนเหล่านี้ แม้จะมีการคาดการณ์ว่าพวกเขาอาศัยอยู่ตามเทือกเขาใกล้ริมแม่น้ำ แต่ยังไม่สรุปไม่ได้แน่ชัด

ชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรมก่อนประวัติศาสตร์ในภาคอีสานกระจายอยู่ในแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช (ศรีศักร วัลลิโภดม 2525: 132-133) โดยตั้งถิ่นฐานถาวรใกล้แหล่งน้ำและบริเวณที่ราบลุ่มที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก ชุมชนเหล่านี้มีการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันตามสถานที่และช่วงเวลา โดยมีลักษณะเฉพาะ เช่น ภาชนะดินเผา ประเพณีการฝังศพ และการทำเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งนำไปสู่การแบ่งกลุ่มทางวัฒนธรรมของชุมชนเกษตรกรรมออกเป็น 4 กลุ่ม ตามความแตกต่างของที่ตั้งและวัฒนธรรม

1) กลุ่มชุมชนลุ่มแม่น้ำสงคราม หรือกลุ่มวัฒนธรรมบ้านเชียง

ชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมบ้านเชียงกระจายตัวอยู่ตามลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบน และสาขาในจังหวัดอุดรธานีและสกลนคร โดยตั้งถิ่นฐานใกล้ลำน้ำต่าง ๆ เช่น ห้วยหลวง ห้วยน้ำยาม

และห้วยน้ำอุ้น ชุมชนในแอ่งสกลนครแบ่งออกเป็นสองกลุ่มหลัก (ศรีศักร วัลลิโภดม 2526 : 20-33) กลุ่มแรกอยู่ในเขตห้วยหลวงถึงหนองหาน พบหลักฐานโบราณคดีที่บ้านนาดีและบ้านเมืองพริก โดยมีภาชนะดินเผาลายเชือกทาบและเคลือบน้ำโคลนสีแดง อีกกลุ่มคือกลุ่มวัฒนธรรมบ้านเชียงที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกของแอ่งสกลนคร มีลักษณะเด่นคือการฝังศพพร้อมภาชนะดินเผาลายเขียนสี

แหล่งโบราณคดีในบริเวณแอ่งสกลนครที่ได้รับการขุดค้นอีกหลายแห่ง เช่น บ้านเชียง บ้านแวง บ้านอ้อมแก้ว และบ้านหนองสระปลา ฯลฯ ได้ทำให้ความเข้าใจในพัฒนาการของสังคมในบริเวณนี้ชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะการขุดค้นที่บ้านเชียง ไวท์ (White, 1982: 23-28) แบ่งช่วงพัฒนาการของชุมชนบ้านเชียง จากลักษณะของการฝังศพ และภาชนะดินเผาออกเป็น 3 สมัยคือ

สมัยแรก ประมาณ 3,600-1,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช ลักษณะของภาชนะดินเผาเป็นสีดามีลายขูดขีดและลายเชือกทาบ มีการฝังศพเป็นสมัยแรก

สมัยกลาง ประมาณ 1,000-300 ปีก่อนคริสต์ศักราช ช่วงนี้มีการทำภาชนะดินเผาขูดขีดและเขียนสี

สมัยปลาย ประมาณ 300 ปีก่อนคริสต์ศักราช ถึงคริสต์ศักราช 200 ระยะนี้มีการทำภาชนะดินเผาเขียนสีแดงบนพื้นผิวสีนวล

ความสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนในบริเวณนี้ คือการเพาะปลูกข้าว การทำเครื่องปั้นดินเผา การทอผ้าซึ่งเป็นรูปแบบเศรษฐกิจของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานถาวร โดยเฉพาะคงมีการจัดแบ่งแรงงานในการผลิต เช่น โลหะสำริด การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ จากหลักฐานการทำโลหะสำริดและเพาะปลูกข้าว ได้เป็นข้อคัดค้านสมมติฐานเดิมที่ว่าอารยธรรมอินเดียเท่านั้นที่มีผลทำให้เกิดการพัฒนาทางสังคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2) กลุ่มชุมชนลุ่มแม่น้ำชีตอนบน

ชุมชนกลุ่มนี้กระจายอยู่ตามที่ราบลุ่มลำน้ำเชิญ ลำน้ำพรม และลำน้ำพอง ซึ่งเป็นสาขาของลำน้ำชีจากปลายเทือกเขาภูพาน ครอบคลุมตั้งแต่อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ถึงเขตเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมคือการทำภาชนะดินเผาเขียนสี ลายเชือกทาบ และเคลือบน้ำโคลนสีแดง โดยเฉพาะการฝังศพที่ใช้ภาชนะเคลือบน้ำโคลนสีแดง การขุดค้นที่โนนนกทา อำเภอภูเวียง (Bayard, 1984: 163-164 พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ 3,500 ปีก่อนคริสต์ศักราช พร้อมกับการเพาะปลูก การทำเครื่องปั้นดินเผา และการหล่อสำริด พัฒนาการของชุมชนแบ่งออกเป็น 3 ระยะ

ระยะต้น ประมาณ 3,500-2,500 ปีก่อนคริสต์ศักราช มีการใช้เครื่องมือหินขนาดเล็ก ภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ เครื่องมือสำริด

ระยะกลาง 2,500 ปีก่อนคริสต์ศักราช ถึงคริสต์ศักราช 200 มีการทำภาชนะดินเผาเคลือบน้ำโคลนสีแดง ลายเขียนสี การทำโลหะสำริด

ระยะปลาย หลังคริสต์ศักราช 200 มีการใช้เครื่องมือเหล็ก

แหล่งขุดค้นโนนชัย อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีการตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ 500 ปีก่อนคริสต์ศักราช (Charoenwongsa and Bayard, 1983: 521-523) พบภาชนะดินเผาลายเชือกทาบผิวเรียบ ลายเขียนสี และภาชนะเคลือบน้ำโคลนสีแดงจำนวนมาก รวมถึงการฝังศพในชั้นดินล่างสุด (Bayard, Charoenwongsa and Rutnin 1987:13-60) โนนชัยเป็นชุมชนที่มีการหล่อโลหะสำริด ใช้เหล็ก และเพาะปลูกข้าว ยังพบเนินดินที่เป็นร่องรอยชุมชนใกล้เคียงและแหล่งทำเกลือโบราณห่างประมาณ 200 เมตร พบภาชนะดินเผาเคลือบน้ำโคลนสีแดงปนกับเศษภาชนะที่หนาและถูกเผาไหม้

จากการสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนบน พบชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ในกลุ่มเดียวกับที่โนนชัย โดยชุมชนเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานหนาแน่นใกล้แม่น้ำชีและแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น บึงน้ำต้อน ชุมชนพัฒนาอย่างต่อเนื่องและมีหลักฐานทางศาสนสถานแบบขอม เช่น ปราสาทคูแก้ว และจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่บ่งบอกถึงการสร้างโรงพยาบาล นอกจากนี้ยังพบชุมชนที่ผลิตเกลือในสมัยโบราณหลายแห่งในเขตชุมแพและภูเวียง ซึ่งสะท้อนถึงความเจริญในช่วงทวารวดี

3) กลุ่มแม่น้ำชีตอนใต้และแม่น้ำมูลตอนล่าง หรือกลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้

ชุมชนกลุ่มนี้กระจายอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำท่วมถึงในเขตจังหวัดมหาสารคาม บุรีรัมย์ ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ยโสธร ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี โดยหนาแน่นในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ (Department of Anthropology, 1981: 1-40) การขุดค้นที่บ้านโนนยางและบ้านยะวึก (สมพรชัย สุจิตต์ 2526: 85-45) พบว่าชั้นดินล่างสุดมีอายุประมาณ 4,000 ปี ภาชนะดินเผาในระยะแรกมีรูปแบบหนาและหยาบ ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นภาชนะที่บางลง มีทั้งลายเชือกทาบและลักษณะพิเศษคือภาชนะดินเผาเนื้อสีขาว ส่วนลายเขียนสีพบได้เฉพาะที่ขอบปากภาชนะ และมีการเคลือบน้ำโคลนสีแดงภายในภาชนะ การฝังศพในกลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้มีลักษณะเฉพาะคือการฝังศพครั้งที่สอง และพบตะกรันเหล็กที่แสดงถึงการหลอมแร่เหล็กในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ประเพณีการฝังศพครั้งที่สอง และการหลอมแร่เหล็กคงมีต่อเนื่องมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งในสมัยหลังบริเวณนี้พบลักษณะภาชนะดินเผาที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาของการตั้งถิ่นฐานชุมชนที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในระยะปลายช่วงก่อนประวัติศาสตร์ ถึงช่วงต้นสมัยประวัติศาสตร์นั้นมีการสร้างคูน้ำล้อมรอบเนินดินที่อยู่อาศัย พร้อมกับมีการผลิตเกลือและเหล็ก ซึ่งเป็นผลผลิตที่สำคัญของท้องถิ่นที่มีผลทำให้สังคมพัฒนาขึ้นจากชุมชนขึ้นสู่สังคมบ้านเมืองในสมัยหลัง

4) กลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน หรือกลุ่มพิมาย

กลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานในที่ราบน้ำท่วมถึงเขตลุ่มแม่น้ำมูล โดยเฉพาะในอำเภอโนนสูง พิมาย บัวใหญ่ ประทาย และนครราชสีมา ชุมชนเก่าแก่หนาแน่นในเขตพิมายและโนนสูง (กรมศิลปากร 2523 : 11-12) เช่นที่บ้านปราสาท พบภาชนะดินเผาเคลือบน้ำโคลนสีแดง ลักษณะเฉพาะคือรูปปากบาน นอกจากนี้ยังพบภาชนะสีดำขูดขีดและภาชนะขัดมันสีดำ เรียกว่า “พิมายดำ” ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของบริเวณนี้ การขุดค้นที่บ้านด้ายและโนนบ้านขาม (Welch, 1985 : 232-238) แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ราว 1,000 ปีก่อนคริสต์ศักราชจนถึงสมัยประวัติศาสตร์

การตั้งถิ่นฐานในลุ่มแม่น้ำมูลตอนบนเริ่มเมื่อประมาณ 3,000 ปีที่ผ่านมาและพัฒนาต่อเนื่อง ชุมชนที่บ้านปราสาทมีการใช้ภาชนะดินเผาเคลือบน้ำโคลนสีแดงและพิมายสีดำ พบหลักฐานการสร้างคูน้ำคันดินล้อมรอบชุมชน ซึ่งแสดงถึงการพัฒนาดั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ การพบตะกอนเหล็กและเนินดินที่มีร่องรอยการผลิตเกลือแสดงถึงการถลุงเหล็กและการผลิตเกลือในบริเวณนี้เช่นเดียวกับบริเวณอื่น ๆ

จากการศึกษากลุ่มวัฒนธรรมทั้ง 4 กลุ่มในภูมิภาคอีสาน พบว่าพัฒนาการของชุมชนมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน แต่ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อพัฒนาการคือ ข้าว เกลือ และเหล็ก ข้าวเป็นพืชที่ส่งผลต่อการขยายตัวของประชากรและการตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร การเพาะปลูกข้าวทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานชุมชนอย่างถาวร เกลือและเหล็กเป็นผลผลิตที่สำคัญซึ่งนำมาใช้ในท้องถิ่นและแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ทำให้เกิดการติดต่อแลกเปลี่ยนและการขยายถิ่นฐานอย่างต่อเนื่อง

ในช่วงเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ ชุมชนในกลุ่มต่าง ๆ มีการพัฒนาหลังรับอารยธรรมอินเดียที่แตกต่างกัน เช่น บริเวณแอ่งสกลนครมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นและพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการสร้างคูน้ำล้อมรอบและศาสนสถานแบบขอม กลุ่มพิมายและทุ่งกุลาร้องไห้ยังคงมีการพัฒนาและการรับวัฒนธรรมเขมรในสมัยประวัติศาสตร์

ภูมิภาคอีสานมีชุมชนโบราณที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างหนาแน่นตามแม่น้ำและลำห้วยสาขา มีการพัฒนากลุ่มทางวัฒนธรรมที่เด่นชัดและการติดต่อแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ในระยะพุทธศตวรรษที่ 12-18 วัฒนธรรมจากภายนอก เช่น วัฒนธรรมเขมร ได้เข้ามาปรับเปลี่ยนสังคมจากหมู่บ้านสู่สังคมเมือง สะท้อนให้เห็นว่าภูมิภาคอีสานมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงพุทธศตวรรษที่ 14 แม้ว่าหลักฐานในช่วงหลังอาจจะไม่ต่อเนื่องนักก็ตาม

ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีความเชื่อมโยงกับการพัฒนาชุมชนและการตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคอีสานได้หลายประการ ได้แก่สภาพแวดล้อมและการตั้งถิ่นฐาน ตำนานพระพุทธรูปมัก

เกี่ยวข้องกับการเคารพบูชาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ตามภูเขาและที่สูง ซึ่งสะท้อนถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในภูมิภาคอีสานที่มีการย้ายถิ่นฐานจากที่สูงลงสู่ที่ราบตามการพัฒนาทางเกษตรกรรม ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ เช่น การเพาะปลูกข้าวและการเลี้ยงสัตว์ โดยมีที่สูงเป็นพื้นที่สำคัญในช่วงแรก ๆ ของการตั้งถิ่นฐาน ตำนานพระพุทธรูปอาจได้รับอิทธิพลภายนอกจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและศาสนาจากภายนอก เช่น อินเดีย ซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนาและการติดต่อระหว่างชุมชนในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ในยุคที่มีการขยายชุมชนและการรับเทคโนโลยีโลหะสำริดและเหล็ก รวมถึงการนำศาสนาพุทธเข้ามาผ่านการติดต่อกับอารยธรรมภายนอก

การเคารพบูชาและการตั้งชุมชน ชุมชนในอีสานสมัยก่อนประวัติศาสตร์มักตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำและพื้นที่ที่มีทรัพยากรเพียงพอ เช่น ลุ่มน้ำสงครามและลุ่มน้ำชี ซึ่งสอดคล้องกับการเคารพบูชาพระพุทธรูปที่มักตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้ภูเขาและแหล่งน้ำสำคัญ เป็นจุดศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรม ในการพัฒนาของชุมชนในอีสานมีความหลากหลายและขึ้นอยู่กับปรับตัวกับสภาพแวดล้อม เช่นเดียวกับการที่ตำนานพระพุทธรูปถูกผูกโยงเข้ากับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น การศึกษาทางโบราณคดีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานในอีสานเน้นให้เห็นถึงการปรับตัวกับธรรมชาติและการพัฒนาเทคโนโลยี ซึ่งเป็นพื้นฐานของการสร้างสรรค์ตำนานท้องถิ่น

พัฒนาการของชุมชนในภาคอีสาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยที่รับวัฒนธรรมอินเดียและเขมรเข้ามา ซึ่งเชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธรูปอีสานได้ในแง่ของการรับอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมจากภายนอก โดยเฉพาะจากอินเดียที่มีส่วนในการนำพระพุทธรูปเข้ามาเผยแผ่ในภูมิภาคนี้ ตำนานพระพุทธรูปมักเกี่ยวข้องกับการมาถึงของพระพุทธรูปเจ้าในดินแดนต่าง ๆ โดยมีร่องรอยการประทับรอยพระบาทเป็นสัญลักษณ์ของการเผยแผ่พระธรรมสะท้อนถึงการรับพระพุทธรูปศาสนาในยุคที่มีการติดต่อแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางระหว่างชุมชนในท้องถิ่นและกลุ่มวัฒนธรรมจากต่างแดน เช่น อินเดียและเขมร การพัฒนาชุมชนและศาสนสถานต่าง ๆ ในช่วงนี้สะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองและการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

การตั้งถิ่นฐานที่กระจุกตัวตามแหล่งน้ำใหญ่ในภาคอีสาน เช่น แม่น้ำชี แม่น้ำมูล และแม่น้ำสงคราม ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเติบโตของชุมชน ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดีและเขมรในสมัยหลัง การสร้างเสมาหินและศาสนสถานแบบขอมบ่งบอกถึงการรวมตัวเป็นสังคมเมืองและการยอมรับพระพุทธรูปศาสนาเป็นหลัก ดังนั้น การพัฒนาและการตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคนี้ ทั้งในมิติทางศาสนาและวัฒนธรรม จึงเชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธรูปอีสาน โดยแสดงให้เห็นถึงบทบาทของศาสนาและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อชุมชนโบราณ

2.5.1.6 ความเชื่อและศาสนา

ในดินแดนอีสานมีการนับถือศาสนาที่หลากหลาย ซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมจากภายนอก โดยพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ฝังรากลึกและแพร่หลายมากที่สุด เรื่องการรับพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้สามารถสืบค้นได้จากตำนานอรัญธะธาตุ ที่บันทึกเรื่องราวการเดินทางของพ่อค้าและนักบวชที่นำพุทธศาสนามายังลุ่มแม่น้ำโขง ศรีศักร วัลลิโภดม (2546) อธิบายว่าตำนานนี้แม้จะเป็นนิยายปรัมปรา แต่มีข้อมูลที่สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดี ที่ช่วยให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้

จากหลักฐานจารึกและโบราณวัตถุในลุ่มแม่น้ำโขง ยุทธพงศ์ มาตรฐานวิเศษ (2559) ระบุว่ามีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์กับอารยธรรมจีนและอินเดีย การใช้ตัวอักษรในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงเริ่มประมาณพุทธศตวรรษที่ 7-8 โดยหลักฐานสำคัญคือ “จารึกโวกาญ” ที่พบในเวียดนามตอนใต้ ซึ่งแสดงถึงการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียในภูมิภาคนี้ การแพร่ขยายของวัฒนธรรมอินเดียเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคพุทธกาลจนถึงพุทธศตวรรษที่ 7 ซึ่งสอดคล้องกับการขยายตัวของชุมชนโบราณในภูมิภาค เช่นที่บ้านธารปราสาท จ.นครราชสีมา บ้านเชียง จ.อุดรธานี เป็นต้น จนเกิดเป็นอาณาจักร โดยอาณาจักรต่าง ๆ เกิดจาก 2 ลักษณะคือ

- 1) หัวหน้าชนพื้นเมืองสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์แบบอินเดีย
- 2) ชาวอินเดียเข้ามาตั้งตนเองเป็นหัวหน้าและสมรสกับสตรีพื้นเมือง

พ่อค้า พราหมณ์ และพระภิกษุมิมีบทบาทสำคัญในการพัฒนายุคประวัติศาสตร์ในลุ่มแม่น้ำโขง ผ่านเส้นทางการค้าและการเผยแผ่ศาสนา ซึ่งยังคงเหลือหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันถึงการมีอยู่ของเส้นทางโบราณเหล่านี้ ตำนานอรัญธะธาตุซึ่งบันทึกเรื่องราวของพระธาตุพนม และเชื่อว่าบรรจุ “กระดูกห้าวอก” ของพระพุทธเจ้า เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่สะท้อนการเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนอีสาน ตั้งแต่ยุคพุทธกาลถึงวัฒนธรรมล้านช้าง แม้บางส่วนจะผสมมายาคติ แต่ก็สะท้อนภาพเส้นทางโบราณที่เชื่อมต่ออารยธรรมภายนอกอย่างชัดเจน

เส้นทางโบราณที่ตำนานอรัญธะธาตุกล่าวถึงในการนำพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในลุ่มแม่น้ำโขง มี 3 เส้นทาง ตามที่ ยุทธพงศ์ มาตรฐานวิเศษ (2559) นำเสนอ ได้แก่

- 1) เส้นทางแรก : จากเขตวันมหาวิหาร ผ่านปยุ สู่ล้านนา มาล้านช้าง

เส้นทางแรกจากเขตวันมหาวิหารถึงล้านช้างและล้านนา ซึ่งในตำนานอรัญธะธาตุกล่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาทางอากาศ สะท้อนภาพความศักดิ์สิทธิ์ของการเดินทางทางศาสนา หากวิเคราะห์ตามภูมิประเทศ เส้นทางนี้น่าจะเป็นการเดินทางจากอินเดีย ผ่านนครรัฐปยุ เข้าสู่ล้านนา ล้านช้าง หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และศรีโคตรบูรณ แม้ตำนานจะเล่าเรื่องในยุคพุทธกาล แต่พื้นที่

เหล่านี้ล้วนเป็นแหล่งโบราณคดีสำคัญที่เคยเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และต่อมาได้กลายเป็นศาสนสถานทางพุทธ

นอกจากนี้ ในเส้นทางแรกยังมีการกล่าวถึงการประทับรอยปาตลักษณะหรือรอยพระพุทธรูปในดินแดนล้านนา เช่น พระบาทสี่รอยที่อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ สะท้อนถึงการรับรู้เรื่องราวร่วมกันระหว่างล้านนาและล้านช้าง ผู้เรียบเรียงตำนานอรัญธาดาได้บันทึกเฉพาะเรื่องราวการประทับรอยพระพุทธรูปในล้านนา โดยไม่นำการประทับพระเกศาธาตุในตำนานพระเจ้าเลียบโลกของล้านนามารวมไว้ ยกเว้นกรณีตำนานพระมหาธาตุเจดีย์ชเวดากอง เป็นประเด็นที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

เส้นทางโบราณเส้นทางแรกในความทรงจำจากวัดเซตวันในอินเดียมารู้ อาณาจักรศรีโคตรบูรณ ตามตำนานอรัญธาดา มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวของนครรัฐปยูในพม่า (พ.ศ. 443 ถึง พ.ศ.1383) ร่องรอยความสัมพันธ์ของนครรัฐปยูกับวัฒนธรรมอินเดีย คือ จารึกที่มีทั้งภาษาบาลีที่ใช้ตัวอักษรปยู และจารึกภาษาปยูที่ใช้ตัวอักษรอินเดียสมัยคุปตะ รวมทั้งเอกสารนักเดินทางชาวจีนมีประเด็นที่น่าสนใจที่ สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (2554) ได้อธิบายถึงนิสสัยชาวปยูที่ว่า “หาก (ชาวปยู) มีความขัดแย้งก็มักตัดสินกันด้วยการแข่งขันกันตัวต่อตัว หรือการแข่งขันกันสร้างอาคาร เช่น ศาสนสถาน หรือสถูปเจดีย์”

เรื่องราวการแข่งขันสร้างพระธาตุกุเพ็กและพระธาตุนารายณ์เจงเวงในตำนานอรัญธาดา ที่พญาสุวรรณภิงคารและพระมหาสีแข่งกันก่อสร้างอุบมุงเพื่อบรรจุพระอรัญธาดุสะท้อนการแข่งขันทางศาสนาและการตั้งชื่อพระธาตุหลังการชนะของฝ่ายหญิง ในขณะที่อุบมุงของฝ่ายหญิงได้รับชื่อว่าธาตุนารายณ์ ส่วนของฝ่ายชายได้รับชื่อว่ากุเพ็กมูสา นครรัฐปยูที่มีอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายมหายานได้รับอิทธิพลจากรัฐพิหารและเบงกอล แต่เมื่อพระเจ้าอุนรุทมหาราชรวบรวมดินแดนต่าง ๆ และสถาปนาอาณาจักรพุกาม อิทธิพลพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบพุกามก็แผ่เข้ามาสู่นครล้านนา ล้านช้าง และล้านพวย

2) เส้นทางที่สอง : จากเมืองพระนคร สู่ล้านช้างหลวงพระบาง

เรื่องราวการอัญเชิญพุทธศาสนาจากเมืองพระนคร เข้ามาประดิษฐานในนครรัฐล้านช้างหลวงพระบางในสมัยพระเจ้า ฟ้างุ้มสะท้อนภาพความทรงจำเส้นทางโบราณและการติดต่อระหว่างเมืองนครกับนครรัฐหลวงพระบางที่พระเจ้าฟ้างุ้มสถาปนาขึ้นใหม่ พระนามของพระองค์ปรากฏในตำนานอรัญธาดาว่า “พญาทศคตะไหล่น้ำ” ตามพระราชประวัติที่ทรงถูกเนรเทศล่อยแพในวัยเด็ก

พ.ศ.1896 พระเจ้าฟ้างุ้มมหาราชรวมอาณาจักรลาวล้านช้างขึ้นครองราชย์สมบัติ ตั้งเมืองเชียงทองเป็นเมืองหลวง พ.ศ.1902 พระเจ้าฟ้างุ้มได้นางแก้วเก็งยาผู้เป็นราชธิดาของ

พระเจ้าสุริยวงษ์แห่งนครธมเป็นมเหสี อัญเชิญพระบางจากนครธมาไว้ยังเมืองเวียงคำ และนำพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์จากเมืองนครธมาสู่อาณาจักรล้านช้าง

เป็นที่น่าสังเกตว่า อิทธิพลของพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกามีความสัมพันธ์กับการตั้งนครรัฐล้านช้างในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง การที่ผู้ปกครองของอาณาจักรล้านช้างนำสัญลักษณ์ทางศาสนา 2 อย่าง ได้แก่ การสร้างพระพุทธรูป และการสร้างพระธาตุ เข้ามาใช้เป็นสิ่งแสดงสิทธิธรรมในการสถาปนาชุมชนโบราณให้เป็นเมืองสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นวิธีในการสถาปนาอำนาจตามตำนานของพระเจ้าอโศกมหาราชที่รับอิทธิพลมาจากลังกา

3) เส้นทางที่สาม : จากละโว้ สู่นครราชเสมาเข้ามาในอีสาน

เส้นทางนี้เป็นเส้นทางสำคัญที่ใช้ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เพื่อแพร่กระจายวัฒนธรรมทวารวดีจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่ดินแดนที่ราบสูงอีสานและลุ่มแม่น้ำโขง ในตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงการสร้างพระธาตุบังพวนหลังจากพระธาตุพนมว่า มีการส่งลูกศิษย์ไปยังเมืองราชคฤห์เพื่อรับธาตุของพระพุทธเจ้าและนำมาเก็บไว้ในเมืองนครราชสีมา และสถานที่ต่าง ๆ เช่น ภูเขาหลวงและเมืองหนองคาย โดยมีการสักการะและจัดการตามประเพณีเพื่อรักษาพระพุทธศาสนาและศาสนสถานให้ขยายตัวต่อไป

เรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุ กล่าวถึงการเดินทางจากเมืองราชคฤห์ในอินเดียแล้วเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิผ่านเมืองสำคัญคือ “เมืองนครราชเสมา” และ “เมืองละโว้” ทั้งสองเมืองนี้จึงเป็นเมืองสำคัญที่น่าสนใจเกี่ยวกับเส้นทางโบราณในการรับรู้ในตำนานอุรังคธาตุ จากหลักฐานทางโบราณคดี พบว่า เส้นทางโบราณที่สำคัญเพื่อมายังดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงของชาวอินเดียมีทั้งทางบกและทางน้ำ การเดินทางของกลุ่มที่มาจากภาคกลางของอินเดียโดยพ่อค้า พราหมณ์ และพระภิกษุในพุทธศาสนา จะแล่นเรือมาขึ้นบกที่เมืองมะละแหม่งผ่านด่านแม่สอด ลงมาตามแม่น้ำวังเข้าสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา หรืออีกเส้นทางหนึ่งจะมาขึ้นบกที่เมืองทวาย เดินทางผ่านด่านเจดีย์สามองค์ ลงมาตามแม่น้ำแม่กลองเข้าไปลุ่มน้ำเจ้าพระยา

จากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ชาวอินเดียได้เดินทางผ่านไปยังลุ่มแม่น้ำโขง 2 เส้นทางคือ เมืองลพบุรีและเมืองศรีเทพ ไปทางตะวันออกสู่เมืองนครราชเสมา เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำมูล ไปสิ้นสุดเส้นทางที่อาณาจักรเจนละ อันเป็นชื่อในเอกสารจีน ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของอาณาจักรกัมพูชาในเวลาต่อมา หรืออีกเส้นทางหนึ่ง จากเมืองนครราชเสมาจะเดินทางขึ้นทางเหนือเพื่อเข้าสู่ลุ่มน้ำชีผ่านเมืองจำปาศรี กันทรวิชัย ฟ้าแดดสงยางเข้าสู่อาณาจักรศรีโคตรบูรหรือบริเวณแอ่งสกลนครในปัจจุบัน เชื่อมต่อไปออกทะเลที่เมืองเว้ ในเวียดนาม

เมืองละโว้ (ลพบุรี) เป็นเมืองสำคัญที่มีพัฒนาการมายาวนาน ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์และมีบทบาทสำคัญในวัฒนธรรมทวารวดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 ซึ่งมีการส่งเครื่องบรรณาการไปยังจีน และถูกผนวกกับอาณาจักรกัมพูชาในภายหลัง ก่อนกลายเป็นเมืองลูกหลวง

ของอยุธยาในช่วงหลัง ในเอกสารตำนานเมืองละโว้เป็นศูนย์กลางการศึกษาและเผยแพร่ความรู้ โดยมีบทบาทสำคัญในชีวิตของกษัตริย์และผู้นำรัฐ เช่น พญาเม็งรายพระร่วงและพระนางจามเทวี

ศรีศักร วัลลิโภดม (2546) อธิบายว่า ละโว้มีชัยภูมิที่ดีในฐานะศูนย์กลางการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ เส้นทางเข้าสู่อีสานจากละโว้จะขึ้นไปตามลำน้ำลพบุรี ไปเขาสมอคอน ผ่านชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ในเขตเมืองพรหมทิน อำเภอโคกสำโรง ต่อไปยังเมืองดงมะรุ้ม เดินทางข้ามช่องเขาเพชรบูรณ์ผ่านตำบลม่วงค่อม ไปถึงแม่น้ำป่าสักที่ไหลผ่านเมืองศรีเทพมาพบกับลำสนธิและลำพญากลาง ผ่านช่องหินลับไปต้นลำน้ำชีและลำน้ำมูลในดินแดนอีสานหรืออีกทางหนึ่งไปทางใต้ตามลำพญากลาง ไปยังปากช่อง ผ่านตำบลจันทึก เมืองเสมา เข้าสู่ครราชสีมา

นครราชเสมา นครราชสีมา = นครราช + พิมาย นครราชสีมาหรือโคราช สุจิตต์ วงษ์เทศ (2558) อธิบายว่า นครราชสีมา เป็นคำบาลี-สันสกฤต หมายถึง เมืองอันเป็นพระราชเขต (ของกรุงศรีอยุธยา) นคร แปลว่า เมือง, ราช แปลว่า พระราชา, สีมา แปลว่า เขต, แดน ภาษาปากชาวบ้านว่า ครราช แล้วเพี้ยนเป็น โคราช ศาสนสถานสำคัญที่เป็นศูนย์กลางชุมชนโบราณบริเวณนครราชสีมา คือ “ปราสาทพิมาย” และ “ปราสาทพนมวัน” ปราสาทพิมาย หรือกมรเตงชดตวิมายะเป็นศาสนสถานคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแบบวัชรยานหรือมนตรยาน ตั้งอยู่บนฝั่งลำแม่น้ำมูล

ส่วนปราสาทพนมวัน จิตร ภูมิศักดิ์ (2526) อธิบายถึงชื่อตามจารึกว่า “ชื่อรัตนภูมิ” นี้ เราได้พบในศิลาจารึกวัดพนมวัน ที่บ้านมะค่า ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ชื่อ “รัตนภูมิ” หรือ “รัตนปุระ” นี้ ทำให้ จิตร ภูมิศักดิ์ และไมเคิล ไรท์ ตั้งข้อสังเกตว่า “เมืองรัต” ของพญาผาเมืองน่าจะอยู่ที่นครราชสีมา เนื่องจากในจารึกหลักที่ 2 ที่กล่าวว่า พญาผาเมืองเจ้าเมืองรัตยกสุโขทัยให้พ่อขุนบางกลางหาวพร้อมพระขรรค์ชัยศรีแล้วเลิกทัพกลับบ้านเมืองดังกล่าว พ่อขุนผาเมืองจึงน่าจะกลับไปเมืองรัต หรือ นครราช นั่นเอง จากระัตนภูมิหรือรัตนปุระ

จากเส้นทางการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนา เป็นการนำเสนอให้เห็นการประดิษฐานพระพุทธศาสนาโดยตรง ผ่านการเล่าเรื่องอ้างถึงตัวละครคือพระสาวกองค์สำคัญในพระพุทธศาสนา

ความเชื่อและศาสนา และการเชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธบาทอีสาน สามารถตีความได้ในเชิงของการแทรกซึมและการหลอมรวมความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ากับศาสนาผีและความเชื่อท้องถิ่นในดินแดนอีสาน การซ้อนทับของศาสนาผีดั้งเดิมและพระพุทธศาสนา การนับถือศาสนาที่หลากหลายในดินแดนอีสานปัจจุบันเป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมจากภายนอก โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาที่เข้ามาแทนที่ศาสนาผีแบบดั้งเดิม ตำนานพระพุทธบาทอีสานสะท้อนถึงการปรับตัวของศาสนาผีที่มีการซ้อนทับกับพุทธศาสนา โดยการเคารพรอยพระพุทธบาทเป็นสัญลักษณ์ของการรับรองความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่เคยเชื่อในพลังของผีพื้นเมือง

ตำนานอุรังคธาตุและเส้นทางเผยแผ่พุทธศาสนา ตำนานอุรังคธาตุซึ่งเป็นเอกสารสำคัญเกี่ยวกับพระธาตุพนมได้เล่าถึงการเดินทางของพ่อค้าและนักบวชที่นำพระพุทธรูปศาสนาเข้าสู่ดินแดนอีสานผ่านเส้นทางการค้าโบราณ นี่สอดคล้องกับตำนานพระพุทธรูปที่เล่าถึงการปรากฏของรอยพระพุทธรูปในบริเวณต่าง ๆ ซึ่งไม่เพียงแต่สะท้อนการยอมรับพระพุทธรูป แต่ยังเป็นการสื่อถึงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างชุมชนโบราณที่มีการเดินทางผ่านเส้นทางเหล่านี้

ความสำคัญของศาสนสถานและรอยพระพุทธรูปในอีสาน ตำนานพระพุทธรูปอีสานให้ความสำคัญกับรอยพระพุทธรูปซึ่งถูกมองว่าเป็นการแสดงถึงการเข้ามาของพระพุทธรูปศาสนาในดินแดนอีสาน ตั้งแต่ยุคพุทธกาลจนถึงยุคล้านช้าง ศาสนสถานที่มีการสร้างพระธาตุหรือรอยพระพุทธรูปในดินแดนล้านนาและล้านช้างไม่เพียงแต่เป็นศูนย์กลางทางศาสนา แต่ยังเป็นศูนย์รวมของประเพณีและพิธีกรรมที่เชื่อมโยงกับความเชื่อท้องถิ่น การสร้างรอยพระพุทธรูปในดินแดนอีสานเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับตัวของพระพุทธรูปศาสนาที่ซ้อนทับเข้ากับความเชื่อเดิม

เส้นทางการเดินทางและการเผยแผ่ศาสนา ตำนานอุรังคธาตุยังกล่าวถึงเส้นทางการเดินทางของพระพุทธรูปเจ้าและพระอรหันต์ที่เข้ามาในดินแดนอีสาน สิ่งนี้สอดคล้องกับการปรากฏของตำนานพระพุทธรูปในอีสาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเดินทางและการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาผ่านทางเส้นทางโบราณที่เชื่อมต่อดินแดนล้านช้างและล้านนา นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในหลายพื้นที่ เช่น ที่เชียงใหม่ และพระธาตุพนม ดังนั้น ตำนานพระพุทธรูปอีสานจึงสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการรับพระพุทธรูปศาสนาเข้ามาในดินแดนอีสานผ่านทางเส้นทางโบราณที่มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงการซ้อนทับและหลอมรวมความเชื่อของพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อท้องถิ่นในพื้นที่

2.5.1.7 ภาษาและวรรณกรรม

ภาษาอีสาน หรือ ภาษาลาวอีสาน หรือ ภาษาไทยถิ่นตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่นิยมกล่าวถึงในเอกสารราชการไทยว่า ภาษาไทยถิ่นอีสาน เป็นการพัฒนาในท้องถิ่นของภาษาลาวในประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่า ภาษาลาวที่มีคนพูดมากในภาคอีสาน ซึ่งใช้ภาษาลาวกันในชีวิตประจำวัน จัดเป็นภาษาถิ่น (Dialect) หลักและภาษาแม่ (Mother tongue) ของคนอีสานในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเมื่อปี 2517 มีการระบุจำนวนผู้พูดภาษาลาวในภาคอีสานประมาณ ร้อยละ 95 ของประชากรทั้งภูมิภาค (บำเพ็ญ ไชยรักษ์, 2562)

ภาษาอีสานหรือบางคนเรียกว่า ภาษาลาว นั้นมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของผู้ใช้ภาษา ดังที่ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ (2548: 86) กล่าวถึงประวัติการย้ายถิ่นฐานของชาวอีสานในอดีต กล่าวคือชาวลาวที่อพยพเข้ามาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ตั้งแต่ในพุทธศตวรรษที่ 21 และได้อพยพเข้ามาอยู่ในแถบตอนกลางของอีสานในปี พ.ศ. 2261 ได้แก่ บริเวณอำเภอสวรรภูมิ

จังหวัดร้อยเอ็ด เหตุการณ์อพยพที่สำคัญอีกครั้งในช่วงสมัยที่เกิดความขัดแย้งทางการเมืองการปกครองของกษัตริย์ลาว คือ พระเจ้าศิริบุญสารและเสนาธิปไตยหรือพระวอ พระตา เป็นผลให้เกิดการอพยพชาวลาวย่านจำนวนมากมาตั้งถิ่นฐานและกระจายตามฝั่งขวาแม่น้ำโขง ทำให้ภาษาอีสานมีลักษณะทางภาษาหลายประการคล้ายคลึงกับภาษาลาวที่ใช้อยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน

ภาคอีสานเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยมาตั้งแต่สมัยธนบุรีจนถึงปัจจุบัน แต่ในช่วงสมัยหลังการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค พ.ศ. 2435 ที่ประเทศไทย มีนโยบายเพื่อสร้างความเป็นรัฐชาติ จึงมีการจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาที่ใช้หลักสูตรจากส่วนกลาง ตาม พ.ร.บ. ประถมศึกษา พ.ศ. 2464 (เบญจวรรณ นาราสัจ, 2551) ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของอีสานที่ต้องปรับเข้าสู่ส่วนกลาง รวมไปถึงการใช้ภาษาที่ทางโรงเรียนจะเน้นการเรียนการสอนและการสื่อสารด้วยภาษาไทยกลาง ทำให้ความสำคัญและบทบาทของภาษาอีสานลดน้อยลงทั้งในภาษาพูดและภาษาเขียน

อย่างไรก็ตามในช่วงสามสี่ทศวรรษที่ผ่านมา เกิดกระแสการปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยอันมีรากฐานเกี่ยวกับความเท่าเทียมในด้านสิทธิเสรีภาพของมนุษย์และการเล็งเห็นถึงความเข้มแข็งของวัฒนธรรมจะสามารถสร้างการพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ ได้ให้ความสำคัญต่อกลุ่มชนที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมส่งผลให้เกิดการฟื้นฟูภาษาถิ่นมากขึ้น (รัตนา จันทรเทว, 2559) จากที่ภาษาอีสานถูกลดความสำคัญและศักดิ์ศรีทางภาษาลง (Language Prestige) ทำให้คนอีสานไม่นิยมพูดภาษาอีสาน แต่ปัจจุบันสังคมไทยเปิดกว้างต่อการแสดงอัตลักษณ์มากขึ้น อีกทั้งหน่วยงานหลายแห่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นและสนับสนุนการฟื้นฟูการใช้ภาษาถิ่น ทำให้คนอีสานมีความมั่นใจในการพูดภาษาอีสานมากขึ้นในหลายบริบท ผลสำรวจของเทศบาลนครขอนแก่น สหภาพยุโรปและวิทยาลัยปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2556) เรื่องทัศนคติเกี่ยวกับหลักสูตรภาษาอีสานของโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมอีสานพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการใช้ภาษาอีสานในชีวิตประจำวันคิดเป็นร้อยละ 71

การสนทนาภาษาอีสานปนกับภาษาอื่น ๆ รวมถึงการสลับภาษาอีสานกับภาษาไทยกลาง เช่น ในงานวิจัยเรื่อง “การสลับภาษาระหว่างภาษาไทยกลางและภาษาไทยถิ่นอีสานของนักจัดรายการวิทยุในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดขอนแก่น” ของเมตตา พองฤทธิ์ (2556) และงานของนันทิญา พันธิโชติ และรัตนา จันทรเทว (2558) พบว่า ในหนังสือพิมพ์รายวันท้องถิ่นที่ผลิตในจังหวัดขอนแก่นนั้น มีการนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมอีสานและมีการใช้คำศัพท์ภาษาอีสานในหนังสือพิมพ์อย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นถึงการใช้ภาษาอีสานในสื่อมวลชนนั้นชี้ให้เห็นว่าภาษาอีสานไม่ได้อยู่เพียงแค่ในพื้นที่ภูมิภาคอีสาน แต่ยังมีการใช้ภาษาอีสานผ่านระบบอินเทอร์เน็ตไปยัง

ต่างประเทศที่มีคนอีสานอาศัยอยู่ เป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมอีสานทำให้ภาษาอีสานเป็นวัฒนธรรมที่เดินทางได้ (Travelling Culture)

ตามแนวคิดของ John Tomlinson (2542) ที่กล่าวว่าในยุคโลกาภิวัตน์ สื่อวิทยุเป็นสิ่งที่ทำให้วัฒนธรรมสังคมหนึ่งเดินทางไปสู่สังคมอื่น ๆ ได้ ยิ่งไปกว่านั้นสื่อบุคคลก็ทำให้เกิดการเดินทางของวัฒนธรรม กล่าวคือ คนอีสานได้เคลื่อนย้ายไปอาศัยในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงส่วนกลางเป็นผลให้ปรากฏการใช้คำในภาษาอีสานผ่านสื่อมวลชนส่วนกลาง เช่น เพลงลูกทุ่งโฆษณา บทสนทนาในละคร โดยมากจะพบในรูปแบบคำศัพท์ เช่น คำว่า “แซบ”, “นัว”, “ฮัก”, “บ่” ทำให้คนอีสานเกิดความมั่นใจในการพูดภาษาอีสานมากขึ้น และมีการผสมผสานกับภาษาไทยกลางและภาษาอื่น ๆ มากขึ้น

ภาษาลาวอีสาน มีสำเนียงที่แตกต่างกันออกไปตามสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีอาณาเขตติดต่อกับถิ่นใดรวมทั้งบรรพบุรุษของท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย เช่น แถบจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ มีชายแดนติดกับเขมร สำเนียงและรากเหง้าของภาษาก็จะมีคำของภาษาเขมรปะปนอยู่ด้วย ทางด้านจังหวัดสกลนคร นครพนม มุกดาหาร หนองคาย เลย ที่ติดกับประเทศลาวและมีชาวเวียดนามเข้ามาอาศัยอยู่ค่อนข้างมาก ก็จะมีอีกสำเนียงหนึ่ง ชนเผ่าดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น ๆ ก็จะมีสำเนียงที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองและยังคงรักษาเอกลักษณ์นั้นไว้ตราบนานปัจจุบัน เช่น ชาวภูไทในจังหวัดมุกดาหารและนครพนม

ถึงแม้ชาวอีสานจะมีภาษาพูดที่มีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น แต่ในภาษาอีสานก็มีสิ่งหนึ่งที่ยังคงมีความคล้ายกันก็คือลักษณะของคำและความหมายต่าง ๆ ที่ยังคงสื่อความถึงกันได้ทั่วทั้งภาค ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวอีสานต่างท้องถิ่นกันสามารถสื่อสารกันได้เป็นอย่างดี ในปัจจุบันชาวอีสานโดยเฉพาะเด็กวัยรุ่น ได้หันมาใช้ภาษาไทยกลางกันมากขึ้น เพราะวัยรุ่นเหล่านี้ส่วนใหญ่ ได้รับการศึกษาที่ดีเทียบเท่ากับคนในภาคกลางหรือกรุงเทพมหานครทำให้ภาษาอีสานเริ่มลดความสำคัญลง แต่ผู้คนตามชนบทและคนเฒ่าคนแก่ยังใช้ภาษาอีสานกันเป็นภาษาหลักอยู่ ทั้งนี้คนอีสานส่วนใหญ่จะสามารถสื่อสารได้ทั้งภาษาอีสานของท้องถิ่นตนเองและภาษาไทยกลาง ชาวอีสานที่ไปต่างถิ่นนอกจากจะหางานทำแล้วก็ยังช่วยเผยแพร่วัฒนธรรมรวมทั้งภาษาของตนเองไปในตัวด้วย

ภาคอีสานเป็นภาคที่มีประชากรหลายวัฒนธรรม ซึ่งแบ่งตามภาษาพูดได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว กลุ่มวัฒนธรรมเขมร-ส่วย (กูย) และกลุ่มวัฒนธรรมไทยโคราช หรือไทยเบ็ง ทั้งสามกลุ่มนี้มีภาษาพูด ตัวอักษรที่ใช้ในประชาคมแตกต่างกันไป นั่นคือ กลุ่มไทย-ลาวใช้ภาษาถิ่นอีสาน ใช้อักษรธรรม (อักษรสกุลอักษรมอญ) และอักษรไทยน้อย (อักษรสกุลพ่อขุนรามคำแหง) ส่วนวรรณกรรมนั้นมีรูปแบบและเนื้อหาเหมือนวรรณกรรมในล้านช้าง (ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน) กลุ่มวัฒนธรรมเขมร-ส่วย (กูย) ใช้ภาษาเขมร

อักษรขอม ส่วนพวกส่วย (กฺย) นั้น ไม่มีอักษรของตนเอง กลุ่มวัฒนธรรมไทยโคราช ใช้ภาษาถิ่นภาคกลาง มีสำเนียงเหนือเพี้ยนบ้างใช้อักษรไทยและอักษรขอมเหมือนกับภาคกลาง

วรรณกรรมอีสาน ส่วนใหญ่จะหมายถึงวรรณกรรมของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่มากกว่า 2 ใน 3 ของประชากรในภาคอีสาน นอกจากนี้จารีตประเพณีของชาวไทย-ลาว ที่เรียกว่า “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” นั้น ยังมีอิทธิพลต่อชาวอีสานที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกันไปอีกด้วย โดยเฉพาะวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานจำนวนมากได้แพร่กระจายไปยังกลุ่มวัฒนธรรมเขมร-ส่วย (กฺย) และกลุ่มวัฒนธรรมไทยโคราช แต่กระนั้นก็ตามกลุ่มวัฒนธรรมเขมร-ส่วยและไทยโคราชก็มีวรรณกรรมของตนเองจำนวนหนึ่ง เรียกชื่อว่า “วรรณกรรมเขมร” และ “วรรณกรรมโคราช” ตามลำดับ วรรณกรรมอีสานต่อไปนี้ หมายถึงวรรณกรรมของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-อีสาน ดังนี้

1) การสืบทอดวัฒนธรรมทางวรรณกรรมและตัวอักษรของประชาคมอีสาน

กลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาวได้สืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มแม่น้ำโขงร่วมกับประชาคมในอาณาจักรล้านช้างมาตั้งแต่สมัยอดีต ฉะนั้นจึงมีลักษณะร่วมกันอยู่มากทางด้านวรรณกรรมตัวอักษร ตลอดจนภาษาพูด เมื่อพิจารณาในรายละเอียดจะเห็นว่าภาษาถิ่นอีสานกับภาษาลาวคล้ายคลึงกันมากจนเกือบจะเป็นภาษาเดียวกัน ต่างกันที่สำเนียงการพูดที่ผิดเพี้ยนกันไปเท่านั้น

ในการสืบทอดวัฒนธรรมทางวรรณกรรมและตัวอักษรนั้น พบว่า อาณาจักรล้านช้างได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังราย และได้เคยมีการสืบทอดวัฒนธรรมจากล้านนาไปล้านช้าง ดังปรากฏหลักฐานในพงสาวดารล้านช้างและพงสาวดารโยนก ได้กล่าวตรงกันว่า ในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชแห่งล้านช้าง (พ.ศ. 2063-2093) ได้ส่งราชทูตมาขอพระไตรปิฎก 60 คัมภีร์ไปล้านช้าง และพระเทพมงคลเถระพร้อมทั้งบริวารจากล้านนา (เชียงใหม่) สมัยพระเจ้าแก้วได้ไปเผยแพร่พระธรรมในราชอาณาจักรล้านช้างใน พ.ศ. 2066 ซึ่งในครั้งนั้นวรรณกรรมพุทธศาสนาของล้านนาเจริญรุ่งเรืองมาก

วรรณกรรมเหล่านั้นได้ถูกนำเข้าเผยแพร่ในราชอาณาจักรล้านช้างด้วยรวมทั้งในแพร่กระจายในดินแดนของภาคอีสาน ดังนั้นจึงพบว่าวรรณกรรมอีสานจำนวนมากมีเนื้อหาคล้ายกับวรรณกรรมภาคเหนือ เช่น จำปาสี่ต้น นางผมหอม สิ้นไซ และลิ้นทอง เป็นต้น ขณะเดียวกันตัวอักษรที่ใช้ในภาคอีสานมีรูปแบบคล้ายคลึงกับตัวอักษรยวนและอักษรฝักขามของภาคเหนือ ซึ่งน่าจะวิวัฒนาการมาจากอักษรภาคเหนือ ที่เข้าไปสู่อาณาจักรล้านช้างพร้อมกับคัมภีร์พุทธศาสนาในครั้งนั้นด้วย และได้มีวิวัฒนาการต่อมาในประชาคมของตน จึงพบว่ารูปแบบรูปแบบของตัวอักษรต่างไปจากเดิม ที่เป็นอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับอักษรลาวในปัจจุบัน ซึ่งอักษรทั้งสองนี้ได้หมดความสำคัญต่อประชาคมอีสานเมื่อมีการใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยคนรุ่นหลังได้ใช้อักษรไทยตามระบบโรงเรียน

2) เอกสารโบราณอีสานด้านวรรณกรรม

วรรณกรรมอีสานมีจำนวนมาก ทั้งจำนวนเรื่องและสำนวน บางเรื่องอาจมีทั้งสำนวนกลอนลำที่แต่งเป็นโคลงสาร และสำนวนเทศน์ที่แต่งเป็น ฮ่าย (คล้ายร้อยยาว) การจัดประเภทวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานไม่นิยมยึดรูปแบบของฉันทลักษณ์เป็นเกณฑ์ แต่ให้ความสำคัญกับการเสนอเนื้อหาสาระมากกว่า เพราะวรรณกรรมอีสานจะประพันธ์เป็นโคลงสาร หรือที่เรียกตามภาษาถิ่นว่าเป็นกลอนลำเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการจัดประเภทของวรรณกรรมอีสานจึงจัดตามเนื้อหาสาระ เช่น วรรณกรรมพระพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ ตำนาน นิทาน คำสอน และวรรณกรรมเบ็ดเตล็ด

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้มีมากมายหลายประเภทตามปกติแล้วชาวอีสานไม่ค่อยชอบบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่จะชอบบอกเล่าหรือท่องจำกันมา จะมีการจารึกหรือจารในคัมภีร์ใบลานไว้เฉพาะวรรณคดีเรื่องยาว ซาดก หรือตำรายาเท่านั้น ส่วนวรรณกรรมอื่น ๆ จะใช้วิธีการบอกเล่าสืบทอดกันมา ในอดีตการเรียนรู้วรรณกรรมอีสานมีหลายทาง เช่น ผู้ชายอาจบวชเรียนและได้อ่านจากหนังสือผูกหรือหนังสือก้อม ซึ่งมักเก็บรักษาไว้ที่วัด ขณะที่ผู้หญิงได้เรียนรู้จากการฟังหมอลำ หรือจดจำจากที่ได้ยินพ่อ-แม่ ญาติผู้ใหญ่หรือผู้อื่นเล่าต่อกันมา เมื่อมีสื่อสารมวลชนประเภทวิทยุ โทรทัศน์ ชาวอีสานก็มีโอกาสได้ฟังวรรณกรรมอีสานผ่านสื่อเหล่านั้นด้วย

เมื่อประเทศไทยมีการปฏิรูปการศึกษาและระบบการศึกษาภาคบังคับแพร่หลายในภาคอีสาน และมีการสอนให้นักเรียนเรียนรู้ภาษาและวรรณกรรมของภาคกลาง ชาวอีสานรุ่นต่อมาจึงขาดพื้นฐานความรู้ความเข้าใจที่จะทำให้เกิดความซาบซึ้งในอรรถรสของวรรณกรรมอีสานในรูปแบบต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง ชาวอีสานในรุ่นปัจจุบันจึงห่างเหินวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานไปจนยากที่จะหาชาวอีสานรุ่นใหม่ที่เข้าใจและสามารถสร้างสรรค์คำประพันธ์แบบดั้งเดิมของอีสานได้

แม้ว่านับตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา จะมีการส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์วรรณกรรมอีสานเผยแพร่มากขึ้นก็ตาม แต่ก็ยังอาศัยตัวอักษรไทยกลาง ซึ่งไม่สามารถสื่อคำอีสานได้เท่าที่ควร ขณะเดียวกันก็มีสื่อวิทยุ โทรทัศน์และสื่อสารมวลชนแขนงต่าง ๆ ที่พูดภาษาไทยกลาง ทำให้ชาวอีสานซึมซับภาษาไทยกลางมากขึ้น มีการรับคำศัพท์และสำนวนไทยกลางมาพูดด้วยสำเนียงอีสาน โดยเฉพาะเด็กรุ่นใหม่มักพูดภาษาไทยกลางแทนภาษาอีสาน บางท้องถิ่นการพูดสำเนียงอีสานค่อย ๆ เลือนหายไป จึงทำให้การสืบทอดภูมิปัญญาด้านวรรณกรรมอีสานที่เป็นรูปแบบดั้งเดิมมีความเป็นไปได้ค่อนข้างจำกัด

เนื้อหาในประเด็นที่กล่าวถึงเกี่ยวกับภาษาและวรรณกรรมอีสานข้างต้นนั้นมีความเชื่อมโยงกับ ตำนานพระพุทธบาท ในภูมิภาคอีสานหลายด้าน โดยเฉพาะในแง่ของการถ่ายทอด

เรื่องราว ตำนาน ความเชื่อทางศาสนา และวัฒนธรรมผ่านทางภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น ดังนี้ คือ ภาษาอีสาน ที่ได้รับการพัฒนาจากภาษาลาวและยังคงใช้ในชีวิตประจำวันของชาวอีสาน เป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอด ตำนานพระพุทธรูป ที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น เนื่องจากตำนานนี้มีการสืบทอดผ่านการเล่าเรื่อง การเทศน์ และการสวดภาวนาในภาษาอีสานหรือภาษาลาวท้องถิ่น ซึ่งทำให้ตำนานดังกล่าวยังคงมีบทบาทสำคัญในชีวิตของผู้คนในพื้นที่

การสืบทอดวรรณกรรมและตัวอักษรในภาคอีสาน มีความเชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธรูป เนื่องจากวรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะการใช้ อักษรธรรม หรือ อักษรไทยน้อย ในการบันทึกเรื่องราวของพระพุทธรูปและคัมภีร์ศาสนา วรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูปเหล่านี้มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นผ่านทางพระสงฆ์และชาวบ้าน ซึ่งในหลายพื้นที่ตำนานพระพุทธรูปได้ถูกเก็บรักษาไว้ในเอกสารโบราณ

ตำนานพระพุทธรูป เป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในภูมิภาคอีสาน การสืบทอดตำนานนี้ผ่านกลอนลำ หรือ โคลงสาร ทำให้คนท้องถิ่นสามารถเข้าถึงและเข้าใจเนื้อหาของตำนานได้ง่ายขึ้น การใช้ภาษาอีสานในบทกวีและวรรณกรรมทำให้ตำนานนี้มีความใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนในภูมิภาค รวมถึงการปรับเปลี่ยนของภาษาและวรรณกรรมในยุคสมัยใหม่ ส่งผลให้การเล่าขานและการสืบทอดตำนานพระพุทธรูปในภาษาอีสานลดลงบ้าง แต่ความสำคัญของการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในช่วงหลังนี้ทำให้อีสานกลับมาให้ความสำคัญกับตำนานและเรื่องราวท้องถิ่นอีกครั้ง ตำนานพระพุทธรูปจึงได้รับการส่งเสริมให้คงอยู่ต่อไปในสังคมอีสาน

2.5.2 งานวิจัยเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมอีสาน

งานวิจัยเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมอีสาน ที่น่าสนใจคืองานศึกษาของ ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (Charles F. Keyes, 2556: 1-10) ในหนังสืออีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย ได้อธิบายเกี่ยวกับสภาพสังคมอีสาน ในพื้นที่ทางกายภาพว่า ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ดูจากแผนที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ครอบคลุมเข้าไปในอาณาบริเวณที่ครั้งหนึ่งเรียกกันว่า อินโดจีนฝรั่งเศส พื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งอยู่ระหว่างละติจูดที่ 14 และ 18 องศาเหนือ และระหว่างลองจิจูดที่ 101 และ 105 องศาตะวันออก ที่ราบสูงโคราช ซึ่งบางครั้งก็ใช้เป็นชื่อเรียกภาคนี้ด้วย เป็นแนวที่แบ่งภาคนี้ออกจากส่วนอื่น ๆ ของประเทศไทยโดยมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเทือกเขาที่มีขนาดเล็กกว่า คือ เทือกเขาตองพญาเย็น และเทือกเขาสันกำแพง เป็นแนวแบ่งเขตแดน รวมทั้งมีเทือกเขาพนมดงรักเป็นแนวกันเขตแดนกับประเทศกัมพูชา

ดินแดนที่ราบสูงแห่งนี้เป็นอาณาบริเวณที่แม่น้ำโขงไหลผ่าน และมีแม่น้ำสายสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น แม่น้ำมูล แม่น้ำชี ไหลออกไปรวมกับแม่น้ำโขง สภาพภูมิประเทศเป็นที่น่าสนใจในอาณาบริเวณลุ่มน้ำโขงนั้นรวมเอาพื้นที่ราบลุ่มน้ำ ในประเทศลาวเข้าไว้ด้วย ดังนั้น ภูมิศาสตร์อาณาบริเวณลุ่มน้ำโขงจึงประกอบด้วยที่ราบสูงโคราช ที่ราบตามหุบเขาในบริเวณลุ่มน้ำโขง และที่ราบลุ่มของแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขงในลาว ทั้งหมดนี้คือสภาพธรรมชาติร่วมกันของอาณาบริเวณลุ่มน้ำโขงที่ไม่อาจแบ่งแยกออกจากกัน โดยมีเทือกเขาอันนัมปรากฏขึ้นเป็นเขตแดนด้านตะวันออกของอาณาบริเวณนี้ แล้วค่อย ๆ หอดตัวต่ำ ลงไปทางตอนกลางและตอนใต้ของประเทศลาว

ลักษณะพื้นที่ทางกายภาพของภาคตะวันออกเฉียงเหนือแตกต่างจากภาคกลางของประเทศไทยอย่างมาก ภาคกลางเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงเป็นประจำ ทำให้ได้รับดินอันอุดมไปด้วยสารอาหารสมบูรณ์ตามธรรมชาติที่สายน้ำ พัดพาจากภาคเหนือทุกปี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่ราบสูงลาดเอียงจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งมีความสูงประมาณ 700 ฟุตเหนือระดับน้ำทะเลไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีระดับความสูงจากทะเลประมาณ 200 ฟุต ยกเว้นพื้นที่ที่เป็นภูเขาจำนวนสองสามแห่งตามมุมต่าง ๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลักษณะพื้นที่เป็นแบบลอนคลื่นที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลอยู่ระหว่างช่วง 300-600 ฟุต ลักษณะประเภทของดินและรูปแบบพื้นที่น้ำท่วมถึง ทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือแตกต่างไปจากภาคกลางอย่างมาก

ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบสูงที่ไม่สูงมากนัก มีอาณาบริเวณกว้างขวางปกคลุมด้วยป่าไม้เนื้อแข็งที่เจริญเติบโตช้า พื้นดินตามปกติไม่อุดมสมบูรณ์และขาดแคลนแหล่งน้ำ ทำให้ไม่คุ้มค่าที่จะแผ้วถางป่า ให้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร พื้นที่ราบลุ่มส่วนใหญ่ และพื้นที่ลาดชันตามหุบเขาที่สามารถเก็บกักน้ำฝนไว้ได้ในช่วงฤดูร้อนถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นพื้นที่ทำนา มีคันนาเล็ก ๆ รายรอบ มองไปที่นั่น จะเห็นที่ราบทุ่งหญ้าโล่งสลับกับกอไผ่หนามตามริมห้วย พื้นที่เหล่านี้ยังไม่ได้นำมาทำการเกษตร เนื่องจากในช่วงฤดูฝนน้ำหลากมาท่วมไวและมีระดับลึกจนไม่เหมาะกับการทำนา และในช่วงฤดูแล้งน้ำ ก็แห้งขอดสนิท (Pendleton 1943: 21, อ้างถึงใน Charles F. Keyes, 2556: 1-10)

สภาพภูมิอากาศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ยังคงแตกต่างไปจากภาคกลาง พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ในบริเวณเขตเงาฝนคืออยู่ในบริเวณด้านหลังของเทือกเขาที่กั้นภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกจากภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลายเป็นพื้นที่ที่แห้งแล้งมากที่สุด (Pendleton 1962: 118, อ้างถึงใน Charles F. Keyes, 2556: 1-10) เนื่องจากภูเขาเหล่านี้ได้กลายเป็นแนวกันลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องอาศัยน้ำ ฝนจากอิทธิพลของพายุไซโคลนที่พัดขึ้นมาจากทะเลจีนตอนใต้ โดยทั่วไปมีความหลากหลายในเรื่องปริมาณน้ำ ฝนตามพื้นที่เฉพาะต่างๆ ภายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากกว่าในบริเวณพื้นที่ต่างๆ ของภาคกลาง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทย ครอบคลุมเนื้อที่ 170,226 ตารางกิโลเมตร (ประมาณ 66,250 ตารางไมล์) หรือประมาณหนึ่งในสามของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศไทย เช่นเดียวกัน ประชากรของภาคนี้มีจำนวนประมาณหนึ่งในสามของประชากรทั้งประเทศ มีประชากรประมาณ 9 ล้านคนจากยอดรวมประชากรทั้งประเทศ 26.3 ล้านคน ในปี ค.ศ. 1960 สัดส่วนประชากรยังคงดำเนินไปในลักษณะน้อยที่สุดจนถึงช่วงต้นของศตวรรษนี้เมื่อการสำรวจสำมะโนประชากรสมัยใหม่ได้รับการจัดทำ เป็นครั้งแรกเนื่องจากการจัดแบ่งประเภทข้อมูลที่ใช้ในการสำรวจสำมะโน ประชากรไม่ได้รวมเรื่องชาติพันธุ์เข้าไว้ด้วย ทำให้ยากต่อการประเมินอย่างชัดเจนถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อย่างไรก็ตาม นอกเหนือไปจากกลุ่มไทย-เขมรที่พูดได้สองภาษาและอาศัยอยู่ในจังหวัดต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างแล้ว 1 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ไม่มีกลุ่มชนชาติส่วนน้อยที่ไม่ใช่คนใด ที่มีจำนวนมากอาศัยอยู่

แม้หากประมาณการอย่างหลวมที่สุด ก็สามารถกล่าวได้ว่า อย่างน้อยที่สุด ประชากรจำนวน 8 ล้านคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี ค.ศ. 1960 น่าจะเป็นกลุ่มคนที่พูดภาษาใดต่าง ๆ กลุ่มชนที่ใหญ่ที่สุด (อย่างน้อย 95%) เป็นเจ้าของภาษาและวัฒนธรรมที่ทำให้พวกเขาแตกต่างไปจากกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยและทำให้พวกเขามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันเองมากกว่าความสัมพันธ์กับคนลาวที่อยู่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำโขงนอกเขตประเทศไทย อันที่จริงก็มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมและภาษาระหว่างกลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในบริเวณตอนกลางของแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากเปรียบเทียบกับชุมชนบริเวณหลวงพระบางตอนเหนือ และบริเวณปากเซ หรืออุบลราชธานีตอนใต้

อย่างไรก็ตาม ประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและคนลาวในประเทศลาวมีความคล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรมมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในสังคมเดียวกันที่เป็นเพื่อนบ้านที่อาศัยอยู่ในที่สูง เช่น ชนชาติไต, ไทย-เขมร, เมียว-เย้า และมอญ ชะแมร์ หรือแม้แต่คนสยามชื่อที่คนในประเทศไทยใช้เรียกภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือ “อีสาน” นี้ ยังถูกใช้ในความหมายถึง คนในภาค และหากกล่าวแบบเฉพาะเจาะจง หมายถึง ผู้คนที่เป็กลุ่มหลักในภาคอีสาน คำว่าอีสาน มาจากภาษาบาลี-สันสกฤต เป็นคำที่ใช้ในความหมายที่แยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างผู้คนจากภาคเหนือ ภาคกลาง หรือภาคใต้ของประเทศไทย ในขณะที่ภาคอื่น ๆ มักถูกระบุโดยศูนย์กลางทางการเมืองและวัฒนธรรม ในลักษณะที่ทำให้กรุงเทพฯ มีค่าเท่ากับภาคกลาง เชียงใหม่มีค่าเท่ากับภาคเหนือ และนครศรีธรรมราชที่มีคนไตใช้ภาษาแบบคนไตสำหรับภาคใต้ แต่สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือแนวความคิดโดยทั่วไปก็ยังคงเป็นอีสาน

คนในภาคอีสานบางครั้งเรียกตนเองว่า คนพื้นเมือง หรือลาว อย่างไรก็ตาม ในช่วงระยะเวลาไม่กี่ปีมานี้ คำว่า อีสาน ซึ่งถูกใช้โดยผู้คนจากภาคอื่นๆ ในการกล่าวถึงคนจากภาคอีสานได้รับการใช้โดยคนในภาคอีสานเพิ่มมากขึ้นในการบ่งชี้ความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มตนเอง ผู้คนจาก

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเริ่มที่จะกล่าวถึงตนเองว่าเป็น คนอีสาน หรือ ผู้อีสาน ใช้ภาษาอีสาน และอาศัยอยู่ในภาคอีสาน การใช้คำว่า “อีสาน” เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สะท้อนให้เห็นถึงจิตสำนึกของพวกเขาที่เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับอัตลักษณ์ภาค/ชาติพันธุ์ อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์อีสานเป็นสำนึกร่วมที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ ก่อนที่เราจะพิจารณาว่าอะไรคือผลประโยชน์ที่คนอีสานมีร่วมกัน และอะไรคือวัตถุประสงค์ร่วมที่พวกเขาปรารถนาจะได้มา เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจก่อนว่าการก่อตัวเป็นภาคอีสานที่มีลักษณะเฉพาะมีพัฒนาการมาอย่างไร

ในส่วนวัฒนธรรมประเพณีอีสาน จากงานศึกษาประเพณีบางอย่างของภาคอีสานของ เดิม วิภาคย์พจนกิจ (2546: 548-553) ในหนังสือประวัติศาสตร์อีสาน ของมูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ อธิบายว่า เมื่อจำแนกวัฒนธรรมประเพณีอีสาน ออกเป็นข้อใหญ่ ๆ แล้วเข้าใจว่ามีอยู่ 3 อย่างคือ 1. สืบมาจากตำราไสยศาสตร์ 2. สืบมาจากศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา และ 3. เป็นพิธีละครคนกันในข้อแรกและข้อ 2 ก็เนื่องมาจากว่าผู้เป็นประมุขสมัยโบราณได้นำถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน เมื่อครั้งชาวอินเดียได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในสุวรรณภูมิ ภายหลังได้นำนับถือศาสนาพุทธแล้ว จึงนำพิธีมาปฏิบัติด้วยซึ่งจารีตทั้งสองอย่างนี้ได้เป็นต้นเหตุมา ผู้ปฏิบัติได้นิยมตามลัทธิบ้าง เอาพิธีสองลัทธิคลุกเคล้ากันเป็นพิธีเดียวกันบ้าง พิธี 3 อย่างดังกล่าวแล้ว

ชนชาวตะวันออกเฉียงซึ่งได้มีเชื้อสายสืบเนื่องมาจากชาวไทยสมัยกรุงศรีสัตนาคนหุตก็ได้นำมาใช้เป็นจารีตประเพณีขนบธรรมเนียมต่อ ๆ มา แต่ในระหว่างหลังนี้ได้มีการปฏิบัติคละคล้าปะปนกันกับแบบธรรมเนียมประเพณีของภาคกลางขึ้นบ้าง จะอย่างไรก็ดีจารีตประเพณีและขนบธรรมเนียมชาวพื้นเมืองภาคอีสาน ก็คือจารีตประเพณีของชาวไทยลาวมาแต่ดั้งเดิมนั่นเอง โดยได้แบบอย่างมาจากอินเดียทั้งในลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนาดังกล่าวแล้วนั้น

จารีตประเพณีทางศาสนาของชาวอีสาน เท่าที่ถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนเดี๋ยวนี้เรียกว่า “ฮีต สิบสองคอง (ครอง) สิบสี่” เป็นประเพณีมาแต่โบราณอาจกล่าวได้ว่าเวลานี้ ยังคงเหลืออยู่บ้างตามบ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่ง เพราะวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่เลียนแบบมาจากยุโรปและอเมริกากำลังจะกลืนหายไป โลกที่เคยสงบมาก่อน ขณะนี้เกิดการสับสนวุ่นวายเพราะลัทธิประเพณีดั้งเดิมประจำชาติเสียเกือบสิ้น ฮีตสิบสอง เป็นประเพณีที่ปฏิบัติในแต่ละเดือนของปีเพื่อทำบุญและบูชา โดยเริ่มจากเดือนเจียงที่สังฆเจ้าเข้ากรรม และเดือนยี่ที่นิมนต์พระมาสวดชัยมงคล ต่อมาการทำบุญในเดือนสามด้วยข้าวจี เดือนสี่หาดอกไม้สำหรับสักการะ และเดือนห้าที่สงกรานต์มีการนิมนต์พระทำบุญ เดือนหกทำพุทธานิเชก เดือนเจ็ดบูชาเทพ เดือนแปดเข้าสู่ฤดูฝน เดือนเก้าทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ เดือนสิบทำบุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดสังฆเจ้าออกวัสสา และเดือนสิบสองบูชาพญานาค 15 ตระกูล ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงความเชื่อและการบูชาที่มีต่อพระพุทธศาสนาและความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

นอกจากฮีตสิบสองแล้ว ประชาชนชาวอีสานและชาวไทยฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงยังมี ประเพณีทำบุญอื่นๆ ที่สำคัญ ได้แก่ การทำบุญขึ้นบ้านใหม่, ประเพณีบุญกองบวชกองฮอด, ประเพณี กินดอง (การแต่งงาน), จันเฮือนดี (งานศพเพื่อบรรเทาความเศร้า), ลงช่วง (การพบปะของหนุ่มสาว), แยกนา สู้ขวัญนา, พิธีเลี้ยงตาแขก (นา), บา (บาย) ศรีสู่ขวัญ, มั่นกรรม (การคลอดบุตร), ผิดผี, เต้าช่วง (เลี้ยงผี), เลี้ยงผีปู่ตา, เสียเคราะห์บูชา, และสู่ขวัญวัวควาย โดยประเพณีเหล่านี้สะท้อนถึง วัฒนธรรมและความเชื่อในชีวิตประจำวันของชาวไทยและลาว

ครองสิบสี่ หรือรัฐธรรมนูญ 14 ข้อ เป็นหลักปฏิบัติสำหรับชาวอีสานที่สะท้อนถึง ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน ซึ่งประกอบด้วยหลักการสำคัญ เช่น การแบ่งปันพืชผลให้ผู้ มีสิบลูกก่อนกินเอง, หลีกเลี้ยงความโลภและคำพูดหยาบคาย, การสร้างสิ่งก่อสร้างรอบวัดและบ้าน, การ ล้างเท้าก่อนเข้าบ้าน, การขมาแม่ไฟและแม่บันได, การดูแลสามีและบูชาผู้ใหญ่, การนิมนต์พระมาสวด มงคลในวันศีล, และการปฏิบัติตามข้อกำหนดต่างๆ เช่น หลีกเลี้ยงการเสพงามคุณในวันสำคัญ ทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมความสงบสุขในครอบครัวและสังคม

จารีตประเพณีฮีตสิบสองและครองสิบสี่ถือเป็นฐานรากของการทำบุญที่สำคัญใน สังคม โดยมีพิธีทำบุญที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันทั้งหมด 9 พิธี ได้แก่ พิธีทำบุญสงกรานต์, ทำบังไฟ, ทำบุญเข้าพรรษา, ทำบุญข้าวประดับดิน, ทำบุญข้าวสาก, ทำบุญออกพรรษา, ทำบุญกฐิน, ทำบุญข้าวจี, และทำบุญพระเวส พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงดำรงตำแหน่ง ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น ได้มีบทบาทใน การดัดแปลงและส่งเสริมพิธีเหล่านี้ในบางกรณี เพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมดั้งเดิมและไม่ขัดต่อ การปกครองของประเทศ

สังคมวัฒนธรรมอีสานในปัจจุบัน ดำเนินไปตามพัฒนาการแนวคิดทุนนิยม ดังที่ ประภาพร สุปัญญา (2564: 1-16) ได้ศึกษาพัฒนาการของแนวคิดทุน ในบริบทสังคมอีสาน อธิบายว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย หรืออีกชื่อเรียกหนึ่งที่คุ้นหูกัน คือ “อีสาน” ถือเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วย ภูมิปัญญาทางด้านวัฒนธรรมที่โดดเด่น โดยเฉพาะวัฒนธรรมความเป็นพี่น้อง เพื่อนบ้าน และ ครอบครัวเดียวกัน ทำให้ผู้คนในภาคอีสานค่อนข้างให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เนื่องด้วยมีสำนึกร่วม ความเป็นคนอีสานเหมือนกัน แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป ความเป็นเมืองเข้ามามีบทบาทขึ้น คนอีสานจำนวนมากต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ตามกลางสังคมที่ เปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมอีสาน ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของ Pierre Bourdieu ที่กล่าวถึงทุน 4 ด้าน ประกอบด้วย ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และ ทุนสัญลักษณ์ ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนอีสานที่ต้องปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาสังคมวัฒนธรรมของภาคอีสานมีความสำคัญต่อการเข้าใจตำนานพระพุทธ บาท โดยเชื่อมโยงภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อม วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชน ภาคอีสานมี

ภูมิประเทศที่แตกต่างจากภาคกลาง และแม่น้ำโขงเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิต ทำให้เกิดแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูป วัฒนธรรมอีสานมีประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธซึ่งช่วยสร้างความผูกพันกับพระพุทธรูปในฐานะสัญลักษณ์ของศรัทธา การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนอีสานยังทำให้การเคารพพระพุทธรูปเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรม ขณะที่การเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยใหม่ทำให้ประชาชนหันกลับมาองความสำคัญของวัฒนธรรมดั้งเดิมและพระพุทธรูป เพื่อรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน

จากการสังเคราะห์งานวิจัย ใน โสวัฒนธรรมอีสาน (สมมาตร ผลเกิด, 2558: 213-216) ได้ศึกษางานวิจัยทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน ในประเด็น ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรมและการท่องเที่ยวพบว่า ในระยะเวลาหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมามีผลงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ และวัฒนธรรมจำนวน 27 เรื่อง โดยแบ่งเป็นด้านศาสนาและวัฒนธรรมจำนวน 15 เรื่อง อีกจำนวน 12 เรื่องที่เหลือเป็นงานวิจัยด้านความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ของชาวอีสาน ผลงานการวิจัยด้านศาสนาและวัฒนธรรมนั้นสามารถจัดเป็นหมวดหมู่เป็นดังนี้ คือ

ในด้านการอนุรักษ์ มีหน่วยงานองค์กรต่างๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญได้แก่

- 1) บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม พบว่าพระสงฆ์ยังไม่เข้าใจบทบาทและการให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างต่ำ
- 2) บทบาทของประชาชนหรือชาวบ้าน ภาพโดยรวมพบว่า ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญและให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอยู่ในเกณฑ์ดี โดยเฉพาะประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับฮีตสิบสองที่มีการยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนปัจจุบัน
- 3) บทบาทของภาครัฐ อันประกอบด้วยโรงเรียน สำนักงานศึกษาธิการ หน่วยงานภาครัฐได้ให้การส่งเสริมการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมมาด้วยดีและสืบเนื่องมาโดยตลอด นักเรียนมีจิตสำนึกในคุณค่าวัฒนธรรมอยู่ในระดับดี แต่มีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง

โลกทัศน์และความเชื่อ ผลการวิจัยพบว่าชาวอีสานยังคงมีโลกทัศน์ที่มั่นคงเหนียวแน่นต่อระบบความเชื่อต่างๆ ในด้านศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมที่จะมีผลทั้งต่อคนต่อธรรมชาติ และอำนาจเหนือธรรมชาติ อาทิเช่น ความเชื่อเรื่อง ดอนปู่ตา ซึ่งเป็นกุศโลบายที่จะสร้างความสมานสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ในการที่จะรักษาทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรอื่นๆ ในบริเวณดอนปู่ตาไม่ให้ถูกทำลายโดยอ้างอำนาจเหนือธรรมชาติว่าเป็นผู้ให้คนให้โทษต่อชุมชน ต่อพฤติกรรมของสมาชิกชุมชนที่ปฏิบัติต่อกันและต่อศาลปู่ตาหรือความเชื่อเรื่องบุญผะเหวด ที่มุ่งเน้นให้รู้จักการบริจาคหรือให้ทาน หรือวัฒนธรรมข้าวที่พยายามชี้ให้เห็นว่าข้าวไม่ใช่แค่เพียงอาหารธรรมดาที่ใช้เพียงเพื่อการบริโภคเท่านั้นหากแต่ข้าวยังเป็นเครื่องหมายทางวัฒนธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของพลังชีวิตอีกด้วย

การศึกษาวิจัยด้านการท่องเที่ยวของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่น่าสนใจเพราะมีผลงานจำนวนน้อยจะมีเพียงผลงานวิจัยของอุดม บัวศรี (2538) การท่องเที่ยวกับกระแสวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวกับกระแสวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง โดยเรื่องสำคัญที่กำลังพูดถึงในวงการของการท่องเที่ยวคือ การท่องเที่ยวในปัจจุบันนี้ทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนทำให้ชนบทซึ่งมีวัฒนธรรมดั้งเดิมที่สัมพันธ์กันชีวิตเราต้องเปลี่ยนแปลงตามความต้องการของนักท่องเที่ยว จนกลายเป็นการขายวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวไปในที่สุด วัฒนธรรมในชุมชนต่างๆ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์นั้น ย่อมไม่หยุดนิ่งยังเปลี่ยนแปลงและปรับตัวไปอย่างต่อเนื่อง การปรับเปลี่ยนของวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น เกิดจากการรับรู้ข่าวสารและการคิดค้นและความละเอียดของสติปัญญาของคนในสังคมมากขึ้น เพราะปัจจุบันนี้โลกมีลักษณะไร้พรมแดนแล้ว ข่าวสารต่างๆ ทุกคนจึงมีสิทธิ์รับรู้เท่าเทียมกัน สิ่งเหล่านี้ทำให้คนในสังคมได้เรียนรู้วิถีทางก้าวหน้าของแต่ละสังคม จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมนั้นๆ อย่างต่อเนื่องหันมาสู่อีสาน

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2545) ได้ทำรายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัย ปีที่ 1 เรื่องศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามลำแม่น้ำ งานชิ้นนี้ศึกษาเกี่ยวกับลำน้ำมูล โดยศึกษาถึงศักยภาพของลำน้ำมูลในการที่จะส่งเสริมพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศบนเส้นทางน้ำสายอารยธรรมแห่งภาคอีสาน โดยการศึกษาวิจัยนี้จะเป็นการส่งเสริมให้เกิดการรักษาสิ่งแวดล้อมเกิดเส้นทางท่องเที่ยวใหม่ สร้างรายได้ให้กับผู้คนในชุมชน และนำประโยชน์เชิงเศรษฐกิจการท่องเที่ยวมาให้กับภูมิภาคอีสานโดยงานชิ้นนี้จะประกอบด้วย 4 โครงการย่อยในลักษณะการวิจัยสหสาขาวิชาการที่มีใช้เป็นสาขาวิชาที่ใกล้ชิดกัน

ผลงานของนาถฤดี มณีเนตร (2546) ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแรงจูงใจที่ให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปท่องเที่ยวบริเวณพรมแดนด่านตรวจคนเข้าเมืองมุกดาหารศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแรงจูงใจที่ให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปท่องเที่ยวบริเวณพรมแดนด่านตรวจคนเข้าเมืองมุกดาหารโดยสุ่มตัวอย่างจากนักท่องเที่ยวชาวไทยที่กำลังเที่ยวบริเวณพรมแดนด่านตรวจคนเข้าเมืองมุกดาหารความพึงพอใจบรรยากาศด้านศักยภาพกายภาพไม่มีความแตกต่างกันด้านเพศ แต่มีความแตกต่างกันตามอายุและรายได้ อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 ความพึงพอใจบรรยากาศด้านจิตใจที่มีอิทธิพลต่อแรงจูงใจนักท่องเที่ยวเดินทางไปท่องเที่ยว ไม่มีความแตกต่างกันด้านเพศ แต่มีความแตกต่างตามอายุและรายได้ อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

ผลงานของนาถฤดี มณีเนตรและชนนาถ ไชยประสิทธิ์ (2547) การศึกษาความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อสถานบริการที่พักแรมแบบประหยัด ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า นักท่องเที่ยวที่เข้าพักในสถานบริการที่พักแรมแบบประหยัดในเขตอำเภอเมืองขอนแก่น ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุระหว่าง 21-30 ปี มีสถานภาพสมรส จบการศึกษาระดับปริญญาตรี มีอาชีพรับจ้างหรือเป็นพนักงานบริษัทและยังมีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศอีกด้วย ระดับ

ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวขึ้นกับ เพศ อายุ สถานภาพ ระดับการศึกษา และอาชีพของนักท่องเที่ยวมีผลงานวิจัยบางชิ้นได้ศึกษาถึงการท่องเที่ยวเกี่ยวกับกระแสวิวัฒนาการที่เปลี่ยนแปลง พบว่าการท่องเที่ยวในปัจจุบันมีการทำลายเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนจนกลายเป็นการขายวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวไปในที่สุด

งานวิจัยเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมอีสานดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับการศึกษาดำเนินพระพุทธบาทในอีสาน โดยสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำความเข้าใจถึงบทบาทของศาสนา ความเชื่อ และวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชนอีสานได้ โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา เช่น พระพุทธบาทที่เป็นเครื่องหมายของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพุทธกับความเชื่อท้องถิ่นอื่น ๆ ดำเนินพระพุทธบาทที่มีในพื้นที่อีสาน มักเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ และบทบาทของพระพุทธศาสนาในการรักษาขนบธรรมเนียมที่สร้างความสมานสามัคคีในชุมชน

การอนุรักษ์วัฒนธรรมโดยชาวบ้านและหน่วยงานต่าง ๆ ที่กล่าวถึงในงานวิจัย เป็นการสานต่อประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสานที่รวมถึงเรื่องราวตำนานท้องถิ่น เช่น ดำเนินพระพุทธบาท ซึ่งยังคงได้รับการนับถือและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน การอนุรักษ์ดังกล่าวช่วยให้คนในชุมชนยังมีความเชื่อมโยงกับตำนานและความศรัทธาในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ที่สามารถใช้เรื่องราวตำนานพระพุทธบาทในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

บทที่ 3

ประเภท และเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

ในบทที่ 3 นี้เป็นการนำเสนอกลุ่มข้อมูล ตัวบทที่ใช้ในการวิเคราะห์ โดยเริ่มจากการนำเสนอให้เห็นภาพรวมของตำนานพระพุทธรูปในภูมิภาคต่าง ๆ สังกศไทย แล้วจึงเน้นข้อมูลที่เป็นขอบเขตด้านเนื้อหาโดยตรง คือประเภทและเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสาน โดยผู้วิจัยได้แบ่งประเภทตามลักษณะของข้อมูลที่สืบค้น จึงกำหนดประเด็นและรายละเอียดของกลุ่มข้อมูล ดังต่อไปนี้

3.1 ตำนานพระพุทธรูปในสังคไทย

3.1.1 ตำนานพระพุทธรูปภาคกลาง

3.1.2 ตำนานพระพุทธรูปภาคเหนือ

3.1.3 ตำนานพระพุทธรูปภาคใต้

3.1.4 ตำนานพระพุทธรูปภาคอีสาน

3.2 ประเภทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

3.2.1 ประเภทมุขปาฐะ

3.2.2 ประเภทลายลักษณ์

3.3 เนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

3.3.1 เนื้อหาพระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระบาท

3.3.2 เนื้อหาพระพุทธรูปมีอยู่ตามธรรมชาติ

3.3.3 เนื้อหาประชาชนและพระสาวกพบรอยพระพุทธรูป

3.3.4 เนื้อหาพระพุทธรูปจำลอง

3.1 ตำนานพระพุทธรูปในสังคไทย

ตำนานพระพุทธรูป ถ่ายทอดอธิบายว่า รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปองค์ก่อนการสร้างพระพุทธรูป เชื่อกันว่าพระพุทธรูปองค์ทรงประทับรอยพระบาทไว้เพื่อเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้ผู้คนได้สักการะ บูชา และระลึกถึงคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยตำนานและความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปแพร่หลายในหลายภูมิภาคของประเทศไทย และแต่ละพื้นที่มีเรื่องราวเฉพาะตัวที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและความเชื่อในท้องถิ่น ในภูมิภาคต่าง ๆ ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคอีสาน ดังนี้

3.1.1 ตำนานพระพุทธรูปภาคกลาง

ตำนานพระพุทธรูปที่สำคัญที่สุดของภาคกลางดังที่กล่าวแล้ว ในบทนำ คือ พระพุทธรูปสระบุรี ซึ่งค้นพบในสมัยอยุธยา เชื่อว่ารอยพระบาทนี้ประดิษฐานอยู่บนเขาและเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หากกล่าวถึงตำนานพระพุทธรูปสระบุรีเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจและมีความสำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรมในประเทศไทย พระพุทธรูปสระบุรีเป็นรอยพระพุทธรูปที่เชื่อกันว่าเป็นรอยเท้าของพระพุทธเจ้า ตามตำนานเล่าว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาที่บริเวณนี้และได้ประทับรอยเท้าของพระองค์ไว้บนหินใหญ่ รอยพระพุทธรูปนี้มีขนาดใหญ่และมีลักษณะคล้ายกับรอยเท้าของมนุษย์ แต่มีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นรอยเท้าของพระพุทธเจ้า

ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153–2171) มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่สระบุรีโดยพราหมณ์ ซึ่งสอดคล้องกับตำนานจากลังกาที่ระบุว่ามียอยพระบาทอยู่ที่เขาสุวรรณบรรพต พระองค์จึงเสด็จไปตรวจสอบด้วยพระองค์เอง และโปรดให้สร้างมณฑปครอบรอยพระบาท รวมถึงสร้างวัด เสนาสนะ และถนนเชื่อมต่อเพื่ออำนวยความสะดวก ใช้เวลาก่อสร้าง 4 ปี และจัดพิธีสมโภช 7 วัน รอยพระพุทธรูปนี้มีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางความศรัทธาของชาวสยามและสะท้อนความเชื่อในพุทธศาสนาเถรวาทที่เชื่อมโยงกับศูนย์กลางศาสนาบนเกาะลังกา รอยพระพุทธรูปยังเป็นจุดเริ่มต้นของประเพณีการนมัสการในหมู่ชนชั้นปกครองและประชาชนทั่วไป ซึ่งมีหลักฐานในคำให้การขุนโกลน และการตั้งตำแหน่ง “ขุนสังฆนคศิริ” เพื่อดูแลสถานที่

นอกจากนี้ การสร้างพระตำหนักท่าเจ้าสนุกและ “ปราสาทนครหลวง” สำหรับการเดินทางไปสักการะยังแสดงถึงความสำคัญของรอยพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาอย่างเด่นชัด รอยพระพุทธรูปที่สระบุรีจึงเป็นประจักษ์พยานสำคัญของการผนวกรวมความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับจักรวาลความศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีลังกาเป็นศูนย์กลาง ปัจจุบันวัดพระพุทธรูปสระบุรีเป็นสถานที่สำคัญที่มีผู้คนมากมายมาเยี่ยมชมและกราบไหว้เพื่อเป็นสิริมงคล และยังเป็นสถานที่ที่มีการจัดงานประเพณีและเทศกาลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

3.1.2 ตำนานพระพุทธรูปภาคเหนือ

ตำนานพระพุทธรูปภาคเหนือที่สำคัญตามความเชื่อว่าเป็นหนึ่งในห้าแห่งของรอยพระพุทธรูปที่มีอยู่จริงตามตำนานลังกา เล่าว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าพร้อมพระสาวก 500 รูป ได้เสด็จมายังเขาเวภารบรรพต (ทางภาคเหนือของประเทศไทย) และพบรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าสามพระองค์ในภัทรกัลป์ ได้แก่ พระพุทธเจ้ากุกุสันธะ, พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ พระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระบาทซ้อนทับรอยเดิม และพยากรณ์ว่าในอนาคตพระศรีอาริยมะตไตรจะมาประทับรอยพระบาทรวมเป็นหนึ่งเดียว

หลังการปรินิพพาน เทวดานำพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ที่รอยพระพุทธรบาท จนเวลาผ่านไป 2,000 ปี รอยพระพุทธรบาทนี้ก็ปรากฏให้คนทั่วไปได้พบ โดยพราณปาคนหนึ่งถูกเหี่ยวแห้งไปพบรอยพระบาท จึงเกิดการเล่าลือและสักการะต่อมา ในรัชสมัยพระยาเม็ญรายได้เสด็จไปกราบไหว้ และตั้งชื่อสถานที่นี้ว่า “พระพุทธรบาทสี่รอย” เพราะมีรอยพระพุทธรบาทซ้อนกันของพระพุทธรเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัลป์นี้ สถานที่นี้จึงกลายเป็นศูนย์กลางความศรัทธาและการบูชาในภาคเหนือของไทย

รอยพระพุทธรบาทในภาคเหนือที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ พระพุทธรบาทตากผ้า ในจังหวัดลำพูน ตำนานเล่าว่าได้กล่าวไว้ว่าในสมัยพุทธกาล สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธะเจ้าได้เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ในดินแดนสุวรรณภูมิ (ประเทศไทยในปัจจุบัน) พระองค์ได้เสด็จไปในที่ต่าง ๆ กระทั่งเสด็จถึงบริเวณวัดพระพุทธรบาทตากผ้าแห่งนี้ซึ่งเป็นผาลาด จึงได้ทรงอธิษฐานประทับรอยพระพุทธรบาทลง ณ ที่แห่งนี้ เพื่อเป็นที่สักการบูชาของมวลเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายและพระองค์ได้ตรัสให้พระอานนท์เอาจีวรไปตากบนผาลาด ใกล้บริเวณที่ประทับ ซึ่งปรากฏเป็นรอยเลือนลางอยู่ ดังนั้น วัดนี้จึงได้ชื่อว่า “วัดพระพุทธรบาทตากผ้า” มาถึงทุกวันนี้

3.1.3 ตำนานพระพุทธรบาทภาคใต้

ในภาคใต้ยังมีการบูชารอยพระพุทธรบาทเช่นกัน เช่น พระพุทธรบาทจำลองในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งมักเชื่อมโยงกับเรื่องราวของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากศรีลังกา และเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีท้องถิ่นในบริเวณนี้ ดังที่ สมพุทธ ธุระเจน (2558: 15) อธิบายว่า พระพุทธรบาทจำลอง ที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารเป็นศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งผู้นำฝ่ายสงฆ์ คือ พระศิริธรรมมุนี (ม่วง) และผู้นำฝ่ายฆราวาส คือ พระยาตรังคภูมาภิบาล (ถนอม) ผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ร่วมกับพุทธบริษัทได้สร้างขึ้นเพื่อสักการบูชาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้าหลวง พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังครองราชย์อยู่

มีคำจารึกไว้ที่รอยพระพุทธรบาทว่า “รอยพุทธรบาทนี้ สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ เป็นที่นำมาซึ่งความเชื่อและความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าซึ่งดับขันธสู่วินิพพานล่วงลับไปแล้วสู่กาลนาน กุศลอันยิ่งใหญ่ จงมีแก่ท่านทั้งหลายผู้เป็นศาสนิกชน ผู้ได้ทำการสักการะ ซึ่งจะนำมาซึ่งความสุข และประโยชน์เกื้อกูล ให้สำเร็จวิบูลผลจนสิ้นกาลนาน” (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครศรีธรรมราช, 2567) นอกจากนี้ ชาวบ้านยังเชื่อกันว่า การได้กราบไหว้บูชารอยพระพุทธรบาทจึงเปรียบเสมือนได้บูชาพระพุทธรองค์ ซึ่งจะเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตที่จะดลบันดาลให้ประสบกับความสุขความเจริญตลอดไป ที่ใกล้บันไดทางขึ้นไปพระบาท มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในซุ้มองค์หนึ่ง เรียกว่า “พระบุญมาก” ขนาดหน้าตักกว้าง 3 ศอก 3 นิ้ว สูง 1 วา 12 นิ้ว เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์มากสามารถบันดาลบุตรให้แก่ผู้ที่ไปขอได้ (พระครูสิทธิธรรมวิรัต, 2554: 103-105)

3.1.4 ตำนานพระพุทธรูปภาคอีสาน

ภาคอีสานมีความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปในตำนานอุรังคธาตุ ที่เชื่อมโยงกับพระธาตุพนม โดยตำนานกล่าวถึงการเสด็จของพระพุทธรูปที่ได้รับการต้อนรับจากพญานาค ซึ่งทูลขอให้พระองค์ประทับรอยพระบาทไว้เป็นที่ระลึก ตำนานอุรังคธาตุ หรือ อุรังคินทาน เป็นวรรณกรรมปรัมปราเกี่ยวกับพุทธศาสนาและสถานที่สำคัญในลุ่มน้ำโขง เช่น พระธาตุพนม และรอยพระพุทธรูป เนื้อหาแบ่งเป็น 9 ส่วน ไล่ตามลำดับเหตุการณ์ตั้งแต่กำเนิดโลกในยุคภัทรกัปจนถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091–2114) โดยผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปในอดีตและอนาคต พร้อมทั้งกล่าวถึงเมืองสำคัญในแถบลุ่มน้ำโขง เช่น สุวรรณภูมิ ศรีโคตรบอง และหนองหาน

เอกสารโบราณต้นฉบับมีการคัดลอกและดัดแปลงหลายครั้งในไทยและลาว โดยในประเทศไทย ฉบับเก่าแก่ที่สุดพบที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม (พ.ศ. 2348) ขณะที่ในลาวต้นฉบับเก่าแก่มียาวไม่น้อยกว่า 500 ปี โดยได้รับการเก็บรักษาที่หอสมุดแห่งชาติในเวียงจันทน์ ตำนานนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกจากยูเนสโกเมื่อ พ.ศ. 2566 ในนาม “งานสะสมคัมภีร์โบราณแห่งชาติ เรื่อง ตำนานพระธาตุพนม” สะท้อนถึงความสำคัญทางวัฒนธรรมและศาสนาในภูมิภาคอุษาคเนย์

ตำนานพระพุทธรูปในประเทศไทยสะท้อนความเชื่อและความศรัทธาต่อพระพุทธรูปในแต่ละภูมิภาค โดยภาคกลางมีพระพุทธรูปทศบุรี ซึ่งค้นพบในสมัยอยุธยาและได้รับการสร้างมณฑปครอบในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม ภาคเหนือมีตำนานพระพุทธรูปสี่รอยที่เขาวงการบรรพต และพระพุทธรูปตากผ้าในลำพูนที่เกี่ยวข้องกับพุทธกาลและพระพุทธรูปสาวก ภาคใต้มีพระพุทธรูปจำลองที่วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อสักการะพระพุทธรูป และภาคอีสานมีตำนานอุรังคธาตุที่เชื่อมโยงรอยพระพุทธรูปกับพระธาตุพนม ตำนานเหล่านี้สะท้อนความสำคัญทางศาสนา วัฒนธรรม และการผสมผสานความเชื่อในแต่ละท้องถิ่น

ตำนานพระพุทธรูปในแต่ละภูมิภาคของไทยมีความเชื่อและเรื่องราวเฉพาะที่สะท้อนถึงความสำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรม โดยเฉพาะในภาคอีสานที่ตำนานอุรังคธาตุเชื่อมโยงกับพระธาตุพนมและรอยพระพุทธรูป ตำนานนี้เล่าถึงการเสด็จของพระพุทธรูปและการต้อนรับของพญานาคที่ทูลขอให้พระองค์ประทับรอยพระบาทไว้ในดินแดนลุ่มน้ำโขง เป็นวรรณกรรมปรัมปราที่ผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปในอดีตและอนาคต พร้อมทั้งเชื่อมโยงกับเมืองสำคัญ เช่น สุวรรณภูมิและศรีโคตรบอง ต้นฉบับโบราณของตำนานนี้ถูกเก็บรักษาในทั้งไทยและลาว โดยฉบับเก่าแก่ที่สุดในไทยพบที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม และในลาวที่หอสมุดแห่งชาติเวียงจันทน์ ตำนานนี้ได้รับการยกย่องเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกจากยูเนสโก สะท้อนถึงความสำคัญทางวัฒนธรรมและบทบาทในการเชื่อมโยงความเชื่อของพุทธศาสนาในภูมิภาคอุษาคเนย์

3.2 ประเภทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

จากการเก็บรวบรวมข้อมูล การค้นคว้าตำนานพระพุทธรูปอีสาน ผู้วิจัยได้ค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับ ตำนาน เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นมา ประวัติการค้นพบ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูปในภาคอีสาน จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ สามารถเรียบเรียงจัดประเภทข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ ประเภทมุขปาฐะ และประเภทลายลักษณ์

3.2.1 ประเภทมุขปาฐะ

ข้อมูลประเภทมุขปาฐะที่เป็นการบอกเล่า ได้แก่ ตำนาน เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ที่ได้จากการลงพื้นที่สำรวจการปรากฏของรอยพระพุทธรูป ด้วยการสัมภาษณ์ สอบถามถึงความเป็นมา ตำนาน เรื่องเล่า ความเชื่อ ทั้งโดยผู้วิจัยเองและโดยบุคคลอื่นที่มีการบันทึกข้อมูลการบอกเล่าไว้ จึงสามารถแบ่งข้อมูลพระพุทธรูปอีสานประเภทมุขปาฐะ เป็นประเภทย่อยได้ 3 ประเภท คือ บทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่น และสื่อออนไลน์ ทั้งนี้เนื้อหา แต่ละประเภทมีการเล่าที่หลากหลาย และมีความคล้ายคลึงกัน ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอข้อมูลมุขปาฐะแต่ละประเภท ด้วยการยกตัวอย่างให้เห็นเนื้อหาของตำนานประเภทนั้น ๆ ดังนี้

3.2.1.1 บทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย

บทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย เป็นบทสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ที่มีการสำรวจพบว่ามีพระพุทธรูป และยังไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรหรือมีการเผยแพร่บนสื่ออิเล็กทรอนิกส์และสื่อออนไลน์ เนื้อหาของข้อมูลพระพุทธรูปประเภทนี้มักปรากฏในลักษณะของการบอกเล่า จดจำสืบต่อกันมาว่า มีการพบเห็นรอยเท้าบนแผ่นหิน แล้วเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป เล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับรอยพระพุทธรูปที่ได้ค้นพบ ดังที่ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างต่อไป

บทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปห้วยสังเคียบ (พระพุทธรูป โลหิตห่อ) สำนักสงฆ์ภูน้อยเทพมงคล บ้านเหลาภูพาน ตำบลแซงบาดาล อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ (พระอธิการ ฐิตเมธ, 2566: สัมภาษณ์)

“พระพุทธรูปห้วยสังเคียบ อยู่บนเชิงเขาที่ชาวบ้านเรียกภูน้อย เป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์ภูน้อยเทพมงคล อยู่ใกล้อ่างเก็บน้ำห้วยสังเคียบ ตรงข้ามสะพานข้ามไปยังพุทธอุทยานเกาะแก้วเบญจรัตน์ พระอาจารย์ผู้เคยอยู่จำพรรษาได้พบหิน มีร่องรอยคล้ายรอยเท้ามนุษย์มีลักษณะนูนกลมเหมือนฟกข้าห่อเลือด พระอาจารย์และชาวบ้านเชื่อว่าเป็นรอยเท้าของพระพุทธเจ้า จึงสร้างหลังคามุงบังแดด ฝน พร้อมกับเขียนป้ายว่า “รอยพระบาทโลหิตห่อ” จากนั้นชาวบ้านก็มาบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนตามศรัทธา แต่ไม่เป็นที่รู้จักของผู้คนเท่าใดนัก แต่ถึงอย่างไรพระอาจารย์ก็เล่าว่า คงจะเป็นรอยพระพุทธรูปเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตเชิงเขาศิขุภุ แล้วถูกพระเทวทัตลอบปลงพระชนม์ด้วยการกรั่งก้อนหินใหญ่ลงจากยอดเขาหวังให้ทับพระพุทธเจ้าสิ้นพระชนม์ แต่ก้อนหินขนาดใหญ่ได้

แตกละเอียดเป็นสะเก็ดเล็กสะเก็ดน้อย กระทบพระบาทพระพุทธรเจ้าจนหื้อพระโลหิต ต่อมาพระเทวทัตสำนักผิดเพราะอุกฤษณีสืบ จนถึงศีรษะ ก่อนสิ้นใจจึงอธิษฐานบูชาพระบาทด้วยศีรษะ ความในพุทธรประวัติ ประกอบกับสถานที่เชิงเขาภูน้อย ห้วยสังเคียบที่ประดิษฐานรอยพระบาทโลหิตหื้อ มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในพุทธรประวัติ พระอาจารย์ท่านจึงเล่าอย่างนั้น เป็นร่องรอยให้คนได้สำนึกถึงบาปกรรมชั่ว ที่เกิดจากการเมาชั่วหลงผิด อาจเป็นแรงอธิษฐานของพระพุทธรเจ้า ที่เป็นพุทธานุสสติให้ชาวพุทธได้ระลึกถึงผ่านร่องรอยพระบาทบนแผ่นหิน”

บทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรบาทโพธิ์ทอง บ้านพระบาทโนนคุณ ตำบลทุ่งชมพู อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น (พระครูปลัดสุริยา ญาณกิตติ, 2565: สัมภาษณ์)

“เดิมที่ตั้งวัดพระบาทโพธิ์ทอง บ้านพระบาทโนนคุณ ตำบลทุ่งชมพู อำเภอภูเวียง เป็นที่รกร้างชาวบ้านเล่าว่าเป็นโคกเป็นป่า เมื่อปี พ.ศ.2502 มีพนักงานจากโรงไม้พงษ์ภัญญ์ ชื่อนายจันทร์ ขัรบวรทุกไม้ผ่านมาทางนี้ รถเกิดเสียวิ่งต่อไม่ได้มาหยุดบริเวณที่ป่าแห่งนี้ นายจันทร์จึงไปหากิ่งไม้มาวางขวางถนนเพื่อเป็นสัญญาณให้รถคันอื่นได้รู้ว่ามียารถจอดบนถนนอยู่ เป็นรอยบนแผ่นหินคล้ายรอยเท้า ในความคิดของนายจันทร์เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรบาท จึงตั้งจิตอธิษฐานหากเป็นรอยพระพุทธรบาทจริง ขอให้รถติดวิ่งผ่านไปได้ แล้วกลับขึ้นรถติดเครื่องยนต์ ปรากฏว่ารถเป็นปกติ นายจันทร์เห็นเหตุอัศจรรย์นี้จึงไปแจ้งชาวบ้าน เมื่อนายหนู ลาดมนตรี เจ้าของที่ดินทราบ จึงมีความศรัทธามอบที่ดินนี้ให้สร้างเป็นวัด เพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ในปีเดียวกันนี้ หลวงปู่ธีร์ พระเถระผู้ใหญ่ที่ชาวอำเภอภูเวียงเคารพนับถือ ก็ได้มาอธิษฐานเสี่ยงทายปลุกต้นโพธิ์ไว้คู่รอยพระพุทธรบาท หากเป็นรอยพระพุทธรบาทจริง ขอให้ต้นโพธิ์เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วผิดแปลกจากต้นอื่น ปรากฏต้นโพธิ์เจริญงอกงามอย่างรวดเร็วจริงแม้ปลูกในหน้าแล้ง และเมื่อประมาณปี พ.ศ.2535-2540 หม่อมหลวงกุลเศรษฐสุขสวัสดิ์ เกิดนิมิตฝันว่าให้มาสร้างเจดีย์ครอบรอยพระพุทธรบาท ณ ที่นี้ ดังที่เห็นในปัจจุบันเป็นเจดีย์จำลองแบบมาจากพระธาตุพนม เวลาขับรถผ่านชาวบ้านมักจะเจอกับเหตุการณ์รถมาดับตรงหน้าพระพุทธรบาทนี้อยู่บ่อยครั้ง ต้องมากราบอธิษฐานจึงผ่านไปได้ และเป็นที่สักการบูชาบนบานศาลกล่าวของชาวบ้าน และเชื่อว่าเวลาขับรถผ่านให้บีบแตรให้สัญญาณแสดงความเคารพ”

บทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรบาทภูชาติ บ้านนาเสี้ยว ตำบลนาเสี้ยว อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ (พระมหาโยธิน โยธิโก, 2565: สัมภาษณ์)

“พระพุทธรบาทภูชาติ เป็นโบราณสถานเก่าแก่และศักดิ์สิทธิ์ของจังหวัดชัยภูมิ หลายนๆ คนในแถบเคยเห็นอิทธิฤทธิ์เป็นลูกไฟพวยพุ่งออกจากบริเวณนี้ในวันพระใหญ่ และในรัศมีพื้นที่ใกล้เคียงกันรัศมี 15 กิโลเมตร มีรอยพระบาทคู่กับบ่อน้ำทิพย์ทุกจุด ถ้ากำหนดเอาพระพุทธรบาทภูชาติเป็นศูนย์กลาง พระพุทธรบาทภูแฝด (อยู่ทางทิศตะวันออก) พระพุทธรบาทภูพระ (อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) พระพุทธรบาทสระหงษ์ (ทิศตะวันตกเฉียงใต้) และพระพุทธรบาทภูโค้ง (ทิศเหนือ) ผู้เฒ่าผู้แก่ในบริเวณแถบนี้ก็รู้กันว่ามียอยพระบาทอยู่ในป่าภูชาติ แต่ก็ไม่มีใครทราบว่าประดิษฐานอยู่ ณ ที่

ใด อีกทั้งมีการนำท่อนไม้ซุงมาปิดทับรอยพระบาทในช่วงเวลาหนึ่งจนเปื้อนฝุ่น จึงได้มาค้นพบเมื่อ พ.ศ. 2559 พร้อมกับพบถ้ำโบราณ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ถ้ำพระซีครึ่ง” มีพระพุทธรูปทองคำและพระพุทธรูปแก้วประดิษฐานอยู่ เมื่อถึงเวลาอันควรจะเสด็จออกมาให้สาธุชนได้สักการบูชา ซึ่งตรงกับคำปรีศนาของพระธุดงค์ที่กล่าวไว้ตามลายแทงว่า “ห้วยสามบุง มีสิ่งของคุณ ไผ่มีบุญจึงสืบทอด บ่อนเอาไว้น้ำสูงใส ไกล่ไกล่ประมาณเส้นกว่า ผู้ใดเอาได้ เฮ็ดบุญหาแทน” รอยพระบาทในวัดพระพุทธรูปธาตุชาติ เป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องซ้าย (ดั้งเดิม) และรอยพระบาทมงคล 108 ซึ่งสร้างขึ้นมากลุมกับรอยพระบาทดั้งเดิม มีความเชื่อกันว่า ผู้ที่จะมาถึงพระพุทธรูปธาตุชาติได้ ต้องเป็นผู้ที่มีบุญวาสนาจริง ๆ เท่านั้น ส่วนคนที่มีบุญหรือมีวาสนาไม่ถึงก็จะมีเหตุและอุปสรรคต่าง ๆ ทำให้ไม่ได้มา ทั้งที่ตั้งใจไว้อย่างเต็มที่แล้วก็ตาม ถ้าผู้ใดได้เข้ามาวัดนี้ จะต้องมิเหตุได้เข้ามาอีกอยู่เรื่อย ๆ เพราะอำนาจการมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธรูปและพระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานภายในวัดและในถ้ำ”

จากตัวอย่างบทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย รวมบทสัมภาษณ์ทั้งหมด พบว่ามีรายละเอียดการเล่าเรื่องแตกต่างกันไป แต่ถึงอย่างไรผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่ามีเหตุการณ์คล้ายคลึงหรือซ้ำกัน คือ เหตุการณ์การค้นพบรอยพระพุทธรูป เกิดขึ้นหลังจากการประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาในดินแดนนี้แล้ว และในเหตุการณ์ที่แตกต่างที่อาจทำให้เกิดลักษณะเด่นคือ เหตุการณ์ที่เชื่อมโยงเรื่องราวพุทธประวัติ ในตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปห้วยสังเคียบ และเหตุการณ์ย่อยก่อนและหลังการค้นพบรอยพระพุทธรูปมักปรากฏเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น เห็นลำแสง นิมิตฝัน การเสียชีวิตที่สำเร็จผล เป็นต้น

3.2.1.2 บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่น

บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่น เป็นบทสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้จากการค้นคว้าข้อมูลจากการบินบันทึกบทสัมภาษณ์เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป ที่บุคคลอื่นได้สัมภาษณ์ไว้แล้ว มาเป็นข้อมูลในการศึกษา เช่น การบันทึกการเดินทางตามรอยพระพุทธรูป ของพระชัยวัฒน์ อชิโต (2552) ที่มีการสัมภาษณ์ผู้คนในพื้นที่ บทสัมภาษณ์ในสารคดี และบทสัมภาษณ์ของนักข่าวที่มีการอ้างอิงชื่อบุคคลในพื้นที่นั้น ๆ ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธรูป เล่าเหตุการณ์ความเป็นมา รวมถึงความเชื่อที่สะท้อนผ่านคนในชุมชนที่ปรากฏรอยพระพุทธรูป ดังที่ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างต่อไป

บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่น ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปภูสิงห์ บ้านศาลา ตำบลโคกตาล อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดศรีสะเกษ (สร้อย โพธิ์สาชัย, 2527: สัมภาษณ์ อ้างถึงใน พระชัยวัฒน์ อชิโต, 2552: 55-56)

“จากบันทึกนายสร้อย โพธิ์สาชัย (2527) จากคำบอกเล่าของ หลวงพ่อศรีนวน เจ้าคณะอำเภอกุสุมาลย์ ในขณะนั้น ความว่า พระพุทธรูปภูสิงห์นี้ เดิมมีชื่อว่า พระพุทธรูปเขาน้ำพุ เป็นเขาเตี้ย ๆ สูงประมาณ 50 กว่าเมตร จากพื้นดินโดยประมาณ ด้านหนึ่งเป็นหน้าผา ด้านหนึ่งเป็นเนินเขา ภูมิประเทศเป็นภูเขาหินปนทราย บนเนินเขาและบริเวณรอบ ๆ ปกคลุมด้วยหญ้าไม้หนานาชนิด บน

พื้นที่ 3 พันกว่าไร่ มียอดเขาต่อกัน 3 ลูก คือ ยอดเขาภูสิงห์ ยอดเขาน้ำพุ และยอดเขาตาโพก ต่อกันเป็นเทือกเขานานกับเทือกเขาตงแร็ก ซึ่งกั้นเขตระหว่างไทยกับเขมร ผู้พบเห็นคนแรกคือ แม่ชีมาก บุญประสิทธิ์ อายุ 67 ปี ในขณะนั้น ได้ออกจากปฏิบัติธรรมพร้อมกับแม่ชีพร รัตนพันธ์ เมื่อปี พ.ศ. 2525 จำพรรษาอยู่เขาตาโพก อยู่มาวันหนึ่ง แม่ชีมากและแม่ชีพร นั่งสมาธิตามที่เคยปฏิบัติ ปรากฏว่ามี ชีผ้าขาว รูปร่างสูงใหญ่มาเข้านิมิตและกล่าวว่า “ทำไมเธอไม่ไปนมัสการและบวชรักษารอยพระพุทธรูปที่เขาหน้าพุ” แม่ชีมากคิดว่า เป็นความฝันหรือเป็นอุปาทาน จึงวางเฉย ถึงเวลาออกพรรษาวันเพ็ญเดือน 12 ตรงกับวันที่ 31 ตุลาคม 2525 แม่ชีมากและแม่ชีพร ได้ไปถวายจังหันที่สำนักสงฆ์เขาน้ำพุ ได้เล่าเหตุการณ์นั้นให้พระฟัง ทั้งพระและแม่ชีจึงแยกย้ายค้นหาตามพะลานหินที่ปกคลุมด้วยใบไม้ใบหญ้าหนารกทึบ ขณะที่เดินไปมา แม่ชีมากได้มองเห็นรอยมีลักษณะเป็นหลุม 4-5 หลุม คูผิวดกตื้นเรียบกันอยู่ จึงเอาไม้เขี่ยพบว่าเป็นรอยฝ่าเท้าขนาดใหญ่ ยังความปิติแก่ผู้ร่วมเสาะหา จึงพากันทำความสะอาด เก็บก้อนหินมาเรียงกันไว้ จดรูปเทียนบูชา รอยเท้าขนาดใหญ่นี้อาจเป็นรอยเดียวกันกับที่ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวอำเภออุซันต์ เล่าว่าเป็นรอยเท้าของตาเบาะตาพรหม ซึ่งเป็นคนพิเศษ รูปร่างใหญ่โต แข็งแรง บึกบึน เล่าเป็นปริศนาปริศนาขานและเงิบไป จนมาค้นพบและเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป มีความยาว 1.46 เมตร กว้าง 66 เซนติเมตร ลึก 3 เซนติเมตร เป็นรอยเท้าด้านซ้าย ลักษณะเรียบหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นรอยเงาจักร กลางพระบาท ภายหลังประชาชนไปบูชา ตักเอาน้ำมันต์ จำนวนมาก ทำให้รอยธรรมจักรเลือนหายไป แต่ความศักดิ์สิทธิ์มีเล่าว่า นายอำเภออุซันต์ นำน้ำจากรอยพระบาทไปทาแขนทั้งสองข้างซึ่งเป็นผืนคันรักษาไม่เคยหาย ปรากฏว่าหายเป็นปัดทั้ง และคนอื่น ๆ รวมทั้งสัตว์เลี้ยงที่หายเจ็บไข้จากน้ำมันต์ในรอยพระบาทนี้”

บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่น ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปตำบลพาน อำเภอบ้านฝือ

จังหวัดอุดรธานี (พระครูพุทธบทบริรักษ์, 2556: สัมภาษณ์ อ้างถึงใน สมบูรณ์ บุญฤทธิ์, 2560: 52)

“รอยพระพุทธรูปในเขตพื้นที่ตำบลพานอำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี นี้ มิได้มีรอยเดียว นอกจากที่พุทธรูปบัวบกแล้ว ยังมี รอยพระพุทธรูปบัวบาน รอยพระพุทธรูปหนองด้วง รอยพระพุทธรูปหลังเต่า รอยพระพุทธรูปหนองผักบุ้ง รอยพระพุทธรูปภูพระ และรอยพระพุทธรูปภูผาแดง รวมทั้งหมด 7 รอยด้วยกัน บางรอยถูกน้ำท่วมอยู่ในห้วยหนองคลองบึง ยังคงให้เห็นอยู่ก็น่าจะมีรอยที่นี้ (พระพุทธรูปบัวบก) บัวบาน หนองด้วง และหลังเต่า การที่เกิดรอยพระพุทธรูปถึง 7 รอย ก็สืบเนื่องมาจากตำนานที่เล่าว่า เมื่อพระพุทธรูปทรงเครื่องปราบพญานาคได้แล้ว พญานาคได้ทูลขอรอยพระบาทไว้เป็นที่พึ่งที่ระลึก เมื่อก่อนนั้นภูภูเวียนมียอดภูเต็มไปหมด พระพุทธรูปองค์ถามว่า จะให้ประทับรอยไว้ที่ยอดตรงไหน พญานาคก็ใช้อิทธิฤทธิ์ทำลายยอดภูเขาอื่น ๆ เหลือเพียงยอดภูเวียนเพียงยอดเดียว พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับรอยพระบาทไว้ที่ภูเวียนและรอยพระบาทอื่น ๆ ไว้บนที่ราบและที่เนินที่พญานาคทำลายยอดภูเขาไว้ รวม 7 รอย”

บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่น ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธบาทวัดท่าล้าง บ้านท่าล้าง ตำบล ห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี (ผู้ใหญ่นานบ้านท่าล้าง, 2564: สัมภาษณ์ อ้างถึงใน ไร่ คล้าผจญภัย, 2564)

“ผู้ใหญ่นานบ้านท่าล้างเล่าเรื่องเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทให้ฟังว่า แต่ก่อนบริเวณนี้เป็นป่าและลานหิน มีดินปกคลุมเล็กน้อยชาวบ้านก็จะนำวัวมาเลี้ยง บริเวณลานหินผูกได้ทุกที่ ยกเว้นหินที่ผุดขึ้นมา เป็นเนินสูง ก็คือบริเวณรอยพระบาทปัจจุบันนี้ ถ้ามีใครผูกวัวตรงนั้นวัวจะตาย มีช่วงหนึ่งครุบาจากฝั่งลาวข้ามมาอาศัยอยู่ปลูกกระต๊อบอยู่ ท่านนิมิตว่าบริเวณจุดนี้มีดวงไฟขึ้นมาช่วง 15 ค่ำ โดยท่านลองทำอยู่ 3 ครั้งก็เห็นเหมือนเดิม จึงได้ให้ชาวบ้านมาช่วยกันขุดดินออก จนถึงชั้นหินซึ่งก็ไม่ใช่ลึกมากนัก (ประมาณ 1 ฟุตกว่า) เห็นเป็นเหมือนรอยเท้ามนุษย์ขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 2 ศอก 2 คืบ และตอนที่ขุดเจอใหม่ ๆ บริเวณสันเท้าด้านขวาจะมีรูเล็กๆแต่ด้านล่างจะกว้างมีน้ำขังอยู่ ชาวบ้านก็ตกไปบูชา รักษาโรคตามความเชื่อ โดยที่ปัจจุบัน รูนี้ได้มีการถมทับไปแล้วเพราะน้ำหมดได้มีการสร้างขอบปูนล้อมรอยเท้านี้ไว้เพื่อให้ชาวบ้านบูชาและถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านแห่งนี้ อยู่มาสักกระยะหลวงพ่อกี้มาจากฝั่งลาวได้หายตัวไปโดยไม่มีใครรู้จนถึงปัจจุบัน ผู้ใหญ่นานยังเล่าอีกว่าเคยมานอนในศาลานี้และเห็นรอยพญานาค และยังมีคนมานอนและฝันถูกหอยเมื่อถูกหอยแล้วได้มาสร้างกลีบบัวล้อมรอบขอบปูนอีกชั้นหนึ่ง จนถึงปัจจุบัน คนที่สร้างก่อสร้างศาลาเป็นลูกหลานที่ได้ไปทำงานกรุงเทพฯ ได้มีจิตศรัทธานำเอาผ้าป่ามา ตรงกลางรอยพระพุทธบาทจะมีเหมือนเป็นรูปดอกบัวเหมือนทางขึ้นทางลงของพญานาค เพราะว่าเป็นทางสามแยกระหว่างลำห้วยกับน้ำโขง”

บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่นทั้งสามตัวอย่างกล่าวถึงรอยพระพุทธบาทที่พบในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทย แต่ละพื้นที่มีตำนานและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในท้องถิ่น อย่างเช่น พระพุทธบาทภูสิงห์ที่ศรีสะเกษ ซึ่งถูกค้นพบจากการนิมิตของแม่ชี และถูกสร้างและบูรณะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์, พระพุทธบาทตำบลพานในอุดรธานี ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพญานาค และการประทับรอยพระพุทธบาท 7 รอย, และพระพุทธบาทวัดท่าล้างที่อุบลราชธานี ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการรักษาโรคและการบูชาโดยมีเรื่องเล่าถึงครุบาจากฝั่งลาว

3.2.1.3 สื่อออนไลน์

สื่อออนไลน์ ได้แก่ คลิปวิดีโอ ที่เผยแพร่ออนไลน์ใน YouTube และในเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับการนำเสนอข้อมูลพระพุทธบาท ในพื้นที่ทางภาคอีสาน มีเนื้อหาเกี่ยวกับกลอนลำอีสานเล่าตำนานการเสด็จมาประทับรอยพระบาทริมฝั่งแม่น้ำโขง ลักษณะของรอยพระพุทธบาท ความเป็นมา ประวัติการค้นพบที่มีความอัศจรรย์เหนือธรรมชาติ คติความเชื่อการบูชารอยพระพุทธบาท และมีประเด็นที่น่าสนใจคือเป็นรอยประทับของพระสาวกที่มีตำนานเล่าขาน ผู้วิจัยได้ถอดเทปและเก็บความเรียบเรียงเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

ข้อมูลจากสื่อออนไลน์ ตัวอย่างที่ 1 ตำนานพระพุทธรูปลำน้ำโขงในกลอนลำ

ล่อง (บุญช่วง เต้นดวง, 2563: YouTube) “พระจอมธรรมดวงแก้ว เสด็จมาจากลายผ่าน มาทางภาคอีสานอาณาจักรล้านช้าง สองข้างต่งโขง ลงสู่ใต้ เมืองใหญ่โคตรบูร องค์จอมคุณโคตม เลียบนำลำนํ้า กัสสปะตามกัน พระอาณนันทน์องค์ที่ มาสอดริมที่ บ้านสีกายลงอาบนํ้า ทางใต้ต่งโขง พอแต่สร่งนํ้าแล้ว พระองค์ตากจีวร ไว้หว่างตอนริมโขง อยู่ท่งนาทางใต้ ลิงจิงไรมาจิก สามแจผ้าคลุมท่าน นั้นละเพิ่นมามาร สิมาม้างพระเจ้า คราวน้อยสิค้อยหาย พระองค์ลัดเร่งย้าย ข้ามฝั่งริมที่ จอมมุนีโคตม ไปนั่งโพนอนฉันท้าว สุขหัตถิเจ้า นาคานาคใหญ่ เห็นจอมไตรพุทธรูปเจ้า ไปเนาค้างนั่งอยู่โพน เลยเอาตนกราบไหว้ เบื้องพระบาทนาถา กับขอฮอยพระบาทา เหยียบพระลานหินไว้ ให้ฝูงคนได้กราบไหว้ เทวดาพร้อมพรา้ ทั้งบาดาลชั้นต่ำ ครุฑนาโคคนาคนี้ ผู้นำค้ำศาสนา เดียวนี้ นํ้า ฮอยพระบาทอยู่โพน สัน ตรงกันกับโพนแพง อยู่ฝั่งโขงทางซ้าย พวกไทลาวได้กราบไหว้ แทนพระองค์ทรงอยู่ นาคเป็นผู้เฝ้าไว้ อยู่ในถ้ำอำคะนิง มันจริงแจ่งแห่งพระธรรม เอ้ย...โอ้ย...นอเอ้ย แล้วออกจากรั้วท่านเสด็จข้ามนํ้า มาทางฝั่งภูลังกา เลาะภูสิงห์ภูจั่ว มาฝั่งขวาทางใต้ ผินหน้าไปทางถ้ำ ภูสิงห์หลิงหล่า องค์จอมธรรม เติดยังย้าย ผันผ้ายบ่เซา พระบาทเจ้า ประทับอยู่ภูสิงห์ หลิงแลถยานจักขุ ต่อไปภายหน้า ศาสนาของท่าน สิ้นยั้งคงที่ ห้าพันปีวางไว้แล้ว พระคุณแก้วบ่เสื่อมสูญ แต่สมัยก่อนพุ้น องค์พระศาสดาจารย์ ท่านประธานพระบาทา ประทับตราตรงนี้ มีสัตว์สาขอไว้ เสือสิงห์กระทิงป่า มหิงสาชาติเชื้อ เสือข้างบ่างชะนี สัตว์อยู่ในโลกนี้ ถ้าหากบ่อิสสา แม่เมตตาไผมัน ฮ่วมกันกะสุขยัง พญาสิงห์หาเอาหญ้า มาปูลงพระองค์นั่งเสร็จแล้วหาถากอ้อย ถวายให้พุทธรองค์ จังได้บ่งชื่อไว้ ว่าพระบาทนาสิงห์ เป็นความจริงตำนาน กล่าวขานมาแล้ว ศาสนาดวงแก้ว สัพพัญญูเสื่อฮ้าง พญานาคจังได้พุง บั้งไฟขึ้นดอกขึ้นชม มั่นถิ่นนั้น จากพระบาทนาสิงห์ หลิงไปทางบูรพา โคตรบูรทางซ้าย กลายลงไปทางใต้ ลำโขงตรงท่าฮอดพระบาทเวินปลา พวกมันจายอยู่นํ้า ตามไหว้พุทธรองค์ พระบอกรบ่แจ่มแจ้ง แสงเปล่งทะรังสี ลมวารินาวา ให้หมู่ปลาเห็นท่านหวังโปรดปรานมันจายไว้ ในวาริริมท่า พวกมันจายได้กราบไหว้ ขอเบื่องได้เพ็งฮอย พวกมันขึ้นช้อย น้อยใหญ่ในวาริ มีใจใสศรัทธา ต่อพระองค์ลงน้อม ยอมขอฮอยพอได้ไหว้ ภายลุนหนุ่นส่ง ฮอยพระพุทธรองค์ประทับไว้ นอได้นํ้า จนคนไหว้อยู่ช้วน สำคัญยิ่งแต่สิ่งดี มีนานาน เอ้ย...โอ้ย...นอ...ละน้อ แล้ว เดียวนี้ นั้น เอ็นพระบาทเวินปลา มรุกขานคร โคตรบูรคุณค้ำ พระพุทธรองค์ ลงไปก้า อินโดจีนเขตถิ่นข้ามไปอินโดจีน ทางเมืองลาวฝั่งซ้าย ไปยังดอกผักเซา พระบาทเจ้า ไปเนาอยู่กักฮ้าง เอาหลังพิงอิงกาย ผ่อนคลายความฮ้อน ตอนพระองค์ทรงยัง กักฮ้างได้ขันฮ่ม ได้สร้างธาตุพระบรม ฮอยโคตมพระเจ้า เนาไหว้อยู่ช้วน ออกจากหิน ข้ามฝั่งลำโขง ตรงมาเขาคีรี พุทธรองค์ทรงล้ามาถึงภูกำฟ้า พระสัถาเนานั่ง กัมปณคิริง ธาตุพนมที่ตั้ง ยังเสื่อมดอกส่องใส บ่อนนี้ได้ องค์พระบาทโคตม เคยอบรมกัสสปะ สั่งเสียสุดท่าย เป็นความหมายประจักษ์แจ้ง โคตมพระองค์สั่ง กัมปณคิริงนี้ละเด้อบ่อนตั้ง อู้งไว้แม่นชั่วกาล นานแสนนาน โอ้...นอ”

ข้อมูลจากสื่อออนไลน์ ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปกลางดง บ้านกลางดง ตำบลกลางดง อำเภอบางซ่ง จังหวัดนครราชสีมา (ยุทธนา ผิวชม, 2557: ออนไลน์)

“รอยพระพุทธรูปกลางดง มีทางแยกจากถนนหลวงแผ่นดินหมายเลข 2 (หรือถนนมิตรภาพ) ตรงหลักกิโลเมตรที่ 154 -155 ห่างจากถนนมิตรภาพ 5 กิโลเมตร ตั้งอยู่เชิงเขาหนองเครือคต โดยมีประวัติการพบเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2539 โดยคณะ จ.ส.อ.สัมฤทธิ์ แวมณ (หมอยิ้ม) ชาวปทุมธานีเป็นการค้นพบตามความฝันซึ่งเชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้ากุกสันโธ พระพุทธเจ้าองค์แรกในภัทรกัปนี้ คำว่าภัทรกัปนี้คือกัปปัจจุบันนี้ ซึ่งจะมีพระพุทธเจ้าบังเกิดมา 5 พระองค์ ซึ่งในสมัยปัจจุบันคือ พระโคตมพุทธเจ้า และในอนาคตจะมีพระเมตไตรยพระพุทธเจ้ามาบังเกิด หรือที่คนส่วนใหญ่เรียกว่า พระศรีอาริย์ ลำดับพระพุทธเจ้าในภัทรกัปนี้ มีดังนี้ 1. พระกุกสันธพุทธเจ้า 2. พระโกนาคมนพุทธเจ้า 3. พระกัสสปพุทธเจ้า 4. พระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน 80 ปีก่อนพุทธกาล) 5. พระเมตไตรยพุทธเจ้า (อนาคตอีกหลายล้านปีนับจากที่พระศรีศากยมุนีโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน) นอกจากนี้ บริเวณรอยพระพุทธรูปแห่งนี้ยังมีสถานที่ให้เดินชม เพื่อการศึกษาอีกหลายจุด เช่น หินรูปพระแท่นศิลาอาสน์ รูปช้าง หินรูปवानร รอยพระหัตถ์ รอยเท้าไก่ รอยเท้าช้าง รอยเท้าพญานาค ชากสลับโบราณ หินดวงตา หินลานผุด กำแพงแก้ว ปล่องเหล็ก หินเสียงกลอง หินเสียงระฆัง ฯลฯ”

ข้อมูลจากสื่อออนไลน์ ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรูปกลางน้ำ วัดบ่อพันขันรัตนโสภณ บ้านหนองคูณ ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ (เว็บมาสเตอร์พุทธศิลป์อีสาน, 2558: ออนไลน์)

“ชาวบ้านเชื่อว่าแหล่งหินตัดตรงนี้เป็นสถานที่ ที่พระโมคคัลลาน์เสด็จลงมาปราบพญานาค เมื่อคราวขึ้นมาสักบันกอินทรีจนพิษกระจายไปทั่วภูมิภาค ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ถึงกับลูกตากระเด็นออก มาข้างนอกปัจจุบันเรียกว่า บ้านตาเฒ่า ซึ่งเพี้ยนมาจากบ้านตาเดิน พระเถระเจ้าผู้มีเมตตาธรรมได้อธิฐานจิวรคูลมุนาคลงใต้พื้นบาดาล แล้วประทับบาทไว้พร้อมกับอธิฐานขึ้นน้ำลงข้างชายจิวร กลายเป็นบ่อน้ำจืดขนาดเล็กให้ชาวบ้านได้ชำระพิษนาคร และดื่มรักษาโรคภัยอันเกิดจากพิษนาคร บ่อน้ำมีลักษณะรอยแตกเหมือนครกตำข้าวของชาวบ้าน ขนาดกว้าง 6 นิ้ว ลึก 12 นิ้ว ชาวบ้านนิยมเรียกว่า น้ำสร้างครก อาจเป็นเพราะมีขนาดเท่าครกก็ได้ เรียกเป็นทางการ ก็คือ บ่อพันขัน เพราะใช้ขันตักน้ำเท่าไรก็ไม่หมด และเมื่อตักขึ้นมาแล้วก็ไหลแทนที่ ในลักษณะเดิมอีก ซึ่งแปลกจากน้ำซับและน้ำซึมโดยทั่วไป มีรสจืดสนิทท่ามกลางน้ำเค็ม สำหรับที่มาของคำว่า “บ่อพันขัน” เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้อธิบายไว้ว่า “กุ่มน้อยพระโกนา พระโกนาคมนหอ เมืองทุ่งมาทอดทอ มาทอดทั้งมณฑลเถียรถน เกิดเพื่อสุวรรณภูมิ สว่างด้าวไสวแดน พันขันคือพันแสน ที่ขุดน้ำคู่ธานี” ทั้งหมดเป็นด้วยฤทธิ์บันดาลหรือธรรมชาตีสรางก็แล้วแต่ นับเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของชุมชนที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้คงอยู่เพื่อลูกหลานในอนาคตสืบต่อ ๆ กันไป”

ข้อมูลจากสื่อออนไลน์ เป็นข้อมูลขปาฐะนำเสนอพระพุทธรูปที่เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญในพุทธศาสนา ตัวอย่างแรกจากกลอนลำลองเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปลำน้ำโขงบรรยายถึงพระพุทธรูปเจ้าที่เสด็จมาทางภาคอีสานและประทับรอยพระบาทบนหินริมแม่น้ำโขง ซึ่งมีการบูชาจากเทวดาและนาคนในพื้นที่ นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงการเสด็จไปยังภูสิงห์และพื้นที่อื่น ๆ พร้อมกับการอธิบายถึงประเพณีการบูชาและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับรอยพระบาทเหล่านี้ ตัวอย่างที่ 2 คือพระพุทธรูปบาทกลางดงที่พบในจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเชื่อว่ามีรอยพระพุทธรูปของพระกุกสันโธ พระพุทธรูปองค์แรกในภัทรกัปนี้ และมีสถานที่ต่าง ๆ สำหรับการศึกษาและชมศิลปะโบราณ เช่น รอยพระหัตถ์และรอยเท้าต่าง ๆ ตัวอย่างที่ 3 เป็นพระพุทธรูปบาทกลางน้ำที่วัดบ่อพันขันรัตนโสภณ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเชื่อว่ามีความสัมพันธ์กับพระโมคคัลลาน์และความสามารถในการบำบัดพิษจากนาศ รอยพระพุทธรูปบาทเหล่านี้สะท้อนถึงความหลากหลายของศิลปะและความเชื่อในพุทธศาสนาทั่วภูมิภาค

3.2.2 ประเภทลายลักษณ์

ข้อมูลประเภทลายลักษณ์ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธรูป ที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในเอกสารต่าง ๆ สื่อสิ่งพิมพ์ รวมทั้งเอกสารสนเทศป้ายประชาสัมพันธ์ แหล่งเรียนรู้ของชุมชนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง จากการสำรวจตำนานพระพุทธรูปอีสานจากข้อมูลประเภทลายลักษณ์สามารถแบ่งข้อมูลได้เป็น 9 ประเภท ได้แก่ ตำรา หนังสือ บทความ งานวิจัย หนังสือพิมพ์ ป้ายประชาสัมพันธ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เว็บไซต์ และเฟซบุ๊ก เนื่องจากเนื้อหาแต่ละประเภท มีความเหมือนและความแตกต่างกันไป ในลักษณะของการปรากฏซ้ำ การถ่ายทอดต่อกัน ผู้วิจัยจะนำเสนอให้เห็นเป็นตัวอย่างสำหรับข้อมูลแต่ละประเภท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.2.2.1 หนังสือ

หนังสือ คือเอกสารที่บันทึกข้อมูลตำนาน เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธรูป ที่เชื่อมโยงกับตำนานกระแสหลัก เช่น ตำนานอูรังคราตุหรืออูรังคราตุนิทาน ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่มีประวัติการเรียบเรียงโดยอิงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ดังเช่นสมัยอาณาจักรล้านช้าง นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าสามแสนไทยพระเจ้าวิชุลราช พระเจ้าโพธิสาลราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชนั้น (ระหว่าง พ.ศ. 1959 จนถึง พ.ศ.2115 ซึ่งเป็นสมัยที่พระพุทธรูปศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก) ธวัช ปุณโณทก (2542: 3170) อธิบายว่า มีการเรียบเรียงตำนานอูรังคราตุ ตอนจบได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการเรียบเรียงและชื่อผู้เรียบเรียงไว้ แต่ไม่ได้บอกปีที่เรียบเรียง ดังนี้ “ข้าพระบาท พระยาไชยชมพู ถวายอูรังคราตุนิทานและพระบาทลักษณนิทาน ศาสนานครนิทาน อันนี้ เพื่อให้เป็นมงคลุทิศสวัสดิ์” ตรงกับ ส่วนต้นฉบับตำนานอูรังคราตุที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ ยังได้กล่าวชื่อผู้คัดลอก หรือสร้างหนังสือฉบับนี้ไว้ตอนท้ายเรื่องอีกด้วย ดังนี้ “หนังสือฉบับนี้ อาชญาเจ้าพระอุปราชา พร้อมด้วยบุตรภรรยา

สร้าง (ในสมัยรัชกาลที่ 4) ตรงกับจุลศักราช 1223 (พ.ศ.2404) ปีกอ จัตวาศก เดือน 12 ขึ้น 15 ค่ำ วันพฤหัสบดี” ผู้วิจัยได้เรียบเรียงตำนานพระพุทธรูปที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน ดังนี้

ข้อมูลจากหนังสือ ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปเวินปลา บ้านเวินปลา ตำบลเวินพระบาท อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 3170-3172)

“ตำนานพระพุทธรูปเวินปลา กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าเมื่อยังทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จโปรดสัตว์ไปทั่วชมพูทวีป ในครั้งนั้นได้เสด็จไปบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีพระอรหันต์ และพระอรหันต์ โดยเสด็จติดตามด้วย ผ่านไปยังสถานที่สำคัญ ๆ พระพุทธรูปองค์จะทำนายว่าบริเวณนั้นต่อไปในอนาคตจะเป็นเมืองใหญ่ มีมหาราชมาเกิดเพื่อสถาปนาพุทธศาสนาในดินแดนดังกล่าว เมื่อเสด็จไปสู่เมืองศรีโคตรบองผ่านที่อยู่ของพญาปลาตัวหนึ่ง ได้เห็นพระรัศมีของพระพุทธรูป จึงได้พาบริวารล่องลอยน้ำตามพระพุทธรูป ได้ทรงเห็นภาพดั่งนั้น ก็ทรงแยมพระโอษฐ์ เจ้าอาณัติจึงทูลถามเหตุแห่งแยมพระโอษฐ์ จึงได้ทราบบว่า ตถาคตเห็นพญาปลาตัวหนึ่งพาบริวารมาถึงฝั่งน้ำที่นี่ ในอดีตชาติเกิดเป็นมนุษย์บวชในสำนักพระพุทธรูปเจ้ากัศสป (ชื่อพระพุทธรูปองค์ที่ 3 ส่วนพระสมณโคดมองค์ปัจจุบันนี้เป็นพระพุทธรูปองค์ที่ 4) ได้มาถึงแม่น้ำที่อยู่นั้นพระภิกษุรูปนั้นได้ตัดไม้กรองน้ำฉัน เมื่อใกล้จุติ (ตายเพื่อไปเกิดใหม่) มีความกินแหนงแคลงใจ สงสัย จึงได้มาเกิดเป็นพญาปลาอยู่ในแม่น้ำแห่งนั้น เมื่อได้เห็นรัศมีของพระพุทธรูป และได้ยินเสียงฆ้อง กลอง แสง (ฉาบ) จึงได้ออกมา ด้วยเหตุว่าเคยได้เห็นรูปารมณ และได้ยินสัทธรรมอันดีมาแต่เมื่อก่อน จึงได้รู้ศัพทสัจญ์นั้น ๆ และพญาปลาตัวนี้จักมีอายุยืนตลอดจนถึงพระอริยมตไตรยโพธิสัตว์ลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป (พระศรีอริยมตไตรย เป็นพระพุทธรูปองค์ที่ 5 ที่ชาวพุทธทั่วไปเรียกว่า พระศรีอารีย) จึงจักได้จุติ (ตายไปเกิดใหม่) จากชาติอันเป็นปลา มาเกิดเป็นมนุษย์ แล้วออกบวชในสำนักของ พระอริยมตไตรย นั้น เมื่อพญาปลาตัวนั้นได้ยินพระพุทธรูปพยากรณ์อันนี้ก็ชมชื่นยินดียิ่งนัก นึกแต่ในใจว่าอยากได้รอยพระพุทธรูปไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธรูปองค์ทรงทราบด้วยจิต ทรงเมตตาอธิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ที่ใ้งนหินในน้ำ คนทั้งหลายจึงเรียกว่า “พระบาทเวินปลา” ครั้นพระศาสดาเสด็จนิพพานแล้ว จนถึงสมัยที่จะสร้างพระอุรังคธาตุที่ดอยกัปนคีรี หรือภูเก้าพร้าว ในครั้งนั้นมีพระอรหันต์ได้ติดตามพระมหากัศสปเถระผู้นำพระอุรังคธาตุของพระพุทธรูปมาดอยกัปนคีรี เพื่อร่วมกับพระยาทั้ง 5 นคร สถาปนาพระอุรังคธาตุในครั้งนั้น มีพระอรหันต์ 5 รูป จึงได้พากันไปสู่เมืองมรุกขนคร และบิณฑบาตตามริมแม่น้ำที่พระพุทธรูปเจ้าทรงอธิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ให้แก่พญาปลา พระอรหันต์ทั้งห้าเอาข้าวให้ทานแก่ปลาทั้งหลาย ณ ที่นั้น แล้วกล่าวว่า “ทีฆายุโก โหตุ” ปลาทั้งหลายจึงมีอายุยืนเทอญ คนทั้งหลายได้ยินถ้อยคำนั้น จึงตั้งชื่อบ้านที่นั้นว่า “บ้านเชียงยืน” แต่นั้นมา”

ข้อมูลจากหนังสือ ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูป 4 รอย พระธาตุเชิงชุม ถนนเจริญเมือง ตำบลพระธาตุเชิงชุม อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร ปรากฏ 3 ส่วน ดังนี้

ตำนานพระพุทธรบาท 4 รอย พระธาตุเชิงชุม ลำนวนที่ 1 ตำนานฉบับนี้ (ขุนธิระมัยสิทธิการ, (ม.ป.ป.): 1-27) เรียบเรียงจากตำนานนิทานกาเผือกประกอบกับตำนานอุรังคธาตุดำเนินเรื่องตั้งแต่ “พระอานนท์และพระสงฆ์ 500 รูป ทูลถามเหตุอุบัติบังเกิดแห่งพระพุทธรเจ้า ซึ่งได้มาตรัสเป็นพระพุทธรเจ้าในภัทรกัลป์นี้ถึง 5 พระองค์พระพุทธรองค์จึงทรงเทศนาเรื่องนิทานกาเผือกเล่าว่า พระโพธิสัตว์ 5 องค์เป็นพี่น้องกัน เสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือก ตามหามารดาแต่ไม่พบ จึงสมทรรักษาฝึกสร้างสมบารมี เมื่อพี่น้องได้พบกันที่เกาะไภวบริเวณหนองหารหลวง ได้ปฏิญาณต่อกันว่า ผู้ใดตรัสรู้เป็นสัพพัญญูก่อน ให้มาเหยียบรอยพระบาทไว้ ณ ที่แห่งนั้น ต่อมาไปที่คอยสิงคุตรระริมฝั่งแม่น้ำคงคา กระทำความเพียรภาวนา ในที่สุดได้พบท้าวพกาพหาพรมผู้มารดา ภายหลังพระโพธิสัตว์ทั้ง 5 องค์ ต่างได้ตรัสรู้เป็นสัพพัญญูในภัทรกัลป์ ทุกพระองค์ได้เสด็จไปประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทเบื้องขวาไว้ที่เกาะไภว บริเวณหนองหารหลวงและไปประดิษฐานเครื่องบริวารไว้ที่คอยสิงคุตรระ ตามที่ได้ปฏิญาณไว้ แล้วจึงเสด็จปรินิพพาน ความต่อจากนี้ในเอกสารกล่าวถึงตำนานพระธาตุพนมซึ่งเป็นความมาจากเรื่องตำนานพระธาตุพนม ตั้งแต่ พระมหากัสสปะนำอุรังคธาตุพระพุทธรเจ้าไปยังภูเก้าร้างจนจบเรื่องการสถาปนา”

ตำนานพระพุทธรบาท 4 รอย พระธาตุเชิงชุม ลำนวนที่ 2 มีการนำไปผูกเกี่ยวกับตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 1126-1129) ได้กล่าวถึงการกำเนิดหนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) และหนองหานน้อย (หรือหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี) นอกจากนี้ยังอธิบายเหตุว่าทำไมจึงเรียกชื่อว่า พระธาตุเชิงชุม (ขุมนุมรอยพระบาทของพระพุทธรเจ้าทั้ง 5 พระองค์) ดังนี้

“พระพุทธรโคตมทรงตรัสธรรมเทศนาในอุรังคนิทานว่า ในยุคศาสนาพระเจ้ากัสสป ขุนขอม ราชบุตรเจ้าเมืองอินทปัฐนคร ได้นำครอบครัวและบริวารมาตั้งเมืองที่ริมหนองหานหลวง ซึ่งขนานนามว่าเมืองหนองหานหลวง ขุนขอมได้ปกครองเมืองนี้และมีบุตรชื่อสุรอุทกกุมาร ซึ่งมีเหตุอัศจรรย์ที่น้ำพุเกิดขึ้นในวันที่ประสูติ ต่อมาเมื่อพระยาสุรอุทกเจริญวัยและขึ้นครองเมืองหลังจากบิดาสิ้นพระชนม์ ท่านมีบุตรสองคนคือ เจ้ากิงคารและเจ้าคำแดง พระยาสุรอุทกได้จัดทัพออกตรวจอาณาเขตตามลำน้ำมูลจนถึงเขตอินทปัฐนคร ซึ่งขุนขอมได้มอบหมายให้ธนมูลนาคเป็นผู้ดูแล พระยาสุรอุทกทรงพิโรธที่ปู่และบิดามอบอำนาจให้ธนมูลนาค ซึ่งเป็นสัตว์เดรัจฉานดูแลอาณาเขต จึงใช้พระขรรค์แสดงฤทธิ์เพื่อข่มธนมูลนาค แต่ธนมูลนาคโกรธและตอบโต้ด้วยการแสดงฤทธิ์ พระยาสุรอุทกจึงกลับเมือง แต่ธนมูลนาคได้ติดตามมายังหนองหานหลวงและแปลงร่างกองทัพของตนเป็นฟานเผือก ชาวเมืองจึงรายงานพระยาสุรอุทก ซึ่งได้สั่งให้นายพรานล่าฟานเผือก นายพรานตามไปถึงหนองบัวสร้างและยิงฟานเผือกด้วยหน้าไม้ที่มีลูกธนูผสมยาพิษ ฟานเผือกบาดเจ็บ ธนมูลนาคจึงสูบวิญญานออกจากร่างทำให้ร่างฟานเผือกใหญ่โตเหมือนช้าง หลังจากนั้นนายพรานนำศพฟานเผือกไปถวาย แต่เมื่อพยายามแลเนื้อฟาน เนื้อก็ไม่หมดและงอกขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ชาวเมืองได้รับประทานเนื้อฟานกันทั่ว

พญานาครวบรวมกำลังแล้วใช้ฤทธิ์ขุดดินเมืองหนองหานหลวงให้ล่มลงกลายเป็นน้ำ จากนั้นพญานาคจับพระยาสุรอุทกผูกมัดด้วยบ่วงบาศแล้วลากลงสู่แม่น้ำโขง โดยเส้นทางที่ลากไปนั้น คดเคี้ยว พอถึงแม่น้ำโขง พระยาสุรอุทกก็สิ้นชีวิต พญานาคนำศพไปถวายเจ้าเมืองอินทปัฐนครซึ่งเป็น เชื้อสายเดิม เส้นทางที่พญานาคลากพระยาสุรอุทกลงไปกลายเป็นคลองน้ำที่เรียกว่า “คลองน้ำกรรม” หรือ “น้ำก่ำ” ส่วนเส้นทางที่นายพรานลากศพมานเผือกก็กลายเป็นคลองน้ำที่ไหลลงสู่หนองหาน หลวง เรียกว่า “คลองน้ำลาก” เมื่อเมืองหนองหานหลวงล่มลง เจ้าingham เจ้าคำแดง และประชาชน ที่รอดพ้นจากน้ำ ต่างหนีไปพักที่เกาะและตั้งพลโยธาที่โพนเมือง เจ้าingham เห็นภูน้ำลodedเป็นชัยภูมิที่ดี และมีรอยพระพุทธรูป จึงอธิษฐานจะตั้งเมืองใหม่เพื่อปฏิบัติรอยพระบาท สวรรณนาคน ผู้ดูแลรอย พระพุทธรูป ได้แสดงฤทธิ์และอภิเชกให้เจ้าingham เป็นพระยาสุวรรณภิงคาร และอภิเชกกับพระนาง นารายณ์เจงเวง ราชธิดาของเจ้าเมืองอินทปัฐนคร หลังจากนั้น พระยาingham ได้ครองเมืองหนองหาน หลวงอย่างสงบสุข ขณะที่เมืองหนองหานน้อยไม่มีผู้ครองเมือง เสนาอำมาตย์ได้ทำพิธีเสี่ยงราชรถหา ผู้ครองเมือง รถได้มาถึงวังเจ้าคำแดงที่หนองหานหลวง จึงเชิญเจ้าคำแดงไปเป็นเจ้าเมืองหนองหาน น้อย เมืองหนองหานน้อยและเมืองหนองหานหลวงจึงมีความสัมพันธ์ฉันพี่น้อง

เมื่อถึงยุคศาสนาพระโคตม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จพร้อมพระสาวกอรหันต์จาก เมืองศรีโคตรบูรณ มาฉันอาหารที่ภูคำพร้าว (พระธาตุพนม) ทรงระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าองค์ก่อน ๆ ที่เคย ประชุมรอยพระบาทที่ภูน้ำลodedเชิงชุม พระองค์ทราบว่าจะปรินิพพาน จึงพาพระอรหันต์ 500 รูป ไปประทานรอยพระบาทที่ปลงที่แผ่นศิลาบนศีรษะภูน้ำลoded ขณะนั้น พระยาสุวรรณภิงคารพร้อม บริวารได้มารับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วได้เห็นอัศจรรย์ มหารัตนมณีสามดวงออกจากพระโอษฐ์ของ พระองค์และหายไป ต่อมามีมหารัตนมณีอีกดวงหนึ่งเสด็จออกมา มีรัศมีสว่างทั่วอากาศ ทำให้ผู้คนชน ลูก พระยาสุวรรณภิงคารจึงกราบทูลถามพระพุทธรูปเจ้าถึงความหมายของเหตุอัศจรรย์นี้

พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาว่าสถานที่นี้เป็นที่สำคัญที่พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายใน ภัทรกัปป์ เมื่อจวนจะปรินิพพาน จะมาประชุมรอยพระพุทธรูปไว้ รัตนมณีสามดวงที่ออกจากพระ โอษฐ์หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าองค์ก่อนคือ พระเจ้ากุกกุสันธ พระโกนาคมน์ และพระเจ้ากัสสป ส่วน ดวงที่สี่คือพระสัมมาสัมพุทธโคตม และในอนาคต พระศรีอริยเมตไตรยจะมาประทานรอยพระบาทอีก ครั้งเมื่อพระยาสุวรรณภิงคารฟังธรรมแล้วเกิดความโมโหโมหะ ถึงขั้นจะถวายศีรษะบูชา แต่พระนาง นารายณ์เจงเวงราชเทวีห้ามไว้โดยทูลว่า หากยังมีชีวิต พระองค์จะได้ดูแลรอยพระพุทธรูปและสืบ พระศาสนา พระยาสุวรรณภิงคารจึงถวายมงกุฎทองคำมณีบุขารอยพระบาท จากนั้นพระพุทธรูปเจ้าและ พระอรหันต์ 500 รูป รับบิณฑบาตและฉันภัตตาหาร ณ พระราชวัง ก่อนเสด็จไปประทับที่ดอยคูหา และเสด็จไปยังเมืองกุดินนารายณ์ ซึ่งเป็นที่ปรินิพพานของพระองค์ในที่สุด

ฝ่ายพระยาสุวรรณภิงคารกับพระนางนารายณ์เจงเวงราชเทวี ออกพร้อมด้วยบริวาร สร้างอุโมงค์ก่อเป็นรูปเจดีย์สวมรอยพระพุทธรูปไว้ที่ภูน้ำลodedเชิงชุมให้นามว่า พระเจดีย์พุทธรูป

โรมชุมหรือเชิงชุม ซึ่งมีรอยพระพุทธรูปทั้ง 4 พระองค์รวมกันทับซ้อนอยู่เป็นหลักฐาน ณ แผ่นศิลาข้างล่างอุบุมงที่พระเจดีย์นั้น พระโบราณจารย์เจ้าจึงอธิบายคาถาไว้แก่ผู้มีน้ำใจเลื่อมใสศรัทธา นมัสการพระเจดีย์นี้ให้กล่าวว่า จตุระคา พุทธะปาทะเจดีย์ มังคะลัง อะหัง วันทาหมิ”

ตำนานพระพุทธรูป 4 รอย พระธาตุเชิงชุม ส่วนที่ 3 (วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2521: 12-16) “เมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จจากภูพานแล้ว ได้เสด็จไป “ชุมรอยบาทที่แคมหนองหานหลวง” ที่เมืองหนองหานหลวงนี้ พระพุทธรูปได้ประทับรอยพระบาทไว้ต่อหน้าพระยาสุวรรณภิงคาร ณ สถานที่ที่พระพุทธรูปเจ้าในอดีตทั้ง 3 องค์ เคย “สุมรอยพระพุทธรูป”ไว้ ทรงกระทำปาฏิหาริย์ให้แก้วออกมาจากพระบาทรวม 4 ลูก ซึ่งหมายถึง รอยพระบาทของพระกกุสันธ พระโกนาคมน พระกัสสป และพระสมณโคตม ต่อไปพระอริยมเหตุดราก็จะได้เสด็จมาประทับรอยพระบาททับลงไปเป็น 5 รอย ดังนั้นรอยพระพุทธรูปที่เมืองหนองหานหลวงนี้ จึงได้ชื่อว่า พระธาตุเชิงชุม ในครั้งนั้น พระพุทธรูปเจ้าได้กล่าวอธิบายถึงเหตุที่พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายประดิษฐานรอยพระบาทไว้ ณ สถานที่ต่าง ๆ ให้พระยาสุวรรณภิงคารฟัง ความสุดท้าย พระยาสุวรรณภิงคารทรงสร้างอุโมงค์ด้วยหิน (ต้นฉบับโบราณเดิมจารึกว่าอุบุมง) ปิดรอยพระพุทธรูปนั้นไว้”

ข้อมูลจากหนังสือ เป็นข้อมูลตำนานและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปและการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในสถานที่ต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคอีสาน ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงตำนานการกำเนิดของสถานที่สำคัญบางแห่ง และเรื่องราวเกี่ยวกับพระอริยมเหตุดรย พระพุทธรูปเจ้าที่จะมาตรัสรู้ในอนาคตตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชน ได้แก่ พระพุทธรูปเวินปลา เป็นตำนานเกี่ยวกับพญาลาที่เคยเกิดเป็นมนุษย์และมีบุญสัมพันธ์กับพระพุทธรูปเจ้า พระพุทธรูปเจ้าได้ประดิษฐานรอยพระบาทที่โง่นหินในน้ำเพื่อเป็นที่สักการะของพญาลาและบริวาร ซึ่งเรื่องราวนี้นสะท้อนถึงการมีชีวิตยืนยาวของพญาลาจนถึงยุคของพระศรีอริยมเหตุดรย และพระพุทธรูป 4 รอย พระธาตุเชิงชุม มีหลายสำนวนที่เกี่ยวข้องกับการประชุมรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้า 4 องค์ในภักทกับปี กล่าวถึงการก่อตั้งเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานและการเชื่อมโยงกับพระพุทธรูปเจ้าที่มาตรัสรู้ในยุคต่าง ๆ เรื่องราวนี้มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างพระธาตุและการประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวพุทธศรัทธาและนับถือ

3.2.2.2 ตำรา

ตำราเป็นเอกสารที่บันทึกข้อมูลตำนาน เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธรูป ประวัติการสร้าง มีการตีพิมพ์เผยแพร่ โดยนักเขียน นักวิชาการ หน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ผู้วิจัยพบข้อมูลพระพุทธรูปอีสาน จากหนังสือ สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน ตำรากระทรวงมหาดไทย ที่บอกเล่าเรื่องราว ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปในแต่ละแห่งซึ่งมีรายละเอียดของเนื้อแตกต่างกันไป จึงขอยกตัวอย่างข้อมูลพระพุทธรูปจากตำรา ดังนี้

ข้อมูลจากตำรา ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปเขายายหอม วัดพระพุทธรูป บ้าน

พระพุทธรูป ตำบลนาายงหลัก อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ (นพสณฑ์ เสฎฐรังสี, 2542: 576-580)

“เดิมทีเรียก รอยพระพุทธรูปบนยอดเขายายหอม ซึ่งเป็นภูเขาที่สูงที่สุดในเทือกเขาพังเหย ดงพระยาเย็น รอยพระพุทธรูปนี้มีขนาดกว้าง 75 เซนติเมตร ยาว 180 เซนติเมตร และลึก 45 เซนติเมตร ปลายรอยพระบาทหันไปทางเยื้องทิศอาคเนย์ เดิมประชาชนเรียกว่า "พระพุทธรูปเขายายหอม" แต่ในปี พ.ศ. 2500 คณะสงฆ์อำเภอบำเหน็จณรงค์ได้เปลี่ยนชื่อเป็น "พระพุทธรูปเขายายหอม" เดิมทีชาวบ้านในพื้นที่ที่ตั้งรกรากอยู่ตามป่าเขาเคยพบรอยพระพุทธรูปแต่ไม่สามารถดูแลได้ เนื่องจากพื้นที่ทุรกันดาร จึงเพียงแต่บอกเล่าถึงการพบเห็น แต่ในปี พ.ศ. 2462 ข้าหลวงเมืองชัยภูมิ พระศรีสมการ ได้พยายามส่งคณะสำรวจไปค้นหา แต่ไม่พบและทุกคนที่ขึ้นไปป่วยเป็นไข้มาลาเรีย เรื่องราวจึงเงียบหายไปช่วงหนึ่ง

ในปี พ.ศ. 2492-2493 พระอธิการอ่วม เจ้าอาวาสวัดบึงขวน ได้พาพระภิกษุสามเณรไปจุดดงในแถบตำบลนาายงหลัก พบว่าในเขายายหอมมีรอยพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านเล่าว่าอยู่ข้างบ่อตาทอง แต่พวกคนป่าพบเห็นรอยนี้แล้วถือเป็นสิ่งอัปมงคล จึงทำลายด้วยการเผาและทุบหินจนแตก และปลุกหญ้าและต้นสลัดไดปกคลุม พระอธิการอ่วมจึงแจ้งเรื่องนี้ให้พระครูพินิจสมณวัตร เจ้าคณะกิ่งอำเภอบำเหน็จณรงค์ ทราบ และได้มีการประชุมชาวบ้านและสำรวจจนพบรอยพระพุทธรูปที่ถูกปกคลุมไว้ ขนาดความยาว 180 เซนติเมตร กว้าง 75 เซนติเมตร และลึก 45 เซนติเมตร โดยมีรอยบินแตกที่แสดงว่ามีการทำลายจริง หลังจากนั้น พระครูพินิจสมณวัตรได้ทำการบูรณะและจัดตั้งวัดที่เรียกว่า “วัดพระพุทธรูปเขายายหอม” บนเนื้อที่ประมาณ 10,000 ไร่ พร้อมกับจัดงานเทศกาลนมัสการพระพุทธรูปในช่วงวันที่ 11-15 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี เพื่อหาทุนในการก่อสร้างและบูรณะวัดให้มั่นคงถาวร

นอกจากรอยพระพุทธรูปที่พบแล้ว ยังมีการค้นพบสิ่งของและสถานที่สำคัญอื่นๆ เช่น ธรรมาสัน แทนบรรมม แทนฉันทดาหาร แทนพผ้าสังฆาฏิ เวจกุฎี แทนสวรรค์มีชิงช้าเครื่องตั้งเรือสำเภากิน 2 ลำ พระเจดีย์ทรายแปดหมื่นสี่พัน ถ้ำพระ ถ้ำมหาสนุก ถ้ำสราญจิต ถ้ำแท่นเทวดา สะพานหัวลำโพง พระช่องเขา เต่าหิน รอยพรานบุญ บ่อพรานล้างเนื้อ บ่อล้างมือ เต่าหุงข้าว บ่อน้ำดอกเห็ด บ่อน้ำหิน 32 บ่อ และต้นไทรงาม นอกจากนี้ยังมีการเล่าขานเกี่ยวกับข้องโบราณขนาดใหญ่เกวียนที่ยังค้นหาไม่พบ และรูปของยายหอมที่นั่งเหยียดเท้าบนพะลานหิน ปิดทองเหลืองอร่าม

พระพุทธรูปตั้งอยู่บนเขายายหอม ซึ่งเกี่ยวข้องกับตำนานของยายหอมและยายหอมตามพงศาวดารเหนือ ในตำนานเล่าว่ายายหอมและยายหอมเป็นพี่น้องจากเมืองนครปฐม ยายหอมเป็นพี่ไม่มีสามี ขณะที่ยายหอมมีสามีชื่อ ตาท้าว ยายหอมถูกส่งไปทำงานที่เมืองกาญจนบุรี และต่อมาทำหน้าที่เลี้ยงพระยาพาน ลูกของพระยาแกง เมื่อพระยาพานฆ่าพระยาแกงและทราบว่าเป็นบิดา ยายหอมถูกโทษและหนีไปที่เชิงเขาพังเหย ก่อนจะถึงแก่กรรม ส่วนยายหอมและตาท้าวอยู่ต่อ

จนแก่กรรม ผู้คนจึงตั้งชื่อเขาแห่งนี้ว่า เขายายเหมีน (ต่อมาเปลี่ยนเป็นเขายายหอม) และตั้งชื่อคลองที่ไหลผ่านพระพุทธบาทว่า ลำคลองตาท้าว ซึ่งยังคงเป็นที่เรียกขานจนถึงปัจจุบัน”

ข้อมูลจากตำรา ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธบาทเวินกุ่ม บ้านพระบาท ตำบลพระพุทธบาท อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย (สมคิด ไชยวงศ์, 2542: 637-639)

“พระพุทธบาทเวินกุ่ม หรือที่เรียกว่า พระพุทธบาทคอแก้ง ตั้งอยู่ที่คอคอดของแม่น้ำโขงในบริเวณที่แคบที่สุด มีหินลาดยื่นออกไปทั้งสองข้างที่เรียกว่า “แก้ง” หรือ “แก้ง” น้ำโขงที่ไหลไปกระทบก้อนหินและไหลวนกลับ ทำให้พื้นที่กว้างขึ้น ชาวบ้านเรียกสถานที่นี้ว่า “เวินกุ่ม” เมื่อนายอู่บรอยพระพุทธบาท จึงได้ชักชวนชาวบ้านสร้างเพิงครอบรอยพระพุทธบาท ต่อมาพระภิกษุและแม่ชีจันจากนครเวียงจันทน์ได้กราบนมัสการรอยพระพุทธบาทและชักชวนสร้างเสนาสนะสงฆ์เพิ่มเติม จึงได้สร้างวัดชื่อ “วัดพระพุทธบาทเวินกุ่ม” แต่ชาวบ้านยังคงเรียกว่า “พระพุทธบาทคอแก้ง” หรือ “พระพุทธบาทโคกชวก” ตามชื่อเดิมของหมู่บ้าน

ในปี พ.ศ. 2459 พระอาจารย์บุญได้เดินธุดงค์มาจำพรรษาพร้อมพระลูกวัดอีก 8 รูป และพ่อเผ่าหลวงแก้วจากนครเวียงจันทน์ ซึ่งได้บริจาคเงินสร้างวิหารครอบรอยพระพุทธบาท ขนาดกว้าง 6 เมตร ยาว 8 เมตร มีเฉลียงรอบ 2 เมตร และกำแพงกันด้านนอก รวมเป็นเงิน 80 บาท หลังการสร้างวิหารเสร็จ ฝนตกหนักและฟ้าผ่าลงที่ช่องฟ้าวิหารด้านทิศตะวันตก ทำให้กระเบื้องแตกและรอยพระพุทธบาทเกิดเป็นรอยสองรอยห่างกันประมาณ 1 นิ้ว ฝาผนังด้านทิศใต้ถูกฟ้าผ่าทะลุออกไปเป็นรู 2 รู รวมถึงสามเณร 2 รูปที่อยู่ในวิหารถูกฟ้าผ่ามรณภาพในเวลาต่อมา

ในบริเวณใกล้ ๆ กับรอยพระพุทธบาท มีหลุมหินลึก 4 เมตร กว้าง 5 เมตร และอีกหลุมหนึ่งกว้าง 2.5 เมตร ลึก 3 เมตร มีลักษณะกลมเกลี้ยงคล้ายกับคนเอาน้ำไปเทลง แล้วกระฉอกขึ้นมาเป็นรอย คนสมัยก่อนเล่ากันมาและเชื่อว่าเป็นหลุมที่เกิดจากพระพุทธเจ้าเสด็จมาเสวยภัตตาหารที่นี่ แล้วเอาน้ำล้างบาตรเทลงไป จึงเกิดเป็นหลุมปรากฏอยู่จนบัดนี้ นอกจากนั้น มีรูลักษณะเหมือนรอยหางงู ขนาดกว้าง 1 เมตร ลึก 4 เมตร เชื่อกันว่าเป็นรูของพระยานาคที่ผุดขึ้นมาจากแม่น้ำโขง เพื่อมาขอรอยพระพุทธบาทจากองค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประดิษฐานไว้ ณ ที่แห่งนี้”

ข้อมูลจากตำรา ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธบาทหลังเต่า อุทยานภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 5048-5049)

“พระพุทธบาทหลังเต่า ตั้งอยู่บริเวณลานหินใกล้ลำน้ำหลังเต่า จึงเรียกชื่อว่า “พระบาทหลังเต่า” ที่ลำน้ำหลังเต่าปรากฏภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีลักษณะเป็นรอยพระบาทสลักลึกลงไปในพื้นดินประมาณ 25 เซนติเมตร ในกลางพระบาทมีรูปดอกบัวนูน กลีบแหลม 16 กลีบ มีเกสรอยู่ใจกลางนูน พระบาทหลังเต่ามีลักษณะสมจริงมาก คือส่วนสันเท้าเรียวเล็กลง ส่วนปลายเท้าผายออก มีนิ้วเท้าขนาดใหญ่เล็กเรียงลำดับ (พระพุทธบาทอื่น ๆ จะมีขนาดนิ้วเท่ากันและยาวเสมอกัน)

การขุดแต่งทางโบราณคดีพบว่าลานหินรอบรอยพระบาทมีการเจาะรูลึกลงไปหิน ซึ่งน่าจะใช้สำหรับปักโครงสร้างอย่างใดอย่างหนึ่ง (อาคารครอบรอยพระพุทธรบาท) พระบาทหลังเต้านักโบราณคดีลงความเห็นว่าจะสร้างขึ้นสมัยล้านช้าง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23-24 แต่หากพิจารณารูปลักษณะที่สมจริงน่าจะจัดอยู่ในสมัยทวารวดี ดังรอยพระพุทธรบาทวัดสระมรกต ตำบลโคกปีบ อำเภอสรีมโหสถจังหวัดปราจีนบุรี ที่จำหลักลงบนพื้นดินเหมือนกัน ในความเห็นของผู้เรียบเรียงเชื่อว่าสร้างสมัยทวารวดีพร้อม ๆ กับเสมาหินที่อยู่ทั่วไปในบริเวณเดียวกัน

พระพุทธรบาทหลังเต้านี้ ประวัติเคยเป็นศาสนสถานสมัยหนึ่งซึ่งนักโบราณคดีลงความเห็นว่ามีอายุสมัยล้านช้าง ในการขุดแต่งทางโบราณคดีพบว่ามีร่องรอยการสร้างอาคาร และพบเศษกระเบื้องมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 23-24 หลังจากนั้นคงขาดการเอาใจใส่ของชาวพุทธ จึงไม่ได้รับการบูรณะสืบต่อมาปัจจุบันเป็นพระพุทธรบาทบนลานหินอยู่กลางแจ้ง ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ทางด้านทิศใต้ เป็นโบราณสถานกลุ่มที่ 8 ของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ซึ่งรวมอยู่กับถ้ำหลังเต่า และถ้ำเก้งซึ่งมีภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พระบาทหลังเต่าอยู่ในเขตพื้นที่ 3,430 ไร่ ของเขตอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ที่ประกาศอยู่ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 98 วันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2524”

จากตัวอย่างข้อมูลจากตำราที่ยกมานั้น กล่าวถึงสถานที่สำคัญทางศาสนาที่มีรอยพระพุทธรบาทแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์และความศรัทธาของประชาชนในแต่ละพื้นที่ ได้แก่ พระพุทธรบาทเขายายหอมที่อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีความเชื่อกันมาช้านานและมีการสร้างวัดเพื่อบูรณะสถานที่ พระพุทธรบาทเวินกุ่มหรือพระพุทธรบาทคองแก้งที่อำเภอสรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย มีตำนานเกี่ยวกับการฟ้าผ่าที่ทำให้รอยพระพุทธรบาทเกิดรอยสองรอย และพระพุทธรบาทหลังเต่าที่อุทยานภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรบาทสลักในลานหินและมีลวดลายดอกบัว สถานที่เหล่านี้สะท้อนถึงความสำคัญของรอยพระพุทธรบาทในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเครื่องหมายแห่งความศรัทธาของชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย

3.2.2.3 บทความ

บทความ ได้แก่ บทความวิชาการ บทความวิจัย รายงานข้อมูล สารคดี และเอกสารอื่น ๆ ที่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธรบาท มีการตีพิมพ์เผยแพร่ทั้งรูปเล่มและออนไลน์ ลักษณะของเนื้อหาเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรบาท การพบพระพุทธรบาทจำลองที่เชื่อมโยงกับเรื่องเล่าพื้นบ้านที่อ้างอิงพระเกจิอาจารย์ผู้มีชื่อเสียง ตำนานปรัมปราที่อ้างอิงพระพุทธรเจ้า ซึ่งมีเนื้อหาแตกต่างกันดังผู้วิจัยจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

ข้อมูลจากบทความ ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรบาทถ้ำศรีธรณ วัดสว่างอารมณ์ บ้านโนนศิลา ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดบึงกาฬ, 2561: 17)

“พระพุทธรูปหล่อสำริด วัดสว่างอารมณ์ ตั้งอยู่เนินเขาตำบลโนนศิลา อำเภอบางบาล จังหวัดบึงกาฬ ภายในบริเวณวัดมีความสวยงามและมีความสมบูรณ์ของธรรมชาติ มีโขดหิน หน้าผา ลานหิน มีต้นไม้ปกคลุมโดยทั่วไปเป็นที่ร่มรื่น มีลำธารเล็กๆ ไหลผ่าน มีประวัติความเป็นมาว่า เดิมบริเวณนี้เป็นที่อยู่ของชาวบ้านปากกล้วย ซึ่งอพยพมาจากแขวงเมืองปากซัน ประเทศลาว ขณะนั้น บริเวณนี้ยังเป็นป่าดงดิบรกทึบเต็มไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ซึ่งในแต่ละปีจะมีพระธุดงค์ผ่านมาพำนัก อยู่เป็นประจำ เพราะเป็นสถานที่เงียบสงบ เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ชาวบ้านจึงนิมนต์ให้ท่านจำพรรษาอยู่เพื่อให้เป็นวัดที่สมบูรณ์ ต่อมาพระอธิการดอน อินทสโร หรือหลวงปู่ดอน ซึ่งเป็นพระที่ ชาวบ้านปากบาลนับถือ ได้สร้างวัดเป็นรูปเป็นร่างขึ้นและเจริญมาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน เหตุที่เรียก กันอีกชื่อว่าวัดถ้ำศรีธรรมาสน์สันนิษฐานว่า อาจเป็นเพราะว่าวัดแห่งนี้อยู่ใกล้กับเมืองเป็งจานนครราช ซึ่งเป็นเมืองของท้าวศรีธรรมาสน์เอง ในวัดมีรอยพระพุทธรูปจำลอง มีรูปปั้นของท้าวศรีธรรมาสน์ บริเวณโขดหิน ขนาดใหญ่ ที่มีลักษณะเหมือนถูกพันด้วยตาบ จึงเรียกบริเวณนั้นว่าท้าวศรีธรรมาสน์ลงตาบ มีถ้ำจำลอง มี พระอุโบสถทรงระฆังคว่ำ ตั้งอยู่บนเนินสูงภายในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ถ้ำหากขึ้น ไปสู่บริเวณอันเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถแล้ว จะสามารถมองเห็น ทิวทัศน์รอบด้านทั้งทางฝั่งไทยและฝั่ง ลาว วัดสว่างอารมณ์ถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของ อำเภอบางบาลมีความสัมพันธ์กับชุมชน โดยชุมชน จะมีการจัดงานประจำปีขึ้นทุกปี ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ปีใหม่ และออกพรรษา”

ข้อมูลจากบทความ ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปวัดหลักศิลา บ้านหลักศิลา ตำบล หนองบัวบาน อำเภอดุสิต จังหวัดชัยภูมิ (บ้านหลักศิลา, 2554)

“วัดพระพุทธรูปหลักศิลา ตั้งอยู่ที่ บ้านหลักศิลา หมู่ที่ 5 ตำบลหนองบัวบาน อำเภอดุสิต จังหวัดชัยภูมิ เดิมชื่อ “วัดถ้ำหางหงส์” เหตุที่ชื่อถ้ำหางหงส์ก็เพราะมีหินรูปร่างหงส์อยู่ ในสมัยที่ชาวบ้านยังไม่ย้ายมาจากบ้านหนองบัวหินมะโคลน และบริเวณที่ตั้ง บ้านหนองบัวหินมะ โคลนนั้น เชื่อว่าเป็นบริเวณที่ตั้งถิ่นฐานสืบทอดมาตั้งแต่สมัยทวารวดี โดยวัดถ้ำหางหงส์นี้ เกิดจากมี พระภิกษุรูปหนึ่ง นำพาชาวบ้านไปขุดเจาะดินออกจากถ้ำ ขณะขุดก็พบเห็นพระพุทธรูป ของใช้ วัตถุ โบราณต่าง ๆ ในถ้ำ มีทั้งหมด 7 ถ้ำ แต่ละถ้ำเคยเป็นที่อาศัยของฤๅษี พระ ฤๅษี ค้างคาว เป็นต้นและ ก็มีผู้รักษาคู่มือครองพระภูมิเจ้าที่ชื่อ “พ่อทองดำ” ชาวบ้านเชื่อว่าถ้ำทั้งหมดสามารถบรรจบพบกันได้ แล้วชาวบ้านก็มาสร้างศาลา กุฏิ เป็นวัดถ้ำหางหงส์ในบริเวณลานหินที่ใกล้เคียงเหมาะสม

ส่วนรอยพระพุทธรูปหลักศิลา มีพระภิกษุรูปหนึ่งนามว่าหลวงพ่ออินทร์ (ชาวบ้าน เรียก) เดินทางธุดงค์มาตามกลิ่นหอมของอย่างใดอย่างหนึ่งที่วัดถ้ำหางหงส์เพื่อค้นหาและปฏิบัติธรรม หลวงพ่ออินทร์ก็ได้จำวัดอยู่ที่นี่แล้วก็ได้พาชาวบ้านขุดลอก สระน้ำ บ่อน้ำ เทปูน เมื่อชาวบ้านขุดบ่อ น้ำเสร็จกำลังจะเตรียมผสมปูนเพื่อเท ฉาบ บ่อน้ำ ขณะที่หาบริเวณเพื่อที่จะทำเป็นกระเบรองผสมปูน ก็ได้เห็นที่ที่เหมาะสมชาวบ้านพากันขุดลอกหน้าดินออก ก็ปรากฏเห็นเป็นร่องรอยของหินคล้ายรอยเท้าคน ขนาดใหญ่ ชาวบ้านก็พากันทำความสะอาด เมื่อหลวงพ่ออินทร์มาเห็นรอยเท้าบนหินก็บอกชาวบ้าน

ว่าเป็นรอยพระพุทธรูปและในบริเวณข้าง ๆ กันก็พบรอยเท้าอีกรอยหนึ่งกับรอยเท้าป็นบนหินเชื่อว่าเป็นรอยนายพราน ชาวบ้านเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในรอยพระพุทธรูปก็ได้ย้ายถิ่นฐานจากบ้านหนองบัวหินมะโคลนมาตั้งหมู่บ้านใหม่ชื่อว่า “บ้านหลักศิลา” หมู่ที่ 5 ตำบลหนองบัวบานในปัจจุบัน และตั้งชื่อวัดใหม่ว่า “วัดพระพุทธรูปหลักศิลา”

รอยพระพุทธรูปหลักศิลานี้มีผู้รู้บอกว่ามีผู้ปักปึกรักษาอยู่ เช่น พญานาคราชนามว่า “เทวราชจาริก” พระภูมิเจ้าที่นามว่า “เทวทัตจาริก” ซึ่งท่านเทวทัตจาริกนี้เป็นบุตรชายของท่านเทวราชจาริกและอีกหลายตนที่สถิตอยู่ที่นั่น เมื่อชาวบ้านทราบ นับถือศรัทธาก็ได้สร้างศาลขึ้นให้ และเมื่อถึง วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปีชาวบ้านก็พากันทำบุญตักบาตร (ตักบาตรรอยและเลี้ยงข้า) หรือบุญเดือน 3 ประจำปี ต่อมาเมื่อมีผู้ศรัทธาในรอยพระพุทธรูปคือ นางสาวสมิตรา ยังจัตุรัส (คุณอู๊ด) ได้มาสร้างมณฑปให้แก่รอยพระพุทธรูป เมื่อประมาณปีพ.ศ. 2542 ขณะนั้นมี พระอาจารย์ปรีชา จารุธมโม (พระอาจารย์ดาว) เป็นพระเจ้าอาวาสและท่านก็ได้ยื่นขอเรื่องเป็นวัดอย่างเป็นทางการจนได้รับประกาศเป็นวัดพระพุทธรูปหลักศิลาดามกฎหมายในประมาณ พ.ศ. 2550”

ข้อมูลจากบทความ ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรูปทูลิ่งห์ บ้านศาลา ตำบลโคกตาล อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดศรีสะเกษ (องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยตึกชู, 2562)

“พระพุทธรูปทูลิ่งห์ ตั้งอยู่ที่ ยอดเขาทูลิ่งห์ภายในวัดพระพุทธรูปทูลิ่งห์ บ้านศาลา ตำบลโคกตาล อำเภอกุสุมาลย์ ที่วัดแห่งนี้มีรอยพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนมากมายหลั่งไหลมากราบไหว้ เป็นรอยเท้าด้านซ้ายลักษณะเรียบ ปลายเท้าชี้ไปทางทิศตะวันออก ในขณะที่พบปรากฏรอยงจักรอยู่กลางรอยพระพุทธรูปอย่างชัดเจน ต่อมาภายหลังประชาชนมานมัสการรอยพระพุทธรูปจำนวนมาก ได้ตักเอาน้ำมนต์และสิ่งมงคลอื่นตามความเชื่อทำให้รอยงจักรที่ปรากฏ อยู่กลางรอยพระพุทธรูปลบเลือนจางหายไป

รอยพระพุทธรูปเป็นรอยพระบาทข้างขวาขนาดใหญ่ที่สลักลงในเนื้อหินทรายลึก 5 เซนติเมตร ยาว 147 เซนติเมตร กว้าง 57 เซนติเมตร ซึ่งมีรูปตราธรรมจักรอยู่กลางพระบาท ตั้งอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี บริเวณรอบๆ เป็นธรรมชาติป่าไม้เบญจพรรณ และเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์ กรมศิลปากรนครราชสีมาได้ศึกษาและพบว่ามียุขประมาณ 1,500 - 1,700 ปี มีบ่อน้ำทิพย์อยู่ห่างจากรอยพระพุทธรูปประมาณ 300 เมตร ซึ่งเดิมเคยเหือดแห้งแต่กลับผุดขึ้นมาใหม่และปัจจุบันก็กลับเหือดแห้งอีกครั้ง นอกจากนี้ยังมีถ้ำซ่อนหินที่เคยใช้เป็นที่บำเพ็ญบารมีสำหรับพระสูงศักดิ์และผู้ปรารถนาความหลุดพ้น ซึ่งในอดีตเคยมีรูปสลักสิงห์ 2 ตัวยืนเฝ้าอยู่หน้าถ้ำ แต่ปัจจุบันได้มีการเคลื่อนย้ายและไม่ทราบที่อยู่ของรูปสลักดังกล่าว

ประวัติการค้นพบรอยพระพุทธรูปทูลิ่งห์เกิดขึ้นในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2526 ซึ่งตรงกับวันพระขึ้น 8 ค่ำ เดือน 3 ในวันนั้นญาติโยมไปทำบุญที่วัด หลังจากถวายภัตตาหารเพลเสร็จแล้ว แม่ชีมากและแม่ชีเผียะได้ชวนญาติโยมไปกวาดลานวัด ซึ่งเป็นพื้นหินธรรมชาติ ขณะทำงาน แม่ชี

มากซึ่งอายุประมาณ 70 ปี ได้พรอยเท้าประหลาดบนลานหิน จึงเรียกทุกคนมาดู ซึ่งทุกคนเห็นเป็นอัศจรรย์และพากันไปนมัสการ เมื่อทราบข่าว หลวงพ่ออ้วน ธรรมวโร เจ้าอาวาสและพระเณรที่จำพรรษาอยู่วัดได้ร่วมรับทราบ และทุกคนได้กราบไหว้รอยพระพุทธรูปด้วยความศรัทธาอย่างยิ่ง

ข่าวการค้นพบรอยพระพุทธรูปทูลงหินแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว ทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งใกล้และไกลหลั่งไหลมานมัสการแทบทุกวัน ขณะนั้นกึ่งอำเภอกุสุมิงยังขึ้นกับอำเภوخุซันต์ ซึ่งเพิ่งแยกมาตั้งเป็นกิ่งอำเภอในปี 2534 นายอำเภอกุซันต์ พร้อมกับท่านศึกษาธิการ และหน่วยงานราชการอื่นๆ ได้ไปตรวจสอบและพบว่าเป็นอัศจรรย์ตามที่เล่าลือ จึงรายงานไปยังจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งได้ส่งข้อมูลต่อไปยังกรมศิลปากร และกรมศิลปากรก็ส่งเจ้าหน้าที่มาตรวจสอบและแจ้งผลให้กับอำเภอบำบัดตั้งแต่บัดนั้น

ในปีต่อมา ผู้มีจิตศรัทธาจากต่างจังหวัดได้นำผ้าป่ามาทอดที่วัดพระพุทธรูปทูลงหินเกือบทุกปี และใช้ปัจจัยในการก่อสร้างถาวรวัตถุ เช่น กุฏิสงฆ์และศาลาการเปรียญ ปีงบประมาณ 2538 ผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษได้อนุมัติงบประมาณ 1,400,000 บาท เพื่อก่อสร้างถนนจากหมู่บ้านศาลาขึ้นไปยังวัดพระพุทธรูปทูลงหิน นอกจากนี้ บริเวณนี้ยังมีหลักฐานทางโบราณคดีที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตและการนับถือพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ รูปปั้นพระสิวลี ใบเสมา และบัลลังก์หิน ที่วัดตะเคียนราม วัดบ้านโคกตาล และบริเวณอื่นๆ ใกล้เคียง วัดพระพุทธรูปทูลงหินจัดงานนมัสการรอยพระพุทธรูปในวันเพ็ญเดือน 3 ซึ่งตรงกับวันมาฆบูชา ของทุกปี”

ข้อมูลจากบทความทั้ง 3 ตัวอย่างนี้เกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปในพื้นที่ต่าง ๆ แสดงถึงความสำคัญของสถานที่เหล่านี้ในเชิงศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งมีเรื่องราวเฉพาะตัวที่น่าสนใจ ได้แก่ พระพุทธรูปถ้ำศรีธรณ วัดสว่างอารมณ์ ตั้งอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ มีลักษณะเฉพาะจากโขดหินและลำธารเล็ก ๆ ที่ไหลผ่าน วัดนี้มีความสำคัญเนื่องจากรอยพระพุทธรูปจำลองและความเชื่อเกี่ยวกับท้าวศรีธรณ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่ อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางการจัดงานสำคัญของชุมชนในช่วงเทศกาลใหญ่ ๆ พระพุทธรูปวัดหลักศิลา มีตำนานการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่เกี่ยวข้องกับการรุดงค์ของหลวงพ่อดินทร์ และความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในท้องถิ่น เช่น พญานาค ราชและ พระภูมิเจ้าที่ เรื่องราวการตั้งหมู่บ้านใหม่และการสร้างศาลให้แก่อรอยพระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์ของการเคารพและความศรัทธาของชาวบ้าน และพระพุทธรูปทูลงหิน มีลักษณะพิเศษคือมีรอยงจักรอยู่ตรงกลาง บริเวณรอบ ๆ วัดเจียบสงบและอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่งดงาม การค้นพบรอยพระพุทธรูปนี้เกิดขึ้นโดยบังเอิญในปี 2526 และได้รับการตรวจสอบโดยกรมศิลปากร ภายในวัดมีบ่อน้ำทิพย์และถ้ำที่เคยเป็นที่พำนักของพระรุดงค์ สถานที่นี้ยังคงเป็นที่นับถือของพุทธศาสนิกชนแต่ละสถานที่ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปเป็นศูนย์กลาง และเป็นที่รวมของความศรัทธาในท้องถิ่น ซึ่งนำมาสู่การพัฒนาพื้นที่และการจัดงานประเพณีต่าง ๆ ที่สืบทอดต่อกันมา

3.2.2.4 งานวิจัย

งานวิจัยหรือวิทยานิพนธ์ ที่ศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธรูปโบราณ เรืองเล่า หรือการอ้างอิงพระพุทธรูปในฐานะที่เป็นรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนา ที่นักวิจัยได้ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาที่มีการรวบรวมไว้บางส่วนและไม่ซ้ำกับเนื้อหาพระพุทธรูปที่ผู้วิจัยค้นคว้า รวบรวมมาจากข้อมูลลายลักษณ์ประเภทอื่น ผู้วิจัยจึงจะยกตัวอย่างข้อมูลพระพุทธรูปในงานวิจัยที่มีเนื้อหา กล่าวถึงในภาพรวมที่ไม่เฉพาะเจาะจงว่าเป็นพระพุทธรูปในพื้นที่ภาคอีสาน ดังนี้

ข้อมูลจากงานวิจัย ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปที่ปรากฏในพระเจ้าเลียบโลก
(กตัญญู ชูชื่น, 2525: 59)

“รอยพระบาทที่เชื่อว่าเป็นของพระพุทธองค์มีอยู่ 12 แห่งในอาณาจักรศรีอยุธยา และรวมทั้งหมด 70 แห่งในเขตเมืองลือเมืองไทย (ปัจจุบันคือรัฐฉานในพม่าและยูนนานในจีน) ตำนานพระเจ้าเลียบโลกกล่าวว่าพระพุทธเจ้าและพระสาวกได้เสด็จไปประกาศพระศาสนาและประทับรอยพระบาท พร้อมกับประทานสระเกศธาตุ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนประดิษฐานในสถานที่เหล่านั้น ซึ่งได้มีการทำนายว่าพระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองในที่นั้น หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว จะมีผู้นำพระบรมธาตุมาไว้ในที่ต่างๆ ตำนานนี้มีต้นฉบับที่ลังกา และพระมหากษัตริย์จากเมืองหงสาวดีได้นำมาจารคัดลอกหลังจากกราบบังคมทูลพระเจ้าอนรรฆมหาราช ท่านได้เดินทางจาริกแสวงบุญตามสถานที่ในตำนานจนถึงดอยเก็ง เมืองหอดเชียงใหม่ และพระมหาโพธิสมภารได้ขอจารคัดลอกและแพร่หลายออกไปในภายหลัง”

นอกจากนี้ยังมีงาน ของ เขียวชาย อักษรดิษฐ์ (2552: 60-61) อธิบายเกี่ยวกับการปรากฏของรอยพระพุทธรูปในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ว่า “การที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลาย การพยากรณ์ถึงสภาพพื้นที่แห่งนั้นว่าจะเจริญไม่มากนัก หากแต่ก็ได้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาแก่ชุมชน พระองค์ก็ทรงได้ประทับรอบพระบาทเอาไว้ สำหรับเป็นเครื่องหมายของการตั้งมั่นแห่งพระศาสนาเอาไว้รอยหนึ่ง ซึ่งก็จะได้ถูกเรียกนามของพระบาทนั้นตามเรื่องราวที่พระพุทธองค์ได้ทรงกระทำกริยาต่างๆ เอาไว้เป็นพิเศษ ดังเช่น พระบาทกุ่มา ที่เมืองพานใต้สิบสองปันนา ด้วยที่ว่าเป็นการเปล่งวาจาออกมาของชาวบ้านให้ได้รับรู้ว่า “พระเจ้ากุ่มา” ภายหลังได้ประทับรอยพระบาทเอาไว้ จึงเรียกชื่อว่า “พระบาทกุ่มา” หรือพระบาทเมืองกราง ก็ด้วยเหตุที่ชาวเมืองโอดครวญว่าได้ประสบความอดอยากขาดน้ำสำหรับดื่มกิน เมื่อเสด็จไปโปรดและประทับรอยพระบาทเอาไว้ พร้อมกับพุทธพยากรณ์เมืองแห่งนั้นจึงมีชื่อว่า “เมืองกราง” เป็นต้น”

รอยพระบาทในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ทำให้ทราบถึงจำนวนหลักฐานทั้งพระธาตุและพระบาทที่มีอยู่ในขณะนั้น และทำให้ทราบได้ว่า รายชื่อพระธาตุและพระบาท ที่นอกเหนือไปจากในตำนานพระเจ้าเลียบโลก น่าจะเป็นการสร้างขึ้นมากในยุคสมัยหลังการเขียนตำนานหรืออีกประการหนึ่งคงเป็นการสร้างขึ้นใหม่ ก่อนหน้าที่จะมีการเขียนตำนานพระเจ้าเลียบโลกไม่นานนัก ดังนั้น

ผู้เขียนตำนานจึงเจตนาเลี้ยงที่จะกล่าวถึง โดยพระบาทแห่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็มีเขียนตำนานเป็นแบบเอกเทศขึ้นมาโดยเฉพาะ ทั้งนี้เพื่อแสดงว่าเมืองเหล่านั้นจะได้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาอีกในภายหลัง

การที่ร่ายพระพุทธรูปปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก มักพบในสถานที่เล็กๆ เช่น ถ้ำ ผา หาด ห้วย และบ่อ มากกว่าที่จะพบในเมืองขนาดใหญ่ที่เจริญรุ่งเรือง เช่น หงสาวดี หรืออุบลราชธานี หรือเมืองอื่นๆ ที่มีความสำคัญและเจริญทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เมืองใหญ่เหล่านี้มักมีการประดิษฐานพระเกศาธาตุเป็นหลัก และต่อมาอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุเพิ่มเติม ในขณะที่ร่ายพระบาทมักพบในสถานที่ที่มีข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ ซึ่งไม่เอื้ออำนวยให้เกิดการพัฒนาเป็นเมืองใหญ่ที่เจริญรุ่งเรือง

ข้อมูลจากงานวิจัย ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปที่ปรากฏในตำนานพระธาตุพนม
ตำนานพระธาตุสำนวนนี้อยู่ในอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) (2537: 33-147) จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “วรรณกรรมสองฝั่งโขง” (อ้างถึงใน ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 58) มีเค้าโครงเรื่องดังนี้

“พระพุทธรเจ้าพร้อมพระอานนท์เสด็จทางอากาศมายังบริเวณหนองคันแทเสื่อน้ำ เห็นแล่นคำตัวหนึ่ง จึงกล่าวพยากรณ์ว่าพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรือง ภายหน้าจะมีพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานในดินแดนนี้ จากนั้นพระพุทธรเจ้าเสด็จสู่เมืองศรีโคตรบองประทับที่ดอยกัปปนิครี (ภูกำพร้าว) ได้รับบิณฑบาตจากพระยาศรีโคตรบอง พระองค์ประทับร่ายพระบาทไว้ให้ หลังจากพระพุทธรเจ้าเสด็จปรินิพพาน พระมหากัสสปะนำอุรังคธาตุไปประดิษฐานที่ภูกำพร้าว มีท้าวพระยา 5 พระองค์มาร่วมกันสร้างพระธาตุ เหล่าเทวดาและมหาลักษ์อารักษ์เป็นผู้ดูแลรักษา พระมหากัสสปะได้เทศนาสั่งสอนบรรดาพระยาเจ้าเมือง พระธาตุได้กระทำปาฏิหาริย์เป็นที่ยอัศจรรย์”

ข้อมูลจากงานวิจัย ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรูปที่ปรากฏในตำนานพญากาเผือก
(อนุชา พิมพ์ศักดิ์, 2550: 35-36) เล่าว่า “ในสมัยพระพุทธเจ้าสมณโคดมเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 4 ในภัทรกัปป์ ได้ประทับอยู่ที่ วิหารพระเชตวันารามใกล้เมืองสาวัตถิมหานคร โดยมีพระอานนท์เถระเจ้ากับพระภิกษุพุทธสาวกจำนวนหนึ่ง ได้ทูลถามถึงสาเหตุการอุบัติของพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภัทรกัปป์ คือ มหากัปป์ที่มีการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ มีพระพุทธเจ้า กุสสันโธ พระพุทธเจ้าโกนาคมน โน พระพุทธเจ้ากัสสปะ พระพุทธเจ้าโคตโม (พระพุทธเจ้าสมณโคดม) พระพุทธเจ้าศรีอริยมุตไทย ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงเล่าเรื่องนิทานกาเผือกว่า

“พระโพธิสัตว์ 5 พระองค์เกิดจากไข่ที่นางกาเผือก (ท้าวพกาพหุ) วางไว้บนต้นมะเดื่อริมแม่น้ำคงคา แต่เมื่อไข่ยังไม่แตกและนางกาเผือกออกไปหาอาหาร ไข่ตกลงในแม่น้ำและกระจายไปต่างสถานที่ โดยแต่ละฟองได้รับการฟักจากสัตว์และมนุษย์ที่แตกต่างกัน ฟองแรกเกิดเป็นไก่เผือกชื่อกุสสันโธ ฟองที่สองเป็นนาคเผือกชื่อโกนาคมน โน ฟองที่สามเป็นเต่าเผือกชื่อกัสสปะ ฟองที่สี่เป็นโคเผือกชื่อโคตโม และฟองที่ห้าได้รับการฟักจากนางสิงหพราหมณ์ทั้ง 3 จนกลายเป็นมนุษย์ชื่อ

อริยมไตรบุตร พระโพธิสัตว์ทั้ง 5 พระองค์เติบโตกับแม่เลี้ยงจนเข้าสู่วัยหนุ่ม เมื่อได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับการเกิดของตนจากแม่เลี้ยง จึงต้องการค้นหาแม่แท้ๆ จึงออกเดินทางเพื่อหาแม่ แต่ไม่พบ พระโพธิสัตว์กกุสันโธ จึงกลับมาที่เกาะแม่เลี้ยงเพื่อรักษาศีลภาวนา ส่วนพระโพธิสัตว์อีก 4 พระองค์ยังคงค้นหาและพบกันที่เกาะไก่อี๋ ต่างตระหนักว่าตนเป็นพี่น้องกันและร่วมกันบำเพ็ญเพียรที่เกาะไก่อี๋เป็นเวลา 3 ปี ก่อนออกเดินทางค้นหาแม่ต่อไปในทิศตะวันตกและทิศใต้ ก่อนออกเดินทาง พระโพธิสัตว์กกุสันโธได้ขอให้ทุกคนอย่าลืมสถานที่นี้และให้ผู้ที่สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตประทับรอยพระบาทเป็นเครื่องหมายที่เกาะไก่อี๋

พระโพธิสัตว์ทั้ง 5 ได้เดินทางมาที่คอยสิงคุตระกูลเมื่อน้ำค้างคาและดอยบริวาร เพื่อสมทานศีลและบำเพ็ญเพียร พร้อมทั้งตั้งสัตย์อธิษฐานว่าจะไม่ไปที่ไหนจนกว่าจะพบแม่ของพวกเขา หลังจาก 6 ปีที่ไม่พบแม่ พระศรีอริยเมตไตรยได้ปรึกษาพี่น้องว่า หากได้เป็นพระพุทธเจ้า ขอให้แม่มาพบกับพวกเขา ท้าวพกาพหพรหม (นางกาเผือก) จึงได้อธิษฐานเป็นกาเผือกเพื่อมาปรากฏให้พระโพธิสัตว์ทั้ง 5 ได้พบ นางกาเผือกได้ให้พรเพื่อให้พวกเขาสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า และมอบประทีปดินกาให้เป็นเครื่องสักการบูชา พระโพธิสัตว์ทั้ง 5 ได้สัญญาว่าจะนำบริวารหรือวัตถุธาตุมาประดิษฐานบูชาเป็นเครื่องหมายที่คอยสิงคุตระกูลเมื่อสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า

ข้อมูลจากงานวิจัย ตัวอย่างที่ 4 พระพุทธบาทที่ปรากฏในวรรณคดีไทย (วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์, 2556: 66-79) เรื่องปุณณโฆวาทคำฉันท์และโคลงลิลิตต้นตำนานพระพุทธบาท มีตำนานพระพุทธบาทสระบุรีเป็นองค์ประกอบสำคัญของเนื้อหา ปุณณโฆวาทคำฉันท์นำเสนอตำนานพระพุทธบาทที่อ้างว่านำมาจากคัมภีร์ “ปุณณโฆวาทสูตร” ไว้ตั้งแต่ต้นเรื่อง โดยกล่าวเน้นเฉพาะเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้บนเขาสุวรรณบรรพตตามคำขอของพระสังกัสน์ อยู่ที่เมืองสุนาปรันตะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้ตำนานพระพุทธบาทในปุณณโฆวาทคำฉันท์จึงมี “สาร” สำคัญแสดงให้เห็นว่าพระพุทธบาทเป็น “บริโศกเจดีย์” หรือ “รอยประทับอันแท้จริง” ของพระพุทธเจ้า และอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาก็มีความสำคัญในฐานะดินแดนที่ได้ครอบครอง 1 ใน 5 รอยพระพุทธบาทอันแท้จริงของพระบรมศาสดา

ส่วนโคลงลิลิตต้นตำนานพระพุทธบาทนำเสนอเรื่องราวของพระพุทธบาทจากแหล่งข้อมูลหลากหลาย โดยไม่ตัดตอนเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง เพื่อให้สอดคล้องกับมุมมองของคนในยุคปัจจุบันที่อาจสงสัยในความเชื่อของอดีต แม้ตำนานจะไม่มุ่งเน้นความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะ “บริโศกเจดีย์” แต่ก็แสดงให้เห็นความสำคัญของพระพุทธบาทในฐานะ “อุเทสิกเจดีย์” หรือวัตถุระลึกถึงพระพุทธองค์ โดยเน้นความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างพระพุทธบาทกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธบาทในฐานะ “มหาเจดีย์สถาน” สำคัญของราชอาณาจักร

ตำนานพระพุทธบาทในปุณณโฆวาทคำฉันท์เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงพระสังกัสน์ดาบสผู้มีปัญญามากแต่เผยแผ่ลัทธิที่ไม่ถูกต้องในเมืองสุนาปรันตะ (กรุงศรีอยุธยา) พระพุทธองค์ทรงเห็น

ศักราชของดาบจึงเสด็จไปโปรดเขาก่อนที่จะเสด็จไปเมืองสุนาปรีนตะตามการอาราธนาของพระปุณณะ (มหาปุณณ) โดยเสด็จจากกรุงสวตถิพร้อมพระสงฆ์ 499 รูป พระพุทธองค์โปรดดาบสและประชาชนที่เมืองสุนาปรีนตะ และยังโปรดพยานาคราชโดยประทับรอยพระพุทธบาทริมแม่น้ำนันทมาตามคำขอของนาคราช ก่อนเสด็จกลับ พระพุทธองค์ได้สั่งให้พระสังฆปริณายกเสวยแผ่นพระธรรมต่อที่เขาสุวรรณบรรพต และประทับรอยพระพุทธบาทเบื้องขวาที่ประกอบด้วยลายมงคล 108 ประการไว้บนเขาแห่งนั้น ซึ่งถือเป็นเจดีย์สำคัญและเป็นสิริมงคลตลอดไป

โคลงกลิตต้นตำนานพระพุทธบาท ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) มีความแตกต่างจากปุณณวาทคำฉันท์ โดยเน้นขยายความของตำนานพระพุทธบาทจากแหล่งข้อมูลหลายแหล่ง โดยตัดบางส่วน เช่น การเสด็จไปโปรดพยานาคราชและการประทับรอยพระพุทธบาทริมแม่น้ำนันทมา ออกไป เนื้อหาเริ่มต้นด้วยประวัติของพระปุณณะผู้สำคัญในการอาราธนาพระพุทธองค์มาที่เมืองสุนาปรีนตะ เพื่อโปรดสังฆปริณายกและประทับรอยพระพุทธบาทตามคำขอ แต่ไม่กล่าวถึงรายละเอียดของการทูลขอรอยพระพุทธบาท ทำให้เน้นไปที่ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และการสถาปนาวัดพระพุทธบาท หลังจากค้นพบรอยพระพุทธบาทในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเกิดจากการแนะนำของพระสงฆ์ลังกาและการค้นพบของพรานบุญในเขตเมืองสระบุรี โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับความเป็น “บริโศกเจดีย์” มากนัก นอกจากนี้ยังยกข้อความจาก “พระปุณณวาทสูตร” เพื่อแสดงว่าพระสูตรนี้ไม่มีการกล่าวถึงตำนานพระพุทธบาทตามที่เข้าใจกันทั่วไป

ตำนานพระพุทธบาทข้างต้น แสดงให้เห็นความพยายามที่จะอธิบายความเป็นมาของพระพุทธบาทสระบุรีอย่างสมเหตุสมผล แต่ท้ายที่สุดผู้แต่งก็แสดงทรรศนะว่า รูปเคารพในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระเจดีย์ พระพุทธรูป หรือรอยพระพุทธบาท ล้วนมีความสำคัญในฐานะวัตถุอันเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธองค์ด้วยกันทั้งสิ้น トラบใดที่ความศรัทธาในรอยพระพุทธบาทส่งผลให้พุทธศาสนิกชนประพฤติตามหลักธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาอันเป็นเหตุให้เกิดความสุขสวัสดิแก่ผู้ปฏิบัติดีแล้ว

ข้อมูลจากงานวิจัย ตัวอย่างที่ 5 พระพุทธบาทกับตำนานการสร้าง (วรรณกี โพธิ์, 2556: 8) ได้กล่าวถึงพระพุทธบาทในฐานะที่เป็นอุทเทสิกเจดีย์ สร้างอุทิศแด่พระพุทธเจ้าว่า “รูปและรอยพระบาท เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ที่ชาวพุทธได้กราบไหว้บูชากันโดยแพร่หลาย ในสมัยที่ยังไม่มีการทำรูปพระพุทธเจ้าเป็นรูปมนุษย์และยังใช้กันมาอีกระยะหนึ่งในสมัยที่มีพระพุทธรูปแล้ว รอยพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าประทับลง มีความหมายว่าพระพุทธเจ้าได้เข้าไปประกาศคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ ณ ที่แห่งนั้นแล้ว ชาวพุทธจึงสร้างรอยพระพุทธบาทเพื่อให้เป็นพยานต่อชาวโลกว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประกอบพุทธกิจ ณ สถานที่แห่งนั้น หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เมื่อศาสนาเผยแผ่เข้าไปถึงประเทศไหน พุทธศาสนิกชนในประเทศนั้น ก็ได้สร้างรอยพระพุทธบาทขึ้น

เป็นพุทธเจดีย์ ประหนึ่งว่า ดินแดนแห่งนี้พระพุทธรเจ้าได้เสด็จเข้ามาเหยียบแล้ว? รอยพระบาทที่เกิดจากธรรมชาติที่มีพบบนภูเขา หิน หรือพื้นอื่นๆ มีผู้เชื่อกันว่าคือรอยพระบาทที่พระพุทธรองค์ได้ประทับไว้เมื่อเสด็จมา ณ ที่นั้น จัดอยู่ในพระพุทธรเจดีย์ ประเภทบริโศกเจดีย์ อันได้แก่สถานที่ที่พระพุทธรเจ้าเคยประทับและวัตถุนั้นพระองค์ได้เคยใช้สอยหรือสัมผัส เช่น ต้นโพธิ์ตรัสรู้ พระโพธิ์บัลลังก์ บาตร ไม้เท้า และเครื่องบริวารอื่นๆ นอกจากนี้ ยังมีรอยพระบาทที่มนุษย์ได้ทำขึ้นด้วยวัสดุต่างๆ เพื่อเลียนแบบรอยพระบาท อันเชื่อกันว่าพระพุทธรองค์ได้ประทับประทานไว้ รอยพระบาทจำลองเหล่านี้ จัดได้ว่าเป็นปูชนียวัตถุประเภทบริโศกเจดีย์โดยสมมติ คือถึงแม้ว่าจะทำขึ้นโดยมือนมนุษย์แต่โดยเจตนานั้นสมมติให้เป็นรอยพระบาทอันแท้จริงของพระพุทธรเจ้าส่วนที่ใกล้เคียงกับรอยพระบาทแต่ไม่เหมือนก็คือ รูปพระบาท เป็นปูชนียวัตถุแบบอุเทสิกเจดีย์ คือสิ่งที่ได้สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรเจ้า หรือเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธรองค์”

ข้อมูลตำนานรอยพระพุทธรบาทในวรรณกรรมและงานวิจัยต่าง ๆ มีการกล่าวถึงรอยพระพุทธรบาทในหลายสถานที่และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรเจ้า ตำนานพระเจ้าเลียบโลก บรรยายถึงรอยพระบาทที่ประทับไว้ในเขตอาณาจักรทมิฬและเมืองลือเมืองไทย พร้อมทั้งการทำนายถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาบางแห่งมีการจารึกดลอกและเผยแพร่ต่อมา การวิจัยของเจียรชยา อักษรดิษฐ์กล่าวถึงความเชื่อมโยงของรอยพระบาทกับสถานที่และการประทับรอยตามเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง เช่น รอยพระบาทที่เมืองพานใต้ ส่วนตำนานพระธาตุพนมและพญากาเผือกเล่าเรื่องการประทับรอยพระบาทในสถานที่สำคัญพร้อมทั้งการตั้งพระธาตุ ส่วนโคลงลิลิตต้นตำนานพระพุทธบาทและปณณวาทคำฉันท์ชี้ให้เห็นความสำคัญของพระพุทธรบาทในฐานะ “มหาเจดีย์สถาน” และความสัมพันธ์กับการสร้างกรุงศรีอยุธยา รวมถึงการค้นพบรอยพระพุทธรบาทในภายหลังที่สะท้อนถึงความศักดิ์สิทธิ์และบทบาทของพระพุทธรบาทในประวัติศาสตร์และวรรณกรรมไทย

3.2.5 หนังสือพิมพ์

หนังสือพิมพ์ที่ลงข่าว เรื่องราว สารคดี เกี่ยวกับพระพุทธรบาท ผู้วิจัยพบข้อมูลพระพุทธรบาทอีสานในหนังสือพิมพ์ที่กล่าวถึงพระพุทธรบาทในภาคอีสาน บางพื้นที่บอกเพียงที่มาของรอยพระพุทธรบาท ความสัมพันธ์กับรอยพระพุทธรบาทในฐานะศาสนวัตถุศักดิ์สิทธิ์ การบันทึกคำบอกเล่าของพระสงฆ์และชาวบ้านเกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาท การกล่าวถึงลักษณะของรอยพระพุทธรบาท ดังผู้วิจัยจะยกตัวอย่างต่อไป

ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรบาทวัดป่าถ้าพระฤาษี บ้านวังเวียง ตำบลนาคู อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์ (ไทยรัฐ, 2553)

“พระพุทธรบาทวัดป่าถ้าพระฤาษีเป็นรอยพระพุทธรบาทขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่กลางลานหินในวนอุทยานภูแฝก จังหวัดกาฬสินธุ์ มีอายุประมาณ 1,100 ปี (พุทธศตวรรษที่ 12-14) โดยร่องรอยเหล่านี้ถูกตรวจสอบเมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2553 โดยนายไพโรจน์ เพชรสังหาร วัฒนธรรมจังหวัด

ภาพสลักร่วมกับพระอาจารย์น้อย ถิรวโส เจ้าอาวาสวัดป่าถ้ำพระฤาษี และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น พบว่า ร่องรอยพระพุทธรูปบางส่วนเกิดจากธรรมชาติ ส่วนที่เหลือเชื่อว่าเป็นฝีมือมนุษย์ นอกจากนี้ ยังพบการแกะสลักกลีบบัว 7 กลีบใกล้กับร่องรอยพระพุทธรูป ซึ่งการค้นพบนี้แสดงให้เห็นถึงความเจริญของโบราณสถานในอดีต

พระอาจารย์น้อย ถิรวโส เจ้าอาวาสวัดป่าถ้ำพระฤาษี กล่าวว่า ได้พบร่องรอยพระพุทธรูปและสิ่งมีค่าอื่น ๆ หลายรายการโดยบังเอิญขณะทำวิปัสสนาอยู่บริเวณลานหิน จึงได้นำน้ำมาราดดูพบเป็นร่องรอยที่เด่นชัด ซึ่งได้พบเมื่อเดือนมีนาคม ปี 2552 ที่ก่อนหน้านี้ ตั้งแต่มาจำพรรษาอยู่ได้พบเศียรพระไม้ 1 เศียร พระพุทธรูปไม้ 3 องค์จึงได้ทำการเก็บรักษาไว้ภายในวัด จนกระทั่งมาพบร่องรอยพระพุทธรูปทั้ง 4 รอยจึงแจ้งไปยังอำเภอนาคูให้ส่งเจ้าหน้าที่มาตรวจสอบ ซึ่งก็มีเจ้าหน้าที่หลายฝ่ายมาดูรวมทั้งสำนักศิลปากรที่ 10 ร้อยเอ็ด ได้เข้ามาตรวจสอบและชี้ชัดว่าเป็นโบราณสถานจริง แต่โบราณสถานแห่งนี้กลับยังไม่ได้รับการขึ้นทะเบียนใด ๆ เลย

นายไพโรจน์ เพชรสังหาร วัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์ กล่าวว่า ร่องรอยพระพุทธรูปที่พบในจังหวัดกาฬสินธุ์มีความคล้ายคลึงกับร่องรอยพระพุทธรูปที่พบที่สระมรกต เมืองศรีมโหสถ จ.ปราจีนบุรี ซึ่งมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-14 โดยในกาฬสินธุ์ยังพบรูปแกะสลักกลีบดอกบัว 7 ดอกอยู่ห่างจากร่องรอยพระพุทธรูปเพียง 10 เมตร ความพิเศษของร่องรอยพระพุทธรูปที่กาฬสินธุ์คือ รอยนี้เป็นรอยที่เกิดจากธรรมชาติและมีน้ำพุออกมาตลอดเวลา มีขนาดยาว 60 ซม. กว้าง 30 ซม. นิ้วเท้าทั้ง 5 เรียงเท่ากัน อายุประมาณ 1,100 ปี ซึ่งมีลักษณะขนาดเท่ากับรอยที่พบที่ภูโป อำเภอมือกาฬสินธุ์”

ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปวัดเสาดิเรก (เขากลวง) บ้านโปแตง ตำบลภูหลวง อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา (เดลินิวส์, 2562: วันที่ 14 มีนาคม 2562)

วัดโปแตง ตำบลภูหลวง อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นวัดเก่าแก่ ชาวเมืองโคราชล้วนคุ้นเคยกันดี ก่อสร้างราว พ.ศ.2463 โดย หลวงพ่อโต คงกะปัญญา หรือ หลวงปู่โต ได้นำรอยพระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากอินเดียมาประดิษฐานเอาไว้ ถาวรวัตถุที่มีคือ ท้าวมหาพรหมทั้ง 4 พระแม่ธรณี พระพุทธรูปไม้ตะเคียน พระนอนไม้ตะเคียน ถ้ำพญานาคราช ศาลาพระนอน พิพิธภัณฑ์และพระเจดีย์ศรีสมบุญ ปรินิพพานสีโล รอยพระพุทธรูปมีกล่าวถึงเพียงว่านำมาจากอินเดีย จากนั้นกล่าวถึงประวัติหลวงปู่บุญ ปรินิพพานสีโล แห่งสวนนิพพานวัดโปแตง อายุ 84 ปี 48 พรรษา เป็นหนึ่งในพระเถระที่สืบทอดเจตนารมณ์ของบูรพาจารย์เกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป ปัจจุบันเจ้าอาวาสสวนนิพพานวัดโปแตงคือ พระอธิการสมศักดิ์ โกสะโล และยังเป็นเจ้าคณะตำบลภูหลวง เล่าว่า หลวงปู่เคยออกธุดงค์เข้าป่าดงพญาเย็น เผชิญหน้าเสือ หมี ช้างและสัตว์ร้าย เจอแผ่นทองลอยในลำธารน้ำแต่ไม่สนใจ มุ่งมั่นไปเพื่อหาญาณข้ามไปฝั่งลาว กลับมาไปภาคเหนือ ได้ ตะวันออก นั่งสมาธิในป่าช้าจนเชี่ยวชาญวิปัสสนากรรมฐาน ท่านไปฝากตัวเป็นศิษย์ พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) หลวง

พ่อวิชัย นิรามโยภิกขุ หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง หลวงพ่อพระพุทธรบาทตากผ้า หลวงพ่ออ่อน โยโสธร หลวงปู่จันทโรภาส วัดป่าข่อย ศิษย์สายหลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า ต่อมาหลวงปู่บุญ กลับมาพำนักสวณนิพพานวัดปอแดง สังก่อนธรรมะและสงเคราะห์ญาติโยมและผู้ศรัทธา”

ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรบาทวัดใหม่สันติ บ้านใหม่สันติ ตำบลมะเกลือใหม่ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครราชสีมา (คมชัดลึก, 2552: วันที่ 27 ตุลาคม 2552)

“วัดใหม่สันติ เป็นวัดเก่าแก่สร้างขึ้นประมาณก่อน พ.ศ.2473 มีเจ้าอาวาสพลัดเปลี่ยนเรื่อยมา จนถึง พ.ศ.2536 พ่อใหญ่บุญทัน พรหมจันทิก ได้กราบอาราธนาิมนต์ท่านมหาสุตใจ กิตติสาโร มาดูแลวัดและได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสในเวลาต่อมา ท่านมหาสุตใจได้นำพาญาติโยมพัฒนาวัดทั้งทางด้านสถานที่ เช่น ปลุกป่าคั่นต้นไม้สู่ธรรมชาติ ปรับแต่งภูมิทัศน์ ทำถนนหนทาง ร่องระบายน้ำ ห้ามเผาใบไม้ มีสวนหย่อมเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ สร้างห้องน้ำให้เพียงพอแก่ผู้มาปฏิบัติธรรม มีโรงครัวที่สะอาด ทำถนนเทคอนกรีตรอบวัด สำหรับเป็นทางเดินจงกรม พระครูสุตกิจสารวิมล เจ้าอาวาสวัดใหม่สันติรูปปัจจุบัน เล่าเกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาทของวัดว่า “เริ่มจากมีคนอยู่ที่กรุงเทพฯ ฝันว่า มีคนมาบอกว่า มีรอยเท้าอยู่แถวนี้ หลังจากนั้นก็ได้มาค้นหา จนกระทั่งพบอยู่ตรงนี้ แม้ฝนตกก็ไม่ลบลื่นแต่อย่างใด ตอนแรกเจ้าอาวาสพบเห็นก่อน แต่ท่านไม่เชื่อ จึงนำวัสดุมาปิดครอบไว้ เพื่อป้องกันไม่ให้ใครมาพบเห็น ครั้นมีคนที่อยู่นอกวัดฝันเห็นเช่นนี้ ท่านจึงเกิดความเชื่อถ้อยยิ่งขึ้น จากนั้นท่านก็เดินไปอีกด้านหนึ่ง ซึ่งภายในวัดแห่งนี้บ่งว่าเป็นที่ร่มเย็น มีต้นไม้ปกคลุมไปทั่ว แม้จะมีโชดหิน เพราะเป็นเนินเขาเล็กๆ แต่ก็สามารถเดินไปได้สะดวก เหมาะสำหรับการปฏิบัติธรรม และมีญาติโยมมาร่วมปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม ญาติธรรมทั้งหลายได้พร้อมใจกันก่อสร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรบาท ซื่อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ปฏิบัติธรรม และสร้างถนนเข้าพระมหาเจดีย์ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ ให้สาธุชนได้กราบสักการบูชา และจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไป”

ในข้อมูลจากหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับพระพุทธรบาทในประเทศไทย พบว่า พระพุทธรบาทมีการค้นพบในหลายสถานที่และมีความสำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ตัวอย่างที่ 1 รายงานการพบรอยพระพุทธรบาทขนาดใหญ่บนลานหินในวนอุทยานภูแฝก จังหวัดกาฬสินธุ์ อายุประมาณ 1,100 ปี ซึ่งมีน้ำผุดออกจากร่องรอยตลอดเวลา ส่วนตัวอย่างที่ 2 เป็นการกล่าวถึงวัดเสาดิเียวในจังหวัดนครราชสีมาที่มีรอยพระพุทธรบาทและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นำมาจากอินเดีย อีกทั้งยังกล่าวถึงประวัติของหลวงปู่บุญที่เกี่ยวข้อง ขณะที่ตัวอย่างที่ 3 อธิบายถึงการค้นพบรอยพระพุทธรบาทที่วัดใหม่สันติในจังหวัดนครราชสีมาหลังจากมีความฝันของชาวบ้าน ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาวัดและการสร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรบาทเพื่อการบูชาและการปฏิบัติธรรม

3.2.2.6 ป้ายประชาสัมพันธ์

ป้ายประชาสัมพันธ์ จัดเข้าในข้อมูลประเภทลายลักษณ์ เนื่องจากเป็นข้อมูลที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งของพระพุทธรูปแห่งนั้น ๆ ผู้วิจัยพบข้อมูลพระพุทธรูปอีสานในป้ายประชาสัมพันธ์ ที่มีลักษณะเนื้อหาของการอธิบายความเป็นมาของรอยพระพุทธรูป ทั้งที่เป็นตำนานที่อ้างอิงถึงตำนานกระแสหลัก เรื่องเล่าการค้นพบรอยพระพุทธรูป ประวัติการสร้างพระพุทธรูป และลักษณะของรอยพระพุทธรูป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ป้ายประชาสัมพันธ์ ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปวัดโคกหินลาด บ้านหนองตบเต่า ตำบลป่าปอ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น (โสภณ สว่างหล้า, 2542: ป้ายประชาสัมพันธ์)

“ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานพระเจ้าห้าร้อยชาติ ตำนานอีสาน ได้กล่าวว่า อันรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธรูปองค์ทรงเหยียบประทับ ณ ที่ใด แม้ไรฝุ่นขาวก็จะมีปรากฏให้เห็น แต่ถ้าพระพุทธรูปองค์ประสงค์จะให้ปรากฏรอยพระพุทธรูปแม้หินผาหรือแผ่นเหล็กก็จะทรงอธิษฐานให้ปรากฏเล็กใหญ่ได้ตามความปรารถนา รอยพระพุทธรูปที่ปรากฏนั้นเป็นรูปธรรมและมีนามธรรมซึ่งมีพลังของพระพุทธเจ้าสถิตอยู่ด้วย เหตุที่ทรงเหยียบรอยพระพุทธรูปให้สถานที่แห่งนั้นต้องมีความสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือเหยียบไว้ให้สักการบูชา เพื่อบรรเทาทุกข์ความเดือดร้อน เฉพาะที่นั้น ๆ

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่แคว้นโกศลราช ในปัจจุบันคือบริเวณอำเภอกอสมพิสัย อำเภอกันทรวิชัย ตำบลคันธารราษฎร์ จังหวัดมหาสารคาม และอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น บริเวณแคว้นโกศลราช ได้เกิดฝนแล้งมานานทำให้ข้าวยากมากแพง พระพุทธรูปองค์ทรงทราบเหตุผล จึงทรงแสดงอิริยาบถขอฝน ทรงผ้าอาบทำให้ฝนตก พืชพันธุ์ธัญญาหารมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่ง และพระพุทธรูปองค์ได้ทรงอธิษฐานเหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ให้สักการบูชาที่บริเวณลานหินลาด บ้านหนองตบเต่า ตำบลป่าปอ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ส่วนที่จังหวัดมหาสารคาม ในสมัยทวารวดี ผู้ชายได้สร้างพระพุทธรูปมิ่งเมือง อยู่ตำบลโคกพระ อำเภอกันทรวิชัย เป็นพระพุทธรูปปางสงฆ์น้ำฝน ทั้งสององค์สำเร็จพร้อมกันแล้ว ฉลองอย่างมโหฬาร ปรากฏว่าตั้งแต่นั้นมาฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้อุดมสมบูรณ์แก่ท้องถิ่นเป็นอันมาก

ตำนานพระพุทธรูปปางขอฝนนี้ นิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปางคันธาระบ้าง ปางคันธารราษฎร์บ้าง เนื่องจากปางนี้สร้างขึ้นที่เมืองคันธาระเป็นครั้งแรก ประมาณราวพุทธศักราช 400 ผู้สร้างเป็นปฐมกษัตริย์ คือพระเจ้ามลิคนทราช ผู้ครองเมืองนี้ จึงชื่อพระปางนี้ ตามชื่อเมืองว่า พระคันธาระ พระพุทธรูปปางคันธาระนี้ได้สร้างหลายรูปแบบ ทั้งอิริยาบถขอน้ำฝนและสงฆ์น้ำฝน บริเวณรอยพระพุทธรูปหินลาด สร้างในอิริยาบถยืน ทรงผ้าอาบน้ำฝนอุทกสาฎก พระหัตถ์ขวายกขึ้นเป็นกิริยาขอกวัก แสดงอาการขอฝน พระหัตถ์ซ้ายหงายยกขึ้นเสมอสะเอว เป็นอาการรองรับน้ำฝน

พระธรรมเจดีย์ (ปาน) เกิดในสมัยรัชกาลที่ 3-5 ได้แต่งเรื่องราวของแคว้นโกศลราช เป็นคำฉันท์ไว้ว่า “โกศลราชทั่วแขวง ฟาฝนแห่งแล้งเป็นตั้งปี พระพุทธองค์เสด็จมาที่ เมื่อนั้นเขาดีใจ นักหนา เกิดข้าวยากหมากแพง ชาวเมืองทุกแห่งพากันมา ทั้งตองชูคุลา ไทยใหญ่ตามมาทูลขอฝน พระเสด็จไปข้างไหน เขาตามท่านไปทุกหน พระเจ้าทราบเหตุผล วันนี้มีฝนทรงผ้าอาบ ชายหนึ่งนุ่ง ชายหนึ่งห่ม เหยแหงนฟ้าลมพายุวาบ ฝนตกหลายท่าหาบ เต็มสระบัวคราบเปี่ยมตลิ่ง ได้ถากไร่ไถนา ปลุกหว่านข้าวกล้าทุกสิ่ง ข้าวเหลือเกลือกูกจริง บริบูรณ์อย่างยิ่งชมบารมี ครั้นนานมาเขาสร้าง พระรูปที่ทางสงรวารี ไครอยากไหว้พระคันธา จงไปดูหนาย่าหมิ่นหมาง มีที่เมืองคันธาง แต่เป็นเมืองร้าง ไรยเป็นดง เมืองใหม่คันธวิชัย ตั้งอยู่ใกล้ ๆ อย่าลืมหอง แขวงเมืองชนบทตรงขอนแก่น”

อานิสส์ หากบุคคลใดมีความเลื่อมใสรอยพระพุทธบาทอันประเสริฐ ได้สร้าง ได้ เขียน ได้ไหว้และได้ฟัง ด้วยใจปสาทะยินดี ก็จะมีอานิสส์มีอาจนับได้แล ก็จะมีพ้นเสียยังสรรพภัย เคาระห์ อุบาทว์ กังวล อันตราย ทั้งมวลก็จะหมดใหม่หมดเสีย ยังบาปกรรมอันตนได้กระทำมานั้นชะ แล และเป็นเหตุให้พ้น ได้ว่ายรอดจอดถึงเวียงแล้ว กล่าวคือพระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัย

รอยพระพุทธบาทหินลาดในอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ถือเป็นปูชนียสถาน สำคัญที่มีหลักฐานตำนานท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมสนับสนุน ทำให้ชาวไทยมีศรัทธาและเดินทางมา สักการบูชาจากทั่วทุกทิศ เพื่อแสดงความเคารพและรำลึกถึงพระพุทธเจ้า ท่านอาจารย์ศุภรัตน์ แสง จันท์ นักบรรยายธรรมนำปฏิบัติสายหลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด หลวงปู่จ๋อ พรหมปัญโญ วัดสะแก ได้กราบนมัสการรอยพระพุทธบาทหินลาดและแสดงความคิดเห็นว่ามีลักษณะเหมือนรอยพระพุทธ บาทที่เชียงใหม่ สระบุรี อุตรธานี และหลายแห่ง ตามที่ตำรากล่าวไว้ โดยเชื่อว่าการมาสักการะที่นี้จะ ทำให้เกิดความมั่งคั่งและอุดมสมบูรณ์”

ป้ายประชาสัมพันธ์ ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธบาทศรีสมบุญ บ้านศรีสมบุญ ตำบลคีมขาด อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น (บ้านศรีสมบุญ, 2564: ป้ายประชาสัมพันธ์)

“รอยพระพุทธบาทแห่งนี้มีการค้นพบเมื่อปี พ.ศ.2504 เดิมทีเป็นป่าไม้เบญจพรรณนานาชนิด เป็นป่าหนาทึบไปทั่วบริเวณ ซึ่งตอนนั้นเป็นช่วงฤดูฝน ราวเดือนสิงหาคม พ.ศ.2504 ได้มีนางทองสา มีศรี กับพวกได้นำสัตว์เลี้ยง (กระบือ) ไปเลี้ยงในที่บริเวณแห่งนี้และได้พบรอยเท้าของ มนุษย์ ซึ่งมีขนาดใหญ่เป็นเท้าข้างซ้าย 2 ข้างบนแผ่นหินดังกล่าว จึงได้นำเรื่องนี้มาบอกเล่าให้ชาวบ้าน ฟัง ชาวบ้านจึงออกไปดูต่างวิพากษ์วิจารณ์กันต่อ ๆ ไปว่าเป็น “รอยพระพุทธบาท” ต่อมานายหนูคล้าย สกลหล้า ผู้ใหญ่บ้าน พาชาวบ้านไปทำบุญฉลองรอยพระพุทธบาทแห่งนี้ มีชาวบ้านในระแวกใกล้เคียง ได้พากันมาสักการบูชากันล้นหลาม และช่วงเดือน 6 เดือน 7 ชาวบ้านได้ไปทำบุญประเพณีบุญบังไฟ ทุก ๆ ปีได้ทำการบำรุงบูรณะมาจนถึงปัจจุบัน”

ป้ายประชาสัมพันธ์ ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธบาทเขากระโดง บ้านน้ำซับ ตำบลเสม็ด อำเภอมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ (กรมศิลปากร, 2525: ป้ายประชาสัมพันธ์)

“พระพุทธรูปเขากระโดง เป็นพระพุทธรูปจำลอง ที่ประดิษฐานในปราสาทหินที่ตั้งอยู่บนเขากระโดง ซึ่งเป็นปากปล่องภูเขาไฟที่ดับไปแล้ว มีลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นปราสาทหินหลังเดียวก่อด้วยหินทรายในแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีประตูเข้าออกทางเดียว อีกสามด้านเป็นประตูหลอก สภาพส่วนเรือนธาตุ ชั้นซ้อนและส่วนยอดพังทลาย ตัวปราสาทถูกรื้อแปลง ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478

รอยพระพุทธรูปจำลองนี้ พระยาประเสริฐสุนทราศรัย (กระจ่าง สิงหเสนี) เจ้าเมืองบุรีรัมย์ มีจิตศรัทธาเลื่อมใสได้สร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นพุทธรูปบูชา และเพื่อเป็นปูชนียสถานสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป แล้วได้นำมาประดิษฐานไว้ในปราสาทศิลาแลงโบราณบนเขากระโดง เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2448 โดยสร้างมณฑปครอบทับไว้อีกชั้นหนึ่ง ต่อมาองค์ปราสาทหินได้พังทลายลง รอยพระพุทธรูปจำลองที่สร้างไว้ได้สูญหายไปด้วย ในปี พ.ศ.2505 คุณหญิงเจือ สิงหเสนี พร้อมด้วยบุตรธิดาของพระยาประเสริฐสุนทราศรัย มีจิตศรัทธาสั่งสร้างรอยพระพุทธรูปจำลององค์ใหม่ขึ้นมา ประดิษฐานไว้ดังเดิม ขนาดยาว 2 ศอก 1 คืบ กว้าง 1 ศอก”

ข้อมูลจากป้ายประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับพระพุทธรูปในประเทศไทยมีรายละเอียดที่น่าสนใจ ตัวอย่างที่ 1 กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปที่วัดโคกหินลาด จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีตำนานเกี่ยวข้องกับการที่พระพุทธเจ้าทรงอธิษฐานให้ฝนตก เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของชาวบ้าน โดยรอยพระพุทธรูปที่พบในบริเวณนี้มีความสำคัญทางศาสนาและมีพลังตามความเชื่อของท้องถิ่น ตัวอย่างที่ 2 เป็นการค้นพบพระพุทธรูปที่บ้านศรีสมบุญ จังหวัดขอนแก่น ในปี 2504 ซึ่งพบโดยบังเอิญขณะนำสัตว์เลี้ยงไปในป่า ชาวบ้านได้สักการบูชาและบำรุงบูรณะสถานที่จนถึงปัจจุบัน ส่วนตัวอย่างที่ 3 เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปจำลองที่เขกระโดง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งถูกสร้างขึ้นในปราสาทหินเพื่อเป็นปูชนียสถานและมีการบูรณะในภายหลังเพื่อรักษาความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา

3.2.2.7 สื่ออิเล็กทรอนิกส์

หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ หรือ E-book ที่มีการบันทึกเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปที่มีประเด็นที่น่าสนใจคือ การกล่าวถึงพระพุทธรูปในคติพุทธศาสนาสายวัชรยานตันตระผสมกับคติของเถรวาท มีการเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรูปคล้ายคลึงกับข้อมูลประเภทอื่น แต่ก็มีอนุภาคที่ต่างกัน รวมถึงมีเนื้อหาที่เป็นตำนานเล่าถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า ดังตัวอย่างที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปพุทธอุทยานวัดเขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์ (วรณัย พงศาชลากร, 2565: ออนไลน์).

“ในปี พ.ศ. 2540 ที่บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งตั้งอยู่ที่เชิงเขาพนมดงรักแนวชายแดนประเทศไทยและกัมพูชา ได้มีการค้นพบรูปสลักพระพุทธรูปที่สวยงามบน

โหนดหินในป่าเขาศาลา ห่างจากวัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโรไปทางตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 200 เมตร รูปสลักนี้เป็นรอยพระพุทธรบาทที่แกะสลักลงในหินทราย มีความยาว 3.2 เมตร กว้างที่สันพระบาทประมาณ 70 เซนติเมตร และที่ปลายพระบาท 1.5 เมตร ลึก 20 เซนติเมตร พระพุทธรบาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก และมีลวดลายดอกบัวขนาดใหญ่ที่ฝ่าพระบาทและสันพระบาท รวมทั้งลายลูกประคำและกลีบบัวศิลปะแบบเขมรตกแต่งรอบ ๆ

ภายในรอยพระพุทธรบาทที่ค้นพบที่บ้านจรัส มีเส้นขอบนูนที่สลักรูปสัตว์และสิ่งแวดลอมแบ่งออกเป็น 23 แถว รวม 166 ภาพ โดยแถวบนสุดมีรูปกอบัวหนองน้ำและป่าไม้ใหญ่ ส่วนกรอบต่าง ๆ ประกอบด้วยรูปสัตว์หลายชนิด เช่น ช้าง วัว ควาย อีเห็น นกยูง นกน้ำ หงส์ เป็ด ลิง กระต่าย ผีเสื้อ แมงมุม งู ปลา ปู ตะขาบ แมงป่อง และหนอน การตีความของผู้เขียนเสนอว่ารูปพระพุทธรบาทนี้สลักตามคติพุทธศาสนาสายวัชรยานต้นตระกูลผสมกับเถรวาท โดยบัวทั้งสองเป็นตัวแทนของพระมหาไวโรจนะในวัชรยานและพระศากยมุนีในเถรวาท

ความสำคัญของรอยพระพุทธรบาทในคติพุทธศาสนาสายวัชรยานต้นตระกูล โดยเฉพาะในยุคพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพระองค์ได้จัดพิธีมหาบรรพชาให้กับมหาเสนาบดีที่กลายมาเป็นครูโยคอาจารย์ สิทธะ ผู้ศึกษาวิชาต้นตระกูล ต่อมารูปโยคอาจารย์ได้เดินทางไปยังเมืองสุวรรณปุระเพื่อแลกเปลี่ยนและสนทนารธรรมกับพระมหาเถระแห่งเถรวาท ซึ่งได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของรอยพระพุทธรบาทว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของชาวพุทธเถรวาท เพราะเป็นเครื่องเตือนใจถึงการที่พระศากยมุนีเจ้าสถิตอยู่ในทุกหนแห่งที่มีรอยพระพุทธรบาท

ความประทับใจของครูโยคอาจารย์ต่อศิลปะทวารวดีและลวดลายที่พบในรูปสลักพระพุทธรบาท แม้รู้ว่ารูปสลักนั้นทำจากไม้และไม่ใช่อรอยพระบาทปาฏิหาริย์แท้จริง แต่ก็เป็นเรื่องหมายสำคัญที่เตือนใจชาวพุทธทุกนิกายให้รำลึกถึงคำสอนของพระพุทธรองค์ โดยที่พระพุทธรองค์สถิตอยู่ทุกแห่งที่มีรอยพระบาท เมื่อพระโพธิสัตว์ชัยวรมันได้เสด็จสู่สวรรคาลัย ครูโยคอาจารย์จึงตัดสินใจออกธุดงค์เป็นครั้งสุดท้ายเพื่อโปรดสัตว์และบำเพ็ญศีลภาวนาในที่ห่างไกล โดยใช้แนวทางอริยวาสีของเถรวาท และมุ่งไปที่ป่าเขาและลำน้ำของเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางที่เขาเลือกใช้หมิ่นใหญ่เป็นที่นั่งปฏิบัติสมาธิ เพื่อสืบพระพุทธศาสนาตามความเชื่อของทั้งสองโลก ได้แก่ ความเชื่อวัชรยานต้นตระกูลที่พระอาทิพุทธะมหาไวโรจนะสถิตอยู่ทุกแห่งหน และความเชื่อเถรวาทที่พระศากยมุนีเจ้าเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสและสถิตอยู่ในทุกแห่งที่มีรอยพระบาทประดิษฐาน

ผู้สลักพระพุทธรบาทที่เขาศาลานี้มีประสบการณ์ทั้งทางโลกและทางธรรมอย่างลึกซึ้ง จึงสามารถผสมผสานความเชื่อของพุทธศาสนาสายวัชรยานและเถรวาทได้อย่างลงตัว อาจจะเคยเห็นรอยพระพุทธรบาทที่มีรูปมงคลและธรรมจักร ซึ่งทำให้รูปแบบเหล่านี้มีในการสร้างสรรค์งานศิลปะเพื่อพุทธบูชาในเขตป่าพนมดงรัก โดยผสมผสานรูปदारงและสัตว์มงคลจากต้นแบบเข้ากับดอกบัววงกลมที่สื่อถึงพระพุทธรเจ้าและพระโพธิสัตว์ รูปแบบนี้สะท้อนถึงยันตรมณฑลในวัชรยานต้นตระกูล แต่สิ่ง

สำคัญที่สุดคือพระพุทธรูปที่เขาศาลานี้เป็นพระพุทธรูปสลักหินทรายที่สวยงามที่สุดในประเทศไทย ตั้งตระหง่านบนโขดหินสูงในป่าอรัญวาสี บนเขาพนมดงรัก”

สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปดินบ้านนาโพธิ์ บ้านนาโพธิ์ ตำบลท่าบ่อ อำเภอบ้านนาโพธิ์ จังหวัดหนองคาย (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าบ่อ, 2566: ออนไลน์)

“รอยพระพุทธรูป ตั้งอยู่ที่ วัดนาโพธิ์ บ้านนาโพธิ์ หมู่ที่ 1 ตำบลท่าบ่อ อำเภอบ้านนาโพธิ์ จังหวัดหนองคาย เกิดขึ้นและค้นพบโดยชาวบ้านบ้านนาโพธิ์ หมู่ที่ 1 ในปี พ.ศ. 2549 โดยการบอกเล่าของชาวบ้านที่พบเห็นว่าเกิดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เวลาประมาณ 24.00 น. ได้มีแสงสว่างส่องลงมาจากท้องฟ้าเหมือนกับเป็นแท่งคนขนาดใหญ่งลงมาเหยียบบนดินโนน ประมาณ 10 นาที จนแสงนั้นหายไป รุ่งเช้าชาวบ้านคนนั้นได้ไปดูบริเวณที่มีแสงลงมาปรากฏว่าบริเวณนั้นมีรอยเท้าขนาดใหญ่ที่มีลักษณะนิ้วเท้าเท่ากันทุกนิ้วและในตำนานเล่าขานมีบุคคลที่มีนิ้วเท้าเท่ากันทุกนิ้วมีบุคคลเดียวในโลก คือพระพุทธรูป ชาวบ้านแถวนั้นจึงตื่นตื่นและกล่าวขานว่าเป็นรอยพระบาทของพระพุทธรูป”

สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรูปวัดป่าณนาค ตำบลเตาไห อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี (พุดินัย มั่งสวัสดิ์, 2563: ออนไลน์)

“ประวัติโดยย่อของวัดป่ารอยพระบาทนาค เมื่อประมาณ ปี 2456 หลวงพ่อพิบูลย์ ได้มาจำพรรษา ที่วัดพระแท่นบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบัน ท่านได้เดินทางออกธุดงค์ เก็บพืชสมุนไพรในพื้นที่ ตำบลเตาไห จนหลวงพ่อพิบูลย์ ท่านได้เจอรอยพระพุทธรูป รอยคู่ ที่หลายคน บอกว่า เป็นญาณหยั่งรู้ของหลวงพ่อพิบูลย์ ที่ให้มาเจอ โดยรอยที่เจอครั้งแรกเป็น พระพุทธรูปประทับลงบนหินศิลาแลง อยู่ใกล้ริมห้วยถ้ำ มีน้ำขัง โดยพรวนป่าใช้เป็นน้ำดื่มระหว่างการเดินทาง หลวงพ่อพิบูลย์ ท่านได้ หลวงปู่โชติ ธมมธโร เข้ามาอนุรักษ บำรุงปฏิสังขรณ์ และสร้างวัดแห่งนี้ขึ้น เพื่อรอให้พุทธศาสนิกชน ได้กราบไหว้บูชา”

สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตัวอย่างที่ 4 พระพุทธรูปวัดภูพลานสูง บ้านหลักเมือง ตำบลนาจะหลวย อำเภอนาจะหลวย จังหวัดอุบลราชธานี (นักศึกษาวิทยาลัยเทคโนโลยีบริหารธุรกิจรักไทย , 2560: ออนไลน์)

“วัดภูพลานสูง เป็นวัดในสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย สถานที่ตั้งวัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2550 อยู่บนยอดเขาพลานสูงเทือกเขาภูจอง ห่างจากอำเภอนาจะหลวยไปทางทิศตะวันออกประมาณ 4 กิโลเมตร อยู่ในความอุปถัมภ์ของชาวบ้านหลักเมือง มีพระอาจารย์ภวังสี ฉนทโร เป็นเจ้าอาวาส เนื่องจากสถานที่ตั้งของวัดเป็นที่สลับป่าเยะ เป็นป่าเขาลำเนาไพรสงบวิเวก พระผู้เริ่มสร้างวัด คือ พระครูวิบูลธรรมธาดา (กาว ธมมทินโน) ท่านได้บุกเบิกและสร้างเสนาสนะต่าง ๆ ที่จำเป็นในปี พ.ศ.2518 แม้จะอยู่ในช่วงที่ลำบาก แต่ด้วยความที่ท่านทราบคำทำนายจากคัมภีร์โบราณ

ที่พระครูวิโรฒรัตน์ ค้นพบว่าในกายภาคน้ำวฤฎพลานสูงจะมีความสำคัญเป็นวัดที่จะมีพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมา จึงพยายามสร้างวัดนี้ขึ้นมา หลังจากนั้นบางปีก็มีพระมาจำพรรษา บางปีก็ไม่มี

ในช่วงปี พ.ศ. 2543-2545 หลวงพ่อกรังสีได้พัฒนาวัดภูพลานสูง โดยบุกเบิกสร้างถนนและจัดระเบียบวัด ก่อนจะกลับไปจำพรรษาที่วัดป่าบ้านค้ำบอน และมอบหมายให้พระลูกศิษย์ดูแลแทน อย่างไรก็ตาม พระลูกศิษย์ไม่สามารถอยู่จำพรรษาได้ ท่านจึงกลับมาดูแลเองในปี พ.ศ. 2547 และเริ่มสร้างกุฏิขึ้น พร้อมกับบูรณะซ่อมแซมสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ในวัด นอกจากนี้ ท่านยังได้ค้นหาสาเหตุที่พระเณรไม่สามารถอยู่ที่วัดได้ และพบสาเหตุสำคัญ หลังจากนั้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคำทำนายจากคัมภีร์โบราณก็เสด็จมาที่วัดภูพลานสูง โดยมีพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมาถึงตามคำทำนาย ทำให้ศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนมากมายมาร่วมกราบสักการะอย่างสมพระเกียรติ

วัดภูพลานสูงยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญ เช่น รอยพระพุทธรูปเบื้องขวา รอยพระพุทธรูปหัตถ์ และเสนาสนะต่าง ๆ ได้แก่ ศาลาวิบุลธรรมธาตานุสรณ์ มหามณฑปครอบรอยพระพุทธรูป และหน้าผาประวัติศาสตร์ที่จารึกเรื่องราวจากพระคัมภีร์โบราณ ตามประวัติ รอยพระพุทธรูป (น้ำบุน) เล่าว่า ในสมัยพุทธกาล สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาที่ภูพลานสูงเมื่อพระชนมายุ 50 พรรษา โดยมีพระมหากัสสปะ พระโมคคัลลานะ พระสิวลี และพระอานนท์ตามเสด็จ ทรงแสดงธรรมโปรดพระเทวจักร กิจจิโก จนบรรลุนิพพานที่ถ้ำพระสาวก และได้ประทับรอยพระบาทไว้ พระสิวลียังได้นำดินจากอินเดียและแร่สามชนิดมาผสมกันเพื่อรองรับรอยพระพุทธรูป

การค้นพบรอยพระพุทธรูป (น้ำบุน) วัดภูพลานสูง เกิดขึ้นหลังจากศึกษาพระคัมภีร์โบราณจนทราบตำแหน่งในคืนวันที่ 28 กันยายน 2549 หลวงพ่อกรังสี ฉนทโร พร้อมพระลูกศิษย์ 4 รูป และฆราวาส 3 คน ได้ขึ้นไปค้นหาบริเวณข้างบ่อน้ำบุน ขณะหลวงพ่อสวดมนต์และทำสมาธิ เกิดดาวตกลงมาที่พื้น พระลูกศิษย์จึงไปสำรวจและดึงรากไม้ออก จึงพบรอยพระพุทธรูป ลักษณะคล้ายดอกบัวสีขาวนวล ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลและแข็งตัว หลวงพ่อได้ประกอบพิธีบูชาเบื้องต้น และรุ่งเช้าชาวบ้านได้มาช่วยกันทำความสะอาดและก่ออิฐฉาบปูนรอบรอยพระพุทธรูปเพื่อป้องกันความเสียหาย พิธีเปิดอย่างเป็นทางการจัดขึ้นเมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2549 ท่ามกลางพุทธศาสนิกชนกว่า 500 คน รอยพระพุทธรูปอยู่ห่างจากวัดภูพลานสูงไปทางทิศใต้ประมาณ 3 กิโลเมตร”

ข้อมูลตำนานพระพุทธรูปอีสานประเภทสี้อเล็กทรอนิกส์ นำเสนอพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพุทธศาสนาที่พบได้ในหลายพื้นที่ โดยแต่ละแห่งมีลักษณะและความเป็นมาที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น ที่วัดเขาศาลา จังหวัดสุรินทร์ มีพระพุทธรูปสลักลงในหินทรายอย่างละเอียด พร้อมลวดลายศิลปะที่ผสมผสานความเชื่อทั้งขัณฑ์และเถรวาท ส่วนที่วัดนาโพธิ์ จังหวัดหนองคาย พบรอยพระพุทธรูปที่เกิดจากแสงสว่างส่องลงมาจากดิน ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า เนื่องจากลักษณะนิ้วเท้าที่เท่ากันทั้งหมด นอกจากนี้ ที่วัดป่าณฤนาท จังหวัดอุดรธานี รอยพระพุทธรูปที่พบบนหินศิลาแลงเกี่ยวข้องกับญาณหยั่งรู้ของหลวงพ่อบุญลย์

และมีการบูรณะวัดเพื่ออนุรักษ์ ขณะที่ที่วัดภูพลานสูง จังหวัดอุบลราชธานี พบรอยพระพุทธรูปเบื้องขวาและรอยพระพุทธรูปหัตถ์ พร้อมกับศาลาวิจิตรสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเชื่อมโยงกับการทำนายและศิลปะโบราณที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า การศึกษารอยพระพุทธรูปเหล่านี้เปิดเผยถึงความหลากหลายของศิลปะและความเชื่อในพุทธศาสนาในแต่ละบริบท

3.2.2.8 เว็บไซต์

เว็บไซต์ เป็นแหล่งข้อมูลตำนาน เรื่องเล่าพระพุทธรูปอีสาน ที่บันทึกเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ตำนาน ประวัติการค้นพบ และความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป ซึ่งปรากฏแพร่กระจายอย่างหลากหลาย ในลักษณะของการคัดลอกต่อ ๆ กัน ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังนี้

เว็บไซต์ ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปภูมู่ขาว วัดป่าสักวัน บ้านโนนบุรี ตำบลโนนบุรี อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (เทศบาลตำบลโนนบุรี, 2562: ออนไลน์)

“พระพุทธรูปภูมู่ขาว เป็นรอยพระพุทธรูปจำลอง เชื่อมโยงตำนานพระพุทธรูปหลวงพ่อบันดาลฤทธิผล หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า หลวงพ่อบ้านด่านเป็นพระพุทธรูปโบราณปางมารวิชัย สมัยทวารวดี เดิมประดิษฐานอยู่ริมบึงโดนอำเภอสหัสขันธ์ สมัยนั้นยังเป็นป่าอยู่ไม่มีหมู่บ้านมีผู้เฒ่าเล่าต่อกันมาว่าหลวงพ่อบ้านด่านได้สร้างขึ้นสมัยท้าวพระยาทั้ง 5 สร้างพระธาตุพนม คือ 1. พระยาคำแดง 2. พระยาหนองหารน้อย 3. พระยาหนองหารหลวง 4. พระยาจุลนี และ 5. พระยานันทะเสน

ท้าวพระยาทั้ง 5 พระองค์ได้สร้างพระธาตุพนม โดยมีประชาชนร่วมเดินทางไปช่วยเหลือ สมัยนั้นผู้คนต้องเดินเท้าพร้อมหอบเสปียง ระหว่างทางเมื่อมาถึงริมบึง พวกเขาได้พบกับคนเดินทางที่มาแจ้งว่าเส้นทางข้างหน้าลำบาก มีป่ารก ภูเขาสูง และสัตว์ร้าย เช่น เสือและช้าง ผู้เดินทางจึงแนะนำให้พวกเขากลับเนื่องจากความยากลำบาก เมื่อได้พิจารณาแล้ว พวกที่เหลือตัดสินใจสร้างพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปไว้ที่จุดนั้นแทนการเดินทางต่อไปยังพระธาตุพนม เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า หลังจากเสร็จสิ้นพิธีฉลอง พวกเขาจึงเดินทางกลับบ้าน

พระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปนั้น ได้ประดิษฐานอยู่ที่ริมบึงโดนเป็นเวลา ยาวนาน ลุมาถึงการสร้างเขื่อนลำปาวในปี พ.ศ. 2510 ทำให้น้ำเอ่อขึ้นไปท่วมบริเวณที่หลวงพ่อบริษฐานอยู่ พระญาณวิสาละเถร ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดกาฬสินธุ์ และนายอำเภอสหัสขันธ์ พร้อมด้วยพ่อค้าประชาชนชาวอำเภอสหัสขันธ์พากันไปนิมนต์พระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปไปประดิษฐาน ที่วัดสักกะวัน เมื่อเดือนพฤษภาคม 2510 และเมื่อก่อตั้งอำเภอสหัสขันธ์ ประชาชนแถวนั้นก็พากันกราบไหว้บูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนมีลายแทงแต่เขียนเป็นหนังสือขอม (มีเนื้อความว่าหลวงพ่อบันดาล) ตัวหนังสือขอมไม่มีไม้เอกไม้โทคนสมัยนั้นแปลกันไม่ออก ก็พากันเรียกว่าหลวงพ่อบ้านด่าน ชาวสหัสขันธ์เคารพนับถือบูชาเป็นประจำเมื่อถึงเวลาสงกรานต์ ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนต่างก็พากันประกอบพิธีบูชาสงฆ์และปิดทองเป็นประจำตลอดมา”

เว็บไซต์ ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธบาทภูพานคำ บ้านพระบาท ตำบลพระบาท อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น (TripAdvisor รีวิว, 2559: ออนไลน์)

“วัดพระพุทธบาทภูพานคำ ตั้งบริเวณไหล่เขาภูพานคำ อำเภออุบลรัตน์ เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองในมณฑป และ พระพุทธรูปสีขาวขนาดใหญ่ หรือหลวงพ่อใหญ่ สูง 14 เมตร อยู่บนยอดเขา มีบันไดทางขึ้นจากลานวัดไปยังยอดเขาจำนวน 1,049 ขั้น ประวัติเล่าว่า เมื่อปี พ.ศ. 2492 พระอาจารย์บุญ ภูญาวุฒโธ พร้อมด้วยพระภิกษุ 4 รูป ได้เดินธุดงค์แสวงหาที่วิเวกบำเพ็ญสมณธรรมเพียรภาวนา ผ่านมาถึงสถานที่แห่งนี้ (เทือกเขาภูพานคำ) เห็นว่าเป็นสถานที่สัปปายะสงฆ์วิเวกเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรเป็นอย่างยิ่ง จึงได้หยุดพักบำเพ็ญเพียรภาวนา และได้พากันออกเดินเสาะแสวงหาน้ำจืด ได้พบบ่อน้ำแห่งหนึ่งมีน้ำไหลซึมออกมามิได้ขาด มีรอยเท้าสัตว์น้อยใหญ่นานาชนิดมาตมกิน จึงได้ให้สามเณรที่มาด้วยชุดดินที่ทับถมอยู่ออก ส่วนพระภิกษุก็ช่วยกันขุดดินและใบไม้ออกไปให้พ้นจากปากบ่อ เมื่อขุดเอาดินโคลนและใบไม้ที่ทับถมออกไปหมดแล้ว พิจารณาคูบ่อน้ำมีลักษณะคล้ายรอยเท้ามนุษย์แต่มีขนาดใหญ่กว่า จึงมีความเชื่อว่าน่าจะเป็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า

หลังจากประชาชนทราบข่าวการค้นพบรอยพระพุทธบาท ต่างพากันมากราบไหว้ และจัดงานฉลองสมโภชรอยพระบาท โดยใช้ น้ำจากบ่อไล่เคียงตมกิน ต่อมาได้เกิดปาฏิหาริย์แสงสว่างไสวทั่วบริเวณรอยพระบาทในเวลากลางคืนเป็นเวลา 7 คืน กำนันนิลและชาวบ้านเห็นว่าเป็นนิมิตมงคล จึงถวายที่ดินสร้างวัดพระบาทภูพานคำ ก่อตั้งอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2492 ชื่อวัดมีที่มาจากรอยเท้าขนาดใหญ่ที่เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธบาท และปรากฏการณ์แสงสว่างในเวลากลางคืน เมื่อปี พ.ศ. 2506-2510 การไฟฟ้าแห่งประเทศไทยได้สร้างมณฑปปฏุมุขครอบรอยพระพุทธบาท”

เว็บไซต์ ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธบาทสำนักสงฆ์ถ้ำพระ-เขาเต่า บ้านอังโกน ตำบลบ้านใหม่ อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา (Sanook.com, 2561: ออนไลน์)

“ที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา มีก้อนหินขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ลักษณะรูปร่างแปลกตาจำนวนมาก กระจายอยู่ทั่วบริเวณสำนักสงฆ์ซึ่งมีเนื้อที่กว่า 20 ไร่ แต่ที่แปลกสะดุดตามากที่สุดก็คือลานหินขนาดใหญ่เนื้อที่เกือบ 3 ไร่ เป็นลานหินแผ่นเดียวกันมีลวดลายเกิดบนแผ่นหินเป็นรอยคลื่นแผ่กระจายไปตามแนวเดียวกันมีความสวยงาม บริเวณลานหินยังมีรูหินขนาดใหญ่กระจายอยู่ทั่วบริเวณกว่า 20 หลุม และมีความลึกกว่า 2 เมตร โดยคนสามารถลงไปยืนได้ นอกจากนี้ยังมีแผ่นหินที่มีลักษณะคล้ายรอยเท้าขนาดยักษ์ประทับไว้ มีความยาวกว่า 2 เมตร ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธบาทและให้ความเคารพบูชา

นายสวัสดิ์ เสยกระโทก ผู้ใหญ่บ้านอังโกน หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านใหม่ กล่าวว่าพื้นที่ประมาณ 40 ไร่ที่เป็นของชาวบ้านรายหนึ่งไม่ได้ถูกใช้ประโยชน์ เนื่องจากมีหินขนาดใหญ่และต้นไม้ปกคลุม ชาวบ้านจึงนำวัวควายมาเลี้ยงเพราะมีหญ้าและต้นไม้อุดมสมบูรณ์ พื้นที่นี้มีลานหินที่รองรับ

น้ำฝนเป็นแอ่งน้ำที่ขังตลอดปี วันหนึ่งพระธุดงค์ผ่านมาพบแอ่งหินที่มีลักษณะคล้ายรอยเท้ามนุษย์ขนาดใหญ่ เชื่อว่าเป็นรอยเท้าของพระพุทธเจ้า จึงทำความสะอาดและสร้างศาลาให้ชาวบ้านเข้ามาสักการะ พื้นที่ใกล้เคียงยังพบหินขนาดใหญ่คล้ายเต่าและมีถ้ำขนาดเล็กอยู่ด้านล่าง ทำให้ชาวบ้านเรียกบริเวณนี้ว่า “เขาถ้ำเต่า”

ประเภทของข้อมูลตำนานพระพุทธรูปที่สืบจากเว็บไซต์ สะท้อนความเชื่อและความสำคัญที่หลากหลายในแต่ละพื้นที่ เช่น พระพุทธรูปกุ่มข้าว วัดป่าสักวัน จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อแทนพระพุทธเจ้าในพื้นที่ยากลำบาก และได้รับการย้ายไปประดิษฐานที่วัดสักกะวันเมื่อเกิดน้ำท่วมบริเวณเดิม ชาวบ้านยังคงเคารพบูชาและมีพิธีบูชาในช่วงสงกรานต์ พระพุทธรูปกุ่มข้าว จังหวัดขอนแก่น พบโดยพระอาจารย์บุญในปี พ.ศ. 2492 และมีปาฏิหาริย์แสงสว่างในเวลากลางคืน ซึ่งทำให้สถานที่นี้กลายเป็นศูนย์บูชาที่สำคัญ ส่วน พระพุทธรูปสำนักสงฆ์ถ้ำพระ-เขาเต่า จังหวัดนครราชสีมา พบในถ้ำหินขนาดใหญ่ที่มีลวดลายคล้ายรอยเท้ามนุษย์ และมีลักษณะพิเศษอื่นๆ เช่น รุหินขนาดใหญ่ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป และได้สร้างศาลาเพื่อการสักการะบูชา รวมถึงพื้นที่ใกล้เคียงที่มีลักษณะคล้ายเต่า

3.2.2.9 เฟซบุ๊ก

เฟซบุ๊ก คือ สื่อโซเชียล เฟซบุ๊กนำเสนอความรู้ เผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่น่าสนใจและคนเข้าถึงข้อมูลได้สะดวก ซึ่งลักษณะของเนื้อหาที่พบเกี่ยวกับการสร้างรอยพระพุทธรูป การให้ความเคารพสักการะบูชารอยพระพุทธรูปจนเกิดเป็นประเพณีของชาวบ้าน ดังนี้

เฟซบุ๊ก ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปวัดบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม (องค์การบริหารส่วนตำบลหนองโน, 2556: ออนไลน์)

“เปิดตำนานรอยพระพุทธรูปบ้านกุดแคน มนต์ขลังวัฒนธรรมแดนอีสาน ในวันเพ็ญ 15 ค่ำเดือน 3 ของทุกปี พุทธศาสนิกชนที่วัดบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมืองมหาสารคาม เลื่อมใสในบวรพุทธศาสนา ได้มาร่วมกันประกอบกิจกรรมในวันมาฆบูชากันอย่างมากมาย ตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำซึ่งเป็นวันก่อนวันมาฆบูชา ไม่ว่าจะเป็น การทำบุญตักบาตรพระร้อยแปด การขนข้าวเปลือกมาบริจาคให้กับวัด การแห่ต้นเจดีย์ต้นทอง แต่ที่เป็นจุดเด่นของวัดบ้านกุดแคน คือ การนมัสการและปิดทองรอยพระพุทธรูปจำลองซึ่ง 1 ปีจะทำกันแค่เพียงวันมาฆบูชาเท่านั้น

ยายอำนาจพร ศรีลาพร อดีตครูโรงเรียนบ้านกุดแคน เล่าว่า ยายให้ความเคารพและนับถือพระครูสุตสารวิสิษฐ์ (หนู จนทสโร) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า หลวงปู่หนู อดีตเจ้าอาวาสวัดบ้านกุดแคนมากซึ่งหลวงปู่เป็นผู้สร้างรอยพระพุทธรูปจำลองขึ้นในปี 2490 ซึ่งได้จำลองมาจากจังหวัดสระบุรี และต่อมาได้สร้างมณฑปสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง เพื่อเป็นที่สักการะบูชาของชาวบ้านของตำบลหนองโน โคกก่อ และใกล้เคียง สร้างสิม หรือโบสถ์ สร้างกุฏิศาลาการเปรียญ สร้างโรงเรียนบ้านกุดแคนหลังปัจจุบัน ขอความร่วมมือชาวบ้านชุดสระน้ำสาธารณะสำหรับใช้สอย

ตาสมบุรณ์ ศรีเฮียง ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ประกอบพิธีทางศาสนาประจำหมู่บ้านได้เล่าถึงความศรัทธาที่มีต่อรอยพระพุทธรบาทจำลองดังกล่าวว่า จุดเด่นของวัดบ้านกุดแคนในงานวันมาฆบูชา คือ การที่ได้มานมัสการและปิดทองรอยพระพุทธรบาทจำลอง และเวียนเทียนรอบมณฑปสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง ในคืนวันเพ็ญ 15 ค่ำ โดยเฉพาะลูกหลานชาวมหาสารคามจะให้ความสำคัญกับวันนี้มากเพราะ 1 ปีมีหนึ่งเดียว และจะเปิดให้นมัสการเพียง 1-2 วันเท่านั้น คือวันขึ้น 14 และ 15 ค่ำ เดือน 3 ดังนั้นทุกคนที่ไปทำงานยังต่างถิ่นไม่ว่าจะเป็นกรุงเทพมหานคร หรือจังหวัดอื่น ๆ ก็จะกลับมาบ้านมาทำบุญเพื่อสักการบูชาขอพรจากรอยพระพุทธรบาทจำลองแห่งนี้ นับตั้งแต่ปี 2490 ถึงปัจจุบันที่พุทธศาสนิกชนชาวบ้านกุดแคนซึ่งชาวบ้านทั้งใกล้ไกลปฏิบัติสืบมา ใครขออะไรก็มักจะได้ตามที่ขอไว้ โดยเฉพาะได้มาปิดทองที่รอยพระพุทธรบาท และได้ลูบสัมผัสกับลายกันหอยในรอยพระพุทธรบาทนั้นแล้วอธิษฐานก็มักจะดังปรารถนา”

เฟชนึก ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรบาทภูเก้า บ้านดงบาก ตำบลนิคมพัฒนา อำเภอนโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู (พระโพธิสัตว์, 2563: ออนไลน์)

วัดพระพุทธรบาทภูเก้า เป็นวัดที่หลวงปู่สิม ขันติวิโรจโน ได้มาปฏิบัติธรรมบนภูเก้าราวปี พ.ศ. 2479 และในปี พ.ศ. 2503 ได้สร้างที่พักสงฆ์เพื่อใช้ในการปฏิบัติศาสนกิจ ต่อมาในปี พ.ศ. 2521 หลวงปู่สิมป่วยเป็นไข้มาลาเรียและมรณภาพ ปัจจุบันพระอาจารย์อ้วน ปภาโส เป็นเจ้าอาวาส สิ่งมหัศจรรย์ภายในวัดคือ รอยพระพุทธรบาทบนลานหินกว้างที่มีพระอุโบสถครอบไว้ มีน้ำพุจากซอกหินบนยอดเขาที่ไหลตลอดปี และทิวทัศน์งดงามของผาอีต่าง มองเห็นเขื่อนอุบลรัตน์ นอกจากนี้ยังมีก้อนหินมีมาเรียกว่า “หินมะลึกคึกคัก” ที่มีรอยเท้านายพรานและสุนัข รวมถึงสระโนนดาตที่มีน้ำเย็นตลอดปี และรอยเท้าไดโนเสาร์ในหมู่บ้านดงบาก

จากที่หลวงปู่สิม มรณภาพลงชาวบ้านดงบากและพุทธศาสนิกชน ก็ได้ถือเอาวันครบรอบมรณภาพ เป็นวันจัดกิจกรรมรำลึกและนมัสการรอยพระพุทธรบาทที่วัดแห่งนี้สืบต่อมา ทั้งนี้เพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ความสามัคคีให้เกิดภายในชุมชน เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติอันดีงามของชุมชนและจัดเป็นงานประเพณีประจำปี เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธา และกตัญญูที่มีต่อองค์หลวงปู่สิม ขันติวิโรจโน เพื่อแสดงออกเป็น พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ต่อรอยพระพุทธรบาท และ เพื่อเป็นการยกระดับการอนุรักษ์ไว้ซึ่งประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนคนภูเก้าสืบไป โดยพิธีในการนมัสการ ได้มีพิธีสงฆ์ เวียนเทียนรอบพระอุโบสถ กล่าวคำนมัสการรอยพระพุทธรบาทเป็นอันเสร็จพิธี”

เฟชนึก ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรบาทแม่แสบ ตำบลธาตุ อำเภอยะผิง จังหวัดอุดรธานี (กิน-เทียวนอน อุดรธานี, 2561: ออนไลน์)

“ตำนานรอยพระพุทธรบาทแม่แสบบ้านธาตุ อำเภอยะผิง จังหวัดอุดรธานี จากตำนานบอกเล่า ที่ได้ปรากฏในคัมภีร์ (หรือหนังสือผูก11) สมัยพระเจ้าเลียบโลก จารึกลงในหนังสือใบลาน

ภาษาขอม และภาษาธรรม ก่อนพุทธกาล ได้มีผู้สร้างเมืองนี้ขึ้น คือพระยาธรรมิกราชและพระยาโอศุกราช ร่วมเดินทางมา ด้วยกันได้พบดอยสูง (ปัจจุบันคือบ้านแส) เห็นว่าที่แถวนี้อุดมสมบูรณ์ เพราะเต็มไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารเช่น ป่าไผ่บ้าน และไผ่ป่าและไผ่อื่น อีกมากมายปกคลุมอยู่อย่างหนาตา จึงได้ให้พลเมืองของตนบางส่วน มาอยู่ที่นี้ แล้วได้ตั้งชื่อบ้านว่า บ้านแส พระยาธรรมิกราชได้พัฒนาบ้านเมือง จนเจริญขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างนั้นองค์ สมเด็จพระสัมมาสมพุทธเจ้า ได้ทรงเสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนา พร้อมด้วยเหล่าพระสาวก และได้ผ่านมาทางนี้พอดี พระเจ้าธรรมิกราช ได้อาราธนา นิมนต์พระองค์ แล้วพระพุทธเจ้าได้แสดงพระธรรมเทศนา ใช้ชาวเมืองได้ฟัง ชาวเมืองได้ฟังแล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธาตามตำนานและคำบอกเล่าว่า ชาวบ้านได้บ้านได้จีปู (เผ่าปู) เพื่อเป็นภัตตาหารถวายพระองค์ จนได้ชื่อว่า บ้านนาจีปู จนตราบเท่าทุกวันนี้ และมีอุบาสิกคนหนึ่ง ชื่อนางเขียวค่อม มีรูปร่างตาอัปลักษณ์ (หลังค่อม) ไม่แต่งงานตลอดชีวิต และได้ถวายตัวเป็นอุบาสิกาแล้วทูลขอพระพุทธองค์ว่า อยากติดตามไปเป็นโยมอุปัฏฐากตลอดไป พระองค์ทรงตรัสกับนางว่าให้อยู่ที่นี่และพระองค์ได้ประ ทัพรอยพระพุทธบาทไว้ให้บูชาและรักษาไว้ตลอดไปดังที่ปรากฏเห็นตราบเท่าทุกวันนี้ และชาวบ้านได้ขนานนามว่า “พระพุทธบาทแม่แส”

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พระยาโอศุกราช ซึ่งเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระยาโอศุกราชถามถึงโอกาสที่จะได้พบพระพุทธเจ้าอีก พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า จะกลับมาเมื่อหินทรายที่รวมกันกลายเป็นน้ำ ต่อมาเมื่อต้นตาลคำเกิดขึ้นจากหินทรายและยังปรากฏจนถึงปี พ.ศ. 2500 ก่อนจะถูกฟ้าผ่าตาย ชาวบ้านได้รับศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง พระยาโอศุกราชจึงได้สนับสนุนและสร้างวัดต่าง ๆ แต่ละแห่งปัจจุบันเหลือเพียงซากปรักหักพัง ในภายหลังเขาได้ปกครองเมืองต่อจากพระเจ้าธรรมิกราช บ้านแสเจริญรุ่งเรืองและเนื้อที่ถูกขยายออกไปมาก เนื่องจากแม่น้ำกั๊ดเซาะริมตลิ่ง (ที่เรียกว่า น้ำแชะ) ชาวบ้านจึงย้ายมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่ดอนสูงซึ่งปลอดภัยจากน้ำท่วม โดยมีต้นบกใหญ่และโพน (จอมปลวก) เป็นจุดอ้างอิง

เมื่อพระพุทธองค์ได้ดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระยาโอศุได้เดินทางไปกราบเจดีย์พระบรมสารีริกธาตุ และได้ทูลขอพระบรมสารีริกธาตุ จากเจ้าเมื่อนั้นในระหว่างที่พระยาโอศุกราชได้นำพระธาตุกลับมาที่นั้น ชาวบ้านต่าง ๆ ร่วมแรงร่วมใจกันก่อเจดีย์ไว้รองรับพระบรมสารีริกธาตุ โดยได้ร่วมมือกับเจ้าเมืองต่างๆ เช่น พระยาจุลมนิพรมหัทธ เมืองต่งเกีย (เมืองญวน) พระยาอินทปัตนคร (เจ้าเมืองขอม) พระยาคำแดง (เจ้าเมืองหนองหาน อุดรธานี) พระยานันทเสน (เจ้าเมืองศรีโคตรบูรณ์ลาวใต้) พระยาสุวรรณภิงคาร (เจ้าเมืองหนองหาน สกลนคร)

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว 8 ปี พระมหากัสสปะและพระอรหันต์ 500 รูปได้ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระยาโอศุกราชได้นำพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เหลือจากการสร้างพระธาตุพนม เช่น พระรากขวัญด้านซ้ายและเศวตฉัตร ขึ้นประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ ระหว่างนี้ได้มีการสร้างพระธาตุกลางน้ำโขง พระยาสุวรรณภิงคารได้นำพระบรมสารีริกธาตุขึ้นประดิษฐานที่บ้านธาตุบัง

พวนและวัดมณีมาวาสในอุดรธานี พวกขอมที่หนีการขับไล่ของจีนได้ร่วมมือกับเจ้าเมือง 5 คนในภู
 กำพำ สร้างพระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม และพระนารายณ์ เจงเวง พร้อมทั้งส่งขบวนเกวียน 100
 เล่มที่ลากด้วยวัว ไปนครหลวงเวียงจันทน์ ขบวนได้ผ่านดอนสิงคุตรและหยุดพักที่บ้านโนนบก พวก
 ขอมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาและร่วมกันสร้างพระเจดีย์ โดยพระยา
 อินทปัตนครได้นำพระบรมสารีริกธาตุบรรจุในผอบทองคำขึ้นประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์

ตำนานนี้ได้เรียบเรียงมาจาก หนังสือผูก หรือหนังสือธรรมโบราณผูกที่ 11 ตอนพระ
 เจ้าเลียบโลกเป็นภาษาขอมโบราณของผู้ลาวโซ คือ พ่อตาโหล ผาจวง ได้เก็บรักษาไว้ครั้งที่ทำบวช
 เรียนและเก็บไว้บางตอนเท่านั้น ส่วนหลักฐานที่เหลือนั้น คงหายสาบสูญหรือคงถูกทำลายไปนานแล้ว
 หลังจากนั้นจึงไปปรากฏหลักฐานใดๆ ให้ปรากฏชัด เจนได้คาดว่าเมืองนี้คงเป็นเมืองร้างมาเป็นพันปี

ในปี พ.ศ. 2100 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งนครเวียงจันทน์มีความเลื่อมใสใน
 พระพุทธศาสนา และได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างมาก โดยบูรณะและซ่อมแซมวัดสำคัญหลาย
 แห่ง เช่น วัดพระธาตุบังพวน พระธาตุพนม และพระศรีมหาธาตุ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันในการ
 สร้างพระเจดีย์ โดยใช้ก้อนหินสลักและตัดเป็นเหลี่ยม จากนั้นนำมาวางเรียงซ้อนกัน ในสมัยของพระ
 เจ้าไชยเชษฐาธิราช การสร้างพระเจดีย์ยังใช้หินลูกช้างผสมกับยางบง ซึ่งเป็นหลักฐานที่เห็นได้ใน
 ปัจจุบัน เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518 พระธาตุพนมได้พังลงพร้อมกับท่อนบนขององค์พระธาตุที่
 หักลง ชาวบ้านได้บูรณะและซ่อมแซมให้เหมือนเดิม ซึ่งในปัจจุบันยังคงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คน
 เคารพสักการะ และเชื่อว่าการบนบานขอพรที่นี่จะสมหวังตามความปรารถนา”

จากตำนานพระพุทธรูปที่พบในเพชูนึก มีความสำคัญหลากหลายและมีความเชื่อที่
 แตกต่างกันในแต่ละท้องที่ กล่าวคือ ที่วัดบ้านกุดแคนในจังหวัดมหาสารคาม มีรอยพระพุทธรูป
 จำลองที่สร้างขึ้นโดยหลวงปู่หนูในปี 2490 ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางในการประกอบกิจกรรมทางศาสนาใน
 วันมาฆบูชา ชาวบ้านจะกลับมาทำสังฆกรรมและปิดทองรอยพระพุทธรูปในวันดังกล่าวเพื่อขอพร ที่วัด
 พระพุทธรูปแก้วในจังหวัดหนองบัวลำภู รอยพระพุทธรูปตั้งอยู่กลางลานหินกว้างและเป็น
 ที่นมัสการของชาวบ้าน โดยมีพิธีสงฆ์และกิจกรรมประจำปีเพื่อรำลึกถึงหลวงปู่สิม ขนดีวิโรจน์ ผู้สร้าง
 วัด ส่วนที่พระพุทธรูปแม่แสนในจังหวัดอุดรธานี มีตำนานเล่าขานถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงประทับ
 รอยพระพุทธรูปไว้เพื่อเป็นที่บูชาและศรัทธาของชาวบ้าน ซึ่งได้รับการรักษาและสืบทอดมาตั้งแต่
 อดีตจนถึงปัจจุบัน

3.3 เนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

จากการการศึกษาตำนานพระพุทธรูปอีสานและการจัดประเภทข้อมูลในข้อ 3.2 ที่ผ่านมา
 สามารถจัดเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ได้ 4 ประเภทคือ เนื้อหาการประทับรอยพระพุทธรูป

บาทโดยพระพุทธเจ้า พระพุทธบาทที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ การพรรณาพระพุทธบาทโดยประชาชน และพระสาวก และการสร้างพระพุทธบาทจำลอง ทั้งนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอด้วยการยกตัวอย่างเนื้อหาของตำนานพระพุทธบาทอีสานประเภทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

3.3.1 เนื้อหาพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท

เนื้อหาพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท หมายถึงเรื่องราวหรือตำนานที่กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าเดินทางมายังสถานที่หนึ่งและได้ประทับรอยพระบาทไว้ เชื่อกันว่าเป็นการแสดงอานุภาพ และเป็นเครื่องหมายสำคัญที่แสดงถึงการมาเยือนของพระองค์ การประทับรอยพระบาทมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนา โดยมองว่าเป็นการประทานพรให้กับผู้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ และแสดงถึงการแพร่ขยายพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า รอยพระบาทจึงเป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการเคารพบูชาในชุมชนท้องถิ่น นำไปสู่การสร้างสถานที่สักการะ เช่น วัด หรือเจดีย์ เพื่อเป็นศูนย์รวมความศรัทธาของประชาชน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เนื้อหาพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธบาทภูควายเงิน บ้านแบ่น ตำบลบุษุม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย (กระทรวงมหาดไทย, 2525: 105-109)

พระพุทธบาทภูควายเงิน อยู่ที่ไหล่เขาภูควายเงินระหว่างบ้านผาแบ่นและบ้านอุมุง ตำบลบุษุม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย พระพุทธบาทนี้เป็นรอยพระบาทข้างขวากว้างประมาณ 60-65 เซนติเมตร ยาวประมาณ 120 เซนติเมตร ปลายพระพุทธบาทหันไปทางทิศใต้ มี 3 ส่วนวน คือ

ตำนานพระพุทธบาทภูควายเงิน ส่วนวนที่ 1 “ประวัติพระพุทธบาทภูควายเงินเล่าเป็นนิทานปรัมปราว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมายังดินแดนที่เป็นประเทศไทย ได้ประทับรอยพระบาทบาทไว้ที่พระพุทธบาทสระบุรี ในภาคอีสานท้องที่อำเภอเมืองและอำเภอกาญจน จังหวัดนครพนม เสด็จต่อไปประทับรอยพระบาทบาทไว้ที่หลวงพระบาง เวียงคำ เวียงจันทน์ แล้วเสด็จกลับมาประทับรอยพระพุทธบาทข้างขวาไว้ที่ไหล่เขาพระบาทคอกแก้ว อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย แล้วเสด็จมายังอำเภอเชียงคาน ได้ประทับค้างคืนที่ไหล่เขาภูควายเงิน เจริญขึ้นเสด็จไปฉันภัตตาหารที่บ้านอุมุง ครั้นนั้นพระองค์ประทับรอยพระบาทลงบนแผ่นหินลับมีดขนาดกว้าง 60-65 เซนติเมตร ยาว 5 ฟุต ลึก 11 นิ้ว มีมณฑป รอบ 2 ชั้น ลวดลายฝาพระบาทมีรูปสัตว์นานาชนิด และมีรูปกัจจกร ต่อมาชาวบ้านอุมุงได้ค้นพบรอยพระบาทเนื่องจากพระพุทธองค์ทรงสั่งไว้ให้ช่วยกันค้นหา พระพุทธบาทภูควายเงินนี้ ค้นพบเมื่อวันเพ็ญเดือนสาม ประชาชนทั่วไปมานมัสการ จัดงานฉลอง และมีการสงฆ์น้ำเมื่อถึงตรุษสงกรานต์”

ตำนานพระพุทธบาทภูควายเงิน ส่วนวนที่ 2 (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 3361-3361)
“วัดพระพุทธบาทภูควายเงิน ตั้งอยู่ที่บ้านอุมุง หมู่ที่ 6 ตำบลบุษุม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย จากตัวอำเภอเชียงคานมาตามทางหลวงแผ่นดินสาย 201 ประมาณ 1 กิโลเมตร เลี้ยวขวาเข้าทาง รพช.ผา

แบน-อุมง ซึ่งเป็นทางลูกรังเข้าไปประมาณ 3 กิโลเมตร ทางขวามือจะมีป้ายบอกชื่อวัดพระพุทธรบาททศควายเงิน เลี้ยวขวาเข้าไปตามป้ายนั้นเนื่องจากวัดพระพุทธรบาททศควายเงินนี้ตั้งอยู่บนภูควายเงินซึ่งสูงชันมาก เป็นภูเขาที่สูงลาดชันตลอดแนวทุกด้าน มีความสงบ ร่มรื่นและสวยงาม เหตุที่เรียกชื่อนี้ก็เนื่องมาจากตำนานที่นายพรานจึงตั้งดังแดงตามล่าควายป่าสีขาวเหมือนสีเงินมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ควายป่าได้หลบหนีนายพรานขึ้นไปบนภูเขาภูนี้ จึงเรียกว่า ภูควายเงิน บนภูควายเงินนี้เป็นที่ตั้งของวัดพระพุทธรบาททศควายเงินซึ่งเป็นวัดราษฎร์ มีหลักฐานว่าขออนุญาตเป็นวัดเมื่อพ.ศ. 2300 วัดพระพุทธรบาททศควายเงินนี้เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ซึ่งสลักอยู่บนหินทราย ที่กลางรอยพระบาทสลักลวดลายลักษณะเป็นกลีบดอกไม้อลายแบบธรรมจักร ประวัติของการพบรอยพระพุทธรบาทนี้มีว่า ชาวบ้านที่ขึ้นไปบนภูควายเงินเพื่อหาของป่าและล่าสัตว์ได้ไปพบรอยเท้าขนาดใหญ่ 1 รอย บนก้อนหินขนาดใหญ่ และเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรเจ้าเสด็จมาประทับไว้จริงโดยมีตำนานเล่าว่ามีนางยักษ์อาศัยอยู่ในถ้ำผาแบน เมื่อถึงวันพระวันโกนนางยักษ์จะออกมาจับชาวบ้านกินเป็นอาหาร พระพุทธรเจ้าจึงเสด็จมาเทศนาสั่งสอนจนนางยักษ์ยอมหยุดกินคน และตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ ก่อนพระพุทธรเจ้าจะเสด็จกลับพระองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้บนไหล่เขาภูควายเงินให้ตรงกับปากถ้ำผาแบน เพื่อป้องกันไม่ให้นางยักษ์ออกมากินคนอีกต่อไป รอยพระพุทธรบาททศควายเงินนี้เป็นที่เคารพสักการบูชาของประชาชนทั่วไป เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 3 จะมีการทำบุญนมัสการรอยพระพุทธรบาท มีชาวบ้านทั่วทั้งจังหวัดไปนมัสการเป็นประจำทุกปี”

ตำนานพระพุทธรบาททศควายเงิน ลำานวนที่ 3 (วัดพระพุทธรบาททศควายเงิน, 2556)

“นายพรานออกล่าสัตว์พบพระพุทธรเจ้า รู้สึกแปลกใจ เข้าไปสนทนาซักชวนออกล่าสัตว์ด้วย พระพุทธรตรัสโปรดแล้วแสดงธรรมแก่นายพราน จนได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุธรรมในที่สุด จึงทูลเชิญพระพุทธรเจ้าเสด็จโปรดชาวบ้านอุมงที่นายพรานอาศัยอยู่ เนื่องจากชาวบ้านถูกนางยักษ์นิลลอกเอาชายหนุ่มไปกินทุกวัน 8 ค่ำ 15 ค่ำ จึงเข้าใจว่าพระพุทธรเจ้าเป็นนางยักษ์แปลงกายมา พระพุทธรเจ้าได้แสดงพุทธานุภาพจนชาวบ้านสนใจ ยอมฟังธรรมกับพระพุทธรเจ้า และได้แสดงปาฏิหาริย์ทรมานนางยักษ์ ให้นางถือศีล 8 และทรงเห็นว่า นางชอบเครื่องสี่เขียว ผิวพรรณก็เป็นสีเขียว จึงตั้งชื่อให้ว่า “นางเขียวค่อม” แล้วจะเสด็จกลับ กรุงสาวัตถี แต่ชาวบ้านทั้งหลายได้วิงวอนขอ สิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธรเจ้าจึงตรัสว่า “เมื่อเราตถาคตได้เหยียบรอยไว้แล้ว ให้ท่านทั้งหลายจงบอกกันต่อไปด้วยว่า ผู้ใดมีศรัทธาได้สร้างพระเจดีย์ครอบพระบาทไว้ คนผู้นั้นตายจากชาตินั้นแล้ว จะได้ไปเกิดในสวรรค์ มีวิมานทองเป็นที่อยู่ และมีนางฟ้าเป็นบริวาร”

เนื้อหาพระพุทธรเจ้าประทับรอยพระบาท ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรบาทนาหงส์ บ้านพระ

บาทนาหงส์ ตำบลพระบาทนาสิงห์ อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย (สมคิด ไซยวงศ์, 2542: 2063-2065)

“พระพุทธรูปนาหงส์ เป็นโบราณสถานรอยพระพุทธรูป ลักษณะสันเท้าหมู่น ขนาด ลึก 2 เมตร เมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ.2475 หลวงตาหุ่ย ซึ่งเดินทางมาจากฝั่งประเทศลาว ได้จาริก มาพบรอยพระพุทธรูปที่ริมหนองน้ำซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หนองนาหงส์” จึงได้ชักชวนชาวบ้านมา สร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปเอาไว้ และเรียกชื่อตามสถานที่พบรอยพระพุทธรูปว่า “พระ พุทธรูปนาหงส์” ชาวบ้านเชื่อว่า เป็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าขณะเสด็จมาเทศนาโปรดนาง มัจฉา ที่อ่างปลาบึก ตามตำนานอรัญธาคูและได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่ “พระพุทธรูปโพธิ์ฉัน” แล้วจึงได้เสด็จมาเทศนาโปรดสัตว์โลกที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินถึงริมหนอง น้ำ ทรงสดับเสียงท่มเถียงกันมาจากท้องฟ้าจึงได้หม่นพระองค์ผินพระพักตร์ไปทอดพระเนตรยังต้น เสียงพบว่า สิ่ง และหงส์หามเต่าบินวนไปรอบ ๆ บริเวณนั้น แล้วก็ปล่อยให้เต่าตกลงมายังพื้นดิน ชาวบ้านจึงเรียกบริเวณนั้นว่า “บ้านเต่าทอง” ส่วนหงส์ก็ตกลงมาที่หนองน้ำ จึงเรียกว่า “หนองนา หงส์” ส่วนสิ่งที่ได้ไปตกยังหนองน้ำถัดไป เรียกว่า “หนองสิงห์” จนปัจจุบัน ส่วนรอยพระพุทธรูปที่ เกิดขึ้นจากการที่พระพุทธเจ้าประทับยืนและหม่นกายทอดพระเนตรหงส์กับสิงห์หามเต่านั้น ว่า “พระ พุทธรูปนาหงส์” จนปัจจุบัน ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ชาวบ้านจะร่วมใจกันจัดงาน เทศกาลนมัสการรอยพระพุทธรูปนาหงส์เป็นประจำทุกปี”

เนื้อหาพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรูปบัวบก บ้านดัว

ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 2274-2278)

พระพุทธรูปบัวบก เดิมมีเพียงมณฑปเล็ก ๆ สร้างครอบอยู่ ครั้นเมื่อครูบาศรีทิดต สุวรรณมาโจ พระเถระผู้มีชื่อเสียงของชาวอีสานได้ธุดงค์เพื่อคั่นหารอยพระพุทธรูปบนเทือกเขาภู พานน้อย (หรือภายหลังเรียกว่า ภูพระบาท) ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก และตำนานอรัญธาคูนิทาน ครั้นพบแล้ว ได้ชักชวนชาวบ้านสร้างพระธาตุทรงเหมือนพระธาตุพนมองค์เดิม เมื่อพ.ศ.2462 ใช้เวลา ก่อสร้างอยู่นานถึง 12 ปี คือสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ.2574 ปรากฏ 2 ส่วน ดังนี้

ตำนานพระพุทธรูปบัวบก ส่วนที่ 1 (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 2274-2275) ตาม ตำนานเรื่องพระเจ้าเลียบโลกเล่าว่า “ครั้งเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าเสด็จออก โปรดสัตว์ ได้เสด็จมา ประทับอยู่ ณ ดอยพะตงฮี ในแคว้นหลวงพระบาง พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงบริเวณภูพระบาทแห่งนี้ ในครั้งนั้นเป็นที่อยู่ของพญานาคผู้มีนิสัยพาลเกร ชื่อว่ากุโธปนาคนาค และมีลิตนาค พระพุทธองค์ ได้เสด็จมาปราบพยศพญานาคทั้งสองจนยอมจำนนและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีลิตนาคได้ทูล ขอให้พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทไว้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์จึงประทับรอยพระบาทโดย ผินปลายพระบาทไปยังทิศอุดร แล้วทรงเสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังกรุงศรีสัตนาคนหุต” แต่ในเรื่อง อรัญธาคู (ตำนานพระธาตุพนม) กล่าวว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมากำราบ กุโธปนาคนาค และสุวรรณ นาค ซึ่งพาพญานาคทำลายบ้านเมือง จนตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์พระพุทธองค์จึงประทับรอยพระบาทไว้ เป็นที่เคารพบูชาแก่พระยานาคทั้งสอง”

ตำนานพระพุทธรูปบัวบก ลำนวนที่ 2 ตำนานพระพุทธรูปบัวบก เป็นตำนานขนาดสั้นแทรกอยู่ในเรื่องอุรังคธาตุ (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 2275-2277) ซึ่งได้กล่าวถึงสาเหตุที่พระพุทธรูปองค์ทรงประทับรอยพระบาทเพื่อให้เป็นที่เคารพบูชาแก่พญานาค เล่าว่า “เมื่อครั้งที่พระพุทธรูปได้เสด็จประทับรอยพระบาทในชมพูทวีป ผ่านทางเมืองโยนกวันนครเชียงใหม่ มาทางดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง (ในความสำนึกของชาวพุทธโบราณไม่ได้แบ่งมิติทางกาลเวลา และมิติทางเทศะ ชาวโลกทั้งหมดคือชมพูทวีป กาลเวลาสมัยพุทธองค์กับสมัยที่เขียนตำนานย่อมสืบเนื่องกันได้ เรียกว่า ปัจจุบันของตำนาน) หลังจากพระพุทธรูปได้ประทับรอยพระบาทลักษณะที่หนองหานหลวง แล้วก็เสด็จมาที่ “ภูฏเวียน” (ภูพระบาท) ทรงเทศนาเรื่องอดีตกาล และได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่นั่นว่า “ในสมัยอดีตชาติพระพุทธรูปได้เสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่อว่า “สุวรรณนาค” มีเกล็ดเป็นทองคำทั้งตัวเมื่อเกล็ดพญานาคหล่น ณ ที่ใด ที่นั้นจะกลายเป็นสถานที่สักการบูชา ภายหลังพญานาคโกรธประชาชนที่มลายิ่งเนรมิตให้น้ำท่วม ผู้คนเดือดร้อนพากันไปเฝ้าพระอิศวร พระอิศวรจึงบัญชาให้ผู้มีอิทธิฤทธิ์ไปดักเดือนสุวรรณนาค และพระราชทานให้เป็นพระยาเมืองพานแก่ผู้มีอิทธิฤทธิ์ผู้นั้น

สุวรรณนาคที่โกรธพระอิศวร เนื่องจากพระอิศวรได้พระราชทานเมืองพานให้ผู้อื่น ซึ่งเป็นเมืองที่สุวรรณนาคอาศัยอยู่ สุวรรณนาคทำทนายให้พระอิศวรรบกับตน โดยใช้พลังอิทธิฤทธิ์สร้างภูเขาล้อมเมือง พระอิศวรจึงใช้ดาบพระขรรค์ชัยศรีขึ้นไประบในอากาศกับสุวรรณนาค แม้พระอิศวรจะตัดหัวสุวรรณนาคได้ แต่หัวกลับเพิ่มขึ้นหลายเท่าจนถึง 1,000 หัว ทำให้พระอิศวรอ่อนแรง ในขณะที่รบ หลานชายของสุวรรณนาค ชื่อพุทโธปาปนาคนำความมาบอกพระอิศวรว่า สุวรรณนาคที่รบอยู่เป็นเพียงภาพลวงตา แต่ตัวจริงจำแลงเป็นงูตัวเล็กอยู่ที่พื้นดิน พระอิศวรจึงต้องจัดการงูน้อยเพื่อทำลายอิทธิฤทธิ์ทั้งหมดของสุวรรณนาค

เมื่อพระอิศวรทราบว่สุวรรณนาคจำแลงเป็นงูน้อยอยู่บนพื้นดิน พระอิศวรจึงแปลงร่างเป็นพังพอนเผือกเพื่อต่อสู้บนอากาศ ขณะที่พระอิศวรลงไปพบบงูน้อยและใช้ดาบพระขรรค์ชัยศรีเพื่อจัดการ สุวรรณนาคจำร่างกลับมาเป็นตัวจริงและนอนบ่นต่อพระอิศวร พระอิศวรจึงกล่าววลีที่ทำให้สุวรรณนาคระลึกถึงคำทำทนายของตน ทำให้ภูเขที่เกิดขึ้นจากอิทธิฤทธิ์นั้นถูกเรียกว่า “ภูฏเวียน” หลังจากปราบสุวรรณนาคได้ พระอิศวรและพระนารอทได้แต่งตั้งพระยาพานเป็นผู้ครองเมืองพาน ต่อมาท้าวบารสได้ลอบไปพบกับนางอุสา ธิดาบุญธรรมของพระยาพาน ทำให้พระยาพานโกรธและขอให้สุวรรณนาคช่วยจับท้าวบารส สุวรรณนาคใช้พลังอิทธิฤทธิ์เพื่อจับตัวท้าวบารส แต่พระกิตินารายณ์ (พระกฤษณะนารายณ์) มาช่วยท้าวบารสด้วยการขี่ครุฑไปช่วย ทำให้เกิดสงครามระหว่างพระยาพานและพระกิตินารายณ์ สุวรรณนาคยุยงทั้งสองฝ่ายให้รบกัน โดยแนะนำพระยาพานให้สร้างกำแพงหินป้องกันตัว ขณะเดียวกันก็บอกท้าวบารสให้บอกแผนการตั้งทัพของพระยาพานแก่พระกิตินารายณ์ จนกระทั่งพระกิตินารายณ์ยิงธนูถูกพระยาพานและเอาตัวมาห้อยไว้ที่ท้ายรถศึก สถานที่นั้นถูกเรียกว่า “แก่งซาก” และแม่น้ำที่สุวรรณนาคอยู่เรียกว่า “แม่น้ำปูเวียน” พระอิศวรและพระนารอทเห็นว่า

ดินแดนนี้เป็นแดนประเสริฐ แต่พระพุทธศาสนาจะไม่เจริญรุ่งเรือง หากผู้นำเมืองพานไม่ได้เป็นเชื้อสายพระอิศวร เพราะสุวรรณนาครและพุทโธปาปนาครหลานชาย เต็มไปด้วยโทษและจะทำลายพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจึงต้องมากำราบพญานาคทั้งสองและนำเข้าสู่ไตรสรณคมน์ในชาตินี้ที่พระพุทธองค์เสด็จมา

ในชาติปัจจุบัน ซึ่งเป็นชาติที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระองค์ได้เสด็จมาประทับรอยพระบาทไว้ที่หนองหานหลวง (พระธาตุเชิงชุม) และกลับมาที่ภูฏเวียน เพื่อปราบพยศของพญานาคทั้งสอง พระพุทธองค์แปลงพระรัศมีไปทั่วเมืองของพญานาค สุวรรณนาครเห็นดังนั้นจึงขึ้นจากแม่น้ำและพนพิขเป็นควนมืดปกคลุม พระพุทธองค์จึงแสดงอิทธิฤทธิ์เป็นเปลวเพลิงทำให้สุวรรณนาครกระเด็นตกลงไปในแม่น้ำป่าเวียน ไพลูกลามไปทั่วจนถึงหนองบัวบาน ซึ่งเป็นที่อยู่ของพุทโธปาปนาครพญานาคทั้งหลายจึงมาล้อมภูฏเวียนและพยายามทำร้ายพระพุทธเจ้า แต่ไม่สามารถทำอันตรายพระองค์ได้ เมื่อเห็นอิทธิฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า พญานาคทั้งหลายก็เกิดความเกรงกลัว พระพุทธองค์จึงแสดงธรรมเทศนาให้พญานาคทั้งหลายรู้จักระงับความโกรธและความอาฆาต เปรียบเหมือนการรักษาฝีที่เกิดในหัวใจ พญานาคทั้งหลายเห็นดวงตาแห่งธรรม และยอมรับพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

พระพุทธองค์จึงประทานรอยพระบาทลักษณะไว้แก่นาคเหล่านั้น และทรงกล่าวว่า “ดูราพุทโธปาปนาคร ต่อแต่นี้ไปท่านอย่าได้พานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายทั้งบ้านเมืองดังแต่ก่อนนาคทั้งหลายเหล่านั้นก็ได้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ จึงทูลขอรอยพระบาทไว้เป็นที่สักการบูชา พระศาสดาทรงย่ำไว้ที่แผ่นดิน ในภูฏเวียนใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาครอยู่ แล้วพระศาสดาทรงอธิษฐานรอยบาทไว้ให้พุทโธปาปนาครที่หนองบัวบาน ซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุสาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานไว้ในแผ่นดินให้แก่ นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย ในแผ่นดินบนโพชนกนั้นรอยหนึ่ง”

เนื้อหาพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท ตัวอย่างที่ 4 พระพุทธบาทบัวบาน บ้านไผ่ล้อม ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (รัช ปุณโณทก, 2542: 2278-2279) พบ 2 สำนวน ดังนี้

ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน สำนวนที่ 1 “พระพุทธบาทบัวบาน ตั้งอยู่ใกล้กับอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท เป็นศาสนสถานที่มีมณฑปขนาดเล็กครอบรอยพระพุทธบาท มีความสูงประมาณ 7.50 เมตร รอยพระพุทธบาทถูกแกะสลักลงบนพื้นหิน โดยขอบบนสูงประมาณ 20 เซนติเมตร และสลักเป็นลายบัวคว่ำ มีประวัติเชื่อมโยงกับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) เนื่องจากพบใบเสมาหินขนาดใหญ่จำนวนมากในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งปักเรียงกันตามทิศทั้ง 8 โดยนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าบริเวณดังกล่าวเคยเป็นศาสนสถานในสมัยทวารวดี อย่างไรก็ตาม นักโบราณคดีส่วนใหญ่ลงความเห็นว่ารอยพระพุทธบาทบัวบานถูกสร้างหรือบูรณะเพิ่มเติมในสมัยล้านช้าง ซึ่งเป็นช่วงที่มีการฟื้นฟูศาสนสถานร้างและสร้างรอยพระพุทธบาทขึ้นมาใหม่ ตำนานพระพุทธบาทบัวบานมีกล่าวอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ ว่า “บริเวณหนองบัวบานเป็นที่อยู่ของพญานาคสองตน

ได้แก่ พุทธโธปาปนาคและสุวรรณนาค ซึ่งเคยมีนิสัยเกรงกลัวทำลายบ้านเมือง แต่เมื่อพระพุทธเจ้ามาประทับและโปรดสัตว์ พระองค์ได้กำราบพญานาคทั้งสองจนเปลี่ยนแปลงนิสัยมาใฝ่ธรรมะ พญานาคทั้งสองจึงขออุปสมบทในพุทธศาสนา แต่พระพุทธองค์ไม่อนุญาตเนื่องจากเป็นสัตว์เดรัจฉาน พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระบาทที่แผ่นหินภูเขาเวียงและหนองบัวบาน เพื่อให้เป็นที่สักการบูชา และได้สั่งสอนพญานาคให้ไม่ทำลายบ้านเมืองอีกต่อไป รอยพระพุทธรูปที่ปากถ้ำสุวรรณนาคคือพระพุทธรูปบัวบก และรอยที่หนองบัวบานคือพระพุทธรูปบัวบาน โดยมีตำนานที่ปรากฏในอรรถกถา ทำให้ทั้งสองรอยเป็นที่เลื่อมใสของชาวอีสานและประชาชนในลาว นอกจากนี้ ชาวอีสานเชื่อว่าพระพุทธรูปบัวบานและพระพุทธรูปบัวบกเป็นพระพุทธรูปคู่กัน ดังนั้น เมื่อมีสักการะพระพุทธรูปบัวบกแล้ว มักจะไปนมัสการพระพุทธรูปบัวบานด้วย”

ตำนานพระพุทธรูปบัวบาน ส่วนที่ 2 จังหวัดอุดรธานี (วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2521: 19-21) “พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่ภูเขาเวียง (อยู่ที่เทือกเขาภูพานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ประทับกระทำสมณธรรม นาคทั้งหลายกระทำอิทธิฤทธิ์เพื่อทำอันตรายต่อพระพุทธเจ้า แต่ไม่สามารถกระทำสำเร็จ ในที่สุดนาคทั้งหลายจึงตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ทูลขอรอยพระพุทธรูป พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ที่แผ่นหินในภูเขาเวียงใกล้ปากถ้ำที่สุวรรณนาคอยู่ แล้วอธิษฐานรอยบาทไว้ให้พุทธโธปาปนาคที่หนองบัวบาน ซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุษารอยหนึ่ง (พระพุทธรูปบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี) และอธิษฐานไว้ในแผ่นหิน ให้แก่นาคทั้งหลายที่ได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย และในแผ่นหินบนโพชนกอีกรอยหนึ่ง (พระพุทธรูปบัวบก อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี)”

เนื้อหาพระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท มักกล่าวถึงตำนานที่พระพุทธเจ้าเดินทางมายังสถานที่หนึ่งและประทับรอยพระบาทไว้ เพื่อแสดงอำนาจและเป็นสัญลักษณ์ของการมาเยือน โดยเชื่อว่าการประทับรอยพระบาทเป็นการประทานพรและเผยแผ่พระธรรมคำสอนให้กับผู้คนในท้องถิ่น นั้น ๆ รอยพระบาทจึงเป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการเคารพบูชาในชุมชนท้องถิ่น เช่น พระพุทธรูปทัญควายเงินในจังหวัดเลย ซึ่งมีตำนานเล่าถึงการเสด็จมาเพื่อสอนนางยักษ์ และพระพุทธรูปนาหงส์ในจังหวัดหนองคาย ที่เชื่อว่าเกิดจากพระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดนางมัจฉา รวมถึงพระพุทธรูปบัวบกในจังหวัดอุดรธานี ซึ่งเกี่ยวข้องกับการปราบพญานาคและพญานาคที่ตั้งอยู่ในภูเขา เพื่อเป็นที่เคารพสักการบูชาและศูนย์รวมของความศรัทธาของประชาชนในพื้นที่นั้น ๆ

3.3.2 เนื้อหาพระพุทธรูปมีอยู่ตามธรรมชาติ

เนื้อหาตำนานพระพุทธรูปมีอยู่ตามธรรมชาติ หมายถึง ความเชื่อในตำนานที่กล่าวว่า รอยพระพุทธรูปปรากฏขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยไม่ได้ถูกสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นโดยมนุษย์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ตำนานนี้มักเชื่อว่ารอยพระพุทธรูปเกิดขึ้นบนหินหรือพื้นที่บางแห่งที่มีลักษณะคล้ายรอยเท้าของพระพุทธเจ้า ซึ่งเกิดจากพลังศักดิ์สิทธิ์หรือปาฏิหาริย์ การปรากฏของรอยพระพุทธรูป

ตามธรรมชาตินี้ถือเป็นสัญลักษณ์ของการที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมายังพื้นที่นั้น และมักเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธาและสร้างสถานบูชา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เนื้อหาพระพุทธรูปมีอยู่ตามธรรมชาติ ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปวัดเทวัญศิริ วัดไทยเจริญ (ภูกลอย) บ้านไทยเจริญ ตำบลไทยเจริญ อำเภอไทยเจริญ จังหวัดยโสธร (ปกหมุดเมืองไทย , 2563: ออนไลน์)

“วัดไทยเจริญ เดิมชาวบ้านเรียกว่า วัดภูกลอย หรือ ภูฮอย ที่เรียกว่า ภูกลอย เพราะมีถ้ำวัลย์ชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านในแถบบริเวณนี้นำหิวมาเป็นอาหารมาทำขนม เรียกว่า หิวกลอย ย้อนกลับไปได้เมื่อ พ.ศ. 2462-2463 ในภาคอีสานเกิดทุพภิกขภัย ข้าวยากหามาแพง ดินฟ้าแห้งแล้ง ประชาชนในแถบภูกลอยได้อาศัยหิวมันหิวกลอยแทนข้าว ชาวบ้านก็ได้อาศัยบริเวณภูกลอยหาอยู่หากินในยามที่เกิดข้าวยากหามาแพง เพราะบริเวณภูกลอยมีธารน้ำที่ใสสะอาดไหลผ่าน มีลานหินลาดลงสู่ลำธาร มีแอ่งหินเล็ก ๆ เหมาะแก่การแช่กลอย ตากกลอย

ภูฮอย หรือภูกลอย เป็นสถานที่ที่เชื่อว่ามีรอยพระพุทธรูปหรือ “ฮอย” ของคนใหญ่ ซึ่งในปี พ.ศ. 2491 หลวงพ่อพระครูวินัยกรโกศล (หลวงตามหาคำ) ได้มาจำพรรษาที่นี่ และมีการปักจำพรรษาของภิกษุสงฆ์ต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2504 หลวงตากรรมและหลวงตาอินทร์ ได้มาจำพรรษาที่ภูกลอย และตัดสินใจสร้างถ้ำขึ้นเพื่อเก็บน้ำในถ้ำนี้ โดยการขุดดินจากที่ไกลจนสำเร็จ แต่ในระหว่างการทำงานเกิดเหตุอัศจรรย์ เทวดาตกลงมาทำให้หลวงตาอินทร์พรอยเกลี้ยงๆ บนก้อนหิน ซึ่งเรียกว่าฮอยคนใหญ่ ฮอยยักษ์ ฮอยผี ฮอยพระมุนี หรือฮอยพระบาท หลังจากนั้น ผู้คนที่ทราบข่าวเริ่มมาสักการะรอยฮอยนี้เพิ่มขึ้น และภูกลอยกลายเป็นสถานที่สำคัญ จัดงานนมัสการรอยพระพุทธรูปในวันขึ้น 7-8 ค่ำ เดือน 3 เป็นประจำทุกปีจนถึงปัจจุบัน”

เนื้อหาพระพุทธรูปมีอยู่ตามธรรมชาติ ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปถ้ำผาบัง วัดถ้ำผาบัง บ้านนาแก ตำบลผาบัง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดเลย (องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, 2563)

“ถ้ำผาบัง อยู่บริเวณเชิงเขาในบริเวณวัดถ้ำผาบัง พบรอยพระพุทธรูปขนาดใหญ่และแปลกกว่าทุกแห่ง คือรอยพระบาทประทับอยู่ที่ผนังถ้ำด้านบนเหนือศีรษะ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เคยมาจำพรรษา 2 ครั้ง คือในปี พ.ศ. 2454 และปี พ.ศ. 2461 พระอาจารย์เป็นผู้ชี้ว่าคือรอยพระพุทธรูป ปรากฏอยู่บนเพดานถ้ำบริเวณช่องผาลึกซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ ต้องเดินเข้าไปที่พระพุทธรูป แล้วกลับหลังเงยหน้ามองเพดานถ้ำ จึงจะเห็นรอยพระพุทธรูปอยู่สูงขึ้นไป รอยพระบาทมีขนาดยาว 100 เซนติเมตร กว้าง 50 เซนติเมตร แต่ลวดลายและรอยนิ้วพระบาทไม่ปรากฏชัดเจน กรมศิลปากรจดทะเบียนเป็นโบราณวัตถุสถาน พร้อมกับพระธาตุศรีสองรัก เมื่อปี พ.ศ. 2498 ทางอำเภอสว่างแดนดิน จัดให้มีงานฉลองเป็นประจำทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 หรือเดือน 4”

เนื้อหาพระพุทธรูปตามธรรมชาติ ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรูปน้ำทิพย์ 7 รอย

บ้านอุดมทรัพย์ ตำบลสร้างค้อ อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร (พระอาจารย์บุญมี เขมธมโม, 2563: สัมภาษณ์ อ้างถึงใน TraiThep Channal YouTube, 2563)

“พระพุทธรูปน้ำทิพย์ ตั้งอยู่บนภูพาน กึ่งกลางระหว่างจังหวัดสกลนครกับจังหวัดกาฬสินธุ์พอดี เพราะจากพระพุทธรูปนี้ไปกาฬสินธุ์และสกลนครระยะทาง 45 กิโลเมตรเท่ากันพอดี ค้นพบเมื่อ พ.ศ.2526 พระพุทธรูปจากฝั่งลาวมาปักกลด มีชาวบ้านภูพานทองมาอุปฐาก จึงชักชวนชาวบ้านมาขุดดินที่ปักกลดหลุมหินซึ่งเป็นธารน้ำไหล พบคล้ายรอยเท้าขนาดใหญ่เรียงกัน พระพุทธรูปบอกชาวบ้านว่า เป็นรอยพระบาทของพุทธเจ้า ให้ดูแลรักษาบูชากราบไหว้ให้ดี จากนั้นชาวบ้านก็เล่ากันปากต่อปาก จนกระทั่ง พ.ศ.2547 เมื่อพระอาจารย์บุญมี เดินทางธุดงค์มาถึงถ้ำมหา รอยพระพุทธรูป มาพบกับหลวงพ่อบุญมาอยู่ที่นี่ 4 เดือนแล้ว เมื่อรอยพระบาทก็กราบไหว้ด้วยความเคารพศรัทธา จึงนึกได้ว่า เคยฝันเห็นตั้งแต่ตอนเป็นเด็ก แล้วเอน้ำในรอยพระบาทมาประพรมที่หัวและใบหน้า ขอพักอาศัยปักกลด หลังจากปักกลดแล้วถึงได้รู้ว่าเป็นทางช้างเดิน อธิษฐานจิตถึงรอยพระบาททำให้พ้นอันตราย วันต่อมาเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาแจ้งว่าเป็นเขตอุทยานให้พระปักกลดไม่ได้ จึงเก็บบริวารเตรียมจะเดินทางต่อไป ช้างก็มาอีก หักกิ่งไม้ขวางทางไม่ยอมหยุด พระอาจารย์ที่มา กับพระอาจารย์บุญมี เอย์ขึ้นว่าถ้าช้างหยุด แสดงว่าอาจารย์บุญมีจะได้อยู่ต่อที่นี่ และช้างก็หยุดจริง ๆ ก็อธิษฐานอยู่ต่อ ยอมทำทุกอย่างจนได้มาสร้างพัฒนาที่นี่ ตั้งชื่อรอยพระบาทว่า พระพุทธรูปน้ำทิพย์ เนื่องจากมีโยมมาขอน้ำไปให้คนป่วยระยะสุดท้าย ได้ดื่มปรากฏว่าทุเลาขึ้น จึงเรียกว่าพระพุทธรูปน้ำทิพย์ มี 7 รอย เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ เพราะมีขนาดต่างกัน และมีน้ำไหลผ่านไม่เหือดแห้ง เป็นน้ำทิพย์เชื่อว่ามีพญานาคเฝ้ารักษา เพราะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ จากนั้นก็มีสาธุชนมาเอน้ำที่นี้ไปเป็นน้ำมนต์เรื่อยมา”

เนื้อหาพระพุทธรูปตามธรรมชาติ ตัวอย่างที่ 4 พระพุทธรูปกลางลำน้ำเซ

วัดป่าโนนสมบูรณ์ บ้านโนนสมบูรณ์ ตำบลหัวดอน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี (ทีนิวัธ ขาวสังคม, 2563: วันที่ 2 สิงหาคม 2563)

“เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2563 ผู้ใช้เฟซบุ๊ก Kasem Sanon ได้ออกมาเผยแพร่ภาพรอยพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นกลางแม่น้ำกลางลำน้ำเซบาย ซึ่งจะเห็นได้ในช่วงหน้าแล้งและจะมีการทำพิธีบูชาพระพุทธรูปประจำปี ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน โดยรอยพระพุทธรูปที่พบอยู่บนแผ่นหินที่มีความกว้าง 2 เมตร ยาว 4 เมตร โดยรอยพระพุทธรูปที่พบจะเห็นเป็นฝ่าเท้ามีนิ้วโป้งที่เห็นรูปลายหอยชัดเจนเป็นวงกลม ส่วนบริเวณถัดไปชาวบ้านได้พบเห็นแผ่นหินเป็นรูปมิตอิได้และมีผ้ำขนาดใหญ่ อนึ่งรอยพระพุทธรูปนี้ ถูกพบในจุดใต้ข้างสะพานข้ามลำน้ำลำเซบาย หลังน้ำแห้งขอด ตำบลหัวดอน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ข้ามไปเขต อำเภอม่วงสามสิบ นอกจากนี้เมื่อหลายสิบปีลำน้ำเซบายแห้งขอด ชาวบ้านในพื้นที่จะเจอเรือพายบรรทุกสินค้าขนาดใหญ่จมอยู่ในดินได้

พื้นน้ำ 2 ลำ ลำแรกอยู่ในวัดสวนตาล บ้านชีทวน อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี ลำที่ 2 อยู่ที่วัดบ้านเชียงเพ็ง อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร อีกด้วย”

เนื้อหาพระพุทธรูปตามธรรมชาติ ตัวอย่างที่ 5 พระพุทธรูป พุทธอุทยานเขา

ดานพระบาท ตำบลบุง อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสังขาร, 2559: ออนไลน์)

“พุทธอุทยานพระมงคลมิ่งเมืองตั้งอยู่บนเขาดาน หรือเขาดานพระบาท ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้กลางจังหวัดอำนาจเจริญ โดยมีลักษณะภูมิศาสตร์เป็นเนินสูงคล้ายภูเขาลูกเตี้ย มีลานหินธรรมชาติ (หินทรายแดง) กว้างเทลาด ทำให้เกิดพื้นที่ลานหินสลับกับป่าและทางน้ำอย่างกว้างขวาง ลักษณะภูมิศาสตร์นี้ทำให้เขาดานกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีรอยพระพุทธรูปธรรมชาติอยู่กลางลานหินบนเนินสูง จึงได้ชื่อว่าเขาดานพระบาท นอกจากนี้ยังพบแท่งหินธรรมชาติขนาดใหญ่ที่มีรูปทรงคล้ายหลักเสมา ครก ลูกนิมิต ฯลฯ ซึ่งถูกขุดจากหนองน้ำในบริเวณนั้นและนำมาประดิษฐานที่ลานใกล้กับพระมงคลมิ่งเมือง พระมงคลมิ่งเมืองถูกยกฐานองค์ให้สูงที่สุดในพื้นที่เนินสูงคล้ายสันเขา เพื่อเป็นศูนย์กลางของพุทธอุทยานและเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในจังหวัดอำนาจเจริญ

การพบหลักฐานวัตถุต่าง ๆ เช่น แท่งหินและกลุ่มหินศักดิ์สิทธิ์ที่มีขนาดใหญ่ในพื้นที่ดังกล่าว ช่วยเชื่อมโยงถึงความเชื่อและศรัทธาที่มีมาแต่เดิมเกี่ยวกับการมีเทวอารักษ์ที่ปกปักรักษาพื้นที่นี้มานาน จึงได้มีการสถาปนาแท่งหินเหล่านี้เป็นหลักเสมา (สีมา) ธรรมชาติและจัดพิธีกรรมเพื่ออัญเชิญมาประดิษฐานที่พุทธอุทยานพระมงคลมิ่งเมือง เพื่อแสดงเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองพุทธอุทยานพระมงคลมิ่งเมืองยังอนุรักษ์ป่าธรรมชาติซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายชนิด มีสภาพภูมิอากาศเย็นสบายตลอดทั้งปี โดยพื้นที่นี้ยังพบถ้ำต่าง ๆ และอาคารเรือนไม้ที่เป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์ นอกจากนี้ยังพบ “พระละฮาย” (พระพุทธรูปศิลปะท้องถิ่นจากหินทรายแดงจำนวน 2 องค์) ซึ่งถูกพบในหนองน้ำธรรมชาติระหว่างการปรับปรุงพื้นที่เพื่อพัฒนาเป็นอ่างเก็บน้ำสำหรับการเกษตรและสาธารณูปโภคของชาวเมืองในจังหวัดอำนาจเจริญ”

จากตัวอย่างเนื้อหาพระพุทธรูปตามธรรมชาติ สะท้อนความเชื่อที่ว่ารอยพระพุทธรูปปรากฏเองตามธรรมชาติ ไม่ได้สร้างขึ้นโดยมนุษย์ หรือรอยพระพุทธรูปที่เกิดจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ตัวอย่างเช่น รอยพระพุทธรูปที่วัดไทยเจริญซึ่งเกิดจากปาฏิหาริย์ตามความเชื่อของชาวบ้าน หรือรอยพระพุทธรูปในถ้ำผาบึงที่พระอาจารย์มั่นเคยชี้ให้เห็น และพระพุทธรูปน้ำทิพย์ที่มีน้ำไหลผ่านไม่เหือดแห้ง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีพญานาคคอยปกปักรักษา นอกจากนี้ยังมีรอยพระพุทธรูปกลางลำน้ำเซที่ชาวบ้านค้นพบ และพระพุทธรูปที่เขาดานพระบาทซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของจังหวัดอำนาจเจริญ รอยพระพุทธรูปเหล่านี้ล้วนได้รับการเคารพและบูชาโดยชาวบ้านในพื้นที่นั้น ๆ

3.3.3 เนื้อหาประชาชนและพระสาวกพบรอยพระพุทธรูป

เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประชาชนและพระสาวกพบรอยพระพุทธรูปในตำนาน มีความหมายถึงเหตุการณ์ที่มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปโดยบุคคลในท้องถิ่น หรือพระสาวกของพระพุทธเจ้า การค้นพบนี้มักถูกตีความว่าเป็นเหตุการณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงถึงการปรากฏตัวของพระพุทธเจ้าในพื้นที่นั้น แม้จะไม่ใช่ว่าการพบรอยด้วยพระองค์เอง แต่การพบรอยพระพุทธรูปนี้ยังคงเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นมงคลที่นำไปสู่การบูชาและการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเหล่านี้สะท้อนถึงความศรัทธาของชุมชนที่เห็นว่ารอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เนื้อหาประชาชนและพระสาวกพบรอยพระพุทธรูป ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธรูปคู่รัตนารถถวี่นาราม บ้านโพนสว่าง ตำบลนามะเขือ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (พระครูสิริพัฒนนิเทศก์, 2565: สัมภาษณ์)

“รอยพระพุทธรูปคู่ขนาดใหญ่สองรอยปรากฏบนพื้นหิน รอยแรกมีความยาว 49 ซม. และกว้าง 25 ซม. เป็นรอยเท้าด้านซ้าย ส่วนรอยที่สองมีความยาว 47 ซม. และกว้าง 25 ซม. ชาวบ้านได้สร้างศาลาคลุมรักษารอยพระพุทธรูปหลังจากมีโจรพยายามขโมยรอยดังกล่าว ซึ่งมีประตูเหล็กปิดเปิดอย่างดี การพบรอยนี้มีมาเกือบ 100 ปี ในพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านตั้งใจทำเป็นที่สาธารณะสำหรับสร้างที่พักสงฆ์ รอยพระพุทธรูปตั้งอยู่กลางเส้นทางระหว่างพระพุทธไสยาสน์ภูคาวและภูโป มีหลายฝ่ายสันนิษฐานเกี่ยวกับรอยนี้ บางคนเชื่อว่าเป็นรอยมนุษย์โบราณ แต่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าและถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีความเชื่อว่าจะเกิดเหตุการณ์อาถรรพ์กับผู้ที่ทำไม่เหมาะสมบริเวณนี้ เช่น เสียชีวิตอย่างกะทันหัน ชาวบ้านเห็นลำแสงสีทองในวันพระใหญ่ และยังมีการบนบานขอพร ขณะที่ผู้ที่ไม่หวังดีพยายามเคลื่อนย้ายรอยพระพุทธรูปก็ไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งทำให้อยู่พระพุทธรูปเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านกราบไหว้และเคารพอย่างต่อเนื่อง”

เนื้อหาประชาชนและพระสาวกพบรอยพระพุทธรูป ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปกลางทุ่ง บ้านโนนค้อ ตำบลโคกงาม อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น (พระมหาสนามชัย รตนกวี, 2565: สัมภาษณ์)

“พระบาทกลางทุ่งถูกค้นพบเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2553 โดยพระมหาสนามชัย รตนกวี ขณะเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจที่วัดอุบลภูมิมัฏฐานในเมืงนมารั พระมหาสนามชัยฝันเห็นรอยพระพุทธรูปทั้งซ้ายและขวาอยู่ห่างกันประมาณ 100 เมตร เมื่อกลับมาที่บ้านเกิดที่วัดโพธิ์สาริการาม เขาได้ไปหาก้อนหินเพื่อประดับพื้นที่และพบหินที่มีลักษณะคล้ายรอยเท้าซ้าย ต่อมา พบหินรูปร่างคล้ายใบเสมาใกล้เคียง พระมหาสนามชัยได้ตั้งจิตอธิฐานเพื่อขอให้เห็นความเป็นมาของหินเหล่านี้ และในฝันปรากฏว่าที่นั่นเคยเป็นป่า มีหินกระจายอยู่และมีช้างเผือกเฝ้าอยู่รอบๆ เมื่อเห็นความสำคัญของรอยพระบาท พระมหาสนามชัยจึงชักชวนชาวบ้านโนนค้ออัญเชิญรอยพระบาทมาประดิษฐานที่วัดโพธิ์สาริการามในวันที่ 4 มิถุนายน 2553 ซึ่งตรงกับวันแรม 7 ค่ำ เดือน 7”

**เนื้อหาประชาชนและพระสาวกพรอยพระพุทธบาท ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธบาทวัด
เขาสระหงส์** บ้านกเขาน้อย ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ (นงลักษณ์ สุวรรณพรรณ,
2557: ป้ายประชาสัมพันธ์)

“รอยพระพุทธบาทวัดสระหงส์ มีเรื่องเล่าว่า รอยพระพุทธบาทที่นี้เฒ่ากว่า 100 ปี
แล้ว เหตุที่พบเพราะว่า มีวันหนึ่งชาวบ้านเห็นหงส์สีทองบินมาอยู่บริเวณนั้น ชาวบ้านจึงตามมาค้นหา
ดู จึงพบรอยพระพุทธบาท และเรียกสระน้ำที่อยู่ใกล้กันว่า “สระหงส์”

**เนื้อหาประชาชนและพระสาวกพรอยพระพุทธบาท ตัวอย่างที่ 4 พระพุทธบาท
บ้านคับพวง** ตำบลน้ำก่ำ อำเภอธาดูปทุม จังหวัดนครพนม (กิ ธีระขันธ์และคณะ, 2562: สัมภาษณ์
อ้างอิงในผู้สื่อข่าวมติชนออนไลน์, 2562)

“พระพุทธบาทบ้านคับพวงเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่ที่มีนิ้วครบทั้งห้าฝังอยู่บนหินดาน ใกล้
กับถ้ำเสือในตำบลคับพวง ซึ่งเป็นสำนักสงฆ์ร้าง มีการค้นพบรอยพระพุทธบาทหลังจากพระมหาดานัย
จากวัดสมสะอาดได้ชี้ให้เห็นว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ในบริเวณนี้ ชาวบ้านจึงจัดพิธีบวงสรวงขอขมาลาโทษ
และหลังจากนั้นไม่นาน รอยพระพุทธบาทก็ปรากฏชัดเจน นอกจากนี้ยังมีรายงานว่ามียอยเท้าลักษณะ
คล้ายกันปรากฏในสวนยางใกล้เคียง แต่ถูกดินกลบไป ขณะที่ถ้ำได้ฐานพระประธานถูกปิดด้วยดิน
ทราย นายสมบิน อัคราตเล่าว่าตนเคยเล่นในถ้ำที่มีลักษณะเป็นห้องโถงใหญ่ มีหนองน้ำและปลาชุก
ชุม ปัจจุบันมีน้ำหยดจากปากถ้ำ “น้ำลายเจ้าพ่อถ้ำเสือ” และเชื่อว่ามีสรรพคุณบำบัดอาการเจ็บปวด
ในพิธีบวงสรวงชาวบ้านยังพบสิ่งมหัศจรรย์คล้ายพญานาคบนเปลือกไม้ประดู่ ทำให้มีผู้ถูกลอตเตอรี่
หลายคนในงวดที่ผ่านมา และมีข่าวเกี่ยวกับการถูกหอยในประเทศลาวและเวียดนามอีกด้วย”

**เนื้อหาประชาชนและพระสาวกพรอยพระพุทธบาท ตัวอย่างที่ 5 พระพุทธบาทวัด
บ้านนาทามวนาวาส** บ้านนาทาม ตำบลป่าไร่ อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร (ประวัติพระเกจิ,
2563)

“หลวงปู่ลือ ปุณฺณโณ หรือพระครูคัมภีร์ภาวนาจารย์ ได้เกิดนิมิตเห็นว่าตนเคยเป็นฤๅษีอยู่
ที่ภู่น้อยในอดีตชาติ โดยที่ภู่น้อยยังมีรอยเท้าของท่านที่อธิษฐานฤทธิ์ปรากฏบนก้อนหิน 2 รอย
ชาวบ้านนาทามได้มานิมนต์ให้ท่านจำพรรษาที่ภู่น้อย และต่อมาได้ตั้งวัดขึ้นชื่อว่า วัดบ้านนาทาม
วนาวาส ในปี พ.ศ. 2482 หลังจากจำพรรษา 1 ปี ท่านได้ออกธุดงค์ต่อไปยังบ้านน้ำก่ำ อำเภอธาดู
พนม จังหวัดนครพนม และร่วมกับพระอาจารย์อุ่น ธมฺมธโร และคณะธุดงค์ไปยังจังหวัดอุดรธานี พัก
ที่วัดพระพุทธบาทบัวบก ก่อนธุดงค์ต่อไปยังสถานที่ต่าง ๆ” จากประวัติไม่ได้กล่าวถึงรอยพระพุทธ
บาท แต่กล่าวถึงรอยเท้าที่พระสงฆ์ท่านนิมิตเห็นว่าเป็นรอยเท้าของท่านในอดีตชาติที่เคยเกิดเป็นฤๅษี
แสดงให้เห็นความเชื่อที่มีปฏิสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงนำมาเป็นข้อมูลด้วย

เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการค้นพบรอยพระพุทธบาทโดยประชาชนและพระสาวกใน
ตำนานสะท้อนถึงความศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อที่มีต่อรอยพระพุทธบาทในแต่ละพื้นที่ ซึ่งมักถูกตีความ

ว่าเป็นการแสดงถึงการปรากฏตัวของพระพุทธเจ้า แม้จะไม่ใช่การประทับรอยด้วยพระองค์เอง แต่ก็ยังถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความมงคล รอยพระพุทธบาทที่วัดนารณฤทธิ์นาราม จังหวัดกาฬสินธุ์ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์และมีการบูชาด้วยความเคารพอย่างสูง หรือรอยพระพุทธบาทที่บ้านโนนค้อ จังหวัดขอนแก่น ที่ค้นพบตามความฝันของพระมหาสมณชัย และยังพบรอยพระพุทธบาทอีกหลายแห่ง เช่น วัดเขาสระหงส์ จังหวัดชัยภูมิ บ้านคัปปวง จังหวัดนครพนม และวัดป่านาทมวนาวาส จังหวัดมุกดาหาร ล้วนมีเรื่องราวความเชื่อและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธบาทที่สะท้อนถึงความศรัทธาและปฏิสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นต่าง ๆ

3.3.4 เนื้อหาพระพุทธบาทจำลอง

เนื้อหาพระพุทธบาทจำลอง หมายถึง การสร้างรอยพระพุทธบาทที่ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์เพื่อจำลองรอยเท้าของพระพุทธเจ้า วัตถุประสงค์หลักเพื่อให้ผู้คนได้สักการบูชา เป็นสัญลักษณ์ของการระลึกถึงพระพุทธเจ้าและการเชื่อมโยงถึงคำสอนในพระพุทธศาสนา ในอีสาน การสร้างพระพุทธบาทจำลองมักพบในวัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การบูชาพระพุทธบาทจำลองมีความหมายทางศาสนาที่ลึกซึ้งเพราะสื่อถึงความเคารพในพระพุทธคุณและความหมายแห่งความเป็นสิริมงคล ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เนื้อหาพระพุทธบาทจำลอง ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธบาทภูโนรมย์ บ้านเขามโนรมย์

ตำบลนาสีนวน อำเภอเมืองมุกดาหาร จังหวัดมุกดาหาร (แสงเพชร สุพร, 2542: 3789-3790)

“พระพุทธบาทภูโนรมย์ เป็นรอยพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นอุทิศพระพุทธเจ้า หลักฐานในการก่อสร้างวัดรอยพระพุทธบาทภูโนรมย์เป็นแผ่นศิลา ได้กล่าวถึงวัน เดือน ปีที่ก่อสร้างว่า คนของท่านขุนศาลาและพระอาจารย์บุญ นันทโร เจ้าอาวาสวัดชะโนด และผู้ก่อสร้างวัดลัญจิกวัน เมืองพาลูกการภูมิ เป็นผู้ก่อสร้างจากนั้นได้ปล่อยให้เป็นที่สำหรับการจำพรรษาของพระสายกรรมฐาน โดยใช้เป็นสถานที่ดังกล่าวในการปฏิบัติธรรม ซึ่งมีพระภิกษุหลายรูปที่เคยุดงค์มายังบริเวณดังกล่าว โดยเมื่อแรกนั้น ได้สร้างพระธาตุรูปทรงแปดเหลี่ยมหนึ่งองค์ เรียกว่าพระธาตุภูโนรมย์ มีแอวขันเป็นฐานหักเชิงเป็นรูป 8 เหลี่ยม เรือนธาตุประมาณ 2.50 เมตร เป็นรูปทรงปรีแบ่งเป็น 3 ตอน คือเป็นลักษณะปริศนาธรรมตามความหมายฐานแรกเป็นนรกภูมิ ส่วนฐานที่สองเป็นโลกภูมิซึ่งมีมาก และสุดท้ายเป็นสวรรค์ภูมิ ความสูง 4.50 เมตร พร้อมทั้งมีการสร้างรอยพระพุทธบาทจำลองเป็นรอยพระพุทธบาทขนาดเล็ก ที่สร้างขึ้นจากหินทรายที่มีความกว้าง 80 เซนติเมตรความยาว 1.80 เมตร สร้างเป็นลักษณะลอยตัวสูงขึ้นจากพื้นประมาณ 90 เซนติเมตร ตรงกับพระธาตุห่างไปทางทิศเหนือเฉียงทางตะวันตก ซึ่งสร้างโดยพระอาจารย์บุญ นันทโร พร้อมกับสร้างพระอังคารเพ็ญ เป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก สร้างพร้อมพระพุทธบาทเพื่อให้ครอบองค์สาม คือ พระธาตุ พระพุทธรูปและรอยพระพุทธบาท ตามความเชื่อของผู้สร้าง และสร้างกุฏิสำหรับพระสงฆ์อีกหลังหนึ่งซึ่งมีพระสงฆ์ใช้เป็นเสนาสนะเรื่อยมาบางครั้งก็ปล่อยให้รกร้าง แต่ทุกปีชาวเมืองมุกดาหารจะขึ้นไปบูรณะทาสี และทำ

ความสะอาดมาโดยตลอด ในการบูรณะซ่อมแซม เมื่อปีพุทธศักราช 2525 ในครั้งที่อำเภอมุกดาหาร ขึ้นกับจังหวัดนครพนม เจ้าคณะอำเภอมุกดาหาร เห็นว่าวัดดังกล่าวเป็นวัดร้างเห็นควรยกให้เป็นวัดที่มีพระภิกษุจำวัดอยู่จึงได้มอบหมายให้รองเจ้าคณะอำเภอ พระครูอุดมธรรมรักษ์(หลวงตายอด) ได้มีการบูรณะบำรุงรักษาและป้องกันการทำลายโบราณสถานดังกล่าว ซึ่งได้รับความร่วมมือกับประชาชนชาวมุกดาหารเป็นอย่างดี”

เนื้อหาพระพุทธรูปจำลอง ตัวอย่างที่ 2 พระพุทธรูปวัดศรีธรรมาราม บ้านสิงห์ท่า ตำบลในเมือง อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร (พุทธศิลป์อีสาน, 2556: ออนไลน์)

“รอยพระพุทธรูป หรือพระพุทธรูปจำลองชัยชนะสงคราม หรือพระบาทช้างขวา จำลองทำจากศิลาทรายจากกริมน้ำทวน สร้างสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดย อุปฮาด เจ้าแพง เมืองยศสุนทร สมัยนั้นรอยพระพุทธรูปจำลองชัยชนะสงครามหรือรอยพระบาทช้างขวา เจ้าอุปฮาด แพง มีศรัทธาสร้างไว้ประดิษฐาน ณ วัดใต้ศรีมงคล ต่อมาวัดใต้ร้าง เจ้าอุปฮาดจึงได้ทำสถูปแบบเจดีย์ 9 ยอด บนฐานเดิมปรากฏแผ่นโลหะสมัยขอมโบราณแล้วนำรอยพระพุทธรูป มาไว้ในสถูปใหม่นี้ และเมื่อแม่ทัพและทหารเมืองยศสุนทรจะออกรบครั้งใดจะมาทำพิธีบูชาก่อนทุกครั้ง จึงได้ชัยชนะทุกครั้ง จึงได้นามว่า “รอยพระพุทธรูปชัยชนะสงคราม” ต่อมาสำนักสงฆ์ทุ่งสว่างชัยภูมิ ได้สร้างลงอีกชาวบ้านเมืองและกรรมการเมือง เห็นพร้อมอัญเชิญมาประดิษฐาน ณ วัดศรีธรรมาราม ปัจจุบัน และสร้างหอศาลาและพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองปางมารวิชัย ครอบไว้”

เนื้อหาพระพุทธรูปจำลอง ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธรูปพุทธอุทยานวัดเขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์ (อเมซิ่งไทยแลนด์, 2566: วันที่ 22 มกราคม 2566)

“พระพุทธรูปวัดเขาศาลาเป็นพุทธอุทยานแห่งแรกของไทย มีเนื้อที่ 10,865 ไร่ ได้รับอนุญาตจากกรมป่าไม้ผ่านกรมการศาสนาให้วัดเป็นผู้ดูแล เพื่อจัดสร้างโครงการพุทธอุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ(ในรัชกาลที่ 9) ตามพระราชเสาวนีย์เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จมาเยี่ยมเยือนราษฎรในพื้นที่เมื่อ วันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.2536 ทรงรับสั่งให้ราษฎรช่วยกันรักษาป่าและสัตว์ป่าไว้เพื่อเป็นสมบัติของชาติและอนุชนรุ่นหลัง ต่อมาได้มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปบนแผ่นหินขนาดใหญ่ยาว 4 เมตรสูง 3 เมตรอยู่ภายในป่าแยกจากถนนลึกเข้าไปประมาณ 400 เมตร เชื่อกันว่ามีมาตั้งแต่ 1,500 ปีมาแล้ว ซึ่งรอยพระพุทธรูปที่พบนี้เป็นพระบาทช้างขวา ยาว 6.2 เมตร สันพระบาทกว้าง 0.7 เมตร ปลาย พระบาทกว้าง 1.5 เมตร องค์พระบาทถูกแกะสลักลึกลงไป 0.2 เมตร ขนาดนิ้วพระบาทแทบจะเท่ากัน มีลายกันหอยประดับทั้งส่วนปลายนิ้วและข้อนิ้ว ลายบนฝ่าพระบาททั้งหมดอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมเส้นนูนล้วนเป็นรูปสัตว์และพันธุ์พฤกษาซึ่งลวดลายบางอย่างมีความเก่าแก่ร่วมสมัยกับลายเขมรในช่วงพุทธ ศตวรรษที่ 17-19 นอกจากนี้ภายในวัดยังมีพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุจุดชมทิวทัศน์คือผานางคอยซึ่งบริเวณนี้มีรูปหล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เช่น หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และพระพุทธรูปมีสยามบุรีพิทักษ์เป็นพระพุทธรูปปางนาครค

ขนาดใหญ่สี่ทองอร่าม หน้าตักกว้าง 9 เมตรเป็นต้น และจากจุดชมทิวทัศน์ สามารถมองเห็นอ่างเก็บน้ำบ้านจรัสและทิวเขาพนมดงรักซึ่งเป็นแนวเขตชายแดนไทย-กัมพูชา”

เนื้อหาพระพุทธรูปจำลอง ตัวอย่างที่ 4 พระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง ถนนหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี พบ 2 สำนวน ดังนี้

พระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง สำนวนที่ 1 (สมศรี ชัยวนิชยา และปรกรณ์ ปุกหุด, 2563)

“พระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมืองสร้างขึ้นในสมัยพระอริยวงศาจารย์ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสราวปี พ.ศ. 2330 (หรือบางแหล่งอ้างว่าปี พ.ศ. 2395) โดยญาคุชังเป็นผู้ก่อสร้างเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองจากวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร รอยพระพุทธรูปมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 65 เซนติเมตร ยาว 1.65 เมตร การจัดลอยดลายนมกลในผังจักรวาลมิติไม่ครบ 108 ประการ และมีลอยดลายนเพิ่มเติม เช่น นกหัสดีลิงค์ สุกกร และค่างคาว อาคารพระอุโบสถหรือ “สิม” ของวัดมีสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ล้านช้าง และอยุธยาตอนปลาย เป็นอาคาร 3 ห้อง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก จากการสำรวจพบว่าเคยมีใบเสมาปรากฏอยู่ แต่เหลือเพียงใบเดียวที่ฐานอุโบสถด้านตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันใบเสมานั้นได้ผุพังไปแล้ว ลักษณะเด่นของวัดนี้รวมถึงระเบียงด้านหน้าและราวบันไดที่เป็นรูปพญานาคขี้อระขี โครงหลังคาของหอพระพุทธรูปเป็นศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ผสมอีสาน ส่วนหน้าบันจำหลักไม้ปิดทองเป็นรูปพระอินทร์บนช้างเอราวัณ มีเสาแกะสลักลอยดอกไม้อันและคันทวยรูปเทพพนม

เมื่อครั้งสมัยพระครูวิโรจน์รัตโนบล (รอด นนตโร) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ได้เกิดรอยแตกร้าวขนาดใหญ่บริเวณฝาผนังด้านทิศตะวันตกของหอพระพุทธรูป คาดว่าอาจมีสาเหตุมาจากแรงสั่นสะเทือนจากการจุดพลุดอกไม้ไฟในงานพิธีต่าง ๆ ในบริเวณสนามทุ่งศรีเมือง จึงได้มีการซ่อมแซมรอยร้าวดังกล่าว พร้อมกับก่อสร้างเพิ่มเติมให้ผนังของหอพระพุทธรูปทั้งหมดมีความหนา มากกว่าเดิมประมาณ 1 เมตร และได้ทำการเปลี่ยนจากการมุงหลังคาด้วยไม้เกล็ดเป็นสังกะสีแทน ลายรดน้ำที่ปรากฏบนบานหน้าต่างของหอพระพุทธรูปก็ถูกวาดขึ้นเวลาเดียวกันกับการซ่อมแซมในครั้งนี้ด้วย นอกจากนี้ยังมีการสร้างกำแพงรอบหอพระพุทธรูปเพิ่มขึ้นอีก 1 ชั้น หอพระพุทธรูป วัดทุ่งศรีเมือง ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ โดยกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 112 ตอนที่ 59 ง. เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2538”

พระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง สำนวนที่ 2 (ธนภัทร์ ลิ้มหัตถ์สนัญกุล, 2562: ออนไลน์)

“ความเป็นมาวัดทุ่งศรีเมือง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยพระพรหมราชวงศา (กุทอง) เจ้าเมืองอุบลราชธานีในขณะนั้น พระอริยวงศาจารย์ ญาณวิมล หรือพระอริยวงศ์ (ส่วย) เจ้าคณะเมืองอุบลราชธานีในเวลานั้น จำพรรษาอยู่ที่วัดมณีวนาราม (วัดป่าน้อย) ซึ่งอยู่ใกล้กับทุ่งชายเมืองหรือทุ่งศรีเมือง ในเวลากลางคืน ท่านมักจะไปนั่งวิปัสสนาที่ริมทุ่งนี้ ต่อมาจึงสร้างหอพระพุทธรูปขึ้นบริเวณที่ท่านนั่งวิปัสสนา แต่เนื่องจากพื้นที่ลุ่มต่ำจึงมีการขุดดินจากบริเวณทิศเหนือและทิศ

ตะวันตกเพื่อถมพื้นที่ ซึ่งจุดขุดดินนั้นกลายเป็นสระน้ำ ปัจจุบันเหลือเพียงสระทางทิศเหนือซึ่งเป็นที่ตั้งของหอไตร หอไตรนี้สร้างโดยญาคูขำ (สมณศักดิ์ของภิกษุในสมัยนั้น) เดิมที หอพระพุทธรบาทและหอไตรเป็นส่วนหนึ่งของวัดมณีวนาราม แต่ภายหลังถูกแยกออกมาเป็นวัดทุ่งศรีเมือง เนื่องจากตั้งอยู่ริมทุ่งชายเมือง

หอพระพุทธรบาทของวัดทุ่งศรีเมืองถือเป็นอาคารที่สำคัญที่สุดในวัด และสร้างขึ้นในช่วงต้นรัชกาลที่ 4 อาคารนี้เป็นอาคารแรกในภาคอีสานนอกพื้นที่โคราชที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมภาคกลางอย่างชัดเจน ตัวอาคารมีผนังสูง เครื่องลายทอง และตกแต่งด้วยซ้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง ซึ่งต่างจากสืบบบอีสานดั้งเดิมในยุคนั้น การสร้างหอพระพุทธรบาทและรอยพระพุทธรบาทจำลองในวัดนี้เป็นวัฒนธรรมใหม่ที่พระอริยวงศ์ได้นำมาจากกรุงเทพฯ ซึ่งถือเป็นสิ่งใหม่ในอุบลราชธานี โดยมีการจัดเทศกาลปิดทองรอยพระพุทธรบาทในช่วงวันเพ็ญเดือน 3 เช่นเดียวกับวัดพระพุทธรบาทที่จังหวัดสระบุรี และการถมพื้นที่ให้หอพระพุทธรบาทสูงกว่าระดับพื้นวัดนั้น นอกจากจะเป็นการป้องกันน้ำท่วมแล้ว ยังเป็นความพยายามทำให้รอยพระพุทธรบาทภายในหอเหมือนประดิษฐานอยู่บนเนินเขา ซึ่งเป็นลักษณะที่สอดคล้องกับรอยพระพุทธรบาทที่สระบุรี

รอยพระพุทธรบาทนี้ตามประวัติกล่าวนำมาจากวัดสระเกศ โดยลายมณฑลข้างในไม่ได้อยู่ในตารางทั้งหมด บางลาย เช่น นกหัสดีลิงค์ ซึ่งไม่มีในรอยพระพุทธรบาทที่ทำในกรุงเทพฯ ดังนั้น จึงมีความเป็นเอกลักษณ์ในจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนพระประธานนั้นมีนามว่า พระเจ้าใหญ่องค์เงิน สร้างจากเงินฮาง คือเงินตราที่มีรูปทรงยาว ตราทองถิ่นของภาคอีสานในสมัยโบราณ อีกความโดดเด่นคือเสาทั้งสี่ต้นที่ปักอยู่ภายในหอพระพุทธรบาท จะตั้งอยู่ห่างจากผนังพอสมควร เป็นเสาไม้ มีหน้าที่ค้ำยันซ้อฟ้าซัดที่สำคัญ เสาเหล่านี้ไม่ใช่ของที่มีมาแต่เดิม แต่เป็นสิ่งที่ พระครูวิโรจนาธิบดี (รอด นนตรี) ต่อเติมขึ้นเมื่อครั้งท่านเป็นเจ้าอาวาส ทำให้เกิดพื้นที่พิเศษขึ้นภายในอาคาร คล้ายแยกตัวเองออกจากส่วนอื่นๆ ของอาคาร ถูกใช้งานในฐานะอุโบสถของวัดจนถึงปัจจุบัน ด้วยการสร้างใบเสมาขึ้นมาล้อมตัวอาคารในเวลาเดียวกัน”

เนื้อหาพระพุทธรบาทจำลอง มีความสำคัญทั้งในด้านศิลปะและศาสนา โดยมักสร้างขึ้นเพื่อให้ผู้คนได้สักการะและระลึกถึงพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระพุทธรบาทกนิษฐาในจังหวัดมุกดาหาร ซึ่งสร้างเป็นรอยพระพุทธรบาทจำลองจากหินทราย พร้อมกับพระธาตุและพระพุทธรูปขนาดเล็ก; พระพุทธรบาทวัดศรีธรรมารามในจังหวัดยโสธรที่สร้างขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์และใช้ในพิธีกรรมชยันชะสงคราม; พระพุทธรบาทพุทธอุทยานวัดเขาสาลาในจังหวัดสุรินทร์ที่พบรอยพระพุทธรบาทบนแผ่นหินขนาดใหญ่ในพุทธอุทยานแห่งแรกของประเทศไทย และพระพุทธรบาทวัดทุ่งศรีเมืองในจังหวัดอุบลราชธานีที่สร้างขึ้นในสมัยพระอริยวงศาจารย์ มีการผสมผสานสถาปัตยกรรมจากหลายยุค และการซ่อมแซมที่รักษาความสำคัญของรอยพระพุทธรบาทนี้ให้คงอยู่

ในบทที่ 3 นี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระพุทธรบาทในภาคอีสาน โดยเริ่มต้นจากการอธิบายบริบทของพื้นที่ศึกษาซึ่งประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างตำนานและความเชื่อในภูมิภาคนี้ ทั้งในด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ประชากร และวัฒนธรรมศาสนา

พื้นที่ศึกษา พบว่า ภูมิภาคอีสานมีประวัติศาสตร์และภูมิประเทศที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ การตั้งถิ่นฐานของชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอีสานล้วนมีความสัมพันธ์กับความเชื่อและศาสนาพุทธอย่างลึกซึ้ง ซึ่งส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคดีตำนานพระพุทธรบาทหลากหลายรูปแบบ ทั้งมุขปาฐะ ลายลักษณ์ รวมถึงในรูปแบบสื่อใหม่ ๆ เช่น อิเล็กทรอนิกส์และออนไลน์

ประเภทของตำนานพระพุทธรบาท พบว่า ตำนานเหล่านี้สามารถแบ่งออกเป็นหลายประเภท ได้แก่ ตำนานที่สืบทอดด้วยมุขปาฐะซึ่งถูกถ่ายทอดผ่านปากเปล่า, ตำนานที่บันทึกไว้ในเอกสารหรือคัมภีร์, และตำนานที่ถูกปรับเปลี่ยนและนำเสนอในสื่ออิเล็กทรอนิกส์และออนไลน์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของเรื่องเล่าต่อเทคโนโลยีและสื่อใหม่ ๆ ในปัจจุบัน

เนื้อหาของตำนานพระพุทธรบาท พบว่า ตำนานพระพุทธรบาทในอีสานมีความหลากหลายในแง่เนื้อหา ตั้งแต่เรื่องราวพระพุทธรบาทที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เรื่องราวการประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า การค้นพบรอยพระพุทธรบาทโดยประชาชนและพระสาวก จนถึงเรื่องราวพระพุทธรบาทจำลอง ซึ่งแต่ละเรื่องมีการแสดงออกถึงความศรัทธาในพุทธศาสนาและความสำคัญของพื้นที่ที่พบรอยพระพุทธรบาทเหล่านั้น

จากการศึกษาในบทนี้สามารถสรุปได้ว่า ตำนานพระพุทธรบาทในอีสานเป็นองค์ประกอบที่สะท้อนถึงความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความหลากหลายและเชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น ขณะเดียวกันยังแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาของเรื่องเล่าผ่านการเปลี่ยนแปลงของสื่อและเทคโนโลยีที่สังคมยอมรับ

บทที่ 4

ลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

บทนี้เป็นการศึกษาลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน ผู้วิจัยจะวิเคราะห์จากโครงสร้างและเนื้อหาตำนานพระพุทธรบาทอีสานสำนวนต่าง ๆ ของแต่ละพื้นที่จังหวัดภาคอีสาน ทั้งนี้เพื่อจะพิจารณาเหตุการณ์ต่าง ๆ ของตำนาน ว่ามีส่วนประกอบอย่างไร มีการผูกเรื่องหรือการจัดวางลำดับความเชื่อมโยงอย่างไร โดยอาศัยทฤษฎีทางคติชนวิทยามาเป็นกรอบในการพิจารณาตีความตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

นักโครงสร้างนิยมมักจะมองนิทานหรือตำนานแต่ละประเภท (genre) ในฐานะข้อมูลคติชนของแต่ละสังคมว่า มีโครงสร้างที่วางอยู่บนแกนอันเดียวกัน นิทานหรือตำนานเรื่องต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมนั้นแท้ที่จริงเป็น variation ของกันและกัน ทำให้เห็นความแตกต่างหรือความผิดเพี้ยนของตำนานหรือนิทานนั้น (Propp, 1975; Levi Strauss, 1978) และถ้าจะพิจารณาโครงสร้างของตำนานพระพุทธรบาทอีสานที่รวบรวมมาได้ โดยอาศัยแนวคิดของนักโครงสร้างนิยม ในการวิเคราะห์เนื้อเรื่องของตำนานแล้ว จะสามารถหารูปแบบโครงสร้างของตำนานได้หรือไม่ว่า ตำนานจะเริ่มต้นอย่างไร และดำเนินเรื่องไปจบลงอย่างไร

การวิเคราะห์เนื้อหาของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน จึงเป็นการวิเคราะห์ให้เห็นว่าตำนานเป็นเสมือน “ภาษา” ของมนุษย์ที่ใช้ติดต่อสื่อสารกัน ซึ่งจะมีไวยากรณ์ที่แสดงถึงองค์ประกอบ (element) แต่ละส่วนที่มนุษย์ต้องการถ่ายทอด ทั้งนี้ผู้วิจัยจะได้นำแนวความคิดของนักวิชาการสำนักโครงสร้างนิยม คือ โคลด เลวี-สเตรส และ วลาดิมีร์ พรอพพ์ มาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรบาทอีสาน ตามลำดับขั้นตอนการวิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาในงานของปฐม หงษ์สุวรรณ (2542: 98-103) โดยเริ่มจากวิธีการศึกษาวิเคราะห์โครงสร้าง การจำแนกเหตุการณ์ของเรื่องและอนุภาค เป็นการวิเคราะห์ให้เห็นลักษณะเด่นด้านโครงสร้างและแบบเรื่อง วิธีการนี้จะสามารถแสดงดัชนีการจำแนกเหตุการณ์และอนุภาคในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน อันจะเป็นการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านอนุภาคและบทบาทในส่วนเนื้อหาได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์เพื่อให้เห็นลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรบาทอีสานด้านต่าง ๆ ดังนี้

- 4.1 ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน
- 4.2 ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน
- 4.3 ลักษณะเด่นด้านอนุภาคของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน
- 4.4 ลักษณะเด่นด้านบทบาทของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

4.1 ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

ทฤษฎีโครงสร้างตำนาน (Structural Theory of Myth) เป็นทฤษฎีที่พัฒนาโดยโคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Lévi-Strauss) นักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศส โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่าตำนานทุกเรื่องไม่ว่าจะมาจากวัฒนธรรมใดมีโครงสร้างพื้นฐานที่คล้ายคลึงกัน เลวี-สเตราส์ (Lévi-Strauss, Claude: 1963) ได้เสนอว่าตำนานสามารถถูกวิเคราะห์ได้ด้วยการแยกแยะองค์ประกอบต่าง ๆ ของเรื่องราวออกมาเป็นหน่วยย่อย ๆ (mythemes) และสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยย่อยเหล่านั้นเพื่อค้นหาความหมายที่ลึกซึ้งของตำนาน หน่วยย่อย (mytheme) คือองค์ประกอบเล็ก ๆ ที่ประกอบกันเป็นตำนานแต่ละเรื่อง โดยหน่วยย่อยเหล่านี้สามารถถูกจัดกลุ่มและจัดเรียงใหม่ได้

ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีลักษณะเด่นด้านโครงสร้างที่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ด้วยทฤษฎีโครงสร้างตำนาน เช่น การเดินทางของพระพุทธรูป เป็นหน่วยย่อย (mytheme) ในตำนานพระพุทธรูปอีสานหลายเรื่อง เล่าถึงการเดินทางของพระพุทธรูปไปยังสถานที่ต่าง ๆ ในภูมิภาคอีสาน ซึ่งเป็นหน่วยย่อยที่แสดงถึงการเผยแผ่ศาสนา เป็นต้น การวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปอีสานด้วยทฤษฎีโครงสร้างตำนานจึงช่วยให้เข้าใจลักษณะเด่นด้านโครงสร้างและความหมายที่ลึกซึ้งของตำนานเหล่านี้

4.1.1 วิธีการศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

การวิเคราะห์โครงสร้าง เป็นการนำเนื้อหาตำนานมาแยกเป็นเหตุการณ์สำคัญ ๆ ตอนต่าง ๆ โดยพิจารณาว่าเหตุการณ์ใดสำคัญเป็นหลัก หรือสำคัญเป็นรอง ตำนานมีส่วนประกอบต่าง ๆ อย่างไรบ้าง หรือส่วนประกอบเหล่านั้น มีการจัดวางลำดับและมีการเชื่อมโยงกันอย่างไร ตามที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2542: 98) ได้อธิบายว่า การวิเคราะห์โครงสร้างของตำนาน หมายถึงการศึกษาความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ ของเนื้อหาตำนานเรื่องนั้น ๆ

ในการวิเคราะห์โครงสร้างตำนานพระพุทธรูปอีสาน ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดทฤษฎีของวลาดิมีร์ พรอพพ์ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์โครงสร้างตามแนวนอนหรือที่เรียกว่า “syntagmatic structural analysis” (พิชญานิ เชิงศิริ, 2542: 23) และทฤษฎีของโคลด เลวี-สเตราส์ ซึ่งเป็นความสนใจในรายละเอียดของตำนานหรือนิทานที่ต่างกันในแต่ละแนวตั้ง หรือ “paradigmatic structural analysis” (ศิริพร ณ ถลาง, 2544: 1-2) มาปรับใช้ในงานวิจัยเล่มนี้ แต่ในขณะเดียวกันผู้วิจัยก็ยังจำเป็นที่จะต้องอาศัยทฤษฎีทางคติชนอื่น ๆ มาใช้ในการวิเคราะห์โครงสร้างนี้ ตามความเหมาะสมเพื่อให้เห็นแนวคิดหรือคติความเชื่อเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับตำนานความเป็นมา อย่างเช่นตำนานพระพุทธรูปอีสานให้ดียิ่งขึ้น และจำเป็นจะต้องวิเคราะห์เปรียบเทียบกับเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปในภูมิภาคอื่น นอกจากภาคอีสาน

ขั้นตอนแรกในการวิเคราะห์โครงสร้างของตำนาน ผู้วิจัยจะจำแนกเหตุการณ์ (traits) ของเรื่อง ซึ่งจะทำให้สามารถแยกแยะอนุภาค (motif) ย่อย ๆ ของเรื่องต่อไปได้ อันจะช่วยในการจัดแบบเรื่อง (type) และนำไปสู่ผลสรุปเพื่อหาโครงสร้าง (syntax) ของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

4.1.2 การจำแนกเหตุการณ์ของเรื่องและอนุภาคในตำนานพระพุทธรูปอีสาน

ผู้วิจัยจะได้จำแนกเหตุการณ์หลัก ๆ และอนุภาคย่อย ๆ ที่พบในตำนานพระพุทธรูปอีสานสำนวนต่าง ๆ จะแทนค่าเหตุการณ์และอนุภาคด้วยตัวอักษรภาษาอังกฤษ A – I ทั้งนี้เพื่อความสะดวกต่อการเปรียบเทียบรายละเอียดโครงสร้างในสำนวนต่าง ๆ

ตอนเริ่มเรื่อง กล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า ซึ่งในตำนานถือว่าเป็นตัวละครเอก การเสด็จมาของพระพุทธเจ้า ส่วนรายละเอียดของลักษณะการเสด็จมา เล่าไว้มีทั้งเหมือนกันและต่างกันตามปรากฏในตำนานสำนวนต่าง ๆ เช่น จุดประสงค์ของการเสด็จมา เป็นต้น เมื่อเสด็จมาแล้วได้พบกับตัวอื่น กล่าวคือการพบกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับมนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ อันก่อให้เกิดเหตุการณ์หลักต่อไป เหตุการณ์ตอนเริ่มเรื่อง แบ่งเป็น 2 อนุภาค ดังนี้

A: การเดินทางของตัวละครเอก

B: การพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น

เหตุการณ์หลัก แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละคร ระหว่างพระพุทธเจ้าในฐานะตัวละครเอก และตัวละครอื่นที่ได้พบปะหะสังสรรค์กัน คือพฤติกรรมการต่อสู้ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า สำหรับพระพุทธเจ้าคือการสั่งสอน อันเป็นลักษณะของการขัดแย้ง และพฤติกรรมการสงเคราะห์ หรือการช่วยเหลือ ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “โปรด” หมายถึงการช่วยทำให้พ้นจากความทุกข์ร้อนทั้งกายและใจ แต่ถึงอย่างไรก็รวมเป็นลักษณะของการขัดแย้ง เพราะยังไม่เกิดผลที่จะนำไปสู่การยอมรับ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นต่อไป เหตุการณ์หลัก จึงแบ่งเป็น 2 อนุภาค ดังนี้

C: การขัดแย้ง

D: การยอมรับ

เหตุการณ์ต่อเนื่อง เป็นช่วงสำคัญของเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูป ตามคำขอหลังจากที่มีการยอมรับ ตามพุทธประเพณีที่พระพุทธเจ้าในอดีตได้เสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปไว้ ณ สถานที่แห่งนั้น หรือตามพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าเอง จากนั้นโปรดให้มีการรักษารอยพระพุทธรูป และทรงมีการพยากรณ์หรือทำนายเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เหตุการณ์ต่อเนื่อง แบ่งได้ 2 อนุภาค ดังนี้

E: การรักษารอยพระพุทธรูป

F: การพยากรณ์

ตอนจบเรื่อง เป็นเหตุการณ์ที่เป็นเรื่องเล่าทำยำนาน ซึ่งเล่าโดยผู้คนในสมัยหลังที่เคยอยู่อาศัยหรือมีความเกี่ยวพันในสถานที่แห่งนั้น ๆ เล่าถึงเหตุอัศจรรย์ก่อนและหลังการค้นพบรอยพระพุทธรูปจนเป็นที่รู้จักของผู้คน รวมถึงเรื่องเล่าอื่นที่เชื่อมโยงกับรอยพระพุทธรูป ณ แห่งนั้น ๆ มูลเหตุความเชื่อแห่งการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลอง ความศรัทธาการสร้างสฐูป เจดีย์ วิหารครอบรอยพระพุทธรูป เป็นที่ตั้งของวัดในทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการจัดให้มีประเพณีประจำปี พิธีไหว้รอยพระพุทธรูป เหตุการณ์ตอบจบเรื่อง จึงแบ่งได้ 3 อนุภาค ดังนี้

G: การค้นพบรอยพระพุทธรูป

H: การรักษารอยพระพุทธรูป

I: การปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป

จากเหตุการณ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสานมีลำดับเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือตำนานพระพุทธรูปอีสานที่รวบรวมมาได้ทั้งสำนวนหลายลักษณะ สำนวนมุขปาฐะ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อออนไลน์ ส่วนใหญ่มักจะเริ่มต้นโดยการกล่าวถึงการเดินทางมาของตัวละครเอก คือพระพุทธรเจ้า มาพบกับตัวละครอื่น เช่น มนุษย์ สัตว์ ยักษ์ เทวดา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเดินทางมาของตัวละครรอง คือสาวกของพระพุทธรเจ้า ที่พระองค์ส่งมา แล้วพบกับตัวละครอื่นเช่นกัน เหตุการณ์เริ่มต้น ก่อให้เกิดเหตุการณ์หลัก คือ ความขัดแย้ง และการยอมรบนำให้เกิดเหตุการณ์ต่อเนื่อง คือการประทับรอยพระพุทธรูป เมื่อเวลาผ่านไปในตอนจบจะกล่าวถึงการค้นพบ เรื่องราวอัศจรรย์ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดธรรมเนียมการดูแลรักษา ปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป

ตำนานพระพุทธรูปอีสานแต่ละสำนวน ยังมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไปที่สามารถแยกย่อยลงไปได้อีก เช่น บางสำนวนกล่าวว่า พระพุทธรเจ้าเดินทางมาโปรดสัตว์ ผู้วิจัยก็จะแทนค่าอนุภาคนี้นี้เป็น “A1” บางสำนวนกล่าวว่า พระพุทธรเจ้าเดินทางตามเหตุการณ์ในอดีต หรือบางสำนวนกล่าวว่า พระพุทธรเจ้าเดินทางตามประเพณีของพระพุทธรเจ้าในภพที่ภพ ผู้วิจัยก็จะแทนค่าอนุภาคนี้นี้เป็น “A2” บางสำนวนกล่าวว่า พระพุทธรเจ้าเดินทางมาปฏิบัติธรรม ผู้วิจัยก็จะแทนค่าอนุภาคนี้นี้เป็น “A3” บางสำนวนกล่าวว่าพระพุทธรเจ้าเดินทางมาบิณฑบาต จะแทนค่าเป็น “A4” เป็นต้น

ส่วนลำดับเหตุการณ์หลักอื่น ๆ นั้น ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ B,C,D,E,F,G,H และ I ซึ่งเป็นเหตุการณ์การดำเนินเรื่องจนกระทั่งจบเรื่องนั้น มีลักษณะเช่นเดียวกันคือ จะมีรายละเอียดปลีกย่อยซึ่งเป็นส่วนเล็กที่สุดในตำนาน หรือที่เรียกว่าอนุภาคที่แตกต่างกันออกไป เช่น เหตุการณ์ B คือ พุทธกรรมกรพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น ดังจะเห็นได้จากบางสำนวนกล่าวถึง การพบกันระหว่างตัวละครเอกกับพระสงฆ์ ผู้วิจัยก็จะแทนค่าอนุภาคนี้นี้ว่าเป็น “B1” หรือบางสำนวนกล่าวถึงการพบกันระหว่างตัวละครเอกกับฤๅษี ผู้วิจัยก็จะแทนค่าอนุภาคนี้นี้เป็น “B2” เป็นต้น

4.1.3 ดัชนีการจำแนกเหตุการณ์และอนุภาคในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

จากการจำแนกเหตุการณ์ของเรื่องและอนุภาคในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน เพื่อให้เห็นโครงสร้างอนุภาคซึ่งเป็นรายละเอียดที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเหตุการณ์ที่ปรากฏในตำนานพระพุทธรบาทอีสานจำนวนต่าง ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้จัดดัชนีการจำแนกเหตุการณ์และอนุภาคของตำนานจำนวนต่าง ๆ ไว้ให้เห็นเป็นโครงสร้าง ส่วนรายละเอียดการวิเคราะห์แต่ละอนุภาคจะวิเคราะห์ในหัวข้อ 4.3 ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรบาทอีสานต่อไป ดัชนีอนุภาคในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน มีดังนี้

- A: การเดินทางของตัวละครเอก
- B: การพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น
- C: การขัดแย้ง
- D: การยอมรับ
- E: การประทัพรอยพระพุทธรบาท
- F: การพยากรณ์
- G: การค้นพบรอยพระพุทธรบาท
- H: การรักษารอยพระพุทธรบาท
- I: การปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรบาท

A: การเดินทางของตัวละครเอก

- A1: การเดินทางมาโปรดสัตว์
- A2: การเดินทางตามประเพณี
- A3: การเดินทางมาปฏิบัติธรรม
- A4: การเดินทางมาบิณฑบาต
- A5: การเดินทางเผยแพร่ศาสนา

B: การพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น

- B1: ตัวละครเอกพบพระสงฆ์
- B2: ตัวละครเอกพบฤๅษี
- B3: ตัวละครเอกพบเจ้าเมือง
- B4: ตัวละครเอกพบชาวบ้าน
- B5: ตัวละครเอกพบคนพิการ
- B6: ตัวละครเอกพบพรานป่า
- B7: ตัวละครเอกพบพ่อค้า
- B8: ตัวละครเอกพบยักษ์

B9: ตัวละครเอกพบสัตว์

B10: ตัวละครเอกพบผี

B11: ตัวละครเอกพบเทพ เทวดา

C: การขัดแย้ง

C1: การแสดงอิทธิฤทธิ์

C2: การทำร้าย

C3: การต่อสู้

C4: การแข่งขัน

C5: การสั่งสอน

D: การยอมรับ

D1: การพึงธรรม

D2: การเคารพบูชา

D3: การขอรอยพระพุทธรูป

D4: การถวายภัตตาหาร

D5: การออกบวช

E: การประทับรอยพระพุทธรูป

E1: การประทับตามพุทธประสงค์

E2: การประทับตามคำทูลขอ

E3: การประทับตามพุทธประเพณี

E4: การประทับตามเหตุการณ์ในอดีต

E5: การประทับตามเหตุบังเอิญ

E6: การประทับตามเหตุบรรเทาทุกข์

F: การพยากรณ์

F1: การเป็นศูนย์กลางบ้านเมือง

F2: การมีผู้นำครองบ้านเมือง

F3: การเป็นที่ตั้งพระพุทธรูป

F4: การเกิดเหตุการณ์ในอนาคต

F5: การเรียกขานชื่อบ้านนามเมือง

G: การค้นพบรอยพระพุทธรูป

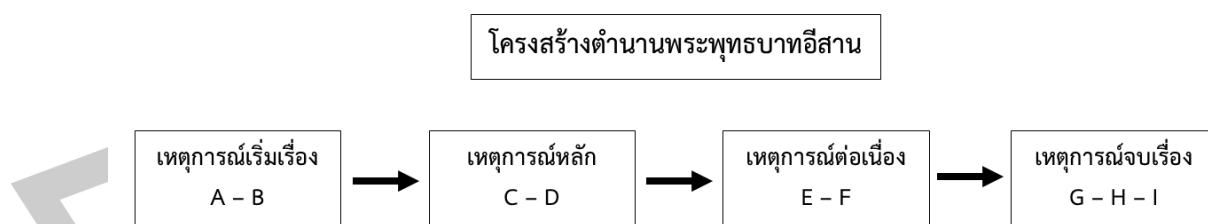
G1: การค้นพบโดยสันนิษฐาน

G2: การค้นพบโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ

- G3: การค้นพบโดยคำทำนาย
 G4: การค้นพบโดยบังเอิญ
 G5: การค้นพบโดยนิมิตฝัน
 G6: การค้นพบโดยอธิษฐาน
 G7: การค้นพบโดยปฏิบัติธรรม
 H: การรักษารอยพระพุทธรบาท
 H1: การสร้างศาสนสถาน
 H2: การให้มีผู้ดูแล
 H3: การแสดงอานิสงส์
 H4: การสร้างสาธารณูปโภค
 H5: การสร้างป่าศักดิ์สิทธิ์
 I: การปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรบาท
 I1: การจำลอง
 I2: การบูชา
 I3: การจัดประเพณี
 I4: การท่องเที่ยว

จากการจำแนกเหตุการณ์ของเรื่องและดัชนีอนุภาคในตำนานพระพุทธรบาทอีสานสามารถจัดเป็นแผนภาพโครงสร้างตำนานพระพุทธรบาทอีสานได้ดังนี้

ภาพประกอบ 2 โครงสร้างตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

ในภาพโครงสร้างตำนานพระพุทธรบาทอีสานนี้ นำเสนอจากการปรากฏซ้ำของอนุภาคในแต่ละสำนวน ที่พบในเหตุการณ์หลักทั้ง 4 เหตุการณ์ ตำนานพระพุทธรบาทอีสานที่ได้ดำเนินเรื่องอยู่ โครงสร้างเดียวกันนี้ เป็นการดำเนินเรื่องอย่างง่ายไม่ซับซ้อน ตามลำดับขั้นตอนเป็นระบบ สะท้อนถึงการใช้ภาษาผ่านตำนานแบบชาวบ้านที่เรียบง่ายต่อการจดจำ ถ่ายทอดสืบต่อกันมาแบบมุขปาฐะ

จนกระทั่งบันทึกเป็นลายลักษณ์ เผยแพร่ ผ่านสื่อในสังคมยุคปัจจุบัน เป็นโครงสร้างที่เน้นย้ำความคิดทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษอีสานผ่านเรื่องเล่าตำนานพระพุทธรบาท

ดัชนีการจำแนกเหตุการณ์และอนุภาคในโครงสร้างนี้ จึงแสดงให้เห็นลักษณะเด่นด้านโครงสร้างในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน เกิดจากการศึกษาเปรียบเทียบอนุภาคในตำนานพระพุทธรบาทอีสานสำนวนต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับบทบาทและพฤติกรรมของตัวละคร รวมทั้งการเกิดขึ้น การค้นพบ และการสร้างรอยพระพุทธรบาท ดังนั้น เพื่อให้เห็นเหตุการณ์ที่เรียงร้อยกันในตำนานแต่ละสำนวนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรบาทอีสานโดยอาศัยเหตุการณ์และอนุภาคหลักข้างต้นต่อไป

4.2 ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

แนวคิดแบบเรื่อง หมายถึงโครงสร้างภายในของตำนาน ตามลำดับเหตุการณ์ ตัวละคร ที่พบในเนื้อหา (Campbell, J.: 2008) เน้นที่การทำความเข้าใจว่าเหตุการณ์และองค์ประกอบต่าง ๆ ของเรื่องราวของตำนานมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และมีบทบาทอย่างไร (Thompson, Stith: 1946) การนำแนวคิดแบบเรื่องไปใช้ในการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรบาทอีสานสามารถช่วยให้เห็นภาพรวมของโครงสร้างและลำดับเหตุการณ์ที่ซับซ้อน รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครและเหตุการณ์ที่สำคัญ ช่วยให้สามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรบาทอีสานต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน

จากการจำแนกเหตุการณ์ของเรื่องและอนุภาค สามารถวิเคราะห์เนื้อหาที่ร้อยเรียงกันเป็นโครงสร้างในตำนานพระพุทธรบาทอีสานจากทั้งหมด 224 สำนวน ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดการวิเคราะห์เนื้อหา ให้เห็นการลำดับเรื่อง ลำดับเหตุการณ์ และดัชนีอนุภาค เรียงลำดับตามจังหวัดในภาคอีสานตามพจนานุกรม โดยใช้อักษรย่อชื่อจังหวัดเป็นพยัญชนะไทยตามด้วยตัวเลข ดังที่อธิบายไว้ในข้อตกลงเบื้องต้นแล้ว ประกอบกับข้อมูลการจัดกลุ่มเนื้อหาในบทที่ 3 จึงจัดแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรบาทอีสานได้เป็น 4 แบบเรื่อง ตามรายละเอียดการวิเคราะห์โครงสร้างแบบเรื่อง ดังนี้

4.2.1 แบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรเจ้าประทับ

4.2.2 แบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่อยู่ในธรรมชาติ

4.2.3 แบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่อยู่ในชุมชน

4.2.4 แบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่สร้างจำลอง

แบบเรื่องทั้ง 4 แบบเรื่องนี้ การที่ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็นตารางให้เห็นลำดับเนื้อเรื่อง ให้ครบทั้ง 224 สำนวนนั้น จะมีจำนวนมากทำให้เนื้อหายาวเกินไป จึงจะยกตัวอย่างแบบเรื่องแต่ละกลุ่มที่

เด่นชัดเท่านั้น ส่วนตารางจำแนกแบบเรื่องทั้งหมด 224 สำนวน สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก ต่อไปนี้จะเป็นการวิเคราะห์แบบเรื่องทั้ง 4 กลุ่ม

4.2.1 แบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรเจ้าประทับ

แบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรเจ้าประทับ มีลักษณะโครงสร้างแบบตัวละครเอก คือพระพุทธรเจ้าเสด็จมา พบกับตัวละครอื่น นำให้เกิดเหตุการณ์ขัดแย้ง และเหตุการณ์ยอมรับ และประทับรอยพระบาท เป็นเหตุการณ์ที่เป็นพุทธตำนานเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตำนานที่เล่าขานในท้องถิ่น พบแบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรเจ้าประทับ ในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน จำนวน 82 เรื่อง ยกตัวอย่างสำนวนที่เด่นชัด ดังนี้

ตาราง 1 กส01 พระพุทธรบาทห้วยสังเคียบ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรเจ้าเสด็จบิณฑบาตจากเขาคิชฌกูฏ พบพระเทวทัต	A4, B1
เหตุการณ์หลัก	พระเทวทัตลอบทำร้ายพระพุทธรเจ้าจนพระบาทหื้อพระโลหิต ถูกธรณีสูบ สำนักผิด เอาศิระบูชาพระพุทธรบาท	C2 D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรเจ้าอธิษฐานรอยพระบาทไว้ และพยากรณ์ว่าต่อไป พระเทวทัตจะได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	E1 F4
ตอนจบเรื่อง	พระธุดงค์พบรอยเท้าบนบวมบนหิน เชื่อว่าเป็นรอยพระบาทโลหิตหื้อ จึงสร้างหลังคาครอบ ชาวบ้านก็มาบูชา	G1 H1, I2

จากตารางแสดงเหตุการณ์การประทับรอยพระพุทธรบาทเชื่อมโยงกับพุทธประวัติผ่านเรื่องราวที่พระเทวทัตลอบทำร้ายพระพุทธรเจ้าจนพระบาทหื้อพระโลหิต และถูกธรณีสูบเพราะกรรมของตน แต่ก่อนสิ้นชีวิตเขาสำนึกผิดและบูชาพระพุทธรบาท พระพุทธรเจ้าแสดงความเมตตาโดยอธิษฐานรอยพระบาทไว้ พร้อมพยากรณ์ว่าพระเทวทัตจะได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า รอยพระบาทนี้กลายเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่พระธุดงค์และชาวบ้านร่วมกันบูชา สะท้อนถึงหลักกรรม การมีเมตตา การให้อภัย และการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่สืบทอดผ่านกาลเวลา

ตาราง 2 กส06 พระพุทธบาทพุทธสถานภู่อ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบลำน้ำโขง พบยักษ์ชื่ออสุรินทรราหู	A1, B8
เหตุการณ์หลัก	ทรงแสดงปาฏิหาริย์บรรทมให้วรกายใหญ่โตกว่ายักษ์อสุรี	C1
	นทรารหู จนยอมลดทิฐิและเกิดศรัทธา	D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระบาทไว้ในหีบผา	E1
ตอนจบเรื่อง	กาลผ่านไปค้นพบพระไสยาสน์ และพระบาท มีศาลาครอบ	H1

ตารางนี้นำเสนอตำนานการโปรดอสุรินทรราหูสะท้อนถึงพระพุทธคุณด้านพระมหากรุณาธิคุณและปัญญาคุณในการเปลี่ยนแปลงจิตใจของผู้ที่แข็งกร้าว โดยการแสดงปาฏิหาริย์ให้วรกายใหญ่โตกว่ายักษ์ เป็นวิธีสื่อสารที่เหมาะสมในบริบท สถานการณ์เช่นนั้น การประทับรอยพระพุทธบาทในหีบผาแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธเจ้ากับอำนาจธรรมชาติ ส่วนการค้นพบและสร้างพระพุทธรูปปางไสยาสน์และศาลาครอบรอยพระบาทในภายหลังเป็นการอนุรักษ์และแสดงความเคารพต่อศาสนสถาน พร้อมทั้งสะท้อนบทบาทของตำนานที่เป็นทั้งเครื่องมือเผยแผ่หลักธรรมและวัฒนธรรมที่หลอมรวมศรัทธาของผู้คนในภูมิภาค นอกจากนี้ยังเป็นตำนานที่ถูกอ้างอิงถึงในตำนานพระพุทธบาทอีสานสำนวนอื่น เช่น พระพุทธบาทภูदानเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส07) เล่าถึงพระพุทธเจ้าโปรดอสุรินทรราหูที่ภู่อแล้วมาประทับรอยพระบาทไว้ที่นี่

ตาราง 3 ขก01 พระพุทธบาทวัดโคกหินลาด จังหวัดขอนแก่น

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จแคว้นโกศลราช พบกับชาวบ้านโกสุม	A1
	พิสัย กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม และบ้านไผ่ จ.ขอนแก่น	B4
เหตุการณ์หลัก	เกิดฝนแล้งมานานทำให้ข้าวยากหมากแพง พระพุทธองค์ทรงแสดงอิริยาบถขอฝน ทำให้ฝนตกอุดมสมบูรณ์	C1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ทรงอธิษฐานเหยียบรอยพระพุทธบาทเพื่อบรรเทาทุกข์	E6
ตอนจบเรื่อง	หากบุคคลใด ได้สร้าง ได้เขียน ได้ไหว้ และได้ฟังด้วยใจ สาทยินดี จะมีอานิสงส์เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน	H3

เหตุการณ์การเสด็จของพระพุทธเจ้าในพื้นที่ชนบท เช่น แคว้นโกศล และการช่วยเหลือชาวบ้านที่ประสบภัยแล้ง สะท้อนถึงพระเมตตากรุณาและการเผยแพร่ธรรมะผ่านการแสดงพุทธานุภาพเพื่อบรรเทาทุกข์ เช่น การขอฝนและการอธิษฐานเหยียบรอยพระพุทธบาท รอยพระพุทธบาทจึงกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงผู้คนกับความเป็นพระพุทธศาสนา พร้อมส่งเสริมการสร้างบุญผ่านความเลื่อมใสศรัทธาในแบบชาวบ้าน ทั้งการสร้าง เขียน ไหว้ และฟังเรื่องราวด้วยใจสทะ ซึ่งช่วยสร้างแรงศรัทธาและความผูกพันกับพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตประจำวัน

ตาราง 4 ขย01 พระพุทธบาทสี่รอยภูแฝด จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธที่เขาสุวรรณบรรพต แล้ว เสด็จมาเห็นภูเขาคู่ที่มีลักษณะคล้ายกันสองลูก	A1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	แล้วอธิษฐานให้เกิดรอยพระพุทธบาท	E1, F3
ตอนจบเรื่อง	ปัจจุบันคือวัดพระพุทธบาทภูแฝด	H1

จากตารางตำนานพระพุทธบาทภูแฝดเล่าว่า พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทที่เขาสุวรรณบรรพต ก่อนเสด็จมาพบภูเขาสองลูกที่มีลักษณะคล้ายกัน จึงทรงอธิษฐานให้เกิดรอยพระพุทธบาทบนภูเขาทั้งสองลูก เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งศาสนา ปัจจุบันสถานที่นี้เรียกว่าวัดพระพุทธบาทภูแฝด เมื่อกล่าวถึงเขาสุวรรณบรรพต แสดงถึงลักษณะเด่นที่เชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธบาทสระบุรีเป็นตำนานของภาคกลางที่เล่ามาในราชสำนักอยุธยาเชื่อมกับความเชื่อพระพุทธบาท 5 แห่งของลังกา และในพระไตรปิฎก ปุณโณวาทสูตร ซึ่งมีความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่ คือ จังหวัดชัยภูมิที่ใกล้กับสระบุรี สะท้อนการเล่าเรื่องพระพุทธบาทที่หลากหลายในพื้นที่ภาคอีสาน

ตาราง 5 ขย02 พระพุทธบาทภูพระ จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาพบผีฟ้า	A1, B10
เหตุการณ์หลัก	และได้สนทนาแสดงธรรมจนผีฟ้ายอมศรัทธา	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระบาท ให้กับเหล่าผีฟ้า	E1
ตอนจบเรื่อง	ต่อมาเวลาจะลำผีฟ้า จะร้องบทนะโมแสดงความนอบน้อมก่อน แล้วลำเพื่อบวงสรวง เชื่อว่ารักษาผู้ป่วยหาย	I3

ลำดับเหตุการณ์เกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรูปที่ สะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่าง พระพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น โดยรอยพระบาทถือเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธคุณที่นำธรรมะ เข้ามาประทับในพื้นที่ สร้างความศรัทธาให้กับผู้คนในชุมชน ในบริบทของเรื่องเล่าท้องถิ่น รอยพระ บาทเป็นเครื่องหมายของการยอมรับซึ่งกันและกันระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน คือ พิธีล่ำผีฟ้า ที่ปรับเปลี่ยนโดยการร้องบท “นะโม” ก่อนล่ำรักษาผู้ป่วย รอยพระพุทธรูปจึงไม่ใช่เพียง สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังแสดงถึงการประสานศรัทธาของคนในท้องถิ่นกับหลักธรรมแห่ง พระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน อันเป็นลักษณะเด่นที่นำไปสู่การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ในบทต่อไป

ตาราง 6 นพ01 พระพุทธรูปเวินปลา จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีเนื้อหา
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จลุ่มแม่น้ำโขง พร้อมพระอรหันต์ และ พระอรหันต์ไปสู่เมืองศรีโคตรบอง พบพญาปลาตัวหนึ่ง	A1 B9
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธองค์แสดงธรรมอติตชาติ แลพยากรณ์พญาปลา	C1, D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พญาปลาได้ยินก็ชื่นชม นึกอยากได้รอยพระพุทธรูป พระพุทธองค์ทรงอธิษฐานไว้ที่หินในน้ำ ต่อมาพระอรหันต์ 5 รูปนิพนธ์บาท เอาข้าวให้ปลาเมียอายุยืน ได้ชื่อ “บ้านเชียง ยืน”	F4, D3 E2, F5
ตอนจบเรื่อง	ต่อมามีการพบรอยพระพุทธรูป เกิดเหตุคนจับปลามีอัน เป็นไป ผ่นแล้ง และมีการจัดงานนมัสการพระพุทธรูป เวินปลา ช่วงสงกรานต์ทุกปี	F5 G2 I3

ตำนานการประทับรอยพระพุทธรูปเวินปลา เน้นย้ำยืนยันว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาในพื้นที่ นี้ โดยเริ่มจากพระพุทธเจ้าทรงเสด็จลุ่มแม่น้ำโขงพร้อมพระอรหันต์ พญาปลาที่พบได้ชื่นชมในธรรม และปรารถนารอยพระพุทธรูป พระพุทธองค์จึงทรงอธิษฐานประทับรอยไว้ที่หินในน้ำ จะเห็นได้ว่า น้ำ หิน และปลา เป็นองค์ประกอบสำคัญที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ธรรมชาติดกับเรื่องราวและสัญลักษณ์ ทางศาสนา คือการประทับรอยพระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดต่อจาก ตำนานอูรังคราตุ ซึ่งเป็นวรรณกรรมมรดกที่สำคัญของภูมิภาคลุ่มน้ำโขง และมีบทบาทเด่นชัดในการ แพร่กระจายเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเกิดรอยพระพุทธรูปในอาณาบริเวณใกล้เคียง พญาปลา ในตำนาน มีบทบาทเป็นตัวแทนของสัตว์ที่มีบุญสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า และการเกิดเหตุคนจับปลามีอันเป็นไป

และฝนแล้ง สะท้อนการละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันมีการจัดงานนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทเวินปลา ช่วงสงกรานต์ทุกปี เพื่อรักษาศรัทธาและเชื่อมโยงวิถีชุมชนกับตำนานที่ศักดิ์สิทธิ์นี้

ตาราง 7 นม04 พระพุทธรูปวัดป่าเซตวัน จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าประทับวัดเซตวัน แม่พระญาณ มาพบพ่อค้า	A1, B7
เหตุการณ์หลัก	พ่อค้าได้ถวายอาหารบิณฑบาต แล้วขอรอยพระพุทธรูป	D4, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรูปจึงประทับรอยพระบาทไว้	E2
ตอนจบเรื่อง	กาลต่อมาชาวบ้านได้ค้นพบรอยพระบาทในขณะหาของป่า จึงสร้างที่กำบังแดดฝน กลายเป็นพื้นที่วัดในเวลาต่อมา	G4 H1

เหตุการณ์เริ่มต้นที่พระพุทธรูปทรงแสดงพระญาณในวัดเซตวัน ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่พระพุทธมนิยในยุคนั้น เน้นย้ำการดำรงอยู่ของพระพุทธรูปเจ้าแต่เดิมมา การที่พ่อค้ามาพบพระพุทธรูป สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนการค้ากับศาสนา พ่อค้าในยุคโบราณมักทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเผยแผ่ความรู้และวัฒนธรรม รวมถึงศาสนา เนื่องจากการเดินทางค้าขายทำให้พวกเขาได้พบปะและแลกเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ กับผู้คนในภูมิภาคต่าง ๆ นอกจากนี้ การที่พ่อค้าถวายอาหารบิณฑบาตแสดงถึงศรัทธาและการยึดถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง การขอรอยพระพุทธรูป สะท้อนถึงความต้องการเชื่อมโยงตนเองและชุมชนกับพระพุทธรูปโดยตรง รอยพระพุทธรูปจึงไม่ได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ของศาสนา แต่ยังเป็น “สัญลักษณ์” ที่สามารถเป็นสื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนผ่านพ่อค้าไปยังดินแดนอื่น ๆ

ตาราง 8 มห01 พระพุทธรูปผ้าขาวภูค้อ จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าบิณฑบาตภูค้อ ได้พบกับตาผ้าขาวผู้มีทิวี่มานะ	A4, B2
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธรูปเจ้าจึงแสดงธรรมจนตาผ้าขาวเริ่มเกิดความเชื่อและศรัทธา และขอออกบวช และขอรอยพระบาทไว้	C5 D5, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรูปจึงประทับรอยพระบาทตามคำทูลขอ	E2
ตอนจบเรื่อง	ตาผ้าขาวที่เป็นพระภิกษุจึงพาชาวบ้านสร้างเจดีย์บูชา	H1, I2

เหตุการณ์การประทัพรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าในภูค้อ เมื่อพระองค์ทรงพบตาผ้าขาวผู้มีทิวามานะและทรงแสดงธรรมจนเขาเกิดศรัทธา ขอออกบวชเป็นพระภิกษุ และทูลขอรอยพระบาทไว้เป็นที่พึ่งทางจิตใจ พระพุทธเจ้าจึงประทัพรอยพระบาทตามคำทูลขอ ต่อมา พระภิกษุ (ตาผ้าขาวเดิม) ได้นำชาวบ้านร่วมสร้างเจดีย์เพื่อบูชารอยพระบาทนั้น เหตุการณ์นี้เน้นย้ำการเสด็จของพระพุทธเจ้าในดินแดนนี้ และสะท้อนถึงพลังของธรรมะที่เปลี่ยนแปลงจิตใจ การสร้างสัญลักษณ์แห่งศรัทธา และการรวมพลังของชุมชนในการสืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

ตาราง 9 สน01 พระพุทธรูปสี่รอย พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ลำานวนที่ 1 จากตำนานกาเผือก

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเกาะไก่อหนองหารหลวง และดอยสิงคุดตระ ตามปฏิญานในอดีตชาติ ที่แสดงแก่พระอานนท	A2 B1
เหตุการณ์หลัก	การเสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือกทั้ง 5 ได้สัจจสัญญาต่อกันว่า ผู้ใดตรัสรู้ก่อน ให้มาเหยียบรอยไว้ ณ ที่นี้	D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ลูกกาเผือกทั้ง 4 ที่ตรัสรู้ได้เสด็จไปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ที่เกาะไก่อ และเครื่องบริขารไว้ที่คอยสิงคุดตระ	E4

เหตุการณ์เกี่ยวกับการประทัพรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าเชื่อมโยงกับตำนานกาเผือก เกี่ยวกับความเชื่อพระเจ้า 5 พระองค์ กล่าวถึงคำมั่นสัญญาในอดีตชาติที่พระพุทธเจ้าทรงยึดมั่นผ่านการเสด็จไปยังเกาะไก่อหนองหารหลวงและดอยสิงคุดตระ เมื่อคราวเสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือก การปฏิญานร่วมกันว่าเมื่อใดตรัสรู้ก่อนจะประทัพรอยพระบาทไว้เป็นเครื่องหมายแห่งศรัทธา พระพุทธเจ้าในอดีตที่ตรัสรู้แล้วได้เสด็จมาประดิษฐานรอยพระบาทและฝากเครื่องบริขารไว้ แสดงถึงความต่อเนื่องของพระธรรมคำสอน และความเชื่อมโยงระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคตในพระพุทธศาสนา ที่สำคัญคือเน้นย้ำว่าเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาโดยแท้

พูน ปณ กิต ชเว

ตาราง 10 สน21 พระพุทธบาทบ้านน้ำพุ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	ศาสนาพระพุทธเจ้ากัสสป เสด็จมาประทับรอยพระบาท	A2
เหตุการณ์หลัก	ขุนขอมราชบุตรเจ้าเมืองอินทปัฐนคร มาสร้างเมือง	D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ได้ราชบุตรชื่อ “สุรอุทกกุมาร” เนื่องจากเมื่อวันประสูติมีน้ำพุเกิดขึ้นแต่รอยพระบาทที่อยู่ใต้พื้น ในที่ใกล้กับเมืองนั้น	E3 F1, F5
ตอนจบเรื่อง	ปรากฏชื่อบ้านน้ำพุ	H1

ตัวอย่างแบบเรื่องในรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้ากัสสปในพื้นที่เมืองสกลนคร เชื่อมโยงความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพุทธกับธรรมชาติและ การตั้งถิ่นฐานในอดีต เริ่มจากการเสด็จมาประทับรอยพระบาทที่กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความมงคล ก่อนที่ขุนขอมราชบุตรเจ้าเมืองอินทปัฐนครจะมาตั้งเมืองบริเวณนี้ ตำนานเล่าถึงการประสูติของ “สุรอุทกกุมาร” ที่มีน้ำพุปรากฏขึ้นในวันเดียวกันใกล้รอยพระบาท ซึ่งเป็นรากฐานของชื่อ “บ้านน้ำพุ” ตำนานนี้สะท้อนถึงการผสมผสานความศรัทธาในพุทธศาสนา ความสำคัญของธรรมชาติ และการหลอมรวมอารยธรรมขอมในกระบวนการสร้างเอกลักษณ์ของพื้นที่สกลนคร

ตาราง 11 นค02 พระพุทธบาทนาสิงห์ จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จฝั่งโขง พบกับพญาสิงห์	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	พญาสิงห์เอาหญ้ามาปูให้พระองค์นั่งเสร็จแล้วหาอ้อย มาถวายให้พุทธองค์ ทูลขอรอยพระบาท	D4 D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทานรอยพระบาท พยากรณ์ ต่อไปภายหน้า จะมั่นคงห้าพันปี บังชื่อไว้ ว่าพระบาทนาสิงห์	E2 F3, F5
ตอนจบเรื่อง	ศาสนาสาปพญานาคเอื้องฮ้าง พญานาคจึงได้ฟัง บังไฟขึ้นขึ้น	I2

เรื่องราวการประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าในตารางนี้ พบในกลอนลำอีสาน สะท้อนถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมพื้นบ้าน เล่าถึงการเสด็จของพระพุทธเจ้ามาพบพญาสิงห์ที่ฝั่งโขง พญาสิงห์แสดงความเคารพด้วยการปูหญ้าและถวายอ้อยก่อนทูลขอรอยพระ

บาท พระพุทธเจ้าทรงประทานรอยพระบาทพร้อมพยากรณ์ถึงความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในพื้นที่นี้ และจบด้วยพญานาคพองบั้งไฟขึ้นฟ้าเพื่อบูชานำเสนอผ่านถ้อยคำภาษาถิ่นและสัญลักษณ์พื้นบ้านที่เป็นลักษณะเด่นเฉพาะแห่งความเป็นอีสานและพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง

ตาราง 12 นค03 พระพุทธบาทเวินกุ่ม จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาต พบพญานาค	A4, B9
เหตุการณ์หลัก	เสวยภัตตาหาร แล้วเอาน้ำล้างบาตรเทลงไป จึงเกิดเป็นหลุม พญานาคจากแม่น้ำโขง ขึ้นมาขอรอยพระพุทธบาท	D4 D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประดิษฐานรอยพระบาทไว้ ณ ที่แห่งนี้	E2
ตอนจบเรื่อง	เมื่อนายอุ้นได้พบรอยพระพุทธบาท แล้วชักชวนชาวบ้านมาสร้างเพิงครอบเอาไว้ จนเป็นที่ตั้งของวัดในเวลาต่อมา	G1 H1, I2

เหตุการณ์เกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธบาทสะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่างความศักดิ์สิทธิ์ และศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยภัตตาหารและเทน้ำล้างบาตรจนเกิดหลุม พญานาคจากแม่น้ำโขงจึงขึ้นมาขอให้ทรงประทับรอยพระบาทไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ หลังจากนั้นนายอุ้น ผู้พบรอยพระบาทได้ชักชวนชาวบ้านสร้างเพิงครอบรอยพระบาทจนกลายเป็นศาสนสถาน เหตุการณ์นี้สะท้อนถึงความศรัทธาของชุมชนและการใช้ความเชื่อเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมในท้องถิ่น

ตาราง 13 อด02 พระพุทธบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี ส่วนวนที่ 2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จภูฏเวียน พบพุทโธปาปและสุวรรณนาค	A5, B9
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าแข่งขันอิทธิฤทธิ์กับสุวรรณนาค พุทโธปาป นาค และบริวาร แล้วเทศนาโปรดนาค นาคทูลขอรอยพระบาท	C4 C5, D1, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทานรอยพระบาทไว้แก่นาคเหล่านั้น	E2
ตอนจบเรื่อง	แล้วทรงอธิษฐานไว้ที่หนองบัวบาน ที่เกิดของนางอุสา	H2

การประทับรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าในตารางนี้ แสดงถึงการเผยแผ่พระธรรมและอิทธิฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า พระองค์เสด็จไปพบพุทโธปาปนาคและสุวรรณนาคที่ภูฏเวียน และได้

แข่งขันอิทธิฤทธิ์กับนาคทั้งสองฝ่าย จากนั้นทรงเทศนาโปรดนาค และได้ประทานรอยพระบาท ก่อนจะทรงอธิษฐานไว้ที่หนองบัวบาน การประทับรอยพระบาทจึงเป็นสัญลักษณ์ของการเน้นย้ำและยืนยันการมาเยือนของพระพุทธเจ้าในภูมิภาคนี้

ตาราง 14 อด05 พระพุทธบาทแม่แสง จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผ่านมาทางบ้านแสง ที่พระยารัทธิกรมกราชและพระยาอโศกราช สร้าง	A5 B3, B4, B5
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าเทศนาให้ชาวเมืองได้ฟังจนเกิดความเลื่อมใส ได้จับปูเพื่อเป็นภัตตาหารถวาย จนได้ชื่อว่า บ้านนาจับปู	C5 D2, D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	นางเขียวค่อม มีรูปร่างหลังค่อม ได้ขอเป็นอุบาสิกาคิดตาม พระองค์ตรัสให้นางอยู่ที่นี่ และได้ประทับรอยพระบาทไว้	B5 E1
ตอนจบเรื่อง	พระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์การเสด็จในอนาคต พระยาอโศกราชจึงได้ทำบำรุงพระพุทธศาสนาสืบมา	F4 F3, F5

เหตุการณ์การเสด็จของพระพุทธเจ้าที่บ้านแสงสะท้อนถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยความเมตตาและปัญญา ทรงเทศนาให้ชาวเมืองเกิดความเลื่อมใสจนถวายอาหารและตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านนาจับปู” พร้อมตรัสให้นางเขียวค่อมผู้ศรัทธาแรงกล้าอยู่ในพื้นที่นั้น โดยทรงประทับรอยพระบาทไว้เป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธาและการเชื่อมโยงระหว่างบุคคลกับศาสนา นอกจากนี้ยังตรัสพยากรณ์การเสด็จในอนาคต เป็นเหตุให้พระยาอโศกราชบำรุงพระพุทธศาสนาสืบมา

ตาราง 15 อบ01 พระพุทธบาทวัดภูพานสูง จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่ภูพานสูง พร้อมพระสาวก	A3
เหตุการณ์หลัก	แสดงธรรมโปรดพระเทวจักร กิจจิโก ให้บรรลุพระอรหันต์	C5, D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	แล้วประทับรอยพระบาทไว้	E1
ตอนจบเรื่อง	หลวงพ่อรังสี ได้พบรอยพระพุทธบาทมีลักษณะคล้ายดอกบัวสี่ขวานนี้ ต่อมาเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลและแข็งตัวขึ้น และได้ก่ออิฐฉาบปูนรอบรอยพระพุทธบาทเพื่อป้องกัน	G2 H1 I2

การประทับรอยพระพุทธรูปที่ภูพลาณสูงสะท้อนถึงพระมหากรุณาธิคุณและการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า หลังจากโปรดพระเทวจักร กิจจิโก จนบรรลุประอรหันต์ พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระบาทไว้เป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ หลวงพ่ออริสงคารังสีคันทบรอยพระบาทที่มีลักษณะคล้ายดอกบัวสีขาวนวล ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลและแข็งตัว อาจสื่อถึงธรรมะที่มั่นคงและถาวร พร้อมทั้งก่ออิฐฉาบปูนป้องกันเพื่อตามรักษารอยพระพุทธรูปให้คงอยู่สำหรับอนุชนรุ่นหลัง แสดงถึงการส่งต่อมรดกทางจิตวิญญาณและศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง

จากการยกตัวอย่างแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าประทับ พบว่าตำนานพระพุทธรูปอีสาน มีลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องที่ปรากฏซ้ำเหตุการณ์การเสด็จมาของพระพุทธเจ้า ผ่านการเชื่อมโยงกับตำนานที่หลากหลาย กล่าวคือ ตำนานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภาคอีสาน คือตำนานอุรังคธาตุ ตำนานเมืองในท้องถิ่นอีสาน ตำนานในพุทธประวัติ รวมถึงตำนานพระพุทธรูปในภูมิภาคอื่น เพื่อให้เห็นการปรากฏซ้ำของอนุภาคการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยได้สรุปเป็นตาราง ดังนี้

ตาราง 16 สรุปแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าประทับ

ลำดับเรื่องพระพุทธรูป	ดัชนีอนุภาค								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
กส01 ห้วยสังเคียบ	A4	B1	C2	D2	E1	F4	G1	H1	I2
กส02 วัดป่าวารีอนุสรณ์	A1	B4	C5	D2	E1	F1			
กส03 วัดป่าภูน้อย	A1				E1		G1	H5	
กส04 ถ้ำบ่หลบ	A1				E1			H1	
กส05 ภูน้ำจั้น	A1	B9	C5		E6			H5	
กส06 พุทธสถานภูปอ	A1	B8	C1	D2	E1			H1	
กส07 ภูตานเม็ก	A1	B8			E1	F1		H1	
กส08 แก้งกะอาม	A1		C5		E1		G3		
กส09 ภูจ้อก้อ	A5				E1			H1	
ขก01 วัดโคกหินลาด	A1	B4	C1		E6			H3	
ขย01 สี่รอยภูแฝด	A1				E1	F3		H1	
ขย02 ภูพระ	A1	B10	C5		E1				I3
ขย03 เขาวง	A1	B9	C5	D2,3	E2				I2
ขย04 เขาพระบาท	A5				E1		G2,3	H1	
ขย05 พระแท่นภูตะเภา	A5	B10		D2,3	E2			H2	

ลำดับเรื่องพระพุทธรบาท	ดัชนีอนุภาค								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
ชย06 สนวนป่าโพธิธรรม	A3				E1			H5	
นพ01 เวินปลา	A1	B9	C1	D1,3	E2	F4,5	G2		I3
นพ02 บ้านธาตุ	A2		C5		E3				I3
นพ03 โพนแดง	A1				E1	F3		H1	
นพ04 ภูกระแต	A1				E1				I1
นพ05 เอราวัน	A1	B9	C5	D2,3	E1			H1	
นพ06 ภูกำพร้าว	A1				E1	F3		H1	
นพ07 บ้านต้อ	A2	B4		D3,4	E1			H2	
นพ08 สาละครี	A2	B8	C2		E6	F1,3		H5	I3
นพ09 บ้านแก่งโพธิ์	A2	B9		D2,3	E2		G1		I1
นม01 เขาสรรรพยา	A2	B2	C5	D1	E4		G2		
นม02 เขาพระนั่ง	A5	B1	C5	D3	E1	F1,3			
นม03 วัดเสมาคีรีวนาราม	A4			D4	E5			H1	
นม04 วัดป่าเซตวัน	A1	B7		D3,4	E2		G4	H1	
บก01 วัดถ้ำแคน	A1	B9	C5		E1	F4		H1	
บก02 วัดหินแหบ	A5	B9	C5		E1			H2	
บก03 วัดถ้ำซ้อง	A1	B9	C2	D3	E2			H2	
บก04 สี่รอยดานชมพุดทอง	A1,2	B1			E3	F4		H1	
มค01 ลานหินร้อง	A1	B4	C1	D2	E1				I2
มห01 ผ้าขาวภูค้อ	A4	B2	C5	D3,5	E2			H1	I2
มห02 แก่นจันทน์	A2	B11		D2	E1				I1,2
มห03 สี่รอยดานชุมคำ	A2	B3	C1	D2	E3		G4	H5	
มห04 แก่งกระเบา	A1	B9	C5	D3,5	E2		G1		I2
รอ01 กลางน้ำ	A1	B9	C3		E6			H4	
รอ02 บ้านนาคำข้า	A1	B4	C5		E3	F4	G1		I2
ลย01 ภูควายเงิน สน.1	A1	B4		D4	E1		G3		I3
ลย02 ภูควายเงิน สน.2	A1	B8	C2,5	D1	E6		G4		I3
ลย03 ภูควายเงิน สน.3		B6	C2,1,3,5	D3,5	E2			H1,3	

ลำดับเรื่องพระพุทธรบาท	ดัชนีอนุภาค								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
ลย04 บ้านแสงภา	A1	B6	C2	D2,3	E1	F5	G3	H7	
สน01 พระธาตุเชิงชุม สน.1	A2	B1		D1	E4				
สน02 พระธาตุเชิงชุม สน.2	A2	B3	C1,5	D2,4	E3	F4		H1	I2
สน03 พระธาตุเชิงชุม สน.3	A2	B3	C1		E3	F4		H1,2	
สน04 วัดถ้ำผาแด่น	A2	B9	C5	D2,3	E2		G1	H1,7	I1
สน05 วัดเชิงดอยนพรัตน์	A2	B8	C4	D2	E1		G1		
สน06 ภูตานฮัง	A1				E1	F4	G5		
สน07 เขาดานถ้ำเสือ	A2	B3	C1		E1		G1		
สน08 ดานนกเขียน	A2	B3	C1		E1		G1		
สน09 บ้านน้อย	A2				E1		G1		
สน10 เหล่าหลุย	A5				E1			H5	
สน11 ห้วยขอนแก่น	A5				E1		G1	H1,5	
สน12 เล้าข้าว	A1	B4	C1		E1		G1		
สน13 บ้านโคกกลาง	A1	B9	C3		E1			H1,2	
สน14 ห้วยหวด		B2,4,9		D4	E1	F5			
สน15 ผาพญาเต่างอย	A5	B9	C5	D3	E2	F4		H1	
สน16 ลำน้ำพุง	A5	B9			E1		G1,3	H1	
สน17 วัดถ้ำหินตาด	A1	B9			E1				
สน18 วัดนาอ่าง	A4	B4		D4	E5		G4	H1,4	
สน19 ภูตานหลวง	A1	B11	C5	D3	E2			H1	
สน20 เกือกแก้วถ้ำฟิม	A3	B11		D2	E3		G2	H1	
สน21 บ้านน้ำพุ	A2			D2	E3	F1,5		H1	
สน22 ห้วยเรือ	A1	B2,4,9		D4	E1	F5			
นค01 นาหงส์	A1	B9			E5	F5			I3
นค02 นาสิงห์	A1	B9		D3,4	E2	F3,5			I2
นค03 เวินกุ่ม	A4	B9		D3,4	E2		G1	H1	I2
นค04 ภูญชร	A1	B9	C5	D1,3,4	E2	F1,5			
นค05 วัดสร้างฤๅษี	A1	B2,4	C5	D3	E2			H1	

ลำดับเรื่องพระพุทธรบาท	ดัชนีอนุภาค								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
นค06 ผาจอม	A1	B2,4	C5	D3	E2	F5			
อด01 บัวบก สน.1	A1	B9	C3	D2,3	E2				
อด02 บัวบก สน.2	A5	B9	C4,5	D1,3	E1,2,5			H2	
อด03 บัวบาน สน.1	A1	B9	C3	D2,5	E1 E2			H1	I3
อด04 บัวบาน สน.2	A3		C3	D3	E2				
อด05 แม่แส	A5	B3,4,5	C5	D2,4	E1	F3,4,5			
อด06 ภูผาแดง	A3	B9,11	C1,5	D1	E2	F5			
อด07 สี่รอยห้วยซิด	A5			D4	E4	F4	G4		I2
อด08 เมืองพานเจ็ดรอย		B9	C3	D3	E2				
อบ01 วัดภูพลานสูง	A3		C5	D1	E1		G2	H1	I2
อบ02 ถ้ำเสือ	A1	B11	C5	D1				H1,3	I1,2,3

จากตารางสรุปแบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรเจ้าประทับ พบแบบเรื่องนี้ใน 14 จังหวัด ไม่พบ 6 จังหวัด รวมทั้งหมด 82 เรื่อง ดังนี้

ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดกาฬสินธุ์	9	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดขอนแก่น	1	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดชัยภูมิ	6	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดนครพนม	9	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดนครราชสีมา	4	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดบึงกาฬ	4	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดมหาสารคาม	1	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดมุกดาหาร	4	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดร้อยเอ็ด	2	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดเลย	4	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดสกลนคร	22	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดหนองคาย	6	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดอุดรธานี	8	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดอุบลราชธานี	2	เรื่อง

4.2.2 แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในธรรมชาติ

แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในธรรมชาติ เป็นแบบเรื่องที่มีการเริ่มต้นในตอนจบเรื่อง พบในตำนานที่มีโครงสร้างที่เล่าถึงพระพุทธรูปในภาคอีสานที่มีตามธรรมชาติ บริเวณพื้นที่ภาคอีสานที่เป็นหินทราย ในลักษณะที่ลานหิน หรือก้อนหินขนาดใหญ่ที่อยู่ตามธรรมชาติ เกิดเป็นร่องรอยคล้ายรอยเท้าขนาดใหญ่ ปรากฏเรื่องเล่าความเป็นมาว่าอัศจรรย์ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ โดยเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ พื้นที่ป่า ภูเขา น้ำตก ถ้ำ ตำนานพุทธอีสาน มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรูป จำนวน 36 เรื่อง ยกตัวอย่างที่เด่นชัด ดังนี้

ตาราง 17 กส11 พระพุทธรูปอ่างหิน จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาทข้างขวาเมื่อปี พ.ศ. 2525 ที่กลางพระบาทเป็นรูปธรรมจักร มีลักษณะตามธรรมชาติของการกดเท้าย่ำตามเรียบเสมอกันทั้งฝ่าพระบาท กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี มีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ	G1

แบบเรื่องนี้ เล่าถึงการค้นพบรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะพิเศษคือมีรูปธรรมจักรที่กลางพระบาทและรอยกดประทับที่ดูเป็นธรรมชาติ สอดคล้องกับความเชื่อสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในไทย โดยกรมศิลปากรสันนิษฐานว่าเป็นของสมัยทวารวดี ยุคที่พระพุทธศาสนาเฟื่องฟูในภูมิภาคนี้ การบรรยายถึงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติช่วยเสริมความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ ความเชื่อทางศาสนา และวัฒนธรรม เกี่ยวกับพลังเหนือธรรมชาติที่ทิ้งร่องรอยไว้ในโลกมนุษย์

ตาราง 18 นพ10 พระพุทธรูปน้ำตกตาดโพธิ์ จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปบนลานหิน ยอดเขาภูลังกาทางทิศใต้	G1

การพบรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติ ในแบบเรื่องนี้ เป็นตัวอย่างของการมองธรรมชาติในมิติทางศาสนา ซึ่งสื่อถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ (สถานที่) กับจิตวิญญาณของมนุษย์ (ความ

เลื่อมใสศรัทธา) ลานหินและยอดเขาในตำนานถูกนำเสนอเป็นสถานที่พิเศษที่เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา หรือที่ซึ่งธรรมชาติกลายเป็นสิ่งสอนใจเพื่อให้มนุษย์ตระหนักถึงความจริงของชีวิต

ตาราง 19 นม06 พระพุทธบาทเขาสี่สัด จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านพากันขึ้นเขาหาไม้กฤษณา พบสิ่งมหัศจรรย์ คือ รอยพระพุทธบาทในศิลาแผ่นใหญ่ บนยอดเขา	G4 H1

ตัวอย่างนี้ปรากฏแบบเรื่องในตำนานที่เน้นการค้นพบสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยบังเอิญ การพบรอยพระพุทธบาทบนศิลาใหญ่ที่ยอดเขาเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์ของยอดเขาในฐานะสถานที่ธรรมชาติ ซึ่งมักเป็นที่ประดิษฐานของพลังเหนือธรรมชาติ รอยพระพุทธบาทเป็นตัวแทนของความเป็นมงคลที่แสดงถึงการประทับของพระพุทธเจ้าในธรรมชาติ เรื่องเล่านี้ยังสะท้อนถึงความเชื่อร่วมกันของชุมชนที่มีต่อเหตุการณ์มหัศจรรย์และศรัทธาต่อธรรมชาติในฐานะที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ตาราง 20 บก05 พระพุทธบาทวัดภูเก้าพระ จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาท ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นของจริง ได้สักการะอยู่บนภูเก้าพระ เป็นความอัศจรรย์ของธรรมชาติ	G1 H1

แบบเรื่องนี้ได้เชื่อมโยงความศรัทธาทางศาสนากับธรรมชาติ โดยรอยพระพุทธบาทถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และพลังเหนือธรรมชาติ การตั้งอยู่บน “ภูเก้าพระ” ยิ่งเสริมความอัศจรรย์และสร้างความหมายให้สถานที่นี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเคารพบูชา การสักการะรอยพระพุทธบาทไม่เพียงแสดงถึงความศรัทธา แต่ยังเป็นศูนย์รวมชุมชนผ่านพิธีกรรมและความเชื่อร่วม พร้อมทั้งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างตำนาน ศาสนา และธรรมชาติในวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย

ตาราง 21 มห05 พระพุทธบาทห้วยบุง จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาท ในห้วยบุง จากความฝันของพระเกจิอาจารย์ ได้เห็นภาพของพระพุทธบาทที่ปรากฏบนลานหินริมลำน้ำ และได้ยินเสียงพระพุทธร้องค์	G2 G5 H1

แบบเรื่องของการเปิดเผยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านความฝันและธรรมชาติ โดยกล่าวถึงการค้นพบ รอยพระพุทธรูปจากนิมิตของพระเกจิอาจารย์ ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับความ ศักดิ์สิทธิ์ เสียงของพระพุทธรูปในความฝันยังต่อยอดถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่นั้น ลานหินริมลำน้ำ จึงกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางธรรมชาติ แสดงลักษณะเด่นในแบบเรื่องประเภทนี้

ตาราง 22 ส01 พระพุทธรูปเทือกแก้วถ้ำเกีย จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปในถ้ำเกีย เป็นหินเป็นสีเขียว ชาวบ้านสร้างให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประกอบกิจกรรมทางศาสนา	G1 H1, I3

ลักษณะของตำนานที่เชื่อมโยงธรรมชาติและศาสนา โดยรอยพระพุทธรูปในถ้ำเกีย ซึ่งเป็น หินสีเขียว ถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงพระพุทธเจ้าและพื้นที่ธรรมชาติ ชาวบ้านได้ สร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในถ้ำเพื่อประกอบกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งแสดงถึงการผสมผสานระหว่าง ธรรมชาติและเชื่อในพระพุทธรูปศาสนา การพบรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติเช่นนี้เป็นลักษณะ เด่นที่ปรากฏซ้ำในตำนานพระพุทธรูปอีสาน

ตาราง 23 ลย05 พระพุทธรูปน้ำตกหินสามชั้น จังหวัดเลย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปบนหินใกล้น้ำตกหินสามชั้น เชื่อว่า เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และนับถือว่ามีเทวดาคุ้มครองอยู่	G1 H2, H5, I2

แบบเรื่องในตำนานนี้ เกี่ยวข้องกับการเชื่อมโยงศาสนาและธรรมชาติ โดยใช้สัญลักษณ์ของ รอยพระพุทธรูปเพื่อเชื่อมโยงความศักดิ์สิทธิ์กับสถานที่ในธรรมชาติคือน้ำตก และเสริมความศรัทธา ด้วยความเชื่อว่ามีเทวดามีบทบาทในการปกป้องสถานที่นั้น ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการสร้างเรื่องเล่า ในตำนานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและธรรมชาติ

ตาราง 24 สน29 พระพุทธบาทน้ำทิพย์เจ็ดรอย จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระธุดงค์ปักกลดทำนายว่าจะปรากฏรอยพระบาท พระ	G3
	อาจารย์บุญมี ธุดงค์มาอธิษฐานจิตถึงรอยพระบาททำให้	G5
	พื้นอันตรายเป็นวัดพระพุทธบาทน้ำทิพย์	G6
	เป็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ น้ำไหล	G7
	ผ่านไม่เคยแห้ง เชื่อว่าพญานาครักษา สาธุชนนำน้ำทำ	H4, H5, H1
	น้ามนต์เรื่อยมา	

ความเชื่อที่พระธุดงค์ทำนายว่าจะปรากฏรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า และพระอาจารย์บุญมีได้อธิษฐานจิตเพื่อให้รอยพระบาทช่วยปกป้องจากอันตราย พื้นที่ที่พบรอยพระบาทนั้นสร้างเป็นวัดพระพุทธบาทน้ำทิพย์ มีน้ำที่ไหลออกมาจากรอยพระบาทไม่เคยแห้ง เชื่อว่าพญานาคเป็นผู้คุ้มครองและรักษาแหล่งน้ำนี้ สาธุชนจึงนำไปทำน้ามนต์เพื่อความเป็นมงคล ทั้งนี้สะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ ศาสนา และความศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองผู้คน

ตาราง 25 อบ04 พระพุทธบาทเกือกแก้วภูผักแพว จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านเล่าว่า เคยเห็นดวงไฟลอยจากภูผักแพวเฉพาะวัน	G2
	พระเท่านั้น ต่อมาจึงพบว่ามียอยพระพุทธบาท	H1

แบบเรื่องนี้การเชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติและความคิดดีในเรื่องราวเล่าทางศาสนา โดยการปรากฏของดวงไฟลอยเฉพาะวันพระและการค้นพบรอยพระพุทธบาทเป็นสัญลักษณ์ของการปรากฏตัวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ เป็นการสะท้อนความศรัทธาและความเชื่อของชาวบ้านในธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กับความคิดดีในธรรมชาติ

ตาราง 26 อจ01 พระพุทธบาท พุทธอุทยานเขาดานพระบาท จังหวัดอำนาจเจริญ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	“เขาดาน” เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะปรากฏรอยพระ	G1
	พุทธบาทธรรมชาติที่ประทับรอยอยู่ที่กลางลานหินบริเวณบนเนินสูง เป็นพื้นที่ศูนย์กลางของพุทธอุทยาน	H1

ลำดับเรื่องพระพุทธรบาท	ดัชนีอนุภาค								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
ลย05 น้ำตกหินสามชั้น							G1	H2,5	I2
สน23 น้ำตกคำหอม							G1	H5	
สน24 น้ำตกประชาสุขสันต์							G1	H5	
สน25 ภูเพ็ก							G1		I1
สน26 ภูผายล							G1		
สน27 วัดบูรพาราม							G1	H5	
สน28 วัดถ้ำช้าง							G1,2	H1	I2
สน29 น้ำทิพย์เจ็ดรอย							G3,5,6,7	H4,5,1	
สน30 น้ำตกภูมะแวง							G1		
สน31 ป่าแก้งมดแดง							G1,6		
สน32 นาผา							G2	H5	
สน33 วัดถ้ำสุทธินาราม							G2		I2,3
สน34 ด่านน้ำพุ							G1,2	H5	
สน35 ดอนปู่ตา							G2	H1,5	
สน36 น้ำตกห้วยยาง							G2	H5	
สน37 น้ำตกหลิผิแก่งเต่า							G2	H5	
อบ03 กลางลำน้ำเซ							G3		I2,3
อบ04 เกือกแก้วภูผักแพว							G2	H1,7	
อจ01 เขาดานพระบาท							G1	H1	

จากตารางแบบเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่อยู่ในธรรมชาติ พบแบบเรื่องนี้ 11 จังหวัด ไม่พบ 9 จังหวัด รวมทั้งหมด 36 เรื่อง ดังนี้

ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดกาฬสินธุ์	5	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดขอนแก่น	1	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดนครพนม	1	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดนครราชสีมา	4	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดบึงกาฬ	2	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดมุกดาหาร	2	เรื่อง

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดยโสธร	2	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดเลย	1	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดสกลนคร	15	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุบลราชธานี	2	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอำนาจเจริญ	1	เรื่อง

4.2.3 แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในชุมชน

แบบเรื่อง รอยพระพุทธรูปในชุมชน เป็นแบบเรื่องที่มีโครงสร้างการค้นพบรอยพระพุทธรูปในชุมชน การค้นพบรอยพระพุทธรูปที่มีปฏิสัมพันธ์กับความเชื่อของคนในชุมชน จากการวิเคราะห์โครงสร้าง พบว่ามีตำนานพระพุทธรูปอีสานที่เล่าเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปในชุมชน จำนวน 41 เรื่อง มักจะปรากฏอนุภาคการค้นพบรอยพระพุทธรูปเล่าถึงเหตุการณ์อัศจรรย์ที่นำไปสู่การค้นพบรอยพระพุทธรูป ดังตัวอย่างแบบเรื่องต่อไปนี้

ตาราง 28 กส15 พระพุทธรูปคู่วัดนารลฤทธิวราราม จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธรูปเจ้าได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ไว้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์	C1
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปมานานเกือบ 100 ปี คนที่เข้ามาลบ ลู่ กระทำไม่เหมาะสม ถึงขั้นเสียชีวิต ยามรุ่งเช้าชาวบ้าน มักจะเห็นลำแสงสีทอง ต่อมามอบที่ดินให้เป็นที่พักสงฆ์ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน เป็นที่เคารพบูชา	G1 G2 H1, H5 I2

รอยพระพุทธรูปในเรื่องนี้มีบทบาทไม่เพียงแต่เป็นเครื่องหมายของพระพุทธรูปเจ้า แต่ยังเป็นจุดศูนย์กลางของความเชื่อและการปฏิบัติในชุมชน เช่น การมอบที่ดินให้เป็นที่พักสงฆ์ และการกำหนดให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน เรื่องเล่าที่มีการพบรอยพระพุทธรูป “มานานเกือบ 100 ปี” แสดงถึงความพยายามเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของชุมชนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สร้างความภาคภูมิใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่ชาวบ้าน การเคารพบูชารอยพระพุทธรูปช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนผ่านพิธีกรรมหรือกิจกรรมทางศาสนา

ตาราง 29 ขก04 พระพุทธบาทโพธิ์ทอง จังหวัดขอนแก่น

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	นายจันทร์ ขับรถบรรทุกไม้ วิ่งต่อไม่ได้มาหยุดที่แห่งนี้ พบ	G6
	รอยรอยพระพุทธบาท จึงตั้งจิตอธิษฐาน รดวิ่งต่อไปได้	H1
	นายหนู มอบที่ดินนี้ให้สร้างวัด หลวงปู่ธีร์ อธิษฐานเสี่ยง ทายปลุกต้นไม้โพธิ์ หม่อมหลวงกุลเศรษฐสุขสวัสดิ์ เกิดนิมิต ฝันว่าให้มาสร้างเจดีย์ครอบรอยพระพุทธบาท	I2

แบบเรื่องของรอยพระพุทธบาทที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์และศรัทธาในชุมชนพุทธ โดย รอยพระพุทธบาทถูกมองว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน เช่น การช่วยแก้ปัญหาในชีวิตผู้คน การกล่าวถึง การมอบที่ดินเพื่อสร้างวัด การเสี่ยงทายที่เชื่อมโยงกับพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ และการอ้างถึงนิมิตฝันเพื่อ เป็นแนวทางในการพัฒนาศาสนสถาน แสดงถึงการรวมพลังของชุมชนในการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ สะท้อนถึงความศรัทธาและความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในบริบทพระพุทธศาสนา

ตาราง 30 ซย09 พระพุทธบาทวัดหลักศิลา จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	หลวงพ่อดินทร์ ธุดงค์มาตามกลิ่นหอม พบรอยเท้าและ	G2
	ยืนยันว่ารอยพระพุทธบาท ชาวบ้านเกิดความศรัทธาได้	F1
	ย้ายถิ่นฐานเดิมตั้งหมู่บ้านใหม่ เชื่อว่ามี พญานาคราช	H1
	เทวราชจาริก และพระภูมิเจ้าที่เทวทัตจาริก รักษา เมื่อถึง	H2
	วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปีชาวบ้านก็พากันทำบุญตัก บาตร (ตักบาตรรอยและเลี้ยงถั่ว) ต่อมาได้สร้างมณฑป ครอบ	I3

ความเชื่อของชุมชนที่ผูกพันกับรอยพระพุทธบาท ซึ่งค้นพบโดยหลวงพ่อดินทร์ผ่าน สัญญาณศักดิ์สิทธิ์ของกลิ่นหอม การยืนยันว่ารอยนั้นเป็นของพระพุทธเจ้าเป็นเหตุให้ชาวบ้านย้ายถิ่น ฐานมาตั้งชุมชนใหม่รอบพื้นที่ดังกล่าว โดยเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พญานาคราชและพระภูมิเจ้า ที่คุ้มครอง ชาวบ้านแสดงความศรัทธาผ่านพิธีกรรมสำคัญในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี และสร้าง

มณฑปเพื่อรักษารอยพระพุทธรูปไว้ ความเชื่อนี้ไม่เพียงแต่รวมใจชุมชน แต่ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาพื้นที่ให้กลายเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมของคนในชุมชน

ตาราง 31 นพ11 พระพุทธรูปบ้านคับพวง จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระมหาดานัย มาชีบริเวณดังกล่าวว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ชุก	G2
	ซ่อนเป็นรอยพระพุทธรูป ชาวบ้านจึงช่วยกันค้นหา แต่หาเท่าไรก็ไม่เจอ จึงทำพิธีบวงสรวง ไม่นานก็เห็นรอยเท้าโผล่ลอยเด่นขึ้นชัด เชื่อว่าเทวดาเป็นผู้ชี้ทางให้ค้นพบ	G3

รอยพระพุทธรูปในชุมชนบ้านคับพวงผูกพันกับความเชื่อทางศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเริ่มจากพระมหาดานัยขึ้นไปถึงสถานที่ที่มีรอยพระพุทธรูป ชาวบ้านร่วมแรงกันค้นหาแต่ไม่พบ จึงจัดพิธีบวงสรวง เมื่อรอยพระพุทธรูปปรากฏ ชาวบ้านเชื่อว่าเทวดาเป็นผู้ชี้ทาง นี่แสดงถึงความสามัคคีของชุมชน ความเชื่อในพิธีกรรม และความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยเสริมสร้างศรัทธาและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน

ตาราง 32 นม10 พระพุทธรูปวัดใหม่สันติ จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระครูสุตกิจสารวิมล เล่าว่า คนกรุงเทพฯ ผีนว่า มี	G5
	รอยเท้าอยู่แถวนั้น หลังจากนั้นก็ได้มาค้นหาจนพบ สร้าง	G7
	มณฑปครอบรอยพระพุทธรูป ซื้อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่	H1

แบบเรื่องแสดงให้เห็นว่า ตำนานมีผลต่อชุมชน โดยเริ่มจากความฝันที่นำไปสู่การค้นพบรอยพระพุทธรูป การสร้างมณฑปและขยายพื้นที่สะท้อนถึงความศรัทธาที่ชุมชนมีต่อสิ่งที่ค้นพบ ทั้งยังเปลี่ยนสถานที่นี้ให้กลายเป็นศูนย์กลางศาสนาและวัฒนธรรม ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนทั้งในเชิงจิตวิญญาณและเศรษฐกิจ สร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ผูกพันกับความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา

ตาราง 33 ยส03 พระพุทธบาทวัดเทวัญคีรี จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระครูวินัยกรโกศล เดินรุดงค์มา เทวดาตกลงบันดาลให้ไป	G2
	งัดหินก้อนหนึ่งเป็นรอยเกลี้ยง รอยงามนามว่า ฮอยคน	G7
	ใหญ่ ฮอยยักษ์ ฮอยผี ฮอยพระมุนี ฮอยพระบาท ผู้คนที่	H1
	ทราบข่าวก็มากราบไว้สักการะกลายเป็นย่านชุมชนไม่เว้น	I2
	วัน และได้จัดงานนมัสการรอยพระพุทธบาท เดือน 3 ทุก	I3
	ปี	

การพบรอยพระพุทธบาททำให้ชุมชนกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้คนมารวมตัวกันเพื่อกราบไหว้สักการะ เกิดการพัฒนาชุมชนรอบพื้นที่แห่งนั้น การจัดงานประจำปีในเดือน 3 เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีที่ช่วยสานสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชน และเรื่องราวนี้สะท้อนวิถีที่ชุมชนใช้ตำนานหรือความเชื่อทางศาสนาในการสร้างสถานที่สำคัญ ซึ่งมีผลต่อการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน

ตาราง 34 ศก01 พระพุทธบาทภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ลำดับที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	แม่ชีมานั่งสมาธิ มีชีผ้าขาวเข้ามิตว่า “ให้ไปนมัสการ	G5
	และบูรณะรักษารอยพระพุทธบาท” ต่อมาได้พบรอยพระ	G7
	พุทธบาท อาจเป็นรอยเดียวกับที่ชาวบ้านเล่าว่าเป็น	G3
	รอยเท้าของตาเบาะตาพรหม นายอำเภอและชาวบ้านนำ	G2
	น้ำจากรอยพระพุทธบาทไปรักษาโรค ก็หายจากอาการเจ็บไข้	H1

ลักษณะเด่นของแบบเรื่องรอยพระพุทธบาทในชุมชน เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์และการรักษาโรค โดยเริ่มจากแม่ชีที่นิมิตให้ไปนมัสการและบูรณะรอยพระพุทธบาท ซึ่งต่อมาชาวบ้านได้ค้นพบรอยพระพุทธบาท มีการนำน้ำจากรอยพระพุทธบาทไปใช้รักษาผู้ป่วยจนหาย บทบาทของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนที่สามารถนำมาซึ่งการบำบัดและการฟื้นฟูสุขภาพ พร้อมทั้งการเชื่อมโยงกับบุคคลในท้องถิ่นที่มีความเคารพ ทำให้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชนอีกด้วย

ตาราง 35 สน40 พระพุทธบาทวัดบ่อน้ำทิพย์ศิวาราม จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สมัยก่อนชาวบ้านเล่าว่า ได้ยินเสียงฆ้องกับเสียงกลองดังขึ้นในบริเวณนี้ ห้ามโยนสิ่งของลงไปข้างล่าง เพราะเป็นรอยพระพุทธบาทเกือกแก้ว	G2
		H3
		I2

ความเชื่อและการเคารพในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน โดยเฉพาะในบริเวณที่มีรอยพระพุทธบาท ชาวบ้านเล่าว่าเสียงฆ้องและเสียงกลองดังขึ้นเป็นสัญญาณเตือนให้รักษาความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่นั้น การห้ามโยนสิ่งของลงไปสะท้อนถึงการเคารพและการปกป้องรอยพระพุทธบาทที่มีความสำคัญทางจิตวิญญาณของชุมชน

ตาราง 36 นค07 พระพุทธบาทดินบ้านนาโพธิ์ จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านที่พบเห็น ว่า วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ได้มีแสงสว่างส่องลงมาจากท้องฟ้าเหมือนกับเป็นเท้าคนขนาดใหญ่ลงมาเหยียบบนดินโพธิ์ รุ่งเช้าได้ไปดูพบว่ามียอยเท้าขนาดใหญ่ที่มีลักษณะนิ้วเท้าเท่ากันทุกนิ้วคือรอยพระพุทธเจ้า	G2
		H1

การปรากฏของรอยพระพุทธบาทในชุมชน ชาวบ้านเล่าต่อกันว่าในวันที่ 15 ค่ำ เดือน 6 มีแสงสว่างจากท้องฟ้าส่องลงมาลักษณะคล้ายเท้าขนาดใหญ่ และรุ่งเช้าได้พบรอยเท้าขนาดใหญ่ที่มีลักษณะนิ้วเท้าเท่ากันทุกนิ้ว ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธเจ้า การพบรอยเท้าดังกล่าวในชุมชนจึงเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนา

ตาราง 37 อบ05 พระพุทธบาทวัดท่าลี่ จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาทบนเนินสูง ถ้ามีใครผูกวัวตรงนั้นวัวจะตาย มีครุบา นิมิตว่าเห็นดวงไฟขึ้นมาช่วง 15 ค่ำ จึงพบว่า เป็นรอยพระพุทธบาทมีน้ำขังอยู่ ชาวบ้านก็ตกไปบูชา รักษาโรค ปรากฏรอยพญานาค มีคนถูกหอย ตรงกลางรอย เชื่อว่าเป็นทางสามแยกระหว่างลำห้วยกับน้ำโขง	G2
		G5
		H1

ลำดับเรื่องพระพุทธรูป	ดัชนีอนุภาค								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
ชย13 วัดป่ากุดชุมแสง							G5		I1
นพ11 บ้านคืบพวง							G2,3		
นพ12 น้ำตกตาดขาม							G1,2,4,7		
นม09 กลางดง							G5		
นม10 วัดใหม่สันติ							G5,7	H1	
นม11 สำนักเจ้าพระ-เขาเต่า							G7	H1	I2
นม12 ป่าหิน							G1	H1	
นม13 มอจะบก							G2,4	H1	I2,3
นม14 บ้านถ้ำมังกร							G1,5	H1	I2,3
นม15 วัดเขาขาด							G1		
นม16 น้ำตกวะภูแก้ว							G1		
นม17 วัดเกาะ							G2,1,5,7	H1	
นม18 วัดภูวังทองศิลาอาสน์							G1		I1,2,3
มห07 วัดป่านาทามวนาวาส							G5	H1	
มห08 ลานสาวผ่อง							G1,2	H1,5	
ยส03 วัดเทวัญคีรี							G2,7	H1	I2,3
ศก01 ภูสิงห์ สน.1							G5,7,3,2	H1	
ศก02 ภูสิงห์ สน.2							G2,7	H1	I2,3
สน38 อุดมพร							G1		
สน39 ถ้ำเสรีไทย							G1	H1	
สน40 บ่อน้ำทิพย์ศิลาธรรม							G2	H3	I2
นค07 ดินบ้านนาโพธิ์							G2	H1	
อด09 วัดป่าณนุท							G2,7	H1	I1
อด10 วัดถ้ำพรหมวิหาร							G1		I1
อบ05 วัดท่าล้าง							G2,5	H1	

จากตารางแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในชุมชน พบแบบเรื่องนี้ใน 12 จังหวัด ไม่พบ 8 จังหวัด รวมทั้งหมด 41 เรื่อง ดังนี้

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดกาฬสินธุ์	6	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดขอนแก่น	4	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดชัยภูมิ	7	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดนครพนม	2	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดนครราชสีมา	10	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดมุกดาหาร	2	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดยโสธร	1	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดศรีสะเกษ	2	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดสกลนคร	3	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดหนองคาย	1	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุดรธานี	2	เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุบลราชธานี	1	เรื่อง

4.2.4 แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง

แบบเรื่อง รอยพระพุทธรูปจำลอง เป็นแบบเรื่องที่มีโครงสร้าง ที่เริ่มต้นดัชนีอนุภาค การจำลองรอยพระพุทธรูป ที่มีความเชื่อการสร้างวัตถุสัญลักษณ์องค์แทนของพระพุทธรูปเจ้า และมีการดูแลรักษา เคารพบูชา เป็นศาสนสมบัติ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา ผู้วิจัยพบแบบเรื่อง รอยพระพุทธรูปจำลอง ในตำนานพระพุทธรูปอีสาน จำนวน 65 เรื่อง ดังจะยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรูปอีสานที่เด่นชัด และสำคัญ ดังนี้

ตาราง 39 กส21 พระพุทธรูปภูมู่ขาว จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเดินทางไปร่วม สร้างพระธาตุพนม พอ	H1
	มาถึงบึงโดน ไปต่อไม่ไหว ได้สร้างพระพุทธรูปและรอย	I1
	พระพุทธรูปบูชาทำการฉลองก็เดินทางกลับ ต่อมา	I2
	ชาวบ้านประกอบพิธีบูชาสร้างน้ำและปิดทองในช่วง สงกรานต์	I3, I4

ตำนานการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองบริเวณบึงโดน สะท้อนถึงความศรัทธาอันแรงกล้า ของชาวบ้านที่แม้เดินทางไปร่วมสร้างพระธาตุพนมไม่สำเร็จ แต่ยังสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองแทน

เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า กลายเป็นศูนย์รวมจิตใจและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ซึ่งชาวบ้านได้สืบทอดประเพณีการบูชาสงฆ์และปิดทองในช่วงสงกรานต์

ตาราง 40 ชย14 พระพุทธบาทบ้านทิกแล้ง จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านพบเห็นรอยพระพุทธบาทที่สร้างแบบจำลอง ซึ่งได้ถูกนำมาใช้ในพิธีทางศาสนามีการสวดมนต์	H1 I1, I2, I3

การสร้างรอยพระพุทธบาทแบบจำลองเป็นตัวแทนของความพยายามรักษาและยึดโยงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้อยู่ในรูปแบบที่จับต้องได้ และเป็นการถ่ายทอดศรัทธาจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนี้ การจำลองยังสะท้อนความคิดเชิงสัญลักษณ์ในพุทธศาสนา เช่น การให้คนทั่วไปมีโอกาสเข้าถึงพระธรรมคำสอนผ่านตัวแทน คือรอยพระพุทธบาท และยังถูกใช้ในพิธีกรรม เช่น การสวดมนต์

ตาราง 41 นม22 พระพุทธบาทวัดเขาเทพบุตร จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระบาทจำลองจากเหตุการณ์พุทธประวัติ ตอนเสด็จจากสวรรค์สู่ประตุมืองสังกัสสนคร ที่ตรงนั้นพระอินทร์ได้เนรมิตบันได จึงเรียกว่า เขาเทพบุตร	H1 I1

แบบเรื่องในตำนานนี้เน้นย้ำความสำคัญของพระพุทธเจ้าในฐานะผู้เผยแผ่ธรรมะและการสืบทอดศรัทธาผ่านการจำลองรอยพระพุทธบาทที่เชื่อมโยงกับเหตุการณ์พุทธประวัติและภูมิศาสตร์ท้องถิ่น การใช้เทพและสถานที่ในตำนานช่วยสร้างความเชื่อมโยงระหว่างโลกธรรมชาติและความคิดอย่างกลมกลืน การจำลองรอยพระพุทธบาทอาจสะท้อนถึงศิลปกรรมท้องถิ่นในอีสานที่มีลวดลายและรายละเอียดที่สื่อถึงความเชื่อในตำนาน

ตาราง 42 บก07 พระพุทธบาทถ้ำศรีธน จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทจำลอง ช้าง ๆ มีรูปปั้นของท้าวศรีธน บริเวณโขดหินลองดาบท้าวศรีธน ชุมชนมีการจัดงานทุกปี	H1, I1 I3, I4

การสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองเป็นการสะท้อนความเชื่อเรื่องการ “บูชารอยธรรม” ของพระพุทธรเจ้า ซึ่งเป็นตัวแทนของการประดิษฐานพระพุทธรศาสนาในพื้นที่ โดยการจำลองนี้อาจไม่ได้มีรอยพระบาทจริง ๆ แต่เป็นการสร้างขึ้นเพื่อแสดงถึงศรัทธาและความเคารพในการประกาศพระศาสนา และมีการอ้างอิงวรรณกรรมท้องถิ่นทำให้เห็นการผสมผสานของเรื่องเล่า

ตาราง 43 บร01 พระพุทธรูปบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระพุทธรูปบาทจำลอง ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา พระยาประเสริฐสุนทราศรัย (กระจ่าง สิงหเสนี) เจ้าเมืองบุรีรัมย์สร้างเป็นพุทธรูปชา ไว้ในปราสาทโบราณบนเขากกระโดง สร้างมณฑปครอบทับอีกชั้นหนึ่ง	H1 I1 I4

พระพุทธรูปบาทจำลองที่สร้างขึ้นในปราสาทโบราณบนเขากกระโดง สะท้อนถึงการผสมผสานความเชื่อในพุทธศาสนาเข้ากับวัฒนธรรมพื้นถิ่น ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ และบทบาทของผู้ปกครองในฐานะผู้อุปถัมภ์ศาสนา นอกจากนี้ การสร้างมณฑปครอบพระพุทธรูปบาทยังเป็นการเน้นย้ำถึงความศักดิ์สิทธิ์และคุณค่าที่ชุมชนให้ความสำคัญอย่างต่อเนื่อง

ตาราง 44 มค02 พระพุทธรูปบาทวัดบ้านกุดแคน จังหวัดมหาสารคาม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	หลวงปู่หนู สร้างรอยพระพุทธรูปบาทจำลองจากสระบุรี และสร้างมณฑป ขุดสระน้ำสำหรับใช้สอย และมีการจัดงานนมัสการและปิดทอง และเวียนเทียน ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 3 แล้วอธิษฐานก็มักจะได้อั่งปารรณนา	I1 H4 H1 I2, I3, I4

รอยพระพุทธรูปบาทจำลองในตำนานนี้มีลักษณะเด่นในเรื่องการสร้างเชื่อมโยงระหว่างต้นแบบกับความศรัทธาในชุมชน การสร้างสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับการปฏิบัติกิจทางศาสนา และการส่งเสริมประเพณีสำคัญที่เชื่อมโยงกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการใช้วัตถุศาสนาเพื่อสร้างความต่อเนื่องในศรัทธาของชุมชน

ตาราง 45 มห09 พระพุทธรูปบาทภูมโนรมย์ จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	เป็นรอยพระพุทธรูปขนาดเล็ก สร้างขึ้นจากหินทราย	I1
	ตรงกับพระธาตุแห่งไปทางทิศเหนือเยื้องทางตะวันตก	H1
	สร้างโดยพระอาจารย์บุ พร้อมกับพระอังคารเพ็ญ ให้ครอบ	I2
	องค์สาม คือ พระธาตุ พระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูป	I4

รอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลองในตำนานนี้มีลักษณะเด่นที่เป็นรอยพระพุทธรูปขนาดเล็ก ทำจากหินทรายซึ่งหาได้ในท้องถิ่น สร้างขึ้นร่วมกับพระธาตุและพระพุทธรูปเพื่อให้ครบองค์สาม สัญลักษณ์สำคัญทางศาสนา ตำแหน่งการตั้งเยื้องทางทิศเหนือแฝงความหมายศักดิ์สิทธิ์ บ่งบอกถึงการออกแบบตามหลักความเชื่อทางจิตวิญญาณ และยังแสดงบทบาทของผู้นำศาสนาในชุมชนที่มีส่วนสำคัญในพิธีกรรมและการสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้

ตาราง 46 ยส04 พระพุทธรูปวัดพระพุทธรูป จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปจำลองโบราณ ประดิษฐาน ณ พระ	H1
	อุโบสถ มีโบราณวัตถุอีก คือ พระพุทธรูปปางนาคปรก	I1
	และหลักศิลาจารึก บันทึกไว้ว่า โบราณวัตถุทั้ง 3 อย่างนี้	I2
	พระมหาอุตตมปัญญาและสิทธิวิหาริก ได้นำมาจากกรุงศรี	I3
	อยุธยา เมื่อปี พ.ศ. 1378 และค่านมัสการพระพุทธรูป	I4

รอยพระพุทธรูปจำลองที่ประดิษฐานในพระอุโบสถในตำนานนี้ สะท้อนบทบาทในพิธีกรรมทางศาสนาและการสักการบูชา การที่โบราณวัตถุนี้ถูกนำมาจากกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 1378 โดยพระมหาอุตตมปัญญาและสิทธิวิหาริก ยังบ่งบอกถึงการเชื่อมโยงระหว่างศูนย์กลางศาสนาและการเผยแผ่ความเชื่อ การสร้างจำลองนี้จึงไม่เพียงแต่เป็นการอนุรักษ์ แต่ยังเป็นการเผยแผ่ศรัทธาและคติธรรมของพระพุทธศาสนาในช่วงเวลานั้น

ตาราง 47 ยส05 พระพุทธรูปจำลองวัดศรีธรรมาราม จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปจำลองชัยชนะสงคราม ทำจากศิลา	H1
	ทรายริมน้ำทวน สร้างสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดย อุปฮาด	I1
	เจ้าแพ่ง เมืองยศสุนทร ประดิษฐานบนฐานปรางค์เจดีย์	I2
	เมื่อแม่ทัพและทหารจะออกรบ มาทำพิธีบูชา ได้ชัยชนะ	I3
	ทุกครั้ง ต่อมาสร้าง ชาวบ้านอัญเชิญมา สร้างหอศาลา	I4
	ครอบไว้	

เรื่องราวของรอยพระพุทธรูปจำลองนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา แต่ยังมีลักษณะการผสมผสานระหว่างศาสนา การเมือง และความเชื่อในพลังทางธรรมชาติที่มีบทบาทสำคัญในชีวิตของผู้คนในช่วงเวลานั้นอีกด้วย สะท้อนถึงความเชื่อในพลังศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปเจ้าเพื่อช่วยให้ประสบชัยชนะในสงคราม

ตาราง 48 ลย07 พระพุทธรูปท้าวทอง จังหวัดเลย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปจำลอง นำมาจากพม่า ประดิษฐานที่	H1
	มณฑป พร้อมพระพุทธรูป มีอายุราว 200 กว่าปี เป็นที่	I1
	กราบไหว้บูชา ให้ได้ทราบว่าพระพุทธรูปศาสนาเจริญรุ่งเรือง	I2, I4

รอยพระพุทธรูปจำลองที่นำมาจากพม่าและประดิษฐานในมณฑปเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ สะท้อนถึงความศรัทธาและการสืบทอดหลักธรรมคำสอนจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง พร้อมทั้งเป็นเครื่องมือในการบูชาที่เชื่อมโยงกับการเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในพื้นที่ภูมิภาคอีสาน

ตาราง 49 ศก03 พระพุทธรูปบ้านเปือย จังหวัดศรีสะเกษ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ความในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 46 หน้า 1381 วันที่ 28	I1
	กรกฎาคม พ.ศ. 2472 ได้มีประกาศ เรื่อง การปฏิสังขรณ์	
	ศาลาพระพุทธรูปจำลอง จังหวัดอุบลราชธานี	H1

การสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองในจังหวัดสุรินทร์ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา นี้สะท้อนถึงสำคัญของการบูรณะและอนุรักษ์สถานที่ทางศาสนา รอยพระพุทธรูปจำลองมีความสำคัญในฐานะสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ผู้คนสามารถสักการบูชา โดยเฉพาะในภูมิภาคอีสานที่มีความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมเฉพาะตัว จึงเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นนั้น

ตาราง 50 สร02 พระพุทธรูปพุทธอุทยานวัดเขาศาลา จังหวัดสุรินทร์ ส่วนวันที่ 2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูป สลักขึ้นในคติพุทธศาสนาสาย	H1
	วัชรยานตันตระผสมกับคติเถรวาท บัวทั้งสองเป็นตัวแทน	I1
	ของพระมหาไวโรจนะผู้ให้กำเนิดพระยานิพุทธะทั้ง 5 ใน	I2
	ความเชื่อของวัชรยาน และบัวอีกกลุ่มหนึ่งคือตัวแทนของ	I4
	พระศากยมุนี ตามความเชื่อของเถรวาท พระเถรบอกกับ	
	ครูโยคจารย์ว่า “พระพุทธรูปคือสิ่งแสดงว่าพระศากย	
	มุนี สถิตอยู่ในทุกแห่งที่มีรอยพระพุทธรูป”	

การสร้างจำลองรอยพระพุทธรูปในตำนานนี้สะท้อนการผสมผสานของคติพระพุทธศาสนา สายวัชรยานและเถรวาท โดยใช้ “บัว” เป็นสัญลักษณ์สำคัญในการแทนพระมหาไวโรจนะในวัชรยานและพระศากยมุนีในเถรวาท รอยพระพุทธรูปจึงเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้และการแพร่หลายของพระธรรมคำสอนทั้งในมุมมองของวัชรยานและเถรวาท สร้างความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทั้งสองสถิตอยู่ในทุกแห่งที่มีรอยพระพุทธรูป แสดงถึงการพัฒนาทางจิตวิญญาณที่ไร้พรมแดน

ตาราง 51 นภ01 พระพุทธรูปทูลเกล้า จังหวัดหนองบัวลำภู

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปตั้งอยู่กลางลานหินกว้าง สร้างพระ	H1
	อุโบสถครอบไว้ มีน้ำพุบนยอดเขาสูงสำหรับใช้อุปโภค	I1
	บริโภค มีการจัดงานนมัสการรอยพระพุทธรูปประจำปี	I2
	มีพิธีสงฆ์ เวียนเทียนรอบพระอุโบสถ กล่าวคำนมัสการ	I3, I4

การสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองจากตารางนี้สะท้อนถึงการออกแบบสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ โดยสร้างอุโบสถครอบรอยพระพุทธรูปกลางลานหินกว้างไว้เพื่อ

ปกป้องและเคารพบูชา การมีน้ำพุบนยอดเขาสูงยังเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์นี้ช่วยเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความยั่งยืนของรอยพระพุทธรูปจำลองในฐานะที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจของชุมชน

ตาราง 52 อด13 พระพุทธรูปบัวคำ จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปบัวคำ สร้างเมื่อ พ.ศ.2555 จากการที่	G2
	พระครูพิพัฒน์วิทยาคม (หลวงพ่อเจริญ ฐานยุตโต) ได้	H1
	นิมิตให้สร้างรอยพระพุทธรูป เพื่อเป็นพุทธรูปบูชา ธรรม	I1
	บูชา สังฆบูชา โดยศิษยานุศิษย์ได้จัดให้มีพิธีสงฆ์น้ำรอย	I2
	พระพุทธรูปเป็นประจำทุกปี เพื่อความเป็นสิริมงคล	I3

การสร้างรอยพระพุทธรูปในตำนานนี้ไม่ได้มีเพียงแค่การจำลองรอยพระพุทธรูป แต่ยังแสดงถึงการบูชาพระพุทธรูปศาสนาในรูปแบบที่เป็นหัวใจของพระพุทธรูปศาสนา (พุทธรูปบูชา, ธรรมบูชา, สังฆบูชา) ซึ่งแสดงถึงการยึดมั่นในพระพุทธรูปศาสนาและการถวายบูชาที่มีความสำคัญต่อผู้สร้างและผู้มาสักการะอย่างชัดเจน

ตาราง 53 อบ06 พระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนวนที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	หอพระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง สร้างขึ้นในสมัยพระอริยวงศาจารย์ฯ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส เพื่อเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองที่จำลองมาจากวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร มีสัญลักษณ์มงคลอยู่ในแผนผังจักรวาลมิติ และใช้เป็นพระอุโบสถของวัดด้วย	H1
		I1

การที่หอพระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมืองมีรอยพระพุทธรูปจำลองที่มาจากวัดสระเกศราชวรมหาวิหารเป็นการสะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่างสถานที่ทางศาสนาที่มีความสำคัญในกรุงเทพฯ กับวัดในภาคอีสาน การจำลองนี้ไม่เพียงแต่เป็นการเคารพในสถานที่สำคัญ แต่ยังเป็นการแสดงถึงความเชื่อมั่นในพลังของพระพุทธรูปที่เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าและการบรรลุธรรม

จากตารางแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง พบแบบเรื่องนี้ 16 จังหวัด ไม่พบ 4 จังหวัด รวมทั้งหมด 65 เรื่อง ดังนี้

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดกาฬสินธุ์	3 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดชัยภูมิ	1 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดนครพนม	1 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดนครราชสีมา	11 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดบึงกาฬ	6 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดบุรีรัมย์	3 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดมหาสารคาม	1 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดมุกดาหาร	6 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดยโสธร	3 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดเลย	2 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดศรีสะเกษ	4 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดสกลนคร	8 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดสุรินทร์	2 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดหนองบัวลำภู	2 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุดรธานี	3 เรื่อง
ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุบลราชธานี	9 เรื่อง

จากการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ทั้ง 224 สำนวน จัดแบบเรื่อง ได้ 4 แบบนั้น พบว่า แบบเรื่องมีลักษณะเป็นคู่ตรงข้าม 2 คู่ กล่าวคือ คู่ที่ 1 แบบเรื่อง 4.2.1 รอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับ จะตรงกันข้ามกับ แบบเรื่อง 4.2.4 รอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง มีเนื้อความที่แสดงลักษณะคู่ตรงข้าม แบบความจริง-ความไม่จริง และคู่ที่ 2 แบบเรื่อง 4.2.2 รอยพระพุทธรูปที่อยู่ในธรรมชาติ ตรงกันข้ามกับ แบบเรื่อง 4.2.3 รอยพระพุทธรูปที่อยู่ในชุมชน เนื้อความที่แสดงลักษณะคู่ตรงข้าม แบบธรรมชาติ-วัฒนธรรม

คู่ตรงข้ามแบบที่ 1 ความจริง-ความไม่จริง ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานที่มีแบบเรื่องเป็นคู่ตรงข้ามระหว่าง “รอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับ” และ “รอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง” สามารถวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดของ โคลด เลวี-สเตราส์ (1963) ที่เน้นความสำคัญของ คู่ตรงข้าม (binary oppositions) ในตำนานปรัมปรา เพื่อเข้าใจความคิดแบบดั้งเดิม (primitive thinking) และการสื่อสาร “ข้อขัดแย้งในใจ” ของบรรพชน

รอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับด้วยพระองค์เอง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์แสดงถึงความจริง (truth) ที่มีการยืนยันถึงการปรากฏของพระพุทธรูปเจ้าในโลกมนุษย์เชื่อมโยงกับธรรมชาติและพลังเหนือธรรมชาติที่สามารถเปลี่ยนแปลงธรรมดาให้เป็นสิ่งพิเศษ ตรงข้ามกับรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น แสดงถึงความไม่จริง (falsehood) หรือความพยายามของมนุษย์ที่จะ “เลียนแบบ” ความศักดิ์สิทธิ์เชื่อมโยงกับความพยายามของมนุษย์ในการสร้างความเชื่อและการสืบทอดเรื่องราวผ่านศิลปะและพิธีกรรม

การสะท้อนข้อขัดแย้งในใจของบรรพชน ในคู่ตรงข้าม ความจริง-ความไม่จริง นั้นบรรพชนอาจสะท้อนความกังวลต่อความยั่งยืนของศรัทธาในพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อเวลาผ่านไป “สิ่งแท้จริง” เช่น รอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับ อาจไม่สามารถรักษาไว้ได้เพราะความเชื่อในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป มนุษย์จึงสร้าง “สิ่งจำลอง” เพื่อคงไว้ซึ่งความเชื่อและศรัทธา หรืออาจสะท้อนในคู่ของ ธรรมชาติและสิ่งประดิษฐ์ กล่าวคือรอยพระพุทธรูปแท้สะท้อนถึงการเชื่อมโยงกับธรรมชาติและพลังเหนือธรรมชาติ ในขณะที่รอยที่สร้างจำลองสะท้อนถึงความพยายามของมนุษย์ที่จะสร้างสิ่งทดแทน

การใช้แนวคิด “primitive logic” ในการถอดรหัสตำนาน เลวี่-สเตราส์ ระบุว่า แม้ตำนานอาจดูไม่มีเหตุผลในเชิงวิทยาศาสตร์ แต่ในแง่ของ “ตรรกะเชิงสัญลักษณ์” สะท้อนความพยายามของมนุษย์ในการทำความเข้าใจกับโลกและถ่ายทอดความคิดในใจผ่าน “ภาษาในตำนาน (mythical language)” ตำนานพระพุทธรูปอีสาน สะท้อนข้อขัดแย้งในใจเกี่ยวกับการคงอยู่ของศาสนา และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยใช้สัญลักษณ์ของ “รอยพระพุทธรูป” ที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ถึงความเป็นนิรันดร์

การสะท้อนวิธีคิดสากลผ่านตำนาน การที่ตำนานแสดงความคิดแบบคู่ตรงข้ามนั้นเป็นสิ่งที่พบได้ในวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั่วโลก เช่น ธรรมชาติกับวัฒนธรรม, ความจริงกับภาพลวง, และมนุษย์กับเทพเจ้า สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึง วิธีคิดแบบพื้นฐาน ของมนุษย์ที่พยายามจัดระเบียบและทำความเข้าใจกับโลกและตัวตน ตำนานพระพุทธรูปในอีสานจึงเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามนั้น สู่ถึงการต่อสู้ระหว่างความจริงและการสร้างสรรค์ในบริบทของความศรัทธาและวัฒนธรรมท้องถิ่น

คู่ตรงข้ามแบบที่ 2 ธรรมชาติ-วัฒนธรรม ตำนานพระพุทธรูปในอีสานมีลักษณะโดดเด่นด้านแบบเรื่อง “คู่ตรงข้าม” ซึ่งสามารถวิเคราะห์ผ่านทฤษฎีโครงสร้างนิยมของ โคลด เลวี่-สเตราส์ (1963) ได้ในประเด็นที่เลวี่-สเตราส์ มองว่าตำนานปรัมปราเป็น “ตรรกะดั้งเดิม (primitive logic)” ที่สะท้อนความคิดของมนุษย์ในเชิงโครงสร้างโดยเฉพาะผ่านรูปแบบ คู่ตรงข้าม ซึ่งสะท้อน “ข้อขัดแย้งในใจ” ของบรรพชน โดยในตำนานพระพุทธรูปของอีสาน ความขัดแย้งนี้สามารถเห็นได้ชัดในลักษณะเด่นที่เปรียบเทียบกันได้ ในคู่ตรงข้ามแบบธรรมชาติ-วัฒนธรรม ดังนี้

รอยพระพุทธรูปในธรรมชาติ เป็นลักษณะรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในพื้นที่ธรรมชาติ เช่น บนภูเขา ลำธาร หรือตามโขดหิน ในความหมายเชิงสัญลักษณ์ สื่อถึง ธรรมชาติที่ศักดิ์สิทธิ์ และพลังเหนือธรรมชาติ ที่ไม่ถูกปรุงแต่งโดยมนุษย์ เชื่อมโยงกับความบริสุทธิ์และความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในฐานะที่เน้นการหลุดพ้นจากโลกียวิสัย ตัวละครเอกคือพระพุทธรูปเจ้าในฐานะ “ผู้มาเยือน” ซึ่งไม่ได้ทิ้งสิ่งใดไว้ในธรรมชาติ นอกจากร่องรอยที่เชื่อมโยงกับความศักดิ์สิทธิ์

ส่วนรอยพระพุทธรูปในชุมชน ในฐานะคู่ตรงข้ามกับรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติ ดังกล่าว มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปที่ถูกนำมาประดิษฐานในวัด หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างโดยมนุษย์ ในความหมายเชิงสัญลักษณ์สะท้อนการนำธรรมชาตินาสู่กระบวนการเปลี่ยนถ่ายรูปแบบให้เป็น วัฒนธรรม ที่มนุษย์ควบคุมได้ การสร้าง “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ในชุมชนแสดงถึงการหลอมรวมพลังธรรมชาติและการมีส่วนร่วมของมนุษย์ในกระบวนการแสวงบุญหรือสร้าง ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผ่านตัวละคร คือพระสงฆ์ในฐานะ “ผู้ดูแล” หรือผู้แปรธรรมชาติให้กลายเป็นสถานที่ทางวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

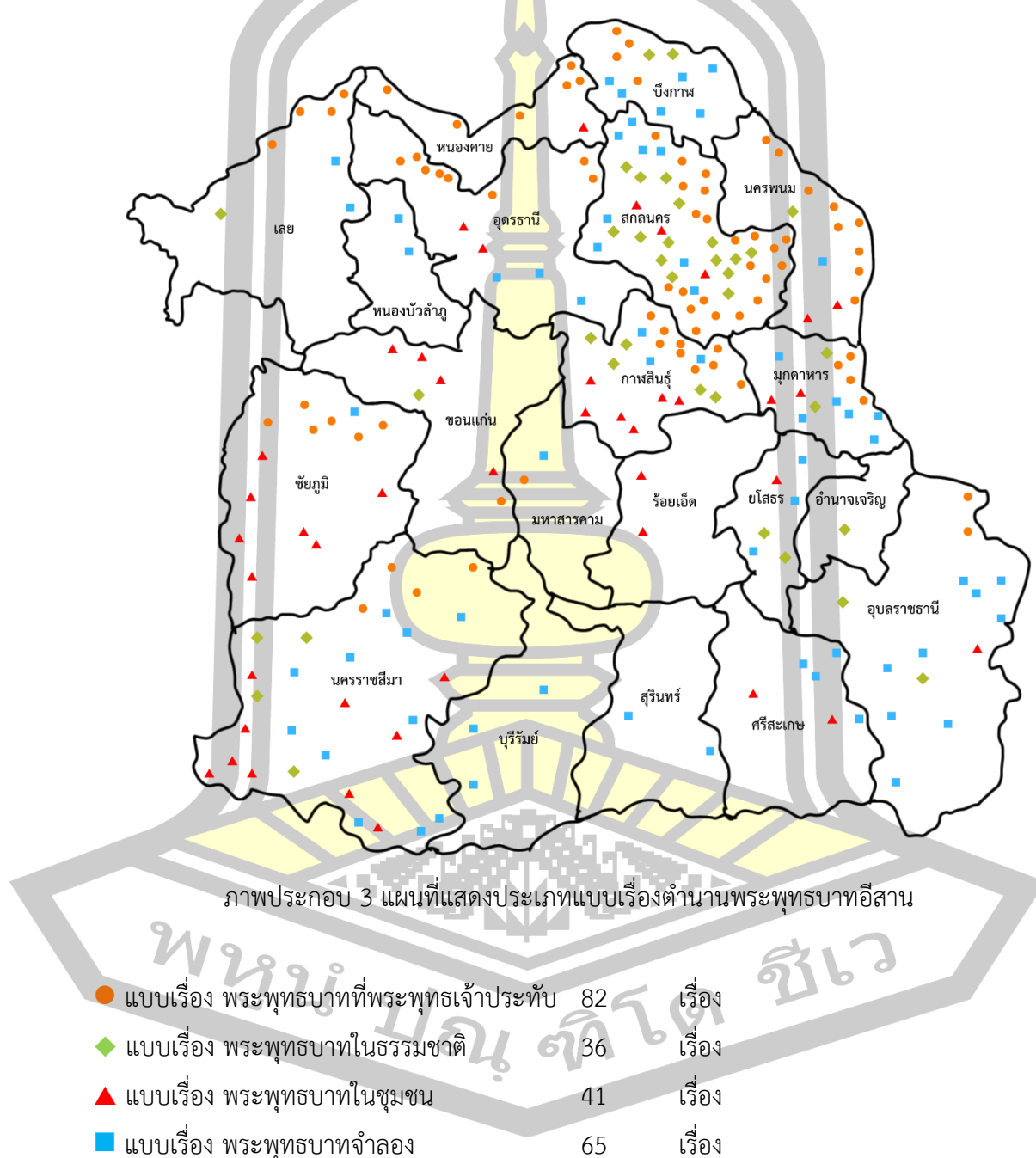
การวิเคราะห์ผ่าน “คู่ตรงข้าม” (Binary Opposition) เลวี-สเตราส์ อธิบายว่าโครงสร้างของตำนานปรัมปรา มักสะท้อนการจัดการข้อขัดแย้งในใจของมนุษย์ ซึ่งในกรณีนี้คือ ธรรมชาติ กับ วัฒนธรรม ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ไม่อาจควบคุม เป็นสัญลักษณ์ของความยิ่งใหญ่และความลึกลับของพลังเหนือธรรมชาติ การปรากฏของรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติบ่งบอกถึงการประทับของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ที่บริสุทธิ์ ส่วนวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อควบคุมหรือแสดงความศรัทธารอยพระพุทธรูปในชุมชนสะท้อนถึงความพยายามของมนุษย์ในการจัดระเบียบและทำให้ความศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและประเพณี

“ข้อขัดแย้งในใจ” ของบรรพชน สะท้อนผ่าน การที่ตำนานเน้นเรื่อง ธรรมชาติและ วัฒนธรรม ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของบรรพชนในการเชื่อมโยงโลกที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ (ธรรมชาติ) เข้ากับโลกที่มนุษย์สร้างขึ้น (วัฒนธรรม) โดยสิ่งที่สะท้อนอยู่ในตำนานคือความปรารถนาที่จะสร้างความสมดุลระหว่างสองสิ่งที่ขัดแย้งกันนี้ กล่าวคือการแสวงหาความหมายของชีวิตในบริบทที่มีทั้ง อำนาจเหนือธรรมชาติ (ที่เข้าใจยาก) และ ความเป็นมนุษย์ (ที่เข้าใจได้ง่ายกว่า) การยอมรับในความลึกลับของธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามทำให้สิ่งนั้นเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและศรัทธาในระดับวัฒนธรรม

การใช้ทฤษฎีของเลวี-สเตราส์ จึงช่วยให้เห็นว่า ตำนานพระพุทธรูปในอีสาน เป็นตัวอย่างของความคิดแบบคู่ตรงข้ามที่สะท้อนความพยายามของมนุษย์ในการทำ ความเข้าใจและรักษาความศักดิ์สิทธิ์ ผ่าน “ตรรกะ” และ “ภาษา” ที่เป็นลักษณะเฉพาะในเชิงวัฒนธรรมและเชิงสัญลักษณ์ ตำนานรอยพระพุทธรูปอีสานจึงสะท้อนตรรกะของบรรพชนที่พยายามแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์

ระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรมผ่านสัญลักษณ์ของรอยพระพุทธรูป โดยใช้โครงสร้างแบบคู่ตรงข้าม เพื่อถ่ายทอด "ความในใจ" และจัดการกับข้อขัดแย้งที่มนุษย์ทุกยุคสมัยเผชิญ นั่นคือ ความเชื่อในสิ่งที่ยิ่งใหญ่เหนือธรรมชาติ กับการพยายามปรับตัวและใช้ชีวิตในโลกที่มนุษย์สร้างขึ้น

การจัดแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรูปอีสานในเชิงพื้นที่แต่ละจังหวัด ทั้ง 4 แบบเรื่อง เหล่านั้น สามารถจัดทำเป็นแผนที่ได้ดังนี้

จากแผนที่แสดงประเภทแบบเรื่องตำนานพระพุทธรูปอีสาน ได้สะท้อนถึงความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ ตามแต่ละแบบเรื่อง ดังนี้

แบบเรื่อง พระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับ มักถูกเชื่อมโยงกับการเสด็จมาของพระพุทธรูป และการประทับรอยเท้าไว้ในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นสิริมงคลและเครื่องยืนยันการเผยแผ่ธรรมะในพื้นที่นั้น จากการสำรวจตำนานรอยพระพุทธรูปใน 14 จังหวัดภาคอีสาน รวมทั้งหมด 82 เรื่อง มีการกระจายตัวของเรื่องราวตามลักษณะภูมิศาสตร์และความเชื่อในแต่ละพื้นที่

ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่อง พระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับ ในแต่ละพื้นที่ พบว่า พื้นที่ที่มีความถี่แบบเรื่องมากที่สุด คือ สกลนคร (22 เรื่อง) กาฬสินธุ์ (9 เรื่อง) และนครพนม (9 เรื่อง) อาจสะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับความศักดิ์สิทธิ์และตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปอย่างลึกซึ้งในพื้นที่อีสานตอนบนพื้นที่ที่มีความถี่แบบเรื่องน้อยที่สุด คือ ขอนแก่น และ มหาสารคาม (จังหวัดละ 1 เรื่อง) อาจบ่งบอกถึงลักษณะการกระจุกตัวของความเชื่อในพื้นที่ใกล้เคียง แบบเรื่องนี้ไม่เพียงแค่ออกเล่าเรื่องการเสด็จของพระพุทธรูป แต่ยังสะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และการสร้างสัญลักษณ์ทางศาสนาในภูมิภาคนี้ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง

แบบเรื่อง พระพุทธรูปในธรรมชาติ สะท้อนถึงความเชื่อพื้นบ้านที่เชื่อมโยงกับพุทธศาสนาและธรรมชาติ โดยเฉพาะในลักษณะของรอยพระพุทธรูป ซึ่งมักปรากฏอยู่ตามพื้นที่ธรรมชาติ เช่น บนหินหรือภูเขา ตำนานเหล่านี้ช่วยยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ ความศรัทธาต่อรอยพระพุทธรูปยังส่งผลให้สถานที่เหล่านี้กลายเป็นจุดศูนย์รวมทางจิตใจและแหล่งท่องเที่ยวสำคัญในท้องถิ่น

จากข้อมูลความถี่ที่พบ ใน 11 จังหวัดของภาคอีสาน รวมทั้งหมด 36 เรื่อง โดยจังหวัดที่มีจำนวนตำนานมากที่สุดคือ สกลนคร (15 เรื่อง) รองลงมาคือ กาฬสินธุ์ (5 เรื่อง) และ นครราชสีมา (4 เรื่อง) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีภูมิประเทศทางธรรมชาติภูเขาหินทราย บ่งบอกถึงความหลากหลายของตำนานในแต่ละพื้นที่ ความโดดเด่นของตำนานพระพุทธรูปเหล่านี้คือการนำเรื่องราวทางศาสนาเข้ามาประกอบกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ ลักษณะสำคัญ ได้แก่ ความเชื่อมโยงกับธรรมชาติ รอยพระพุทธรูปมักพบในพื้นที่ธรรมชาติ เช่น หิน ผา หรือภูเขา แสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติในความเชื่อท้องถิ่น

แบบเรื่อง พระพุทธรูปในชุมชน แสดงถึงรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้าที่ปรากฏในพื้นที่ต่าง ๆ และความสำคัญที่เชื่อมโยงกับชุมชนในระดับท้องถิ่น ลักษณะเด่นสำคัญที่พบได้จากตำนานทั้งหมด 41 เรื่องใน 12 จังหวัด มักอธิบายถึงเหตุการณ์ในอดีตที่ทำให้รอยพระพุทธรูปปรากฏในแต่ละพื้นที่ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับภูมิศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่น ความหลากหลายของเรื่องราว

แต่ละจังหวัดปรากฏแตกต่างกัน ทั้งในเชิงรายละเอียดและความถี่ เช่น นครราชสีมาตำนานถึง 10 เรื่อง ในขณะที่ยโสธรและอุบลราชธานีมีเพียงจังหวัดละ 1 เรื่อง ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญกับพื้นที่และการตีความตำนานในบริบทของชุมชน ตำนานพระพุทธรบาททำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนาและการรวมตัวของชุมชนผ่านพิธีกรรม เช่น การบูชา รอยพระพุทธรบาทในงานเทศกาล และมีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรม เช่น การสร้างวัด พระพุทธรูป หรือสิ่งปลูกสร้างที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรบาท

แบบเรื่อง พระพุทธรบาทจำลอง เป็นเรื่องราวที่สะท้อนถึงความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความเชื่อมโยงกับการปรากฏรอยพระพุทธรบาท ซึ่งถูกสร้างจำลองและเล่าขานผ่านเรื่องราวใน 16 จังหวัด รวม 65 เรื่อง โดยมีลักษณะเด่นที่น่าสนใจดังนี้

แบบเรื่อง พระพุทธรบาทจำลองมีการกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของอีสาน สะท้อนถึงการรับและปรับใช้ความเชื่อพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่น เช่น จังหวัดนครราชสีมาจำนวนเรื่องราวมากที่สุด (11 เรื่อง) รองลงมาคืออุบลราชธานี (9 เรื่อง) และสกลนคร (8 เรื่อง) ความหลากหลายของเรื่องราวแต่ละจังหวัดมีตำนานเฉพาะตัวที่ผูกโยงกับเอกลักษณ์ท้องถิ่น คือคติในการสร้างรอยพระพุทธรบาทจำลอง เป็นการสืบทอดทางวัฒนธรรม นั่นคือ การเล่าตำนานการสร้างรอยพระพุทธรบาทจำลองเป็นเครื่องมือในการส่งต่อความเชื่อและวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งในรูปแบบพิธีกรรมและประเพณี

ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรบาทในภาคอีสาน จึงเป็นการหลอมรวมความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตและธรรมชาติในพื้นที่ ทำให้แต่ละจังหวัดมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ตามบริบทของพื้นที่นั้น ๆ รวมถึงสะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นอีสานในแง่ของความเชื่อ ศรัทธา และวิถีชีวิต นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการส่งเสริมความเป็นเอกภาพในหมู่พุทธศาสนิกชนและอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมผ่านการสืบทอดเรื่องเล่าต่อเนื่องในแต่ละพื้นที่

4.3 ลักษณะเด่นด้านอนุภาคของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

จากการวิเคราะห์จำแนกอนุภาคและเหตุการณ์ของตำนานพระพุทธรบาทอีสานนั้น ทำให้เห็นความแตกต่างและความเหมือนในแต่ละช่วงเหตุการณ์หลักในตำนานจำนวนต่าง ๆ ซึ่งแสดงว่าตำนานเหล่านั้นน่าจะมีความสัมพันธ์กันและมีการถ่ายทอดหรือรับอิทธิพลซึ่งกันและกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะพิจารณาความแตกต่างและความเหมือนของตำนานในแต่ละอนุภาค เพื่อจะชี้ให้เห็นความสำคัญของตำนาน ในฐานะที่เป็นตัวบทที่ใช้ศึกษาลักษณะเด่นของตำนานที่ว่าด้วยเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งในเรื่องคติความเชื่อ ระบบความคิด ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความ

เชื้ออื่น ของคนในภูมิภาคอีสาน ที่สะท้อนลักษณะเด่นด้านอนุภาคของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ทั้งหมด 9 อนุภาค ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- A: อนุภาคเกี่ยวกับการเดินทางของตัวละครเอก
- B: อนุภาคเกี่ยวกับการพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น
- C: อนุภาคเกี่ยวกับการขัดแย้ง
- D: อนุภาคเกี่ยวกับการยอมรับ
- E: อนุภาคเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรูป
- F: อนุภาคเกี่ยวกับการพยากรณ์
- G: อนุภาคเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรูป
- H: อนุภาคเกี่ยวกับการรักษารอยพระพุทธรูป
- I: อนุภาคเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป

4.3.1 A: อนุภาคเกี่ยวกับการเดินทางของตัวละครเอก

การเดินทางของตัวละครเอก หมายถึงพระพุทธรเจ้า เป็นหลักและเป็นส่วนใหญ่ที่ปรากฏในตำนานพระพุทธรูปอีสาน มีบางเรื่องที่ตัวละครเอกเป็นพระอัครสาวก คือพระโมคคัลลานะ เป็นตัวละครเอกที่เดินทางมาทำให้เกิดเหตุการณ์สำคัญคือการเกิดขึ้นของรอยพระบาท จากการวิเคราะห์ลำดับเหตุการณ์ข้างต้น พบว่าเนื้อหาของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ปรากฏในอนุภาคการเดินทางของตัวละครเอก 5 อนุภาคย่อย ได้แก่

A1: การเดินทางมาโปรดสัตว์

อนุภาคการเดินทางมาโปรดสัตว์ของตัวละครเอก เป็นอนุภาคย่อยที่ปรากฏซ้ำมากที่สุด 42 เรื่อง แสดงให้เห็นว่าตำนานพระพุทธรูปอีสานให้ความสำคัญกับการอธิบายการเสด็จมาโปรดสัตว์ของพระพุทธรเจ้า เป็นเหตุการณ์การเริ่มเรื่อง ที่มักเล่าว่าพระพุทธรเจ้าเสด็จมาดินแดนนี้ เช่น ตำนานพระพุทธรูปวัดป่าวาริย์นุสรณ์ (กส02) พระพุทธรูปวัดถ้ำบ่หลบ (กส04) เป็นต้น การเชื่อมโยงกับตำนานกระแสหลัก เช่น ตำนานพระพุทธรูปวัดป่าภูน้อย (กส03) อ้างถึงตำนานอุรังคธาตุว่า “พระพุทธรเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปที่ภูน้ำลอดแล้ว ได้มาโปรดสัตว์บริเวณนี้” ตำนานพระพุทธรูปทูปอ (กส06) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้าเสด็จเลียบลำแม่น้ำโขง” หรือการอ้างถึงตำนานพระพุทธรูปสระบุรี เช่น พระพุทธรูปรอยภูแฝด (ชย01) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้าประทับรอยพระบาทที่เขาสวรรณบรรพตแล้ว เสด็จมาเห็นภูเขา 2 ลูก” เป็นต้น เล่าด้วยความเชื่อว่า สถานที่ที่พระพุทธรเจ้าเสด็จในอดีตที่มีชื่อตามพุทธประวัติ ปัจจุบันคือพื้นที่บริเวณนี้ เช่น ตำนานพระพุทธรูปวัดโคกหินลาด (ขก01) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้าเสด็จแคว้นโกศลราชปัจจุบันคือ อำเภอโกสุมพิสัย กันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม และอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น” ตำนานพระพุทธรูปวัดป่าเซะวัน (นม04) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้า

ประทับที่วัดเซตวัน” เป็นต้น การเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ตำนานท้องถิ่นเรื่องอื่น เช่น ตำนานพระพุทธรบาทถ้ำแคน (บก01) เล่าถึง “ตำนานถ้ำนาคา ที่พญานาคถูกสาปกลายเป็นหิน แล้วพระพุทธรเจ้าเสด็จมาโปรด” เป็นต้น เป็นอนุภาคที่เน้นย้ำให้เห็นว่าพระพุทธรศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาในภูมิภาคนี้ผ่านพระพุทธรเจ้า สะท้อนให้เห็นการนับถือพระพุทธรศาสนาแต่นานมา

A2: การเดินทางตามประเพณี

อนุภาคการเดินทางมาตามประเพณีของตัวละครเอก พบว่าปรากฏซ้ำ 16 เรื่องในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน ที่ถ่ายทอดคติพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์ในภัทรกัป ทรงประกาศพระศาสนามาแล้ว 4 พระองค์ ตามความเชื่อในคัมภีร์ทางพระพุทธรศาสนา เช่น คัมภีร์อนาคตวงศ์ เป็นต้น หรือตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ การเสด็จมายังดินแดนนี้ เป็นการเสด็จมาตามประเพณีของพระพุทธรเจ้าเสด็จมาที่นี่ เป็นพระองค์ที่ 4 ส่วนพระองค์ที่ 5 ก็จะเสด็จมาในอนาคต เช่น ตำนานพระพุทธรบาทธาตุ (นพ02) พระพุทธรบาทบ้านด้อง (นพ07) จะเล่าตรงกันว่า “พระพุทธรเจ้าเสด็จมาดอยกบดินทร์หรือภูเก้าพร้าว เสด็จผ่านบ้านธาตุกับบ้านด้อง” อ้างว่าเป็นธรรมเนียมของพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์ต้องเสด็จมา ตำนานพระพุทธรบาทตานชุมคำ (มท2) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้าเสด็จเลียบลำน้ำโขงตามที่พุทธรประเพณี” ตำนานพระพุทธรบาทพระธาตุเชิงชุม (สน01) ก็เล่าถึงการเสด็จมาของพระพุทธรเจ้าทั้ง 4 พระองค์ตามตำนานกาเผือก อีกสำนวน (สน02) เล่าถึงการเสด็จมาตามธรรมเนียมของพระพุทธรเจ้า ตำนานพระพุทธรบาทแก่นจันทน์ (มท02) เล่าถึงการเสด็จโปรดพุทธมารดาที่ทรงถือปฏิบัติมา เป็นต้น

A3: การเดินทางมาปฏิบัติธรรม

คำว่า “ปฏิบัติธรรม” ในอนุภาคนี้นหมายถึง กิจของพระพุทธรเจ้าที่เดินทางมาปฏิบัติส่วนพระองค์ เพื่อบำเพ็ญพุทธกิจ พบอนุภาคการเดินทางมาปฏิบัติธรรมของตัวละครเอก ในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน 4 เรื่อง ได้แก่ พระพุทธรบาทสวนป่าโพธิธรรม (ชย06) เล่าไว้ว่า “พระพุทธรเจ้าได้เสด็จมาบำเพ็ญสมณธรรม ณ ที่นี้” พระพุทธรบาทเกือกแก้วถ้ำพิม (สน20) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้าเสด็จมาโปรดนางชี” พระพุทธรบาทวน (อด04) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้าเสด็จไปที่ภูเวียน กระทำสมณธรรม” พระพุทธรบาทภูผาแดง (อด06) เล่าว่า “สมัยพุทธกาล พระพุทธรองค์ได้เสด็จตามคำเชิญของเทวดาและนาค” และตำนานพระพุทธรบาทวัดภูพลานสูง (อบ01) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้าได้เสด็จมาที่ภูพลานสูง โดยมีพระสาวกตามเสด็จ” การเดินทางมาปฏิบัติธรรม เป็นอนุภาคที่พบไม่มาก แต่แสดงให้เห็นร่องรอยการเป็นพื้นที่พระพุทธรศาสนาแต่นานเพราะพื้นที่การปฏิบัติธรรม

A4: การเดินทางมาบิณฑบาต

การบิณฑบาต คือการขอก้อนข้าวพอให้มีกำลังในการปฏิบัติธรรมสำหรับพระภิกษุในพระพุทธรศาสนา เป็นประเพณีปฏิบัติของพระพุทธรเจ้า เป็นวิธีการโปรดสัตว์หรือวิธีเผยแผ่ศาสนา การที่พระพุทธรเจ้าบิณฑบาต แล้วมีผู้ใส่บาตร อาจแสดงให้เห็นการยอมรับในความเป็นพุทธรศาสนา พบอนุภาคนี้นจำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรบาทห้วยสังเคียบ (กส01) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้า

เสด็จลงเขาคิชฌกูฏเพื่อบิณฑบาต” ตำนานพระพุทธรบาทวัดเสมาศรีวันาราม (นม03) เล่าว่า “พระพุทธรองค์เสด็จจากกรุงราชคฤห์บิณฑบาตมาทางอากาศ” ตำนานพระพุทธรบาทผ้าขาวภูค้อ (มท01) เล่าว่า “พระพุทธรเจ้าเสด็จภูค้อ พบตาผ้าขาวในระหว่างบิณฑบาต” ตำนานพระพุทธรบาทวัดน่านอ่าง (สน18) และพระพุทธรบาทเวินกุ่ม (นค03) เล่าเหมือนกันว่า “พระพุทธรเจ้าเสด็จบิณฑบาต” การปรากฏซ้ำของอนุภาคการเดินทางมาบิณฑบาตส่วนใหญ่จะยกเอาเรื่องเล่าในพุทธประวัติ ทำให้เห็นว่าผู้คนที่เล่าเรื่องเช่นนี้มีการรับรู้พระพุทธรศาสนาตามคัมภีร์ อีกทั้งการใส่บาตรเป็นการทำบุญที่ถูกกับจริตของผู้คนในภูมิภาคนี้คือความโอบอ้อมอารี อาจเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้คนเข้าถึงพระพุทธรศาสนาได้ง่าย

A5: การเดินทางเผยแผ่ศาสนา

ในอนุภาคนี้ การเดินทางเผยแผ่ศาสนานับเป็นจุดประสงค์หลักแห่งการเสด็จมาเยือน อาจกล่าวได้ว่า อนุภาคการเดินทางมาของตัวละครเอกทั้ง 5 อนุภาคย่อย มีจุดมุ่งหมายอันเดียวกันคือการเดินทางเผยแผ่ศาสนา พบอนุภาคนี้ในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน 12 เรื่อง มักจะเล่าโดยใช้คำเดียวกันว่า พระพุทธรเจ้าเดินทางมา... ตามด้วยจุดมุ่งหมายคือ “...เพื่อเผยแผ่พระพุทธรศาสนา” “...เพื่อประกาศพระศาสนา” เช่น ตำนานพระพุทธรบาทภูจ้อก้อ (กส09) เขาพระบาท (ชย04) พระแท่นภูตะเกา (ชย05) วัดหินแหบ (บก02) เป็นต้น หรือการอ้างถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติ เช่น ตำนานพระพุทธรบาทวัดเขาพระนั่ง (นม02) เล่าสันนิษฐานว่า “เป็นสถานที่ที่พระพุทธรเจ้าแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์” เป็นต้น ถือเป็นการสร้างขึ้นมาใหม่ประกอบการอธิบายเกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาทแต่อย่างไรก็ตาม ตำนานได้แสดงการเน้นย้ำการเข้ามาของพระพุทธรศาสนาในภูมิภาคอีสานแห่งนี้

การเดินทางของตัวละครเอกในตำนานพระพุทธรบาทอีสานส่วนใหญ่หมายถึงการเสด็จมาของพระพุทธรเจ้า โดยแบ่งออกเป็น 5 อนุภาคย่อย ได้แก่ การเดินทางมาโปรดสัตว์ ซึ่งปรากฏบ่อยที่สุดในตำนาน เพื่อสื่อถึงการเผยแผ่พระพุทธรศาสนาในภูมิภาคนี้ การเดินทางตามประเพณีที่สะท้อนความเชื่อในพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์ การเดินทางมาปฏิบัติธรรมเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจ การเดินทางมาบิณฑบาตที่แสดงการยอมรับศาสนาพุทธของผู้คนในท้องถิ่น และการเดินทางเผยแผ่ศาสนาที่เป็นจุดประสงค์หลักในการเสด็จของพระพุทธรเจ้าในตำนาน

4.3.2 B: อนุภาคเกี่ยวกับการพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น

การพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น เป็นอนุภาคที่เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องจากอนุภาคการเดินทางมาของตัวละครเอก แล้วมาพบกับตัวละครอื่น จากการวิเคราะห์โครงสร้างตำนานพระพุทธรบาทอีสานนั้น ปรากฏซ้ำพฤติกรรมการพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น เป็นเหตุการณ์ที่สะท้อนความคิดการพบปะสังสรรค์ของชุดความคิดในสังคมวัฒนธรรมอย่างมีนัยสำคัญ ดังรายละเอียดอนุภาคย่อย ทั้ง 11 อนุภาค ต่อไปนี้

B1: ตัวละครเอกพบพระสงฆ์

ตัวละครเอกในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้า เนื้อหาเกี่ยวกับการพบกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระสงฆ์ ระหว่างสองตัวละครเป็นอนุภาคที่อยู่ในชุดความคิดพระพุทธศาสนาอย่างเดียวกัน แต่ในความเป็นพระสงฆ์ในตำนานบางเรื่องยังซ่อนความเป็นอื่นที่นำสู่เหตุการณ์ขัดแย้ง พบอนุภาคนี้ในตำนานพระพุทธบาทอีสาน 4 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธบาทเขาพระนั่ง (นม02) เล่าถึง พระพุทธเจ้ากับภิกษุปัญจวัคคีย์ เริ่มแรกมีความขัดแย้งต่อเมื่อได้ฟัง ก็ได้ยอมรับ เป็นต้น เป็นอนุภาคการพบกันของตัวละครในชุดความคิดเดียวกัน

B2: ตัวละครเอกพบฤๅษี

อนุภาคนี้นี้พบในตำนานพระพุทธบาทอีสาน 6 เรื่อง การเล่าถึงพระพุทธเจ้าพบฤๅษี เช่น ตำนานพระพุทธบาทห้วยหวด (สน14) ห้วยเรือ (สน22) วัดสร้างฤๅษี (นค05) และพระพุทธบาทผาจอม (นค06) นอกจากนี้ฤๅษียังหมายถึงความถึงผู้บำเพ็ญพรต บางตำนานเรียกว่าตาปะขาวหรือตาผ้าขาว เช่น ตำนานพระพุทธบาทเขาสรรพยา (นม01) พระพุทธบาทผ้าขาวฤๅศือ (มห01) เป็นต้น เป็นอนุภาคที่มีลักษณะเด่นสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์ประเด็นปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาได้ต่อไป

B3: ตัวละครเอกพบเจ้าเมือง

อนุภาคพระพุทธเจ้าพบเจ้าเมือง เป็นอนุภาคที่มีแนวความคิดการเข้าถึงคนจำนวนมาก โดยผ่านการพบปะผู้นำหรือผู้ปกครอง พบในตำนานพระพุทธบาทอีสาน 8 เรื่อง ได้แก่ พระพุทธบาทสี่รอยดานชุมคำ (มห03) พระธาตุเชิงชุม (สน02,สน03) เขาตานถ้ำเสือ (สน07) ดานนกเขียน (สน08) แม่แสด (อด05) ป่าหินงาม (ชย10) เล่าเป็นอย่างเดียวกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาพบเจ้าเมือง แล้วตรัสสาเหตุของการเสด็จมา การมาพบเจ้าเมืองถือเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางความคิดที่สำคัญ

B4: ตัวละครเอกพบชาวบ้าน

ชาวบ้านคือชนพื้นเมืองเดิม เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาพบชาวบ้าน เป็นอนุภาคสำคัญนำสู่พฤติกรรมขัดแย้งและการยอมรับ พบในตำนาน 8 เรื่อง ได้แก่ วัดป่าวารียี่นุสรณ์ (กส02) วัดโคกหินลาด (ขก01) บ้านด้อง (นพ07) ลานหินร้อง (มค01) บ้านนาคำข่า (รอ02) ภูควายเงิน (ลย01) เล้าข้าว (สน12) วัดนาอ่าง (สน18) ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธบาทลานหินร้อง (มค01) เล่าถึง “การเสด็จเมืองคันธารราชภูริ์ของพระพุทธเจ้า ได้พบกับชาวเมืองประสพภัยแล้ง” แสดงให้เห็นพฤติกรรมขัดแย้งที่ทำให้เกิดการยอมรับ “ชาวบ้าน” อาจจัดเข้าในชุดความคิดความเชื่อแบบดั้งเดิม

B5: ตัวละครเอกพบคนพิการ

อนุภาคพระพุทธเจ้าเสด็จมาพบคนพิการ พบ 1 เรื่อง คือ ตำนานพระพุทธบาทแม่แสด (อด05) ที่เล่าว่า “มีอุบาสิกคนหนึ่ง ชื่อนางเขียวค่อม มีรูปร่างตาอัปลักษณ์ (หลังค่อม) ไม่แต่งงานตลอดชีวิต และได้ถวายตัวเป็นอุบาสิกา” เป็นอนุภาคที่ให้ความสำคัญกับสิทธิความเท่าเทียม ชีวิตของ

คนเกิดมามีค่าเท่าเทียมกัน ไม่ว่าเกิดมาปกติเกิดมาพิการมีสิทธิ์ที่จะมีและเป็นได้ แม้จะพบอนุภาคนี้อย่างกระจายแพร่หลาย แต่ก็ทำให้เห็นชุดความคิดของคนที่มีต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม

B6: ตัวละครเอกพบพรานป่า

พระพุทธเจ้าพบปะกับพรานป่า พบในตำนาน 2 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธบาทภูควายเงิน (ลย03) เล่าว่า “นายพรานออกล่าสัตว์พบพระพุทธเจ้า รู้สึกแปลกใจ เข้าไปชักชวนออกล่าสัตว์ด้วย พระพุทธตรัสโปรดแล้วแสดงธรรมแก่นายพราน จนได้ดวงตาเห็นธรรม” และตำนานพระพุทธบาทบ้านแสงภา (ลย04) เล่าว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จเมืองเลย ได้พบกับนายพรานล่าสัตว์” หากเทียบกับตำนานพระพุทธบาทสระบุรีของภาคกลางตอนหนึ่งที่เล่าถึงพรานค้นพบรอยพระบาท แตกต่างจากภาคอีสานที่เป็นการพบกัน เป็นอนุภาคสำคัญที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร

B7: ตัวละครเอกพบพ่อค้า

ตำนานพระพุทธบาทอีสาน 1 เรื่อง ที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าพบพ่อค้า คือ ตำนานพระพุทธบาทวัดป่าเซตวัน (นม04) เล่าว่า “วันหนึ่งพระพุทธเจ้าได้แผ่ข่ายพระญาณเสด็จมา พบกับพ่อค้า” ข้อสังเกตที่เป็นลักษณะเด่นของอนุภาคนี้อีก คือ การเสด็จมาของพระพุทธเจ้าโดยใช้กระแสจิต ที่เรียกว่า ข่ายพระญาณ เป็นชุดความคิดของการสร้างตัวละครเอกผู้ศักดิ์สิทธิ์ และมาพบกับพ่อค้า อาจสะท้อนให้เห็นการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนาผ่านการค้าขายข้ามพรมแดน

B8: ตัวละครเอกพบยักษ์

ยักษ์ นับได้ว่าเป็นตัวละครในปรัมปราโดยแท้ เป็นลักษณะของชุดความคิดที่ขัดแย้ง จบที่ยักษ์กลายมาเป็นผู้พิทักษ์ พบในตำนานพระพุทธบาทอีสาน 5 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธบาทภูปอ (กส06) ภูตานิเม็ก (กส07) และวัดเชิงดอยนพรัตน์ (สน05) ที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าเสด็จเลียบลำน้ำโขง พบยักษ์อสูรนิทรราชู ตำนานพระพุทธบาทศาลาครี (นพ08) เล่าถึงพระพุทธเจ้าพบยักษ์ศาลาครี และตำนานพระพุทธบาทภูควายเงิน (ลย02) เล่าถึงพระพุทธเจ้าพบกับนางยักษ์ จะเห็นได้ว่าตำนานพระพุทธบาทอีสาน มีทั้งยักษ์ผู้ช่วยและผู้หญิง แสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจในเรื่องของเพศวิถีสุดท้ายของยักษ์คือการยอมรับพระพุทธเจ้า

B9: ตัวละครเอกพบสัตว์

อนุภาคนี้นับพบมากที่สุดในอนุภาคเกี่ยวกับการพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น 24 เรื่อง เล่าเกี่ยวกับการพบสัตว์ชนิดต่าง ๆ ตำนานพระพุทธบาทที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าพบปลา ได้แก่ ตำนานพระพุทธบาทภูน้ำจั้น (กส05) เวินปลา (นพ01) บ้านแก่งโพธิ์ (นพ09) ตำนานที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าพบนาค ได้แก่ ตำนานพระพุทธบาทเขาวง (ชย03) วัดถ้ำแคน (บก01) วัดหินแหบ (บก02) วัดถ้ำฆ้อง (บก03) แก่งกระเบา (มห04) วัดถ้ำผาแต่น (สน04) วัดถ้ำหินตาด (สน17) เวินกุ่ม (นค03) กุญชร (นค04) บัวบก (อด01) บัวบาน (อด03) ภูผาแดง (อด06) เมืองพาน (อด08) และตำนานพระบาทกลางน้ำ (รอ01) (เล่าถึงพระโมคคัลลานะพบนาค) ตำนานที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าพบ

ข้าง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปบาทเอราวัณ (นพ05) ตำนานที่เล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าพบเสือ ได้แก่ พระพุทธรูปบ้านโคกกลาง (สน13) ตำนานที่เล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าพบเต่า ได้แก่ ตำนานผาพญาเต่างอย (สน15) ลำน้ำพุง (สน16) ตำนานที่เล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าพบหงส์ ได้แก่ พระพุทธรูปบาทนาหงส์ (นค01) ตำนานที่เล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าพบสิงห์ ได้แก่ พระบาทนาสิงห์ (นค02) เป็นอนุภาคที่เน้นย้ำให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในภาคอีสาน

B10: ตัวละครเอกพบผี

ผีถือเป็นความดั้งเดิมหรือความเชื่อพื้นฐานของคนอีสาน พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 2 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปท้าวพระ (ชย02) และพระแท่นภูตะเภา (ชย05) ที่เล่าตรงกันว่า “พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาพบกับผีฟ้า” ทำให้เกิดการปะทะผสมกลมกลืนทางความเชื่อระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องผี ที่ยังคงอยู่ผ่านเรื่องเล่าและตำนานจนถึงปัจจุบัน

B11: ตัวละครเอกพบเทวดา

อนุภาคการพบกันระหว่างพระพุทธรูปเจ้ากับเทพเทวดา พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 4 เรื่อง ที่เล่าแตกต่างกัน ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปบาทแก่นจันทร์ (มท02) เล่าถึงพระพุทธรูปองค์เสด็จไปทรงเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดาซึ่งเป็นเทวดาบนดาวดึงส์สวรรค์ ตำนานพระพุทธรูปท้าวหนวลวง (สน19) เล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าแสดงธรรมโปรดเหล่าเทพเทวดา พระพุทธรูปเทือกแก้วถ้ำฟิม (สน20) เล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาโปรดนางชีซึ่งเป็นคนธรรพ์ และพระพุทธรูปถ้ำเสือ (อบ02) เล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาพบพระอินทร์ ตัวละครที่เป็นเทพ เทวดาเป็นตัวละครที่เป็นชุดความคิดของพระพุทธศาสนา เป็นการประกอบสร้างความศรัทธาจากพื้นฐานความคิดของสังคมอีสาน

ในตำนานพระพุทธรูปอีสาน การพบปะระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่นสะท้อนถึงปฏิสัมพันธ์ทางความเชื่อในสังคมอีสาน ตัวละครเอกคือพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งได้พบกับตัวละครหลายประเภท เช่น พระสงฆ์ ฤๅษี เจ้าเมือง ชาวบ้าน คนพิการ พรานป่า พ่อค้า ยักษ์ สัตว์ ผี และเทวดา การพบปะเหล่านี้มีความหมายที่หลากหลาย ทั้งในด้านความขัดแย้ง การยอมรับ และการเผยแผ่ศาสนา เช่น การพบเจ้าเมืองสะท้อนถึงการเผยแผ่ศาสนาผ่านผู้นำ การพบสัตว์และผีสะท้อนความเชื่อพื้นบ้านที่ผสมผสานกับพระพุทธศาสนา ตำนานเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความเชื่อและศรัทธาในสังคมอีสาน

4.3.3 C: อนุภาคเกี่ยวกับการขัดแย้ง

อนุภาคการขัดแย้ง มีความสำคัญหลักต่อการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น โดยเฉพาะความเชื่อดั้งเดิมในสังคมอีสาน เพราะเป็นตำนานพระพุทธศาสนา ที่อ้างการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าแล้วมาพบปะปะทะสังสรรค์กับตัวละครอื่น

ดังอนุภาค B ที่ผ่านมา ในการปะทะมีทั้งการขัดแย้งและการยอมรับ การขัดแย้งที่พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน ได้แก่ การแสดงอิทธิฤทธิ์ การทำร้าย การต่อสู้ การแข่งขัน และการสั่งสอน ดังนี้

C1: การแสดงอิทธิฤทธิ์

อนุภาคการแสดงอิทธิฤทธิ์ พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 11 เรื่อง เช่น ตำนานพุทธสถานภูบ่อ (กส06) วัดโคกหินลาด (ขก01) เวินปลา (นพ01) ลานหินร่อง (มค01) สี่รอยดานชุมคำ (มท03) พระธาตุเชิงชุม (สน02,สน03) เขาดานกล้าเสือ (สน07) ดานนกเขียน (สน08) เล้าข้าว (สน12) และตำนานพระพุทธรูปวัดนารลฤทธิวนาราม (กส15) ส่วนมากเป็นการแสดงอิทธิฤทธิ์ของตัวละครเอก เช่น ตำนานพระพุทธรูปเวินปลา (นพ01) พระพุทธเจ้าเปล่งแสงออกจากพระวรกาย หรือ ตำนานพระพุทธรูปดานนกเขียน (สน08) พระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์ให้มีดวงมณี 3 ดวงพุ่งจากพระโอษฐ์ เป็นต้น ถือเป็นความขัดแย้งที่สร้างพลังเพื่อให้เกิดการยอมรับ

C2: การทำร้าย

อนุภาคแสดงพฤติกรรมที่ตัวละครอื่นซึ่งเป็นฝ่ายมารเป็นผู้กระทำ พบในตำนานพระพุทธรูป 6 เรื่อง ได้แก่ ตำนานห้วยสังเคียบ (กส01) เล่าถึงพระเทวทัตกลิ้งหินหวังให้ทับพระพุทธเจ้า ตำนานสาละครี (นพ08) เล่าถึงการเดินทางไปมาของยักษ์สาละครี สร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้าน ตำนานพระพุทธรูปวัดถ้ำซ้อง (บก03) เล่าถึงพญานาคโกรธต่อพระพุทธเจ้า ตำนานพระพุทธรูปภูควายเงิน (ลย01) เล่าถึงนางยักษ์จับกินชาวบ้าน ตำนานพระพุทธรูปบ้านแสงภา (ลย04) เล่าถึงนายพรานออกล่าทำร้ายสัตว์ จัดเป็นอนุภาคการขัดแย้ง ที่แสดงการไม่ยอมรับอย่างชัดเจน

C3: การต่อสู้

การต่อสู้ พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 6 เรื่อง ที่มีลักษณะเด่นกล่าวถึงตัวละครเอกต่อสู้กับพญานาค พระพุทธรูปกลางน้ำ (รอ01) กล่าวถึงพระโมคคัลลานะต่อสู้กับพญานาค ตำนานพระพุทธรูปบัวบก (อด01) บัวบาน (อด03) และพระพุทธรูปเมืองพาน (อด08) ต่างเล่าถึงการต่อสู้ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพญานาค นอกจากนี้ยังมีตำนานพระพุทธรูปบ้านโคกกลาง (สน13) ที่เล่าถึงการต่อสู้ระหว่างพระพุทธเจ้ากับเสือ สังเกตได้ว่า คู่ต่อสู้ต่างเป็นสัตว์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพและหวาดกลัว จึงเป็นอนุภาคการขัดแย้งกันต่างมีนัยสำคัญ

C4: การแข่งขัน

อนุภาคการแข่งขัน เล่าถึงการแข่งขันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่นเช่นเดียวกัน พบในตำนาน 2 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปวัดเชิงดอยนพรัตน์ (สน05) เล่าว่า “พระพุทธเจ้าแข่งอิทธิฤทธิ์กับอสุรินทรราชู สูดทำยอสุรินทรราชูยอมก้มกราบสิโรราบแทบพระบาท” และตำนานพระพุทธรูปบัวบก (อด02) เล่าว่า “พระพุทธองค์เปล่งพระรัศมีไป สุวรรณาคเห็นก็พ่นพิษมาเป็นควันมืด พระพุทธองค์เปล่งอิทธิฤทธิ์เป็นเปลวเพลิง เกิดไฟลุกไปทั่ว จนนาคมีความเกรงกลัว พระพุทธ

องค์จังหวัดนาโปรด” ในที่สุดของการแข่งขัน ฝ่ายตัวละครคือพระพุทธเจ้าชนะ แสดงให้เห็นการหาทางในการสร้างความเป็นอยู่แบบผสมผสาน

C5: การสั่งสอน

การสั่งสอนเป็นพฤติกรรมของตัวละครเอกที่แสดงความขัดแย้งในลักษณะของความที่มีเมตตา กรุณาให้หลุดพ้นจากความหลงผิด จนเกิดการยอมรับเปลี่ยนความคิด ที่พบในตำนานพระพุทธบาทอีสาน 24 เรื่อง มีมากกว่าทุกอนุภาคย่อยที่เกี่ยวกับการขัดแย้ง ได้แก่ ตำนานพระพุทธบาทวัดป่าวาริย์นุสรณ์ (กส02) ภูน้ำจั้น (กส05) แก่งกะอาม (กส08) ภูพระ (ชย02) เขาวง (ชย03) บ้านธาตุ (นพ02) เอราวัน (นพ05) เขาสรรพยา (นม01) เขาพระนัง (นม02) วัดถ้ำแคน (บก01) วัดหินแหบ (บก02) ผ่าขาวภูค้อ (มห01) แก่งกระเบา (มห04) บ้านนาคำฆ่า (รช02) วัดถ้ำผาแต่น (สน04) ผาพญาเต่างอย (สน15) ภูตานหลวง (สน19) ภูยขร (นค04) วัดสร้างฤๅษี (นค05) ผาจ้อง (นค06) แม่แส (อด05) ภูผาแดง (อด06) ภูพลาสูง (อบ01) และพระพุทธบาทถ้ำเสือ (อบ2) เป็นอนุภาคที่ปรากฏซ้ำเน้นย้ำให้เห็นค่านิยมเรื่องการสั่งสอน การขัดเกลากายทางสังคม

อนุภาคการขัดแย้งในตำนานพระพุทธบาทอีสานมีบทบาทสำคัญในการสะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น ซึ่งแสดงผ่านพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครในตำนาน เช่น การแสดงอิทธิฤทธิ์ การทำร้าย การต่อสู้ การแข่งขัน และการสั่งสอน การแสดงอิทธิฤทธิ์มักถูกใช้เพื่อสร้างการยอมรับ ในขณะที่การทำร้ายและการต่อสู้สะท้อนถึงการไม่ยอมรับและการปะทะกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ท้องถิ่น ส่วนการสั่งสอนเป็นการแก้ไขความขัดแย้งผ่านความเมตตาและปัญญาของพระพุทธเจ้า

4.3.4 D: อนุภาคเกี่ยวกับการยอมรับ

การยอมรับเป็นอนุภาคสำคัญเช่นเดียวกันกับอนุภาคการขัดแย้ง เพราะจะนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลในประเด็นปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น อนุภาคการยอมรับที่พบในตำนานพระพุทธบาทอีสาน ตามดัชนีอนุภาคเบื้องต้น ได้แก่ การฟังธรรม การเคารพบูชา การขอรอยพระพุทธบาท การถวายภัตตาหาร การออกบวช ดังต่อไปนี้

D1: การฟังธรรม

การฟังธรรมเป็นการยอมรับ เพราะว่าเป็นการยอมรับฟังในธรรมคำสั่งสอนของตัวละครเอกคือพระพุทธเจ้า พบ 9 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธบาทเวินปลา (นพ01) เขาสรรพยา (นม01) ภูควายเงิน (ลย02) พระธาตุเชิงชุม (สน01) ภูยขร (นค04) บัวบก (อด02) ภูผาแดง (อด06) วัดภูพลาสูง (อบ01) และพระพุทธบาทถ้ำเสือ (อบ02) เป็นอนุภาคที่เล่าเกี่ยวกับการฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่ตัวละครที่ได้ทรงพบ ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธบาทภูผาแดง (อด06) เล่า

ว่า “พระพุทธองค์ได้ตรัสสั่งสอนพระธรรม แก่เหล่าเทวดาและนาค จนเข้าใจในพระธรรม จุตินสรวงสวรรค์ มีรัศมีกายสว่างไสว สีแดง” สะท้อนให้เห็นการยอมรับนับถือกับความเชื่อเดิม

D2: การเคารพบูชา

การเคารพบูชา สื่อให้เห็นการยอมรับ พบในตำนานพระพุทธรูป 18 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปห้วยสังเคียบ (กส01) วัดป่าวารีอนุสรณ์ (กส02) พุทธสถานภูโป (กส06) เขาวง (ชย03) พระแท่นภูตะเภา (ชย05) บ้านแก่งโพธิ์ (นพ09) ลานหินร้อง (มค01) แก่นจันทน์ (มห02) ดานชุมคำ (มห03) บ้านแสงภา (ลย04) พระธาตุเชิงชุม (สน02) วัดถ้ำผาแด่น (สน04) วัดเชิงดอยนพรัตน์ (สน05) เกือกแก้วถ้ำฟิม (สน20) บ้านน้ำพุ (สน21) บัวบก (อด01) บัวบาน (อด03) และพระพุทธรูปแม่แสด (อด05) ยกตัวอย่างพระพุทธรูปแก่นจันทน์ (มห02) เล่าว่า “เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาบนสวรรค์ พระเจ้าประเสนทิโกศลมีความรำลึกถึง จึงรับสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นด้วยไม้แก่นจันทน์แดง เพื่อแสดงความเคารพรำลึกถึง” เป็นตัวอย่างการเคารพบูชาด้วยวัตถุ

D3: การขอรอยพระพุทธรูป

อนุภาคนี้นพบในตำนานพระพุทธรูป 10 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปเอราวัณ (นพ05) เขาพระนัง (นม02) วัดถ้ำฆ้อง (บก03) ภูควายเงิน (ลย03) ผาพญาเต่างอย (สน15) ภูตานหลวง (สน19) วัดสร้างฤๅษี (นค05) ผาจ้อง (นค06) บัวบาน (อด04) และตำนานพระพุทธรูปเมืองพาน (อด08) ปรากฏซ้ำเหตุการณ์ตัวละครอื่นขอรอยพระพุทธรูปจากพระพุทธเจ้า สะท้อนการยอมรับยอมรับตามรอยศรัทธาแทบเท่า ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรูปภูตานหลวง (สน19) เล่าว่า “พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดเหล่าเทพ เหล่าทวยเทพได้ขอรอยพระบาท”

D4: การถวายภัตตาหาร

การถวายภัตตาหาร คือการให้ข้าวน้ำ แสดงถึงการให้การยอมรับเป็นมิตรไมตรีแห่งการต้อนรับ พบอนุภาคนี้น 10 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปบ้านด้อง (นพ07) วัดเสมาศรีวันราม (นม03) วัดป่าเซตวัน (นม04) ภูควายเงิน (ลย01) ห้วยหวด (สน14) วัดนาอ่าง (สน18) ห้วยเรือ (สน22) นาสิงห์ (นค02) เวินกุ่ม (นค03) และพระพุทธรูปสี่รอยห้วยซิด (อด07) เล่าเหตุการณ์ การถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ามารับบิณฑบาต หรือเสด็จมาถึงเวลาแห่งภัตตาหารดี ยกตัวอย่างพระพุทธรูปห้วยหวด เล่าว่า “ชาวบ้านที่หาปลาได้จึงเอาปลาไปทำภัตตาหารมาถวายบนเรือ สมเด็จพระจอมไตรจึงทรงรับมานั้น”

D5: การออกบวช

อนุภาคการออกบวช พบ 2 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปผ้าขาวภูค้อ (มห01) เล่าว่า “พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมจนตาผ้าขาวเริ่มเกิดความเชื่อและศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า จนสุดท้ายตาผ้าขาวขอออกบวช” และตำนานพระพุทธรูปแก่งกระเบา (มห04) ก็เล่าตรงกันว่า “พญานาคมีโอกาสดำรงธรรมต่อหน้าพระพุทธองค์ จนมีจิตศรัทธาขอลบวช พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตเพราะเป็นชาติ

เจริญงาน” การที่มนุษย์และสัตว์ได้ฟังธรรมจนถึงขั้นมีศรัทธาอยากออกบวช ถือเป็นการยอมรับนับถืออย่างยิ่งในทางพระพุทธศาสนา

อนุภาคการยอมรับในตำนานพระพุทธรบาทอีสานสะท้อนถึงการนับถือและศรัทธาต่อพระพุทธรเจ้า โดยแบ่งเป็น 5 อนุภาค ได้แก่ การฟังธรรมที่แสดงถึงการยอมรับคำสอนของพระพุทธรเจ้า การเคารพบูชาด้วยการแสดงความเคารพต่อพระพุทธรองค์ การขอรอยพระพุทธรบาทซึ่งสะท้อนการศรัทธา การถวายภัตตาหารที่แสดงถึงการต้อนรับและยอมรับพระพุทธรเจ้าอย่างเป็นมิตรไมตรี และการออกบวชที่เป็นการแสดงการยอมรับสูงสุดในการเปลี่ยนแปลงชีวิตตามคำสอนของพระพุทธรเจ้า

4.3.5 E: อนุภาคเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรบาท

การประทับรอยพระพุทธรบาท เป็นอนุภาคหลักของตำนานพระพุทธรบาท จากการวิเคราะห์โครงสร้าง พบว่าตำนานพระพุทธรบาทอีสาน มีอนุภาคเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรบาทที่หลากหลายและโดดเด่น ได้แก่ การประทับรอยพระบาทตามพุทธประสงค์ การประทับตามคำทูลขอ การประทับตามพุทธประเพณี การประทับตามเหตุการณ์ในอดีต การประทับตามเหตุบังเอิญ และการประทับตามเหตุบรรเทาทุกข์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

E1: การประทับตามพุทธประสงค์

อนุภาคนี้นับว่ามีมากที่สุดของอนุภาคการประทับรอยพระพุทธรบาท จำนวน 42 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธรบาทวัดป่าภูน้อย (กส03) ภูตานเม็ก (กส07) วัดถ้ำเงิน (กส16) ภูแฝด (ขย01) เขาพระบาท (ขย04) ภูกระแต (นพ04) ภูกำพร้าว (นพ05) เขาพระนั่ง (นม02) วัดหินแหบ (บก12) ลานหินร้อง (มค01) แก่นจันทน์ (มท02) บ้านแสงภา (ลย04) ภูตานฮัง (สน06) บ้านน้อย (สน08) ห้วยขอนแก่น (สน11) บ้านโคกกลาง (สน13) ถ้ำน้ำพุ (สน16) ภูลานสูง (อบ01) เป็นต้น ยกตัวอย่างเพียงบางส่วน เพราะเล่าซ้ำกัน ว่าพระพุทธรเจ้าประทับรอยพระพุทธรบาทตามพระประสงค์ หรือการอธิษฐานให้เกิดรอยพระพุทธรบาท มีอธิบายในอรรถกถาธรรมบทว่า หากมีพระประสงค์จะประทับไว้เพื่อใคร แม้ภัยจากสัตว์ ภัยธรรมชาติ ก็ไม่อาจลบรอยพระบาทของพระพุทธรเจ้าให้เสียหายได้

E2: การประทับตามคำทูลขอ

การประทับรอยพระพุทธรบาทตามคำทูลขอ พบในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน 21 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธรบาทเขาวง (ขย03) พระแท่นภูตะเกา (ขย05) บ้านแก่งโพธิ์ (นพ09) วัดถ้ำฆ้อง (บก03) แก่งกระเบา (มท04) วัดถ้ำผาแต่น (สน04) ภูตานหลวง (สน19) เวินกุ่ม (นค03) ผาจ้อง (นค06) ภูผาแดง (อด06) เป็นต้น ตำนานได้เล่าตรงกันต่อจากการทูลขอรอยพระพุทธรบาท พระพุทธรองค์จึงประทับตามคำทูลขอ ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรบาทเขาวง (ขย03) เล่าว่า “พญานาคได้ฟังธรรม และได้ขอรอยพระพุทธรบาท พระพุทธรเจ้าจึงอธิษฐานรอยพระพุทธรบาทไว้”

E3: การประทับตามพุทธประเพณี

อนุภาคการประทับตามพุทธประเพณี หมายถึง ประเพณีของพระพุทธเจ้าที่อุบัติขึ้นในโลกแต่ละกัป ที่ต้องปฏิบัติกับสืบกัน ในที่นี้คือประเพณีของพระพุทธเจ้าในภัทรกัป ตามตำนานและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีพระพุทธเจ้า 5 พระองค์อุบัติขึ้น จะมาประทับรอยพระบาทไว้ที่นี้ ด้วยการระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีต นั่นคือในภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้าอุบัติแล้ว 4 พระองค์ จึงเห็นรอยพระพุทธรบาทที่ทรงประทับ เป็น 4 รอย พบอนุภาคนี้ในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน 8 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรบาทบ้านธาตุ (นพ02) ดานชมพุทอง (บก04) ดานชุมคำ (มท03) บ้านนาคำข่า (รอ02) พระธาตุเชิงชุม (สน02, สน03) เกือกแก้วถ้ำฟิม (สน20) บ้านน้ำพุ (สน21) สังเกตได้ว่า จะพบมากในตำนานพระพุทธรบาท 4 รอย หมายถึงพระพุทธเจ้าตรัสรู้ 4 พระองค์ในกัปนี้

E4: การประทับตามเหตุการณ์ในอดีต

อนุภาคการประทับตามเหตุการณ์ในอดีต พบในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน 3 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรบาทเขาสรรพยา (นม01) เล่าว่า “พระพุทธเจ้าแสดงอดีตนิทานของตาปะขาวและพระอานนท์ ที่ผูกโยงกับเรื่องรามเกียรติ์ ตอนหนุมานออกหยาหารรักษาพระลักษมณ์ แล้วจึงทรงประทับรอยพระบาท” ตำนานพระธาตุเชิงชุม (สน01) เล่าว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จที่เกาะไก่อ และดอยสิงคุดตระ ตามปณิธานในอดีตชาติ ได้สั่งจัญญูต่อกันว่า ผู้ใดตรัสรู้เป็นสัมพันธก่อน ให้มาเหยียบรอยพระบาทไว้ ณ ที่แห่งนั้น” และตำนานพระพุทธรบาทสี่รอยห้วยซิด (อด07) เล่าว่า “พระองค์เสด็จไปประทับรอยพระบาทซ้อนรอยของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์” อนุภาคนี้แตกต่างจาก B3 การประทับตามพุทธประเพณี ตรงที่พระพุทธเจ้าแสดงเรื่องราวในอดีตแล้วประทับรอยพระบาท

E5: การประทับตามเหตุบังเอิญ

อนุภาคการประทับตามเหตุบังเอิญ หมายถึงการประทับรอยพระบาทโดยไม่ตั้งใจ พบ 3 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรบาทวัดเสมาศิริวนาราม (นม03) เล่าว่า “บริเวณพระพุทธเจ้ายืนคว่ำบาตรบนลานหิน ปรากฏรอยพระพุทธรบาท” ตำนานพระพุทธรบาทวัดนาอ่าง (สน18) เล่าว่า “บริเวณที่พระองค์ยืนล้างพระหัตถ์ ปรากฏเป็นรูปรอยเท้าประทับอยู่” ตำนานพระพุทธรบาทนาหงส์ (นค01) เล่าว่า “รอยพระพุทธรบาทเกิดขึ้นจากการที่พระพุทธเจ้าประทับยืนและหมุนกายทอดพระเนตรหงส์กับสิงห์หามเต่า” เมื่อเปรียบเทียบตำนานพระพุทธรบาทอีสานกับภาคอื่น อนุภาคการประทับตามเหตุบังเอิญนี้มีความแตกต่าง อาจแสดงให้เห็นลักษณะเด่นด้านอนุภาคการเล่าเรื่อง ที่คนในสังคมอีสานมีการอ้างอิงถึงเรื่องเล่าท้องถิ่นเชื่อมโยงการปรากฏของรอยพระบาท

E6: การประทับตามเหตุบรรเทาทุกข์

การประทับรอยพระพุทธรบาทตามเหตุบรรเทาทุกข์ เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรบาทเพื่อให้พื้นที่ตรงนั้นที่เคยได้รับความเดือดร้อนจากภัยต่าง ๆ ได้พบกับความอุดมสมบูรณ์ พบ 5 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรบาทภูน้ำจั้น (กส05) เล่าว่า “พระพุทธเจ้าประทับรอย

พระพุทธรูปเพื่อให้เกิดความสงบสุข” ตำนานพระพุทธรูปวัดโคกหินลาด (ขก01) เล่าว่า “พระพุทธรูปองค์ทรงอิทธิฐานเหยียบรอยพระพุทธรูปให้พื้นที่แห้งแล้งมีความอุดมสมบูรณ์” ตำนานพระพุทธรูปสาละครี (นพ08) เล่าว่า “พระพุทธรูปเจ้า ประทานรอยพระพุทธรูปเพื่อโปรดยักษ์สาละครี ให้หยุดสร้างความหวาดกลัวต่อชาวบ้าน” ตำนานพระพุทธรูปกลางน้ำ (รธ01) เล่าว่า “ประทับบาทไว้พร้อมกับอธิษฐานขึ้นน้ำลงข้างชายฉัตร กลายเป็นบ่อน้ำจืดให้ชาวบ้านได้ชำระพิษนาคร และดื่มรักษาโรคภัย”

การประทับรอยพระพุทธรูปเป็นส่วนสำคัญในตำนานพระพุทธรูปของอีสาน ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบที่ปรากฏตามพุทธประสงค์ เช่น การประทับรอยตามคำทูลขอของผู้ศรัทธาตามประเพณีพุทธที่สืบทอดในแต่ละกับ ตามเหตุการณ์ในอดีต หรือแม้แต่เหตุบังเอิญ นอกจากนี้ยังมีกรณีที่รอยพระพุทธรูปเกิดขึ้นเพื่อบรรเทาทุกข์ สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ที่ประสบปัญหา โดยรอยพระบาทมักปรากฏตามสถานที่สำคัญต่าง ๆ ที่ชาวบ้านและชุมชนเคารพนับถือ

4.3.6 F: อนุภาคเกี่ยวกับการพยากรณ์

อนุภาคเกี่ยวกับการพยากรณ์ หรือการทำนายของพระพุทธรูปเจ้าหลังจากที่ประทับรอยพระพุทธรูปแล้ว มักจะพยากรณ์เกี่ยวกับการเป็นศูนย์กลางบ้านเมือง การมีผู้นำครองบ้านเมือง การเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปศาสนา การเกิดเหตุการณ์ในอนาคต การเรียกขานชื่อบ้านนามเมือง ทำให้เห็นลักษณะเด่นด้านอนุภาคในตำนานพระพุทธรูปอีสาน ต่อไปนี้

F1: การเป็นศูนย์กลางบ้านเมือง

การพยากรณ์ว่า ต่อไปสถานที่นี้จะเป็นศูนย์กลางบ้านเมือง เกิดเป็นพื้นที่ของชุมชน มีผู้คนมาอาศัย พบ 7 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปวัดป่าวารีย่นสุรณ (กส02) ภูตนาเม็ก (กส07) สาละครี (นพ08) เขาพระนั่ง (นม05) บ้านน้ำพุ (สน21) กุญชร (นค04) หลักศิลา (ขย09) ขอยกตัวอย่างจากพระพุทธรูปบ้านน้ำพุ (สน21) ที่เล่าว่า “ขุนขอม ได้เป็นเจ้าเมืองขึ้นกับเมืองอินทปัฐนคร มีราชบุตรคนหนึ่งชื่อ “สุรอุทกกุมาร” คือ เมื่อวันประสูติมีอศรรักษ์ คือน้ำพุเกิดขึ้นแต่รอยพระบาทที่อยู่ใต้พื้น ทำนายว่าต่อไปจะเป็นหมู่บ้าน” เป็นต้น แสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับการทำนาย

F2: การมีผู้นำครองบ้านเมือง

การพยากรณ์ว่าในอนาคตจะมีผู้นำครองบ้านเมืองและได้ทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนา ตำนานพระพุทธรูปศาสนาของชาวพุทธไม่ว่าภาคเหนือหรือภาคอีสาน จะกล่าวว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระบาท และได้พยากรณ์ว่าต่อไปข้างหน้าจะมีกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เกิดมาเพื่อฟื้นฟูพระพุทธรูปศาสนา ในดินแดนเหล่านั้น เป็นการเน้นให้เห็นความศักดิ์สิทธิ์ของดินแดนนั้น ๆ เช่น ภูคำพรา (พระธาตุพนม) ภูเวียง (ภูพระบาท) เมืองหนองหานหลวง (พระธาตุเชิงชุม) เป็นต้น

F3: การเป็นที่ตั้งพระพุทธรศาสนา

การเป็นที่ตั้งพระพุทธรศาสนา เน้นย้ำแนวความคิดความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธรศาสนา พบที่ชัดเจน 4 เรื่อง ได้แก่ ดำเนินพระพุทธรบาทสี่รอยภูแฝด (ชย01) โพนแดง (นพ03) ภูคำพร้าว (นพ06) นาสิงห์ (นค02) ยกตัวอย่างดำเนินพระพุทธรบาทนาสิงห์ (นค02) กล่าวว่า “พระบาทเจ้าประทับอยู่ภูสิงห์ หลังแลถนญจกัฏ ต่อไปภายหน้า ศาสนาของท่าน สิ้นยงคงที่ ห้าพันปีวางไว้แล้ว พระคุณแก้วบ่เสื่อมสูญ” เป็นต้น

F4: การเกิดเหตุการณ์ในอนาคต

การพยากรณ์ว่า จะมีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นในอนาคต พบในดำเนินพระพุทธรบาทอีสาน 10 เรื่อง ได้แก่ ดำเนินพระพุทธรบาทห้วยสังเคียบ (กส01) เวินปลา (นพ01) วัดถ้ำแคน (บก01) ดานชมพูทอง (บก04) บ้านนาคำฆ่า (รค02) พระธาตุเชิงชุม (สน03) ภูดานฮัง (สน06) ผาพญาเต่ายอง (สน15) ห้วยซิด (อด07) ยกตัวอย่างดำเนินพระพุทธรบาทบ้านนาคำฆ่า (รค02) มีอนุภาคการพยากรณ์ว่า “ในอนาคตกาล พระศรีอริยเมตไตรย จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าองค์ที่ 5 ซึ่งเป็นองค์สุดท้ายในภัทรกัปนี้ จะเสด็จมาประทับรอยพระพุทธรบาทให้เหลือเป็นรอยเดียว”

F5: การเรียกขานชื่อบ้านนามเมือง

การเรียกขานชื่อบ้านนามเมือง เป็นการพยากรณ์จากดำเนินเกี่ยวกับความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมือง พบ 7 เรื่อง ได้แก่ ดำเนินพระพุทธรบาทบ้านแสงภา (ลย04) ห้วยหวด (สน14) ห้วยเรือ (สน22) นาหงส์ (นค01) ผาจ้อง (นค06) แม่แส (อด05) และดำเนินพระพุทธรบาทภูผาแดง (อด06) ทำนายว่า จะเรียกชื่อสถานที่ตามภูมิประเทศด้วยคำนำหน้าว่า “พระพุทธรบาท” “พระบาท” ชื่อบ้านนามเมืองเหล่านี้แพร่กระจายอยู่ในสถานที่ที่ค้นพบรอยพระพุทธรบาท

อนุภาคเกี่ยวกับการพยากรณ์ในดำเนินพระพุทธรบาทของอีสานมักเกี่ยวข้องกับการทำนายอนาคต พระพุทธรเจ้าทรงพยากรณ์ว่าสถานที่ที่ประทับรอยพระบาทจะกลายเป็นศูนย์กลางชุมชน มีผู้นำที่ครองบ้านเมืองและฟื้นฟูพระพุทธรศาสนา ตลอดจนเป็นสถานที่สำคัญของพระพุทธรศาสนา บางดำเนินทำนายเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รวมถึงการตั้งชื่อบ้านเมืองตามลักษณะภูมิประเทศที่พบรอยพระพุทธรบาท ทั้งนี้ดำเนินเหล่านี้สะท้อนความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์และบทบาทสำคัญของพระพุทธรบาทในชุมชน

4.3.7 G: อนุภาคเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรบาท

อนุภาคเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรบาท ในดำเนินพระพุทธรบาทอีสาน พบว่ามีการเล่าเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรบาทโดยสันนิษฐาน การค้นพบโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ การค้นพบโดยคำทำนาย การค้นพบโดยบังเอิญ การค้นพบโดยนิมิตฝัน การค้นพบโดยอริยฐาน การค้นพบโดยปฏิบัติธรรม ดังต่อไปนี้

G1: การค้นพบโดยสันนิษฐาน

อนุภาคการค้นพบโดยการสันนิษฐานในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน เป็นอนุภาคย่อยที่พบมากที่สุดใอนุภาคเกี่ยวกับการค้นพบ จำนวน 55 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธรบาทภูแฝก (กส10) อ่างหิน (กส11) น้ำตกผาระแงง (กส12) น้ำตกคำเตย (กส13) วัดป่าถ้ำพระฤๅษี (กส14) วัดป่าสุจิตาราม (ขก02) น้ำตกตาดโพธิ์ (นพ10) ศิริวันน้เขาพริก (นม05) วัดถ้ำจำปา (นม07) ภูถ้ำพระ (บก05) น้ำตกเจ็ดสี (บก06) น้ำตกหินสามชั้น (ลย05) น้ำตกคำหอม (สน23) ภูเพ็ก (สน25) ภูผายล (สน26) วัดบูรพาราม (สน27) เป็นต้น เป็นการค้นพบร่องรอยคล้ายรอยเท้ามนุษย์แล้วสันนิษฐานว่าเป็นรอยพระพุทธรบาท จากการสำรวจพื้นที่พบว่า บริเวณที่พบรอยพระพุทธรบาท ส่วนมากมีลักษณะภูมิประเทศเป็นแผ่นดิน ที่ถูกกัดเซาะโดยธรรมชาติ สะท้อนความคิดความเชื่อ ที่ประกอบสร้างให้เป็นดินแดนพระพุทธรศาสนา

G2: การค้นพบโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ

จากตารางการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรบาทอีสาน พบอนุภาคการค้นพบโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ 26 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธรบาทถ้ำมะเฟือง (กส17) ห้วยวังชุม (กส20) ภูเขาติ (ขย08) หลักศิลา (ขย09) บ้านคืบพวง (นพ11) วัดเกาะ (นม17) ห้วยบุง (มห05) วัดเทวัญคีรี (ยส03) นาผา (สน32) วัดถ้ำสุทธินาราม (สน33) ดานน้ำพุ (สน34) ดอนปู่ตา (สน35) บ่อน้ำทิพย์ศิลาราม (สน40) น้ำตกห้วยยาง (สน36) น้ำตกหลี่ผีแก่งเต่า (สน37) บ้านนาโพธิ์ (นค07) วัดป่าณนุท (อด09) วัดท่าล้ง (อบ05) น้ำตกกินรี (บก09) บัวคำ (อด13) เป็นต้น เป็นอนุภาคที่แสดงอำนาจเหนือธรรมชาติ นำพาให้พบรอยพระพุทธรบาท ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรบาทห้วยวังชุม (กส20) “ชาวบ้านบอกว่าได้ยินเสียงซ้องกับเสียงกลองดังขึ้นในบริเวณนี้ และเวลาน้ำจะมาแรง ก้อนหินจะมีเสียงดังเตือนขึ้นก่อน หรือจะมีภูว่น้ำ อีก 2 วัน น้ำก็จะมามากจริง ๆ บริเวณที่ได้ยินเสียงนั้น ก็คือรอยพระพุทธรบาทที่ค้นพบ” เป็นต้น สะท้อนให้เห็นความคิด ที่มองว่าพระพุทธรศาสนาเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ

G3: การค้นพบโดยคำทำนาย

อนุภาคการค้นพบรอยพระพุทธรบาทโดยคำทำนาย พบในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน 6 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธรบาทเขายายหอม (ขย07) เล่าว่า “พวกชาวบนที่ตั้งรกรากอยู่ตามป่าเขา ได้พบรอยพระพุทธรบาทเป็นครั้งแรกตามคำทำนายว่ามีรอยพระพุทธรบาทบนเขานี้” ตำนานพระพุทธรบาทน้ำทิพย์ 7 รอย (สน29) เล่าว่า “พระธุดงค์ทำนายว่าจะปรากฏรอยพระบาท จึงชักชวนชาวบ้านมาขุดดินที่ปกคลุมหลุมหินซึ่งเป็นเป็นธารน้ำไหล พบคล้ายรอยเท้าขนาดใหญ่เรียงกัน พระธุดงค์บอกชาวบ้านว่า เป็นรอยพระบาท ให้ดูแลรักษาบูชากราบไหว้ให้ดี” และตำนานพระพุทธรบาทกลางลำน้ำเซ (อบ03) เล่าว่า “คำทำนายของผู้เฒ่าผู้แก่ ว่ามีรอยพระพุทธรบาทที่พบอยู่บนแผ่นดิน” เป็นต้น สังเกตได้ว่า เป็นคำทำนายทั้งของพระสงฆ์ และผู้เฒ่าผู้แก่ที่ชาวบ้านนับถือ แสดงให้เห็นวิธีเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาที่เป็นลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรบาทอีสาน

G4: การค้นพบโดยบังเอิญ

การค้นพบรอยพระพุทธรูปโดยบังเอิญ อนุภาคนี้พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 7 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธรูปวัดป่าเซตวัน (นม04) ดานชุมคำ (มห03) ภูควายเงิน (ลย01) วัดนาอ่าง (สน18) ห้วยซิด (อบ07) เขาสีสด (นม06) มอจะบก (นม13) เป็นต้น มักจะเล่าตรงกันว่า มีชาวบ้านเข้าป่า เพื่อจุดประสงค์อย่างอื่น แต่ไปพบร่องรอยคล้ายรอยเท้ามนุษย์ขนาดใหญ่ เคารพนับถือว่าเป็นรอยพระบาท ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรูปสี่รอยดานชุมคำ (มห03) เล่าว่า “มีชาวบ้านตามล่าสัตว์เห็นสัตว์มาดื่มน้ำ ณ ที่นั้นจึงตามไปดูปรากฏบ่อน้ำขนาดใหญ่บนลานหิน 4 บ่อมีลักษณะคล้ายรอยเท้าขนาดใหญ่ เชื่อว่าเป็นรอยพระบาท จึงรักษาไว้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” เป็นต้น

G5: การค้นพบโดยนิมิตฝัน

อนุภาคการค้นพบรอยพระพุทธรูปโดยนิมิตฝัน พบ 9 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปภูพานฮ้าง (สน06) หนองผือ (กส18) กลางทุ่ง (ขก03) ป่าหินงาม (ชย10) วัดป่ากุดชุมแสง (ชย13) กลางดง (นม09) วัดใหม่สันติ (นม10) วัดป่านาทามวนาวาส (มห07) และตำนานพระพุทธรูปภูสิงห์ (ศก01) ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรูปกลางทุ่ง (ขก03) เล่าว่า “พระมหาสนามชัย ฝันว่าได้เข้าไปค้นหารอยพระพุทธรูปใกล้เชิงเขาแห่งหนึ่ง จนต่อมาได้พบรอยพระพุทธรูปจริง ๆ” เป็นต้น

G6: การค้นพบโดยอธิษฐาน

การค้นพบรอยพระพุทธรูปโดยอธิษฐาน พบ 2 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปโพธิ์ทอง (ขก04) เล่าว่า “นายจันทร์ ขั้บรรพทุก รถเกิดเสียมาหยุดบริเวณที่ป่าแห่งนี้ จึงไปหากิ่งไม้มาวางขวางถนน เห็นรอยบนแผ่นหินคล้ายรอยเท้า เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป จึงตั้งจิตอธิษฐานหากเป็นรอยพระพุทธรูปจริง ขอให้รถติดวิ่งผ่านไปได้ ปรากฏว่ารถเป็นปกติ” และตำนานพระพุทธรูปป่าแก้งมดแดง (สน31) เล่าว่า “พระธุดงค์ ได้พบรอยพระพุทธรูปได้อธิษฐานที่รอยนี้ว่า ถ้าเป็นพระพุทธรูปจริงขอให้ฝนตก ปรากฏว่าฝนตกลงมาปรอย ๆ ทันที”

G7: การค้นพบโดยปฏิบัติธรรม

การค้นพบพระพุทธรูปโดยปฏิบัติธรรม เล่าถึงเหตุการณ์การสวดมนต์ การนั่งสมาธิภาวนา นำพาให้ค้นพบรอยพระพุทธรูป พบ 4 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปภูพานคำ (ขก05) เล่าว่า “พระอาจารย์บุญ เดินทางมาภูพานคำเพื่อบำเพ็ญภาวนา ได้พบบ่อน้ำมีลักษณะคล้ายรอยเท้าขนาดใหญ่ เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป” ตำนานวัดป่าภูเขาทอง (ชย12) เล่าว่า “พระธุดงค์ค้นพบรอยพระพุทธรูปด้วยกำลังสมาธิ” ตำนานสำนักสงฆ์ถ้ำพระ-เขาเต่า (นม11) เล่าว่า “พระธุดงค์ปักกลดบำเพ็ญเพียร พบรอยพระพุทธรูป” และตำนานภูสิงห์ (ศก02) เล่าว่า “แม่ชีกวาดลานวัด ภาวนาอยู่บังเอิญสายตาเหลือบไปเห็นรอยเท้าบนลานหิน เห็นเป็นอัศจรรย์”

ตำนานการค้นพบรอยพระพุทธรูปในอีสานแสดงถึงหลากหลายวิธีที่ผู้คนเชื่อว่ารอยพระพุทธรูปถูกค้นพบ ได้แก่ การสันนิษฐานจากร่องรอยบนหินธรรมชาติที่คล้ายรอยเท้ามนุษย์

การพบโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น การได้ยินเสียงหรือมีนิมิต การทำนายจากผู้เฒ่าหรือพระสงฆ์ที่ได้รับความเคารพ การค้นพบโดยบังเอิญเมื่อชาวบ้านไปพบในป่า การเห็นในนิมิตฝัน การค้นพบโดยการอธิษฐานขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการค้นพบผ่านการปฏิบัติธรรมที่นำพาให้ค้นพบรอยพระบาท ถือเป็นเรื่องราวที่สะท้อนถึงศรัทธาและความเชื่อในพุทธศาสนา

4.3.8 H: อนุภาคเกี่ยวกับการรักษารอยพระพุทธรูป

อนุภาคเหตุการณ์การรักษารอยพระพุทธรูป ในตำนานพระพุทธรูปอีสาน เล่าถึงการรักษารอยพระพุทธรูปด้วยการทำนุบำรุง การสร้างพื้นที่ให้เป็นพุทธสถาน กำหนดให้มีผู้ดูแลรักษา มีการเล่าเรื่องอันสืบเนื่องของการบูรณารอยพระพุทธรูป สร้างพื้นที่ให้เป็นแหล่งน้ำสำคัญของชุมชน และการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดังรายละเอียดอนุภาคย่อยต่อไปนี้

H1: การสร้างศาสนสถาน

การสร้างศาสนสถาน พบในตำนานพระพุทธรูปอีสานมากที่สุดถึง 127 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธรูปวัดนารณฤทธิ์นาราม (กส15) ห้วยวังชุม (กส20) ศรีสมบุรณ์ (ขก06) เขาแก้วพิสดาร (ขย11) วัดใหม่สันติ (นม10) บ้านถ้ำมังกร (นม14) ห้วยบุง (มท05) เกือกแก้วถ้ำเกีย (ยส01) ถ้ำเสรีไทย (สน39) ภูผักแพว (อบ04) เขาดานพระบาท (อจ10) วัดป่ามหาวัน (นม24) วัดโคกมะม่วง (บร02) วัดดงหลวง (มท12) ด่านไก่อว (มท13) พามออีแดง (ศก04) ภูน้อยถ้ำแม่ย่านาง (สน45) ห้วยทราย (สน48) ภูถ้ำพระยายืน (อบ10) เป็นต้น เป็นอนุภาคที่มีลักษณะเด่น เพราะศาสนสถานที่ยกขึ้นเพื่อรักษารอยพระพุทธรูปในภาคอีสาน พบทั้งอุโบสถ วิหาร พระธาตุเจดีย์ หอมณฑป และศาลา อยู่ภายในบริเวณวัด หากเทียบกับการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในภาคอื่น ซึ่งนิยมรักษาในหอมณฑปหรือวิหาร ที่แตกต่างอย่างชัดเจนคือ การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในพระธาตุเจดีย์

H2: การให้มีผู้ดูแล

การให้มีผู้ดูแลรอยพระพุทธรูป พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 7 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปพระแท่นภูตะเภา ให้ผีฟ้าเป็นผู้ดูแลรักษา ตำนานพระพุทธรูปบ้านดอง (นพ07) ให้ชาวบ้านเป็นผู้รักษา ตำนานพระพุทธรูปวัดหินแหบ (บก02) ให้พญานาคที่ถูกสาปเป็นหินเฝ้ารอยพระบาท ตำนานพระพุทธรูปถ้ำช่อง (บก03) และตำนานพระพุทธรูปบัวบก (อด02) ให้พญานาครักษาไว้ ตำนานพระพุทธรูปน้ำตกหินสามชั้น (ลย05) และตำนานพระพุทธรูปป่าหินงาม (ขย10) ชาวบ้านเชื่อว่ามีเทวดารักษา จะเห็นว่า ผู้รักษารอยพระบาท มีทั้ง เทวดา มนุษย์ และนาค เป็นชุดความในทางพระพุทธศาสนา ในฐานะผู้บำรุงรักษาพระพุทธศาสนา

H3: การแสดงอันสืบ

การแสดงอันสืบ ในที่นี้ หมายถึงการแสดงผลที่เกิดขึ้นจากการสักการะบูรณารอยพระพุทธรูป เพื่อให้คนได้เห็นความสำคัญรอยพระพุทธรูปเพื่อสืบทอดต่อไป พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 4 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปวัดโคกหินลาด (ขก01) บ่อน้ำทิพย์ศีลาราม (สน40)

วัดป่าเขาคงคา (นม29) และตำนานพระพุทธรูปวัดเขารัตนธงชัย (บร02) ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรูปวัดโคกหินลาด (ขก01) แสดงอานิสงส์ว่า “บุคคลใด มีความเลื่อมใสรอยพระพุทธรูปนี้ ได้สร้าง ได้เขียน ได้ไหว้ และได้ฟังด้วยใจสทาศยนิติ จะมีอานิสงส์พ้นเสียยังสรรพภัย เคราะห์ อุบาทว์ อันตราย ทั้งมวลจะมอดไหม้หมดเสีย เป็นเหตุให้พ้นได้วยรอดจอดถึงเวียงโดยไม่ต้องสงสัย” เป็นต้น

H4: การสร้างสาธารณูปโภค

การสร้างสาธารณูปโภค พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 7 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปกลางน้ำ (รอ01) วัดนาอ่าง (สน18) ภูเขาติ (ชย08) น้ำทิพย์ (สน29) วัดตานสามัคคี (บก11) วัดถ้ำศรีชมภู (บก12) วัดบ้านกุดแคน (มค02) โดยจะเล่าตรงกันว่า บริเวณที่พบรอยพระพุทธรูป มักจะมีแหล่งน้ำ ต่อมาชาวบ้านได้อาศัยแหล่งน้ำนั้นในการอุปโภคบริโภค บางแห่งใช้เป็นประปาประจำหมู่บ้าน หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในชุมชนได้ เป็นวิธีการรักษารอยพระพุทธรูปที่มีคุณค่ามาก

H5: การสร้างป่าศักดิ์สิทธิ์

การสร้างพื้นที่ป่าศักดิ์สิทธิ์ พบ 16 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปเหล่าหลุบ (สน10) น้ำตกคำหอม (สน23) น้ำตกประชาสุขสรรค์ (สน24) วัดบูรพาราม (สน27) ห้วยหมากไฟ (มท06) นาผา (สน32) ดานน้ำพุ (สน34) น้ำตกห้วยยาง (สน36) น้ำตกหลี่ผีแก่งเต่า (สน37) น้ำตกกินรี (บก09) อ่างมโนราห์ (บก10) ส่วนมากเป็นรอยพระพุทธรูปที่พบในพื้นที่ป่า ชาวบ้านกันให้เป็นพื้นที่ป่าศักดิ์สิทธิ์ หรือหน่วยงานราชการทำให้เป็นพื้นที่ป่าสงวน อาจกล่าวได้ว่ารอยพระพุทธรูป รักษาพื้นที่ป่า และพื้นที่ป่าก็รักษารอยพระพุทธรูป แสดงเห็นการอยู่ร่วมกันทางวัฒนธรรม

อนุภาคการรักษารอยพระพุทธรูปในตำนานภาคอีสานสะท้อนถึงความสำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรม เช่น การสร้างศาสนสถานเพื่อปกป้องและบูชา เช่น อุโบสถ วิหาร และเจดีย์ การกำหนดให้มีผู้ดูแลทั้งมนุษย์ เทวดา หรือพญานาค การแสดงอานิสงส์จากการสักการะรอยพระพุทธรูปเพื่อชี้ให้เห็นผลบุญที่เกิดจากการบูชา การสร้างสาธารณูปโภคเพื่อให้รอยพระบาทเป็นแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงชุมชน และการสร้างป่าศักดิ์สิทธิ์เพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

4.3.9 I: อนุภาคเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป

การปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป เป็นอนุภาคที่แสดงเคารพ สืบทอดความเชื่อ ที่มีการสื่อความหมายทางสังคมด้วย จากการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปอีสาน พบว่า สังคมอีสานมีการปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป ด้วยการจำลองรอยพระพุทธรูป การบูชาด้วยวิธีการต่าง ๆ การจัดให้มีประเพณี และการสนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

11: การจำลอง

การจำลองรอยพระพุทธรูป พบในตำนานพระพุทธรูปอีสานมากที่สุดในอนุภาคเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป 78 เรื่อง เช่น ตำนานพระพุทธรูปภูกระแต (นพ04) วัดภูวัง

ทองศิลาอาสน์ (นม18) วัดถ้ำพรหมวิหาร (อด10) วัดวังคำ (กส22) บ้านทิกแล้ง (ขย14) บ้านนาโสก (นพ13) วัดเสาเดี่ยว (นม19) วัดเขาเทพบุตร (นม22) ถ้ำศิวิไลย์ (บก08) เขากระโดง (บร01) วัดศรีธรรมาราม (ยส05) ผลิตงอนเตี้ย (ศก05) ผลิตงอจำปา (ศก06) วัดผาบึง (สน41) บ้านคำแหว (สน44) วัดพุทธโมกขพลาราม (สน46) วัดเขาศาลา (สร01) ภูเกล้า (นภ01) บัวคำ (อด13) วัดทุ่งศรีเมือง (อบ06) เป็นต้น การจำลองรอยพระพุทธรูป ถือเป็นปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูปในเชิงวัตถุ สัญลักษณ์ผ่านเรื่องเล่าตำนานพระพุทธรูปศาสนา แสดงให้เห็นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการบูชารอยพระบาท

12: การบูชา

การบูชารอยพระพุทธรูป พบที่เล่าไว้ชัดเจน 22 เรื่อง เช่น พระพุทธรูปวัดถ้ำจำปา (นม07) น้ำตกหินสามชั้น (ลย05) วัดถ้ำช้าง (สน28) กลางทุ่ง (ขก03) โพธิ์ทอง (ขก04) วัดป่าภูเขาทอง (ขย12) สำนักสงฆ์ถ้ำพระ-เขาเต่า (นม11) มอจะบก (นม13) บ้านถ้ำมังกร (นม14) ภูสิงห์ (ศก01) วัดถ้ำสุทิวาราม (สน33) เป็นต้น มักจะเล่าว่า ชาวบ้านมาบูชา สักการะรอยพระพุทธรูป ด้วยวิธีการต่าง ๆ มีดอกไม้ธูปเทียน น้ำ บายศรี การกล่าวคำบูชา ความเชื่อวิธีการบูชา การอธิษฐานบนบาน บวงสรวง เป็นต้น จะเห็นได้ว่าลักษณะการบูชาเป็นวัฒนธรรมพื้นฐานของชาวบ้าน

13: การจัดประเพณี

การจัดประเพณีมีสักการะรอยพระพุทธรูป พบ 15 เรื่อง เช่น พระพุทธรูปวัดถ้ำเงิน (กส16) ภูพานคำ (ขก05) ศรีสมบุรณ์ (ขก06) หลักศิลา (ขย09) เขาแก้วพิสดาร (ขย11) ธาตุเชิงชุม (สน01) บัวบก (อด01) ภูควายเงิน (ลย01) เป็นต้น ที่เป็นลักษณะเด่น คือ ประเพณีมีสักการะรอยพระพุทธรูปในภาคอีสาน มักจะจัดในช่วงวันเพ็ญเดือนสาม ตรงกับช่วงที่ชาวอีสานเชื่อว่าเป็น ฤดูเบิกฟ้าเบิกฝน และตรงกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาคือวันมาฆบูชา วันที่พระพุทธรูปเจ้าประทานโอวาทธรรม ทำให้เห็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างลงตัว

14: การท่องเที่ยว

การท่องเที่ยว เป็นอนาคตที่พบในเรื่องเล่าเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปในปัจจุบัน ซึ่งพื้นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในภาคอีสานหลายพื้นที่ พยายามผลักดันให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยพัฒนาพื้นที่ให้เป็นอุทยานการศึกษา พบที่ปรากฏชัด 15 เรื่อง ได้แก่ พระพุทธรูปภูมู่ขาว (กส21) วัดวังคำ (กส22) ถ้ำศรีธน (บก07) น้ำตกหินรี (บก09) วัดดานสามัคคี (บก11) วัดบ้านกุดแคน (มค02) ภูมโนรมย์ (มท09) วัดพระพุทธรูป (ยส04) วัดศรีธรรมาราม (ยส05) วังทอง (ลย07) ผามออีแดง (ศก04) วัดบ้านหนองคำ (สน42) เขาศาลา (สร01) ภูเกล้า (นภ01) และ พระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง (อบ07) นอกจากจะพัฒนาให้เป็นอุทยานการศึกษาแล้ว ยังมีการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อออนไลน์ อาจแสดงให้เห็นแนวโน้มการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคอีสานต่อไป

การปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูปในตำนานอีสานแสดงถึงการเคารพและสืบทอดความเชื่อในหลายรูปแบบ เช่น การจำลองรอยพระพุทธรูปเพื่อบูชา การบูชาด้วยดอกไม้ ธูป เทียน และพิธีกรรมต่าง ๆ รวมถึงการจัดประเพณีมัสการในช่วงวันเพ็ญเดือนสามที่ตรงกับวันมาฆบูชา นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาพื้นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและอุทยานการศึกษา ซึ่งแสดงถึงความสำคัญทางศาสนาและการอนุรักษ์วัฒนธรรมในภาคอีสาน

4.4 ลักษณะเด่นด้านบทบาทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

การวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านบทบาทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน เป็นการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา ผู้วิจัยจะวิเคราะห์จากลักษณะเด่นด้านโครงสร้าง ด้านแบบเรื่อง และด้านอนุภาค ที่กล่าวแล้วในลักษณะเด่นข้างต้น ถึงแม้ว่าตำนานพระพุทธรูปที่รวบรวมมาและวิเคราะห์ข้างต้นจะมีจำนวนมากถึง 224 สำนวน แต่มีการดำเนินเรื่องที่อยู่ในโครงสร้างเดียวกัน โดยแบ่งเป็น 4 แบบเรื่อง 9 อนุภาค ดังการวิเคราะห์ข้างต้น สามารถนำมาวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านบทบาท ได้ 4 บทบาท ได้แก่

- 4.4.1 บทบาทในการสร้างเรื่องเล่า
- 4.4.2 บทบาทในการสร้างศาสนสถาน
- 4.4.3 บทบาทในการสร้างประเพณี และพิธีกรรม
- 4.4.4 บทบาทในการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และภูมินิเวศ

4.4.1 บทบาทในการสร้างเรื่องเล่า

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างเรื่องเล่าที่มีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรมของชาวอีสานในหลายด้าน การเล่าตำนานเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา รักษาประเพณีท้องถิ่น และส่งเสริมคุณค่าทางจิตวิญญาณของชุมชน โดยสามารถแบ่งบทบาทในการสร้างเรื่องเล่าเหล่านี้ออกเป็น 3 ประเภท ได้ เรื่องเล่าพระพุทธศาสนา เรื่องเล่าปรัมปรา และเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ดังนี้

1) เรื่องเล่าพระพุทธศาสนา

เรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับพระพุทธรูปมักเน้นการสร้าง ความศรัทธาและพุทธานุสสติในพระพุทธเจ้า ตำนานการปรากฏของรอยพระพุทธรูปที่เล่าว่าพระพุทธเจ้าทรงเดินทางมาประทับรอยไว้เพื่อเป็นหลักฐานในการเผยแผ่ศาสนา เป็นสัญลักษณ์ของพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เล่าขานสืบกันมา เรื่องเล่าในพระพุทธศาสนาจึงเป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายเรื่องราวที่เกี่ยวกับศาสนธรรมและการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญในฐานะที่เป็นการ

สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทางสังคม วัฒนธรรม และศาสนาที่เกิดขึ้นในบริบทของท้องถิ่นหรือภูมิภาคต่าง ๆ (Tambiah, Stanley Jeyaraja, 1976) โดยเฉพาะตำนานพระพุทธรบาท ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสะท้อนพุทธศาสนาผ่านสัญลักษณ์ทางศาสนา (Reynolds, Frank E, 1982)

ตำนานพระพุทธรบาทอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนา โดยนำเสนอเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลที่มีความเชื่อมโยงกับสถานที่และบุคคลในท้องถิ่นอีสาน ซึ่งช่วยส่งเสริมความศรัทธาและการปฏิบัติธรรมในชุมชน เช่น ตำนานพระพุทธรบาทห้วยสังเคียบ (กส01) กล่าวถึงรอยพระบาทที่เกิดขึ้นจากการกระแทกของก้อนหินที่ถูกพระเทวทัตถูลงมาเพื่อปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า การพบรอยพระบาทที่มีลักษณะคล้ายรอยเท้ามนุษย์และการเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในพุทธประวัติทำให้ชาวบ้านและพระสงฆ์เกิดความเลื่อมใสและปฏิบัติการบูชารอยพระบาทนี้ด้วยดอกไม้ธูปเทียน

ตำนานพระพุทธรบาทวัดโคกหินลาด (ขก01) มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการเชื่อมโยงพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้ากับธรรมชาติและความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่ ตำนานเล่าถึงการขอฝน และการประทับรอยพระพุทธรบาทที่สร้างความศรัทธาให้กับคนท้องถิ่น ผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของคนอีสานเกี่ยวกับธรรมชาติและฤดูกาล การที่ฝนตกต้องตามฤดูกาลนั้นเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่

ตำนานพระพุทธรบาทเวินปลา (นพ01) เป็นตัวอย่างหนึ่งของการสร้างเรื่องเล่าที่ผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้านในท้องถิ่น โดยมีจุดประสงค์เพื่อเชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับบริบททางสังคมและภูมิศาสตร์ในท้องถิ่นนั้น ๆ ผ่านตำนานและเรื่องเล่าที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจง ตำนานนี้ทำหน้าที่เชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับสถานที่ในท้องถิ่น เช่น ลุ่มแม่น้ำโขงและเมืองศรีโคตรบอง การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์และทำนายถึงอนาคตของสถานที่เหล่านี้ ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นเกิดสำนึกว่าพื้นที่นี้เป็นดินแดนพระพุทธศาสนา

ตำนานพระพุทธรบาทกลางน้ำ (รอก01) พระโมคคัลลาน์ หนึ่งในสาวกสำคัญของพระพุทธเจ้า เข้าามีบทบาทในการปราบพญานาค ทำให้เกิดการเชื่อมโยงพุทธศาสนาเข้ากับตำนานท้องถิ่น ซึ่งการอธิษฐานจิ๋วเพื่อคูลมุนาและการสร้างบ่อน้ำจืด ที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำสร้างครก” เป็นสัญลักษณ์ของการใช้พุทธธรรมในการปราบสิ่งชั่วร้ายหรือพลังลบ ทำให้ธรรมชาติเกิดความสมดุล และ เป็นการสร้างเรื่องเล่าที่เชื่อมโยงกับความเป็นมาของชื่อหมู่บ้าน

ตำนานพระพุทธรบาทเหล่านี้ช่วยสร้างเรื่องเล่าที่มีความหลากหลายและสอดคล้องกับความเชื่อในพุทธศาสนา โดยเฉพาะการเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในพุทธประวัติ การปรากฏของรอยพระบาทและการสร้างความเชื่อมั่นศรัทธาในพลังพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าในการช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ทั้งนี้การมีสถานที่สำคัญที่มีความเชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธรบาทยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและการเผยแผ่พุทธศาสนาในท้องถิ่นอีสานอีกด้วย

2) เรื่องเล่าปรัมปรา

เรื่องเล่าปรัมปราเป็นเรื่องเล่าหรือคำอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เหตุการณ์ในอดีต หรือตำนานที่เกิดขึ้นเพื่ออธิบายโลกและสรรพสิ่งรอบตัว มักเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Leeming, D. A., 2005) เรื่องเล่าปรัมปราในนี้มักเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลในอดีตที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธบาท เช่น การเล่าถึงการสร้างพระพุทธบาทโดยกษัตริย์หรือนักบวชที่มีอิทธิพลต่อพลังศรัทธาของชาวบ้านในอดีต เพื่อเสริมสร้างความสำคัญของพระพุทธบาทในประวัติศาสตร์ ตำนานพระพุทธบาทอีสานจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างเรื่องเล่าปรัมปราที่สะท้อนถึงความเชื่อและค่านิยมของสังคมอีสาน มีการสร้างเรื่องเล่าที่หลากหลายซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ดังนี้

ตำนานพระพุทธบาทภูควายเงิน (ลย01) มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนท้องถิ่นและพระพุทธศาสนา ผ่านองค์พระพุทธรูปเจ้าและรอยพระพุทธบาทที่เชื่อว่าถูกประทับไว้ในพื้นที่สำคัญทางภูมิศาสตร์ของชุมชน โดยระบุว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระพุทธบาทในสถานที่ต่าง ๆ ในประเทศไทย รวมถึงภูควายเงิน การมีเรื่องเล่าเช่นนี้ทำให้ชุมชนรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ทางศาสนาและสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

ตำนานพระพุทธบาทแม่แสบ (อด05) ตำนานนี้เล่าถึงการสร้างเมืองและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธรูปเจ้าที่มามีบ้านแสบ โดยมีพระยาอโศกราชและพระยาธรรมิกราชเป็นตัวละครหลัก การบันทึกการเสด็จของพระพุทธรูปเจ้าและการประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่นี่เป็นการยืนยันถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนและสร้างความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา

ตำนานพระพุทธบาทวัดภูพลานสูง (อบ01) ตำนานนี้เน้นถึงการค้นพบรอยพระพุทธบาทและการสร้างวัดภูพลานสูงตามคำทำนายโบราณ โดยเฉพาะการบูรณะวัดและการค้นพบรอยพระพุทธบาทที่มีลักษณะเฉพาะ ตำนานนี้สะท้อนถึงการรักษาความเชื่อและการพัฒนาแหล่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญในชุมชน การอุปถัมภ์ของชาวบ้านและการบูรณะวัดเป็นตัวอย่างของการบูรณาการระหว่างความเชื่อทางศาสนาและการพัฒนาสังคม

การสร้างเรื่องเล่าปรัมปรามักอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ เหตุการณ์ในอดีต หรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อสะท้อนความเชื่อและค่านิยมของสังคม ในกรณีของพระพุทธบาทในอีสาน ตำนานต่าง ๆ เช่น พระพุทธบาทภูควายเงิน พระพุทธบาทแม่แสบ และพระพุทธบาทวัดภูพลานสูง มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงชุมชนกับพระพุทธศาสนา โดยการเล่าถึงการประทับรอยพระพุทธบาทและการสร้างวัดที่มีความสำคัญ ทำให้ชุมชนรู้สึกภาคภูมิใจและเห็นความสำคัญของสถานที่เหล่านั้นในประวัติศาสตร์ศาสนาและการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

3) เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์

ตำนานพระพุทธรูปบาทอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนในภาคอีสานของประเทศไทย ตำนานเหล่านี้มักเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าและการประทับรอยพระบาทที่สถานที่ต่าง ๆ ในภูมิภาค ซึ่งมีการแสดงถึงปาฏิหาริย์และความสำคัญทางศาสนาในท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีผลต่อการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และวัดวาอารามที่เป็นศูนย์กลางการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระพุทธรูปบาทมักเน้นที่ความศักดิ์สิทธิ์และอิทธิฤทธิ์ของพระพุทธรูปบาท

ตำนานพระพุทธรูปบาทเขาวง (ชย03) และตำนานพระพุทธรูปบาทเขาพระบาท (ชย04) มีบทบาทในการการสร้างเรื่องเล่าที่เชื่อมโยงกับการสักการบูชาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ บ่งบอกถึงความสำคัญของการพบเห็นรอยพระพุทธรูปบาท ซึ่งสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชนท้องถิ่นว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมาเยือนและได้สถาปนาความศรัทธาในสถานที่ดังกล่าว เช่น การที่พระธุดงค์ได้บอกเล่าถึงการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าและการพบรอยพระพุทธรูปบาทในตำนานพระพุทธรูปบาทเขาพระบาท

ตำนานพระพุทธรูปบาทวัดถ้ำแคน (บก01) ตำนานนี้เกี่ยวข้องกับพญานาคและการสาปของพญานาค ซึ่งเป็นการสร้างเรื่องเล่าที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนาและตำนานท้องถิ่น พญานาคถูกสาปเป็นหินและรอการมาของพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งช่วยเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และสร้างความเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนาและตำนานพื้นเมือง

ตำนานพระพุทธรูปบาทเขาดานถ้ำเสือ (สน07) และ ดานนกเขียน (สน08) ตำนานทั้งสองนี้เล่าถึงการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าและการประทับรอยพระบาทที่เขาดานถ้ำเสือและดานนกเขียน ซึ่งแสดงถึงการประกอบพิธีกรรมโดยพระพุทธรูปเจ้า 4 พระองค์ การเล่านี้ช่วยเสริมสร้างความเชื่อในพลังศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และเชื่อมโยงพื้นที่เหล่านี้กับความศรัทธาทางศาสนา ตำนานนี้ยังสร้างบรรยากาศของความเป็นมงคลและความศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นสิ่งที่ทำให้สถานที่เหล่านี้กลายเป็นจุดศูนย์กลางทางศาสนา

ตำนานพระพุทธรูปบาทเกือกแก้วถ้ำพื้ม (สน20) ตำนานนี้เล่าเกี่ยวกับการอาศัยของนางชีในถ้ำพื้มที่ทำหน้าที่ดูแลรอยพระบาทของพระพุทธรูปเจ้า และเล่าถึงเสียงทอผ้าของนางชีเพื่อรอลงพระศรีอริย์ เรื่องนี้สะท้อนถึงความเชื่อในพลังศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญของการบำเพ็ญบุญของนางชีที่ทำให้เกิดเสียงทอผ้าซึ่งเชื่อมโยงกับความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา การปิดประตูถ้ำหลังจากที่เด็กเลี้ยงวัวไม่เคารพต่อนางชีส่งผลให้เกิดการหยุดพฤติกรรมทอผ้าของนางชี เป็นสัญลักษณ์ของการลงโทษของอำนาจเหนือธรรมชาติและความสำคัญของการเคารพพลังศักดิ์สิทธิ์

ตำนานพระพุทธรูปบาทกุญชร (นค04) ตำนานนี้เล่าถึงพญานาคที่ขอรอยพระบาทจากพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งสะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่างศาสนาและความเชื่อในตำนานท้องถิ่น โดยการที่

พญานาคได้รับรอยพระบาทแสดงถึงความเคารพและการสนับสนุนพระพุทธศาสนา การสร้างเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ศักดิ์สิทธิ์เช่นพญานาคช่วยเสริมสร้างความศรัทธาและความเชื่อในชุมชน

ตำนานพระพุทธรูปที่อีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนในภาคอีสาน การเล่าเรื่องเหล่านี้ไม่เพียงแต่สร้างความศรัทธาและความสำคัญของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังส่งผลให้เกิดการสร้างวัดและศาสนสถานที่เป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมและการบูชาทางศาสนา ตำนานเหล่านี้ช่วยเชื่อมโยงความเชื่อทางศาสนากับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและสร้างรากฐานที่มั่นคงสำหรับการสืบทอดความเชื่อและวัฒนธรรมในอนาคต

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างเรื่องเล่าหลายประเภทที่มีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรม เรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนาช่วยเสริมสร้างความศรัทธา เรื่องเล่าปรัมปราช่วยเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ช่วยรักษาประเพณีท้องถิ่น เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์เน้นความเชื่อในอิทธิฤทธิ์ ช่วยเสริมสร้างความร่วมมือของชุมชนในเชิงวัฒนธรรม ตำนานเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เรื่องเล่าต่าง ๆ ยังคงดำรงอยู่ในสังคมอีสานปัจจุบัน

4.4.2 บทบาทในการสร้างศาสนสถาน

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างศาสนสถานทางพระพุทธศาสนา โดยมีการสร้างสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปเพื่อเป็นที่เคารพบูชาและเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางศาสนา ตำนานพระพุทธรูปไม่เพียงแต่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีความหมายเชิงศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องหมายแห่งการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธรูปศาสนิกชนกับพระพุทธเจ้า ผ่านการสร้างศาสนสถานประเภทต่าง ๆ ที่มีความสำคัญ ได้แก่ ศาสนสถานทางวัฒนธรรมวัด และศาสนสถานทางธรรมชาติ ที่มีทั้งพุทธสถาน ประกอบด้วย พระธาตุเจดีย์ อุโบสถ วิหาร มณฑป และอุทยานธรรม เทวสถาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ศาสนสถานทางวัฒนธรรมวัด

บทบาทในการสร้างศาสนสถานทางวัฒนธรรมวัดในตำนานพระพุทธรูปอีสาน ให้เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์และศูนย์กลางของชุมชน ทั้งยังเป็นที่ประดิษฐานความเป็นศาสนาของพระพุทธเจ้าและเทพเจ้าตามความเชื่อดั้งเดิม การสร้างวัดหรือเจดีย์ในตำนานเหล่านี้มักมีความเชื่อมโยงกับบุญกุศลและการสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ชุมชน รวมถึงเป็นการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม ศาสนสถานทางวัฒนธรรมวัด ที่พบได้แก่ พระธาตุเจดีย์ อุโบสถ และมณฑป

พระธาตุเจดีย์เป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และยังพบว่าตำนานพระพุทธรูปอีสาน มีพระธาตุเจดีย์ที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในฐานะสัญลักษณ์แห่งความเคารพบูชา เช่น พระพุทธรูปธาตุเชิงชุม ที่จังหวัดสกลนคร (สน01) พระพุทธรูปบัวบก (อด01) จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น ที่มีรอยพระพุทธรูปที่ถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีความสำคัญต่อการสร้างศาสนสถานประเภทพระธาตุ

เจดียย์ แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนาและความต้องการสร้างสถานที่สักการะบูชา ซึ่งสะท้อนถึงบทบาทสำคัญของตำนานเหล่านี้ในการส่งเสริมการสร้างศาสนสถาน

อุโบสถเป็นศาสนสถานที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในบางแห่ง การสร้างอุโบสถที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปช่วยสร้างความศักดิ์สิทธิ์และเป็นสถานที่สำหรับการปฏิบัติธรรม เช่น อุโบสถที่วัดพระพุทธรูปทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี (อบ06) อุโบสถวัดพระพุทธรูปภูเก้า จังหวัดหนองบัวลำภู (นบ01) อุโบสถที่วัดพระพุทธรูปบัวบาน จังหวัดอุดรธานี (อด03) เป็นต้น ที่มีรอยพระพุทธรูปประดิษฐานเป็นสัญลักษณ์แห่งความเคารพบูชาและเป็นสถานที่ประกอบสังฆกรรมของพระสงฆ์ และพิธีกรรมสำคัญ

มณฑปเป็นสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่มีรูปทรงเป็นโครงสร้างพิเศษ การสร้างมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปมีความสำคัญเนื่องจากเป็นสถานที่สำหรับการเคารพบูชาและเป็นศูนย์กลางของการทำบุญ ตัวอย่างเช่น มณฑปรอยพระพุทธรูปที่วัดพระบาทภูพานคำ จังหวัดขอนแก่น (ขก05) มณฑปพระพุทธรูปเขาแก้วพิสดาร จังหวัดชัยภูมิ (ชย11) มณฑปพระพุทธรูปที่วัดป่านาตามวนาวาส จังหวัดมุกดาหาร (มท07) เป็นต้น ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีบทบาทในการสร้างมณฑปสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ที่มีความสำคัญเป็นที่เคารพบูชา ตำนานเหล่านี้ไม่เพียงแต่ส่งผลต่อการก่อสร้างมณฑปในด้านสถาปัตยกรรม แต่ยังส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติศาสนกิจและการรวมกลุ่มของชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวเพื่อประกอบกิจกรรมทางศาสนา

นอกจากนี้ยังมีศาสนสถานทางวัตถุที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปเขากะโดง จังหวัดบุรีรัมย์ (บร01) เป็นตัวอย่างของการสร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปจำลองในปราสาทหินที่ตั้งอยู่บนเขากะโดง พระยาประเสริฐสุนทราศรัยสร้างรอยพระพุทธรูปนี้เพื่อเป็นพุทธบูชาและเพื่อเป็นปูชนียสถานสำหรับพุทธศาสนิกชน การสร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปจำลองแสดงถึงการเคารพและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองใหม่เมื่อของเดิมสูญหายไป ซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญของการรักษาและสืบสานประเพณีในการเคารพรอยพระพุทธรูป

ตำนานพระพุทธรูปวัดศรีธรรมาราม จังหวัดยโสธร (ยส05) รอยพระพุทธรูปชัยชนะสงครามที่วัดศรีธรรมารามเกิดจากการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองขึ้นโดยเจ้าอุปฮาด เจ้าแพงเมืองยศสุนทร การสร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปนี้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และศิลปะ เพราะเป็นการสร้างสถาปัตยกรรมเจดียย์ 9 ยอด บนฐานเดิมของปราสาทเจนนละสมัยขอมโบราณ การบูชารอยพระพุทธรูปก่อนการออกศึกสะท้อนถึงความเชื่อในพลังศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูปในการเสริมสร้างกำลังใจและความเชื่อมั่นให้กับกองทัพในอดีต

ตำนานพระพุทธรูปวัดสุวรรณบรรพต จังหวัดนครราชสีมา (นม27) รอยพระพุทธรูปวัดสุวรรณบรรพตมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปข้างขวาที่จำหลักหินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

การแกะสลักรอยพระพุทธรูปที่มีรายละเอียดที่ประณีตและสวยงาม โดยมีการสลักภาพธรรมจักรและมณฑล 108 ประการ นอกจากนี้ยังมีการสลักภาพพระพุทธรูปและพระอิศวรยืนพนมมือเพื่อแสดงถึงการเคารพบูชา การสร้างมณฑลปกรบรอยพระพุทธรูปนี้เป็นการสร้างสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับศาสนาและประเพณีของชุมชน

บทบาทในศาสนสถานทางวัฒนธรรมวัตถุในตำนานพระพุทธรูปอีสานมีความสำคัญทั้งในแง่ของสถาปัตยกรรมและความเชื่อ เช่น พระธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน อุโบสถและมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปมีบทบาทในการเสริมสร้างความศรัทธาและเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ ตำนานพระพุทธรูปในอีสานส่งผลต่อการก่อสร้างศาสนสถานเหล่านี้ นอกจากจะเป็นสถานที่สำหรับการเคารพบูชาแล้วยังสะท้อนถึงการผสมผสานความเชื่อทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ โดยมีการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองเพื่อเป็นปูชนียสถานและเสริมสร้างความศรัทธาแก่ผู้คนในชุมชน

2) ศาสนสถานทางธรรมชาติ

บทบาทของการสร้างศาสนสถานทางธรรมชาติในอีสาน ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธรูป มีความสำคัญอย่างยิ่งในการสะท้อนการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนา กับความเชื่อท้องถิ่น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความศรัทธาและยกย่องสถานที่ธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ภูเขา ถ้ำ แม่น้ำ ให้เป็นสถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป ซึ่งถือเป็นการเชื่อมโยงความเชื่อทางศาสนาเข้ากับธรรมชาติที่มีอยู่

การสร้างความศรัทธาผ่านธรรมชาติ ตำนานพระพุทธรูปในอีสานมักจะเล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จมาภูมิภาคนี้ และได้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น บนยอดเขา ถ้ำ หรือบริเวณริมแม่น้ำ สถานที่เหล่านี้จึงกลายเป็นสถานที่ศรัทธาที่มีความเชื่อมโยงกับการมาของพระพุทธรูปเจ้า สิ่งนี้ทำให้สถานที่ธรรมชาติเหล่านี้กลายเป็นแหล่งสำหรับการสร้างศาสนสถาน เช่น วัด หรือสถูปพระพุทธรูป เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้า

ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปในอีสานมักมีการผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นเดิมที่เกี่ยวข้องกับผี ป่า หรือเทพเจ้าในธรรมชาติ เช่น การเคารพบูชาเขา ป่า และน้ำ ตำนานพระพุทธรูปสามารถถูกตีความว่าเป็นการเชื่อมโยงความศรัทธาของธรรมชาติเข้ากับหลักคำสอนทางพุทธศาสนา การประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในสถานที่ทางธรรมชาติจึงช่วยสถาปนาความศรัทธาของสถานที่เหล่านี้และสร้างความเชื่อในระดับท้องถิ่นและศาสนาสากลควบคู่กันไป

การสร้างศาสนสถานจากตำนานพระพุทธรูปช่วยเสริมสร้างประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การขึ้นเขาไปกราบไหว้พระพุทธรูป การแห่สรงน้ำพระพุทธรูป หรือการบูชาพระพุทธรูปในช่วงเทศกาลสำคัญของพุทธศาสนา ทั้งนี้ยังเป็นการสืบทอดเรื่องเล่าของตำนานสู่คนรุ่นหลัง ซึ่งช่วยสร้างความเป็นเอกลักษณ์ให้กับท้องถิ่น การที่รอยพระพุทธรูปถูกสถาปนาไว้ใน

สถานที่ธรรมดา เช่น บนยอดเขาหรือริมแม่น้ำ ทำให้ผู้คนที่มาเยือนได้รับแรงบันดาลใจในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและ การปฏิบัติธรรม อีกทั้งยังเป็นการเตือนสติให้ระลึกถึงการแสวงหาความสงบและการพ้นทุกข์

การสร้างศาสนสถานทางธรรมชาติด้านพระพุทธรูปในอีสานจึงมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความเชื่อทางพุทธศาสนาและท้องถิ่นร่วมกัน เป็นการสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน ในกรณีด้านพระพุทธรูปน้ำจั้น จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส05) เรื่องราวของพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาโปรดฝูงปลา ไม่เพียงแต่ส่งเสริมความเคารพต่อสิ่งมีชีวิต แต่ยังเป็นแรงบันดาลใจให้ชาวบ้านในพื้นที่รักษาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ วนอุทยานภูน้ำจั้นที่ค้นพบฟอสซิลปลาโบราณยังเป็นการเชื่อมโยงระหว่างประวัติศาสตร์ธรรมชาติและคุณค่าศิลปะทางศาสนา ซึ่งทำให้สถานที่นี้กลายเป็นแหล่งศึกษาเชิงธรรมชาติและวัฒนธรรมไปพร้อมกัน

การสร้างศาสนสถานทางธรรมชาติด้านลักษณะอุทยานธรรม ยังเน้นการสร้างสภาพแวดล้อมที่เงียบสงบและเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม เช่น ที่วัดป่าศิลาอาสน์นาราม จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส23) มีการย้ายรอยพระพุทธรูปจำลองขึ้นมาบนลานธรรมชาติ เป็นการให้ความสำคัญกับธรรมชาติและ การปฏิบัติธรรมกลางแจ้งในสภาพแวดล้อมที่สงบและเงียบสงบ ชาวบ้านสามารถมาสวดมนต์และปฏิบัติธรรมได้ท่ามกลางธรรมชาติซึ่งเสริมสร้างความสงบทางจิตใจ

ด้านพระพุทธรูปบ้านทิกแล้ง จังหวัดชัยภูมิ (ชย14) แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการสร้างศาสนสถานในรูปแบบอุทยานธรรมชาติด้านการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์และความเชื่อทางศาสนา รอยพระพุทธรูปจำลองที่บ้านทิกแล้งได้กลายเป็นสถานที่สำคัญในการสวดมนต์และปฏิบัติธรรม เช่นเดียวกับ วัดศิลาอาสน์ (ภูพระ) จังหวัดชัยภูมิ (ชย02) เป็นการสร้างอุทยานธรรมที่เชื่อมโยงธรรมชาติและศาสนา พระเจ้าองค์แรกที่ประทับอยู่บนภูพระเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านและผู้มาเยือน และการพบเห็นรอยพระพุทธรูปในบริเวณลานหินยังเสริมสร้างความเชื่อในคุณค่าศิลปะและความเป็นอุทยานธรรมที่เป็นแหล่งรวมจิตใจของผู้คนในการบวสรวงและขอพร

บทบาทของการสร้างศาสนสถานทางธรรมชาติด้านกรณีของวัดใหม่สันติ จังหวัดนครราชสีมา (นม10) สะท้อนการเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในพื้นที่ภาคอีสาน การค้นพบรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงความกับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ รอยพระพุทธรูปที่ไม่ถูกกลบเลือนแม้มีฝนตกก็ตาม เป็นการสร้างศรัทธาและความเคารพในพื้นที่ธรรมชาติที่สำคัญทางศาสนา การพัฒนาวัดเน้นการรักษาธรรมชาติผ่านการปลูกป่า ปรับแต่งภูมิทัศน์ และทำทางเดินที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ธรรมชาติ ส่งเสริมให้ธรรมชาติกลายเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางศาสนา

การสร้างศาสนสถานทางธรรมชาติด้านภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น โดยเฉพาะด้านพระพุทธรูปที่เกี่ยวข้องกับ

การประทับรอยพระพุทธรูปในสถานที่ธรรมดา ทำให้สถานที่เหล่านี้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การสร้างศาสนสถานเหล่านี้ เช่น วัดหรือสถูปพระพุทธรูป ไม่เพียงแต่สืบทอดประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ยังส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพทางจิตใจ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งศึกษาเชิงธรรมชาติและวัฒนธรรมที่สำคัญในท้องถิ่น

ตำนานพระพุทธรูปอีสานจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างศาสนสถานในวัฒนธรรมวัตถุและศาสนสถานในธรรมชาติ ศาสนสถานประเภทต่าง ๆ เช่น พระธาตุเจดีย์ อุโบสถ มณฑป และอุทยานธรรมชาติ ล้วนมีความหมายและความสำคัญเฉพาะตัวในการยืนยันความเชื่อในพระพุทธศาสนาและการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในศาสนสถานเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันถึงความเชื่อมั่นและความศักดิ์สิทธิ์

4.4.3 บทบาทในการสร้างประเพณี และพิธีกรรม

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานเป็นหนึ่งในตำนานทางพุทธศาสนาที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างประเพณีและพิธีกรรมที่เชื่อมโยงความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่นของชาวอีสาน ซึ่งประเพณีและพิธีกรรมเหล่านี้สะท้อนถึงการผสมผสานความเชื่อทางศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนและวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ บทบาทของตำนานพระพุทธรูปในการสร้างประเพณีและพิธีกรรม สามารถวิเคราะห์ได้ 2 ประเด็น คือบทบาทในการสร้างประเพณี และการสร้างพิธีกรรม

1) การสร้างประเพณีเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานของประเทศไทยมีบทบาทสำคัญในการสร้างและส่งเสริมประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูป สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างศรัทธาทางศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยตำนานเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นที่มาของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังเป็นแรงบันดาลใจในการจัดประเพณีต่าง ๆ ที่มีความเชื่อมโยงกับรอยพระพุทธรูป

ตำนานพระพุทธรูปบ้านแสงภา จังหวัดเลย (ลย4) เชื่อมโยงกับการสร้างวัดศรีโพธิ์ชัย โดยมีการรับรองรอยพระพุทธรูปจากหลวงปู่แหวนและหลวงปู่สิม เป็นการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับสถานที่และสร้างความเชื่อมั่นในหมู่ชาวบ้าน การจัดงานประเพณีแห่ต้นดอกไม้ในวันสงกรานต์ที่บ้านแสงภาเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนของการใช้ตำนานพระพุทธรูปในการสร้างประเพณีนมัสการและบูชารอยพระพุทธรูป โดยมีความเชื่อว่าการทำต้นดอกไม้เพื่อบูชาจะนำมาซึ่งความเป็นมงคลและโชคลาภ การค้นพบรอยพระพุทธรูปศรีสมบุรณ์ จังหวัดขอนแก่น (ขก06) ทำให้เกิดการจัดงานบุญบั้งไฟประจำปีเพื่อบำรุงและบูรณะสถานที่ ความศรัทธาและการกระทำเหล่านี้เป็นการสะท้อนถึงความสำคัญของรอยพระพุทธรูปในการเสริมสร้างประเพณีที่สืบทอดกันมา

ตามตำนานพระพุทธรบาททองคำเงิน (ลย01) เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จมายังภูมิภาคนี้ ได้ประทับรอยพระพุทธรบาททองบนแผ่นหินขนาดใหญ่ หลังจากที่ชาวบ้านค้นพบรอยพระพุทธรบาทนี้ พวกเขาจัดงานฉลองและทำพิธีสร้างน้ำรอยพระพุทธรบาทในช่วงเทศกาลตรุษสงกรานต์ การสร้างน้ำรอยพระพุทธรบาทนี้เป็นการแสดงถึงการขอพรจากพระพุทธรเจ้าและความต้องการให้เกิดความเป็นสิริมงคลในชีวิตประจำวัน เช่นเดียวกันกับตำนานพระพุทธรบาททองคำเงิน (กส16) เล่าว่าพระพุทธรบาทมีมาแต่โบราณ และเคยมีการค้นพบโดยหลวงปู่ครูบาชัยยะวงศา ยืนยันว่าเป็นรอยพระพุทธรบาทจริง และในช่วงสงกรานต์ของทุกปี ชาวบ้านจะมาทำพิธีสร้างน้ำรอยพระพุทธรบาทและบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในถ้ำ

ตำนานพระพุทธรบาททองคำสุทริวนาราม (สน33) ตามตำนานนี้ พบว่ามีรอยพระพุทธรบาทในถ้ำ และมีการบูชาด้วยน้ำหอมเพื่อความเป็นสิริมงคล ต่อมา มีการสร้างน้ำรอยพระพุทธรบาทเพื่อให้ฝนตกตามความเชื่อของชาวบ้าน เกิดเป็นประเพณีสำคัญ ตำนานพระพุทธรบาททองคำแก้ว (กส21) ที่มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรบาท และมีประเพณีในช่วงสงกรานต์ เพื่อแสดงถึงความเคารพและการขอพร รวมถึงตำนานพระพุทธรบาทบัวคำ (อด13) ที่บันทึกว่า รอยพระพุทธรบาทบัวคำสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2555 โดยพระครูพิพัฒน์วิฑฒน (หลวงพ่อเจริญ ฐานยุโต) และมีการจัดพิธีสร้างน้ำรอยพระพุทธรบาทบัวคำเป็นประจำทุกปีเพื่อความเป็นสิริมงคลของตนเองและครอบครัว การสร้างน้ำในกรณีนี้ยังสะท้อนถึงความเชื่อในพลังของพระพุทธรเจ้าในการนำความสุขและความเจริญมาสู่ชีวิต ถือว่าเป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา

ตำนานพระพุทธรบาทสาละศรี จังหวัดนครพนม (นพ08) ตำนานนี้ทำให้เกิดประเพณีการบูชารอยพระพุทธรบาทสาละศรี ซึ่งเป็นประเพณีสำคัญที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ในแต่ละปีมีการจัดงานพิธีไหว้รอยพระบาทเพื่อแสดงถึงความศรัทธาต่อพระพุทธรเจ้า และเพื่อระลึกถึงการประทานรอยพระพุทธรบาท เป็นศูนย์รวมของการสร้างความสามัคคีในชุมชน นอกจากนี้ ส่งผลให้เกิดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเคารพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และตำนานพระพุทธรบาทถ้ำเสือที่จังหวัดอุบลราชธานี (อบ02) ก็มีบทบาทสำคัญในการสร้างประเพณีทางศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการไหว้รอยพระพุทธรบาท เป็นกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้านมารวมตัวกันทุกปี เป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน เมื่อชาวบ้านและพุทธศาสนิกชนจากที่อื่นมาร่วมกันทำบุญสักการะ นอกจากการสร้างบุญแล้ว ยังสร้างความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงระหว่างผู้คนในชุมชนด้วย ประเพณีนี้ยังเป็นช่องทางในการถ่ายทอดค่านิยมทางศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมไปยังคนรุ่นใหม่ ซึ่งทำให้ชุมชนรักษาวรรณกรรมประเพณีได้อย่างต่อเนื่อง

ตำนานพระพุทธรบาทอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างและส่งเสริมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการนมัสการรอยพระพุทธรบาท เช่น การจัดงานประเพณีแห่ต้นดอกไม้ในวันสงกรานต์ที่บ้านแสงภา งานบุญบังไฟ การสร้างน้ำรอยพระพุทธรบาทในเทศกาลสงกรานต์ และการบูชาด้วยน้ำหอม การค้นพบรอยพระพุทธรบาทในสถานที่ต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดประเพณีต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงความเชื่อใน

ของพระพุทธศาสนาเพื่อนำพาความสุขและความเจริญมาสู่ชีวิต นอกจากนี้ ประเพณีเหล่านี้ยังช่วยสร้างความสามัคคีในชุมชนและรักษาวัฒนธรรมประเพณีให้สืบทอดต่อไป

2) การสร้างพิธีกรรมเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาท

ตำนานพระพุทธบาทอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างพิธีกรรมที่สะท้อนถึงความเชื่อและค่านิยมท้องถิ่น ตำนานได้สร้างความศรัทธาและความเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น ผ่านการระบุสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และการบูชา โดยที่พิธีกรรมเหล่านี้มักจะประกอบไปด้วยการสักการะรอยพระพุทธบาท ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงความเคารพต่อพระพุทธศาสนา การทำพิธีกรรมเหล่านี้ช่วยสร้างความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนและพระพุทธศาสนา

ตำนานพระพุทธบาทภูพระ จังหวัดชัยภูมิ (ชย02) มีการบูชาพระพุทธรูปและรอยพระพุทธบาท การประกอบพิธีรำผีฟ้าในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 3 และวันขึ้น 13-15 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี เป็นการแสดงความศรัทธาและการขอพรจากพระพุทธบาท ซึ่งมีความเชื่อว่าการทำพิธีนี้สามารถรักษาผู้ป่วยให้หายและประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาได้ การบวงสรวงสักการะรอยพระพุทธบาทจึงเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญในการแสดงความเคารพและเชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนาและความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธบาท

ตำนานพระพุทธบาทบ้านถ้ำมั่งกร จังหวัดนครราชสีมา (นม14) รอยพระพุทธบาทที่พบบนลานหินที่บ้านถ้ำมั่งกร ค้นพบจากความฝันของกลุ่มคนที่เชื่อว่ามีรอยพระพุทธบาทชุกซ่อนอยู่ การที่มีพิธีการบวงสรวงเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือนมีนาคมและเมษายน เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาและความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธบาท การบวงสรวงนี้สะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความต้องการในการขอพรและโชคลาภจากพระพุทธบาท

ตำนานพระพุทธบาทที่วัดเขาพระนั่ง จังหวัดนครราชสีมา (นม12) เป็นตัวอย่างที่มีลักษณะเด่นของการบูชารอยพระพุทธบาท ในตำนานนี้กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระพุทธบาทด้วยพลังจิต และการที่รอยพระพุทธบาทนี้ได้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนหลั่งไหลมาสักการะ บูชา และสร้างพิธีกรรมเพื่อถวายเป็นความเคารพ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าการบูชารอยพระพุทธบาทนี้จะนำมาซึ่งอานิสงส์ที่ไม่มีประมาณและการพ้นจากบาปกรรม ตำนานพระพุทธบาทวัดป่าเขาคงคา (นม29) ก็กล่าวว่า การบูชารอยพระพุทธบาทเป็นการแสดงถึงความเคารพและความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า และมีความเชื่อว่าจะนำมาซึ่งความสุข ความปลอดภัย และความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต การบูชารอยพระพุทธบาทจึงเป็นการปฏิบัติตามพิธีกรรมที่สร้างความเชื่อมโยงระหว่างการบูชาพระพุทธบาทและการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง

ตำนานพระพุทธบาทบ้านคับพวง จังหวัดนครพนม (นพ11) เล่าถึงการค้นพบรอยพระพุทธบาทขนาดใหญ่ในป่าที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ชุกซ่อนอยู่ การค้นพบรอยพระพุทธบาทเกิดขึ้นหลังจากการบวงสรวงขอขมาลาโทษ ซึ่งทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเทวดาชี้ทางให้พบรอยพระ

พุทธบาทและช่วยกันเปิดเผยจากพงศาวดารที่สืบสืบกันมาให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างพิธีกรรมทางศาสนาและการขอโชคลาภเสี่ยงทายที่มักจะเกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์มหัศจรรย์ เช่น การค้นพบรอยพระพุทธรูปและสิ่งลี้ลับอื่น ๆ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าจะช่วยบำบัดโรคและขอโชคลาภได้

ตำนานพระพุทธรูปวัดถ้ำจำปา จังหวัดนครราชสีมา (นม07) รอยพระพุทธรูปในถ้ำจำปามีลักษณะเป็นรอยลึกบนหินแข็ง ซึ่งได้รับการบูชาอย่างต่อเนื่องจากชาวบ้านและผู้มีจิตศรัทธา การมีการบูชาด้วยกระดาษทองคำและดอกไม้ธูปเทียนสะท้อนถึงการยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูปและความเชื่อในพลังของมันในการให้โชคและความโชคดี โดยเฉพาะหลังจากข่าวการค้นพบรอยพระพุทธรูปได้รับการเผยแพร่ มีประชาชนจำนวนมากเดินทางมาสักการะและมีบางคนที่ได้รับโชคลาภจากการเสี่ยงทาย

ตำนานพระพุทธรูปบ้านถ้ำมั่งกร จังหวัดนครราชสีมา (นม14) ตำนานนี้เกี่ยวข้องกับรอยคล้ายเท้าขนาดใหญ่ที่เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปซึ่งค้นพบจากการฝันของกลุ่มคน และมีพิธีบวงสรวงที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี รอยพระพุทธรูปนี้ทำให้ผู้ที่ขอพรขอโชคลาภ ได้รับผลบันดาลบันดาลให้สำเร็จตามการบนบาน ซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญของการเสี่ยงทายและพิธีกรรมในการดึงดูดโชคลาภและความโชคดีในวัฒนธรรมอีสาน

ตำนานพระพุทธรูปโพธิ์ทอง จังหวัดขอนแก่น (ขก04) ตำนานนี้บรรยายถึงการค้นพบรอยพระพุทธรูปในป่าร้างซึ่งได้รับการบูชาหลังจากเกิดเหตุการณ์มหัศจรรย์ที่เกี่ยวข้องกับรถบรรทุกที่ไม่สามารถขับต่อไปได้ แต่กลับขับได้หลังจากการอธิษฐานขอพร การบูชาพระพุทธรูปและการปลุกต้นโพธิ์ที่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วทำให้ชาวบ้านเชื่อว่ารอยพระพุทธรูปมีพลังในการให้โชคลาภและช่วยบรรลุนิเวศความต้องการ การสร้างเจดีย์ครอบรอยพระพุทธรูปเป็นการยืนยันความเชื่อและการบูชาที่ช่วยให้ผู้คนมีความศรัทธามากขึ้น

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างพิธีกรรมที่สะท้อนถึงความเชื่อและค่านิยมท้องถิ่น โดยพิธีกรรมเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับการบูชาพระพุทธรูปซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของความเคารพต่อพระพุทธศาสนา เช่น การบวงสรวง การสักการะ การบูชา รวมถึงการค้นพบรอยพระพุทธรูปทำให้เกิดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการขอพรและโชคลาภ พิธีกรรมเหล่านี้ช่วยสร้างความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนและพระพุทธศาสนา และสะท้อนถึงความศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปที่เป็นศูนย์รวมของการปฏิบัติธรรมและการขอโชคลาภในวัฒนธรรมท้องถิ่น

ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างประเพณีและพิธีกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของภูมิภาคอีสาน โดยตำนานเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างความเชื่อทางศาสนา ความสามัคคีในชุมชน และความมั่นคงทางจิตใจของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังเป็นการสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีที่มีมาแต่โบราณ สะท้อนถึงความศรัทธาและเคารพในพระพุทธเจ้าและหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

4.4.4 บทบาทในการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และภูมินิเวศ

ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และภูมินิเวศ (cultural and ecological tourism) ตำนานพระพุทธรูปอีสานเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่ว่ารอยพระพุทธรูปเป็นร่องรอยที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่าน การมีสถานที่สำคัญทางศาสนาที่มีรอยพระพุทธรูป จะดึงดูดผู้แสวงบุญ นักท่องเที่ยว และผู้ที่สนใจในประวัติศาสตร์และศิลปะทางศาสนา ทำให้สถานที่เหล่านี้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญ สถานที่พระพุทธรูปหลายแห่งในภาคอีสานมักตั้งอยู่ในบริเวณที่มีลักษณะทางธรรมชาติที่สำคัญ เช่น บนยอดเขา ในป่า หรือใกล้แหล่งน้ำ ศักยภาพของพื้นที่เหล่านี้ในการดึงดูดนักท่องเที่ยวช่วยส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและภูมินิเวศ เนื่องจากความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติร่วมกับตำนานทางศาสนา

1) พื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

พื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยตำนานพระพุทธรูปเป็นส่วนหนึ่งในการเสริมสร้างวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดพื้นที่การท่องเที่ยว เป็นที่มาของการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้มีศรัทธาพุทธศาสนิกชน พื้นที่ดังกล่าวได้รับการพัฒนาให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวและผู้มาแสวงบุญ ชุมชนในท้องถิ่นสามารถมีรายได้จากการต้อนรับนักท่องเที่ยว เช่น การจำหน่ายสินค้าท้องถิ่น การให้บริการที่พัก และอาหาร รวมถึงการนำเสนอวัฒนธรรม เช่น งานประเพณี เป็นต้น

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานของประเทศไทยมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เนื่องจากการสร้างเสริมแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทำให้พื้นที่เหล่านี้มีเสน่ห์และดึงดูดนักท่องเที่ยว ทั้งในประเทศและต่างประเทศได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างพื้นที่พระพุทธรูปอีสานที่เด่นชัด ในการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในภาคอีสาน ได้แก่

พื้นที่น้ำตกตาดขาม (นพ12) และน้ำตกตาดโพธิ์ (นพ10) จังหวัดนครพนม มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปบนลานหินที่น้ำตกตาดขามและตาดโพธิ์ มีความสำคัญในการสร้างแรงดึงดูดนักท่องเที่ยว ด้วยการบรรยายถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับรอยพระบาท ซึ่งมีการพิสูจน์ว่ารอยพระพุทธรูปที่พบมีลักษณะคล้ายรอยเท้ามนุษย์โบราณ และอาจจะเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เคยพบมาก่อน การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่เหล่านี้จึงมีศักยภาพในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางศาสนาและประวัติศาสตร์ได้อย่างเหมาะสม

พระพุทธรูปป่าหิน จังหวัดนครราชสีมา (นม12) การค้นพบรอยพระพุทธรูปและภาพเขียนสีโบราณที่แสดงถึงวิถีชีวิตของชุมชนโบราณมีผลสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง

วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ จุดเด่นของสถานที่นี้คือรอยพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่มีรายละเอียดครบถ้วนซึ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวที่สนใจทั้งทางศาสนาและโบราณคดี

ตำนานพระพุทธรูป จังหวัดมุกดาหาร (มท04) ที่แก่งกระเบาเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้าที่โปรดให้พญานาครักษารอยพระบาท นอกจากความงามทางธรรมชาติและวิวทิวทัศน์ที่สวยงามแล้ว แก่งกระบายังมีการสร้างรูปปั้นพญานาคและลานนักษัตรซึ่งเสริมสร้างบรรยากาศทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เข้ากับตำนานพระพุทธรูป เช่นเดียวกับพระพุทธรูปบ้านนาคำเช่า จังหวัดร้อยเอ็ด (รอ02) การค้นพบรอยพระพุทธรูปที่บ้านนาคำเช่าและการเชื่อมโยงเรื่องเล่าพระศรีอริยเมตไตรย มีส่วนต่อการสร้างการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับคำพยากรณ์ทางศาสนา ซึ่งช่วยเสริมสร้างความสนใจจากนักท่องเที่ยวที่มีความเชื่อในเรื่องราวของพระพุทธรูปเจ้าและการคาดการณ์ในอนาคต

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานไม่เพียงแต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงสถานที่ที่มีความสำคัญทางศาสนาและประวัติศาสตร์ การส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่เหล่านี้ช่วยเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่นและเพิ่มความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของประเทศไทยแก่ผู้เยี่ยมชม พื้นที่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยังมุ่งเน้นการส่งเสริมและอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

พระพุทธรูปบ้านดอง จังหวัดนครพนม (นพ07) เป็นหนึ่งในตำนานที่สำคัญในพื้นที่นี้ โดยระบุว่าพระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระบาทบนหินขาวในนาข้าวของชาวบ้าน เมื่อพระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระบาทที่นั่น ชาวบ้านได้รักษาและเคารพสถานที่นี้เป็นอย่างดี การมีรอยพระบาทที่บ้านดองไม่เพียงแต่เสริมสร้างความเชื่อมั่นในศาสนาพุทธ แต่ยังทำให้พื้นที่นี้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา และเป็นศูนย์กลางการเดินทางของผู้มีศรัทธาจากทั่วประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นตัวอย่างที่ดีของการใช้ตำนานศาสนาในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

พระพุทธรูปวัดบ้านกุดแคน จังหวัดมหาสารคาม (มค02) ตำนานนี้เกี่ยวข้องกับการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองที่วัดบ้านกุดแคน ซึ่งเป็นที่นมัสการในวันมาฆบูชา จุดเด่นของการท่องเที่ยวที่นี่คือการนมัสการและปิดทองรอยพระพุทธรูปจำลองในวันมาฆบูชา ซึ่งมีความสำคัญต่อชาวบ้านและนักท่องเที่ยวที่มาร่วมกิจกรรมประจำปี ในการทำบุญและขอพรจากรอยพระพุทธรูปจำลองนี้ การเปิดให้นมัสการเพียงวันเดียวต่อปีทำให้มีการเดินทางมาที่วัดบ้านกุดแคนเพิ่มขึ้นอย่างมาก ส่งผลให้พื้นที่นี้ได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา

พระพุทธรูปวัดเขารัตนธงชัย จังหวัดบุรีรัมย์ (บร02) ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่วัดเขารัตนธงชัยซึ่งเดิมเป็นที่พักสงฆ์และต่อมาพัฒนาเป็นวัด โดยมีการสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อเป็นการน้อมรำลึกถึงพระพุทธรูปคุณและเผยแพร่วัฒนธรรมศาสนา การสร้างรอยพระพุทธรูปแทนการ

สร้างพระพุทธรูปในสมัยปัจจุบันเป็นการส่งเสริมความเข้าใจในวัฒนธรรมโบราณและเป็นแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวที่สนใจเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีและศาสนา

บทบาทของตำนานพระพุทธรูปโบราณในการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น มีความสำคัญในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและประวัติศาสตร์ ซึ่งสร้างรายได้ให้กับชุมชนและเสริมสร้างความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังตัวอย่างที่กล่าวข้างต้น เช่น น้ำตกตาดขามและน้ำตกตาดโพธิ์ในจังหวัดนครพนม ที่พบรอยพระพุทธรูปโบราณ พระพุทธรูปป่าหินในจังหวัดนครราชสีมา และพระพุทธรูปบ้านนาคำขาวในจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและศาสนาอย่างยั่งยืน

2) พื้นที่การท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และภูมินิเวศ

พื้นที่การท่องเที่ยวทางธรรมชาติและภูมินิเวศมุ่งเน้นการเสริมสร้างการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีตำนานพระพุทธรูปเป็นส่วนสำคัญในการสร้างพื้นที่ท่องเที่ยว มีการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ โดยเน้นการเดินป่า ชมทิวทัศน์ และเรียนรู้เกี่ยวกับพืชพันธุ์และสัตว์ป่าในท้องถิ่น นักท่องเที่ยวจะได้รับประสบการณ์ที่ทั้งสนุกสนานและให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ตำนานพระพุทธรูปในภูมิภาคอีสานของประเทศไทยไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความเชื่อทางศาสนา แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติในพื้นที่ดังกล่าว การศึกษาด้านพระพุทธรูปแต่ละแห่งช่วยให้เห็นถึงวิธีที่ตำนานเหล่านี้มีผลกระทบต่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ตำนานพระพุทธรูปกลางน้ำ จังหวัดร้อยเอ็ด (รอ01) บ่งบอกถึงความเชื่อที่เชื่อมโยงกับการปราบพญานาคและการสร้างบ่อน้ำจืดที่มีลักษณะพิเศษ น้ำในบ่อน้ำจืดถูกเชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถรักษาโรคภัยที่เกิดจากพิษนาครได้ การทำให้สถานที่นี้กลายเป็นจุดท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติที่มีความสำคัญสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวที่สนใจในประวัติศาสตร์ศาสนาและความแปลกใหม่ของแหล่งน้ำธรรมชาติได้ นอกจากนี้ การรักษาและอนุรักษ์บ่อน้ำจืดยังช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

ตำนานพระพุทธรูปวัดป่าภูน้อย จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส13) ตำนานนี้เกี่ยวข้องกับการค้นพบรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาที่ได้รับการคุ้มครองเป็นป่าสงวนแห่งชาติ การอนุรักษ์พื้นที่นี้ไม่เพียงแต่ช่วยรักษาทรัพยากรธรรมชาติ แต่ยังเป็นการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และศาสนา การสร้างสถานที่ให้การศึกษาแก่ชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าช่วยเพิ่มคุณค่าทางธรรมชาติและสร้างความเข้าใจในความสำคัญของการรักษาสีเขียว

ตำนานพระพุทธรูปแก่งกะอาม จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส08) การประทับรอยพระพุทธรูปบนแผ่นหินที่น้ำตกแก่งกะอามทำให้พื้นที่นี้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นจุดสนใจของผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ความสำคัญของรอยพระบาทช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่น้ำตกและ

ส่งเสริมความรู้สึกของผู้เยี่ยมชมในการรักษาและอนุรักษ์สถานที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างยั่งยืน การพัฒนาน้ำตก
แก่งกะคามเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างดีช่วยเพิ่มความน่าสนใจและดึงดูดนักท่องเที่ยว

ตำนานพระพุทธรูปบาทภูกระแต จังหวัดนครพนม (นพ04) การสร้างพระพุทธรูป
จำลองที่ภูกระแตช่วยสร้างสถานที่ท่องเที่ยวที่มีการรวมกันของศิลปะและประวัติศาสตร์ ตำนานนี้มี
ส่วนช่วยในการอนุรักษ์ป่าไม้และศิลปะในพื้นที่ การสร้างพระพุทธรูปจำลองช่วยให้พื้นที่นี้กลายเป็น
แหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและสะท้อนถึงความเชื่อทางศาสนา การอนุรักษ์พื้นที่และการพัฒนา
เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ส่งเสริมความสำคัญของศิลปะและธรรมชาติ

พุทธรูทยานเขาดานพระบาท จังหวัดอำนาจเจริญ (อจ01) ตำนานพระพุทธรูปที่
เขาดานพระบาทมีผลต่อการพัฒนาอุทยานธรรมชาติที่รวมกันของลานหินและป่าไม้ การพบรอยพระ
พุทธรูปธรรมชาติช่วยสร้างความสำคัญและส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่ โดยเฉพาะการอนุรักษ์
พื้นที่ลานหินและการสร้างพระมงคลมิ่งเมืองเป็นศูนย์กลางของพุทธรูทยาน การสร้างสถานที่
ท่องเที่ยวที่มีความสำคัญทางศาสนาและภูมิศาสตร์ช่วยเพิ่มความน่าสนใจและส่งเสริมการอนุรักษ์
ธรรมชาติ

ตำนานพระพุทธรูปในภูมิภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิง
ธรรมชาติ รวมถึงพื้นที่ภูมินิเวศที่ผสมผสานระหว่างการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและธรรมชาติ โดย
ตำนานพระพุทธรูปช่วยเสริมสร้างความสำคัญทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ที่มีการพัฒนาพื้นที่ให้
เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น นักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้
เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและเพลิดเพลินกับการเดินทางในธรรมชาติที่งดงาม

ตำนานพระพุทธรูปอ่างหิน จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส11) มีความสำคัญในการเชื่อมโยง
ระหว่างประวัติศาสตร์และธรรมชาติ โดยรอยพระบาทที่ปรากฏในหินทรายมีความลึก 5 ซม. และ
ขนาด 1.47 เมตร โดยรอยพระบาทนี้ไม่เกิดจากการแกะสลัก แต่เกิดจากธรรมชาติ การค้นพบรอย
พระบาทในช่วงสมัยทวารวดี ซึ่งมีอายุประมาณ 1,200–1,400 ปี พร้อมกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้นเอง
ตามธรรมชาติในบริเวณใกล้เคียง ทำให้พื้นที่นี้กลายเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและธรรมชาติ โดยมี
บรรยากาศที่เงียบสงบและอยู่ท่ามกลางป่าไม้เบญจพรรณ การผสมผสานระหว่างตำนานและ
สภาพแวดล้อมสร้างบรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์และเสริมสร้างภูมินิเวศวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ตำนานพระพุทธรูปป่าหิน จังหวัดนครราชสีมา (นม12) การค้นพบแหล่งโบราณคดี
และภาพเขียนสีในปี พ.ศ. 2526 แสดงถึงการมีอยู่ของวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมานาน ภาพเขียนสีบนผา
หินทรายและรอยพระพุทธรูปจำลองในบริเวณเดียวกัน บ่งบอกถึงความเชื่อทางศาสนาและการบูชา
พระพุทธรูปเจ้าในอดีต ภาพสลักพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปที่มีความหลากหลายและรายละเอียด
ลึกซึ้งช่วยเสริมสร้างความสำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรมของพื้นที่ รวมถึงการผสมผสานกับ

ธรรมชาติที่มีรากต้นไม้พันเกาะที่ก้นหิน สร้างบรรยากาศที่เป็นเอกลักษณ์และสะท้อนถึงความศรัทธา และการเคารพบูชาในท้องถิ่น

ตำนานพระพุทธรูปห้วยบุง จังหวัดมุกดาหาร (มห15) การค้นพบรอยพระพุทธรูปห้วยบุงเกิดจากความฝันของพระเกจิอาจารย์ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติและการเชื่อมโยงระหว่างศาสนาและวิญญาณ การพบรอยพระพุทธรูปในพื้นที่ห้วยบุงที่มีการค้นพบอย่างไม่คาดคิด เน้นถึงความสำคัญของความเชื่อและตำนานในการค้นพบและบูรณาการศาสนาเข้ากับธรรมชาติ การบูรณาการนี้ช่วยเสริมสร้างภูมิโนวัณธรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญในด้านการพัฒนาและการอนุรักษ์พื้นที่

ตำนานพระพุทธรูปในอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างและพัฒนาพื้นที่ภูมิโนวัณธรรม โดยการรวมตัวของธรรมชาติและเชื่อทางศาสนา การสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญทั้งทางประวัติศาสตร์และทางธรรมชาติช่วยส่งเสริมการอนุรักษ์และการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อีสาน การผสมผสานนี้สร้างเอกลักษณ์และคุณค่าที่สำคัญให้กับพื้นที่ ทำให้พื้นที่นั้นกลายเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีความสำคัญและมีผลต่อการพัฒนาและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในภูมิภาค

ตำนานพระพุทธรูปในภูมิภาคอีสานจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวและภูมิโนวัณเทศที่หลากหลาย โดยการเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์และแรงบันดาลใจในการพัฒนาพื้นที่เหล่านี้ ตำนานเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องราวที่สร้างความเชื่อ แต่ยังเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์วัฒนธรรมและธรรมชาติในภูมิภาคอีสาน

บทที่ 4 ของงานวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรูปอีสานโดยวิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาของตำนานในพื้นที่ต่าง ๆ ในภาคอีสานผ่านกรอบคติชนวิทยา นักโครงสร้างนิยมมองว่านิทานหรือตำนานมีโครงสร้างร่วมกันในสังคมและเป็นการแปรผันของกันและกัน ซึ่งในการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปอีสาน ผู้วิจัยใช้แนวคิดของโคลด เลวี-สเตราส์ และวลาดิมีร์ พรอพพ์ มาประยุกต์ โดยแสดงให้เห็นถึงโครงสร้าง องค์ประกอบ และการจัดลำดับเหตุการณ์ของตำนาน พร้อมทั้งสรุปลักษณะเด่นของตำนานใน 4 ด้าน ได้แก่ โครงสร้าง แบบเรื่อง อนุภาค และบทบาทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน

บทที่ 5

ตำนานพระพุทธรูปอีสานกับภาพสะท้อนปฏิสัมพันธ์

ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น

ในบทที่ 5 นี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปอีสานกับภาพสะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น จากการวิเคราะห์ ในบทที่ 4 สามารถนำผลการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านต่าง ๆ ของตำนานพระพุทธรูปอีสานมาประมวลให้เห็นภาพสะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น จุดมุ่งหมายของการสร้างเรื่องเล่าในตำนานพระพุทธรูปอีสานคือภาพสะท้อนการเผยแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนา ในขณะที่ความเชื่ออื่น ๆ ที่ยังคงอยู่ หรือกำลังเผยแผ่เข้ามาในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน รวมไปถึงความเชื่อที่เกิดขึ้นขณะที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงตำนานพระพุทธรูปอีสาน คืออีกชุดความคิดหนึ่ง ที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นเหล่านั้น ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจเชิงลึกถึงวิธีที่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ได้รับอิทธิพลและปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมและความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เป็น 5 ประเด็น ดังนี้

- 5.1 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม
- 5.2 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค
- 5.3 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู
- 5.4 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์
- 5.5 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์

5.1 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม

ความเชื่อดั้งเดิม หมายถึงความเชื่อที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณและเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมและประเพณีของกลุ่มคนต่าง ๆ บนโลก ความเชื่อเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับเรื่องราว ตำนาน และมีการเคารพบูชากันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชาวอีสานมีความเชื่อในเรื่องผีและเทพาอารักษ์ เช่น ผีแถน เชื่อว่าเป็นผู้ให้กำเนิดโลกและสามารถดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกอุดมสมบูรณ์ อันเป็นจักรวาลวิทยาของคนไทหรือไต ที่แยกขาดจากด้าดอย เป็นเมืองผิบรรพชนของคนสามัญ (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2565: 35) กล่าวคือยังมีผีที่สิ่งสถิตตามธรรมชาติ เช่น เจ้าป่าเจ้าเขา เจ้าที่เจ้าทาง แม่ธรณี แม่โพสพ รุกขเทวดา ความเชื่อดั้งเดิมจึงมักเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ภาคอีสาน ได้เชื่อมโยงและปรับตัวให้เข้ากับความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่นักวิชาการทั่วไปเห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลางโดยมีความเชื่อเรื่องผีเป็นเปลือกห่อหุ้ม แต่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2565: 21) กลับมองว่า หากถือเอาความเชื่อเรื่องผีเป็นแกนกลางโดยมีพุทธเป็นเปลือกห่อหุ้ม จะทำให้เข้าใจศาสนาในภูมิภาคนี้ได้ดีกว่า อย่างไรก็ตามตำนานในภาคอีสานได้สะท้อนว่าการนับถือเถนและผีบรรพบุรุษถูกนำมาผสมผสานกับการนับถือพระพุทธศาสนา ตำนานพระพุทธบาทหลายแห่งเล่าถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้ามาพบตัวละครที่เป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อดั้งเดิม ได้แก่ ยักษ์ ผี เทวดา สัตว์ นอกจากนี้ยังพบรอยพระพุทธบาทในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เคยใช้ประกอบพิธีกรรมบูชาผีในอดีต แสดงให้เห็นการซ้อนทับของพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม

ตำนานพระพุทธบาทหลายเรื่องในอีสาน มักจะแทรกซึมอยู่ในความเชื่อพื้นบ้านและประเพณีของชาวอีสาน ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและวิญญาณ ตำนานการค้นพบพระพุทธบาทในป่าเขา พระพุทธบาทที่ปรากฏบนหิน เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีผีรักษาอยู่ การเคารพบูชาพระพุทธบาทจึงเป็นการเคารพบูชาผีและพระพุทธเจ้าพร้อมกัน (Brown, 1996; Tambiah, 1970) การที่พระพุทธศาสนาในบริบทสังคมอีสาน ได้เชื่อมโยงกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางธรรมชาติ แสดงให้เห็นความขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดคู่ตรงข้าม และตัวเชื่อม ในทฤษฎีโครงสร้างตำนาน ของโคลด เลวี สเตรทซ์ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมประกอบการยกตัวอย่างจากตำนานพระพุทธบาทอีสานใน 3 ประเด็น ได้แก่

- 5.1.1 การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม
- 5.1.2 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม
- 5.1.3 การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม

5.1.1 การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม

จากการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านอนุภาคในตำนานพระพุทธบาทอีสานในบทที่ 4 นั้น ในอนุภาค C เป็นอนุภาคเกี่ยวกับการขัดแย้ง ซึ่งมีอนุภาคย่อยที่ปรากฏซ้ำประกอบด้วย การแสดงอิทธิฤทธิ์ การทำร้าย การต่อสู้ การแข่งขัน และการสั่งสอน อนุภาคเหล่านี้สะท้อนผ่านตำนานพระพุทธบาทอีสาน ในประเด็นการขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ที่มีการปะทะสังสรรค์กันเมื่อพบกันครั้งแรก แต่อย่างไรก็ตามการขัดแย้งเหล่านี้ได้คลี่คลายด้วยการประนีประนอม

ตำนานพระพุทธบาทภูพระ จังหวัดชัยภูมิ (ขย02) บ่งบอกถึงการพบกันระหว่างพระพุทธเจ้าและผีฟ้า ซึ่งในอดีตผีฟ้าถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถืออย่างลึกซึ้งในพื้นที่อีสาน จากแนวคิดเรื่องผีของชาวอีสานที่มีความเชื่อเรื่องพญายักษ์ซึ่งเป็นผีหรือเป็นเทพเจ้าสูงสุด และแนวคิดของพระพุทธศาสนาในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด การนำพระพุทธศาสนามารวมกับความเชื่อ

เรื่องผีก็ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องผีฟ้า ผีแถนมากยิ่งขึ้น (จิราภรณ์ จันทรโณมและคณะ, 2562) สอดคล้องกับงานของ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2559) อธิบายลักษณะของผีฟ้าว่าหมายถึง “พระเจ้าแผ่นดิน มีในศิลาจารึกวัดศรีชุมว่า ผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระ คือ พระเจ้าแผ่นดินกรุงยโสธรในกัมพูชา ผีฟ้า คือ แถน ซึ่งคนในตระกูลลาวไทยเรียกรวมว่าผีฟ้า ผีแถน ยกย่องเป็นผีบรรพชนใหญ่สุด ไม่ระบุว่าต้องเป็น เพศหญิงหรือชาย” ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเสด็จมาพบผีฟ้า อาจถูกมองว่าเป็นการทำทลายความเชื่อดั้งเดิมที่ยึดมั่นในพลังของผีฟ้า การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าต่อผีฟ้าจนทำให้ผีฟ้ายอมศรัทธาในพระพุทธเจ้า สะท้อนถึงการขัดแย้งระหว่างระบบความเชื่อดั้งเดิมและพระพุทธศาสนาที่เข้ามาใหม่ ปัจจุบันชาวบ้านร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีการจัดงานบุญเดือนห้า นมัสการพระเจ้าองค์ตื้อ วัดศิลาอาสน์ (ภูพระ) ตำบลนาเลี้ยว อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ในงานมีการปิดทองรอยพระพุทธรูป และรำผีฟ้า เป็นต้น แสดงให้เห็นความเชื่อดั้งเดิมที่ดำรงอยู่

ภาพประกอบ 4 บรรยากาศงานบุญเดือนห้า วัดศิลาอาสน์ (ภูพระ) จังหวัดชัยภูมิ
ที่มา: <https://thainews.prd.go.th/thainews/news/view/236881/?bid=1>

การเชื่อมโยงกับสังคมวัฒนธรรมอีสาน ในตำนานพระพุทธบาทบ้านธาตุ จังหวัดนครพนม (นพ02) สะท้อนสังคมอีสานในอดีตที่มีการบูชาผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทในลักษณะของการขัดแย้ง กล่าวคือการต่อสู้ต่อรองระหว่างพระพุทธเจ้ากับผี เพราะการบูชาผีเป็นส่วนสำคัญของการดำรงชีวิตของคนอีสาน ทั้งในด้านเกษตรกรรม การรักษาโรค และการปกป้องคุ้มครองชาวบ้านในชุมชน เมื่อพระพุทธศาสนาจึงเกิดการ

ต่อสู่ทางความคิดและความเชื่อ ทำให้การประกอบพิธีกรรม “รำผีฟ้า” ต้องกล่าวบทสรรเสริญคุณของพระพุทธรูปก่อนปฏิบัติกรเพื่อเรียกพลังเหนือธรรมชาติมาช่วยรักษาความเจ็บป่วย

ตำนานพระพุทธรูปดอนปู่ตา จังหวัดสกลนคร (สน35) มีการกล่าวถึงพระภิกษุที่พบรอยพระพุทธรูปและมีความตั้งใจจะนำก้อนหินที่มีรอยพระพุทธรูปนั้นไปไว้ที่วัดของตน แต่สุดท้ายกลับเสียชีวิตโดยไม่ทราบสาเหตุ ทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผลของการกระทำที่ขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิมคืออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งดอนปู่ตา ประเด็นสำคัญคือความขัดแย้งระหว่างการเคารพในพระพุทธรูปกับความเชื่อและการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมของท้องถิ่น ในตำนานนี้ พระภิกษุซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาอาจมีเจตนาดีในการยกย่องรอยพระพุทธรูป แต่การกระทำของท่านกลับขัดกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน ที่เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นรอยพระพุทธรูปควรจะอยู่ไว้ในสถานที่เดิมซึ่งมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เฝ้าอยู่

นอกจากนี้ การที่พระภิกษุในตำนานนี้มรณภาพอย่างผิดธรรมชาติยังเป็นการเน้นย้ำความสำคัญของการเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในท้องถิ่น และเป็นการเตือนว่าผู้ใดที่ไม่เคารพต่อความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นอาจประสบกับผลร้าย ดังนั้นตำนานนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความละเอียดอ่อนของการขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่น

ตำนานพระพุทธรูปน้ำตกหลี่ผีแก่งเต่า จังหวัดสกลนคร (สน37) เล่าถึงการพบรอยพระพุทธรูปทรมาน้ำ ในเวลาน้ำขึ้นจะท่วมรอยพระพุทธรูป ต่อมาพระจากที่อื่นนำชาวบ้านไปตัดหินรอยพระพุทธรูปแล้วยกหินทั้งก้อนมาไว้ที่วัด หลังจากนั้นเกิดเหตุการณ์อาเพศพายุพัดถล่มหมู่บ้านทำให้บ้านพังเสียหายไป 40 กว่าหลังคาเรือน เหตุการณ์นี้สามารถตีความได้ว่าเป็นการแสดงพลังของสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่พอใจต่อการกระทำของพระภิกษุซึ่งเป็นตัวแทนพระพุทธศาสนาถึงแม้จะมีเจตนาดีย้ายหินที่มีรอยพระพุทธรูปจากสถานที่ธรรมชาติศักดิ์สิทธิ์ไปยังวัด แต่ก็ยังเกิดอาเพศขึ้นแสดงถึงปฏิสัมพันธ์ในลักษณะของการขัดแย้งที่ความเชื่อดั้งเดิมอยู่เหนือกว่า

ในตำนานพระพุทธรูปพุทธสถานภูโป จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส06) และพระพุทธรูปวัดเชิงดอยนพรัตน์ จังหวัดสกลนคร (สน05) พบว่าการขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างพระพุทธรูปกับยักษ์สุรินทรราชู ยักษ์ในตำนานนี้แทนความเชื่อดั้งเดิม ที่มีลักษณะการบูชาภูตผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ สอดคล้องกับ ชลธิชา นิสัยสัตย์ (2552) ได้วิจัยเกี่ยวกับยักษ์ในนิทานพื้นบ้านพบว่ายักษ์เป็นสัญลักษณ์ทั้งความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อทางพุทธศาสนา ยักษ์เป็นสัญลักษณ์ของชนพื้นเมือง บุคคลในครอบครัว และผู้มีอำนาจ รวมถึงความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับหลักธรรมในพุทธศาสนา ซึ่งตีความได้ว่ายักษ์เป็นสัญลักษณ์ของมิถุนาภิภูและกิเลส การที่พระพุทธรูปต้องใช้ปาฏิหาริย์เพื่อเอาชนะและเปลี่ยนทัศนคติของยักษ์นั้น แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเมื่อความเชื่อใหม่เข้ามาเผชิญหน้ากับความเชื่อเดิม เป็นลักษณะการขัดแย้งทางความคิดระหว่างพระพุทธศาสนาที่เน้นการใช้เหตุผลและปัญญากับความเชื่อดั้งเดิมที่พึ่งพิงอำนาจเหนือธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าใช้ปาฏิหาริย์โดยการเนรมิตร่างกายให้ใหญ่โตกว่ายักษ์ สะท้อนถึงอำนาจพระพุทธศาสนา
อยู่เหนืออำนาจความเชื่อดั้งเดิม

ภาพประกอบ 5 พระพุทธไสยาสน์ญูปอ จังหวัดกาฬสินธุ์ ปางโปรดอสุรินทรราหู

ตำนานพระพุทธบาทสระบุรี จังหวัดนครพนม (นพ08) มีการเล่าถึงยักษ์สระบุรีที่เป็น
ตัวแทนของพลังดั้งเดิมที่มีอำนาจและสร้างความหวาดกลัวต่อชาวบ้าน พฤติกรรมของยักษ์ที่ทำให้
แผ่นดินสั่นสะเทือนและทำให้เกิดความเสียหายต่อชุมชนเป็นภาพสะท้อนของการขัดแย้งระหว่าง
ความเชื่อดั้งเดิมที่เชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการสร้างความสุข จน
พระพุทธเจ้าประทานรอยพระพุทธบาทเพื่อหยุดยั้งการกระทำที่เสียหายของยักษ์สระบุรี การประทับ
รอยพระบาทของพระพุทธเจ้าจึงเป็นสัญลักษณ์ของความสงบสุข ดีความได้ว่าเป็นการป้องกันและ
ควบคุมพลังของยักษ์ ซึ่งในที่นี้เป็นสัญลักษณ์ของความไม่สงบและความชั่วร้าย จึงสื่อถึงปฏิสัมพันธ์ใน
ลักษณะของการขัดแย้งที่พระพุทธศาสนาอยู่เหนือกว่า

ในตำนานพระพุทธบาทภูควายเงิน ลำนวนที่ 2 จังหวัดเลย (ลย02) นางยักษ์ซึ่งเป็น
ตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิมที่มีลักษณะดิบเถื่อนและมีพฤติกรรมรุนแรง กล่าวคือ การจับชาวบ้านกิน
เป็นอาหาร สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างความหวาดกลัวในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับหลักคำ
สอนของพระพุทธศาสนา ที่เน้นเรื่องศีลธรรมและความเมตตา การที่พระพุทธเจ้าเข้ามาเทศนาสั่งสอน
นางยักษ์ให้ยุติการกินคน และนางยักษ์ยอมรับฟัง แสดงถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนาเพื่อชี้ให้เห็น
การยึดมั่นหวาดหวั่นต่ออำนาจของความเชื่อดั้งเดิมอาจนำมาซึ่งความเดือดร้อน การยึดมั่นในศีลธรรม
และเมตตาธรรมต่างหากนำมาซึ่งความสุข

ในตำนานพระพุทธรูปบาฬีนาฬิกาลงเมือง (นพ01) มีเหตุการณ์ช่วงหนึ่งที่สะท้อนการขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ปรากฏในลักษณะของการทำลายและการทดลองของพญาปลา ซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิม พญาปลาเคยเป็นมนุษย์และเป็นพระในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ แต่ด้วยความสงสัยและความลังเลในศาสนา เขาจึงถูกจุติเป็นพญาปลาในภพปัจจุบัน ความขัดแย้งนี้สะท้อนให้เห็นถึงการที่ความเชื่อดั้งเดิมไม่อาจยอมรับหรือปรับเปลี่ยนเข้ากับคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้อย่างสมบูรณ์

ตำนานพระพุทธรูปสำริดบานขุมคำ จังหวัดมุกดาหาร (มท03) กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จเลียบลำน้ำโขงและพบกับเจ้าเมือง ซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิมเพราะชาวบ้านต่างให้ความเคารพยำเกรงต่อเจ้าเมือง การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้เจ้าเมืองยอมรับพระพุทธศาสนาและทำนุบำรุงศาสนา สะท้อนถึงการเผชิญหน้าระหว่างพระพุทธศาสนาที่เข้ามาใหม่และความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งสะท้อนถึงความขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏซ้ำผ่านตำนาน ปาฏิหาริย์เป็นวิธีการที่ใช้ในการยืนยันความเหนือกว่าของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสัญญาณของการขัดแย้งและการเผชิญหน้าที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงในระบบความเชื่อ

ในตำนานพระพุทธรูปบ้านโคกกลาง จังหวัดสกลนคร (สน13) กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมายังภาคอีสานเพื่อปราบเสี้ยนที่เป็นภัยและความหวาดกลัวของชาวบ้าน ในบริบทของสังคมอีสานดั้งเดิม เสี้ยนถือเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่น่าเกรงขามและเป็นตัวแทนของพลังธรรมชาติที่ไม่อาจควบคุมได้ ธวัชชัย สีนทอง (2566) ได้นำเสนอเกี่ยวกับสัตว์สัญลักษณ์ ว่าอาจเป็นแขนงหนึ่งของการนับถือธรรมชาติโดยการให้สัตว์เป็นตัวแทนของธรรมชาติ ความเชื่อในการบูชาสัตว์ของผู้คนแถบนี้สามารถสืบย้อนกลับไปได้ถึงสมัยก่อนยุคเหล็ก ดังเห็นได้จากภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่วาดเป็นรูปสัตว์หลากหลายชนิด ดังนั้น การที่พระพุทธเจ้าปราบเสี้ยนในตำนานนี้จึงสามารถถูกตีความว่าเป็นการขัดแย้งระหว่างพลังธรรมชาติความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเน้นความสงบสุขและความเมตตาในการดับทุกข์ เมื่อเสี้ยนถูกปราบ ความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับเสี้ยนอาจถูกลดทอนความสำคัญลง และถูกแทนที่ด้วยพระพุทธศาสนา แสดงถึงการนำพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่พื้นที่และแทนที่ความเชื่อดั้งเดิม การปราบเสี้ยนในตำนานนี้สื่อถึงการที่พระพุทธศาสนาสามารถควบคุมพลังของธรรมชาติและความเชื่อในสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่เคยมีอำนาจในสังคมได้

การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในตำนานพระพุทธรูปอีสานมีประเด็นสำคัญประกอบด้วย การขัดแย้งกับยักษ์ พระพุทธเจ้าต้องใช้ปาฏิหาริย์เพื่อเอาชนะยักษ์ซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิมในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และภูตผี เช่น ยักษ์อสุรินทรราหูในตำนานพระพุทธรูปและพระพุทธรูปวัดเชิงดอยนพรัตน์ ยักษ์สาละครีในตำนานพระพุทธรูปสาละครี และนางยักษ์ในตำนานพระพุทธรูปท้าวเวสสุวรรณ

การขัดแย้งกับผีฟ้าและผีป่วน ตำนานบางเรื่องสะท้อนถึงการปะทะกับผีฟ้าและผีที่เป็นที่เคารพในท้องถิ่น เช่น ตำนานพระพุทธรบาทภูพระและพระพุทธรบาทบ้านธาตุซึ่งผีฟ้าและผีป่วนเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อดั้งเดิมในการบูชาผี การเผชิญหน้ากับสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ตำนานเกี่ยวกับสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เช่น พญาปลาในตำนานพระพุทธรบาทเวินปลาและเสือในตำนานพระพุทธรบาทบ้านโคกกลาง สะท้อนถึงการเผชิญหน้ากับพลังธรรมชาติที่ไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งแสดงถึงความขัดแย้งระหว่างความเชื่อในสัตว์ศักดิ์สิทธิ์กับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

การเปลี่ยนแปลงหรือการย้ายสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากสถานที่ดั้งเดิม เช่น การย้ายหินที่มีรอยพระพุทธรบาทในตำนานพระพุทธรบาทน้ำตกหลี่ผีแก่งเต่า อาจก่อให้เกิดเหตุการณ์อาเพศ เป็นการแสดงถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเมื่อนุชย์พยายามเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เป็นที่เคารพ กล่าวโดยสรุป ตำนานพระพุทธรบาทอีสาน ได้นำเสนอการเผชิญหน้าและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาในพื้นที่ที่มีความเชื่อดั้งเดิมเข้มแข็ง และการใช้ปาฏิหาริย์เป็นเครื่องมือในการยืนยันความเหนือกว่าของพระพุทธศาสนาในพื้นที่นั้น ๆ

5.1.2 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม

จากลักษณะเด่นด้านอนุภาคในบทที่ 4 โดยเฉพาะอนุภาค D ที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับ ซึ่งมีอนุภาคย่อยที่ปรากฏซ้ำ ได้แก่ การพึ่งธรรมชาติ การเคารพบูชา การขอรอยพระพุทธรบาท การถวายภัตตาหาร และการออกบวช ล้วนแล้วแต่เป็นพฤติกรรมในทางพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อดั้งเดิมได้ให้การยอมรับพระพุทธศาสนา ด้วยการแสดงทางพฤติกรรมที่ปรากฏซ้ำกันในอนุภาคของตำนาน สอดคล้องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในอีสาน ของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2542) และประเวศ วะสี (2548) ที่ความเชื่อดั้งเดิมถูกปรับให้สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาตั้งผู้วิจัยจะวิเคราะห์ต่อไป

ตำนานพระพุทธรบาทวัดป่าวารีย่นุสรณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส02) กล่าวถึงพระพุทธรเจ้าที่เสด็จมายังห้วยหินลาด ซึ่งเป็นสถานที่ทางธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อชุมชน การที่พระพุทธรเจ้าประทับรอยพระพุทธรบาทลงในแผ่นหินริมน้ำเป็นการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนากับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมของชาวบ้าน การมีรอยพระพุทธรบาทเป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับและการอวยพรทำให้ชาวบ้านผู้ศรัทธาความศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติที่มีอยู่เดิม และนำไปสู่การเคารพบูชาในพระพุทธรเจ้าเพิ่มเติม บริเวณรอยพระพุทธรบาทมีปลาชุกชุมจำนวนมากในห้วย สะท้อนถึงความเชื่อดั้งเดิมที่เห็นพระพุทธรเจ้าเป็นผู้ที่นำความอุดมสมบูรณ์มาให้ ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อของคนในท้องถิ่นอีสานที่ให้ความสำคัญกับการพึ่งพิงธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ตำนานพระพุทธรบาทโพนแดง จังหวัดนครพนม (นพ03) แสดงให้เห็นถึงการยอมรับและผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่นของชาวอีสาน การที่พระพุทธรเจ้า

เสด็จมาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ โดยใช้พุทธนิมิต แสดงถึงการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนากับสถานที่สำคัญในพื้นที่นี้ การระบุในตำนานว่าพระพุทธองค์ได้ประทับรอยพระบาทและประทานพระเกศาธาตุในสถานที่ต่าง ๆ นั้นคือการยอมรับพระพุทธศาสนาจากความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการเคารพสถานที่และวัตถุที่มีพลังศักดิ์สิทธิ์ การทำให้สถานที่เหล่านี้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ ที่มีพระพุทธศาสนาเข้าไปเป็นความเชื่อหลักของวิถีการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน

ตำนานพระพุทธบาทวัดเสมาศิริวนาราม จังหวัดนครราชสีมา (นม03) เกี่ยวกับการเสด็จของพระพุทธเจ้าและการประทับรอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสระบาป หรือสละบาป เป็นการสร้างเรื่องราวที่สัมพันธ์กับภูมิประเทศและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่เดิม การคว่ำบาตรของพระพุทธเจ้าหลังจากที่เสวยภัตตาหาร เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงการสละบาปและการละเว้นสิ่งไม่ดีออกจากใจ ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนา การใช้สัญลักษณ์นี้ช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจและเชื่อมโยงกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น การนมัสการและการขึ้นไปบนยอดเขาสระบาปเพื่อบูชารอยพระพุทธบาทนั้น เป็นการยอมรับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการปฏิบัติทางความเชื่อดั้งเดิม โดยเชื่อว่าการปฏิบัตินี้จะช่วยสละบาปออกจากจิตใจ

ภาพประกอบ 6 พระสงฆ์และชาวบ้านขึ้นไปบนยอดเขาสระบาปเพื่อบูชารอยพระพุทธบาท วัดเสมาศิริวนาราม จังหวัดนครราชสีมา ที่มา: https://www.youtube.com/watch?v=SP_u7ONBbLE

ในตำนานพระพุทธบาทภูควายเงิน สำนวนที่ 3 จังหวัดเลย (ลย03) ตอนนายพรานออกล่าสัตว์พบพระพุทธเจ้าและได้รับการโปรดด้วยการแสดงธรรมจนได้ดวงตาเห็นธรรม แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงจากการนับถือความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับยักษ์และภูตผีไปสู่การยอมรับพระพุทธศาสนา

และเหตุการณ์ตอนชาวบ้านเข้าใจผิดว่าพระพุทธรูปเป็นยักษ์ที่แปลงกายมา สะท้อนถึงความเชื่อที่ฝังรากลึกในภูมิภาคอีสานว่า ยักษ์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีพลังและอำนาจ แต่เมื่อพระพุทธรูปแสดงพุทธานุภาพ ชาวบ้านจึงยอมฟังธรรมและยอมรับพระพุทธรูปศาสนา ชาวบ้านได้เกิดศรัทธาและนับถือเคารพบูชาขอพรพระพุทธรูป จนเป็นที่มาของประเพณีไหว้รอยพระบาทประจำปีในวันเพ็ญเดือน 3

การขอพรพระพุทธรูปของผีฟ้าแม่ตะเภา ในพระพุทธรูปพระแท่นภูตะเภา จังหวัดชัยภูมิ (ชย05) ก็แสดงถึงการยอมรับพระพุทธรูปศาสนาและการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธรูปกับความเชื่อในท้องถิ่น การบูชาขอพรพระพุทธรูปเป็นการเชื่อมโยงความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธรูปศาสนา สะท้อนแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา (religious interaction) โดยมุ่งเน้นการสวดประสานและการปรับตัวของความเชื่อสองแบบที่มีรากฐานและคุณค่าแตกต่างกัน ซึ่งสามารถเข้าใจได้ผ่านมุมมองทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนในภาคอีสาน ที่ยอมรับพระพุทธรูปศาสนาเป็นหลัก ความเชื่อดั้งเดิมเป็นรอง

พระพุทธรูปผาพญาเต่างอย จังหวัดสกลนคร (สน15) การแสดงธรรมโปรดพญาเต่า และการประทับรอยพระพุทธรูปแสดงถึงการยอมรับความเชื่อในสัตว์ศักดิ์สิทธิ์กับพระพุทธรูปศาสนา การพยากรณ์ถึงการเกิดใหม่ของพญาเต่าในศาสนาพระศรีอารย์ คือการยอมรับความเชื่อเรื่องสัตว์ศักดิ์สิทธิ์กับพระพุทธรูปศาสนาในวัฒนธรรมอีสาน พญาเต่า ในตำนานนี้ไม่เพียงแต่เป็นสัตว์ที่ได้รับความสำคัญในการความเคารพนับถือ แต่ยังมีบทบาทในตำนานที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุนิพพานและการบวชในพระพุทธรูปศาสนาในยุคของพระศรีอารย์ ผ่านพฤติกรรมของพญาเต่าที่ระลึกชาติได้และขอพรพระพุทธรูปจากพระพุทธรูปเจ้า แสดงให้เห็นถึงการยอมรับจากความเชื่อดั้งเดิมที่ยอมรับพระพุทธรูปศาสนา พญาเต่าที่เคยเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ตามตำนานของชาวบ้าน เป็นตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิมที่ทำให้ชาวบ้านยอมรับพระพุทธรูปศาสนา เป็นตำนานที่สืบทอดวิธีคิดการยอมรับพระพุทธรูปศาสนา

นั่นเอง

ภาพประกอบ 7 ศาลพญาเต่างอย ชาวบ้านเรียกพ่อปู่กัสสโป ข้างพระธาตุประดิษฐานพระพุทธรบาท
เต่างอย จังหวัดสกลนคร

ที่มา: <https://www.mahatsachan.com/travel-tips/travel-sakon/12712>

ตำนานพระพุทธรบาทนาสิงห์ จังหวัดหนองคาย (นค02) ได้เชื่อมโยงกับสังคมและวัฒนธรรมอีสาน แสดงให้เห็นถึงการยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเดินทางมายังดินแดนอีสานและพบกับพญาสิงห์ ซึ่งเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจและมีความเชื่อมโยงกับราชวงศ์และการปกครองในภูมิภาคนี้ พญาสิงห์แสดงความเคารพด้วยการหาญมาปูลองรับและถวายอภัยแก่พระพุทธเจ้า และได้ทูลขอให้พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทเป็นที่ระลึกในดินแดนนี้ การกระทำนี้เป็นสัญลักษณ์ของความศรัทธาและการยอมรับในพระพุทธศาสนาของชุมชนท้องถิ่นอีสาน

ตำนานรอยพระพุทธรบาทแม่แล จังหวัดอุดรธานี (อด05) ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นที่อยู่ของผู้ปกครองท้องถิ่นอย่างพระยาธรรมิกราชและพระยาอโศกราช เป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับพระพุทธศาสนาในบริบทของชุมชนดั้งเดิม การแสดงธรรมเทศนาให้ชาวเมืองฟังและเกิดความเลื่อมใส แสดงถึงความสำเร็จของพระพุทธศาสนาในการเป็นศาสนาหลักในพื้นที่นี้ การเผาปุเพื่อถวายเป็นภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าเป็นการนำเอาวิถีปฏิบัติพื้นบ้านมาเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา แสดงถึงการยอมรับและการปรับใช้วิถีปฏิบัติทางศาสนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน การที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรบาท เป็นการยอมรับระหว่างสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น โดยเฉพาะการรักษาและบูชารอยพระพุทธรบาท และบทบาทของตัวละครในท้องถิ่น คือนางเขียวค่อม อุบาสิกที่มีรูปร่างตาอัปลักษณ์ ถูก

กล่าวถึงในตำนาน แสดงถึงการให้คุณค่าต่อผู้ที่มีความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา แม้จะไม่ได้เดินทางไปกับพระพุทธเจ้า แต่การได้รับการฝึกในการดูแลและรักษารอยพระพุทธรบาทก็แสดงถึงความสำคัญของบุคคลในท้องถิ่น

ภาพประกอบ 8 พระพุทธรบาทแม่แสบ และภาพวาดนางเขียวค่อม จังหวัดอุดรธานี

การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในตำนานพระพุทธรบาทอีสาน สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้สอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ตัวละครในตำนานเช่น ยักษ์ ผีฟ้า หรือสัตว์ศักดิ์สิทธิ์เป็นตัวแทนความเชื่อดั้งเดิม เริ่มยอมรับฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า และเปลี่ยนแปลงจากความดื้อรั้นหรือความรุนแรงไปสู่ความสงบและศีลธรรม ในหลายตำนาน พระพุทธเจ้าได้กำจัดหรือต่อต้านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม แต่อาศัยการแสดงปาฏิหาริย์หรือการประทัพรอยพระบาทเพื่อควบคุมและทำให้สิ่งเหล่านั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา ซึ่งส่งผลให้ชุมชนยอมรับพระพุทธศาสนาและเชื่อมโยงกับความเชื่อท้องถิ่นได้อย่างประนีประนอม

พระพุทธศาสนาได้สร้างการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจและสังคมให้กับชุมชนในภูมิภาคอีสาน โดยความเชื่อดั้งเดิมกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดการบูรณาการที่ยอมรับและเสริมสร้างกันและกัน รวมถึงการสร้างรอยพระพุทธรบาทในสถานที่ต่าง ๆ เป็นการสะท้อนการยอมรับพระพุทธศาสนาที่อยู่เหนือความเชื่อดั้งเดิม และการที่ตำนานเหล่านี้ได้รับการยอมรับและสืบทอดกันต่อมายังชุมชนในอีสานทำให้พระพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญในชีวิตประจำวันและวัฒนธรรมของชุมชน โดยมีพระพุทธศาสนาหล่อหลอมความเชื่อดั้งเดิม

5.1.3 การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม

จากการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านอนุภาคในตำนานพระพุทธรูปหินลาดในบทที่ 4 นั้น ในอนุภาค E ที่เกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรูป ได้แสดงการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม เพราะการประทับรอยพระพุทธรูปบนแผ่นหิน โดยที่แผ่นหินเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อดั้งเดิม ดังที่ปฐม หงษ์สุวรรณ (2548) ได้วิเคราะห์ไว้ปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในตำนานพระธาตุแห่งชนชาติไท ดังนั้นการประทับรอยพระพุทธรูปจึงเป็นผลสานร่องรอยการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปต่อไปนี้

ตำนานพระพุทธรูปวัดโคกหินลาด จังหวัดขอนแก่น (ขก01) และตำนานลานหินร่องจังหวัดมหาสารคาม (มค01) เป็นตัวอย่างของการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้านดั้งเดิมเน้นการเชื่อมโยงกับธรรมชาติและพลังศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ ตำนานเล่าตรงกันถึงการที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาในช่วงภัยแล้งและทำให้ฝนตก คือความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งสะท้อนความเชื่อในพลังธรรมชาติ มีการสร้างศาลพ่อบุหินลาด คำว่า “ลาด” พ้องกับคำว่า “ราชบุรุษ” ในพระพุทธรูปปางคันธารราชบุรุษ คือการเชื่อมโยงกับการขอฝนความอุดมสมบูรณ์ รวมเข้ากับการประทับรอยพระพุทธรูปที่เสริมความศักดิ์สิทธิ์ และการรับรองจากผู้นำทางศาสนาในท้องถิ่นยิ่งทำให้สถานที่นี้เป็นที่นับถือและศรัทธาของผู้คน ตำนานนี้แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในบริบทของวัฒนธรรมและความเชื่อท้องถิ่นอย่างลงตัว ดังที่ สนั่น สุวรรณสิงห์ (2553) วิเคราะห์ว่า สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่และการต่อยอดของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีการผสมผสานเข้ากับพระพุทธศาสนา

ภาพประกอบ 9 พระพุทธรูปหินลาด และศาลพ่อบุหินลาด จังหวัดขอนแก่น

การประทับรอยพระพุทธรูปบาทบนไหล่เขาและการสร้างพิธีกรรมบูชารอยพระพุทธรูปบาทในวันเพ็ญเดือน 3 ทุกปี ในตำนานพระพุทธรูปทศกัณฐ์เงิน ลำานวนที่ 2 จังหวัดเลย (ลย02) แสดงถึงการผสมผสานระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน พิธีกรรมบูชารอยพระพุทธรูปบาทนั้นสะท้อนถึงการที่พระพุทธรูปศาสนาได้ปรับตัวให้เข้ากับ ความเชื่อท้องถิ่น ส่งเสริมให้เกิดความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาในสังคมวัฒนธรรมอีสาน รวมถึงเหตุการณ์ในตำนานพระพุทธรูปทศกัณฐ์เงิน ลำานวนที่ 3 จังหวัดเลย (ลย03) การที่พระพุทธรูปเจ้าตั้งชื่อให้นางยักษ์ว่า “นางเขียวค้อม” ซึ่งเป็นชื่อที่สื่อถึงลักษณะทางกายภาพและสิ่งที่นางชอบแสดงถึงการปรับตัวของความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพระพุทธรูปศาสนา และพระพุทธรูปศาสนาได้ปรับตัวให้เข้ากับ ความเชื่อที่มีอยู่เดิมโดยไม่ทำลายความเชื่อนั้นไปโดยสิ้นเชิง จนนำไปสู่การสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการสร้างพุทธศาสนสถาน ซึ่ง เจริญชัย ไชยไพฑูริย์วงศ์ (2559) แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของคติทางศาสนาเข้ากับ ความเชื่อท้องถิ่น ตำนานนี้จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้

การปรับเปลี่ยนความหมายของรอยพระบาท ในตำนานพระพุทธรูปบาทวัดเทวัญศิริ จังหวัดยโสธร (ยส03) เนื่องจากรอยพระบาทในตำนานนี้มีชื่อเรียกหลายแบบ ทั้ง “ฮอยคนใหญ่” (รอยของคนใหญ่), “ฮอยยักษ์” (รอยของยักษ์), “ฮอยผี” (รอยของผี), และสุดท้ายคือ “ฮอยพระบาท” (รอยพระพุทธรูปบาท) สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อที่มีอยู่ก่อนในท้องถิ่น เช่น ความเชื่อในเรื่องยักษ์และผี กับพระพุทธรูปศาสนา การที่รอยพระบาทนี้ได้รับการเรียกขานและการบูชาทั้งในชื่อรอยยักษ์และรอยพระพุทธรูปบาท ชี้ให้เห็นถึงการผสมผสานกันของความเชื่อทั้งสองที่ทำให้ชุมชนสามารถรับรู้และเคารพบูชาพระพุทธรูปศาสนาในแบบฉบับพื้นบ้าน

การที่พระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระบาทที่ภูพระเพื่อเป็นที่เคารพบูชาของผีฟ้า ในตำนานพระพุทธรูปบาทภูพระ จังหวัดชัยภูมิ (ชย02) ยังสะท้อนถึงความพยายามของพระพุทธรูปศาสนาในการสร้างความสัมพันธ์กับความเชื่อพื้นบ้าน การใช้บทนะโมแสดงความนอบน้อมต่อพระพุทธรูปเจ้าในการล่ำผีฟ้า แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของความเชื่อที่เป็นทางการ และความเชื่อพื้นบ้าน (folk beliefs) ที่ทำให้พิธีกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่นยังคงสามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและมีความหมายสำหรับชาวบ้าน การล่ำผีฟ้าในปัจจุบันยังคงดำเนินอยู่ในสังคมอีสานและเป็นพิธีกรรมที่สำคัญในบริบทของการรักษาและบำบัดผู้ป่วย ความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติของผีฟ้าและการผสมผสาน บทนะโมของพระพุทธรูปศาสนาในพิธีกรรมยังคงดำรงอยู่ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปศาสนาได้ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและความเชื่อดั้งเดิมได้อย่างกลมกลืน

พิธีกรรมในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 3 และวันขึ้น 13-15 ค่ำ เดือน 5 เป็นตัวอย่างชัดเจนช่วงเวลาของเหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธรูปศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม โดยช่วงเดือน 3 เหตุการณ์ทางพระพุทธรูปศาสนาตรงกับช่วงที่พระพุทธรูปเจ้าประทานโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นหัวใจหลัก เปิดทางการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาในทิศทางเดียวกัน ขณะที่ความเชื่อดั้งเดิม เป็นช่วงเวลาที่มีฟ้าเปิด เบิกฟ้าเบิกฝน

เริ่มต้นเปิดการทำนา ดังที่สุจิตต์ วงษ์เทศ (2560) อธิบายว่า พิธีกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เน้นย้ำการผสมผสานของพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผีฟ้าอย่างลงตัว

ในตำนานพระพุทธรบาทพระแท่นภูตะเภา จังหวัดชัยภูมิ (ชย05) พระพุทธรเจ้าเดินทางมาพบกับผีฟ้าที่ภูตะเภา และได้ประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ให้ผีฟ้ารักษา ตำนานนี้แสดงถึงการปรับตัวของความเชื่อเรื่องผีฟ้าที่มีอยู่แต่เดิม โดยผีฟ้าได้ยอมรับและเข้าใจบทบาทของพระพุทธรเจ้าโดยการแสดงกิริยานอบน้อมเพื่อปรนนิบัติไว้เป็นศาสนสมบัติ เป็นพฤติกรรมสัญลักษณ์ของการนำพระพุทธศาสนามาผสานกับความเชื่อดั้งเดิม การที่ผีฟ้าแม่ตะเภากราบถวายดอกบัวบูชาแด่พระพุทธรเจ้า แสดงถึงความเคารพและการยอมรับในพลังศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรเจ้า การที่พระพุทธรเจ้าประทับรอยพระพุทธรบาทให้ผีฟ้ารักษา จึงเป็นการให้ความสำคัญต่อผีฟ้าและสร้างความเชื่อมโยงระหว่างผีฟ้ากับพระพุทธศาสนาในลักษณะของการผสมผสาน

การบูชารอยพระพุทธรบาทในองค์พระธาตุ จากตำนานพระพุทธรบาทเหล่าหลุบ จังหวัดสกลนคร (สน10) เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาท ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมเหล่านี้ไม่ได้ถูกแทนที่หรือทำลายลง แต่กลับผสมผสานเข้ากับคำสอนทางพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะการบูชาพระธาตุและการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผี ยังคงมีความสำคัญในชีวิตของชาวอีสาน โดยเฉพาะในเรื่องการรักษาโรค การขอพรเพื่อความสำเร็จ และการคุ้มครองจากสิ่งชั่วร้าย พิธีกรรมเหล่านี้ไม่ได้ขัดแย้งกับพระพุทธศาสนา แต่หลอมรวมเสริมสร้างศรัทธาและความเชื่อในพระพุทธรเจ้ายิ่งขึ้น

ตำนานพระพุทธรบาทน้ำตกกุ่มะแกว จังหวัดสกลนคร (สน30) ชาวบ้านเล่าว่าเป็นรอยพระพุทธรบาทบนก้อนหิน อาจสะท้อนถึงความพยายามในการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างสถานที่ในธรรมชาติกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อที่ว่ารอยบนก้อนหินคือรอยเท้าของปู่พื้ม ซึ่งเป็นชื่อท้องถิ่นที่ชาวบ้านเรียก ถือเป็นการนำความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับวิญญาณหรือเทพท้องถิ่นมาผสมผสานกับความเชื่อในพระพุทธศาสนา ชาวบ้านเชื่อว่าปู่พื้มเป็นผู้มีความสัมพันธ์กับการหาปลาแม่น้ำโขง ซึ่งแสดงถึงการเชื่อมโยงระหว่างชีวิตประจำวันกับความเชื่อทางศาสนา การที่รอยพระพุทธรบาทถูกกล่าวถึงในบริบทของฤดูกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหน้าแล้งที่ไม่มีน้ำเหลืออยู่เลย แสดงถึงการผสมผสานพระพุทธศาสนาเข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และเป็นการสะท้อนถึงการที่พระพุทธศาสนาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันและความเชื่อของชาวบ้านในลักษณะการผสมผสาน

ตำนานพระพุทธรบาทน้ำตกห้วยยาง จังหวัดสกลนคร (สน36) กล่าวถึงก้อนหินใหญ่ที่มีรอยพระพุทธรบาท บอกเล่าถึงความเชื่อที่ว่า เป็นพื้นที่ “ผีดู” ในยามค่ำคืน ไม่มีใครกล้าเข้าไปบริเวณนี้ ต่อมาปรากฏรอยพระพุทธรบาทบนหินใหญ่บนทางขึ้นเขา อาจตีความได้ว่าเป็นการเชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับการสร้างกตึกาชุมชนและทำให้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์นี้มีความสงบเรียบร้อย จากอำนาจเหนือธรรมชาติที่มองไม่เห็น ส่วนการที่มีสำนักสงฆ์ตั้งอยู่บนยอดเขานั้นยังแสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการเป็นสื่อกลางระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน โดยสำนักสงฆ์

อาจทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมทางศาสนาเพื่อกำหนดกติกาชุมชนและทำให้สถานที่นี้มีอยู่ร่วมกับพลังเหนือธรรมชาติอย่างผสมกลมกลืน

ภาพประกอบ 10 พระพุทธรูปน้ำตกห้วยยาง จังหวัดสกลนคร ที่เชื่อว่ามีผีเฝ้าอยู่

การปรับเปลี่ยนเพิงหินให้เป็นศาสนสถานที่พระพุทธรูปเจ้าได้ประทับรอยพระบาท ในตำนานพระพุทธรูปเอราวัณ จังหวัดนครพนม (นพ05) สะท้อนให้เห็นถึงการนำสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นกระบวนการที่ผสมผสานความเชื่อพื้นบ้านเข้ากับพระพุทธศาสนา โดยสถานที่นี้ได้กลายเป็นแหล่งที่ผู้คนในชุมชนเข้ามาทำบุญและปฏิบัติธรรม เสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง

การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในภาคอีสาน มีประเด็นสำคัญ คือ รอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในสถานที่ต่าง ๆ ในภาคอีสาน เช่น พระพุทธรูปพุทธสถานภูโป และพระพุทธรูปวัดเชิงดอยนพรัตน์ เป็นต้น ที่สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นอีสาน ในตอนท้ายของตำนานเล่าถึงการสร้างศาสนสถานที่เป็นถาวรวัตถุ พัฒนาเป็นวัดในทางพระพุทธศาสนาเพื่อรักษารอยพระบาท ซึ่งเคยเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมมาก่อน ตำนานพระพุทธรูปที่ผูกโยงกับความเชื่อเรื่องยักษ์ ผีฟ้า และสิ่งเหนือธรรมชาติในลักษณะการอยู่ร่วมกัน เช่น ตำนานพระพุทธรูปทศกัณฐ์เงิน และพระพุทธรูปน้ำตกห้วยยาง ซึ่งแสดงถึงการที่พระพุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม

การบูชารอยพระพุทธรูป ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เช่น ในวันเพ็ญเดือนสาม แสดงถึงการเชื่อมโยงผสานระหว่างเหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนากับช่วงเวลาที่สำคัญใน

วิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งแสดงถึงการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อพื้นบ้าน การปรับเปลี่ยนความหมายและการสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใหม่ เช่น รอยพระบาทจาก “ฮอยยักซ์” กลายเป็น “รอยพระบาท” แสดงถึงการผสมผสานและการยอมรับพระพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีการปรับตัวให้เข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในภาคอีสานยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และปรับตัวตามสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนเองไว้ได้ โดยเฉพาะในเรื่องการบูชาและการรักษาสถานภาพทางศาสนาและวัฒนธรรมของอีสาน

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีการผสมผสานของความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับการรับเอาพระพุทธศาสนามาปฏิบัติอย่างลึกซึ้ง ความเชื่อเรื่องผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันของคนอีสาน ในขณะที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในฐานะศาสนาที่เป็นทางการ (นิพนธ์ สุทธิรักษ์, 2548) เป็นเครื่องมือในการสร้างความเป็นเอกภาพและแนวทางในการดำเนินชีวิต ความเชื่อทั้งสองแบบจึงอยู่ร่วมกันในรูปแบบที่หลอมรวมและปรับตัวกันเอง โดยยึดเอาพระพุทธศาสนาเป็นหลัก

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในอีสานจึงยังคงดำเนินไปในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของคนในชุมชน (ประเสริฐ ณ นคร, 2535) การสร้างและดูแลรักษาพระพุทธรูปในท้องถิ่นยังคงเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาและการรักษาประเพณีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ปฏิสัมพันธ์นี้ยังคงดำรงอยู่ต่อไป แม้ว่าโลกจะเปลี่ยนแปลงไปตามเทคโนโลยีและสังคมที่พัฒนา แต่ความเชื่อดั้งเดิมและพระพุทธศาสนายังคงผสมผสานเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งอาจมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงออกตามสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในสังคมอีสาน ทั้งในด้านการขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสาน สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงวิถีการดำรงอยู่ของศาสนาและวัฒนธรรมในสังคมอีสาน ที่สามารถปรับตัวและรักษาความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองไว้ในอดีต ดำรงอยู่ในปัจจุบัน และมีแนวโน้มที่จะสืบทอดต่อไปในอนาคต การวิเคราะห์ในประเด็นนี้ทำให้เห็นภาพที่ชัดเจนของบทบาทของตำนานพระพุทธรูปในการสร้างและรักษาสถานภาพทางศาสนาและวัฒนธรรมของอีสานในบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

5.2 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

นาคถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญในความเชื่อของชาวอีสาน ซึ่งเชื่อว่านาคมีอำนาจในการปกป้องและให้พร ตำนานพระพุทธรูปหลายแห่งมีการเชื่อมโยงกับนาค เช่น การที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปในพื้นที่ที่นาคอาศัยอยู่ หรือการที่นาคกลายเป็นผู้ปกป้องรักษารอยพระพุทธรูป

บาท ซึ่งตำนานเหล่านี้ได้เสริมสร้างความศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยผ่านความเชื่อเรื่องนาคที่มีอยู่เดิม

นาคในวัฒนธรรมอีสาน มีบทบาทสำคัญโดยเฉพาะด้านความเชื่อ นาคมีความเกี่ยวข้องกับทั้งพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ในหลาย ๆ ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีการเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าได้มีการปฏิสัมพันธ์กับนาค ที่ปรากฏชัดในอนุภาคการพบกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับสัตว์ แสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค เนื่องจากความเชื่อเรื่องนาคถือเป็นคตินิยมปฏิบัติมาตั้งแต่บรรพชน ดังที่ พิเชฐ สายพันธ์ (2539) แสดงให้เห็นว่า “นาคาคติ” หรือความเชื่อเรื่องนาคแพร่หลายในวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง สัญลักษณ์ของนาคได้ถูกปรับเปลี่ยนความหมายไปตามบริบทของสังคมผ่านเวลาทางประวัติศาสตร์จนกระทั่งปัจจุบัน และ จิตกร เอมพันธ์ (2545) ได้ตีความระบบสัญลักษณ์ของนาคตามบริบทสังคมและวัฒนธรรมชาวอีสาน พบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมักปรากฏในลัทธิความอุดมสมบูรณ์ ของสังคมวัฒนธรรมอีสาน ถูกผสานเข้ากับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และพบว่าระบบสัญลักษณ์นาคมีความหมายแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ

จากการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านอนุภาคของตำนานพระพุทธรูปอีสานในบทที่ 4 โดยเฉพาะอนุภาคพระพุทธรูปเจ้าพัสตร์ (B9) พบมากที่สุดใอนุภาคเกี่ยวกับการพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น 24 เรื่อง ทำให้เห็นความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องนาคที่มีความเกี่ยวข้องกับตำนาน ที่ดำรงอยู่ในลักษณะของการปรับเปลี่ยนมิได้สูญหายไปจากสังคมวัฒนธรรมอีสานผ่านตำนานรูปเคารพ ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน ทั้งนี้ความเชื่อเรื่องนาคในฐานะความเชื่อดั้งเดิม แต่ด้วยการปรากฏชัดในตำนานพระพุทธรูปอีสานมีความโดดเด่น และเป็นลักษณะเด่นด้านอนุภาคที่มีนัยสำคัญ ดังที่ สมบูรณ์ บุญฤทธิ์ (2560) พบว่า พญานาคมีความสำคัญต่อรอยพระพุทธรูปในตำนานอุรังคธาตุ และมีความสำคัญในฐานะตัวเชื่อมระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม (ศิริพร ณ ถลาง, 2563) ประกอบกับการวิเคราะห์เนื้อหาในตำนานพระพุทธรูปอีสาน ที่สะท้อนลักษณะจากอนุภาค ผู้วิจัยจึงแยกประเด็นการวิเคราะห์เรื่องนาคออกจากความเชื่อดั้งเดิม เพื่อเน้นย้ำให้คติการนับถือนาคในสังคมอีสานที่มีปฏิสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน โดยวิเคราะห์เป็น 3 ประเด็น ดังนี้

5.2.1 การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

5.2.2 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

5.2.3 การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

5.2.1 การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

ความเชื่อเรื่องนาคและการขัดแย้งกับพระพุทธศาสนาในตำนานพระพุทธรูปอีสาน มีความซับซ้อนในปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อพื้นเมืองในภูมิภาคอีสาน ตำนาน

พระพุทธบาทหลายแห่งในอีสานมักเกี่ยวข้องกับนาคซึ่งเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อพื้นเมือง ความเชื่อเรื่องนาคบางครั้งขัดแย้งกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของความ เป็นสัตว์วิเศษที่มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักอนัตตาและความเท่าเทียมกันใน ธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

ตำนานพระพุทธบาทอีสาน บางตำนาน ได้สะท้อนความเชื่อเรื่องนาคและ พระพุทธศาสนาอาจถูกมองว่าเป็นการขัดแย้งกันสองฝ่าย โดยนาคในฐานะผู้คุ้มครองและผู้พิทักษ์ ธรรมชาติ ขัดแย้งกับพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการหลุดพ้นจากความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ ใน ตำนานพระพุทธบาทเขาวง จังหวัดชัยภูมิ (ชย03) ชี้ให้เห็นว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาพบนาค พระองค์ได้แสดงธรรมจนทำให้นาคมีจิตใจบริสุทธิ์ ซึ่งสะท้อนถึงการสั่งสอนเป็นพฤติกรรมการขัดแย้ง กัน นาคที่ยึดมั่นในพลังสิ่งเหนือธรรมชาติก็เริ่มหันมาเคารพในพระพุทธศาสนา

ตำนานพระพุทธบาทวัดถ้ำแคน จังหวัดบึงกาฬ (บก01) แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่อง นาคมีบทบาทสำคัญในสังคมวัฒนธรรมของชาวอีสาน โดยเฉพาะในบริเวณที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ เป็นที่ราบสูงและใกล้แม่น้ำโขง เหตุการณ์ที่ปู่อือลือซึ่งเป็นพญานาค พิโรธและสาปบริวารให้กลายเป็น หิน แสดงถึงความเชื่อในอำนาจและบทบาทของนาคที่สามารถควบคุมหรือส่งผลกระทบต่อมนุษย์และ บริบทสภาพแวดล้อมได้ การที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระบาทเพื่อถอดคำสาปนั้น เป็นการ แสดงถึงอำนาจทางพระพุทธศาสนาที่มีการขัดแย้ง ในลักษณะเข้ามาแก้ไขหรือกลืนความเชื่อเรื่องนาค

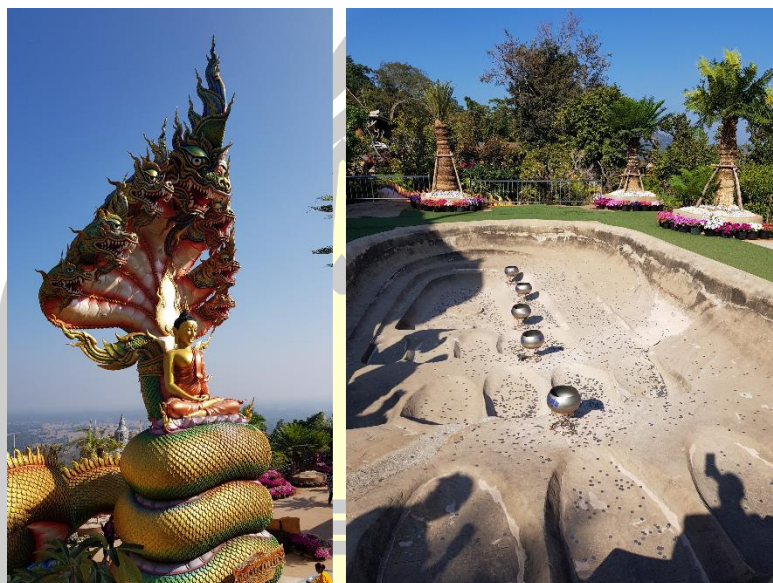
ตำนานพระพุทธบาทวัดถ้ำฆ้อง จังหวัดบึงกาฬ (บก03) เล่าถึงเหตุการณ์ที่พญานาคได้ แสดงอารมณ์โกรธต่อพระพุทธเจ้า ซึ่งถือเป็นพฤติกรรมที่ต่อต้านของพญานาคกับพระพุทธศาสนา การโกรธนี้เป็นสัญลักษณ์ของการไม่เข้าใจและการขาดปัญญา ซึ่งตรงข้ามกับคุณสมบัติของ พระพุทธเจ้าที่มีปัญญาและความเมตตา อย่างไรก็ตาม เมื่อพญานาคไม่สามารถทำร้ายพระพุทธเจ้าได้ และสำนึกผิด ก็เป็นการแสดงถึงความสำนึกบาปและการกลับตัวกลับใจ ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญใน พระพุทธศาสนา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2549) การที่พญานาคกลายเป็นหินก็ เป็นผลจากการกระทำที่เคยโกรธต่อพระพุทธเจ้า สะท้อนถึงแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมใน พระพุทธศาสนา เป็นปฏิสัมพันธ์ในลักษณะการขัดแย้งคู่ตรงข้ามทางความคิด

ตำนานพระพุทธบาทเชิงชุม จังหวัดสกลนคร (สน02) ที่แสดงความขัดแย้งระหว่าง พระยาสุรอุทกและธนมูลนาค ซึ่งสามารถวิเคราะห์ในแง่ของการปะทะกันระหว่างความเชื่อพื้นบ้านที่ เกี่ยวข้องกับนาคและหลักการทางพระพุทธศาสนา ในตำนานนี้ ธนมูลนาคได้รับมอบอำนาจจากปู่และ บิดาของพระยาสุรอุทกให้รักษาอาณาเขต ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับพระยาสุรอุทก เพราะการที่สัตว์ เจริญนามมีอำนาจเช่นนี้เป็นเรื่องที่ยอมรับไม่ได้ การเผชิญหน้าระหว่างพระยาสุรอุทกกับธนมูลนาคจึง สะท้อนให้เห็นถึงการปะทะกันระหว่างสองโลกทัศน์ คือโลกที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นผู้อยู่เหนือ ธรรมชาติ กับโลกที่สัตว์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติมีบทบาทสำคัญในการควบคุมและปกป้องพื้นที่

ตำนานนี้จึงนำเสนอถึงความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับนาค สะท้อนถึงความเชื่อของคนท้องถิ่นที่มองว่านาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจในการควบคุมธรรมชาติ ขณะที่ในพระพุทธศาสนา นาคถือเป็นสัตว์เดรัจฉานที่มีคุณสมบัติบางประการที่ใกล้เคียงกับมนุษย์ แต่ไม่ถึงขั้นบรรลุนิพพาน สิ่งนี้สร้างความขัดแย้งในทางศาสนาเมื่อนาคถูกมองว่ามีฤทธิ์เดชและอำนาจในการควบคุมเหตุการณ์ต่าง ๆ และการที่นาคถล่มเมืองกลายเป็นแม่น้ำหรือสร้างเหตุการณ์เหนือธรรมชาติ การเนรมิตเป็นพยาน (แก้ว) ให้ใหญ่เท่าช้าง แม้จะถูกกินเป็นเวลาหลายวันก็ไม่หมด สิ่งเหล่านี้อาจมองว่าเป็นการทำลายหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เน้นความไม่เที่ยงและการปฏิเสธอำนาจเหนือธรรมชาติ นอกจากนี้การต่อสู้ระหว่างผู้ปกครองที่มาจากเชื้อสายมนุษย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (นาค) ซึ่งอาจเป็นการสะท้อนถึงการขัดแย้ง ที่พยายามรักษาความสมดุลระหว่างความเชื่อพื้นบ้านและหลักการทางศาสนา ที่ทั้งสองฝ่ายต้องยอมรับและอยู่ร่วมกันให้ได้

ตำนานพระพุทธบาทวัดถ้ำผาแต่น จังหวัดสกลนคร (สน04) มีการกล่าวถึงการพบกับสัตตะนาคราชบนเทือกเขาภูพาน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของนาคที่เป็นผู้มีอิทธิพลในธรรมชาติและเป็นผู้รักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มัวเมาในความเป็นใหญ่ พระพุทธเจ้าใช้ธรรมะปราบทมิฬภูมิตะนาคราชจนพ่ายแพ้ และได้ขอรอยพระบาทไว้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความศรัทธา จึงประทานรอยพระบาทให้สัตตะนาคราชรักษานี้แสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อในนาค ที่มีการขัดแย้งจากการยึดมั่นในความเชื่อที่สืบทอดกันมายากที่จะถอดถอน

ตำนานพระพุทธบาทที่วัดถ้ำสุทธินาราม จังหวัดสกลนคร (สน33) เรื่องราวของรอยพระพุทธบาทที่วัดถ้ำสุทธินารามมีการเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ เช่น การปรากฏของแสงสีรุ้งและดวงแก้วซึ่งในตำนานเล่าว่าเป็นอำนาจของพญานาค อาจตีความว่าอำนาจของนาคที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่นั้น เหตุการณ์การเสียชีวิตของลูกสาวชาวบ้านที่บุกรุกเข้ามาในพื้นที่นี้ ตีความได้ว่าเป็นการถูกสาปแช่งหรือการถูกลงโทษจากนาคที่คุ้มครองสถานที่นั้น จึงสะท้อนให้เห็นความขัดแย้งต่อการพยายามลวงล้าพื้นที่ทางความคิดของความเชื่อเรื่องนาคและพระพุทธศาสนา นอกจากนี้การปรากฏของเมืองลับแล ที่มีเรื่องเล่าว่าจะปรากฏในวันสีวันพระและมีเสียงดนตรีประโคม มักเกี่ยวข้องกับการปรากฏของนาคหรือนาคินี่ที่คอยปกป้องรักษารอยพระพุทธบาท แต่มีอำนาจถึงกลับทำให้คนตายได้ คือการขัดแย้งกับหลักการทางพระพุทธศาสนา

ภาพประกอบ 11 สัตตะนาคราชแผ่พังพานปรกพระพุทธรูป ตรงลานรอยพระพุทธรูปวัดถ้ำผาแต่น
จังหวัดสกลนคร

ตำนานพระพุทธรูปบัวบก จังหวัดอุดรธานี ส่วนวนที่ 1 (อด01) ก็กล่าวถึงมิลินทนาค และกุทโธปาปนาคมีอำนาจและมีพฤติกรรมเกร เมื่อพระพุทธรูปเจ้ามาถึงและปราบพยศนาคเหล่านี้ จนในที่สุดพญานาคได้ยอมแพ้ แสดงถึงการนำพระพุทธรูปศาสนาเข้ามา แต่ได้รับแรงต่อต้านจากความเชื่อเรื่องนาค แต่ในที่สุดก็พ่ายไป การขอรอยพระบาทของมิลินทนาค สื่อถึงการจำยอมศรัทธาที่นาคมีต่อพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการขัดแย้งความเชื่อทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาคในวัฒนธรรมอีสาน การที่พระพุทธรูปเจ้าทรงย่ำรอยพระพุทธรูปไว้เพื่อให้พญานาคและผู้คนในท้องถิ่นได้สักการบูชา สะท้อนถึงการที่พระพุทธรูปศาสนาเข้ามาแทนที่ข้อห้ามความเชื่อเรื่องนาคจากการเล่าผ่านตำนาน เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาในการรวมความศรัทธาของผู้คนให้มั่นคงต่อพระพุทธศาสนา

ในส่วนตำนานพระพุทธรูปบัวบาน จังหวัดอุดรธานี ส่วนวนที่ 1 และ 2 (อด03, อด04) ก็เช่นกัน สะท้อนให้เห็นว่า ก่อนการมาถึงของพระพุทธศาสนา พญานาคถูกมองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าท้องถิ่นที่มีพลังอำนาจสูง ในตำนาน ระบุว่าพญานาคมีนิสัยเกร ทำลายบ้านเมืองมนุษย์ แสดงถึงการมีอำนาจที่สามารถสร้างผลกระทบต่อชีวิตและสังคมมนุษย์ได้ การที่พระพุทธรูปเจ้าทรงมากราบพญานาคให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา สะท้อนถึงการที่พระพุทธรูปศาสนาเข้ามาควบคุมและกลืนกินความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ทำให้พญานาคต้องปรับตัวตามคำสอนของพระพุทธศาสนา แม้ว่าพญานาคจะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธรูปกลับไม่อนุญาตให้อุปสมบทเนื่องจาก

พญานาคเป็นสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งสะท้อนถึงการขัดแย้ง การที่พระพุทธศาสนาไม่อนุญาตให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์
ท้องถื่นหรือสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์เข้ามามีบทบาทในฐานะพระสงฆ์หรือผู้ปฏิบัติธรรมโดยตรง

ภาพประกอบ 12 พระพุทธบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี มีเครื่องบูชาเป็นบายศรีพญานาค

การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาคในตำนานพระพุทธบาทอีสาน
ซึ่งสะท้อนถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อพื้นเมืองในพื้นที่ดังกล่าว นาคใน
ตำนานมักถูกมองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นที่เคารพนับถือของผู้คนในสังคม
อีสาน แต่ความเชื่อนี้ในหลายตำนานแสดงให้เห็นการปะทะกันกับพระพุทธศาสนา เช่น ตำนานพระ
พุทธบาทเขาวง จังหวัดชัยภูมิ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจนทำให้นาคที่มีใจขุนซ่องหมองมัวไม่
พอใจการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า กลับมีจิตใจบริสุทธิ์ หรือในกรณีของตำนานพระพุทธบาทวัดถ้ำ
แคน จังหวัดบึงกาฬ ที่นาคแสดงอารมณ์โกรธต่อพระพุทธเจ้า แต่ภายหลังกลับตัวกลับใจ

การที่พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทยังสื่อถึงอำนาจและความสำคัญของ
พระพุทธศาสนาในการปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้อยู่ภายใต้พระพุทธศาสนา ตำนานเหล่านี้ไม่
เพียงแต่สะท้อนการปะทะกันของความเชื่อ แต่ยังแสดงถึงกระบวนการนำไปสู่การประนีประนอม
ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อในนาคในบริบทของวัฒนธรรมอีสาน โดยความเชื่อใน
พระพุทธศาสนาเข้ามาอยู่เหนือในลักษณะห่อหุ้มความเชื่อเรื่องนาคที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น เป็นผลจาก
การพยายามต่อต้านของความเชื่อพื้นเมืองเมื่อเผชิญกับอิทธิพลของพระพุทธศาสนา

5.2.2 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

ตำนานพระพุทธรูปที่อีสาน มีในอีกแง่หนึ่งจากความเชื่อเรื่องนาคที่มีบทบาทสำคัญในการปกป้องและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ซึ่งชาวบ้านในภาคอีสานมีความเชื่อกันว่านาคเป็นผู้คุ้มครองสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ และเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์และโลกศักดิ์สิทธิ์ ในทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคยังสะท้อนถึงการปกป้องคุ้มครองพระศาสนา และการรักษาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นศูนย์กลางของความศรัทธา ดังที่ พิเชฐ สายพันธ์ (2539) วิเคราะห์ว่า นาคมีความหมายถึงผู้พิทักษ์รักษา เห็นจากมีรูปนาคตามทวารบาลในศาสนสถานของพุทธ เป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมและประเพณีที่ทำให้ชาวอีสานมีความเคารพและศรัทธาในนาคอย่างมาก จึงแสดงให้เห็นการยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

ตำนานพระพุทธรูปที่รอยกู่แฝด จังหวัดชัยภูมิ (ชัย01) ในตำนานนี้ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นรอยพระบาทที่ประทับของพระพุทธเจ้าจริง ประกอบกับการสร้างรูปปั้นพญานาคตามตำนาน ทำให้เห็นการเชื่อมโยงระหว่างนาคกับการปกป้องพระพุทธศาสนา กล่าวคือนาคในวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะในภาคอีสาน มีความเชื่อว่าเป็นผู้ปกป้องพระพุทธศาสนาและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ การปรากฏของรอยพระพุทธรูปในกู่แฝดนั้น เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องนาคในฐานะผู้ปกป้อง ทำให้รอยพระพุทธรูปนี้มีความสำคัญและเป็นที่เคารพบูชาในท้องถิ่น และเนื่องจากนาคในวัฒนธรรมอีสานถือเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านพึ่งพิงในการดำรงชีวิต การที่นาคมีบทบาทในการปกป้องรอยพระพุทธรูปที่กู่แฝดนี้ สะท้อนถึงการเชื่อมโยงการยอมรับระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนาศาสนากับวิถีชีวิตในท้องถิ่นด้วย

ภาพประกอบ 13 พญานาคหน้าเจดีย์พระพุทธรูปกู่แฝด จังหวัดชัยภูมิ

นาคในตำนานพระพุทธรูปสวนป่าโพธิธรรม จังหวัดชัยภูมิ (ชย06) แสดงบทบาทเป็นผู้ปกป้องพระพุทธรูปศาสนาเช่นกัน หลังจากนาคได้ฟังธรรมและเกิดศรัทธา นาคได้ขอรอยพระพุทธรูปไว้เพื่อเป็นที่สักการะในกายภาคหน้า ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อที่ว่านาคได้ยอมรับพระพุทธรูปศาสนา โดยการอธิษฐานรอยขอพระพุทธรูปในที่แห่งนี้ ประกอบกับความเชื่อเรื่องนาคได้มีบทบาทในการช่วยปกป้องและสนับสนุนให้ชุมชนในพื้นที่มีการสักการะพระพุทธรูปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสะท้อนถึงการมีปฏิสัมพันธ์แห่งการยอมรับระหว่างพระพุทธรูปศาสนาและความเชื่อเรื่องนาคในบริบทของสังคมอีสาน

ตำนานพระพุทธรูปน้ำตกกนิรี จังหวัดบึงกาฬ (บก09) สามารถวิเคราะห์ได้ในประเด็น “นาคในฐานะผู้ปกป้องพระพุทธรูปศาสนา” ในพุทธประวัติ นาคมักปรากฏเป็นผู้มีบทบาทในการปกป้องและคุ้มครองพระพุทธรูป เช่น นาคชื่อมุจลินท์ที่แปลงกายมาปกป้องพระพุทธรูปเจ้าในช่วงที่พระองค์ประทับใต้ต้นไม้หลังตรัสรู้ จากคำบอกเล่าของคนในพื้นที่เกี่ยวกับหินที่มีลักษณะคล้ายนาคที่เฝ้ารอยพระพุทธรูป แสดงถึงความเชื่อในบทบาทของนาคที่ปกป้องพระพุทธรูปศาสนาในท้องถิ่นนี้ ประกอบกับการเป็นสถานที่ที่มีความเชื่อว่าเป็น “ประตูสู่ดินแดนลับแลหรือเมืองบังบด” ที่อยู่บริเวณรอยพระพุทธรูปนี้ ซึ่งมีนาคเป็นทวารบาล ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อในพลังศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งสัมพันธ์กับนาคในฐานะผู้ปกป้องที่อยู่ในดินแดนลึกลับนี้ สามารถนำมาเชื่อมโยงกับการยอมรับพระพุทธรูปศาสนา โดยแดนลึกลับนั้นปรากฏอยู่ภายใต้รอยพระพุทธรูป ความเชื่อในพญานาคเป็นเรื่องที่มีรากฐานลึกซึ้งในวัฒนธรรมอีสาน นำไปสู่การสร้างศรัทธาและการปฏิบัติทางศาสนาของชาวบ้านในพื้นที่ ที่นับถือพระพุทธรูปและยังบูชาพญานาคด้วย

ตำนานพระพุทธรูปแก่งกระเบา จังหวัดมุกดาหาร (มท04) เล่าถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาเยือนและพบกับพญานาคในความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสาน พญานาคในตำนานมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้พิทักษ์รอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับไว้ตามคำขอของพญานาค หลังจากที่ได้ฟังธรรมและเกิดศรัทธาขอออกบวช แต่พญานาคไม่สามารถบวชในพระพุทธรูปศาสนาได้ เนื่องจากเป็นเครื่องรางของขลัง แต่ความศรัทธาที่พญานาคมีต่อพระพุทธรูปเจ้าได้นำไปสู่การประทับรอยพระพุทธรูป แล้วพญานาคก็เฝ้ารักษาบำเพ็ญเพียร สื่อให้เห็นว่าพระพุทธรูปศาสนาอยู่เหนือความเชื่อเรื่องนาค ที่เกิดจากการยอมรับร่วมกัน

ตำนานพระพุทธรูปทกภูธร จังหวัดหนองคาย (นค04) มีการเล่าเรื่องการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าและการโปรดสัตว์โดยเฉพาะพญานาคที่มีหัวเป็นช้าง นามว่า “ทกภูธร” ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับสุหัตถินาคในตำนานพระพุทธรูปโพธิ์สนธิ์ ที่ สปป.ลาว ซึ่งอยู่ตรงข้ามกันสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง สะท้อนถึงความเคารพและศรัทธาของชาวบ้านต่อพญานาคและพระพุทธรูปศาสนา โดยในตำนานตอนที่พญานาคใช้ลำตัวกวาดพื้นเพื่อให้พระพุทธรูปเจ้านั่งเสวยภัตตาหาร เป็นการแสดงความเคารพอย่างสูงสุดต่อพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยอมรับและการปกป้องพระพุทธรูปศาสนา

ภาพประกอบ 14 พญานาคที่มีหัวเป็นเผ่ารอยพระพุทธรูปวัดราชโพนเงิน จังหวัดหนองคาย

ตำนานพระพุทธรูปกลางน้ำ จังหวัดร้อยเอ็ด (รอ01) กล่าวถึง พระโมคคัลลาน์ได้อธิษฐานจิวรคลุมพญานาคลงใต้พื้นบาดาลและประทับรอยบาทไว้ในพื้นดินนั้น คือการยอมรับระหว่างพุทธศาสนาและพญานาค ที่ถือว่าเป็นผู้ปกป้องและดูแลแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์นี้ที่เกิดขึ้นจากการอธิษฐานของพระโมคคัลลาน์มีความสำคัญในตำนานท้องถิ่น เพราะเป็นแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ยังถือว่าเป็นบ่อน้ำที่ได้รับการปกป้องรักษาจากพญานาคด้วย ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์และการปกป้องของพญานาคต่อแหล่งน้ำและพระพุทธรูปศาสนา นำไปสู่การจัดการแหล่งน้ำในชุมชน

ตำนานพระพุทธรูปวัดน่าน จังหวัดสกลนคร (สน18) ได้กล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังภูน้ำลอดเชิงชุม เพื่อโปรดสุวรรณนาค ถือว่าเป็นสัตว์ที่มีอำนาจและศักดิ์สิทธิ์ มีหน้าที่ในการปกป้องรักษาและปกป้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์รวมถึงพระพุทธรูปศาสนา รอยพระพุทธรูปที่วัดน่านจึงไม่เพียงแต่เป็นเครื่องหมายของการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อในการที่พลังแห่งนาคช่วยปกป้องพระพุทธรูปศาสนาและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ การตักน้ำจากอ่างน้ำที่พระพุทธเจ้าล้างพระหัตถ์ก็สื่อถึงการได้รับพรและความคุ้มครองจากพลังแห่งนาคที่ปกป้องรักษาพื้นที่นั้น ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานพระพุทธรูปวัดน่านแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การปกป้องพระพุทธรูปศาสนา และการยอมรับคำสอนของพระพุทธเจ้า

ตำนานพระพุทธรูปภูผาแดง จังหวัดอุดรธานี (อด06) เป็นอีกหนึ่งตำนานที่สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องนาค เป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมและความเชื่อในภูมิภาคอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแสดงให้เห็นถึงการสื่อสารและการยอมรับระหว่างความเชื่อชาวบ้านกับการเผยแผ่ของพระพุทธรูปศาสนาในภูมิภาคนี้ พระพุทธรูปเสด็จมาโปรดนาคและเทวดาบนยอดเขา สะท้อนให้เห็นถึง

ความพยายามในการให้เกิดการยอมรับระหว่างความเชื่อ นาคในตำนานมีบทบาทสำคัญในความเชื่อของชาวอีสาน ในฐานะเป็นผู้รักษาและผู้มีอำนาจเหนือแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อการเกษตรกรรมและวิถีชีวิตของชาวบ้าน ดังนั้น การที่พระพุทธรูปประทับรอยพระบาทไว้ที่พลาณหินก็เป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับนาค และแสดงถึงการยอมรับในความศักดิ์สิทธิ์ของทั้งสองฝ่าย

ภาพประกอบ 15 พระพุทธรูปทัญญาแดง จังหวัดอุดรธานี

ความเชื่อเรื่องนาคในภูมิภาคอีสานและบทบาทของนาคในการปกป้องและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ตามตำนานพระพุทธรูปอีสาน นาคมักปรากฏตัวในฐานะผู้คุ้มครองรอยพระพุทธรูปและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นาคมักมีบทบาทในการเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับโลกศักดิ์สิทธิ์ และช่วยส่งเสริมการนับถือพระพุทธศาสนาในชุมชน นาคยังเป็นผู้ปกป้องแหล่งน้ำและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญทางวัฒนธรรมและศาสนาในท้องถิ่น ในตำนานพระพุทธรูปสวนป่าโพธิธรรมที่จังหวัดชัยภูมิ นาคได้ขอให้พระพุทธรูปประทับรอยพระบาทเพื่อให้เป็นที่ยึดเกาะในกายภาพหน้า ตำนานนี้สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องนาคยอมรับพระพุทธศาสนาและช่วยส่งเสริมให้ชุมชนยังคงสักการะพระพุทธรูปอย่างต่อเนื่อง พระพุทธรูปแก่งกระเบาที่จังหวัดมุกดาหาร พระพุทธรูปทัญญาที่จังหวัดหนองคาย และพระพุทธรูปกลางน้ำที่จังหวัดร้อยเอ็ด นาคมักมีบทบาทในการยอมรับ ปกป้องและส่งเสริมพระพุทธศาสนาผ่านการรักษารอยพระพุทธรูปและแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์

ความเชื่อเรื่องนาคจึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงและประสานความเชื่อท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนาในภูมิภาคอีสาน เนื่องจากนาคในฐานะเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในภูมิภาคนี้ ตำนานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับระหว่างความเชื่อพื้นบ้าน

เกี่ยวกับนาคกับพระพุทธศาสนาในภูมิภาคอีสานอย่างลึกซึ้ง ผ่านการเล่าซ้ำในตำนานพระพุทธบาทอีสาน ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านมีความเคารพและศรัทธาทั้งในพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องนาค

5.2.3 การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค

การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาคในอีสาน เป็นการรวมตัวของสองระบบความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องนาค มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนและสืบทอดประเพณีทางพระพุทธศาสนาในหลายด้าน ตำนานเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทในอีสานนอกจากจะกล่าวถึงนาคที่เป็นผู้คุ้มครองรักษารอยพระพุทธบาท ยังเน้นย้ำว่านาคเป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อชาวบ้าน ตามที่ S.J. Tambiah (1970) พบว่านาคเป็นตัวกลาง (mediator) ระหว่างฐานะสามัญ (ความเชื่อชาวบ้าน) กับฐานะที่ศักดิ์สิทธิ์สูงขึ้น (พระพุทธศาสนา) เป็นการแสดงถึงการผนวกความเชื่อเรื่องนาคเข้ากับพระพุทธศาสนา

การสืบทอดประเพณีทางพระพุทธศาสนา เช่น การบวชนาคเป็นพิธีกรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ในอีสานได้ใช้นาคเป็นสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของการเปลี่ยนฐานะที่สูงขึ้น พิธีการสงฆ์น้ำพระพุทธบาทที่มีการขอพรจากนาค แสดงถึงความเชื่อว่าพลังแห่งนาคสามารถนำความเจริญรุ่งเรืองและความร่มเย็นช่วยเสริมสร้างความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมทางศาสนา ตำนานและเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับนาคถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสืบทอดและเชื่อมโยงประเพณีทางพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ในวัฒนธรรมอีสาน เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ช่วยสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างโลกทางวิญญาณและชีวิตประจำวันของชาวอีสาน

ภาพประกอบ 16 พิธีอัญเชิญน้ำสรงรอยพระพุทธบาท

ตำนาน พระพุทธบาทวัดหินแหบ จังหวัดบึงกาฬ (บก02) นำเสนอให้เห็นว่า ชาวบ้านในชุมชนยังคงเคารพสักการะรอยพระพุทธบาทอย่างไม่ขาดสาย ซึ่งแสดงถึงความต่อเนื่องของประเพณีการสักการะที่สืบทอดกันมา เนื่องจากในตำนานเล่าถึง นาคที่ขอรอยพระพุทธบาท ได้กลายเป็นส่วนสำคัญในการสร้างประเพณีและการสืบทอดความเชื่อของชาวบ้านในการสักการะพระพุทธบาท และการที่ชาวบ้านยังคงเคารพและสืบทอดประเพณีนี้ต่อไปในอนาคต จึงแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องนาค ดังที่ กาญจนา แสงสว่าง (2548) สรุปว่าการปฏิบัติที่ต่อเนื่องกันมาแสดงความเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชนและการสืบทอดความเชื่อ

ความเชื่อเรื่องการอุบัติของพระศรีอารียะที่จะมาโปรดพญานาค ในตำนานพระพุทธบาทสี่รอยดานชมพูทอง จังหวัดบึงกาฬ (บก04) นั้น สะท้อนถึงการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาที่ยังมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องนาคที่จะดำรงอยู่สืบไปในอนาคต ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของสังคมที่มีพื้นฐานทางการนับถือศาสนาอยู่ภายใต้พระพุทธศาสนาในลักษณะการผสมผสานกัน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องนาคในอนาคต จึงอาจเห็นการหลอมรวมสองความเชื่อเหล่านี้มากยิ่งขึ้น (ชลธิรา สัตยวิวัฒนา, 2552) โดยพระพุทธศาสนาได้ใช้เรื่องราวและสัญลักษณ์ของนาคร่วมกับการพยากรณ์อายุพระพุทธศาสนาในภัทรกัป เพื่อการสร้างเชื่อมั่นและศรัทธาในสังคมร่วมสมัยเรื่อยมา

ตำนานพระพุทธบาทวัดดานสามัคคี จังหวัดบึงกาฬ (บก11) ซึ่งมีการเชื่อมโยงผสมผสานระหว่างความเชื่อเกี่ยวกับนาคกับการสืบทอดประเพณีทางพระพุทธศาสนา เช่น การบวชนาค ซึ่งเป็นการเปลี่ยนผ่านจากคนธรรมดาสู่การเป็นพระสงฆ์ โดยนาคเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ก่อนเข้าสู่การบวช พระภิกษุในวัดดานสามัคคีที่จำพรรษาอยู่ที่วัดแห่งนี้ก็เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการสืบทอดประเพณีทางพุทธศาสนาให้คงอยู่ การสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรก นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ของการปกป้องและความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนและเป็นสถานที่สำหรับการปฏิบัติธรรมและสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า รวมถึง ถ้ำผานาง ที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพญานาค ที่เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระรุดงค์กรรมฐานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงถึงความต่อเนื่องของการปฏิบัติธรรมและการสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าในพื้นที่นี้ ผ่านการเล่าซ้ำในบริบทตำนานพระพุทธบาทอีสาน

ภาพประกอบ 17 หลวงพ่อนาคกับรอยพระพุทธรูปวัดดามสามัคคี

ในตำนานพระพุทธรูปเกือกแก้วถ้าเกีย จังหวัดยโสธร (ยส01) สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องนาคและพระพุทธรูปในพื้นที่ภาคอีสาน คือหินสีเขียวที่ปรากฏรอยพระพุทธรูปในถ้ำอาจตีความว่าเกี่ยวข้องกับนาค ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพลังธรรมชาติและความศักดิ์สิทธิ์ สีเขียวของหินที่สื่อถึงอัญมณีที่มีคุณค่า เชื่อว่าเป็นสมบัติของนาคแห่งวังบาดาล จึงกลายเป็นหลักฐานที่ชาวบ้านใช้เพื่อยืนยันถึงความศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูปนั้น การที่รอยพระพุทธรูปถูกพบในสถานที่ที่เชื่อว่าเกี่ยวข้องกับนาค ยังเป็นการแสดงถึงการประสานกันระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่นในเรื่องนาค ซึ่งช่วยให้ความเชื่อนี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดประเพณีทางพุทธศาสนาในพื้นที่

เหตุการณ์ที่เล่าถึงนาคฟังธรรมจากพระพุทธรูปเจ้าและขอรอยพระบาทไว้เพื่อรักษาในตำนาน พระพุทธรูปบ้านนาคำฆ่า จังหวัดร้อยเอ็ด (ร้อย02) เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อท้องถิ่นเรื่องนาคกับพระพุทธรูปที่เข้ามาในภายหลัง เสริมสร้างความเป็นมงคลและการปกป้องคุ้มครอง แสดงความเคารพต่อพระพุทธรูปและนาคซึ่งเป็นผู้พิทักษ์ การที่คนท้องถิ่นยังคงทำพิธีสักการะริมน้ำ ศรีศักร วัลลิโภดม (2546) แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อที่ผสมผสานกับพระพุทธรูปอย่างกลมกลืน พิธีกรรมนี้ยังเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ของชุมชน

ตามตำนานพระพุทธรูปเขาดานถ้าเสือ จังหวัดสกลนคร (สส07) วัฒนธรรมการบูชานาคยังคงมีบทบาทในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การบูชาพญานาคในวันสำคัญทางพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อในนาคยังคงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวอีสาน และถูกผสมผสานอย่างกลมกลืน เขาดานถ้าเสือกลายเป็นสถานที่สำคัญที่ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมเพื่อสักการะ ความ

เชื่อเรื่องนาคในอีสานยังคงมีแนวโน้มที่จะได้รับการสืบทอดต่อไป (พระครูโสภณพัฒนภิรมย์, 2561) การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมจะยังคงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับวิถีชีวิตสมัยใหม่ ตำนานพระพุทธรูปที่เชื่อมโยงกับนาคจะยังคงเป็นจุดดึงดูดสำคัญที่ช่วยรักษาและเผยแพร่วัฒนธรรมอีสาน

ตำนานพระพุทธรูปเวินกุ่ม จังหวัดหนองคาย (นค03) เล่าถึง นาคขึ้นมาขอรอยพระพุทธรูปแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติกับพระพุทธเจ้า สะท้อนถึงการสืบทอดประเพณีและความเชื่อที่ยาวนานของชุมชน โดยการเล่าขานเรื่องราวจากรุ่นสู่รุ่น หลุมหินและรอยต่าง ๆ ที่เชื่อว่าเป็นรูของพญานาคยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ทำให้สถานที่นี้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์รวมความศรัทธาของคนในชุมชน โดยมีการจัดงานเทศกาลและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปในทุกปี ซึ่งเป็นการรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนาและความเชื่อเรื่องนาคอย่างแนบแน่น

ภาพประกอบ 18 บ่อน้ำ ถ้ำ พญานาค รอบมณฑปพระพุทธรูปเวินกุ่ม จังหวัดหนองคาย

การบูชาพระพุทธรูปภูผาแดง จังหวัดอุดรธานี (อด06) เป็นการเชื่อมโยงความเชื่อเรื่องนาคเข้ากับพระพุทธศาสนา นอกจากการบูชาแล้วยังมีการจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนาค เช่น การบวงสรวงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความต่อเนื่องของวัฒนธรรมและความเชื่อท้องถิ่น นอกจากนี้การเล่าขานตำนานยังเป็นการสืบทอดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องนาค แก่คนรุ่นหลัง ทำให้เห็นถึงการประสานกันของสองความเชื่ออย่างสมดุล ตำนานนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของการเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และการสร้างสรรค์ศาสนสถานที่มีความหมาย

ทางจิตวิญญาณ สิ่งเหล่านี้อาจช่วยส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องนาคในภูมิภาคอีสานยังคงมีบทบาทสำคัญในสังคมอีสานต่อไป

ตำนานพระพุทธรูปเมืองพาน 7 รอย จังหวัดอุดรธานี (อด08) เล่าถึง การที่พญานาคยอมเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของความเชื่อดั้งเดิมในพื้นที่อีสานให้เข้ากับคำสอนของพระพุทธศาสนา ในขณะที่พระพุทธศาสนากียอมรับและบูรณาการผสมผสานกับความเชื่อเรื่องนาค การเคารพบูชารอยพระพุทธรูปยังคงมีบทบาทสำคัญในสังคมอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานบุญประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับน้ำ เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ (พิทักษ์ พูลทรัพย์, 2555) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับนาคและการขอฝน นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องนาคยังคงมีอิทธิพลในชีวิตประจำวันและความเชื่อของคนอีสาน

ความเชื่อเรื่องนาคในภาคอีสานและความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในลักษณะของการผสมผสาน มีบทบาทสำคัญในการสืบทอดประเพณีทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการบูชารอยพระพุทธรูป ที่มีการกล่าวถึงในตำนานหลายแห่งในอีสาน เช่น พระพุทธรูปวัดหินแหบ จังหวัดบึงกาฬ พระพุทธรูปบ้านนาคำชะ จังหวัดร้อยเอ็ด และพระพุทธรูปเขาดานถ้าเสือ จังหวัดสกลนคร ความเชื่อเรื่องนาคยังเชื่อมโยงกับพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ เช่น พิธีบวชนาค การสร้างพระพุทธรูป และพิธีบูชาแม่น้ำโขง ซึ่งช่วยรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวอีสาน นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงตำนานเกี่ยวกับนาคที่สะท้อนถึงการปรับตัวของความเชื่อดั้งเดิมเพื่อให้เข้ากับคำสอนของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้ละทิ้งและยังให้ความสำคัญกับความเชื่อเรื่องนาค ในฐานะตัวเชื่อมการเข้าถึงความเป็นพระพุทธศาสนา แสดงถึงการบูรณาการเพื่อการอยู่ร่วมกันทั้งสองความเชื่ออย่างกลมกลืน

5.3 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

ตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานสะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยแสดงถึงการขัดแย้งเมื่อรอยพระพุทธรูปปรากฏในพื้นที่ที่เคยเป็นที่สถิตของเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อเก่า การยอมรับเมื่อมีการเชื่อมโยงพระพุทธรูปกับเทพเจ้าฮินดูอย่างพระอินทร์หรือพระวิษณุ และการผสมผสานความเชื่อระหว่างสองศาสนาในพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือการบูชาร่วมกันทั้งพระพุทธรูปและเทพฮินดู

ในช่วงแรก ๆ พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดูมีการปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด พุทธทาส (2533) กล่าวว่า “สายเลือดความเป็นฮินดูที่ปลูกฝังมาให้โดยชาวฮินดูไทยได้สืบทอดกันมาจนบัดนี้ จึงต้องรับรู้ที่ สังคมไทยสร้างชีวิตสายเลือดสายเนื้อขึ้นมาจากสองศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ฮินดู ทั้งพระพุทธศาสนา มีศาสนาฮินดูเป็นแม่ มีพระพุทธศาสนาเป็นพ่อโดยไม่รู้ตัว” ศาสน

สถานหลายแห่งในภาคอีสาน จึงมีองค์ประกอบของทั้งสองศาสนา เช่น การสร้างพระพุทธรูปในพื้นที่ที่เคยเป็นที่สักการะของเทพเจ้าพราหมณ์ การรวมพิธีกรรมจากทั้งสองศาสนาเข้าด้วยกัน เช่น การบูชาเทวสถานและพุทธสถานในเวลาเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของสองศาสนาในพื้นที่อีสาน ผู้วิจัยจึงแบ่งประเด็นการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในตำนานพระพุทธรูปอีสานเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

5.3.1 การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

5.3.2 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

5.3.3 การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

5.3.1 การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

การสร้างรูปเคารพในตำนานพระพุทธรูปอีสานที่เกี่ยวข้องกับการขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู การขัดแย้งนี้มักปรากฏผ่านการสร้างรูปเคารพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงถึงอิทธิพลของทั้งสองศาสนา ในหลายกรณี รูปเคารพที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปในอีสานจะแสดงสัญลักษณ์ของทั้งพระพุทธศาสนาและพราหมณ์-ฮินดู เช่น การสร้างรูปสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับ พระพรหม พระอิศวรหรือพระศิวะ จากพราหมณ์-ฮินดู ใกล้กับรอยพระพุทธรูป สัญลักษณ์เหล่านี้มักจะสะท้อนถึงความเชื่อที่ว่าเทพเจ้าเหล่านี้ ตามความหมายในศาสนาพราหมณ์มีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดองค์หนึ่ง ซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิม เป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่างเป็นผู้สร้างเทวามนุษย์ สัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย แรกเริ่มเรียกเทพองค์นี้ว่า ประชาบดี ในสมัยต่อมาเรียกว่า พรหม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542)

ความเชื่อพราหมณ์ฮินดูในพระพุทธศาสนา ในลักษณะของการขัดแย้งพบเห็นได้ในตำนานพระพุทธรูปเช่นกัน ตำนานบางเรื่องมีการเชื่อมโยงกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดู เช่น รูปเคารพเทพที่เชื่อมโยงกับรอยพระพุทธรูป โดยเฉพาะเทพเจ้าที่ยังคงเชื่ออยู่ในศาสนาพราหมณ์ (Swearer, 1995) ซึ่งจะเห็นได้จากข้อความในศิลาจารึกหลักที่หนึ่งว่า

“มีพระขพุงผี เทพดาในเขานัน เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดผู้ถือเมืองสุโขทัยนี้แล ไหว้ดี พลิก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้ดี พลิก ผีในเขานัน บั้ม บ่เกรง เมืองนี้หาย”

คำว่า “พระขพุงผี” นั้น จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา (2547) ระบุว่า เป็นคำเรียกเทพเป็นภาษาเขมรโบราณสมัยก่อนเมืองพระนคร พระขพุงในศิลาจารึก หมายถึงพระศิวะหรือพระอิศวรที่สถิตอยู่บนภูเขา ตามเทพนิยายอินเดีย อันที่จริงพระศิวะก็คือภูตผีที่สิงอยู่ตามภูเขานั้นเอง ดังนั้นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นรูปเคารพตามภูเขาจึงอาจเชื่อมโยงกับการค้นพบ และการสร้างรอยพระพุทธรูปอยู่ตามป่าตามเขา ดังที่ปรากฏซ้ำกันในตำนานพระพุทธรูปอีสาน

ตำนานพระพุทธรูปที่เล่าถึงการค้นพบรอยพระพุทธรูปตามป่าเขา และเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรูปทงเพ็ก จังหวัดสกลนคร (สน10) บริเวณรอบ ๆ ปราสาทพระธาตุทงเพ็ก มีหลักฐานทางโบราณคดีที่บ่งชี้ถึงการหยุดยั้งการก่อสร้างอย่างฉับพลันเมื่อพันปีก่อน ได้แก่ หินที่เตรียมสำหรับการก่อสร้างและการแกะสลักที่ยังไม่เสร็จสิ้น ส่วนหินที่มีลักษณะคล้ายรอยเท้ามนุษย์ อาจถูกตีความว่าเป็น “รอยพระพุทธรูป” ที่ยังแกะสลักไม่เสร็จ อย่างไรก็ตาม มีข้อสันนิษฐานอีกมุมหนึ่งว่า รอยดังกล่าวอาจไม่ได้เป็นรอยพระพุทธรูป เนื่องจากขนาดของรอยเท้าดังกล่าวใกล้เคียงกับเท้ามนุษย์ปกติ ซึ่งไม่สอดคล้องกับคติการสร้างรอยพระพุทธรูปที่มักมีขนาดใหญ่กว่า นอกจากนี้ คติในศาสนาฮินดูยังมีการสร้างรูปเคารพรอยเท้าของพระศิวะและพระวิษณุที่มีขนาดใกล้เคียงกับมนุษย์ ดังนั้น รอยเท้าบนทงเพ็กอาจเป็นไปได้ว่าเป็น “พระศิวะบาท” ที่สอดคล้องกับการที่ปราสาทพระธาตุทงเพ็กเป็นเทวาลัยขอมในคติฮินดูที่เคารพพระศิวะ (พระธาตุทงเพ็กสกลนคร, 2566) เช่นเดียวกันกับตำนาน พระพุทธรูปวัดถ้ำจำปา จังหวัดนครราชสีมา (นม07) เล่าถึงการค้นพบรอยพระพุทธรูปด้านซ้ายบนเนินหินภูเขา สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างรูปเคารพร่วมที่มีความขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเชื่อว่าพระศิวะหรือภูตผีที่สิงสถิตอยู่ในภูเขา ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นพระพุทธรูปเจ้า

ภาพประกอบ 19 (ซ้าย) รูปสลักรอยเท้า “ศิวะบาท” (กลางบน) รูปสลักรอยเท้าคู่บนโขดหิน ที่ปราสาทวัดเขาพระพนมพระเนตร (ตรงกลาง) และ (ขวาบน) รูปสลักคล้ายรูปรอยเท้าบนโขดหิน ที่พระธาตุทงเพ็ก จังหวัดสกลนคร (กลางล่าง) ภาพสลักที่ปราสาทนครวัด รูปพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ขวาล่าง) พระศิวะบาท หรือรูปเคารพรอยเท้าพระศิวะ ที่วัดฮินดูโบราณแห่งหนึ่ง ใกล้บ่อน้ำโบราณธีรุมายัน รัฐทมิลนาฑู ในอินเดียใต้

ที่มา: https://www.facebook.com/photo?fbid=310545114958093&set=a.1957029887776568&locale=th_TH

ตำนานพระพุทธรูปปางพุทธสถานภูโป จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส06) มีประเด็นที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในลักษณะของการขัดแย้ง เนื่องจากพระพุทธรูปปางไสยาสน์ภูโป เป็นทวารวดี และทวารวดี เป็นเมืองศาสนาพราหมณ์ ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2565) ยืนยันว่า ทวารวดี เป็นเมืองของพระกฤษณะ อวตารที่ 8 ของพระวิष्ณุในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (พระวิष्ณุเป็นเทพเจ้าสูงสุดของลัทธิไวษณพ) ดังนั้น ทวารวดีเป็นเมืองนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นศาสนาหลัก และแน่นอนว่ามีศาสนาผีกับศาสนาพุทธปะปนอยู่ด้วย จึงสามารถพิจารณาได้ในสองด้านหลัก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงความเชื่อ และการอยู่ร่วมกันของความเชื่อระหว่างศาสนา ผ่านการเล่าเรื่องของตำนานที่เกี่ยวข้อง การเปลี่ยนแปลงความเชื่อในตำนานกล่าวถึงการพบกันระหว่างพระพุทธรูปกับยักษ์อสูรอินทรธนู ซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อในยักษ์หรือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แสดงถึงอำนาจทางธรรมชาติและจิตวิญญาณที่มีอำนาจมาก (จิตร ภูมิศักดิ์, 2519) แต่เมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการขยายร่างกายใหญ่กว่าอสูรอินทรธนู ยักษ์ต้องยอมรับความเหนือกว่าของพระพุทธรูป และในที่สุดเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดการสร้างรอยพระพุทธรูปที่เป็นรูปเคารพร่วมระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ตำนานพระพุทธรูปปางอโศกบางตำนานที่อ้างอิงวรรณกรรมสำคัญในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นการอ้างวัฒนธรรมไทยจากศาสนา ดังที่ ประเวศ อินทองปาน (2560) อธิบายว่า วรรณกรรมไทยส่วนหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่มีคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์อื่น ๆ เช่น มหาकाพย์มหาภารตะ และรามายณะ สอดคล้องกับ เปลื้อง ณ นคร (2523) กล่าวว่า คัมภีร์เหล่านี้มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมไทยอย่างมาก เช่น นำรามายณะมาแต่งเป็นรามเกียรติ์ หรือใช้วรรณกรรมเหล่านี้เป็นแหล่งข้อมูลและแรงบันดาลใจ เช่นเดียวกับตำนานพระพุทธรูปเขาสรรพยา จังหวัดนครราชสีมา (นม01) ที่ได้อ้างอิงตัวละครในรามายณะ ที่นำไปสู่การสร้างรูปเคารพ

ในตำนานพระพุทธรูปเขาสรรพยา เล่าถึง ตาปะขาวหรือฤๅษีที่เคยเป็นผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ฮินดูได้รับการแสดงอดีตชาติและการสาปจากหนุมาน ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในวรรณกรรมศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่ได้รับความนิยมนับถือ เมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาถึง เขาสรรพยาได้สร้างความสัมพันธ์กับตาปะขาวที่เคยถูกสาป โดยการประทับรอยพระพุทธรูป ซึ่งถือเป็นการสร้างรูปเคารพในพระพุทธศาสนาที่เป็นสัญลักษณ์แทนตัวพระองค์ การสร้างรูปเคารพเช่นนี้สะท้อนถึงการขัดแย้งและการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนาและพราหมณ์ฮินดูที่มีรากฐานร่วมกัน

การที่พระพุทธรูปประทับรอยพระพุทธรูปไว้ที่เขาสรรพยา เป็นสัญลักษณ์ของการประกาศศาสนาและความศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงความขัดแย้ง ซึ่งในทางพราหมณ์ฮินดู รอยเท้าของเทพเจ้าถือเป็นสิ่งที่มีพลังและมีความศักดิ์สิทธิ์ การนำความเชื่อนี้มาสร้างปฏิสัมพันธ์กับความเชื่อทางพุทธศาสนา เป็นการแสดงให้เห็นถึงการขัดแย้งความเชื่อทางพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในลักษณะซ้อนทับของสองศาสนาที่แยกกันอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

ภาพประกอบ 20 ภาพเขียนสีพระพุทธรเจ้าและสาวก และภาพสลักนูนต่ำบนหน้าผา เขาสรรพยา

ตำนานพระพุทธรบาทเขาสรรพยาจึงเป็นตัวอย่างของการขัดแย้งทางความเชื่อและการสร้างสัญลักษณ์ทางศาสนาที่มีความหมายลึกซึ้ง โดยดึงเอาองค์ประกอบจากทั้งศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพระพุทธศาสนาเข้ามาประกอบกัน ความเชื่อนี้ทำให้ศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรบาทกลายเป็นสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และได้รับการเคารพนับถือจากทั้งชาวพุทธและผู้ที่ยังคงมีความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดู แสดงให้เห็นถึงการประกอบกันอยู่ของศาสนาทั้งสองในบริบทของสังคมอีสาน ทำให้ศาสนสถาน เช่น พระพุทธรบาทเขาสรรพยากลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นที่มีความหลากหลายและลึกซึ้ง

ตำนานพระพุทธรบาทวัดเสาเตี้ย จังหวัดนครราชสีมา (นม19) เล่าถึงหลวงพ่โต คังคะปัญญา ได้นำรอยพระพุทธรบาทและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากอินเดียมาประดิษฐานไว้ในวัดเสาเตี้ย เป็นสัญลักษณ์ของการยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในภูมิภาคอีสาน การนำสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นรอยพระพุทธรบาทมาใช้ ไม่เพียงแต่เป็นการสืบทอดธรรมเนียมพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงการเชื่อมโยงกับความเชื่อดั้งเดิมในเชิงขัดแย้งที่มีรากฐานจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูด้วย เนื่องจากการประดิษฐานเทพเจ้าศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในวัดพระพุทธศาสนา เช่น ทำวมหพรหมและพระแม่ธรณี ในพื้นที่วัดพุทธ แสดงถึงการซ้อนทับทางวัฒนธรรมของศาสนาทั้งสอง ทำวมหพรหมและพระแม่ธรณีมีบทบาทสำคัญในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่การที่รูปเคารพเหล่านี้ถูกนำมาประดิษฐานในวัดพุทธก็แสดงให้เห็นถึงการขัดแย้งและการปรับเปลี่ยนความเชื่อของคนในพื้นที่

ตำนานพระพุทธรูปผ้าขาวภูค้อ จังหวัดมุกดาหาร (มท01) จะเห็นได้ว่ามีปฏิสัมพันธ์ที่สำคัญระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ซึ่งสะท้อนออกมาผ่านตัวละคร “ตาผ้าขาว” ที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชาวบ้าน ซึ่งอาจสืบทอดบทบาทจากนักพรตหรือผู้นำทางจิตวิญญาณในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในตำนานนี้ พระพุทธเจ้าใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือในการขจัดทิฐิมานะและทำให้ตาผ้าขาวเกิดศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา การที่ตาผ้าขาวขอรอยพระพุทธรูปและออกบวชเป็นพระภิกษุนั้นสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่เกิดขึ้นในลักษณะของการขัดแย้ง

ตำนานพระพุทธรูปเทือกแก้วถ้ำพิม จังหวัดสกลนคร (สน20) เนื้อเรื่องของตำนานนี้ นำเสนอความเชื่อและพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากทั้งสองศาสนา รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงการขัดแย้งกันของความเชื่อเหล่านี้ในบริบทของวัฒนธรรมท้องถิ่น (ชยานันต์ สุติมานนท์, 2543) สะท้อนจากความเป็นมาและความสำคัญของศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่มีต่อพระพุทธรูปศาสนา เริ่มต้นจากการที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระบาทที่ถ้ำพิม โดยมีการกล่าวถึง “พระศรีอารีย” ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลตามความเชื่อของพระพุทธรูปศาสนา คล้าย ๆ ของพราหมณ์คือเชื่อเรื่องคาบ ในคาบหนึ่งของพระพุทธเจ้าเชื่อว่าจะมีระยะที่ 5,000 และยังมีการเชื่อมโยงกับพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ในอดีต ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานมาจากทั้งพระพุทธรูปศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดู โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการนับถือพระเจ้าหรือพระพุทธเจ้าเป็นองค์ประกอบสำคัญ

ตำนานพระพุทธรูปทอผายล จังหวัดสกลนคร (สน26) สะท้อนรูปแบบของการนับถือรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นที่เคารพบูชาในทั้งสองศาสนา แม้ว่าแนวคิดเรื่องรอยพระพุทธรูปจะมีรากฐานมาจากพระพุทธรูปศาสนา แต่การปรากฏของรอยพระพุทธรูปในพื้นที่ที่มีการสักการะทางศาสนาฮินดูก่อนหน้านี้ได้ช่วยสร้างสัญลักษณ์ที่รวมเอาสองความเชื่อนี้ซ้อนทับกัน เนื่องจากผายลเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรม ที่มีการนับถือภูเขาและพื้นที่ธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นลักษณะที่คล้ายคลึงกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่นับถือภูเขาและสถานที่ธรรมชาติอื่น ๆ ในฐานะที่เป็นที่อยู่ของเทพเจ้า การสักการะรอยพระพุทธรูปนี้อาจเป็นผลมาจากการเชื่อมโยงเรื่องราวของพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เช่น พระวิษณุหรือพระศิวะ ซึ่งถือว่ามีความสัมพันธ์กับการสร้างโลกและการคุ้มครอง ในบางครั้ง การตีความตำนานและสัญลักษณ์ทางศาสนาอาจเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางประวัติศาสตร์และสังคม ดังนั้น การนับถือรอยพระพุทธรูปที่ทอผายลอาจเป็นการสะท้อนถึงกระบวนการทางสังคมและการเมืองในสมัยโบราณที่มุ่งเน้นการผสมผสานระหว่างพระพุทธรูปศาสนาและพราหมณ์-ฮินดูเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพในชุมชน

การขัดแย้งระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในภูมิภาคอีสาน การสร้างรูปเคารพเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป รูปเคารพในตำนานพระพุทธรูปในอีสานมักแสดงสัญลักษณ์ของทั้งสองศาสนา เช่น การวางรูปสัญลักษณ์ของพระอินทร์หรือพระศิวะจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูใกล้กับรอยพระพุทธรูป เพื่อแสดงถึงความเชื่อที่ว่าเทพเจ้าเหล่านี้มีส่วนร่วมในการคุ้มครองสถานที่

ศักดิ์สิทธิ์สะท้อนถึงการขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อ ตัวอย่างเช่น ตำนานเกี่ยวกับการพบรอยพระพุทธรูปที่เชื่อว่าเป็นสถานที่สิงสถิตของพระศิวะ หรือการที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ต่อยักษ์อสูรนิทรราชูจนยักษ์ยอมรับในพุทธศาสนา ตำนานเหล่านี้ยังได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสำคัญของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น มหาकाพย์มหาภารตะและรามายณะ ซึ่งมีการนำมาใช้ในการสร้างรูปเคารพและเชื่อมโยงกับพระพุทธรูปเจ้า เน้นถึงการยอมรับและการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในสังคมอีสาน ทำให้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความหลากหลายและลึกซึ้ง

5.3.2 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

ศาสนาพราหมณ์ฮินดูมีอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนาในหลายแง่มุม รวมถึงพิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนา Howard Kaufman (1960) พิจารณาพิธีกรรมทางศาสนาที่หมู่บ้านบางขวด และแบ่งพิธีกรรม ออกเป็น 4 แบบ โดยเฉพาะพิธีกรรมประเภทที่ 2 คือ พิธีกรรมแบบพราหมณ์-พุทธ เช่น พิธีกรรมในประเพณีสงกรานต์ การสงฆ์ การบูชาพระแม่ธรณี การอ่านพระเวท และบูชาเทพเจ้าสำคัญต่างๆ การบูชาพระอัคนีเทพ การบูชาพระนพเคราะห์ พิธีบูชาพญานาคและหนุมาน (อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล, 2552) ถือเป็นพิธีกรรมที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อในพญานาคให้น้ำก็เป็นความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์ และการลอยกระทงเป็นพิธีกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับ ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ สะท้อนการยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

ศีกฤทธิ ปราโมช (2529) ได้แสดงปาฐกถาเกี่ยวกับอิทธิพลของศาสนาฮินดู ไว้ว่า “ความแตกต่างและการผสมผสานระหว่างพิธีกรรมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการไหว้ครูโจนละคร ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีองค์ประกอบจากทั้งศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ มีข้อสังเกตว่าพิธีไหว้ครูนี้ไม่มีการกองไฟบูชาเหมือนพิธีกรรมฮินดู เครื่องบวงสรวงสังเวยก็ไม่ใช่แบบฮินดูแท้ แต่มีลักษณะคล้ายกับการเซ่นไหว้ผีแบบไทย เช่น มีบายศรีปากชาม ข้าวตอกดอกไม้มัน หั้วหมู เป็ด ไก่ ปลา ส่วนคำบูชาในพิธีเริ่มด้วยการสวด “นะโม” สามจบและประกาศไตรสรณคมน์ (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) ก่อนจะสวดคำบูชาพระเป็นเจ้าของฮินดู ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ร่วมพิธียังยึดมั่นในพระพุทธศาสนา แม้ว่าพิธีจะมีองค์ประกอบของฮินดูก็ตาม”

ในตำนานพระพุทธรูปอีสานมีการยอมรับระหว่างพิธีกรรมของพราหมณ์ฮินดูและพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัวของพระพุทธศาสนาในสังคมอีสาน ยกตัวอย่างตำนานพระพุทธรูปที่มีการปฏิบัติพิธีกรรมทั้งในแบบของพราหมณ์และพระพุทธศาสนา การประทับรอยพระพุทธรูปเพื่อเป็นที่เคารพบูชา นั้น เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรมที่มุ่งเน้นการสร้าง ความศักดิ์สิทธิ์ให้กับสถานที่ ซึ่งมีรากฐานมาจากศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่มักจะมีพิธีกรรมบูชาเทวดาและเทพเจ้าต่าง ๆ ในกรณีของตำนานพระพุทธรูปทศิรี

วันน์เขافرึก จังหวัดนครราชสีมา (นม05) การพบแสงสีขาวบนยอดเขาในวันพระสะท้อนถึงการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่ผ่านการยอมรับกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการสร้างความเชื่อร่วมกันว่าพื้นที่ดังกล่าวมีพลังศักดิ์สิทธิ์และมีพิธีกรรมการบูชาตามแบบแผน นั่นคือการยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

ภาพประกอบ 21 พิธีกรรมบูชารอยพระพุทธรูป วัดพระพุทธรูปศิริวันน์เขافرึก จังหวัดนครราชสีมา ที่มีสัญลักษณ์สื่อถึงการบูชาเทวดาและเทพเจ้า

ศาสนาพราหมณ์ฮินดูมีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างสัญลักษณ์และพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในช่วงต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคที่เคยเป็นศูนย์กลางของศาสนาพราหมณ์ ต่อมาพระพุทธรูปศิริวันน์เขافرึก ศาสนาพราหมณ์ฮินดูเน้นถึงการบูชาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และการสร้างสัญลักษณ์ที่สื่อถึงพลังและความศักดิ์สิทธิ์ เช่น ภูเขาและหิน ซึ่งเป็นตัวแทนของการเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์และโลกของเทพเจ้า รวมถึงการสร้างเจดีย์และการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นนี้ มักเป็นพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ตัวอย่างเช่น การสร้างเจดีย์ชัยสิทธิ ซึ่งบรรจุพระอรหันธาตุ นั้นมีลักษณะคล้ายกับการสร้างสถูปหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่มีไว้เพื่อเคารพบูชาเทพเจ้าหรือบุคคลที่มีความศักดิ์สิทธิ์ การที่มีทั้งรอยพระพุทธรูปและเจดีย์ในสถานที่เดียวกัน แสดงถึงการผสมผสานระหว่างสองศาสนานี้ในเชิงสัญลักษณ์และพิธีกรรม

ตำนานพระพุทธรูปลานสาวผ่องที่จังหวัดมุกดาหาร (มท08) เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการประกอบพิธีกรรมระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดู ซึ่งสะท้อนถึงการยอมรับทาง

วัฒนธรรมและศาสนาที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ ในบริบทของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดู พระพุทธศาสนาในตำนานนี้ คือสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูปบาทถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่มีพิธีสำคัญ ทำให้พระพุทธศาสนามีบทบาทในการกำหนดความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่นี้และพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อบูชารอยพระพุทธรูปบาท ส่วนศาสนาพราหมณ์ฮินดู คือการอัญเชิญน้ำศักดิ์สิทธิ์ จะมีพิธีการนำน้ำศักดิ์สิทธิ์จากบ่อน้ำทิพย์จากธรรมชาติที่ถูกมองว่าศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดมาจากศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในทางพุทธศาสนา การนำน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ และความเชื่อเกี่ยวกับต้นตะเคียนที่มีเสียงเหมือนการดัดพินของเทพเจ้า เป็นตัวอย่างของการยอมรับความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูกับความเชื่อในพระพุทธศาสนา การเชื่อมโยงนี้แสดงถึงการให้ความสำคัญกับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติและเทพเจ้าทางพราหมณ์ที่มีบทบาทในการปกป้องและส่งเสริมพระพุทธศาสนา

ตำนานและพิธีกรรมที่ลานสาวผ่องแสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดูในชุมชน โดยที่ทั้งสองศาสนามีอิทธิพลซึ่งกันและกัน และมีการปรับเปลี่ยนความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทท้องถิ่น การยอมรับนี้ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถรักษาความเชื่อดั้งเดิมไว้ได้ในขณะที่ยังสามารถนำเอาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในชีวิต สื่อให้เห็นความสำคัญของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดูสามารถมาอยู่ยอมรับกันได้ โดยที่แต่ละฝ่ายยังคงรักษาความเชื่อและประเพณีของตนเองไว้ สถานที่นี้กลายเป็นศูนย์รวมของความศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

ตำนานพระพุทธรูปบ้านน้อย จังหวัดสกลนคร (สน09) สะท้อนถึงการยอมรับระหว่างความเชื่อของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดูในบริบทของวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน โดยการนำเสนอความเชื่อในเรื่องของพระพุทธรูป พระศรีอารียะ คนธรรพ์ และการใช้สิ่งของศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนประกอบสำคัญในตำนาน ซึ่งทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาความเชื่อและพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้

การทอผ้าของนางชีเพื่อต้อนรับพระศรีอารียะในอนาคต ในตำนานพระพุทธรูปบ้านน้อย สะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องการเตรียมตัวสำหรับการมาของพระเจ้า ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่มีการบูชาพระเจ้าและการสร้างความบริสุทธิ์ทางจิตใจเพื่อรองรับความสงบสุขในอนาคต นอกจากนี้ การที่นางชีเป็นคนธรรพ์และรักษารอยพระบาทของพระพุทธรูปเจ้าสี่พระองค์นั้น คนธรรพ์ถือเป็นวิญญาณหรือเทพที่เกี่ยวข้องกับการร้องเพลงและการเต้นรำ ซึ่งในศาสนาพราหมณ์ฮินดูถือว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการนำทางและช่วยในการบรรลุถึงสวรรค์ การที่นางชีห่มอาหารให้เด็ก ๆ ผ่านถาดทองเหลือง ซึ่งเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญในพิธีกรรมทางศาสนา แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนาและพราหมณ์ฮินดูในด้าน พิธีกรรมสัญลักษณ์ที่มีความสำคัญทางศาสนาในการสื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์และการอุทิศตน

เรื่องราวของตำนานพระพุทธรูปวัดสร้างฤๅษี จังหวัดหนองคาย (นค05) เน้นการรวมกันของความเชื่อสองศาสนาผ่านการเล่าขานในตำนาน เนื่องจากศาสนาพราหมณ์ฮินดูและพระพุทธรูปศาสนามีรากฐานจากความเชื่อและวิธีปฏิบัติที่เก่าแก่ในภูมิภาคอินเดีย ความเชื่อในฤๅษีเป็นส่วนสำคัญของศาสนาพราหมณ์ฮินดู จากหลักฐานใน อัมพัฏฐสูตร พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่ามีฤๅษีโบราณที่เป็นบูรพาจารย์ของครูพราหมณ์ ได้แก่ ฤๅษีอัญญกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทวะ ฤๅษีเวสสามิตร ฤๅษียมตคคิ ฤๅษีอังคิรส ฤๅษีภารัททวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ และฤๅษีภคฺ ทานเหล่านี้เป็นผู้ผูกหรือบอมนตร์ที่เหล่าพราหมณ์ในยุคพุทธกาลซบกล่อมและรวบรวมไว้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ที. ส. 9/285/104) และหลักฐานข้อมูลที่เก่าแก่ที่สุดในสายพราหมณ์ คือคัมภีร์ฤๅคเวททั้งสิบเล่ม ชื่อของฤๅษีตลอดจนเชื้อสายวงศ์วานของพวกท่านถูกระบุไว้หลายแห่งในฐานะผู้รวบรวม เรียบเรียง หรือประพันธ์บทโคลง (มนตรา) ใส่คัมภีร์ฤๅคเวท ฤๅษีในยุคแรกถูกมองว่าเป็นผู้พยากรณ์ เป็นครูผู้รับสืบทอดและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการมีอยู่ของจักรวาล โลกและสรรพสิ่ง จำนวนมากของฤๅษีเป็นกวี ผู้ขับร้อง สวด หรือรำยมนตร์ อันมีท่วงทำนอง (Swaminathan, 2014)

ฤๅษีจึงเป็นชื่อเรียกสถานภาพของบุคคลที่ได้รับการยกย่องเชิดชูในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในฐานะของผู้หยั่งรู้พระเวท (seers) คือนักบวช นัยคือนักบุญ (saints/priests) ผู้เชื่อมโยงตัวเองอยู่ ระหว่างสิ่งสูงสุดอันเป็นอมตภาพกับโลกมนุษย์อันเป็นมายาภาพ ในฐานะผู้ทรงศีลที่ได้รับการนับถือและเชื่อว่ามีอำนาจทางจิตที่สูงส่ง สอดคล้องกับ สุมาลี มหณรงค์ชัย (2562) อภิปรายว่า ฤๅษีในแบบของพราหมณ์ฮินดู ในยุคพระเวทฤๅษีเป็นผู้หยั่งรู้พระเวท ในยุคอุปนิษัทฤๅษีเป็นครูผู้ถ่ายทอดพระเวท ในยุคปุราณะ (หรือมหากาพย์) ฤๅษีเป็นบรรพบุรุษของพราหมณ์และเป็นต้นกำเนิดของฮินดูชน สถานภาพของฤๅษีในสายพราหมณ์จึงเข้าไม่ได้กับความหมายของนักบวชในสายสมณะ อีกทั้งไม่ใช่มุนีและภิกษุในทางพุทธด้วย ฤๅษีในตำนานพระพุทธรูปอีสานนี้สะท้อนถึงบทบาทของศาสนาพราหมณ์ฮินดูในสังคมอีสาน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการสร้างความเชื่อและพิธีกรรมในพระพุทธรูปศาสนา

การที่เหล่าฤๅษีในตำนานพระพุทธรูปวัดสร้างฤๅษี ได้รับข่าวสารเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า และเชิญพระองค์มาโปรดสอนธรรมแสดงให้เห็นถึงการยอมรับและการบูรณาการของศาสนาพราหมณ์ฮินดูเข้ากับพระพุทธรูปศาสนา การขอรอยพระพุทธรูปให้ไว้เป็นเครื่องหมายบูชาตามสถานที่สำคัญสองแห่งยังแสดงถึงความเชื่อในพลังอำนาจของพระพุทธเจ้า ที่ส่งผลต่อการยอมรับและการบูชาของชาวเมืองแสดงถึงการยอมรับของความเชื่อทั้งสอง และการขอรอยพระพุทธรูปในที่สำคัญ เช่น ริมน้ำและบนผา ยังแสดงถึงการสร้างสัญลักษณ์ที่เป็นการบูชาภายใต้กรอบของความเชื่อทั้งสอง ดังนั้น การที่พระพุทธรูปศาสนาสามารถประสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ฮินดู เป็นการสร้างความมั่นคงและการยอมรับในพระพุทธรูปศาสนาในสังคมอีสาน

ภาพประกอบ 22 จิตรกรรมฝาผนัง ที่มีรูปเทพและฤๅษี บายศรีเทพ บายศรีพรหม เครื่องบูชาอาศรม ฤๅษี ในวัดสร้างฤๅษี ที่บรอยพระบาทตามตำนาน

ตำนานพระพุทธรูปบาทผาจอม จังหวัดหนองคาย (นค06) ก็มีเนื้อหาสอดคล้องตรงตามตำนานพระพุทธรูปบาทวัดสร้างฤๅษีที่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู โดยเฉพาะบทบาทของฤๅษีในตำนานนี้ การที่เหล่าฤๅษีได้ยักยัดศัพทศัพท์ของพระพุทธรูปเจ้า และได้ส่งตัวแทนไปอัญเชิญเสด็จพุทธรูปองค์มาโปรดชาวเมืองนั้น แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อที่เกิดขึ้นในพื้นที่นี้ ซึ่งเดิมทีเป็นพื้นที่ที่มีความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดูเป็นหลัก การอัญเชิญพระพุทธรูปเจ้าเพื่อแสดงธรรมโปรดชาวเมืองสะท้อนถึงการยอมรับระหว่างความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดูกับพระพุทธศาสนา

การที่พระพุทธรูปองค์ทรงประทับรอยพระบาทตามคำขอร้องของชาวเมืองนั้น สะท้อนถึงความสำคัญของศาสนาพราหมณ์ฮินดูในแง่ของการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการสืบสานความเชื่อ การมีรอยพระพุทธรูปอยู่ในบริเวณที่มีฤๅษีอาศัยอยู่หรือเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูนั้น แสดงถึงการอยู่ร่วมกันของความเชื่อทั้งสองศาสนา โดยการประทับรอยพระพุทธรูปบนก้อนหินใหญ่บนผาจอม ถือเป็นการยืนยันถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่นี้ และการเปลี่ยนชื่อสถานที่ตรงนี้เป็น “ผาจอม” ตามรอยพระพุทธรูปที่ประทับไว้ ยิ่งเป็นการเสริมสร้างสถานที่นี้ให้เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างศาสนาพราหมณ์ฮินดูกับพระพุทธศาสนา

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในภูมิภาคอีสานที่มีการยอมรับความเชื่อทั้งสองศาสนาอย่างลงตัว การที่ฤๅษีซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติธรรมใน

ศาสนาพราหมณ์ฮินดูได้อัญเชิญพระพุทธรองค์มาประทับรอยพระพุทธรบาท ถือเป็นการยอมรับพระพุทธรศาสนาในฐานะศาสนาที่มีความสำคัญและเป็นที่เคารพในพื้นที่นี้ การอยู่ร่วมกันของความเชื่อระหว่างศาสนาในพื้นที่อีสานทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและยอมรับความเชื่อและพิธีกรรม เช่น การบูชารอยพระพุทธรบาทซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดู แต่ได้รับการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ในบริบทของพระพุทธรศาสนา ซึ่งสะท้อนถึงการพัฒนาและการปรับตัวของความเชื่อในพื้นที่นี้ตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม

การยอมรับระหว่างพระพุทธรศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดูในพิธีกรรมและความเชื่อในภูมิภาคอีสานของประเทศไทย เช่น ประเพณีสงกรานต์และการลอยกระทง จากการนำเสนอเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรบาทในหลายพื้นที่ เช่น วัดพระพุทธรบาทศิริวันน์เขาพริก, วัดสร้างฤๅษี, และผาจอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยอมรับของความเชื่อทั้งสองศาสนาในภูมิภาคนี้ ในแต่ละตำนานนั้น มีการกล่าวถึงการประทับรอยพระพุทธรบาทตามคำขอของชาวเมือง โดยการกระทำนี้มักเกิดขึ้นในสถานที่ที่มีความสำคัญทางศาสนาพราหมณ์ฮินดู เช่น บนยอดเขาหรือหินใหญ่ การประทับรอยพระพุทธรบาทนี้ถือเป็นการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับสถานที่และเป็นการยืนยันถึงความสำคัญของพระพุทธรศาสนาในพื้นที่นี้ รวมถึงบทบาทของฤๅษี ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ที่ได้รับอิทธิพลและยอมรับพระพุทธรศาสนา ฤๅษีในตำนานเหล่านี้มักจะอัญเชิญพระพุทธรเจ้ามาโปรดชาวเมือง และขอให้พระองค์ประทับรอยพระพุทธรบาทเพื่อเป็นที่เคารพบูชา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับระหว่างพระพุทธรศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

5.3.3 การผสมผสานระหว่างพระพุทธรศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

การผสมผสานระหว่างพระพุทธรศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรบาท บางครั้งจะมีการสร้างสถาปัตยกรรมที่มีการผสมผสานรูปแบบของทั้งพระพุทธรศาสนาและพราหมณ์-ฮินดู เช่น การสร้างพระพุทธรูปในบริเวณที่มีการสลักรูปเคารพของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ หรือการใช้สัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับทั้งสองศาสนาในการตกแต่งสถานที่ อาจสะท้อนเทียบเคียงกับจารีกวัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย มีข้อความข้อความตอนหนึ่งมีการอ้างถึงพระวิชฌุกรมหรือพระวิศวกรรมไว่โดยกล่าวถึงช่างก่อสร้างที่ปลูกกุฎีวิหารระหว่างป่ามะม่วง ทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย ได้กระทำพื้นที่จนราบเรียบเหมาะสมที่จะก่อสร้างเหมือนพระวิชฌุกรมมาเนรมิตไว้ (ประเสริฐ ฐ นคร, 2547) เนื้อความดังกล่าวบ่งบอกได้ว่าผู้แต่งจารีกรู้ถึงบทบาทของพระวิศวกรรมไว่เป็นเทพฝ่ายช่าง มีหน้าที่ก่อสร้างหรือเนรมิตปราสาทราชวังอย่างงดงาม

ในหลายพื้นที่ของอีสานที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระพุทธรบาท มักจะพบการตั้งศาสนสถานี่ระบุว่า พระวิชฌุกรมมาเนรมิตไว้ จึงมีความเกี่ยวข้องทั้งกับพระพุทธรศาสนาและพราหมณ์-ฮินดู เช่น บนยอดเขาหรือหินศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งของรอยพระพุทธรบาทและในเวลาเดียวกัน

ยังมีการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ เช่น พระอิศวรหรือพระศิวะ พระวิฆณุกรรม โดยศาสนสถานเหล่านี้มักจะมีการผสมผสานสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์ของทั้งสองศาสนา

การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่พุทธอุทยานเขาดานพระบาท จังหวัดอำนาจเจริญ (อจ01) กล่าวคือมีการสถาปนาแท่งหินและหินศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เป็นการยืนยันถึงความเชื่อในเทวและอารักษ์ที่คอยปกป้องรักษาพื้นที่ดังกล่าว นำเสนอการเคารพและบูชาในรูปแบบที่หลากหลาย การพบหลักเสมาและแท่งหินรูปทรงคล้ายกันกับสัญลักษณ์ทางศาสนาพราหมณ์ฮินดู เช่น ครก ลูกนิมิต พระละฮาย ทำให้เห็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อของทั้งสองศาสนา ในพื้นที่เดียวกัน แสดงถึงการรวมตัวของความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกัน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ความสูงของเขาดานและลานหินธรรมชาติที่พบเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากการมีลานหินกว้างและลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นมักจะทำให้พื้นที่นั้นมีความพิเศษและได้รับการยอมรับเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในหลายวัฒนธรรม

พื้นที่รอบ ๆ พุทธอุทยานยังคงเป็นป่าธรรมชาติและเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการรักษาธรรมชาติ การพัฒนาอ่างเก็บน้ำพุทธอุทยานเพื่อใช้ในการเกษตรและสาธารณูปโภคสะท้อนถึงการพัฒนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในมิติที่กว้างขึ้น ซึ่งไม่เพียงแต่ให้ความสำคัญกับด้านศาสนา แต่ยังเน้นการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่พุทธอุทยานเขาดานพระบาทเป็นการแสดงถึงการรวมความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันและการสร้างพื้นที่ที่มีความสำคัญทั้งในแง่ของศาสนาและสังคม โดยไม่เพียงแต่เน้นด้านศาสนา แต่ยังรวมถึงการอนุรักษ์ธรรมชาติและการพัฒนาเพื่อสาธารณประโยชน์ แสดงถึงการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู

ภาพประกอบ 23 พระละฮายมีความคล้ายกับเทวรูป อยู่ด้านหลังซ้ายขวา ทางขึ้นเขาดานพระบาท
จังหวัดอำนาจเจริญ

การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดูในตำนานพระพุทธรูป
พุทธอุทยานวัดเขาศาลา จังหวัดสุรินทร์ ลำนวนที่ 2 (สร02) รอยพระพุทธรูปที่ค้นพบในเขาศาลาถือเป็น
สัญลักษณ์ทางศาสนาที่สำคัญสำหรับพระพุทธศาสนา เชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธรูปสมัยพระ
เจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเป็นสัญลักษณ์แทนการประทับของพระพุทธเจ้าที่แสดงถึงการอยู่ในทุกหนทุก
แห่ง การสละกลดล่ายและการประดับด้วยดอกบัว และกลดล่ายสัตว์ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนา
สะท้อนถึงความหมายเชิงสัญลักษณ์ของการผสมผสานความเชื่อระหว่างพระพุทธศาสนาและ
พราหมณ์ฮินดู ตำนานระบุว่าความเชื่อทางพระพุทธศาสนาสายวัชรยานตันตระได้นำเอาความคิดและ
ภาพลักษณ์จากศาสนาพราหมณ์ฮินดูมาผสมผสาน เช่น การบูชาพระมหาไวโรจนะที่เป็นตัวแทนของ
พระอาทิตย์และเป็นสิ่งสำคัญในความเชื่อของพราหมณ์ฮินดู ในขณะเดียวกันก็มีการยึดถือความสำคัญ
ของรอยพระพุทธรูปซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่
ผสมผสานความเชื่อของทั้งสองศาสนา โดยการใช้กลดล่ายและสัญลักษณ์ที่เป็นที่รู้จักในทั้งสองศาสนา
เช่น รูปดอกบัวและสัตว์ต่าง ๆ ที่เป็นตัวแทนของการปกป้องและความเจริญรุ่งเรืองในทั้งสองศาสนา

ภาพประกอบ 24 พระพุทธรูปพุทธอุทยานวัดเขาศาลา จังหวัดสุรินทร์

ตำนานยังแสดงให้เห็นถึงการสร้างและรักษาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดูในบริบทของท้องถิ่น โดยเฉพาะการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีการผสมผสานความเชื่อทั้งสองศาสนา ซึ่งมีผลต่อการเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนและการปกป้องวัฒนธรรมท้องถิ่น แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนและความลึกซึ้งของการผสมผสานศาสนาต่าง ๆ ในการสร้างและรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทท้องถิ่น และแสดงถึงความสัมพันธ์ทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อกันและกันในพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ

ตำนานพระพุทธรูปเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์ (ปร01) สะท้อนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมกล่าวคือการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองบนเขากระโดงนั้นเป็นการแสดงถึงความเชื่อและการบูชาตามพระพุทธศาสนา โดยพระยาประเสริฐสุนทราศรัยที่ เป็นผู้สร้างประดิษฐานบนเขากระโดงซึ่งเป็นที่ตั้งของปราสาทหินที่สร้างขึ้นตามศิลปะแบบฮินดู ซึ่งบ่งบอกถึงการมีอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในอดีต การนำรอยพระพุทธรูปมาประดิษฐานในปราสาทนี้จึงเป็นการรวมเอาสัญลักษณ์ทางศาสนาทั้งสองไว้ในพื้นที่เดียวกัน โดยที่พระพุทธรูปจำลองเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า แต่ถูกประดิษฐานในสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่มักสร้างขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้า จึงมีความหมายทางศาสนาที่เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องจักรวาลและภูเขาศักดิ์สิทธิ์

การสร้างรอยพระพุทธรูปในปราสาทหินบนเขากระโดงเป็นตัวอย่างของการหลอมรวมวัฒนธรรมและศาสนา ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของภูมิภาคที่มีการผสมผสานพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดู การรวมกันนี้ไม่เพียงแต่เป็นการใช้สถานที่ร่วมกัน แต่ยังแสดงถึงการผสมผสานและการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาต่าง ๆ ในอดีต การที่รอยพระพุทธรูปจำลองได้สูญหาย

และถูกสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2505 แสดงถึงความต่อเนื่องของความเชื่อและการบูชาที่ไม่ได้ถูกจำกัดด้วยกาลเวลา และยังสะท้อนถึงการฟื้นฟูและการรักษาความศรัทธาที่มีมาต่อเนื่อง การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่เขาระโดงแสดงให้เห็นถึงการหลอมรวมทางศาสนาและวัฒนธรรมในพื้นที่ที่มีการปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาต่าง ๆ การที่สถานที่นี้ยังคงเป็นที่เคารพนับถือและได้รับการฟื้นฟูเมื่อเกิดความเสียหาย สะท้อนถึงความสำคัญที่ยังคงอยู่ในใจของประชาชน และเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างพระพุทธศาสนาและฮินดูในบริบทของสังคมไทยภาคอีสาน

ภาพประกอบ 25 พระพุทธบาทเขาระโดง จังหวัดบุรีรัมย์ ประดิษฐานภายในปราสาทหิน

การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู สะท้อนจากการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมในบริเวณผามออีแดง จังหวัดศรีสะเกษ (ศก04) คือความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม การปรากฏของภาพแกะสลักเทพธิดาในลักษณะคล้ายนางอัปสร และพระนารายณ์อวตาร แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่มีต่อพื้นที่นี้ ภาพแกะสลักและรอยพระพุทธบาทจำลองที่พบในผามออีแดง สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาและฮินดู โดยพื้นที่นี้ถูกใช้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของทั้งสองศาสนา การมีอยู่ของรอยพระพุทธบาทจำลองควบคู่กับรูปสลักของพระนารายณ์อวตาร แสดงถึงความเชื่อในพระพุทธศาสนาและฮินดูที่ถูกหลอมรวมกัน ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการที่ชาวบ้านในพื้นที่นี้มีความเชื่อที่หลากหลายและได้รับอิทธิพลจากทั้งสองศาสนา

ตำนานพระพุทธบาทผลาญจำปา จังหวัดศรีสะเกษ (ศก06) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานทางศาสนาที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ คือรอยพระพุทธบาทข้างขวาวขนาดใหญ่ที่

สลักลงในเนื้อหินทรายที่พระพุทธรบาทพลาญจำปา ซึ่งมีอายุกว่า 1,500-1,700 ปี สะท้อนให้เห็นถึงการรวมตัวของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยรอยพระพุทธรบาทนี้ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพระพุทธศาสนา ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูให้ความสำคัญกับการบูชาสิ่งที่มีลักษณะเป็นรอยหรือเครื่องหมายศักดิ์สิทธิ์ รอยพระพุทธรบาทนี้จึงเป็นการรวมเอาความเชื่อและพิธีกรรมของทั้งสองศาสนามาประยุกต์ใช้ร่วมกัน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ทั้งสองศาสนามีความเชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าหรือองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมาประทับ รวมถึงรอยพระพุทธรบาทในบริเวณนี้ถูกสลักขึ้นในช่วงสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระพุทธศาสนาได้รับความนิยมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ขณะเดียวกันศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก็มีอิทธิพลอย่างมากในพื้นที่นี้เช่นกัน จึงเป็นไปได้ว่าการสลักรอยพระพุทธรบาทนี้เป็นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อการบูชาร่วมกันระหว่างสองศาสนา

การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู โดยมีการผสมผสานสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์จากทั้งสองศาสนาในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรบาท และการสลักรูปเคารพของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ หรือการใช้สัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับทั้งสองศาสนา การผสมผสานนี้พบได้ในหลายพื้นที่ เช่น อำนาจเจริญ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ พบว่ามีการสร้างและตกแต่งสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนถึงความเชื่อผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น การสถาปนาหินศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับทั้งสองศาสนา การสร้างรอยพระพุทธรบาทในบริเวณที่เกี่ยวข้องกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ และการผสมผสานศิลปะที่แสดงถึงอิทธิพลของทั้งสองศาสนา ซึ่งแสดงถึงการผสมผสานและการรวมตัวของความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันในบริบทของสังคมไทยภาคอีสาน ที่มีองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก

5.4 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์

พระเกจิอาจารย์ แปลว่า อาจารย์บางพวก พระธรรมกิตติวงศ์ (2548) อธิบายว่า “หลังจากที่พระโคตมพุทธเจ้าปรินิพพาน สาวกของพระองค์ได้รวบรวมคำสอนเป็นหมวดหมู่ เรียกว่าพระไตรปิฎก ต่อมา ภิกษุที่เป็นนักปราชญ์ได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในพระไตรปิฎกให้เข้าใจง่ายขึ้น เรียกผู้แต่งว่า พระอรรถกถาจารย์ และ พระฎีกาจารย์ หนังสือเหล่านี้มักอ้างถึงความคิดเห็นของอาจารย์ท่านอื่นที่เห็นด้วยหรือเห็นแย้งกับผู้แต่ง ซึ่งอาจารย์ที่ถูกอ้างถึงนั้นเรียกว่า เกจิอาจารย์ ” เกจิอาจารย์ ในปัจจุบันถูกใช้ในความหมายที่ผิดไปจากเดิม คือใช้เรียกภิกษุที่เชื่อกันว่ามีความรู้ความสามารถในด้านคาถาอาคมและการปลุกเสกเครื่องรางของขลัง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) หรือเรียกสั้น ๆ ว่า พระเกจิ ผู้วิจัยจึงนับเป็นความเชื่อที่อยู่นอกเหนือพระพุทธศาสนา

พระเกจิอาจารย์มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภาคอีสาน ตำนานพระพุทธรบาทบางแห่งเล่าถึงการค้นพบโดยพระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียง และการสร้างวัดและรอยพระพุทธร

บาทเพื่อเป็นที่สักการบูชาของชาวบ้าน พระเกจิอาจารย์ยังมีบทบาทในการรักษาและปกปักรักษาพระพุทธรูป ทำให้ประชาชนเกิดความศรัทธาและเคารพในพระพุทธรูปศาสนายิ่งขึ้น

คำนิยามนี้อาจมองว่า พระเกจิอาจารย์คือชุดความคิดของพระพุทธรูปศาสนา แต่ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ในฐานะความเชื่ออื่น เพราะว่าพระเกจิอาจารย์แม้จะบวชในพระพุทธศาสนา แต่ก็มี ความหมายถึงพระอาจารย์บางกลุ่ม ที่เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันไป คือเป็นพระทางพระพุทธศาสนาแต่ไม่ใช่พระพุทธเจ้า ประกอบกับความหมายพระเกจิในสังคมปัจจุบันที่เข้าใจตรงกันว่าผู้มีความสามารถทางคาถาอาคม แต่ถึงอย่างไรเมื่อเป็นความเชื่ออื่นที่มีปฏิสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา จึงเป็นไปในลักษณะของการยอมรับและการผสมผสาน ไม่มีการขัดแย้ง ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์ ในตำนานพระพุทธรูปอีสานได้ 2 ประเด็น ดังนี้

5.4.1 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับพระเกจิอาจารย์

5.4.2 การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับพระเกจิอาจารย์

5.4.1 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับพระเกจิอาจารย์

ในตำนานพระพุทธรูปอีสาน พระเกจิอาจารย์มักถูกมองว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการเห็นและสัมผัสกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งรวมถึงรอยพระพุทธรูป พระเกจิอาจารย์เหล่านี้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่เชื่อมโยงระหว่างผู้คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการเล่าขานตำนาน การบูรณปฏิสังขรณ์ และการจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป ตำนานนี้มักถูกใช้เพื่อยืนยันความศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นการสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนาในชุมชน

พระเกจิอาจารย์มีบทบาทสำคัญในการสร้างศรัทธาและเสริมสร้างความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในบริบทของอีสาน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเชื่อ ตำนานพระพุทธรูปอีสานเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่พระเกจิอาจารย์ใช้ในการสร้างศรัทธาในหมู่ชาวบ้าน ตำนานเหล่านี้มักเชื่อมโยงกับการปรากฏของพระพุทธรูปหรือการประทับรอยของพระพุทธเจ้าในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งทำให้สถานที่เหล่านั้นกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่เคารพสักการะของชาวบ้าน ส่งผลให้ชาวบ้านมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา

พระเกจิอาจารย์ยังมีบทบาทในการสืบทอดและเผยแผ่ตำนานพระพุทธรูปอีสาน โดยการนำเรื่องราวเหล่านี้มาเล่าให้กับชาวบ้านฟังในระหว่างการสอนธรรมะ เรื่องเล่าเหล่านี้ไม่เพียงแต่สร้างความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงชาวบ้านกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งทำให้ชุมชนมีความสามัคคีและความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณ พระเกจิอาจารย์บางรูปอาจใช้ตำนานพระพุทธรูปในการสอนธรรมะหรือการปฏิบัติธรรม ตำนานเหล่านี้สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายหลักธรรมและวิถีชีวิตที่ถูกต้องตามพระพุทธศาสนา การที่

ชาวบ้านมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป ทำให้มีแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรมและรักษาศีลอย่างเคร่งครัด

พระเกจิอาจารย์มักถูกมองว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพระพุทธรูปเอง ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในพระเกจิอาจารย์และการสอนของท่านมากขึ้น การที่พระเกจิอาจารย์มีความเกี่ยวข้องกับตำนานพระพุทธรูป ทำให้มีภาพลักษณ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่สามารถนำพาชาวบ้านไปสู่ความศรัทธาและความสงบสุข

พระเกจิอาจารย์มักเป็นผู้นำในการจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระพุทธรูป ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้มีบทบาทในการสร้างศรัทธาและความเชื่อในชุมชน ตัวอย่างเช่น การทำบุญพระพุทธรูป การอัญเชิญน้ำมนต์จากรอยพระพุทธรูป หรือการทำพิธีปลุกเสกพระเครื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับตำนานพระพุทธรูป พระเกจิอาจารย์ทำหน้าที่ในการดำเนินพิธีกรรมเหล่านี้และให้ความหมายแก่ผู้ร่วมพิธี พระเกจิอาจารย์หรือพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อและตำนานเกี่ยวกับพระพุทธรูปในอีสาน ตัวอย่างเช่น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นพระเกจิที่ได้รับการเคารพอย่างสูง มักมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเดินทางค้นพบรอยพระพุทธรูปและทำให้สถานที่เหล่านั้นกลายเป็นสถานที่บูชาสำคัญ จึงเป็นสิ่งยืนยัน การยอมรับระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับพระเกจิอาจารย์

การตรวจสอบด้วยญาณของพระเกจิอาจารย์ แสดงให้เห็นความเชื่อในความสามารถของพระเกจิอาจารย์ คือหลวงปู่ครูบาชัยยะวงศา ใช้ญาณในการตรวจสอบรอยพระพุทธรูป ในตำนานพระพุทธรูปวัดถ้ำเงิน จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส16) สะท้อนถึงความเชื่อในความสามารถพิเศษของพระเกจิอาจารย์ในการตรวจสอบและรับรองสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในกรณีนี้ การที่หลวงปู่บอกว่าป็นรอยพระพุทธรูปจริง ช่วยเสริมสร้างความศรัทธาของชาวบ้านและเพิ่มความน่าเชื่อถือให้กับสถานที่นั้น การที่พระเกจิอาจารย์ยืนยันความศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูป ทำให้ความศรัทธาของประชาชนเพิ่มขึ้น และสถานที่นั้นกลายเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป

การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนาและความเชื่อพระเกจิอาจารย์ในกรณีของพระพุทธรูปวัดถ้ำเงิน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระเกจิอาจารย์ในการยืนยันความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การยืนยันนี้ช่วยเสริมสร้างความศรัทธาของประชาชนและเพิ่มความสำคัญของพิธีกรรมและงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปในพื้นที่นั้น แสดงให้เห็นว่าความเชื่อในพระเกจิอาจารย์มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาและการรักษาดำเนินการศักดิ์สิทธิ์ในสังคมอีสาน พระเกจิอาจารย์มักมีบทบาทในการรักษาและเผยแพร่ตำนานศักดิ์สิทธิ์ เช่นตำนานรอยพระพุทธรูปนี้ บทบาทดังกล่าวทำให้ตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปสามารถสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นและคงอยู่ในความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น

การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์จากตำนานพระพุทธรูปเขายายหอม จังหวัดชัยภูมิ (ชย07) จะเห็นได้ว่าตำนานนี้มีความเชื่อที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับการประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นหลักฐานแสดงถึงการเสด็จมาของพระองค์ โดยชาวบ้านมีความเชื่อในพระพุทธรูปที่ทำนายว่าจะพบของดีที่ภูเขานี้ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธเจ้า ในประเด็นการสร้างศรัทธา ตำนานดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธเจ้าและการเสด็จมาของพระองค์ ส่งผลให้มีการพบเห็นรอยพระพุทธรูปและการก่อตั้งศาสนสถานในบริเวณดังกล่าว ต่อมาคือประเด็นการส่งเสริมความเชื่อท้องถิ่น กล่าวคือพระพุทธรูปที่เป็นผู้บอกเล่าเรื่องราวในตำนานเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความเชื่อทางศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น ทำให้เกิดความเชื่อในศรัทธาของพระเกจิอาจารย์ที่สามารถทำนายหรือบอกกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่นั้น ๆ

การแสดงออกของศรัทธาการเคารพนับถือพระเกจิอาจารย์ พระพุทธรูปเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปที่ช่วยเชื่อมโยงความเชื่อและการปฏิบัติในพื้นที่นั้น ๆ รวมถึงการเชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญ รอยพระพุทธรูปที่ยอดเขากลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาและสถานที่ที่ชาวบ้านเดินทางมาเพื่อทำบุญและปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นการแสดงถึงการเชื่อมโยงระหว่างสถานที่ทางธรรมะกับการปฏิบัติทางศาสนาของพระเกจิอาจารย์

ภาพประกอบ 26 หลวงพ่อทอง พระเกจิอาจารย์วัดพระพุทธรูปเขายายหอม

ที่มา: <http://www.chinbaramee.net/product/1025/>

ส่วนในตำนานพระพุทธรูปวัดภูเก้าพรว้า (หลวงปู่คำน้อย) จังหวัดมุกดาหาร (มท10) หลวงปู่คำน้อยซึ่งมีบทบาทสำคัญในวัดภูเก้าพรว้า เชื่อว่าท่านมีถึงอายุ 238 ปี ท่านพำนักอยู่ วัดภูเก้าพรว้า อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ตั้งแต่ท่านอายุได้ 100 กว่าปี ท่านก็สามารถนั่งสมาธิอดจิตไปเที่ยว สวรรค์ - นรก และบางคนเชื่อว่าท่านคือเณรคำผู้มีฤทธิ์จากภูเขาคายเมืองลาว ส่วนรอยพระพุทธรูปที่เกี่ยวข้องกับหลวงปู่คำน้อยสะท้อนถึงการรวมตัวของความเชื่อและความศรัทธาในบุคคลที่มีความสำคัญทางศาสนาและจิตวิญญาณ การที่หลวงปู่คำน้อยสามารถบรรลุความสำเร็จในการบูรณะพระพุทธรูปและสร้างเจดีย์พระธาตุ แสดงถึงความศรัทธาและความเคารพที่ได้รับจากชุมชน

การที่ผู้คนมากราบไหว้ที่วัดภูเก้าพรว้าต่อเนื่อง ในตำนานพระพุทธรูปวัดภูเก้าพรว้า สะท้อนถึงความเคารพที่หลวงปู่คำน้อยได้รับในชุมชน การบรรจุสรีระของท่านในวัดยังเป็นการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นจุดศูนย์กลางในการเคารพและบูชาของชาวบ้าน ซึ่งส่งเสริมการรักษาความเชื่อทางศาสนาและความศรัทธาในพระเกจิอาจารย์ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระเกจิอาจารย์ในบริบทของสังคมอีสาน โดยการเคารพและการศรัทธาในบุคคลที่มีความเชื่อถือสูง เป็นสิ่งที่ช่วยเสริมสร้างและรักษาความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่นผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบูรณะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การสร้างเจดีย์ และการรักษาสรีระของพระเกจิอาจารย์ไว้เป็นที่เคารพของชุมชน

ภาพประกอบ 27 พิธีการบรรจุสรีระสังขารหลวงปู่คำน้อยและสักการะพระพุทธรูป
วัดภูเก้าพรว้า จังหวัดมุกดาหาร

ตำนานพระพุทธรูปบ้านแสงภา จังหวัดเลย (ลย04) เช่นเดียวกันกับพระพุทธรูปวัดถ้ำเงินสามารถแสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระเกจิอาจารย์ในฐานะผู้ยืนยันและสืบทอดความเชื่อที่

เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป พระสายป้าของหลวงปู่มั่นเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลสูงในอีสาน โดยเฉพาะในด้านการปฏิบัติกรรมฐาน (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2561) ซึ่งมุ่งเน้นการฝึกฝนจิตใจและการแสวงหาความสงบ การที่ศิษย์พระกรรมฐานสายป้าหลวงปู่มั่นเป็นผู้ยืนยันการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่บ้านแสงภา นำไปสู่การยอมรับในหมู่ชาวบ้านและชุมชนว่าเป็นรอยพระพุทธรูปที่แท้จริง

ตำนานนี้ยังสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่เริ่มต้นจากกลุ่มพรานที่เชื่อและปฏิบัติตามพระพุทธรูป ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับและการเปลี่ยนแปลงจากการล่าสัตว์มาเป็น การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธรูป การทำนายของพระพุทธรูปที่พรานจะเป็นหัวหน้าชาวบ้าน เป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับผู้นำใหม่ในชุมชน และมีพระเกจิอาจารย์สายหลวงปู่มั่นมา พยากรณ์ยืนยันอีก จึงเป็นหัวใจสำคัญของการยอมรับระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับพระเกจิอาจารย์

ตำนานพระพุทธรูปภูพานอิง จังหวัดสกลนคร (สน06) กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าเสด็จเสียบ โลกและอธิษฐานรอยพระบาทไว้กลางอากาศ โดยพยากรณ์ว่าจะปรากฏรอยพระบาทนี้เมื่อ พระพุทธรูปล่องได้สองพันห้าร้อยปี หลังจากนั้น พระอาจารย์สุรเดโช พระเกจิอาจารย์ที่มีความสำคัญในสังคมอีสาน ได้รู้ดั่งและนิมิตเห็นรอยพระพุทธรูปปรากฏลงมาจากฟ้า ซึ่งสะท้อนถึง การยอมรับความเชื่อระหว่างพระพุทธรูปศาสนาและความศักดิ์สิทธิ์ของพระเกจิอาจารย์ที่มีบทบาทใน การยืนยันและเสริมสร้างความศรัทธาของชาวบ้านต่อรอยพระพุทธรูป การเสริมสร้างความศรัทธา ในพุทธรูปศาสนา ตำนานนี้สะท้อนให้เห็นว่าความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนานั้นได้รับการเสริมสร้างและ ยืนยันผ่านการประสบการณ์นิมิตของพระเกจิอาจารย์สุรเดโช ซึ่งการที่ท่านเห็นรอยพระพุทธรูป เสด็จลงมาจากฟ้า ทำให้ชาวบ้านเกิดความศรัทธาและเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูป

ตำนานพระพุทธรูปป่าแก้งมดแดง จังหวัดสกลนคร (สน31) พระอาจารย์แก้ว ในตำนานนี้ถูกเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ปาฏิหาริย์คือการอธิษฐานให้ฝนตก ซึ่งเสริมสร้างความเชื่อใน ความศักดิ์สิทธิ์ของทั้งสถานที่และพระเกจิอาจารย์ การที่มีปาฏิหาริย์เกิดขึ้นในระหว่างที่พระอาจารย์ แก้วทำพิธีหรือปฏิบัติธรรม ยิ่งทำให้ศรัทธาของผู้คนที่มาต่อพระเกจิอาจารย์และศาสนาเพิ่มขึ้น พระ อาจารย์แก้วไม่เพียงแต่เป็นผู้สอนธรรมะ แต่ยังเป็นผู้รักษาความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ รอยพระพุทธรูปที่ถูกพบในป่านั้นสอดคล้องกับความเชื่อท้องถิ่นในเรื่องการมีรอยพระพุทธรูปในป่าและธรรมชาติ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อพื้นบ้านของคนในท้องถิ่น

ตำนานพระพุทธรูปบัวคำ จังหวัดอุดรธานี (อด13) สะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่าง พระพุทธรูปศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมอีสานพิจารณาได้จาก หลายประเด็นมุมมอง ได้แก่ ความเชื่อในพลังอำนาจของพระเกจิอาจารย์ในการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระเกจิอาจารย์และรอยพระพุทธรูป และบทบาทของรอยพระ

พุทธบาทในการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนและพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดการยอมรับพระเกจิอาจารย์

รอยพระพุทธบาทบัวคำในจังหวัดอุดรธานีเป็นผลจากการนิมิตของพระครูพิพัฒน์ วิทยาคม (หลวงพ่อเจริญ ฐานยุตโต) ที่เห็นความสำคัญในการสร้างรอยพระพุทธบาทเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อว่าพระเกจิอาจารย์สามารถเชื่อมต่อกับพลังศักดิ์สิทธิ์และนำความเจริญรุ่งเรืองมาให้กับพื้นที่นั้น ๆ การสร้างรอยพระพุทธบาทนี้มีผลกระทบเชิงสังคมที่สำคัญ โดยเป็นสถานที่ที่ประชาชนสามารถมาสักการะและเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การสรงน้ำรอยพระพุทธบาท เพื่อขอพรและความเป็นสิริมงคล

บทบาทของพระเกจิอาจารย์ในความเชื่อทางพุทธศาสนา ด้านานพระพุทธบาทบัวคำ จังหวัดอุดรธานี (อด13) เกิดขึ้นจากการนิมิตในธรรมของพระครูพิพัฒน์ วิทยาคม โดยนิมิตนี้เป็นตัวแทนของการสื่อสารจากจิตวิญญาณที่สูงส่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพและศรัทธา การที่หลวงพ่อเจริญได้รับนิมิตให้สร้างรอยพระพุทธบาทบัวคำ จึงเป็นการเสริมสร้างความเชื่อและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาในภูมิภาคอีสาน เป็นภาพสะท้อนสำคัญในปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับพระเกจิอาจารย์ ในประเด็นการยอมรับ

ภาพประกอบ 28 พระครูพิพัฒน์ วิทยาคม (หลวงพ่อเจริญ ฐานยุตโต) ในบุญตบประทาย (ก่อเจดีย์ทราย) รอบหอพระพุทธบาทบัวคำ จังหวัดอุดรธานี

ด้านานพระพุทธบาทวัดภูพลาณสูง จังหวัดอุบลราชธานี (อบ01) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อของชาวอีสานที่มีต่อพระพุทธศาสนา โดยมีพระเกจิอาจารย์ เช่น หลวงพ่อภังศรี ฉนฺทโร

เป็นบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในการค้นพบและพัฒนาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างรอยพระพุทธรบาท การที่พระเกจิอาจารย์เป็นผู้ค้นพบรอยพระพุทธรบาท เป็นการเสริมสร้างความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อทั้งพระพุทธรศาสนาและพระเกจิอาจารย์

การใช้นานในการสร้างความศรัทธา ด้านานพระพุทธรบาทวัดภูพลานสูง จังหวัดอุบลราชธานี (อบ01) เล่าถึงการเสด็จมาของพระพุทธรเจ้าและพระอรหันต์ รวมถึงการประทับรอยพระพุทธรบาท ซึ่งเป็นการสื่อถึงการสร้างความศรัทธาและความเลื่อมใสในพระพุทธรศาสนา ด้านานนี้ถูกนำมาใช้เพื่อสร้างแรงบันดาลใจและความศรัทธาในหมู่ชาวบ้าน และเสริมสร้างภาพลักษณ์ของพระเกจิอาจารย์ผู้ค้นพบว่าเป็นผู้ที่ได้รับการส่งเสริมจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หลวงพ่อกรังสี ฌนโธ และลูกศิษย์ของท่าน เป็นตัวแทนของพระเกจิอาจารย์ที่มีบทบาทในการนำพาชาวบ้านให้เกิดความเชื่อและการปฏิบัติตามพระพุทธรศาสนา การค้นพบรอยพระพุทธรบาทเป็นเครื่องหมายแห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงพระพุทธรศาสนากับพระเกจิอาจารย์อย่างแนบแน่น

ในด้านการพระพุทธรบาทของภาคอีสาน พระเกจิอาจารย์มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความศรัทธาของชาวบ้านกับพระพุทธรศาสนา โดยการยืนยันและเผยแพร่ด้านานเกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาท ซึ่งมักใช้ในการสร้างศรัทธาและส่งเสริมความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และบุคคลที่เกี่ยวข้อง พระเกจิอาจารย์เหล่านี้มักถูกมองว่าเป็นผู้มีความสามารถพิเศษในการตรวจสอบและรับรองสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นและศรัทธาในพระพุทธรศาสนาและการปฏิบัติธรรม ด้านานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรบาท เช่น การพบเห็นรอยพระพุทธรบาทและการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นเครื่องมือที่พระเกจิอาจารย์ใช้ในการเสริมสร้างความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาในชุมชน โดยการเผยแพร่เรื่องราวและการจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรบาทนั้น มีบทบาทในการรักษาและสืบทอดความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในภาคอีสาน

5.4.2 การผสมผสานระหว่างพระพุทธรศาสนากับพระเกจิอาจารย์

ด้านานพระพุทธรบาทอีสานเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางของพระพุทธรเจ้าในดินแดนอีสาน ซึ่งมีการกล่าวถึงพระเกจิอาจารย์ที่เป็นผู้ดูแลและทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนา เช่น การค้นพบและสร้างพระพุทธรบาท การส่งเสริมการบูชาและการสร้างศาสนสถานเพื่อรองรับศรัทธาของประชาชน พระเกจิอาจารย์เหล่านี้มักจะมามีบทบาทเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและเป็นผู้สร้างความเชื่อมโยงระหว่างชาวบ้านกับพระพุทธรศาสนา แสดงถึงการผสมผสานระหว่างพระพุทธรศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์

พระเกจิอาจารย์หลายท่านมีบทบาทในการสร้างหรือฟื้นฟูสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับด้านานพระพุทธรบาท การฟื้นฟูสถานที่ดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นการรักษาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังเป็นการสร้างพื้นที่ที่ชาวบ้านสามารถมาแสวงบุญและบำเพ็ญกุศล พระเกจิอาจารย์ทำหน้าที่เป็นผู้นำ

ในการฟื้นฟูสถานที่เหล่านี้ เช่น การสร้างวัดที่มีรอยพระพุทธรูปหรือการบูรณปฏิสังขรณ์รอยพระพุทธรูป ซึ่งช่วยส่งเสริมให้ผู้คนมาเยี่ยมชมและนมัสการ

ความเชื่อในพระเกจิอาจารย์เป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนาในสังคมอีสานที่มีความสำคัญมาก พระเกจิอาจารย์มักจะเป็นผู้ที่มียศบารมีในการสร้างและบำรุงรักษาพระพุทธรูปในพื้นที่ต่าง ๆ การที่พระเกจิอาจารย์มีความเคารพนับถือในสังคม จึงทำให้พระพุทธศาสนาและตำนานพระพุทธรูปเป็นที่ยอมรับและนับถือมากขึ้น ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระเกจิอาจารย์ในฐานะบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่ผสมผสานอยู่กับพระพุทธศาสนา และที่มีชื่อเสียงในภูมิภาคนี้

พระพุทธรูปที่วัดป่าภูน้อย จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส03) มีความสำคัญอย่างยิ่งในการเสริมสร้างและรักษาพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นนั้น พระเกจิอาจารย์ที่ได้มาจำพรรษาในพื้นที่นี้ เช่น พระครูประคุณธรรมสาร พระอาจารย์โฮม และพระอาจารย์จะเด็ด กตสโร ได้มีบทบาทสำคัญในการปกป้องและฟื้นฟูป่าไม้ รวมถึงการสร้างความตระหนักรู้แก่ชาวบ้านในเรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อม การที่ท่านเหล่านี้เลือกที่จะมาจำพรรษาในพื้นที่ที่มีรอยพระพุทธรูป แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจที่จะเชื่อมโยงจิตสำนึกของชุมชนกับพระพุทธศาสนาและธรรมชาติ พระอาจารย์จะเด็ด กตสโร ได้ดำเนินการปรับปรุงพื้นที่วัดป่าภูน้อยหลังจากได้รับนิมนต์จากชาวบ้าน ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นการรักษาพื้นที่ป่าไม้และธรรมชาติในเขตสงวนแห่งชาติให้คงอยู่ โดยอาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนาผสมกับความศรัทธาพัฒนาชุมชน

ตำนานพระพุทธรูปวัดป่าถ้ำพระฤๅษี จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส14) กล่าวถึงพระเกจิอาจารย์ คือ พระอาจารย์น้อย ถิรวโส เจ้าอาวาสวัดป่าถ้ำพระฤๅษี มีบทบาทสำคัญในการค้นพบและรักษารอยพระพุทธรูป รวมถึงโบราณวัตถุอื่น ๆ ที่มีค่า เมื่อพบสิ่งเหล่านี้ พระอาจารย์น้อยได้นำเสนอข้อมูลให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาตรวจสอบ การกระทำเช่นนี้ถือเป็นการรักษาและฟื้นฟูสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นที่รู้จักและได้รับการคุ้มครองดูแล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระอาจารย์น้อยค้นพบรอยพระพุทธรูปขณะปฏิบัติวิปัสสนาบนลานหิน ซึ่งสามารถตีความได้ว่า การวิปัสสนาเป็นการฝึกฝนจิตใจ ทำให้เกิดการค้นพบสิ่งที่มีคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม การที่พระอาจารย์น้อยเชื่อมโยงการค้นพบนี้กับวิปัสสนาเป็นการหลอมรวมผสมผสานและเสริมสร้างความศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้แก่ชาวบ้านผู้ที่ศรัทธาในพระอาจารย์

การที่พระอาจารย์น้อยพาชาวบ้านและเจ้าหน้าที่เข้ามาตรวจสอบรอยพระพุทธรูปเป็นการสร้างความศรัทธาในชุมชนและเพิ่มความสำคัญให้กับวัดป่าถ้ำพระฤๅษี การเผยแพร่ข้อมูลนี้ทำให้สถานที่นี้กลายเป็นที่รู้จักและเป็นที่สักการะของชาวบ้านและผู้ศรัทธาทั่วไป เป็นการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ โบราณคดี และความเชื่อในพระพุทธศาสนาให้กลมกลืนกัน การค้นพบร่องรอยพระพุทธรูปและโบราณสถานที่สำคัญ แต่สถานที่นี้ยังไม่ได้การขึ้นทะเบียนจากทางการเป็นโบราณสถานที่ถูกคุ้มครองอย่างเป็นทางการ จึงมีความจำเป็นในการอนุรักษ์และจัดการโบราณสถานในบริบท

ของพระพุทธศาสนา พระอาจารย์น้อยได้เป็นบุคคลสำคัญที่ผลักดันให้มีการรับรู้ถึงคุณค่าและความสำคัญของโบราณสถานนี้ นอกจากนี้ร่ายพระพุทธรูปที่พบในวัดป่าถ้าพระฤาษีมีความพิเศษเนื่องจากเป็นรอยที่เกิดจากธรรมชาติและมีน้ำผุดตลอดเวลา ซึ่งความมหัศจรรย์นี้ยังเสริมสร้างความเชื่อถือและความศรัทธาของผู้ที่มาสักการะ การเชื่อมโยงธรรมชาติกับความเชื่อทางศาสนาทำให้สถานที่นี้เป็นจุดที่สำคัญในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและธรรมชาติผ่านพระเกจิอาจารย์

ตำนานพระพุทธรูปทพวนคำ จังหวัดขอนแก่น (ขก05) ได้เล่าว่า เมื่อพระอาจารย์บุญปลณญวฑฒ์ และพระภิกษุ 4 รูป เดินทางมาถึงเทือกเขาภูพานคำ พวกท่านได้ค้นพบสิ่งที่เชื่อว่าเป็น “รอยพระพุทธรูป” มีความหมายและเป็นสัญลักษณ์ของการประทับรอยของพระพุทธเจ้า การค้นพบนี้ถือเป็นความศักดิ์สิทธิ์ แสงสว่างไสวที่เกิดขึ้นในช่วงการค้นพบรอยพระบาทใหม่ ๆ สร้างความศรัทธาและความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่นั้น ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนร่วมมือกันทำนุบำรุงและสร้างวัดขึ้น การที่พระเกจิอาจารย์ได้พบรอยพระพุทธรูปและการที่ชุมชนรับทราบข่าวและมีศรัทธาต่อสถานที่นั้น แสดงถึงบทบาทของพระเกจิอาจารย์ในการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่สามารถนำพาชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำนุบำรุงศาสนสถาน ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างวัดและสิ่งปลูกสร้าง เช่น มณฑปที่ครอบรอยพระพุทธรูป เพื่อรักษาสถานที่ให้เป็นທີ່เคารพบูชาต่อไป ปัจจุบัน พระครูจิตตโสภณ (หลวงปู่โสม สุธิตโต) เจ้าอาวาสได้พัฒนาวัดพระบาทภูพานคำ และจัดพิธีทำบุญร่วมกับหน่วยงาน ภาครัฐ ชุมชน ไม่เพียงแต่เป็นการรักษารอยพระพุทธรูป แต่ยังเป็นการทำนุบำรุงและสืบทอดพระพุทธศาสนาไปสู่ชุมชนและคนรุ่นหลัง วัดนี้กลายเป็นสถานที่สำคัญในการปฏิบัติธรรม การมาทำบุญและเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนในพื้นที่

ภาพประกอบ 29 พระครูจิตตโสภณ (หลวงปู่โสม สุธิตโต) เจ้าอาวาสวัดพระบาทภูพานคำ ประธานสงฆ์พิธีทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะของชาวอำเภอบุขลรัตน์ ประจำปี

เรื่องราวของพระเกจิอาจารย์และการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปที่สะท้อนจากตำนานของวัดป่านาทมวนาวาส จังหวัดมุกดาหาร (มท07) กล่าวถึงพระครูคัมภีร์ภวนาจารย์ (หลวงปู่ลือ ปุณฺณ) มีการนิมิตเห็นถ้ำน้อยซึ่งเป็นสถานที่ที่เคยเป็นที่อยู่ของท่านในอดีตชาติในฐานะฤๅษี การที่ท่านเห็นรอยเท้าของท่านบนหินเป็นการแสดงถึงความเชื่อที่มีต่อการเชื่อมโยงอดีตและปัจจุบัน และการที่ท่านได้สร้างมณฑปเพื่อครอบรอยเท้าบนหินนั้น นับเป็นการรักษาและบูชาสิ่งที่มีความสำคัญในด้านจิตใจและศรัทธา หลวงปู่ลือ ปุณฺณ ได้มีส่วนสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยการธุดงค์และตั้งวัดป่านาทมวนาวาส ซึ่งเป็นความต้องการของชุมชนท้องถิ่นในการสร้างสถานที่สำหรับการปฏิบัติธรรม แม้ในตำนานจะไม่กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปโดยตรง แต่การมีรอยเท้าบนหินที่เชื่อว่าเป็นของท่านในอดีตชาติแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และบุคคลที่มีบารมี ซึ่งมีผลต่อการสร้างสถานที่และการบูชาต่อไป

ตำนานเกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่ห้วยบุงในจังหวัดมุกดาหาร (มท05) ซึ่งเชื่อมโยงกับพระเกจิอาจารย์ผู้มีพลังจิตสูงและความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ความฝันของพระเกจิอาจารย์ที่นำไปสู่การค้นพบรอยพระพุทธรูปที่ซ่อนอยู่ การเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์และพลังอำนาจเหนือธรรมชาตินี้ช่วยเสริมสร้างศรัทธาของประชาชนต่อพระพุทธศาสนา พระเกจิอาจารย์เป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการนำชุมชนเข้าสู่การปฏิบัติธรรมและการเคารพสักการะในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การค้นพบรอยพระพุทธรูปที่ห้วยบุงส่งผลให้สถานที่นั้นกลายเป็นศาสนสถานที่สำคัญ ซึ่งดึงดูดผู้คนมาทำบุญและสักการะ การที่พระเกจิอาจารย์

เป็นผู้ค้นพบช่วยทำให้สถานที่นี้ได้รับการยอมรับและทำนุบำรุงต่อไปในอนาคต ทั้งในด้านการบูรณะ การจัดการงานบุญ และการสืบสานประเพณีที่เกี่ยวข้อง การที่มีการเล่าเรื่องราวดังกล่าวในชุมชนช่วยส่งเสริมความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนาในหมู่ประชาชนและชุมชน ทำให้ผู้คนมีความเชื่อว่าพระพุทธศาสนายังมีพลังและสามารถตอบสนองต่อชีวิตของพวกเขาได้

ตำนานพระพุทธรูปน้ำทิพย์ 7 รอย จังหวัดสกลนคร (สน29) กล่าวถึงพระอาจารย์บุญมีและพระอาจารย์อื่น ๆ ที่มีส่วนในการพัฒนาสถานที่นี้ ได้เผชิญกับอำนาจทั้งคน และสิ่งเหนือธรรมชาติ ก่อนที่จะได้รับการอนุญาตให้สร้างและพัฒนาสถานที่ แสดงถึงความมุ่งมั่นในการทำนุบำรุงและพัฒนาพระพุทธศาสนา รอยพระพุทธรูปน้ำทิพย์ ที่ถูกค้นพบในปี พ.ศ. 2526 โดยพระธุดงค์จากฝั่งลาว ที่มีความเชื่อว่าพรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ชาวบ้านที่ร่วมมือในการขุดค้นได้ร่วมกันบูชา รักษาและเผยแพร่เรื่องราวนี้จนกลายเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนา รอยพระพุทธรูปน้ำทิพย์ตามความเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าทั้ง 7 พระองค์ เนื่องจากมีขนาดต่างกันและมีน้ำทิพย์ที่ไม่เหือดแห้ง เชื่อว่ามีพญานาคเฝ้ารักษา การที่มีน้ำทิพย์และความเชื่อเหล่านี้ส่งเสริมความศรัทธาของชาวบ้านและศรัทธาของผู้คนที่เดินทางมาสักการะที่ผสมผสานกับพระเกจิอาจารย์

รอยพระพุทธรูปที่ถ้ำผาบัง จังหวัดเลย (ลย06) เป็นตัวอย่างของการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในรูปแบบการผสมผสานกับความเชื่อพระเกจิอาจารย์ในฐานะผู้ค้นพบ รอยพระพุทธรูปที่พบในถ้ำผาบังมีลักษณะพิเศษตรงที่มันประทับอยู่ที่เพดานถ้ำ ซึ่งแตกต่างจากสถานที่อื่น ๆ ที่มักพบรอยพระพุทธรูปบนพื้นดิน เชื่อว่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นพระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในวงการพุทธศาสนา ได้มีบทบาทในการยืนยันความสำคัญของรอยพระพุทธรูปนี้ การที่พระอาจารย์มั่นได้มาจำพรรษาที่นี่และชี้ให้เห็นถึงรอยพระพุทธรูป ก็แสดงให้เห็นถึงการดูแลรักษาและเผยแพร่ความสำคัญของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ต่อมากรมศิลปากรได้จดทะเบียนถ้ำผาบังเป็นโบราณวัตถุสถานเป็นการรับรองและให้ความสำคัญกับสถานที่นี้อย่างเป็นทางการ การจัดงานฉลองประจำปี ก็เป็นส่วนหนึ่งของการทำนุบำรุงที่ช่วยให้สถานที่นี้ได้รับการรู้จักและมีการเคารพนับถือจากประชาชน

การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในบริบทของรอยพระพุทธรูปที่วัดพระพุทธรูปภูเก้า จังหวัดหนองบัวลำภู (นบ01) มีความสำคัญในหลายด้าน ได้แก่ บทบาทของพระเกจิอาจารย์ คือ หลวงปู่สิม ขนฺติวิโรจโน เป็นพระเกจิอาจารย์ที่สำคัญในการพัฒนาวัดพระพุทธรูปภูเก้า ท่านได้มีบทบาทสำคัญในการสร้างสถานที่ปฏิบัติธรรมและบำเพ็ญสาธารณประโยชน์เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมและการอนุรักษ์พระพุทธศาสนาในพื้นที่ทุรกันดาร ซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญของปฏิสัมพันธ์การผสมผสานและการสืบสานพระพุทธศาสนาในลักษณะของพระสายกรรมฐาน

ภาพประกอบ 30 งานบุญนมัสการรอยพระพุทธรูปเก่า เนื่องในวันครบรอบมรณภาพ หลวงปู่สิม
อดีตเจ้าอาวาส ผู้ค้นพบรอยพระพุทธรูปเก่า จังหวัดหนองบัวลำภู
ที่มา: <https://www.77kaoded.com/news/wirote/48213>

หลังจากที่หลวงปู่สิมมรณภาพ ชาวบ้านและพุทธศาสนิกชนในพื้นที่ได้จัดกิจกรรมรำลึกถึงท่านและทำพิธีนมัสการรอยพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงความศรัทธาและกตัญญูต่อท่าน ซึ่งเป็นการสืบสานและส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของชุมชน อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นรอยพระพุทธรูปที่พบภายในวัดพระพุทธรูปเก่า เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา ช่วยดึงดูดผู้คนให้มาทำบุญและปฏิบัติธรรม การพบรอยพระพุทธรูปและสิ่งมหัศจรรย์อื่นๆ เช่น น้ำพุบนยอดเขาและสระโอนดาช เป็นสิ่งที่สร้างแรงบันดาลใจและความศรัทธาให้กับชุมชน และการจัดงานประเพณีรำลึกถึงหลวงปู่สิมและการนมัสการรอยพระพุทธรูปทุกปี เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาและการรักษาประเพณีท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความสามัคคีในชุมชนและยกระดับการอนุรักษ์วัฒนธรรม

บทบาทของพระเกจิอาจารย์ในภาคอีสานที่มีส่วนสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในลักษณะของการผสมผสาน โดยเฉพาะการฟื้นฟูและสร้างศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป พระเกจิอาจารย์เหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและเป็นผู้เชื่อมโยงชุมชนกับพระพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น วัดป่าภูน้อย จังหวัดกาฬสินธุ์ วัดพระบาทภูพานคำ จังหวัดขอนแก่น วัดป่านาทามวนาวาส จังหวัดมุกดาหาร และวัดพระพุทธรูปเก่า จังหวัดหนองบัวลำภู นอกจากนี้ ยังมี การกล่าวถึงความเชื่อและศรัทธาของชุมชนที่มีต่อพระเกจิอาจารย์ และการที่พวกเขาเหล่านั้นมีส่วนสำคัญใน

การรักษาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และส่งเสริมให้ผู้คนมาปฏิบัติธรรมและร่วมกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา รวมถึงการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่นั้น ๆ แสดงถึงการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์ในฐานะผู้เชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับศรัทธาชาวบ้าน

5.5 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์

พุทธพาณิชย์ คือ กระบวนการค้าขายความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยใช้วัตถุหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างรายได้ แสวงหาผลประโยชน์ในทางพาณิชย์ เป็นการใช้จ่ายเงินเพื่อแสดงออกซึ่งปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนิกชนกับพระพุทธศาสนา หนึ่งในลักษณะความสัมพันธ์ที่มีร่วมกันนั้นก็คือการเข้าบูชาพระเครื่องและพระพุทธรูป (สงคราม สุเทพากุล, 2556) จากงานศึกษาของ ภาณุกุล ภควณวรกิตติ (2555) นำเสนอเกี่ยวกับการทำบุญของพุทธศาสนิกชนไทยจากสิ่งที่เป็นนามธรรม สามารถแสดงออกให้เห็นเป็นรูปธรรมผ่านปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “บุญพาณิชย์” ซึ่งเกิดขึ้นในวิถีปฏิบัติแบบ พุทธพาณิชย์ พฤติกรรมบุญพาณิชย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่เชื่อมโยงและเกื้อหนุนกระบวนการเหล่านี้เข้าด้วยกัน โดยมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของแบบแผนการได้มาซึ่งบุญ แสดงออกผ่านปัจจัยสนับสนุน 5 ประการ (1) กิจกรรมหรือพิธีกรรม (2) สถานที่ประกอบกิจกรรม (3) บุคคลในกิจกรรม (4) ราคา ค่าใช้จ่ายในการเข้าร่วมกิจกรรม และ (5) แผนการตลาด บ่งชี้ถึงความเป็นพาณิชย์ของการทำบุญในวิถีปฏิบัติแบบพุทธพาณิชย์

จากคำนิยามแสดงให้เห็นเหตุผลว่า พุทธพาณิชย์ คือวัตถุนิยม เป็นความเชื่ออื่นที่มาอาศัยพระพุทธศาสนา แม้จะมีคำว่า “พุทธ” รวมอยู่ในคำนั้น ก็ไม่นับว่าเป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงนำมาวิเคราะห์เป็นความเชื่ออื่นที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อพระพุทธศาสนา ผ่านเรื่องเล่าตำนานพระพุทธรูปทอสีสาน เมื่อความเชื่อเชิงพาณิชย์มาอาศัยความเชื่อทางพระพุทธศาสนา อาจนำมาซึ่งปฏิสัมพันธ์ในลักษณะการขัดแย้ง การยอมรับและการผสมผสาน

ความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์หรือการใช้ศาสนาในการสร้างรายได้ดังกล่าว ได้สะท้อนการขัดแย้ง และมีบทบาทในหลายพื้นที่ศาสนสถาน จากตำนานพระพุทธรูปทอสีสานแห่งกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ดึงดูดผู้คนให้มาทำบุญ คือการยอมรับอย่างไม่รู้ตัว ส่งผลให้มีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกและกิจกรรมการค้าในพื้นที่ สะท้อนการผสมผสานระหว่างการทำบุญและการค้าเชิงศาสนาทำให้พื้นที่พระพุทธรูปทอสีสานเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและเศรษฐกิจของชุมชน ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ ในตำนานพระพุทธรูปทอสีสาน เป็น 3 ประเด็น ดังนี้

5.5.1 การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์

5.5.2 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์

5.5.3 การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์

5.5.1 การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์

การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ เป็นการตีความที่แตกต่างกันระหว่างหลักคำสอนทางศาสนาและการปฏิบัติที่เกิดจากความเชื่อพื้นบ้านหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มองในเชิงวัตถุนิยม ซึ่งในกรณีของตำนานพระพุทธรูปที่อีสาน เชื่อกันว่ามีรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงถึงการเสด็จของพระพุทธเจ้า โดยรอยพระพุทธรูปนี้มักจะถูกสร้างขึ้นในรูปแบบของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเป็นแหล่งนมัสการบูชาของชาวพุทธรวมถึงนักท่องเที่ยวและบุญ

ในกรณีของตำนานพระพุทธรูปที่อีสาน การนับถือและการเคารพรอยพระพุทธรูปในสถานที่ของชุมชน บางครั้งกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวหรือสถานที่สำหรับการทำบุญที่เชื่อมโยงกับการรับประโยชน์เชิงพาณิชย์ ตัวอย่างเช่น การบริจาคเงินเพื่อสร้างวัตถุมงคลหรือการจัดกิจกรรมทางศาสนาเพื่อล่อให้นักท่องเที่ยวเข้ามายังวัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนและวัด อย่างไรก็ตาม การกระทำเหล่านี้มักขัดแย้งกับคำสอนของพระพุทธศาสนาเรื่องการไม่ยึดติดกับวัตถุนิยมหรือระบบเศรษฐกิจการค้าขาย

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ทำให้เกิดความขัดแย้งในเชิงแนวคิด ซึ่งการพาณิชย์หรือการใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ทางการเงินขัดกับหลักธรรมของศาสนาพุทธที่เน้นการหลุดพ้นจากกิเลส การไม่ติดยึดในวัตถุ และการละความโลภ ความโกรธ และความหลง ในบางกรณี ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธรูปในอีสานถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างวัฒนธรรมการทำบุญที่มุ่งหวังผลประโยชน์ทางวัตถุ ทำให้เกิดการขัดแย้งระหว่างแนวคิดทางศาสนาที่แท้จริงกับการปฏิบัติเชิงพฤติกรรมที่มุ่งเน้นพุทธพาณิชย์

ตำนานพระพุทธรูปน้ำตกตาดทอง จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส19) สะท้อนถึงการเข้ามามีบทบาทของพุทธพาณิชย์ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือการใช้สถานที่หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเพื่อวัตถุประสงค์ทางพาณิชย์ ซึ่งในกรณีนี้ การพบรอยพระพุทธรูปและการมีอยู่ของศาลเจ้าพ่อตาดทอง อาจถูกใช้เพื่อดึงดูดผู้คนให้มาเยี่ยมชมและทำบุญบริจาค การนำตำนานและเรื่องเล่าทางศาสนาหรือท้องถิ่นมาส่งเสริมให้สถานที่ที่เป็นจุดสนใจ นอกจากจะเป็นการสร้างความสำเร็จทางศาสนาแล้ว ยังช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่น เช่น การค้าขายเครื่องสักการะ หรือบริการทางการท่องเที่ยวและการบริจาค ซึ่งสามารถสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและพุทธพาณิชย์

ความขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนาและพุทธพาณิชย์สามารถมองเห็นได้ในกรณีที่มีการใช้เรื่องราวทางศาสนาและความศักดิ์สิทธิ์เพื่อประโยชน์ทางการค้า พระพุทธศาสนาเน้นที่การบรรลुरुธรรมและการหลุดพ้นจากความทุกข์ ซึ่งขัดกับการใช้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อผลประโยชน์ทาง

การเงิน การที่พระในพื้นที่บอกว่า พบรอยพระพุทธรูป และการที่ไม่มีการสำรวจหรือรายการเดินทางเกี่ยวกับสถานที่นี้แสดงให้เห็นว่าความสนใจในเชิงพุทธพาณิชย์มาภายหลังจากการค้นพบ

ตำนานพระพุทธรูปธาตุชาติ จังหวัดชัยภูมิ (ชย08) ได้เพิ่มมิติทางการสักการะบูชาสิ่งที่เป็น “วัตถุ” ในลักษณะที่สามารถแสดงถึงอิทธิฤทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งบางครั้งอาจถูกมองว่าเป็นการเบี่ยงเบนจากหลักธรรมดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา รวมถึงสะท้อนมิติการนำพระพุทธรูปศาสนาหรือวัตถุศักดิ์สิทธิ์มาใช้ในทางการเงินหรือการค้า โดยอาจจะเน้นเรื่องบุญ การสร้างกุศล หรือการให้โชคลาภ ซึ่งขัดกับหลักคำสอนที่เน้นการปฏิบัติตนเพื่อการปลดทุกข์ทางจิตวิญญาณ ที่พยายามจะมุ่งไปสู่ผลประโยชน์ทางโลก

การกล่าวถึงรอยพระพุทธรูป รวมถึงถ้ำโบราณที่มีพระพุทธรูปทองคำและแก้ว นับว่าเป็นการเชื่อมโยงสถานที่หลายแห่งกับความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ซึ่งอาจเป็นการสร้างมูลค่าให้สถานที่โดยเฉพาะเมื่อมีความเชื่อว่าผู้มีบุญเท่านั้นจึงจะเข้าถึงสถานที่เหล่านี้ได้ เรื่องเล่าที่ว่ามีลูกไฟพุ่งออกจากบริเวณพระพุทธรูปธาตุชาติในวันพระใหญ่ เป็นลักษณะของการสร้างความเชื่อที่เชื่อมโยงสถานที่กับอิทธิฤทธิ์พิเศษ ซึ่งเป็นสิ่งที่พบได้ในหลาย ๆ ตำนานท้องถิ่นทั่วภาคอีสาน การสร้างความศักดิ์สิทธิ์เช่นนี้อาจทำให้ผู้คนเข้ามาสักการะบูชาและเสริมสร้างการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ

ภาพประกอบ 31 พระพุทธรูปธาตุชาติ จังหวัดชัยภูมิ

การค้นพบรอยพระบาทที่ถูกปิดทับด้วยก้อนไม้ซุงในปี พ.ศ. 2559 เป็นเรื่องที่น่าจะกระตุ้นความสนใจของคนทั่วไป และยังอาจส่งผลให้สถานที่ดังกล่าวกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวและแสวงบุญที่สำคัญได้ การค้นพบคำปริศนาของพระธุดงค์ยิ่งสร้างความลึกลับและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับ

สถานที่ และกลายเป็นจุดดึงดูดผู้ที่ต้องการแก้ปริศนา ซึ่งสามารถเปลี่ยนเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่นผ่านการท่องเที่ยวเชิงศาสนา การตีความจากตำนานพระพุทธรูปทางสถิติแสดงให้เห็นถึงการขัดแย้งระหว่างพุทธศาสนาที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า กับการสร้างความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ที่เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับวัดและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา การเล่าเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และการค้นพบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สอดคล้องกับคำปริศนาส่งผลให้เกิดการเพิ่มมูลค่าทางพาณิชย์แก่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์

ตำนานพระพุทธรูปบ้านถ้ำมั่งกร ในจังหวัดนครราชสีมา (นม14) มีความเชื่อมโยงกับประเด็นเรื่องการเชื่อมโยงระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับการทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นเครื่องมือเชิงพาณิชย์ ในตำนานนี้ มีการกล่าวถึงการค้นพบรอยเท้าขนาดใหญ่ที่คนท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป ผู้คนที่มาศึกษาและบูชารอยพระพุทธรูปนี้มักมาขอพรเพื่อให้โชคดี โดยเฉพาะในเรื่องโชคลาภ และการถูกหวย ซึ่งสะท้อนถึงการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนบุคคลจากสิ่งที่พวกเขาเชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ ในกรณีนี้ การบูชารอยพระพุทธรูปไม่ใช่เพียงการแสดงออกถึงศรัทธาในพระพุทธเจ้า แต่มีองค์ประกอบของพุทธพาณิชย์ เข้ามาเกี่ยวข้อง กล่าวคือ การนำความศักดิ์สิทธิ์มาใช้เพื่อหวังผลทางวัตถุ ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนพุทธศาสนาที่ไม่สนับสนุนให้ยึดติดกับโลกียะลาภ

การที่ผู้คนมาแสวงหาสิ่งที่พวกเขาเชื่อว่าจะนำพาโชคลาภ เช่น ถูกหวย สะท้อนถึงการเชื่อมโยงความศักดิ์สิทธิ์กับการหวังผลตอบแทนในเชิงพาณิชย์ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถทำให้ผู้ที่มาขอพรได้รับโชคสมหวัง เกิดขึ้นในหลายที่ทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพื้นที่บ้านถ้ำมั่งกรนี้ มีการจัดพิธีบวงสรวงเป็นประจำในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน มีผู้คนเดินทางมาจำนวนมาก ส่งผลให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่น การขายของที่ระลึกและการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ที่นำความเชื่อมาผูกกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ผ่านการใช้ความศักดิ์สิทธิ์เป็นช่องทางในการแสวงหาประโยชน์ทางวัตถุและเศรษฐกิจ ซึ่งขัดแย้งกับหลักการของพุทธศาสนา ที่เน้นความเข้าใจในธรรมชาติของชีวิตและไม่ยึดติดกับการแสวงหาลาภยศ

การวิเคราะห์ตำนานเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปที่วัดท่าลิง จังหวัดอุบลราชธานี (อบ05) ในแง่ของความขัดแย้งระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับพุทธพาณิชย์ สามารถมองได้ผ่านหลายมิติ ได้แก่ ความศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูป ตำนานกล่าวถึงรอยพระพุทธรูปซึ่งถูกค้นพบผ่านนิมิตของพระจากลาว และชาวบ้านเชื่อว่ารอยนั้นมีอิทธิพลต่อความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ การที่มีคนตักน้ำจากครูที่อยู่ในรอยพระพุทธรูปเพื่อนำไปรักษาโรคสะท้อนถึงความเชื่อในพลังอันศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในวัตถุธรรมชาติ ซึ่งผูกกับความเชื่อพื้นบ้านเกี่ยวกับการบำบัดรักษาโดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ภาพประกอบ 32 พระพุทธบาทวัดท่าล่าง จังหวัดอุบลราชธานี

การเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพเพื่อการบูชา คือการสร้างขอบปูนล้อมรอบรอยพระพุทธรูปและการสร้างกลีบบัวล้อมเป็นการดัดแปลงพื้นที่ธรรมชาติให้มีลักษณะเป็นศาสนสถานอย่างชัดเจน นี่เป็นจุดเริ่มต้นของการเชื่อมโยงความเชื่อทางศาสนากับการพาณิชย์ในรูปแบบของการสร้างพื้นที่บูชา ซึ่งผู้ที่ศรัทธาสามารถมาเยี่ยมชม ทำบุญ และบูชารอยพระพุทธรูป รวมถึงความเชื่อเรื่องโชคลาภและหวย การที่มีคนฝันถูกหวยและมาสร้างกลีบบัวเพิ่มเติมสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องโชคลาภ ซึ่งเป็นจุดหนึ่งที่เชื่อมโยงกับพุทธพาณิชย์ การที่ผู้คนศรัทธาสั่งศักดิ์สิทธิ์และเชื่อว่าจะนำมาซึ่งโชคลาภในรูปแบบของการถูกหวย เป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นบ่อยในสังคมไทย และเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการขัดแย้งระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับความหวังทางโลก

นอกจากนี้ ตำนานยังเล่าถึงรอยพญานาคและการเชื่อมโยงกับทางสามแยกระหว่างลำห้วยกับน้ำโขง ซึ่งพญานาคถือเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่มีความสำคัญในความเชื่อท้องถิ่น โดยเฉพาะในพื้นที่อีสาน ความเชื่อในพญานาคมักเชื่อมโยงกับน้ำ โชคลาภ และความเจริญรุ่งเรือง การที่ชาวบ้านเชื่อว่ารอยพระพุทธรูปนี้เป็นทางขึ้นลงของพญานาคสะท้อนถึงการเชื่อมโยงความเชื่อท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการสร้างคุณค่าให้กับสถานที่นี้ แม้ว่าการสร้างและปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อให้คนมาทำบุญบูชาจะเริ่มจากความศรัทธา แต่เมื่อผนวกกับความเชื่อเรื่องโชคลาภและความหวังทางโลก ตำนานและสถานที่เหล่านี้ก็อาจกลายเป็นจุดที่ใช้ในการเก็บเงินบริจาคจากผู้ศรัทธา ความขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับพุทธพาณิชย์ในกรณีนี้อาจอยู่ที่ว่า พระพุทธศาสนาสอนให้หลีกเลี่ยงการยึดติดกับโลกธรรม เช่น ความร่ำรวยหรือโชคลาภ แต่ในทางปฏิบัติ กลับมีการสร้าง

เรื่องราวและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อดึงดูดผู้คนให้เข้ามาทำบุญ โดยที่ผู้คนคาดหวังผลตอบแทนในรูปแบบทางโลกทำให้ศาสนากลายเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ทางโลก

การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับพุทธพาณิชย์ หรือการใช้ความศรัทธาทางศาสนาเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในกรณีตำนานพระพุทธรูปในภูมิภาคอีสาน หลายแห่งถูกนำมาใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนมากราบไหว้ แต่ในทางกลับกัน สถานที่เหล่านี้ยังถูกใช้เพื่อหารายได้จากการบริจาคหรือการขายวัตถุมงคล ซึ่งขัดกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เน้นความไม่ยึดติดกับวัตถุและความโลภ กรณีศึกษาหลายกรณี เช่น ตำนานรอยพระพุทธรูปในกาฬสินธุ์ ชัยภูมิ นครราชสีมา และอุบลราชธานี แสดงให้เห็นถึงการใช้ความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์เพื่อดึงดูดผู้คนและส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่นผ่านการท่องเที่ยวเชิงศาสนา การทำบุญ หรือการขอโชคลาภ อย่างไรก็ตาม แนวทางนี้ขัดแย้งกับแก่นแท้ของพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการหลุดพ้นจากกิเลส

5.5.2 การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์

ตำนานพระพุทธรูปในอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างและส่งเสริมสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในเชิงพาณิชย์ในภูมิภาคนี้ การเชื่อมโยงระหว่างตำนานพระพุทธรูปกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธและเชิงพาณิชย์ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในหลายพื้นที่ ตัวอย่างเช่น การสร้างวัตถุมงคลและของที่ระลึก พระพุทธรูปกลายเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ถูกนำมาผลิตเป็นวัตถุมงคล เช่น เหรียญพระพุทธรูป หรือของที่ระลึกที่เกี่ยวข้องกับตำนานเหล่านี้ วัตถุมงคลเหล่านี้ไม่เพียงแต่มีคุณค่าทางศาสนา แต่ยังถูกนำมาขายเพื่อสร้างรายได้และกระตุ้นเศรษฐกิจในชุมชน การจัดงานประเพณีและพิธีกรรม การจัดงานประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระพุทธรูป เช่น งานประเพณีไหว้พระพุทธรูป ได้ดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธามาร่วมงาน ทำให้มีการขายของที่ระลึก อาหาร และบริการท่องเที่ยว ซึ่งสร้างรายได้ให้กับชุมชน

การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา วัดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปในอีสานได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ซึ่งนักท่องเที่ยวไม่เพียงแต่มาไหว้พระเพื่อสืบทอดความศรัทธา แต่ยังมาซื้อของที่ระลึก เข้าชมสถานที่และเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและตำนานพระพุทธรูป ซึ่งสิ่งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดรายได้จากการท่องเที่ยวและการค้าในพื้นที่ การส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ตำนานพระพุทธรูปถูกนำมาใช้ในการประชาสัมพันธ์และส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยใช้ตำนานเหล่านี้เป็นจุดขายในการดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เช่น การจัดทริปท่องเที่ยวตามรอยพระพุทธรูป ที่รวมถึงการเยี่ยมชมสถานที่สำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระพุทธรูป รวมถึงการใช้สื่อและเทคโนโลยีในการโปรโมท สื่อสังคมออนไลน์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ถูกนำมาใช้ในการโปรโมทตำนานพระพุทธรูปในอีสาน ทำให้เกิดการกระจายข้อมูลและ

การรับรู้ในวงกว้าง นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับตำนานเหล่านี้ได้ง่ายขึ้น และมีการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาเพื่อการค้าออนไลน์ เช่น การขายวัตถุมงคลผ่านเว็บไซต์และแพลตฟอร์มต่าง ๆ

ตำนานพระพุทธรูปในอีสานจึงมีบทบาทอย่างมากในการสร้างสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ถูกนำมาใช้ในเชิงพาณิชย์ ทั้งในการสร้างวัตถุมงคล การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในภูมิภาคนี้อย่างชัดเจน ในปัจจุบัน การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและพุทธพาณิชย์ การสร้างและส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับพระพุทธรูป เช่น วัดพระพุทธรูปทองคำเงิน ในจังหวัดเลย กลายเป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยวและผู้แสวงบุญ การพัฒนานี้ยังส่งผลให้เกิดรายได้แก่ชุมชนท้องถิ่นและการเผยแพร่ศาสนาไปพร้อมกัน (Cohen, 2008)

ตำนานพระพุทธรูปอีสาน จึงถือเป็นแหล่งศรัทธาแห่งหนึ่งที่มีความสำคัญในสังคมวัฒนธรรมของภูมิภาคนี้ โดยในบริบทของพุทธพาณิชย์ที่เกิดขึ้นในสังคมวัฒนธรรมอีสานปัจจุบัน ตำนานเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างแรงจูงใจให้ผู้คนมาเคารพบูชาและส่งเสริมเศรษฐกิจของวัดวาอารามผ่านกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง ประเด็นการใช้สัญลักษณ์ความเป็นพระพุทธศาสนาในเชิงพาณิชย์เกี่ยวข้องกับการนำองค์ประกอบหรือสิ่งของที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจหรือการส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งอาจก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ได้ เนื่องจากสัญลักษณ์เหล่านี้มีความหมายและความเคารพในหมู่ผู้ศรัทธาแต่ก็เป็นลักษณะการยอมรับ

ในกรณีของตำนานพระพุทธรูปถ้ำมะเฟือง จังหวัดกาฬสินธุ์ (กส17) ที่มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปและความสวยงามของถ้ำ ซึ่งมีหินงอกหินย้อยที่สะท้อนแสงเป็นประกาย ทำให้สถานที่นี้กลายเป็นจุดสนใจของทั้งนักท่องเที่ยวและพุทธศาสนิกชน ประเด็นสำคัญคือการที่สถานที่ดังกล่าวถูกนำเสนอและโปรโมทประชาสัมพันธ์ในฐานะแหล่งท่องเที่ยว ทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับความเหมาะสมในการใช้สัญลักษณ์หรือสถานที่ที่มีความสำคัญทางศาสนาเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว

ข้อดี ของการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงพาณิชย์ คือการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่สามารถเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่น และทำให้สถานที่เหล่านี้ได้รับการดูแลรักษาอย่างดีขึ้น นอกจากนี้ยังสามารถช่วยเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจในศาสนาให้กับบุคคลทั่วไป ส่วนข้อเสีย คือการที่อาจทำให้สัญลักษณ์ทางศาสนาหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ถูกมองว่าเป็นสินค้า หรือทำลายความหมายและความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งเหล่านี้ อีกทั้งยังเสี่ยงต่อการทำให้ผู้ศรัทธารู้สึกว่าศาสนาถูกนำไปใช้ในทางที่ไม่เหมาะสม ในกรณีของถ้ำมะเฟือง การใช้ความสวยงามทางธรรมชาติและรอยพระพุทธรูปในเชิงพาณิชย์ ในบริบทพื้นที่จึงคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการเคารพในความหมายทางศาสนา เพื่อไม่ให้เกิดการละเมิดหรือทำลายความรู้สึกของผู้ที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ภาพประกอบ 33 วัดถ้ำมะเฟือง อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ กำลังสร้างมณฑปเจดีย์ครอบรอยพระพุทธรูป รับบริจาคจากศรัทธาพุทธศาสนิกชน

ตำนานพระพุทธรูปวัดป่าเซตวัน จังหวัดนครราชสีมา (นม04) มีความสำคัญในการเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนากับการใช้สัญลักษณ์ในเชิงพาณิชย์ ในบริบทของวัฒนธรรมอีสาน ตำนานเล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าได้พบกับพ่อค้าที่มีศรัทธาแรงกล้า ได้ถวายอาหารบิณฑบาต และขอให้มีร่องรอยของพระพุทธรูปไว้เพื่อเป็นที่ระลึก สะท้อนให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างสิ่งของหรือบริการ (อาหาร) กับสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตวิญญาณ (รอยพระบาท) ซึ่งอาจมองว่าเป็นรูปแบบของการค้าเชิงศาสนา การประทับรอยพระพุทธรูปไว้ให้เป็นที่ระลึกสำหรับพ่อค้า แสดงถึงการใช้สัญลักษณ์ของพระพุทธรูปเจ้าในเชิงพาณิชย์ ซึ่งต่อมากลายเป็นสิ่งที่ชาวบ้านและผู้คนทั่วไปเคารพบูชา รอยพระบาทนี้เป็นตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้าและเป็นศูนย์กลางที่นำไปสู่การก่อตั้งวัดในภายหลัง การที่พ่อค้าขอรอยพระบาท ใช้เป็นสัญลักษณ์ในเชิงพาณิชย์ สะท้อนให้เห็นถึงการนำศาสนามาผสมผสานกับการค้า โดยอาศัยศรัทธาของผู้คนในการสร้างมูลค่าและดึงดูดผู้แสวงบุญ

การสร้างสถานที่เพื่อปกป้องรอยพระพุทธรูปและการพัฒนาเป็นวัดแสดงให้เห็นถึงการที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาไปสู่การสร้างชุมชนและสถานที่สำคัญทางศาสนา การเคารพบูชารอยพระบาทของพระพุทธรูปเจ้าได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอีสานในปัจจุบัน และเป็นที่ดึงดูดผู้แสวงบุญและนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการยอระหว่างศาสนากับการท่องเที่ยวเชิงศาสนา (religious tourism) ที่มีความเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจท้องถิ่น รอยพระพุทธรูปและวัดที่ถูกสร้างขึ้นเป็นตัวแทนของความศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรม ในขณะเดียวกันก็สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนที่อยู่รอบ ๆ วัด ตำนานนี้ไม่เพียงแต่เสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ยังสร้าง

โอกาสในการพัฒนาทางเศรษฐกิจของชุมชนและวัดผ่านกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและการบูชาพระพุทธรูป (สุทธิพร ภูมิอารยะ, 2562) ซึ่งเป็นการยอมรับระหว่างความศรัทธาและการสร้างรายได้ที่มีความสำคัญต่อสังคมในปัจจุบัน

รอยพระพุทธรูปจำลองที่อำมโนราห์ จังหวัดบึงกาฬ (บก10) ถูกนำเสนอเป็นจุดเด่นของสถานที่ ซึ่งอาจเป็นการดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมชม แต่ในเวลาเดียวกัน การใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในลักษณะนี้อาจถูกมองว่าเป็นการแสวงหาประโยชน์ในเชิงพาณิชย์จากความศรัทธาของประชาชน ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง เนื่องจากอาจก่อให้เกิดการลดทอนคุณค่าทางศาสนาและจิตวิญญาณของสัญลักษณ์ดังกล่าว การเชื่อมโยงกับความเชื่อท้องถิ่นความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคและเมืองบังบดที่มีการนำมาเชื่อมโยงกับรอยพระพุทธรูปจำลอง อาจทำให้สถานที่ดังกล่าวมีความน่าสนใจมากขึ้นในเชิงการท่องเที่ยว แต่ก็อาจทำให้เกิดการบิดเบือนหรือเสริมสร้างความเชื่อที่ผิดพลาดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา การใช้ความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมในลักษณะนี้อาจเป็นการสร้างรายได้จากความเชื่อของประชาชน

การส่งเสริมการท่องเที่ยวในบริเวณนี้ โดยใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นจุดเด่น อาจนำมาซึ่งรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่น แสดงถึงการยอมรับ แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีการให้ความรู้แก่ผู้มาเยือนเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของสัญลักษณ์เหล่านั้นในบริบทของพระพุทธศาสนา เพื่อป้องกันการเข้าใจผิดและรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของสัญลักษณ์ทางศาสนา การใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงพาณิชย์นั้นเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันในเชิงจริยธรรม เนื่องจากอาจมีผลกระทบต่อความรู้สึกของผู้ที่เคารพบูชาสัญลักษณ์ดังกล่าว หากมีการนำไปใช้ในลักษณะที่ไม่เหมาะสม การพิจารณาความเหมาะสมของการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในบริบทนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึง

ตำนานพระพุทธรูปแก่นจันทน์ จังหวัดมุกดาหาร (มท02) สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธปาณิย์ โดยพิจารณาถึงหลายมิติที่เชื่อมโยงกันระหว่างตำนาน ความศรัทธา และเศรษฐกิจของวัดวาอารามในทางพระพุทธศาสนา และการสืบทอดความศรัทธา ในปัจจุบัน วัดพระพุทธรูปแก่นจันทน์ เป็นศูนย์กลางเป็นแหล่งที่มีนักท่องเที่ยวและผู้แสวงบุญเข้ามามากขึ้น เนื่องจากความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ของรอยพระพุทธรูปวัดสามารถสร้างรายได้จากการจำหน่ายวัตถุมงคล เช่น พระแก่นจันทน์ขนาดเล็ก รอยพระบาทจำลองหรือวัตถุมงคลอื่น ๆ ซึ่งสะท้อนถึงการใช้ตำนานศักดิ์สิทธิ์ในการดึงดูดความศรัทธาและเปลี่ยนเป็นพุทธพาณิชย์ (สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2561)

นอกจากนี้ ก็เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างเศรษฐกิจของชุมชนรอบวัด การสืบทอดและส่งเสริมความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปแก่นจันทน์โดยการใช้ตำนานในการสร้างความศรัทธา เป็นหนึ่งในวิธีการที่สะท้อนถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับพุทธพาณิชย์ วัดและชุมชนรอบข้างสามารถใช้ประโยชน์จากการสร้างความศรัทธาเพื่อนำไปสู่การกระตุ้นเศรษฐกิจ (พระพรหมคุณาภรณ์

(ป.อ. ปยุตโต), 2542) ซึ่งปรากฏการณ์นี้สามารถเห็นได้ชัดเจนในหลายวัดในภาคอีสานที่มีตำนานพระพุทธรูปเป็นศูนย์กลาง

ภาพประกอบ 34 ตัวอย่างเหรียญพระพุทธรูปอีสาน ที่เปิดให้เช่าบูชา

ตำนานพระพุทธรูปวัดดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร (มท12) นำเสนอภาพของความศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติและวิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง การที่มีการจัดประเพณีสงกรานต์พระพุทธรูปในวันเพ็ญเดือนห้า (เมษายน) ของทุกปี เชื่อว่าการประกอบพิธีสงกรานต์พระพุทธรูปจะนำพาฝนฟ้าที่ตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งสะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อทางศาสนากับวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาภายใต้บริบทสังคมวัฒนธรรมอีสานปัจจุบัน พบว่าองค์ประกอบของพุทธพาณิชย์ได้แทรกซึมเข้าสู่การปฏิบัติทางศาสนา เช่น การจัดกิจกรรมสงกรานต์พระพุทธรูปที่มักจะมาพร้อมกับการจำหน่ายสินค้าพื้นบ้าน การขายของที่ระลึก และการจัดงานประเพณีที่มีการเรียกเก็บเงินบริจาคหรือค่าธรรมเนียมต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อกลายเป็นแหล่งรายได้ทางเศรษฐกิจสำหรับวัดวาอารามและชุมชน

ภาพประกอบ 35 รอยพระพุทธรูปปางตงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

ตำนานพระพุทธรูปมีบทบาทสำคัญในการสร้างและส่งเสริมสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในเชิงพาณิชย์ผ่านหลายวิธี เช่น การผลิตวัตถุมงคล การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา และการใช้สื่อเทคโนโลยีในการโปรโมท ซึ่งส่งผลดีต่อเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในชุมชน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับพุทธพาณิชย์ในบริบทอีสานปัจจุบัน สามารถมองได้ว่าเป็นกระบวนการที่ทั้งสองด้านสนับสนุน ให้การยอมรับกันและกัน โดยตำนานพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างความศรัทธา และความศรัทธานั้นก็นำมาซึ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เสริมสร้างให้วัดวาอารามและชุมชนสามารถอยู่รอดและพัฒนาต่อไปได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แต่อย่างไรก็ตาม การใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงพาณิชย์อาจถูกวิจารณ์ในด้านจริยธรรมที่อาจทำให้สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ถูกลดทอนคุณค่าและความหมายทางศาสนา

5.5.3 การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์

ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างและส่งเสริมแนวคิดเชิงพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาบุญผ่านสัญลักษณ์และพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะในบริบทของสังคมอีสานที่มีความเชื่อและประเพณีที่ฝังลึกในชีวิตประจำวัน เป็นปฏิสัมพันธ์การผสมผสานแนวคิดเชิงพาณิชย์ผ่านการประยุกต์ใช้ตำนานพระพุทธรูปในการสร้างสัญลักษณ์และกิจกรรมที่สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องการทำบุญ ในตำนานพระพุทธรูปอีสาน มักมีการสร้างพระพุทธรูปตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนสามารถมาแสวงบุญได้ สถานที่เหล่านี้มักเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยว

และผู้มีจิตศรัทธาที่ต้องการทำบุญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริจาคเงินเพื่อการบูรณะหรือพัฒนาวัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สะท้อนแนวคิดเชิงพาณิชย์อย่างชัดเจน

การจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป เช่น พิธีสงฆ์พระพุทธรูป หรือ พิธีบูชาเสาหลักเมือง มักมีการขายของที่ระลึกหรือวัตถุมงคลที่เชื่อว่ามีอิทธิพลในการนำมาซึ่งบุญและความสุข ความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการใช้สัญลักษณ์การได้มาซึ่งบุญในเชิงพาณิชย์ การจัดการท่องเที่ยวไปยังสถานที่ที่มีพระพุทธรูป มักเป็นการผสมผสานระหว่างการท่องเที่ยวและการแสวงบุญ การท่องเที่ยวเชิงศรัทธาเป็นตัวอย่างของการใช้ตำนานพระพุทธรูปเพื่อส่งเสริมแนวคิดการแสวงหาบุญผ่านการท่องเที่ยวในเชิงพาณิชย์ เทศกาลหรืองานบุญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป มักมีการเก็บเงินบริจาคหรือขายของที่ระลึกกับพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นการนำตำนานพระพุทธรูปมาใช้ในเชิงพาณิชย์เพื่อสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา

ในหลายกรณี วัตถุมงคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป เช่น เหรียญพระพุทธรูป หรือผ้ายันต์พระพุทธรูป มักถูกสร้างขึ้นและจำหน่ายเพื่อเป็นการหาเงินบริจาคในการบูรณะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งเป็นการผสมผสานตำนานพระพุทธรูปเข้ากับแนวคิดเชิงพาณิชย์อย่างลงตัว ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการใช้สัญลักษณ์การได้มาซึ่งบุญในเชิงพาณิชย์ผ่านการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การจัดพิธีกรรม การท่องเที่ยวเชิงศรัทธา และการตลาดวัตถุมงคล ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนากับแนวคิดทางเศรษฐกิจในสังคมอีสาน

การใช้สัญลักษณ์การได้มาซึ่งบุญในเชิงพาณิชย์ ตามตำนานพระพุทธรูปเวินปลา (นพ01) จังหวัดนครพนม สามารถสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในพื้นที่ดังกล่าวได้อย่างชัดเจน ได้แก่ การสถาปนาสถานที่ที่เป็นแหล่งบุญ หมายถึงรอยพระพุทธรูปเวินปลา ที่ปรากฏบนโขดหินในแม่น้ำโขง ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่เชื่อมโยงกับความศรัทธาทางศาสนาในท้องถิ่น โดยเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า ทำให้สถานที่นี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนมากราบไหว้เพื่อสะสมบุญ สัญลักษณ์ดังกล่าวจึงมีความสำคัญในเชิงศาสนา และในขณะเดียวกันก็สร้างแรงจูงใจให้กับผู้คนในการมาเยี่ยมชมสถานที่นี้ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งเมื่อรอยพระพุทธรูปปรากฏชัดเจน การที่ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวเดินทางมายังสถานที่นี้เพื่อบูชาและชมวิวนอกจากการสะสมบุญแล้ว ยังส่งผลให้เกิดการพัฒนาเชิงพาณิชย์ในพื้นที่ เช่น การขายสินค้าที่ระลึก อาหาร เครื่องดื่ม รวมถึงการบริการด้านการท่องเที่ยว เช่น ไกด์นำเที่ยว การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม และอื่น ๆ

การสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวและการทำบุญเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจในท้องถิ่น ซึ่งอาจส่งผลให้สัญลักษณ์ทางศาสนามีบทบาทในเชิงพาณิชย์มากขึ้น และในบางกรณีอาจทำให้ความหมายเชิงศาสนาลดลงหรือเปลี่ยนแปลงไป ก่อให้เกิดการปะทะระหว่างความเชื่อและ

การพาณิชย์ คือการที่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ถูกพัฒนาในเชิงพาณิชย์อาจก่อให้เกิดความท้าทายระหว่างความเชื่อดั้งเดิมและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจนำไปสู่การถกเถียงกันเกี่ยวกับความสมควรในการใช้ประโยชน์จากสัญลักษณ์ทางศาสนาเพื่อการพาณิชย์

การสร้างสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับความศรัทธา ในตำนานพระพุทธรูปที่บ้านกุดแคน จังหวัดมหาสารคาม (มค02) รอยพระพุทธรูปจำลองที่วัดบ้านกุดแคนเป็นสัญลักษณ์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในด้านความศรัทธาของชาวบ้าน โดยเฉพาะในวันมาฆบูชา ซึ่งมีการจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนมัสการและปิดทองรอยพระพุทธรูปจำลอง สิ่งนี้แสดงถึงการสร้าง “สัญลักษณ์การได้มาซึ่งบุญ” ที่มีความสำคัญทางจิตใจและวัฒนธรรม ซึ่งชาวบ้านและผู้คนที่อื่น ๆ ได้มาร่วมทำบุญเพื่อสักการะและขอพรจากรอยพระพุทธรูปจำลองนี้ โดยในมิติของเชิงพาณิชย์ แม้ว่าการนมัสการและการปิดทองรอยพระพุทธรูปจะถูกนำเสนอเป็นการกระทำเพื่อความศรัทธาและเป็นกิจกรรมทางศาสนา แต่เมื่อพิจารณาถึงลงไป จะพบว่ามิติทางเศรษฐกิจหรือเชิงพาณิชย์แฝงอยู่ในลักษณะการผสมผสาน โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาว่าการจัดงานเหล่านี้มีเพียงปีละหนึ่งครั้ง ทำให้มีการสร้างสัญลักษณ์ที่ดึงดูดผู้คนให้มาร่วมกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งนำไปสู่การไหลเวียนของเงินตราในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการบริจาค การซื้อของที่ระลึก หรือกิจกรรมการค้าต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในช่วงเวลานั้น

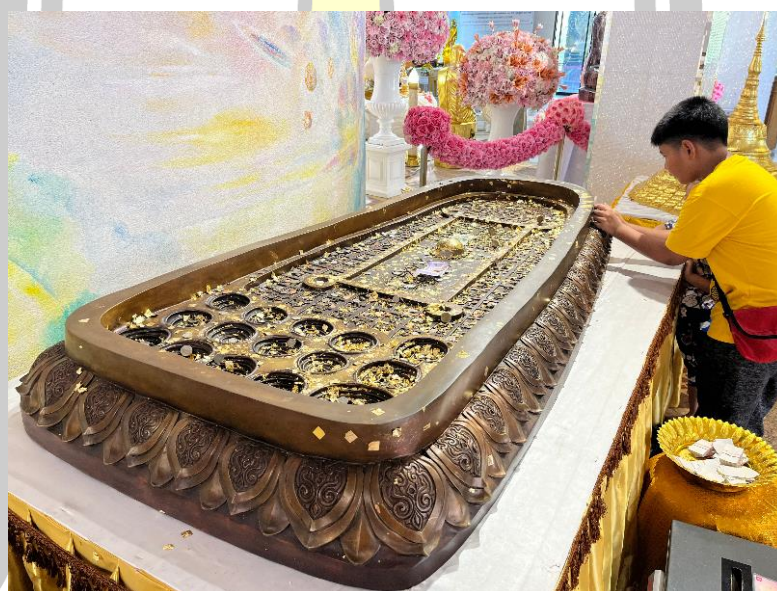
ภาพประกอบ 36 งานนมัสการรอยพระพุทธรูปจำลองวัดบ้านกุดแคน จังหวัดมหาสารคาม

การสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่ม เห็นได้จากการที่งานนมัสการรอยพระพุทธรูปจำลองจัดขึ้นเพียงปีละครั้ง ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 3 ทำให้กิจกรรมนี้มีความพิเศษและเป็นที่ต้องการของผู้คน โดยเฉพาะชาวบ้านที่ทำงานหรืออาศัยอยู่ต่างถิ่น ซึ่งจะกลับมาบ้านเพื่อร่วมงานในวันสำคัญ

นี้ สิ่งนี้ทำให้รอยพระพุทธรูปจำลองกลายเป็นสัญลักษณ์ที่มีมูลค่าเชิงพาณิชย์มากขึ้น ทั้งในแง่ของการดึงดูดผู้คนและการส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่น การใช้สัญลักษณ์การได้มาซึ่งบุญในเชิงพาณิชย์ในกรณีของรอยพระพุทธรูปวัดบ้านกุดแคนเป็นตัวอย่างของศาสนาและวัฒนธรรมสามารถเชื่อมโยงกันเพื่อสร้างมูลค่าในหลายมิติ ทั้งด้านศรัทธาและเศรษฐกิจ การจัดกิจกรรมเชิงพาณิชย์ในบริบทของความศักดิ์สิทธิ์นี้ช่วยส่งเสริมและค้ำจุนชุมชนให้มีชีวิตชีวาและยั่งยืนต่อไป

การใช้สัญลักษณ์การได้มาซึ่งบุญในเชิงพาณิชย์ จากการวิเคราะห์ในตำนานพระพุทธรูปปฐมบรมย์ จังหวัดมุกดาหาร (มท09) นั้น เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยที่การสร้างสัญลักษณ์เหล่านี้มีความตั้งใจที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้แสวงบุญ นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงการตอบสนองต่อความต้องการทางจิตใจของผู้คนในยุคปัจจุบันที่แสวงหาความมั่นคงทางจิตวิญญาณผ่านการทำบุญและขอพร

ภาพประกอบ 37 กิจกรรมการทำบุญปิดทองรอยพระพุทธรูปปฐมบรมย์ จังหวัดมุกดาหาร

การสร้างสัญลักษณ์ทางศาสนา เป็นรูปปั้นพญานาคขนาดใหญ่ พญานาคถือเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ในหลาย ๆ วัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าพญานาคมีบทบาทสำคัญในการปกป้องพระพุทธศาสนา การสร้างรูปปั้นพญานาคขนาดใหญ่เป็นการเชื่อมโยงกับความเชื่อนี้ และช่วยสร้างความน่าเชื่อถือและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับสถานที่ที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวที่มาชื่นชมความงามและความยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นแรงจูงใจให้เกิดการใช้จ่ายในการเดินทาง มักรวมถึงการซื้อของที่ระลึกและการบริจาคเงินทำบุญ

รอยพระพุทธรูปจำลองของพระเจ้าใหญ่วัดแก้วมุกดาหารไตรรัตน์ เป็นสัญลักษณ์ของการสะสมบุญ การจำลองรอยพระพุทธรูปมักจะเชื่อมโยงกับการได้รับบุญและความเป็นสิริมงคล การเข้ามาสักการะบูชารอยพระพุทธรูปนั้นเปรียบเสมือนการได้รับความคุ้มครองและความสุขสมบูรณ์ การสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองเป็นสถานที่สำหรับการบริจาคหรือการทำบุญของผู้เข้าชม ซึ่งเป็นการเสริมสร้างรายได้ของวัดและส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่

ตำนานและเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับวัดพระพุทธรูปทองคำเงินในอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย (เลย01) เป็นการสะท้อนความเชื่อทางศาสนาและการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องการได้มาซึ่งบุญผ่านการทำทาน การบำเพ็ญเพียร และการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อย่างเช่นรอยพระพุทธรูป ในตำนานเกี่ยวกับขานาที่ร่ำรวยจากการทำทาน และการใช้ควายช่วยทำไร่ไถนา นั้น เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการตอบแทนของบุญหรือผลบุญในรูปแบบของความร่ำรวยทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นแนวคิดที่พบได้บ่อยในความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบพื้นบ้าน (folk Buddhism) ที่มองว่าการทำบุญสามารถนำมาซึ่งผลประโยชน์ทางโลก เช่น ความมั่งคั่ง สุขภาพ และความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

ประเด็นในเชิงพาณิชย์ ของการใช้สัญลักษณ์การได้มาซึ่งบุญในกรณีนี้สามารถเห็นได้จากหลายมุม การสร้างเรื่องเล่าเพื่อกระตุ้นการเข้าร่วมพิธีกรรม การเล่าเรื่องขานาที่ร่ำรวยจากการทำบุญและควายเงินที่เป็นเครื่องหมายของการให้คุณค่า อาจถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความสนใจและกระตุ้นให้คนเข้าร่วมงานสมโภชประจำปีวัดจัดขึ้น ทำให้เกิดการรวมตัวของคนจำนวนมาก ซึ่งเป็นโอกาสให้เกิดการบริจาค ทำบุญ และร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ

การส่งเสริมการท่องเที่ยวและการค้าขาย ตำนานและความเชื่อเหล่านี้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามายังวัดและชุมชนรอบ ๆ เพิ่มโอกาสในการค้าขาย และกิจกรรมทางเศรษฐกิจในท้องถิ่น โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลหรือวันที่มีการจัดงานสำคัญ การใช้สัญลักษณ์และเรื่องเล่าเพื่อสร้างมูลค่า การตั้งชื่อวัดว่า “วัดพระพุทธรูปทองคำเงิน” ไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความเชื่อทางศาสนา แต่ยังเป็นการสร้างเอกลักษณ์และมูลค่าให้กับสถานที่นั้น ๆ ทำให้วัดและพื้นที่รอบ ๆ มีความสำคัญและมีคุณค่ามากขึ้นในสายตาของคนในชุมชนและนักท่องเที่ยว

ตำนานพระพุทธรูปพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร (สกล01) เป็นเรื่องที่น่าสนใจเพราะเชื่อมโยงกับการที่คนไทยในอดีตและปัจจุบันใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างและรักษาอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคม การสร้างและบำรุงรักษาศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป เช่น พระธาตุเชิงชุม เป็นการสื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่นำมาซึ่งความศรัทธาจากประชาชน ทำให้สถานที่ดังกล่าวกลายเป็นจุดหมายปลายทางของผู้คนที่ต้องการได้บุญ การสร้างศาสนสถานเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่เป็นการแสดงออกถึงศรัทธาในศาสนา แต่ยังเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนผ่านการพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น การขายเครื่องบูชา ของที่ระลึก และการจัดกิจกรรมทางศาสนาที่ดึงดูดผู้มาเยือน

สัญลักษณ์ของการได้บุญและความศักดิ์สิทธิ์ รอยพระพุทธรบาทที่พระธาตุเชิงชุมถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ที่นำพาบุญมาสู่ผู้ที่เข้ามานมัสการ การที่รอยพระพุทธรบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง 4 พระองค์มาประทับอยู่ที่เดียวกัน เป็นการเน้นความสำคัญและความเคารพสูงสุดของสถานที่นี้ ซึ่งสามารถดึงดูดผู้คนให้เข้ามาทำบุญและนมัสการในเชิงพาณิชย์ เพราะเชื่อว่าจะได้บุญมากมายจากการทำกิจกรรมดังกล่าว รวมถึงการเชื่อมโยงกับอำนาจและการเมือง คือการที่พระยาสุวรรณภิกขุ ผู้ครองเมืองหนองหารหลวง โปรดให้สร้างอุโมงค์ครอบรอยพระบาทดังกล่าว สามารถมองว่าเป็นการใช้ศาสนาในการยืนยันอำนาจและความชอบธรรมของตนในฐานะผู้ปกครอง การสร้างพระธาตุเชิงชุมในลักษณะนี้ช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของความเป็นผู้มีบุญและการสนับสนุนศาสนา ซึ่งเป็นวิธีที่ผู้ปกครองในอดีตใช้ในการรักษาอำนาจ

ภาพประกอบ 38 กิจกรรมทำบุญโยนเหรียญในรอยพระพุทธรบาทเชิงชุมจำลอง จังหวัดสกลนคร

ตำนานพระพุทธรบาทบัวบกและพระพุทธรบาทบัวบาน รวมถึงรอยพระพุทธรบาทหลังเต่า เป็นสัญลักษณ์ที่มีความสำคัญมากในการแสดงถึงการปราบนาคนสองพี่น้องของพระพุทธเจ้าและการประทับรอยพระบาท ซึ่งสัญลักษณ์เหล่านี้เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องบุญและกุศล การที่รอยพระพุทธรบาทถูกสลักลงในหินหรือพื้นดินเป็นเครื่องหมายแห่งการได้รับบุญจากการกราบไหว้และบูชา การนำตำนานเหล่านี้มาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและเชิงพาณิชย์ เป็นการใช้สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธาไปยังสถานที่นั้น ในบริบทนี้ การทำบุญที่วัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวอาจมีค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้อง เช่น การบริจาคเงิน การซื้อเครื่องราง หรือการทำพิธีกรรมเฉพาะเจาะจง การใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงพาณิชย์นี้ช่วยให้วัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถดำรงอยู่ได้และเป็นศูนย์รวมของผู้คนที่มีความศรัทธา

การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อพุทธพาณิชย์ในตำนานพระพุทธรูปอีสานสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในท้องถิ่น โดยรอยพระพุทธรูปในสถานที่ต่าง ๆ ไม่เพียงแต่เป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังส่งเสริมการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจผ่านการจัดกิจกรรม การบริจาค การขายสินค้าที่ระลึก และการสร้างเรื่องเล่าเชิงศาสนา การใช้สัญลักษณ์เหล่านี้ในเชิงพาณิชย์ช่วยกระตุ้นการไหลเวียนของเงินตราในชุมชน การจัดงานประจำปีและการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองเป็นวิธีการเชื่อมโยงระหว่างศาสนาและความเชื่อทางเศรษฐกิจ ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถรักษาเอกลักษณ์และพัฒนาตนเองในเชิงวัฒนธรรมและเศรษฐกิจได้อย่างยั่งยืน แต่ในขณะเดียวกันก็อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายเชิงศาสนา

บทที่ 5 นี้เป็นการวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปอีสาน ซึ่งสะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น ๆ ในพื้นที่ โดยผู้วิจัยได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 5 ประเด็นหลัก ประเด็นที่ 1 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ใน 3 ลักษณะ ได้แก่ การขัดแย้ง การยอมรับและการผสมผสาน แสดงให้เห็นความคิดคู่ตรงข้ามในตำนาน คือการขัดแย้งและการยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม โดยมีการผสมผสานเป็นตัวเชื่อมโยง เป็นรหัสความคิดที่บรรพบุรุษต้องการสื่อสารว่า พระพุทธศาสนาที่เข้ามาในพื้นที่ซึ่งมีความเชื่อดั้งเดิมอยู่ก่อนเกิดการขัดแย้งโดยที่ฝ่ายพระพุทธศาสนามีอำนาจเหนือกว่า เกิดการยอมรับในลักษณะที่ความเชื่อดั้งเดิมยอมรับเอาพระพุทธศาสนามาหล่อหลอม ในขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาก็มองรับความเชื่อดั้งเดิมเพื่อการดำรงอยู่ได้มั่นคง จนเกิดการผสมผสานเป็นพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน

ประเด็นที่ 2 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค ผู้วิจัยได้แยกการวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนาคออกมาจากความเชื่อดั้งเดิม เนื่องจากความสำคัญของนาคในภูมิภาคอีสานที่ยังคงนับถือบูชาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีปฏิสัมพันธ์ 3 ลักษณะเช่นกัน ได้แก่ การขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสาน สะท้อนคู่ความคิดคู่ตรงข้ามเช่นเดียวกัน คือการขัดแย้งจากความเชื่อเรื่องนาคต่อต้านการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ตรงข้ามกับการยอมรับในส่วนที่นาคขอเป็นสาวกพระพุทธเจ้า จนในที่สุดทั้งสองความเชื่อมีการผสมผสานเป็นตัวเชื่อม นาคเป็นผู้ปกป้องพระพุทธศาสนา มีบทบาทในการสืบทอดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาอยู่เหนือความเชื่อเรื่องนาค

ประเด็นที่ 3 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู แสดงถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างสองศาสนา ในลักษณะชุดความคิดคู่ตรงข้ามคือการขัดแย้งและการยอมรับ โดยมีตัวเชื่อมคือการผสมผสาน เช่นเดียวกันกับสองประเด็นที่ผ่านมา การขัดแย้งสะท้อนจากการสร้างรูปเคารพซ้อนทับในเชิงพื้นที่ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ตรงข้ามกับการยอมรับที่สะท้อนจากการประกอบพิธีกรรมโดยยกบทบาทพระพุทธศาสนาเป็นบทบาทในการกล่าวบูชา ส่วน

ศาสนาพราหมณ์ฮินดูในฐานะผู้เป็นเจ้าของพิธี การปฏิบัติพิธีกรรมจึงมีรากฐานจากทั้งสองศาสนา และการผสมผสาน เป็นตัวเชื่อมจากประเด็นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมระหว่างพระพุทธศาสนา กับศาสนาพราหมณ์ฮินดู การสร้างสถานที่ที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์โดยมีทั้งสองศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกัน

ประเด็นที่ 4 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์ ผู้วิจัยได้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อในพระเกจิอาจารย์ที่มีอิทธิพลในท้องถิ่น โดยแบ่งเป็น 2 ลักษณะ เฉพาะชุดความคิดที่เป็นตัวเชื่อม ไม่เป็นไปในลักษณะคู่ตรงกันข้าม เพราะความเชื่อพระเกจิอาจารย์ อยู่ในชุดความคิดพระพุทธศาสนา คือ การยอมรับพระเกจิอาจารย์ เพราะพระเกจิอาจารย์เป็นบุคคลที่ช่วยสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนาในพื้นที่อีสานผ่านกิจกรรมต่าง ๆ และการผสมผสาน จากประเด็นการวิเคราะห์พระเกจิอาจารย์กับบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยใช้เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธรูปเป็นศูนย์กลาง

ประเด็นที่ 5 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ เน้นถึงการอาศัยพระพุทธศาสนาในเชิงพาณิชย์ในบริบทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน พบปฏิสัมพันธ์ในลักษณะคู่ตรงข้าม ได้แก่การขัดแย้งและการยอมรับ การขัดแย้งสะท้อนจากการนำสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในสินค้าหรือบริการเชิงพาณิชย์ที่ขัดต่อหลักพระพุทธศาสนา ตรงข้ามกับการยอมรับซึ่งสะท้อนจากการใช้สัญลักษณ์การได้มาซึ่งบุญในเชิงพาณิชย์ เป็นการระดมทุนมาเพื่อส่งเสริมกิจการพระพุทธศาสนา โดยมีการผสมผสานเป็นตัวเชื่อมคู่ตรงกันข้ามกันคือผลประโยชน์ที่ได้รับร่วมกัน และมีส่วนร่วมในการพัฒนาจิตใจและสังคม สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายและความซับซ้อนของปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น ๆ ในภูมิภาคอีสาน โดยเฉพาะในบริบทของตำนานพระพุทธรูปอีสานที่มีบทบาทสำคัญอีกลักษณะหนึ่งในสังคมอีสาน

ตำนานพระพุทธรูปอีสานไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ยังสะท้อนถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นในสังคมวัฒนธรรมอีสาน ตำนานเหล่านี้ช่วยสร้างความเข้าใจและความศรัทธาที่แข็งแกร่งในพระพุทธศาสนา พร้อมกับการสนับสนุนและเสริมสร้างความเข้มแข็งในวัฒนธรรมและความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นในสังคมอีสานจึงมีความซับซ้อนและยืดหยุ่น ความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อเรื่องนาค ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ความเชื่อเรื่องพระเกจิอาจารย์ และความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ ทั้งหมดนี้มีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนอยู่ภายใต้รอยพระพุทธรูปคือพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานควบคู่ในสังคมอีสานเรื่อยมา

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ศึกษาเนื้อหาจากตำนานพระพุทธรูปอีสาน ซึ่งเป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยรวบรวมจากสถานที่ที่มีรอยพระพุทธรูป ในพื้นที่ภาคอีสานของประเทศไทย โดยข้อมูลตำนานพระพุทธรูปเป็นข้อมูลประเภทมุขปาฐะ และประเภทลายลักษณ์ รวมจำนวน 224 เรื่อง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในประเด็นลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่ออื่น โดยประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา คือทฤษฎีโครงสร้างนิทานของวลาดิมีร์ พรอพพ์ ทฤษฎีโครงสร้างตำนานปรัมปรา ของโคลด เลวี-สเตราส์ และแนวคิดของ ทมไบยาร์ และคอนโดมินัส ที่นำเสนอกรอบแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับข้อค้นพบในการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อสะท้อนลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่ออื่น ที่ซ่อนอยู่ในลักษณะของโครงสร้าง แบบเรื่อง อนุภาค และบทบาทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ดังผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

- 6.1 สรุปผล
- 6.2 อภิปรายผล
- 6.3 ข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผล

ผู้วิจัยสรุปผลการศึกษา เรื่องตำนานพระพุทธรูปอีสาน: ลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่ออื่น เป็น 2 ประเด็นหลัก คือ สรุปผลจากการวิเคราะห์ลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรูปอีสาน และสรุปผลจากภาพสะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปศาสนากับความเชื่ออื่นในตำนานพระพุทธรูปอีสาน ดังนี้

6.1.1 ลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ผู้วิจัยใช้แนวคิดของนักวิชาการโครงสร้างนิยม คือ โคลด เลวี-สเตราส์ และ วลาดิมีร์ พรอพพ์ ในการวิเคราะห์ตามขั้นตอนโครงสร้างและเนื้อหา โดยวิเคราะห์เริ่มจากการจำแนกเหตุการณ์และอนุภาคในตำนานพระพุทธรูปอีสาน เพื่อให้เห็นลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรูปอีสาน เมื่อวิเคราะห์แล้ว พบว่าตำนานพระพุทธรูปอีสาน มีลักษณะเด่น 4 ด้าน ได้แก่ ลักษณะเด่นด้านโครงสร้าง ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่อง ลักษณะเด่นด้านอนุภาค และลักษณะเด่นด้านบทบาท

ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างของตำนานพระพุทธรูปอีสาน สรุปผลการวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างตำนานพระพุทธรูปอีสาน ผู้วิจัยวิเคราะห์เริ่มจากการจำแนกเหตุการณ์และอนุภาคย่อยในตำนานออกเป็นกลุ่มหลัก ๆ (A - I) เพื่อสะดวกในการเปรียบเทียบรายละเอียดในส่วนต่าง ๆ โดยเหตุการณ์หลักแบ่งเป็น 4 ตอน คือ ตอนที่ 1 ตอนเริ่มเรื่อง มักเล่าถึง การเสด็จมาของพระพุทธเจ้า (A) และการพบตัวละครอื่น ๆ (B) ซึ่งจะเป็นมนุษย์ อมนุษย์ หรือสัตว์ ตอนที่ 2 เป็นเหตุการณ์หลัก มักเล่าถึง การขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น ๆ (C) ซึ่งนำไปสู่การยอมรับ (D) ตอนที่ 3 เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่อง กล่าวถึง การประทับรอยพระพุทธรูป (E) และการพยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคต (F) และตอนที่ 4 ตอนจบเรื่อง เป็นการกล่าวถึง การค้นพบรอยพระพุทธรูป (G) การรักษารอยพระพุทธรูป (H) และการปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป (I)

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้วิธีการแทนเหตุการณ์ย่อยด้วยอนุภาค (A1, A2 ฯลฯ) เพื่อจัดกลุ่มเหตุการณ์ย่อยตามส่วนที่แตกต่างกัน แม้ว่ารายละเอียดปลีกย่อยในแต่ละส่วนจะแตกต่างกัน แต่ลำดับเหตุการณ์หลักยังคงเป็นไปในแนวทางเดียวกัน ทำให้สามารถเห็นความเชื่อมโยงของโครงสร้างที่ชัดเจน การเปรียบเทียบอนุภาคในตำนานพระพุทธรูปอีสานช่วยทำให้เห็นโครงสร้างที่ชัดเจนของเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระพุทธเจ้า พฤติกรรมของตัวละคร และการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรูป และยังสะท้อนถึงกระบวนการที่ทำให้รอยพระพุทธรูปกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนในยุคหลังเคารพบูชาและสร้างสถานที่สำคัญในพระพุทธศาสนา

ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรูปอีสาน เน้นที่การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์และตัวละครในเรื่อง รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครและเหตุการณ์ที่สำคัญ จากการวิเคราะห์ตำนาน 224 ส่วน พบว่า ตำนานพระพุทธรูปอีสานมีลักษณะเด่นด้านแบบเรื่อง 4 แบบ คือ แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าประทับ แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในธรรมชาติ แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในชุมชน และแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง

แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าประทับ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมา พบกับตัวละครอื่น เกิดเหตุการณ์ขัดแย้งและการยอมรับ สุดท้ายประทับรอยพระพุทธรูป เป็นพุทธตำนานที่เชื่อมโยงกับพุทธประวัติ พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 82 เรื่อง แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติ มีการเริ่มต้นที่ตอนจบเรื่อง โดยเล่าถึงพระพุทธรูปที่พบในพื้นที่หินทราย เรื่องเล่ามักมีความเป็นมาน่าอัศจรรย์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ พบในตำนานพระพุทธรูปอีสาน 36 เรื่อง แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปในชุมชน เกี่ยวกับการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่มีปฏิสัมพันธ์กับความเชื่อของคนในชุมชน พบในตำนานพระพุทธรูปอีสานจำนวน 41 เรื่อง และแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปจำลอง เป็นการจำลองรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า มีการดูแลรักษาและเคารพบูชาเป็นศาสนสมบัติและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ พบในตำนานพระพุทธรูปอีสานจำนวน 65 เรื่อง

จากการวิเคราะห์ทั้ง 4 แบบเรื่อง ยังพบว่ามีลักษณะเป็นคู่ตรงข้าม 2 คู่ ได้แก่ คู่ที่ 1 คือ แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับ ตรงข้ามกับแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง ซึ่งแสดงถึงความจริงและความไม่จริง และคู่ที่ 2 คือ แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในธรรมชาติ ตรงข้ามกับแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในชุมชน แสดงถึงความแตกต่างระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม

ลักษณะเด่นด้านอนุภาคของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ตำนานเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันและมีการถ่ายทอดหรือรับอิทธิพลซึ่งกันและกัน ผู้วิจัยได้แบ่งตำนานออกเป็น 9 อนุภาคหลัก ได้แก่ การเดินทาง การพบ การขัดแย้ง การยอมรับ การประทับรอยพระพุทธรูป การพยากรณ์ การค้นพบ การรักษา และการปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป ซึ่งล้วนเป็นส่วนสำคัญของตำนานที่นำมาศึกษา

อนุภาค A: การเดินทางของตัวละครเอก แบ่งเป็น 5 อนุภาคย่อย ได้แก่ การเดินทางมาโปรดสัตว์ การเดินทางตามประเพณี การเดินทางมาปฏิบัติธรรม การเดินทางมาบิณฑบาต และการเดินทางเผยแผ่ศาสนา

อนุภาค B: การพบกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น แบ่งเป็น 11 อนุภาคย่อย ได้แก่ ตัวละครเอกพบพระสงฆ์ ตัวละครเอกพบฤๅษี ตัวละครเอกพบเจ้าเมือง ตัวละครเอกพบชาวบ้าน ตัวละครเอกพบคนพิการ ตัวละครเอกพบพรานป่า ตัวละครเอกพบพ่อค้า ตัวละครเอกพบยักษ์ ตัวละครเอกพบสัตว์ ตัวละครเอกพบผี และตัวละครเอกพบเทพ เทวดา

อนุภาค C: การขัดแย้ง แบ่งเป็น 5 อนุภาคย่อย ได้แก่ การแสดงอิทธิฤทธิ์ การทำร้าย การต่อสู้ การแข่งขัน และการสั่งสอน

อนุภาค D: การยอมรับ แบ่งเป็น 5 อนุภาคย่อย ได้แก่ การฟังธรรม การเคารพบูชา การขอรอยพระพุทธรูป การถวายภัตตาหาร และการออกบวช

อนุภาค E: การประทับรอยพระพุทธรูป แบ่งเป็น 6 อนุภาคย่อย ได้แก่ การประทับตามพุทธประสงค์ การประทับตามคำทูลขอ การประทับตามพุทธประเพณี การประทับตามเหตุการณ์ในอดีต การประทับตามเหตุบังเอิญ และการประทับตามเหตุบรรเทาทุกข์

อนุภาค F: การพยากรณ์ แบ่งเป็น 5 อนุภาคย่อย ได้แก่ การเป็นศูนย์กลางบ้านเมือง การมีผู้นำครองบ้านเมือง การเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปศาสนา การเกิดเหตุการณ์ในอนาคต และการเรียกขานชื่อบ้านนามเมือง

อนุภาค G: การค้นพบรอยพระพุทธรูป แบ่งเป็น 7 อนุภาคย่อย ได้แก่ การค้นพบโดยสันนิษฐาน การค้นพบโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ การค้นพบโดยคำทำนาย การค้นพบโดยบังเอิญ การค้นพบโดยนิมิตฝัน การค้นพบโดยอิทธิฐาน และการค้นพบโดยปฏิบัติธรรม

อนุภาค H: การรักษารอยพระพุทธรูป แบ่งเป็น 5 อนุภาคย่อย ได้แก่ การสร้างศาสนสถาน การให้มีผู้ดูแล การแสดงอาถรรพ์ การสร้างสาธารณูปโภค และการสร้างป้าศักดิ์สิทธิ์

อนุภาคสุดท้าย คืออนุภาค I: การปฏิบัติต่อรอยพระพุทธรูป แบ่งเป็น 4 อนุภาคย่อย ได้แก่ การจำลอง การบูชา การจัดประเพณี และการท่องเที่ยว ลักษณะเด่นด้านอนุภาคของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ได้สะท้อนความคิดเชิงวัฒนธรรมลักษณะสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภาคอีสาน ทั้งในด้านคติความเชื่อและปฏิสัมพันธ์กับความเชื่ออื่น ๆ ในภูมิภาค

ลักษณะเด่นด้านบทบาทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน จากการวิเคราะห์นี้พบว่าตำนานมีบทบาทสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ การสร้างเรื่องเล่า การสร้างศาสนสถาน การสร้างประเพณีและพิธีกรรม และการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและภูมิโนเวศ โดยบทบาทในการสร้างเรื่องเล่า มีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรม ทั้งในด้านการเสริมสร้างความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา การเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ผ่านเรื่องปรัมปรา และการเน้นความเชื่อในอิทธิฤทธิ์ผ่านเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ตำนานเหล่านี้ช่วยรักษาประเพณีท้องถิ่นและส่งเสริมความร่วมมือของชุมชน ทำให้เรื่องเล่ายังคงมีความสำคัญในสังคมอีสานปัจจุบัน

บทบาทในการสร้างศาสนสถานทั้งในวัฒนธรรมวัตถุและธรรมชาติ โดยศาสนสถาน ล้วนมีความหมายเฉพาะตัวในการยืนยันความเชื่อในพระพุทธศาสนาและการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในศาสนสถานเหล่านี้ยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์

บทบาทในการสร้างประเพณีและพิธีกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของภูมิภาค โดยตำนานเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างความเชื่อทางศาสนา ความสามัคคีในชุมชน และความมั่นคงทางจิตใจ อีกทั้งยังสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีโบราณ สะท้อนถึงความศรัทธาและการเคารพในพระพุทธเจ้าและหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

และบทบาทในการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและภูมิโนเวศ คือบทบาทในการเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์และเป็นแรงบันดาลใจในการพัฒนาพื้นที่ ตำนานพระพุทธรูปอีสานไม่เพียงสร้างความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์วัฒนธรรมและธรรมชาติในภูมิภาคอีสาน

6.1.2 ตำนานพระพุทธรูปอีสานกับภาพสะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น ผู้วิจัยได้นำเสนอให้เห็นภาพการเผยแผ่และปรับตัวของพระพุทธศาสนาในขณะที่ความเชื่ออื่น ยังคงอยู่หรือเผยแผ่เข้ามาในช่วงเวลาเดียวกัน ตำนานพระพุทธรูปอีสานได้สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาค โดยผู้วิจัยวิเคราะห์ใน 5 ประเด็นหลัก ได้แก่ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม, กับความเชื่อเรื่องนาค, กับศาสนาพราหมณ์ฮินดู, กับความเชื่อในพระเกจิอาจารย์ และความเชื่อพุทธพาณิชย์

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อดั้งเดิมเป็นความเชื่อที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณและมีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีและเทพ

อารักษ์ในวัฒนธรรมชาวอีสาน เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามา เกิดการการซ้อนทับระหว่างความเชื่อทั้งสองในตำนานพระพุทธรูปที่พบในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตำนานเหล่านี้สะท้อนถึงการขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม

ในปฏิสัมพันธ์การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม พบประเด็นที่น่าสนใจคือ การต่อสู้กับยักษ์ที่เป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และภูตผี เช่น ยักษ์อสุรินทรราหูและยักษ์สาละครี รวมถึงการปะทะกับผีฟ้าและผีในท้องถิ่น ซึ่งแสดงถึงความขัดแย้งกับการบูชาผีดั้งเดิม ตำนานบางเรื่องยังเล่าถึงการเผชิญหน้ากับสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เช่น พญาปลาและเสือ ที่แสดงถึงพลังธรรมชาติที่ควบคุมไม่ได้ นอกจากนี้ การย้ายสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากสถานที่ดั้งเดิมก็เป็นอีกหนึ่งความขัดแย้ง ตำนานเหล่านี้สะท้อนถึงการใช้ปาฏิหาริย์เพื่อยืนยันความเหนือกว่าของพระพุทธศาสนาในพื้นที่ที่มีความเชื่อดั้งเดิมแข็งแกร่ง สะท้อนถึงการปะทะระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมเมื่อพบกันครั้งแรก อย่างไรก็ตาม การขัดแย้งดังกล่าวมักจะคลี่คลายด้วยการประนีประนอม

ในปฏิสัมพันธ์การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในตำนานพระพุทธรูปอีสานแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาปรับความเชื่อดั้งเดิมให้สอดคล้องกับหลักธรรม โดยตัวละครเช่น ยักษ์และผีฟ้า เริ่มยอมรับคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้แสดงปาฏิหาริย์และประทับรอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ที่ผสานความเชื่อท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนา ส่งผลให้ชุมชนยอมรับพระพุทธศาสนาและบูรณาการเข้ากับความเชื่อเดิมอย่างกลมกลืน พระพุทธรูปกลายเป็นส่วนสำคัญของชีวิตและวัฒนธรรมในอีสาน

และปฏิสัมพันธ์การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในภาคอีสาน สะท้อนผ่านรอยพระพุทธรูปในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการยอมรับของชุมชนท้องถิ่นที่เชื่อมโยง ตำนานเรื่องยักษ์และผีฟ้ากับพระพุทธศาสนา พิธีกรรมบูชารอยพระพุทธรูปในวันเพ็ญเดือน 3 แสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนาและวิถีชีวิตชาวบ้าน นอกจากนี้ การปรับความหมายจากฮอยยักษ์ เป็น รอยพระบาท ยังสะท้อนถึงการปรับตัวและการผสมผสานระหว่างศาสนากับความเชื่อท้องถิ่นที่ยังคงรักษาอัตลักษณ์ของอีสาน

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค ความเชื่อเรื่องนาคที่ยังคงอยู่ในวัฒนธรรมอีสานผ่านตำนาน รูปเคารพ และศาสนวัตถุ ความเชื่อเรื่องนาคนี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อดั้งเดิมและเป็นตัวเชื่อมระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นเมือง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ประเด็นนี้ 3 มิติ คือ การขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสานระหว่างความเชื่อทั้งสอง

ในปฏิสัมพันธ์การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค นาคถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในท้องถิ่น แม้ว่าบางครั้งจะเกิดความขัดแย้ง ในตำนานพระพุทธรูป พบเหตุการณ์ที่ปรากฏเข้าตอนที่นาคแสดงอารมณ์ต่อด้านพระพุทธเจ้า แต่ภายหลังก็กลับใจและยอมรับพระพุทธศาสนา

รวมถึงเหตุการณ์การประทับรอยพระบาทยังสื่อถึงการปรับเปลี่ยนและการครอบงำของพระพุทธศาสนาต่อความเชื่อดั้งเดิม

ในปฏิสัมพันธ์การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค นาคในอีสานมีบทบาทสำคัญในการปกป้องและส่งเสริมพระพุทธศาสนา โดยนาคมักปรากฏในฐานะผู้คุ้มครองรอยพระพุทธรูปและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ การที่นาคขอให้พระพุทธรูปประทับรอยพระบาทเพื่อเป็นที่สักการะ ซึ่งแสดงถึงการยอมรับพระพุทธศาสนา นาคยังปกป้องแหล่งน้ำและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชุมชนยังคงสักการะพระพุทธรูปอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชาวบ้านมีความเคารพและศรัทธาในทั้งสองความเชื่อ

และในปฏิสัมพันธ์การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาค โดยเฉพาะในการบูชารอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในตำนานหลายแห่ง นาคยังเชื่อมโยงกับพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีบวชนาคและการสงฆ์น้ำพระพุทธรูป ซึ่งช่วยสืบทอดวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวอีสาน นอกจากนี้ ตำนานพระพุทธรูปอีสานที่เกี่ยวกับนาคยังสะท้อนถึงการปรับตัวของความเชื่อดั้งเดิมให้เข้ากับคำสอนของพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนากียอมรับและบูรณาการความเชื่อเรื่องนาคอย่างกลมกลืน

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในตำนานพระพุทธรูปอีสานมีทั้งการขัดแย้งและการยอมรับ โดยเมื่อรอยพระพุทธรูปปรากฏในที่ที่เคยมีเทพเจ้าฮินดู ทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างสองศาสนา ทั้งการบูชาเทพเจ้าฮินดูและพระพุทธรูปในพิธีกรรมร่วมกัน ในช่วงแรก พระพุทธศาสนามีการปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทำให้เกิดการสร้างศาสนสถานที่มียอดประกอบของทั้งสองศาสนา และรวมพิธีกรรมเข้าด้วยกัน ซึ่งแสดงถึงการปรับตัวและการอยู่ร่วมกันในพื้นที่อีสาน ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์นี้ในสามประเด็นคือการขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสานระหว่างสองศาสนา

ในปฏิสัมพันธ์การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดูสะท้อนผ่านการสร้างรูปเคารพเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปซึ่งมักแสดงสัญลักษณ์ของทั้งสองศาสนา การวางรูปสัญลักษณ์ของพระอินทร์หรือพระศิวะใกล้รอยพระพุทธรูป เพื่อสื่อถึงการมีส่วนร่วมของเทพเจ้าในการคุ้มครองสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ตำนานการพบรอยพระพุทธรูปที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของพระศิวะและการแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธรูปต่อยักษ์อสูรนาคราช ตำนานที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสำคัญของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความหลากหลาย

ในปฏิสัมพันธ์การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในพิธีกรรมและความเชื่อในภูมิภาคอีสานของประเทศไทย เช่น ประเพณีสงกรานต์และการลอยกระทง สะท้อนผ่านตำนานพระพุทธรูปในหลายพื้นที่ โดยการประทับรอยพระพุทธรูปตามคำขอของชาวเมือง

เกิดขึ้นในสถานที่สำคัญทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ บนยอดเขาหรือหินใหญ่ ซึ่งถือเป็นการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับสถานที่และยืนยันถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนา ฤๅษีที่มีบทบาทสำคัญในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้รับอิทธิพลและยอมรับพระพุทธศาสนา โดยอัญเชิญพระพุทธเจ้ามาโปรดชาวเมืองและขอให้ประทับรอยพระพุทธบาทเป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับระหว่างสองศาสนา

และในปฏิสัมพันธ์การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธบาทสะท้อนผ่านสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์จากทั้งสองศาสนา เช่น การสลักรูปเคารพของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์และการใช้สัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกัน ซึ่งสามารถพบได้ในหลายพื้นที่ การสร้างรอยพระพุทธบาทในบริเวณที่มีการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ และการนำศิลปะที่มีอิทธิพลจากทั้งสองศาสนามาใช้ ซึ่งแสดงถึงการยอมรับและการรวมตัวของความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันในบริบทของสังคมวัฒนธรรมอีสาน

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์ พระเกจิอาจารย์ ในความหมายดั้งเดิม หมายถึงอาจารย์ที่ถูกอ้างอิงในหนังสืออรรถกถาและฎีกาของพระไตรปิฎก แต่ในปัจจุบันหมายถึงภิกษุที่มีความเชื่อในด้านคาถาอาคมและเครื่องรางของขลัง บทบาทของพระเกจิอาจารย์ในภาคอีสานมีความสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการค้นพบและดูแลพระพุทธบาท ซึ่งส่งเสริมความศรัทธาของชาวบ้านในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ลักษณะนี้ในตำนานพระพุทธบาทอีสานเป็น 2 ประเด็นคือ การยอมรับและการผสมผสานระหว่างทั้งสองฝ่าย

ในปฏิสัมพันธ์การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับพระเกจิอาจารย์ ตามตำนานพระพุทธบาทของภาคอีสานนั้น พระเกจิอาจารย์มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความศรัทธาของชาวบ้านกับพระพุทธศาสนา โดยการยืนยันและเผยแผ่ตำนานเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาท เพื่อสร้างศรัทธาและส่งเสริมความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และบุคคลที่เกี่ยวข้อง พระเกจิอาจารย์มักถูกมองว่าเป็นผู้มีความสามารถพิเศษในการตรวจสอบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นและศรัทธาในพระพุทธศาสนา ตำนานเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทและการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาในชุมชน

และในปฏิสัมพันธ์การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับพระเกจิอาจารย์ พระเกจิอาจารย์ในภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการฟื้นฟูและสร้างศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธบาท พระเกจิอาจารย์ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณเชื่อมโยงชุมชนกับพระพุทธศาสนา และมีส่วนสำคัญในการรักษาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ส่งเสริมให้ชาวบ้านมาปฏิบัติธรรม และร่วมกันอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ ความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ หรือการใช้ศาสนาในการสร้างรายได้ มีบทบาทในหลายพื้นที่ โดยตำนานพระพุทธบาท

บางแห่งกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่ดึงดูดผู้คนมาสักการะและทำบุญ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ รวมถึงการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกและกิจกรรมการค้า การผสมผสานระหว่างการทำบุญและการค้าทำให้พระพุทธบาทกลายเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและเศรษฐกิจของชุมชน ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับพุทธพาณิชย์ใน 3 ประเด็น คือ การขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสานของทั้งสองฝ่าย

ในปฏิสัมพันธ์การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ สะท้อนความแตกต่างระหว่างหลักคำสอนทางศาสนาที่เน้นการหลุดพ้นจากกิเลสกับการปฏิบัติในเชิงพาณิชย์ที่มุ่งสร้างรายได้จากความศรัทธา การใช้รอยพระพุทธบาทเป็นแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งเสริมกิจกรรมทางการเงินผ่านการบริจาคและขายวัตถุมงคล แม้ว่าการกระทำเหล่านี้จะช่วยเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่นและชุมชน แต่ก็ขัดกับคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ไม่สนับสนุนการยึดติดกับวัตถุและความโลภ

ในปฏิสัมพันธ์การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ ตำนานพระพุทธบาทในอีสานมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในเชิงพาณิชย์ ทำให้เกิดความเจริญในด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว โดยการสร้างวัตถุมงคลและของที่ระลึก รวมถึงการจัดงานประเพณีที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธา นอกจากนี้ วัดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธบาทได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ซึ่งช่วยเพิ่มรายได้ให้กับชุมชน การใช้สื่อและเทคโนโลยีในการโปรโมตตำนานพระพุทธบาททำให้การเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับตำนานเหล่านี้ง่ายขึ้น อย่างไรก็ตาม การใช้ความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาในเชิงพาณิชย์อาจทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับการละเมิดความศักดิ์สิทธิ์ การส่งเสริมการท่องเที่ยวจึงควรคำนึงถึงความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจและความเคารพในความหมายทางศาสนาเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อความศรัทธาของผู้คน

และในปฏิสัมพันธ์การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ ตำนานพระพุทธบาทในอีสานมีบทบาทสำคัญในการสร้างและส่งเสริมแนวคิดเชิงพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาบุญ โดยเฉพาะในสังคมที่มีความเชื่อและประเพณีฝังลึก เช่น การสร้างพระพุทธบาทตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้มีจิตศรัทธา การจัดพิธีกรรมต่าง ๆ และการท่องเที่ยวเชิงศรัทธา พิธีสงฆ์พระพุทธบาท มักมีการขายของที่ระลึกและวัตถุมงคลที่เชื่อว่าจะนำโชคและความมั่งคั่งมาให้ นอกจากนี้ พระพุทธบาท ยังกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนผ่านการขายสินค้าที่ระลึกและบริการด้านการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเชิงพาณิชย์นี้อาจทำให้ความหมายทางศาสนาลดลง และเกิดการปะทะระหว่างความเชื่อกับแนวคิดทางเศรษฐกิจ การสร้างสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับความศรัทธา ยังสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างกิจกรรมทางศาสนาและการค้า ซึ่งสร้างผลกระทบทั้งในแง่เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชน

6.2 อภิปรายผล

จากการสรุปผลการวิจัย ผู้วิจัยจะอภิปรายผลการศึกษิตตามข้อค้นพบในวัตถุประสงค์ของการวิจัย และจากการวิเคราะห์ข้อมูลโดยอาศัยกรอบแนวคิดทฤษฎี ใน 2 ประเด็นหลักคือ ข้อค้นพบจากลักษณะข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย และข้อพบจากระเบียบวิธีการศึกษาและแนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้ในการวิจัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.2.1 ข้อค้นพบจากลักษณะข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ข้อมูลที่ใช้ในงานวิจัยนี้คือตำนานพระพุทธรบาท ในพื้นที่ภาคอีสาน ประกอบด้วยข้อมูลประเภทมุขปาฐะและข้อมูลประเภทลายลักษณ์ เนื้อหาด้านานเหล่านี้เกี่ยวข้องกับความเชื่อและศาสนาโดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่รอยพระพุทธรบาท เมื่อนำมาพิจารณาเปรียบเทียบกับข้อมูลในลักษณะของเรื่องเล่าที่วลาดิมีร์ พรอพพ์ (Vladimir Propp) และโคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Lévi-Strauss) ใช้ศึกษาในเชิงโครงสร้าง พบว่ามีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ข้อมูลที่พรอพพ์ใช้ศึกษา เป็นลักษณะของนิทานมหัศจรรย์ (fairy tale) เน้นความสนุกสนานและบันเทิงเป็นหลัก ส่วนข้อมูลที่เลวี-สเตราส์ใช้ศึกษา เป็นลักษณะของตำนานปรัมปรา (myth) มุ่งอธิบายกำเนิดสรรพสิ่งในธรรมชาติและจักรวาล

แต่ข้อมูลที่นำมาใช้ศึกษาในงานวิจัยนี้ มีลักษณะเป็นตำนานเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาทในรูปแบบต่าง ๆ เน้นเล่าเรื่องราวพระพุทธรบาทที่พระพุทเจ้าประทับ รอยพระพุทธรบาทที่ค้นพบตามธรรมชาติ รอยพระพุทธรบาทที่พบในชุมชน และรอยพระพุทธรบาทที่สร้างจำลอง ซึ่งสะท้อนความศรัทธาในการสร้างวัตถุสัญลักษณ์เพื่อบูชาพระพุทเจ้า ท่ามกลางความหลากหลายทางความเชื่อในสังคมอีสานในฐานะสังคมดั้งเดิมและสังคมที่กำลังพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป

ลักษณะขอบเขตประเภทของข้อมูล ดังที่ระบุไว้แล้วเบื้องต้นว่า เป็นประเภทมุขปาฐะและข้อมูลประเภทลายลักษณ์ ความน่าสนใจของข้อมูลในลักษณะของที่มาจากสื่อที่หลากหลาย โดยข้อมูลประเภทมุขปาฐะ รวบรวมมาจาก บทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่น และสื่อออนไลน์ พบว่า ตำนานพระพุทธรบาทอีสานยังมีการถ่ายทอดข้อมูลด้วยคำพูดและเสียง ซึ่งสะท้อนถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชนในรูปแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ในบทสัมภาษณ์โดยผู้วิจัย เป็นข้อมูลที่เจาะลึกถึงรายละเอียดทางวัฒนธรรม ความเชื่อ และการตีความตำนานในบริบทท้องถิ่นที่โดยตรง บทสัมภาษณ์โดยบุคคลอื่น เนื้อหาอาจมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับมุมมองและความตั้งใจของผู้สัมภาษณ์คนนั้น จึงต้องพิจารณาแหล่งที่มาของบทสัมภาษณ์และความน่าเชื่อถือ และข้อมูลมุขปาฐะจากสื่อออนไลน์ มีความทันสมัย แพร่หลาย และสามารถสะท้อนถึงความคิดเห็นของคนในยุคปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามการนำสื่อออนไลน์มาวิเคราะห์เรื่องเล่าตำนานยังค่อนข้างใหม่และมีข้อท้าทายในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ

ส่วนข้อมูลประเภทลายลักษณ์ รวบรวมมาจาก ตำรา หนังสือ บทความ งานวิจัย หนังสือพิมพ์ ป้ายประชาสัมพันธ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เว็บไซต์ และเฟซบุ๊ก พบว่า ข้อมูลที่ถูกบันทึกเป็น

ตัวอักษรหรือสื่ออื่น ๆ ที่สามารถตรวจสอบและอ้างอิงได้ เริ่มจาก ตำรา เป็นแหล่งข้อมูลที่มีโครงสร้างชัดเจนและมีการรวบรวมองค์ความรู้ดั้งเดิม เนื้อหามักเกี่ยวข้องกับมุมมองเชิงศาสนาและวัฒนธรรมดั้งเดิม หนังสือ มีความหลากหลายทั้งเชิงวิชาการและวรรณกรรม สามารถเจาะลึกในรายละเอียดของตำนานได้ งานเขียนบางส่วนอาจมีการปรับแต่งเพื่อความน่าสนใจหรือเพิ่มเรื่องราวเชิงจินตนาการ

ข้อมูลประเภทลายลักษณ์ในเชิงวิชาการโดยตรง ได้แก่ บทความ มีเนื้อหาสั้น กระชับ และมุ่งเน้นประเด็นเฉพาะเจาะจง สามารถสะท้อนมุมมองที่ทันสมัยหรือประเด็นที่ยังไม่ได้รับการศึกษาในเชิงลึก และงานวิจัย เป็นข้อมูลเชิงลึกที่ผ่านการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ มีการตั้งคำถามเชิงวิชาการเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปในบริบทเฉพาะ เช่น พื้นที่และยุคสมัย ซึ่งนอกจากจะได้ข้อมูลในการศึกษาแล้ว ยังได้แนวทางในการศึกษาด้วย

ส่วนข้อมูลลายลักษณ์ในเชิงประชาสัมพันธ์ ได้แก่ หนังสือพิมพ์ เป็นข้อมูลที่เชื่อมโยงกับเหตุการณ์ปัจจุบัน หรือการรายงานเหตุการณ์เกี่ยวกับตำนานในรูปแบบข่าว แต่การรายงานอาจขาดรายละเอียดเชิงลึกแต่สะท้อนมุมมองของสาธารณชน ป้ายประชาสัมพันธ์ เป็นช่องทางสื่อสารข้อมูลในเชิงเผยแพร่ เช่น การบอกเล่าความสำคัญของพระพุทธรูปในพื้นที่ เป็นข้อมูลเชิงประชาสัมพันธ์ที่อาจมีเนื้อหาสั้นและเจาะจงกลุ่มเป้าหมาย

รวมถึงข้อมูล สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นข้อมูลที่ครอบคลุมทั้งภาพ เสียง และข้อความ เช่น สารคดีและวิดีโอ สื่อเหล่านี้เพิ่มมิติของการเล่าเรื่อง เช่น อารมณ์และภาพประกอบ และสื่อออนไลน์ ได้แก่ เว็บไซต์ มีลักษณะเด่นของข้อมูลที่เข้าถึงได้ง่าย มีความหลากหลายของเนื้อหา แต่บางข้อมูลอาจไม่ผ่านการตรวจสอบข้อเท็จจริงเท่าข้อมูลทางวิชาการ และสุดท้าย คือ เฟซบุ๊ก เป็นแพลตฟอร์มสำหรับการสื่อสารและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับตำนาน สามารถสะท้อนความคิดเห็นและความเชื่อของคนในปัจจุบัน

ข้อสังเกตที่สำคัญ คือ ข้อมูลทั้งสองประเภทยังเน้นการนำเสนอข้อมูลที่หลากหลายเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปอีสานผ่านสื่อและช่องทางต่าง ๆ ในรูปแบบที่หลากหลาย แสดงให้เห็นว่า ข้อมูลคติชนประเภทตำนานหรือเรื่องเล่า หรืออาจรวมถึงข้อมูลคติชนประเภทอื่น ๆ ที่เคยปรากฏในรูปแบบมุขปาฐะแต่มาเดิมา ปัจจุบันมีความแพร่หลายและความสะดวกสบายง่ายต่อการเข้าถึง จึงอาจมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตตามลักษณะของการถ่ายทอด ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจ การรวมข้อมูลมุขปาฐะและลายลักษณ์ในงานวิจัยนี้จึงช่วยสร้างความสมบูรณ์เพื่อต่อยอด ในแง่ของการตีความและเชื่อมโยงบริบททางวัฒนธรรมในปัจจุบันกับอดีต รวมถึงแนวโน้มในอนาคต

ลักษณะขอบเขตพื้นที่ของข้อมูล ในงานวิจัยนี้เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลตำนานพระพุทธรูปที่พบตามพื้นที่ภาคอีสานของประเทศไทย โดยเฉพาะพื้นที่ที่พบรอยพระพุทธรูป ได้ปรากฏตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปที่ผู้วิจัยรวบรวมมาได้ 224 เรื่อง หากจัดตามความถี่ที่พบใน 20 จังหวัดภาคอีสาน พบการแพร่กระจายทั่วทุกจังหวัด มีความถี่มากน้อยแตกต่างกันไป จังหวัดที่พบ

มากที่สุด 3 จังหวัดแรก คือ จังหวัดสกลนคร 48 เรื่อง จังหวัดนครราชสีมา 29 เรื่อง และจังหวัดกาฬสินธุ์ 23 เรื่อง ตั้งข้อสังเกตได้ว่า หากพิจารณาการพบรอยพระพุทธรูปกับลักษณะภูมิประเทศ อาจเชื่อมโยงกับแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำ สะท้อนอารยธรรมการตั้งถิ่นฐานที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติล้อมรอบด้วยภูเขาหินทราย รอยพระพุทธรูปส่วนมากพบบนแผ่นหิน และมีบ่อน้ำในบริเวณใกล้เคียงกัน หากอธิบายทางวิทยาศาสตร์ จะพบว่า รอยพระพุทธรูปบนแผ่นหินเกิดจากร่องรอยการกัดเซาะของน้ำ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อมีคนอพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่พบรอยพระพุทธรูป ต่างเชื่อว่า เป็นรอยของผู้วิเศษ จึงเกิดตำนานและเรื่องเล่าที่สะท้อนชุดความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือศาสนา เล่าสืบต่อกันมาในสังคมวัฒนธรรมที่ดำเนินไป

หากพิจารณาการพบรอยพระพุทธรูป ใน 3 จังหวัดที่มีความถี่มากที่สุดข้างต้น เมื่อนำมาพินิจกับความเชื่อและตำนานกระแสหลักเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนลุ่มน้ำโขง จะพบว่า พื้นที่จังหวัดสกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ บางส่วน ในอดีตคืออาณาจักรศรีโคตรบูร เป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ผ่านเรื่องเล่าตำนานอรัญคธาตุนิทาน โดยเฉพาะพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร เล่าถึงรอยพระพุทธรูปสี่รอยที่ประทับซ้อนกันอยู่ จึงเรียกว่า เชิงชุม ปรากฏอยู่ในตำนานอรัญคธาตุดูอย่างชัดเจน จึงเป็นไปได้ว่ามีส่วนให้เกิดการแพร่กระจายของตำนาน เรื่องเล่าในลักษณะการอ้างถึงพระพุทธรูปเจ้าตามตำนานอรัญคธาตุดูว่า เสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปบริเวณจังหวัดสกลนคร และกาฬสินธุ์ รวมถึงนครพนม หนองคาย และจังหวัดอื่น ๆ ทั่วภูมิภาคอีสานด้วย ส่วนพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาที่มีความถี่มากที่สุด ตั้งข้อสังเกตได้ในลักษณะการแพร่กระจายของความเชื่อและตำนานพระพุทธรูปสระบุรี ที่เป็นความเชื่อมาจากลังกา เกี่ยวกับพระพุทธรูป 5 แห่ง ที่เชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าประทับไว้จริง ๆ ซึ่งค้นพบในสมัยอยุธยา จึงเป็นไปได้ว่า ความเชื่อลักษณะนี้ได้แพร่กระจายมาถึงจังหวัดภาคอีสานแถบจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ ที่เชื่อมต่อกับพื้นที่ภาคกลางคือจังหวัดสระบุรี เป็นข้อมูลที่สามารถนำไปวิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทานได้

จากการพิจารณาลักษณะขอบเขตพื้นที่ของข้อมูล พบว่า ตำนานพระพุทธรูปในพื้นที่ภาคอีสานบริเวณลุ่มน้ำโขงค่อนข้างมาถึงอีสานใต้สุดที่จังหวัดอุบลราชธานี และถัดลงมาอีสานตอนกลาง ได้รับอิทธิพลจากเรื่องเล่าในอรัญคธาตุนิทานเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีการอ้างถึงตำนานพระเจ้าเลียบโลกซึ่งแพร่กระจายบริเวณภาคเหนือและภาคอีสาน และยังพบตำนานที่เชื่อมโยงกับตำนานพื้นบ้าน ตำนานบอกเหตุ ตำนานชื่อบ้านนามเมือง รวมถึงวรรณกรรมทางศาสนา ลักษณะของข้อมูลที่หลากหลายเหล่านี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงเหตุการณ์สำคัญเป็นอย่างเดียวกัน คือ “การประทับรอยพระพุทธรูป” หากย้อนกลับไปพิจารณาการศึกษาลักษณะเด่นด้านแบบเรื่อง ทั้ง 4 แบบ ลักษณะของตำนานพระพุทธรูปดังกล่าว จัดเข้าในแบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับ ส่วนในแบบเรื่องที่เหลือ จะพบข้อมูลในลักษณะตำนานเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ที่เล่ากันมาในยุคหลัง เช่น ตำนานการค้นพบรอยพระพุทธรูป ตำนานการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลอง ซึ่งจัดเป็นแบบเรื่อง รอยพระพุทธรูป

บาทที่พบในธรรมชาติ ที่พบในชุมชน และที่สร้างจำลอง ข้อมูลชุดนี้แพร่กระจายส่วนมากบริเวณอีสานตอนกลาง ก่อนมาทางอีสานใต้ อาจแสดงถึงความศรัทธาที่สร้างขึ้นใหม่ เพื่ออุทิศต่อพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามา

ความโดดเด่นของตำนานพระพุทธบาทในวัฒนธรรมอีสาน คือการสะท้อนคติความเชื่อเกี่ยวกับการสั่งสมบุญและการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยการสร้างสรรค์วรรณกรรมทางศาสนา เช่น นิทานชาดก ตำนานพระพุทธบาท และเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธบาท ซึ่งถูกเก็บรักษาและเผยแพร่อย่างกว้างขวางในพื้นที่อีสาน ทำให้ตำนานพระพุทธบาทมีบทบาทสำคัญในงานวิจัยด้านวัฒนธรรมและศาสนา ยังเผยให้เห็นความเป็นพุทธศาสนาที่แพร่หลายสะท้อนอัตลักษณ์ร่วมในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548) ในภาคอีสานทั่วทุกจังหวัดที่มีการค้นพบและการสร้างรอยพระพุทธบาทในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์พร้อมกับการเล่าขานตำนานเพื่ออธิบายความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่นั้น ๆ ให้ความสำคัญกับรอยพระพุทธบาทในฐานะตัวแทนแห่งพระพุทธเจ้า ทั้งในแง่ของพิธีกรรมและความเชื่อ การศึกษาด้านานเหล่านี้ยังช่วยแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น และทำให้เข้าใจลักษณะของสังคมพุทธในบริบทวัฒนธรรมอีสานได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

6.2.2 ข้อพบจากระเบียบวิธีการศึกษาและแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

การวิเคราะห์ตำนานพระพุทธบาทอีสานในเชิงโครงสร้างใช้ทฤษฎีและระเบียบวิธีวิทยาทางคติชนวิทยาเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิทานของวลาดีมีร์ พรอพพ์ (Vladimir Propp) เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านโครงสร้าง ประยุกต์ใช้ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของโคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Lévi-Strauss) เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชาวอีสาน และแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาของทัมไบยาร์ (Tambiah) และคอนโดมินัส (Condominus) เพื่อวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น เป็นแนวคิดทฤษฎีหลักที่ใช้ในการวิจัย

อย่างไรก็ตาม ทั้งสามแนวคิดหลักนี้ เมื่อพิจารณากับผลการวิจัย จะเป็นลักษณะของการเชื่อมโยงกัน กล่าวคือ ผลการวิเคราะห์ด้วยโครงสร้างของพรอพพ์ ที่พบในการจำแนกแบบเรื่อง ไปสะท้อนจากแนวคิดคู่ตรงข้ามและตัวเชื่อมซึ่งเป็นโครงสร้างของเลวี-สเตราส์ และแนวคิดคู่ตรงข้ามและตัวเชื่อมก็ไปโยงกับแนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางศาสนาของทัมไบยาร์และคอนโดมินัส ทำให้เห็นภาพรวมของการขัดแย้ง การยอมรับ และการผสมผสานทางความคิดความเชื่อของชาวอีสานและทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางศาสนาที่หลากหลายในสังคมอีสานได้อย่างลึกซึ้ง

การวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านโครงสร้าง แบ่งเป็นลักษณะเด่นด้านโครงสร้างและแบบเรื่องในตำนานพระพุทธบาทอีสาน ลักษณะเด่นด้านโครงสร้างนั้นแบ่งเป็น 4 เหตุการณ์หลัก สอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างนิทานของ วลาดีมีร์ พรอพพ์ ที่เน้นการดำเนินเรื่องตามโครงสร้างซ้ำ ๆ

ของนิทานพื้นบ้าน โดยแต่ละเหตุการณ์ในตำนานพระพุทธรูปอีสานมีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง ซึ่งสามารถเปรียบเทียบกับฟังก์ชันหลักของตัวละครในทฤษฎีของพรอพพ์ ได้ดังนี้

ตอนเริ่มเรื่อง: การเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าและการพบกับมนุษย์ อมนุษย์ และสัตว์ เป็นการเริ่มต้นที่ตัวละครหลักหรือผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติเข้ามามีบทบาท คล้ายกับฟังก์ชัน “การปรากฏตัว” (Initial Situation) ในทฤษฎีของพรอพพ์ ซึ่งตัวละครเอกปรากฏและเริ่มมีบทบาทสำคัญในเรื่อง เหตุการณ์หลัก: การสั่งสอนและการช่วยเหลือของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งและนำไปสู่การยอมรับ สะท้อนฟังก์ชัน “การทดลอง” (Test) ที่ตัวละครหลักต้องเผชิญกับความท้าทายหรือขัดแย้ง และนำไปสู่ผลลัพธ์ที่สำคัญ แสดงให้เห็นถึงบทบาทของการสั่งสอนและการช่วยเหลือที่มีในเรื่องนิทานเชิงศาสนาในวัฒนธรรมอีสาน เหตุการณ์ต่อเนื่อง: การประทับรอยพระพุทธรูปและการพยากรณ์ อาจเหมือนฟังก์ชัน “การให้รางวัล” (Reward) ที่ตัวละครเอกสร้างเครื่องหมายหรือสิ่งที่มีสืบทอดต่อไปในอนาคต ซึ่งในที่นี้คือรอยพระพุทธรูป ซึ่งมีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ทางศาสนาและสังคมในภูมิภาคอีสาน ตอนจบเรื่อง: การเล่าเรื่องราวของรอยพระพุทธรูป ความเชื่อ และการสร้างวัดที่เกี่ยวข้อง เทียบกับฟังก์ชัน “การกลับคืนสู่สถานการณ์ปกติ” (Return) ที่เรื่องจบลงด้วยการสร้างความเชื่อหรือประเพณีที่เกี่ยวข้องในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่สืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

การวิเคราะห์ตำนานพระพุทธรูปในเชิงโครงสร้างข้างต้น ช่วยให้เห็นกระบวนการผสมผสานทางความคิดความเชื่อ จากการนับถือพระพุทธรูปศาสนาและการนับถือความเชื่ออื่นอย่างชัดเจนและลุ่มลึกยิ่งขึ้น ทำให้เข้าใจและเห็นพัฒนาการทางความคิดความเชื่อของชาวอีสาน รวมถึงความหมายของ “พระพุทธรูปศาสนาในสังคมอีสาน” ที่มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปศาสนาแบบชาวบ้านที่ผสมผสานกับความเชื่ออื่นที่ผ่านปฏิสัมพันธ์ทั้งการขัดแย้งและการยอมรับ

หากพิจารณาวิธีการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างของเลวี-สเตราส์ จะพบว่าแนวทางการศึกษานั้นมีทั้งความลึกลับซับซ้อนทางความคิดและหลากหลายมิติ แต่ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยไม่ได้มุ่งเน้นที่จะทำตามแบบหรือพิสูจน์ในเชิงแนวคิดทฤษฎีของเลวี-สเตราส์ทั้งหมด แต่ได้นำกรอบแนวคิดบางส่วนมาประยุกต์ใช้เพื่อศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลตำนานพระพุทธรูปของชาวอีสาน โดยเน้นกรอบแนวคิดเรื่องคู่ตรงข้าม (binary opposition) และเรื่องตัวเชื่อม (mediation หรือ mediator) เพื่อนำมาพิจารณาวิธีคิดที่ตรงข้ามกันระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นโดยการประยุกต์ อันจะเห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบแบบเรื่อง 2 คู่ คือ คู่แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับกับรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง และคู่แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติกับรอยพระพุทธรูปในชุมชน

ลักษณะเด่นด้านแบบเรื่องของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ผลการวิจัยพบความเป็นคู่ตรงข้ามระหว่าง “ของจริง” และ “ของจำลอง” จากคู่แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทับกับรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง รวมถึง “ธรรมชาติ” และ “ชุมชน” คู่แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปในธรรมชาติกับรอยพระพุทธรูปในชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดตรงข้ามของเลวี-สเตราส์

แสดงถึงการแบ่งแยกระหว่างความศักดิ์สิทธิ์และสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาในนิทานหรือเรื่องเล่าทางศาสนาในภูมิภาคอื่น ๆ จะพบว่าลักษณะโครงสร้างของตำนานอีสานมีความคล้ายคลึงกับนิทานพื้นบ้านในเชิงโครงสร้าง คือการใช้ตำนานเพื่ออธิบายเหตุการณ์สำคัญหรือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับศาสนา

เมื่อพิจารณากับงานวิจัยของ ปฐม หงส์สุวรรณ (2548) ที่ศึกษาด้านพระธาตุของชนชาติไท โดยเน้นที่โครงสร้างเรื่องและการเปรียบเทียบระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา การศึกษาเหล่านี้มีการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างที่คล้ายกันในการแบ่งลักษณะของตำนานออกเป็นแบบเรื่องและเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมและความเชื่อในสังคม รวมถึงงานของ อนุชา พิมพ์ศักดิ์ (2550) ที่ศึกษาด้านพระเจ้าห้าพระองค์ ที่มีการจำแนกแบบเรื่องและบทบาททางสังคม ซึ่งช่วยยืนยันถึงความสำคัญของโครงสร้างตำนานในการตีความเชิงสัญลักษณ์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้เน้นที่ตำนานในภูมิภาคอีสานเพียงอย่างเดียว อาจทำให้ผลการวิจัยไม่ครอบคลุมการเปรียบเทียบกับตำนานพระพุทธบาทในภูมิภาคอื่น ๆ ของไทยหรือในประเทศเพื่อนบ้าน การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและการจัดหมวดหมู่แบบเรื่องอาจยังมีบางส่วนของตำนานที่ไม่สามารถจัดอยู่ในแบบเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้อย่างชัดเจน เนื่องจากความหลากหลายของเนื้อหาและโครงเรื่อง การวิจัยต่อไปควรสำรวจตำนานพระพุทธบาทในภูมิภาคอื่น ๆ หรือประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับตำนานพระพุทธบาทอีสาน เพื่อหาความเชื่อมโยงหรือความแตกต่างทางวัฒนธรรม การวิเคราะห์เพิ่มเติมเกี่ยวกับบทบาทของตำนานพระพุทธบาทในปัจจุบัน โดยเฉพาะในแง่ของการรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่และผลกระทบต่อชุมชน

การวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา แบ่งเป็นลักษณะเด่นอนุภาคและบทบาทในตำนานพระพุทธบาทอีสาน ในส่วนลักษณะเด่นด้านอนุภาคที่พบ 9 อนุภาคหลัก ได้แก่ การเดินทาง การพบ การขัดแย้ง การยอมรับ การประทับและค้นพบรอยพระพุทธบาท การพยากรณ์ การรักษา และการปฏิบัติต่อรอยพระพุทธบาท การแบ่งลักษณะของเรื่องออกเป็นอนุภาคย่อย ๆ ช่วยให้เห็นถึงโครงสร้างที่ซับซ้อนและแฝงด้วยแนวคิดทางวัฒนธรรมและศาสนา ตลอดจนการเน้นการกระทำที่เป็นตัวขับเคลื่อนเรื่องราว (function) ตามแนวคิดของพรอพพ์ (Propp) ทำให้เห็นว่าตำนานแต่ละสำนวนมีการจัดวางองค์ประกอบโครงสร้างอย่างมีแบบแผนที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและความเชื่อในท้องถิ่น การแบ่งเรื่องราวออกเป็นอนุภาคย่อย ๆ ทำให้สามารถวิเคราะห์ทีละกลไปทีละกล หน้าที่ และบทบาทของตัวละครต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานได้

การนำแนวคิดโครงสร้างการเล่าเรื่องของพรอพพ์ (Propp) มาใช้ในการศึกษาด้านพระพุทธบาทอีสาน ถือเป็นแนวทางที่สร้างสรรค์มีส่วนที่สอดคล้องกันอย่างเด่นชัด คือการปรากฏอนุภาคซ้ำกัน และดำเนินเรื่องตามโครงสร้างที่กำหนด นอกจากนี้ แนวคิดของเลวี-สเตราสส์ (Lévi-Strauss) ในการใช้ตำนานอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและสังคม สามารถเปรียบเทียบกับ

ตำนานพระพุทธรูป ในประเด็นที่ตำนานไม่ได้ทำหน้าที่เพียงบันทึกเหตุการณ์ทางศาสนา แต่ยังสะท้อนถึงการรับรู้และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และการประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมในสังคมอีสาน แม้ว่าการวิเคราะห์จะเน้นที่โครงสร้างและอนุภาคหลักของตำนานอย่างละเอียด แต่ยังมีข้อจำกัดบางประการ คือ การไม่เจาะลึกไปถึงความหมายในเชิงลึกของแต่ละอนุภาคที่มีต่อการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันของชาวอีสาน การวิเคราะห์เพิ่มเติมในด้านนี้อาจช่วยให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นว่าตำนานเหล่านี้มีบทบาทอย่างไรต่อความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ผลการวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศิราพร ณ ถลาง (2539) ซึ่งได้ใช้วิธีวิทยาของพรอพพ์ (Propp) ในการจำแนกพฤติกรรมหลักในตำนานสร้างโลกของชนชาติไทหลายกลุ่ม การวิเคราะห์พฤติกรรมหลักที่พบในตำนานพระพุทธรูปอีสานได้สะท้อนแนวโน้มเดียวกันในการที่เรื่องราวจะมีองค์ประกอบซ้ำกันแม้จะเล่าผ่านบริบทที่แตกต่างกัน ข้อค้นพบเกี่ยวกับการพบตัวละครที่มีความหลากหลาย เช่น ฤๅษี ยักษ์ หรือเทพ ยังสะท้อนแนวคิดการสร้างเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในงานของศิราพรอีกด้วย

ในทำนองเดียวกันกับ วิทยานิพนธ์ของ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) เกี่ยวกับการวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสจันทรคราสของชนชาติไท ก็ได้ประยุกต์การจำแนกพฤติกรรมหลักและอนุภาคย่อย เช่นเดียวกันกับการศึกษานี้ การใช้วิธีการเชิงโครงสร้างของพรอพพ์ในตำนานกบดินเดือนกินตะวัน ยังสอดคล้องกับแนวทางการจัดประเภทตำนานที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่น ๆ และการจัดกลุ่มตามพฤติกรรมร่วม

แม้ผลการวิจัยนี้จะสามารถจัดประเภทตำนานได้อย่างชัดเจน แต่ยังคงมีข้อจำกัดในการศึกษาถึงผลกระทบของตำนานเหล่านี้ต่อการปฏิบัติทางสังคมและศาสนาในปัจจุบัน เนื่องจากตำนานเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องราวที่สืบทอดกันมา แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันและพิธีกรรม แนวโน้มการวิจัยด้วยแนวคิดนี้ อาจต้องเจาะลึกไปที่การเปลี่ยนแปลงของตำนานในยุคปัจจุบัน การนำเสนอในสื่อสมัยใหม่หรือการตีความใหม่โดยชุมชน

ลักษณะเด่นด้านบทบาทของตำนานพระพุทธรูปอีสาน ข้อค้นพบหลักที่ว่าตำนานพระพุทธรูปอีสานมีบทบาทสำคัญทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ การสร้างเรื่องเล่า การสร้างศาสนสถาน การสร้างประเพณีและพิธีกรรม และการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยว มีความเชื่อมโยงที่สำคัญกับสังคมและวัฒนธรรมของภูมิภาคอีสาน โดยสามารถสะท้อนถึงสำคัญของตำนานในหลายมิติ ข้อค้นพบนี้อาจพิจารณาเพิ่มเติมกับแนวคิดทฤษฎีของวิลเลียม บาสคอม (William Bascom, 1995) ในการวิเคราะห์บทบาทและลักษณะเด่นของตำนานพระพุทธรูปอีสาน แนวคิดนี้มีความสำคัญในการเข้าใจว่าตำนานไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าทางวรรณกรรม แต่ยังมีความหมายและบทบาทที่ลึกซึ้งในสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการตอบสนองต่อความไม่รู้และปัญหาต่าง ๆ ในสังคม

ตำนานเป็นเครื่องมือในการอธิบาย ตามที่ บาสคอม (Bascom) ชี้ให้เห็นว่า ตำนานมักมีจุดประสงค์ในการอธิบายเหตุการณ์และความเชื่อที่เกิดขึ้นในสังคม ผ่านการสร้างเรื่องราวที่น่าเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อในวัฒนธรรม ตำนานพระพุทธรบาทอีสานมีบทบาทสำคัญในการอธิบายเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังพิธีกรรมทางศาสนา ช่วยให้มีความมั่นใจในความเชื่อและประเพณีและบทบาทในการตอบสนองต่อความไม่รู้ ตำนานพระพุทธรบาททำหน้าที่เป็นคำตอบสำหรับคำถามและความไม่รู้ในชีวิตประจำวันของคนในสังคม โดยการเล่าเรื่องที่มีพื้นฐานจากความเชื่อและประสบการณ์ในอดีต แนวคิดนี้ช่วยให้เห็นว่าตำนานสามารถจัดการกับปัญหาหรือความไม่เข้าใจในสังคมได้ สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับบรรพชนชาติหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม

เมื่อพิจารณาข้อค้นพบเหล่านี้ตามแนวคิดของ ประคอง นิมนานเหมินท์ (2545) ที่กล่าวว่าตำนานเป็นเครื่องมือสำคัญในการอธิบายกำเนิดของจักรวาล ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และประเพณีต่าง ๆ ตำนานพระพุทธรบาทก็มีบทบาทเช่นเดียวกันในการอธิบายปรากฏการณ์ทางศาสนาและสังคมอีสาน นอกจากนี้การที่ตำนานพระพุทธรบาทอีสานมีบทบาทสำคัญใน 4 ด้าน ดังข้อค้นพบซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อมโยงกับสังคมและวัฒนธรรมของภูมิภาคอีสานอย่างลึกซึ้ง

รวมถึงในการวิจัยของจันทน์ภา ดวงวิไล (2556) ที่ศึกษาตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาวก็ชี้ให้เห็นว่าตำนานเหล่านี้ไม่เพียงแต่สื่อความหมายทางวัฒนธรรม แต่ยังมียบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม โดยแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ การเชื่อมโยงกับแม่น้ำโขง และการข้ามพรมแดน ตำนานแสดงถึงบทบาทในการสร้างจิตวิญญาณร่วมและเชื่อมโยงชุมชนในบริบทของสังคมพระพุทธศาสนาอุษาคเนย์ แสดงให้เห็นว่าตำนานพระพุทธรบาทอีสานยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อ สร้างความร่วมมือในชุมชน และส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรบาทกับความเชื่ออื่น จากตำนานพระพุทธรบาทอีสาน โดยวิเคราะห์ความเชื่ออื่น 5 ประเด็นหลัก ได้แก่ ความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อเรื่องนาค ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ความเชื่อพระเกจิอาจารย์ และความเชื่อเรื่องพุทธพาณิชย์ เหล่านี้ ผู้วิจัยได้นำผลการเปรียบเทียบมาอธิบายกระบวนการปรับตัวของชาวอีสาน เมื่อมีการรับศาสนาใหม่เข้ามา เพื่อวิเคราะห์สังคมวัฒนธรรมของชาวอีสานในช่วงเปลี่ยนผ่านจากสังคมที่นับถือผี วิญญาณ อำนาจเหนือธรรมชาติไปสู่การเป็นสังคมที่นับถือพระพุทธรบาท รวมถึงความเชื่ออื่นที่เข้ามา

การวิเคราะห์จึงเป็นการเปรียบเทียบระบบความเชื่อทางศาสนาสองระบบหลัก คือ พระพุทธรบาทกับความเชื่อดั้งเดิม (รวมความเชื่อเรื่องนาคด้วย) (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2548) รวมถึงระบบศาสนาของชาวอีสานที่มีคติความเชื่ออื่น ๆ เช่น คติพราหมณ์-ฮินดู (ศาสนาอื่น) ความเชื่อพระเกจิอาจารย์ (บุคคลศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาที่ไม่ใช่พระพุทธรบาท) และความเชื่อพุทธพาณิชย์ (วัตถุนิยม) ทั้งนี้เพราะคู่ตรงข้ามนั้นที่มองจากเรื่องราวที่ปรากฏซ้ำๆ และจัดเป็นชุดความคิดเพื่อ

เปรียบเทียบคู่ความสัมพันธ์หลักทางความคิดที่สะท้อนจากเนื้อหาของตำนาน งานวิจัยนี้จึงเน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นเหล่านั้น

ระเบียบวิธีวิเคราะห์ข้อมูลจากทฤษฎีของเลวี-สเตราส์ที่ผู้วิจัยเน้นการวิเคราะห์คู่ตรงข้ามจากปฏิสัมพันธ์ในลักษณะการขัดแย้ง ตรงข้ามกับการยอมรับ และตัวเชื่อมจากปฏิสัมพันธ์ในลักษณะการผสมผสาน แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างวิธีการศึกษาด้านานปรัมปราของเลวี-สเตราส์กับวิธีการศึกษาด้านานพระพุทธบาทอีสาน คือ เลวี-สเตราส์ แสดงให้เห็นถึงวิธีการวิเคราะห์ด้านานปรัมปราอย่างซับซ้อนและหลากหลายมีขั้นตอนสำคัญ 3 ขั้นตอน ได้แก่

1) การพิจารณาความสัมพันธ์ของหน่วยความคิดย่อย (mytheme) เริ่มจากการแยกด้านานปรัมปราเป็นประโยคสั้น ๆ แล้วหาความสัมพันธ์ระหว่างประโยคเหล่านั้น รวมถึงความสัมพันธ์ทั้งหมดในเชิงกระบวนทัศน์ (paradigm)

2) การเปรียบเทียบการแปรรูปของด้านานปรัมปรา วิเคราะห์ด้านานปรัมปราสำนวนต่าง ๆ โดยพิจารณาความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกัน (symmetry) หรือตรงข้ามกัน (inversion)

3) การวิเคราะห์คู่ตรงข้าม (binary opposition) และตัวเชื่อม (mediator) วิเคราะห์ตรรกะของด้านานปรัมปราโดยเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของหน่วยความคิดย่อย

เลวี-สเตราส์เสนอว่าวิธีการวิเคราะห์นี้จะนำไปสู่การค้นพบโครงสร้างระดับลึก (deep structure) ในระดับจิตไร้สำนึก (unconscious) แม้วิธีการของเขาจะซับซ้อนและไม่ได้เป็นการแสดงผลการวิเคราะห์ตามขั้นตอนดังกล่าวโดยตรง

สำหรับการศึกษาตำนานพระพุทธบาทอีสาน ผู้วิจัยเน้นการวิเคราะห์คู่ตรงข้าม (binary opposition) และพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ ของตำนานพระพุทธบาทอีสานในเชิงกระบวนทัศน์ ทั้งในแง่ผลการศึกษาจากแบบเรื่อง และหน่วยความคิดย่อยที่แสดงการขัดแย้งและการยอมรับ ส่วนการวิเคราะห์ตัวเชื่อม ใช้แนวคิดของเลวี-สเตราส์ ในการวิเคราะห์การผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น วิธีการศึกษาของเลวี-สเตราส์มีความซับซ้อนและหลากหลายมิติ ในขณะที่การศึกษาด้านานพระพุทธบาทอีสานเน้นการวิเคราะห์คู่ตรงข้ามและการผสมผสานจากตัวเชื่อม ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากแนวคิดของเลวี-สเตราส์ ในมุมที่ต่างออกไป

แม้งานวิจัยนี้จะนำกรอบแนวคิดเรื่องคู่ตรงข้าม และตัวเชื่อมมาใช้ แต่ผู้วิจัยได้ประยุกต์ให้เหมาะสมกับเนื้อหาของตำนานพระพุทธบาท เนื่องจากเนื้อหาตำนานพระพุทธบาทอาจไม่ได้ฉายภาพเฉพาะลักษณะที่ต่างกันอย่างชัดเจน แต่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ทั้งการขัดแย้ง การยอมรับ ซึ่งสามารถอนุมานเป็นการคิดแบบคู่ตรงข้าม ส่วนการผสมผสานอนุมานเป็นการคิดแบบตัวเชื่อมได้

การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม สะท้อนถึงความพยายามของพระพุทธศาสนาในการแผ่ขยายอิทธิพลและสถาปนาความเหนือกว่าความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อเรื่องนาค สอดคล้องกับที่ พิเชฐ สายพันธ์ (2539) ได้อธิบายถึงบทบาทของนาคในฐานะความเชื่อดั้งเดิม ในส่วนทำลายบ้านเมืองคือการขัดแย้ง และงานของ สมบูรณ์ บุญฤทธิ์ (2560) ที่ได้วิเคราะห์การขัดแย้งในตำนานอุรังคธาตุ ก็แสดงให้เห็นถึงชัยชนะของพระพุทธศาสนาที่ครอบงำระบบความเชื่อดั้งเดิม การขัดแย้งระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น ได้แก่ คติพราหมณ์-ฮินดู สะท้อนจากตำนานการแสดงปาฏิหาริย์แข่งกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้าพราหมณ์-ฮินดู ตามแนวคิดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) ที่ระบุว่าคนไทยบูชาทั้งพระพุทธรูปและเทพเจ้า มีความแตกต่างเชิงสัญลักษณ์ การขัดแย้งกับความเชื่อพุทธพาณิชย์สะท้อนถึงความแตกต่างระหว่างหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่เน้นการหลุดพ้นจากกิเลสและความไม่ยึดติดกับวัตถุ สอดคล้องกับแนวคิดของ Cohen (2008) ที่อธิบายถึงการใช้อนุสัญญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงพาณิชย์ แม้จะสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน แต่ก็อาจทำให้ความหมายของความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเปลี่ยนแปลงไป ส่วนความเชื่อพระเกจิอาจารย์ ไม่พบปฏิสัมพันธ์การขัดแย้ง เพราะบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา

การยอมรับระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม เป็นไปในลักษณะที่พระพุทธศาสนาสามารถยอมรับระบบความเชื่อดั้งเดิม และระบบความเชื่อดั้งเดิมก็ยอมรับพระพุทธศาสนาได้อย่างสอดคล้อง การยอมรับ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีอิทธิพลต่อพิธีกรรมและตำนานของพระพุทธศาสนา รวมถึงการยืมอิทธิพลระหว่างกัน โดยเฉพาะความเชื่อในมงคล 108 ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธปาหลักขณะ ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู การยอมรับในบทบาทของพระเกจิอาจารย์ในฐานะที่เป็นผู้สื่อสารระหว่างพระพุทธศาสนากับชาวบ้าน สอดคล้องกับแนวคิดของ พระมหาศพล จันทวิโส (2562) ที่ชี้ให้เห็นว่าพระเกจิอาจารย์เป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดและทำให้ได้รับความเคารพจากประชาชน ส่วนการยอมรับกับพุทธพาณิชย์ กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนไทยที่เกี่ยวพันกับศาสนา ในงานของพิทักษ์ชัย (2553) ก็สนับสนุนแนวคิดนี้ว่า การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับกิจกรรมทางศาสนานั้นช่วยพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

การผสมผสาน ชี้ให้เห็นว่าความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยไม่ละทิ้งความเป็นอัตลักษณ์ของภูมิภาค เป็นการปรับตัวของระบบความเชื่อที่ทำให้ความเชื่อดั้งเดิมและพระพุทธศาสนาอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูปรากฏผ่านตำนานเทพเจ้า พิจารณาจากแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2548) ที่กล่าวถึงบทบาทของเทพในการสนับสนุนพระพุทธศาสนา เช่น ท้าวสัทัมบดีพรหมที่มีหน้าที่ในการรักษาพระธรรม ในการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อพระเกจิอาจารย์ในภาคอีสานสะท้อนถึงการปรับตัวของศาสนาตามบริบทท้องถิ่น ซึ่งสามารถอธิบายได้จากแนวคิดเรื่อง การผสมผสานทางวัฒนธรรม (Syncretism) ส่วนการผสมผสานระหว่าง

พระพุทธศาสนากับพุทธพาณิชย์ เกิดขึ้นในลักษณะที่ความศรัทธาทางศาสนาและการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสามารถอยู่ร่วมกันได้ อดุล ภาควรรกิตต์ (2555) ได้อธิบายถึงปรากฏการณ์นี้ว่าเป็นผลจากการที่พระพุทธศาสนาไทยผสมผสานกับทุนนิยมและบริโภคนิยม

จากลักษณะปฏิสัมพันธ์การขัดแย้ง การยอมรับและการผสมผสาน ที่วิเคราะห์ได้จากข้อมูลตำนานพระพุทธรูปของชาวอีสาน สะท้อนวิธีคิดแบบการผสมผสานความเชื่อที่แตกต่างกันทั้งสองระบบ (syncretism) มากกว่าการขัดแย้งในเชิงตรงข้าม มองย้อนกลับไปแนวคิดเรื่องคู่ตรงข้ามตามทัศนะของเลวี-สเตรสส์ อาจเน้นความแตกต่างของความคิดที่แยกออกเป็นสองฝ่ายอย่างชัดเจน แต่สำหรับชาวอีสาน พระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นไม่สามารถแยกเป็นคู่ตรงข้ามได้ทั้งหมด

การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นในเนื้อหาตำนานพระพุทธรูปของชาวอีสาน จึงมีมิติของความหมายเกินกว่าที่เลวี-สเตรสส์ ใช้ศึกษา การที่ผู้วิจัยพยายามนำเสนอภาพลักษณ์ที่ต่างกันของความเชื่อทั้งสองระบบที่หลากหลายจากความเชื่ออื่น แล้วจึงฉายภาพการผสมผสานความเชื่อ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับและผสมผสานกับพระพุทธศาสนา มากกว่าการขัดแย้ง ซึ่งสะท้อนจากเนื้อหาตำนานพระพุทธรูปที่เน้นภาพของการเคารพบูชาพระพุทธศาสนานั้นเอง

เมื่อพิจารณาการวิเคราะห์เชิงทฤษฎีจากแนวคิดของ ทัมไบยาห์ (S.J. Tambiah, 1970) ที่ได้ให้กรอบในการทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์เหล่านี้อย่างลึกซึ้ง Tambiah เสนอกรอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง Buddhism และ Spirit Cults โดยแยกออกเป็น 4 แบบ คือ การผสมผสานกันอยู่ (Syncretism) การจัดลำดับ (Hierarchy) การสัมพันธ์กันอยู่ (Linkage) และการทำให้สมบูรณ์เท่ากัน (Complementarity) ในตำนานพระพุทธรูปอีสานที่ศึกษา มีข้อค้นพบการผสมผสานกันอยู่และการสัมพันธ์กันอยู่เป็นรูปแบบเด่นชัดที่ช่วยอธิบายการรวมกันของสองระบบความเชื่อที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันในช่วงเริ่มต้น แต่ท้ายที่สุดก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน

ส่วนแนวคิดของ คอนโดมินัส (George Condominas, 1975) ชี้ให้เห็นถึงการที่ความเชื่อดั้งเดิมและพระพุทธศาสนามีการผสมผสานกันอยู่โดยที่ไม่สามารถแยกกันอย่างเด็ดขาด เป็นแนวคิดเรื่องการบูรณาการระหว่างความเชื่อท้องถิ่นกับศาสนาหลัก เน้นว่าความเชื่อท้องถิ่นไม่ได้ถูกทำลายลง แต่มีการบูรณาการเข้ากับศาสนาที่ใหม่ คือ พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องกับผีและภูตผี ความเชื่อดั้งเดิมจะยังคงอยู่ในรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนไป Condominas ยังชี้ให้เห็นว่ารูปแบบการบูชาผีดั้งเดิมถูกเปลี่ยนเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่มีความสอดคล้องกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา พิธีกรรมบูชาผีย่อยพระพุทธรูป

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2562) ที่วิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพลังเหนือธรรมชาติและการประกอบพิธีกรรมในสังคมไทยก่อนประวัติศาสตร์ ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ ในฐานะตัวแทนพลังศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนท้องถิ่นเคารพบูชา การยอมรับความเชื่อใหม่มักไม่ทำลายความเชื่อเดิม แต่ปรับปรุงให้สอดคล้องกับระบบใหม่

การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมในภาคอีสาน ไม่ได้เป็นเพียงการแทนที่ความเชื่อท้องถิ่นด้วยศาสนาพุทธเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการบูรณาการที่แสดงถึงความซับซ้อนของปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา การใช้ปาฏิหาริย์ในการยืนยันอำนาจ การปรับตัวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ท้องถิ่นเพื่อยอมรับคำสอนของพระพุทธเจ้า และพิธีกรรมที่สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมและพระพุทธศาสนาแล้วแสดงถึงการเปลี่ยนผ่านที่คงรักษาอัตลักษณ์ท้องถิ่น

ตำนานพระพุทธรูปปางสมาธิและการผสมผสานอยู่ร่วมกันและการยอมรับ ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น หากพิจารณาในเชิงลึกโดยอาศัยการศึกษาในเชิงโครงสร้าง เราจะเห็นว่าพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นที่ปรากฏในวิถีวัฒนธรรมของชาวอีสานไม่ได้แสดงความขัดแย้งหรือต่างกันเป็นหลัก แต่เป็นภาพการประสานความแตกต่างของความเชื่อทั้งสองระบบเข้าด้วยกัน

ข้อมูลตำนานพระพุทธรูปอีสาน แสดงถึงระบบคิดแบบการผสมผสานและการยอมรับ ซึ่งเป็นลักษณะของพุทธศาสนาชาวบ้าน (folk Buddhism) แม้ บทบาทของตำนานพระพุทธรูปจะเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนา แต่ข้อค้นพบสำคัญคือการแสดงร่องรอยความคิดความเชื่อดั้งเดิมที่แทรกอยู่ตลอด ทำให้เห็นว่าการยอมรับความสำคัญของอำนาจเหนือธรรมชาติ และระบบความเชื่ออื่นเข้าไว้ในระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวอีสาน

การผสมผสานบูรณาการพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่น เป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในสังคมชาวอีสานที่สะท้อนจากตำนานพระพุทธรูป ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละคร หรือพฤติกรรมของตัวละคร แสดงถึงการยอมรับความเชื่อดั้งเดิมเข้ามาในระบบความเชื่อทางพุทธศาสนา ทำให้เห็นสถานภาพของพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักที่มีอิทธิพล

ตำนานพระพุทธรูปเป็นเครื่องบันทึกความทรงจำทางศาสนา การผสมผสานความเชื่อที่แตกต่างกันในตำนานพระพุทธรูปช่วยสร้างภาพของความสมานฉันท์ของความเชื่อทั้งสองฝ่ายที่อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข เพราะในวัฒนธรรมของชาวอีสานมีความเชื่อทางศาสนาที่หลากหลายอยู่ร่วมกัน ทศวรรษนี้สอดคล้องกับการศึกษาของนักวิชาการในสาขาอื่น ๆ ที่พบว่ากลุ่มคนอีสานที่นับถือพุทธศาสนาเป็นหลักยังคงมีความเชื่อดั้งเดิม คติจากศาสนาอื่น และระบบวัตถุนิยม ทุนนิยม ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่อยู่ร่วมกันกับพระพุทธศาสนาและยังมีบทบาทในวัฒนธรรมของชาวอีสาน

6.3 ข้อเสนอแนะ

จากการสรุปและอภิปรายผลข้างต้น ผู้วิจัยตั้งข้อเสนอแนะ เพื่อเป็นแนวทางหรือวิธีการที่สามารถนำไปปรับปรุง หรือพัฒนาจากผลการวิจัยที่ได้ในวิทยานิพนธ์ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางปฏิบัติหรือการวิจัย ผู้วิจัยจึงตั้งข้อเสนอแนะเป็น 2 ประเภท ดังนี้

6.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

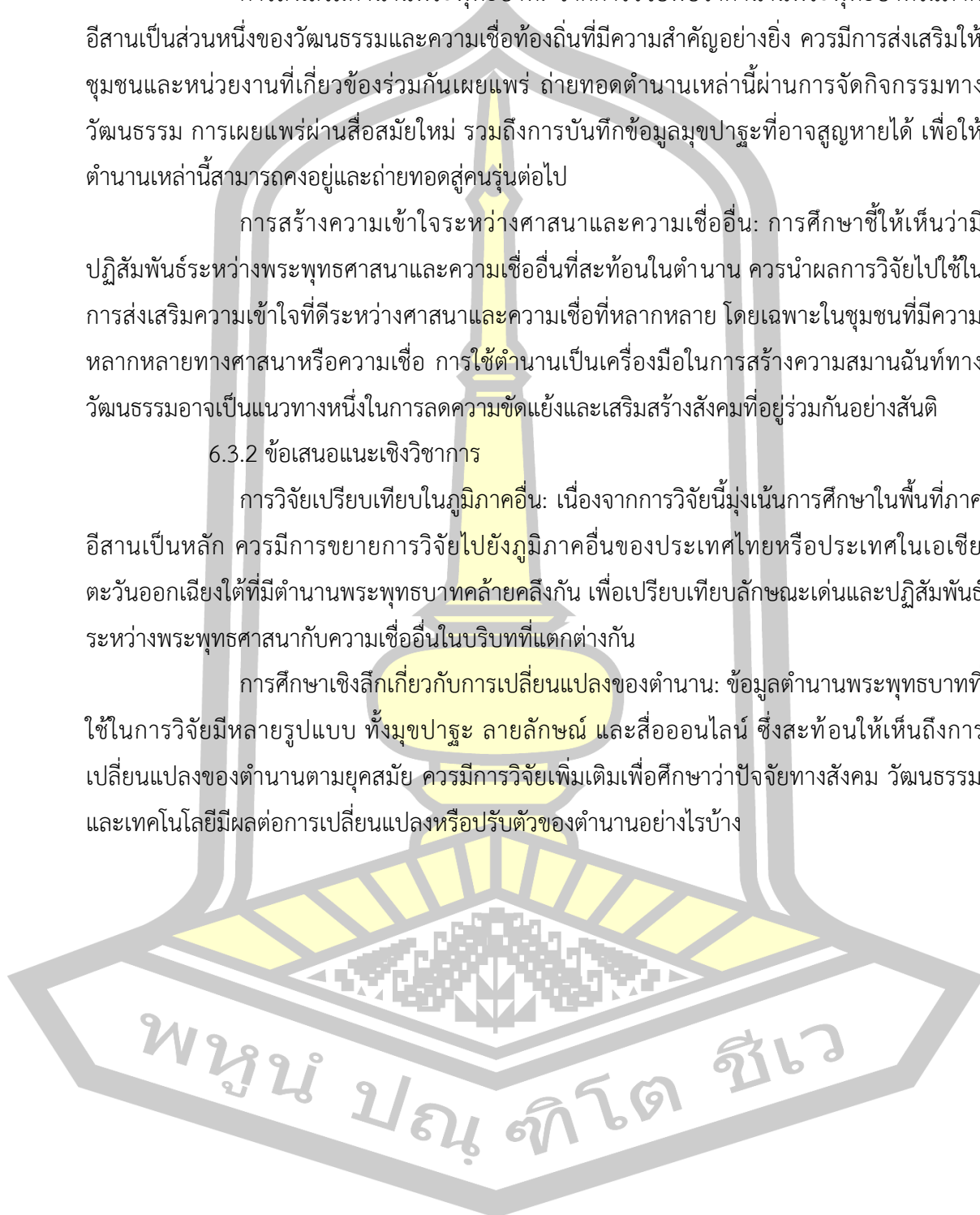
การส่งเสริมตำนานพระพุทธรูป: จากการวิจัยพบว่าตำนานพระพุทธรูปในภาคอีสานเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและความเชื่อท้องถิ่นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันเผยแพร่ ถ่ายทอดตำนานเหล่านี้ผ่านการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม การเผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่ รวมถึงการบันทึกข้อมูลมุขปาฐะที่อาจสูญหายได้ เพื่อให้ตำนานเหล่านี้สามารถคงอยู่และถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป

การสร้างการเข้าใจระหว่างศาสนาและความเชื่ออื่น: การศึกษาชี้ให้เห็นว่ามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่นที่สะท้อนในตำนาน ควรมีผลการวิจัยไปใช้ในการส่งเสริมความเข้าใจที่ดีระหว่างศาสนาและความเชื่อที่หลากหลาย โดยเฉพาะในชุมชนที่มีความหลากหลายทางศาสนาหรือความเชื่อ การใช้ตำนานเป็นเครื่องมือในการสร้างความสมานฉันท์ทางวัฒนธรรมอาจเป็นแนวทางหนึ่งในการลดความขัดแย้งและเสริมสร้างสังคมที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

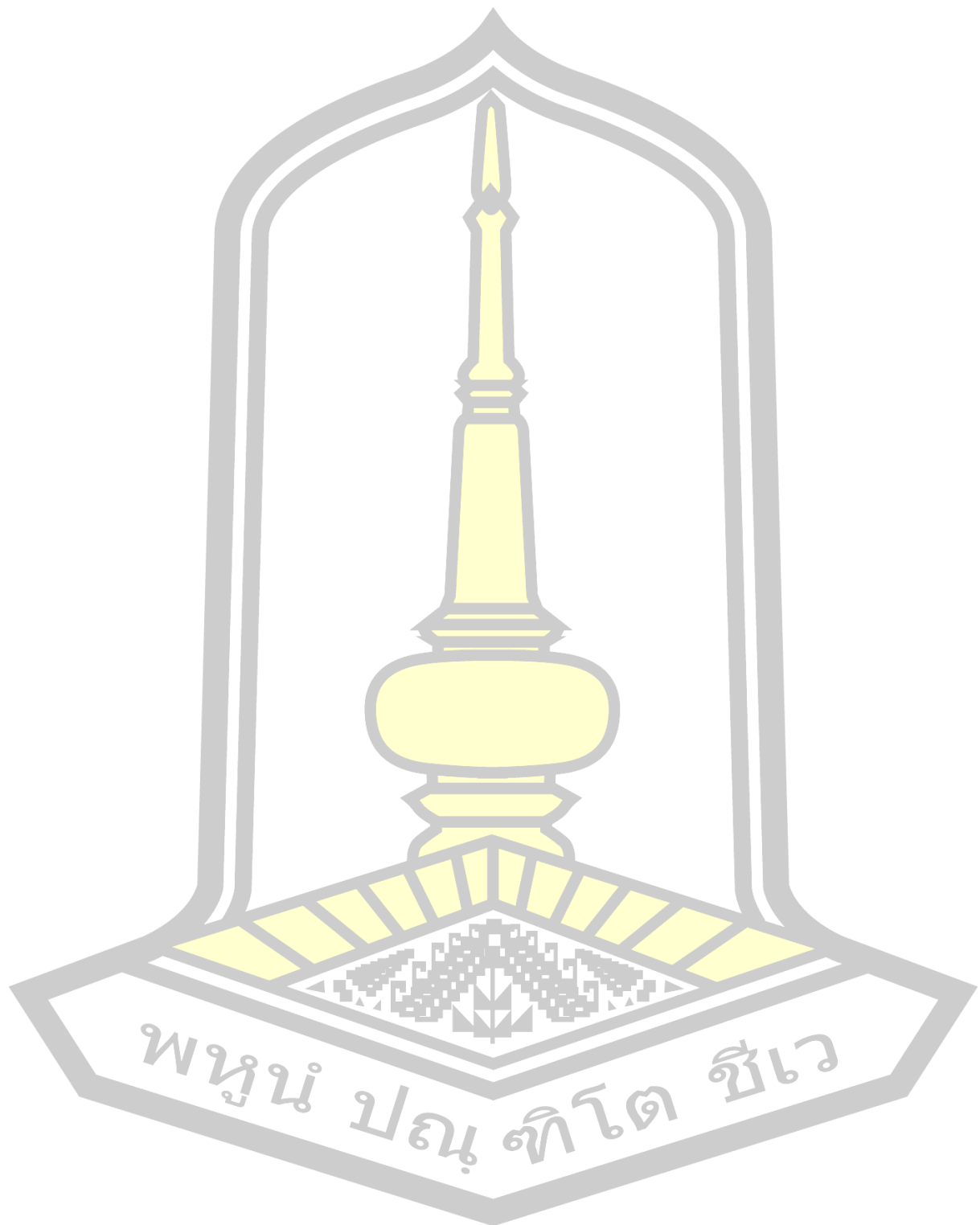
6.3.2 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

การวิจัยเปรียบเทียบในภูมิภาคอื่น: เนื่องจากการวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาในพื้นที่ภาคอีสานเป็นหลัก ควรมีการขยายการวิจัยไปยังภูมิภาคอื่นของประเทศไทยหรือประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีตำนานพระพุทธรูปคล้ายคลึงกัน เพื่อเปรียบเทียบลักษณะเด่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่ออื่นในบริบทที่แตกต่างกัน

การศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของตำนาน: ข้อมูลตำนานพระพุทธรูปที่ใช้ในการวิจัยมีหลายรูปแบบ ทั้งมุขปาฐะ ลายลักษณ์ และสื่อออนไลน์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของตำนานตามยุคสมัย ควรมีการวิจัยเพิ่มเติมเพื่อศึกษาว่าปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือปรับตัวของตำนานอย่างไรบ้าง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กตัญญู ชูชื่น. (2525). **พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์** [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2511). **ตำนานพระพุทธบาท อธิบายเรื่องพระบาท นิราศพระบาท และลิลิตทศพร** (พล.ต.ท.จำเนียร วาสนสมสิทธิ์และภรรยา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ พระภิกษุवास พวงร้อย วาสนะสมสิทธิ์ และนางมา พวงร้อย วาสนะสมสิทธิ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 8 เมษายน 2511). โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ.
- กรมศิลปากร. (2525). **ปราสาทเขากระโดง พระพุทธบาทจำลอง**. ป้ายประชาสัมพันธ์พระพุทธบาทเขากระโดง บ้านน้ำซับ ตำบลเสม็ด อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ลงพื้นที่เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2566.
- กรมศิลปากร. (2527). **แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท**. เอ็ม เอ็ม มาร์เก็ตติ้ง.
- กรมศิลปากร. (2540). **มงคล 108 ในรอยพระพุทธบาท อรรถกถา พุทธปาถกฤษณ** (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวัชรธรรมาภรณ์ (สุรพงษ์ ฐานวโร) ป.ธ.5 ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส). สำนักพระราชเลขาธิการ.
- กรมศิลปากร. (2548). **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2**. กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2559). **การวิเคราะห์ลักษณะและความหมายรอยพระพุทธบาทในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร** (พิมพ์ครั้งที่ 1). บริษัท เฮงศักดิ์มั่นคง จำกัด.
- กระทรวงมหาดไทย. (2525). **พระพุทธบาททศกัณฐ์เงิน**. ใน กระทรวงมหาดไทย (บ.ก.), ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดเลย. (น.105-109). (ม.ป.ท.)
- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2539). **ไตรภูมิพระร่วง**. ใน กรมศิลปากร (บ.ก.), วรรณกรรมสมัยสุโขทัย (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรมศิลปากร.
- กาญจนา แสงสว่าง. (2548). **ตำนานและความเชื่อเรื่องนาคในสังคมอีสาน**. สำนักพิมพ์วิทย์พัฒน์.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2545). **รายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัย ปี ที่ 1 เรื่องศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามลำแม่น้ำมูล**. (ม.ป.ท.)
- กิน-เที่ยว-นอน อุตรธานี. (2561). **ตำนานรอยพระพุทธบาทแม่แสนบ้านธาตุ**. Facebook. <https://www.facebook.com/udontripadvisor/posts/1840005419628801/>.

ขุนธรรมาธิการ (กู๋แก้ว พรหมสาขา ณ สกลนคร). (2509). **ตำนานพระธาตุเชิงชุม**. ใน พระยาขัติยวงษา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด) (บ.ก.), **ตำนานพระธาตุเชิงชุมจังหวัดสกลนคร และพงศาวดารภาคอีสาน** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเปลี่ยน ธิระมัยสิทธิการ). (น. 1-27). (ม.ป.ท.)

คมชัดลึก. (27 ตุลาคม 2552). **ร่วมบุญสร้างมณฑลครอบรอยพระพุทธรบาท**. <https://www.komchadluek.net/kom-lifestyle/34319>.

ศีกฤทธิ์ ปราโมช. (2529). **อิทธิพลของศาสนาฮินดูต่ออารยธรรมไทย**. ใน ปาฐกถา ชุตติรินธร. ศูนย์บริหารกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โครงการท่องเที่ยวโดยชุมชน ตามรอยองค์หลวงปู่มั่น. (2564). **วัดถ้ำผาบึง**. <http://www.luangpumun-cbt.org/location/wattampaping/>.

จ.เชมจิตต์. (2563). **พระพุทธรบาทในพระไตรปิฎก**. Facebook. <https://www.facebook.com/search/top?q=พระพุทธรบาทในพระไตรปิฎก%20>.

จวน คงแก้ว. (2558). **ศึกษาวิเคราะห์พุทธรบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม** [วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จันทน์ภา ดวงวิไล. (2556). **ตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาว: การสื่อความหมายทางวัฒนธรรมและบทบาทการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม** [วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จารุวรรณ เขาวัวนม. (2542). **นิทานพื้นเมืองลาว: ลักษณะเด่นและความสัมพันธ์กับสังคม** [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2519). **ความเชื่อและคติของชาวไทยโบราณ**. สำนักพิมพ์บรรณกิจ.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2526). **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนสมัยศรีอยุธยา**. ไม้งาม.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2547). **อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทย จากหลักฐานทางจารึกและวรรณคดีไทยบางส่วน**. วารสารอินเดียศึกษา, 9(2), 40.

จิราภรณ์ จันทน์โสม และคณะ. (2562). **แนวคิดผีฟ้าในเชิงปรัชญาของ ชุมชนบ้านนาเลี้ยว ตำบลนาเลี้ยว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ**. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณแก่น. 6(4), 328-340.

จิราวรรณ แสงเพ็ชร. (2550). **รอยพระพุทธรบาท: พุทธศิลปกรรม จากมรดกวัฒนธรรมสู่ศิลปกรรมร่วมสมัย** [รายงานวิจัยทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จุฑามาศ สุวิมลเจริญ. (2555). **กระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมในบริเวณรอยพระพุทธรบาทและรอยพระพุทธรบาท ห้วยหลวงแม่แอน** [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เจริญ ตันมหาพราน. (2557). พระบาทกบ. Facebook.

<https://www.facebook.com/search/top?q=ตำนานพระพุทธรบาท>.

เจริญชัย ไชยไพบูลย์วงศ์. (2559). อีสานในความทรงจำ: ตำนานและประวัติศาสตร์. มติชน.

ชยานันต์ สุติมานนท์. (2543). พุทธศาสนาในศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน. สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชลดา. (2557). แหล่งท่องเที่ยวและสถานที่สำคัญตำบลพังแดง.

<http://kjfdhf.blogspot.com/2014/>

ชลดา. (2560). วัดภูคำพร้าว. http://cholladakratay.blogspot.com/2017/11/blog-post_25.html.

ชลธิชา นิสัยสัตย์. (2552). “ยักษ์” ในนิทานพื้นบ้านภาคเหนือของไทย: บทบาทและความหมายเชิง
สัญลักษณ์ [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลธิรา สัตยารัตนา. (2552). ตำนานและความเชื่อเรื่องนาคในวัฒนธรรมอีสาน. สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชลิต ชัยครรชิต. (2566). อดีตของอีสานยุคก่อนประวัติศาสตร์ แห่งแล้ง รกร้าง หรือชุมชน
หนาแน่น ?. นิตยสารศิลปวัฒนธรรม, 31(1), 21-66.

ชาญยุทธ สอนจันทร์ และราชนันท์ นิลวรรณภา. (2562). ตำนานอุรังคธาตุ: วิถีคิดด้วยศาสนา
และความเชื่อ. ดำรงวิชาการ, 18(2), 95-130.

ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ (Charles F. Keyes). (2556). อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย.
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ณัฐวรรณ สัจจัมย์. (2561). การจัดการการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของวัดพระพุทธรบาท
ศาลาแดง และวัดพระพุทธรบาท [วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต].
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ดนัย ไชยโยธา. (2538). ลัทธิศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. โอเดียนสโตร์.
ดวงหทัย ลือดัง. (2554). การสืบทอดประเพณีเทศกาลเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอสายบุรี
จังหวัดสระบุรี [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดรรชนี เมตตาริกานนท์. (2548). ประวัติศาสตร์ลาวหลายมิติ. สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

เดลินิวส์. (14 มีนาคม 2562). สืบสานธรรมะพระแท่นเมืองย่าโม “หลวงปู่บุญ” สวนนิพพานวัดปอ
แดง รุ่นเจริญพร 7 รอบ. <https://d.dailynews.co.th/article/698192/>.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). ประวัติศาสตร์อีสาน. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มูลนิธิตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- ทีนิวส์ ข่าวสังคม. (1 สิงหาคม 2563). **ชาวบ้านผิตสังเกต หลังเห็นน้ำลดจนแห้งปรากฏสิ่งอัศจรรย์ รอยพระพุทธรูปขึ้น กลางลำน้ำเขบาย**. <https://www.tnews.co.th/social/527354>.
- เทศบาลตำบลโนนบุรี. (29 มกราคม 2562). **รอยพระพุทธรูปจำลอง เชื่อมโยงตำนานพระพุทธรูป หลวงพ่อบันดาลฤทธิผล**. Armyhosting แนะนำที่เที่ยวและสถานที่สำคัญ. <https://www.nonburee.go.th/home/?p=9078>.
- เที่ยวกับพี่แหลม. (2565). **ประวัติวัดพระพุทธรูปสองรอย (วัดต่าง)**. Facebook. <https://www.facebook.com/search/top?q=ตำนานพระพุทธรูป>.
- ธนภัทร์ ลิมห์สนัยกุล. (2562). **วัดทุ่งศรีเมือง**. อารามบอย. <https://readthecloud.co/wat-thung-si-muang/>.
- ชนากร พันธะ. (2557). **การศึกษาความสัมพันธ์ของความเชื่อทางศาสนา กับโครงสร้างอำนาจ การเมืองไทย**. วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 40(1), 19-33.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). **บัวบาน, พระพุทธรูป**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 7. (น. 2278-2279). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). **เชิงชุม, พระธาตุ : ตำนาน**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 4. (น.1126-1129). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). **บัวบก, พระพุทธรูป : ตำนาน**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 7. (น.2275-2278). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). **บัวบก, พระพุทธรูป**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 7. (น. 2274-2275). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). **พุทธรูปเวินปลา, พระ: ตำนาน**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 9. (น. 3170-3172). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). **ภูควายเงิน, พระพุทธรูป**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 10. (น. 3361-3361). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). **หลังเต่า, พระพุทธรูป**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 14. (น. 5048-5049). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2553). **เอกสารมรดกของภาคอีสานตอนกลางและอีสานตอนใต้**. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาเครือข่ายระดับชาติด้านการอนุรักษ์และเผยแพร่เอกสารมรดกภูมิปัญญาไทย ครั้งที่ 7 ระหว่างวันที่ 8-11 กรกฎาคม 2553 ณ โรงแรมดักสิลา จังหวัดมหาสารคาม (อัตสำเนา). มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- ธวัชชัย สีนทอง. (28 มีนาคม 2566). สัตว์สัญลักษณ์กับความเชื่อบุคแรกเริ่มของอุษาคเนย์. คลังความรู้สุวรรณภูมิ. <https://suvarnabhumi.psu.ac.th/tudb/currentread/32>.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. (2552). **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: การศึกษาพื้นที่สังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน** [รายงานวิจัย]. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นงลักษณ์ สุวรรณพรรณ. (28 ตุลาคม 2557). วัดสระหงส์. เทียวในประเทศไทย, ชัยภูมิ, ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. <https://woodychannel.com/sra-hong-temple.html>.
- นพสณฑ์ เสฎฐรังสี. (2542). **เขายายหอม (ชัยภูมิ): พระพุทธบาท**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2. (น. 576-580). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- นักศึกษาวิทยาลัยเทคโนโลยีบริหารธุรกิจรักไทย. (14 กันยายน 2560). **ประวัติวัดภูพลานสูง**. ESAN INFORMATION @UBON RATCHATHANI สารสนเทศท้องถิ่นอีสาน ณ อุบลราชธานี. <http://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/esaninfo/?p=2924>.
- นันทนา ชุติวศ์. (2533). **รอยพระพุทธบาท ในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- นันทิญา พันธุ์โชติ และรัตนา จันทร์เทว. (2558). **การจัดกลุ่มความหมายของคำศัพท์ในพาดหัวข่าว หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นจังหวัดขอนแก่น**. วารสารบัณฑิตศึกษามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 4(1), 1-14.
- นาถฤดี มณีเนตร และชนาดา ไชยประสิทธิ์. (2547). **การศึกษาความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อสถานบริการที่พักแบบประหยัด ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น**. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 21(4), 103-119.
- นาถฤดี มณีเนตร. (2546). **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแรงจูงใจที่ทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปที่ท่องเที่ยวบริเวณพรมแดนด่านตรวจคนเข้าเมืองมุกดาหาร**. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 20(2), 58.
- นิตยา วรรณกิตร์. (2563). **พินิจ คติ และ คน ด้วยศาสตร์คติชนวิทยา** (พิมพ์ครั้งที่ 3). หจก.อภิชาติการพิมพ์.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. (2543). **พุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**. สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. (2565). **พุทธ-พราหมณ์-ผี หรือ ผี-พราหมณ์-พุทธ?**. ใน คมกฤช อยู่เต็กเค่ง, วิจักขณ์ พานิช และศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ (บ.ก.), ผี-พราหมณ์-พุทธ ในศาสนาไทย(พิมพ์ครั้งที่ 3). (น.18-35). สำนักพิมพ์นาตาแฮก.
- นิพนธ์ สุทธิรักษ์. (2548). **พุทธศาสนาในสังคมอีสาน: การปรับตัวและปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมพื้นบ้าน**. สำนักพิมพ์ธรรมชาติ.

- นิยะดา เหล่าสุนทร. (12 ธันวาคม 2563). “**ดร.ไซเลอร์**” กับผลงานเพื่อคนไทย สังคมไทย ประเทศไทย **ไทย ชุมทรัพย์ที่ถูกกลืน?** มติชนสุดสัปดาห์ออนไลน์. https://www.silpa-mag.com/news/article_41833.
- นิวส์มอนิเตอร์ มติชนออนไลน์. (4 กุมภาพันธ์ 2561). **พบรอยพระพุทธรูปโบราณกลางป่าดงดิบ นามะเขือ**. https://www.matichon.co.th/news-monitor/news_828312.
- บ้านศรีสมบุญ. (2564). **ประวัติความเป็นมารอยพระพุทธรูปบ้านศรีสมบุญ**. ป้ายประวัติรอยพระพุทธรูปบ้านศรีสมบุญ บ้านศรีสมบุญ ตำบลคึมชาด อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น ลงพื้นที่เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2564.
- บ้านหลักศิลา. (24 ธันวาคม 2554). **ประวัติความเป็นมาวัดและรอยพระพุทธรูปหลักศิลา**. https://banlaksilanongbuaban.blogspot.com/2011/12/blog-post_7224.html.
- บำเพ็ญ ไชยรักษ์. (29 กันยายน 2562). **กลุ่มชาติพันธุ์: ลาวอีสาน**. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). <https://web.archive.org/web/20220113072738/https://www.sac.or.th/databases/ethnic-groups/ethnicGroups/62>.
- เบญจวรรณ นาราสัจ. (2560). **พัฒนาการภูมิปัญญาอีสาน**. ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2542). **การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสจันทรคราสของชนชาติไท** [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2548). **ตำนานพระธาตุของชนชาติไท: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม** [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐมฤกษ์ เกตุทัต. (2528). **ความสับสนในการแบ่งยุคสมัยวัฒนธรรม ก่อนประวัติศาสตร์ไทย: ตัวอย่างจากยุคหิน**. วารสารเมืองโบราณ, 11(1), 6-19.
- ปรมินท์ จารูร. (2547). **ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย** [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2545). **นิทานพื้นบ้านศึกษา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประภาพร สุปัญญา. (2564). **พัฒนาการของแนวคิดทุน: บริบทสังคมอีสาน**. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 9(1), 1-16.
- ประวัติพระเกจิ. (2563). **หลวงปู่ลือ ปุญโญ วัดป่านาทามวนาวาส อ.ดอนตาล จ.มุกดาหาร**. <https://www.108pageji.com/หลวงปู่ลือ-ปุญโญ/>.
- ประเวศ วะสี. (2548). **ศาสนาและความเชื่อในวัฒนธรรมอีสาน**. มูลนิธิศาสนาเพื่อการพัฒนา.

- ประเสริฐ ฦ นคร. (2535). ศาสนากับความเชื่อในสังคมไทย. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเสริฐ ฦ นคร. (2547). การอธิบายศิลาจารึกสมัยสุโขทัย. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ปึกหมุดเมืองไทย. (2563). วัดไทยเจริญ. <https://pukmudmuangthai.com/detail/1585>.
- ปัญญาญ์ ศิลาลายและคณะ. (2561). การศึกษาเปรียบเทียบการบริหารจัดการประเพณีนมัสการ
รอยพระพุทธบาทพลวงปี 2560 [รายงานการวิจัย กองทุนวิจัย]. สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ปัทมา เอกมวง. (2549). การเปรียบเทียบรูปแบบทางศิลปกรรมบนรอยพระพุทธบาทที่วัดศรีโคม
คำ จังหวัด พะเยาและที่วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย [สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรม
หาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เปลื้อง ฦ นคร. (2523). ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 8). ไทยวัฒนาพานิช.
- ไปด้วยกัน. (2565). วัดพระพุทธบาท ยโสธร. [https://www.paiduaykan.com/province/
Northeast/yasothon/praphuttabat.html](https://www.paiduaykan.com/province/Northeast/yasothon/praphuttabat.html).
- พระครูใบฎีกาหัตถิ กิตตินนโท. (2563). ความเชื่อของชาวพุทธในสังคมไทย. ใน สารนิพนธ์พุทธ
ศาสตรบัณฑิต 2563. (น.218-233). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูปลัดสุริยา ญาณกิตติ. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 8 พฤษภาคม 2565).
- พระครูพุทธบพิตรรักษ์. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 กรกฎาคม 2567).
- พระครูสิริธรรมาภรณ์. (2554). หอพระพุทธบาทจำลอง ประวัติวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร. เม็ด
ทราย.
- พระครูสิริพัฒน์นิเทศ. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 พฤษภาคม 2565).
- พระครูโสภณพัฒนาภิรมย์. (2561). พระพุทธศาสนากับขนาดและความเชื่อเรื่องนาคในภาคอีสาน.
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระชลญาณมุนี. (2563). พระพุทธศาสนากับความเชื่อ. วารสารมจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์,
6(2), 99-115.
- พระชัยวัฒน์ อชิโร. (2552). ตามรอยพระพุทธบาท ฉบับรวมเล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 2). เพลิดเพลินการพิมพ์.
- พระญาณวิสาธเถร. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 พฤษภาคม 2565).
- พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 21. (2514). กรมการศาสนา. (สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกก
นิบาตโทณสูตร หน้า 37-39 ข้อ 36).
- พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 25. (2514). กรมการศาสนา. (สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ
ปธานสูตรที่ 2 หน้า 309 - 311 ข้อ 355)
- พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 32. (2514). กรมการศาสนา. (สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน
ภาค 1 หน้า 235 ข้อ 210).

พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 33. (2514). กรมการศาสนา. (สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 จริยาปิฎก หน้า 368-369 ข้อ 28).

พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 33. (2514). กรมการศาสนา. (สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 พุทธวงศ์ จริยาปิฎก หน้า 22 ข้อ 15).

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 9. (2539). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค).

พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 23. (2525). มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. (สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาด ภาค 2 หน้า 442-449 ข้อที่ 765).

พระเทพวราภรณ์. (2511). **ตำนานพระพุทธรูปพระราชนาน ภ.ป.ร. และพระพุทธรูปเจดีย์** (พิมพ์เป็นบรรณานุกรม งานสมโภชประดิษฐานพระพุทธรูปพระราชนาน ภ.ป.ร. และวางศิลาฤกษ์มณฑปพระพุทธรูป ณ วัดพุทธมณฑลนิมิต นครสวรรค์ วันที่ 28-30 มิถุนายน 2511). โรงพิมพ์วิมลพิมพ์.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด.** สำนักพิมพ์เสียงเสียง.

พระปลัดพจน์พหล ฐานสมบุญ. (2563). **ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องพญานาคในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทที่มีความสัมพันธ์กับองค์พระธาตุพนม** [วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2542). **พุทธศาสนากับสังคมไทย.** สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2548). **เรื่องเหนือสามัญวิสัยอิทธิปาฏิหาริย์เทวดา.** สำนักพิมพ์ธรรมดา.

พระโพธิสัตว์. (2563). **วัดพระพุทธรูปเก่า.** Facebook.

<https://www.facebook.com/560338557351401/posts/3302458166472746/>.

พระมหาใจ เขมจิตโต. (2563). **เรื่องรอยพระพุทธรูปในพระไตรปิฎก.** Facebook.

<https://www.facebook.com/search/top?q=ตำนานพระพุทธรูป>.

พระมหาศพล จันทวิโส. (2562). **ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปกับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ. 2154-2394.** [วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาโยธิน โยธโก. (2561). **ประวัติความเป็นมาพระพุทธรูปชาติ.**

<http://www.bhujati.org/detail.php?no=1>.

พระมหาโยธิน โยธโก. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 ธันวาคม 2565).

พระมหาสมณชัย รตนกวี. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 8 พฤษภาคม 2565).

พระอดิเรก ฐิตเมธ. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 มกราคม 2566).

พระอาจารย์น้อย ถิรวโส. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 พฤษภาคม 2565).

พุดินัย มั่งสวัสดิ์. (2563). **อุตรธยานี-ทอดกฐิน วัดรอยพระพุทธบาท**. อินทรีสยาม.

<https://www.siameagle.com/052759-2/>.

พิชญานิ เจริญศิริ. (2542). **การศึกษาวรรณกรรมนิทานไทยตามทฤษฎีโครงสร้างของเวลาติมีร์**

พรอพอ [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิชญ์ สายพันธ์. (2539). “**นาคาคติ**” **อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย**.

[วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต] มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิชญ์ สายพันธ์. (2542). **น้ำเต้าปูง : วรรณกรรมปรัมปรากับการศึกษาเชิงโครงสร้าง**. ใน สังคมและ

วัฒนธรรมในประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม

ราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

พิทักษ์ พูลทรัพย์. (2555). **นาคกับวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิทักษ์ชัย จัตุชัย. (2553). **การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระ**

บาท อ.บ้านผือ จ.อุตรธานี: จากหลักฐานทางโบราณคดี [การค้นคว้าอิสระปริญญา

ศิลปศาสตรบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พิพิตวี ออนไลน์. (31 กรกฎาคม 2563). **พบรอยพระพุทธบาท โผล่กลางลำน้ำเขบาย จ.อุบลฯ**.

<https://www.pptvhd36.com/news/ประเด็นร้อน/130416>.

พุทธทาสภิกขุ. (2533). **พระคุณที่อินเดียมีต่อไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 1). อตัมมโย.

พุทธศิลป์อีสาน. (2556). **รอยพระพุทธบาท วัดศรีธรรมมาราม**. http://isan.tiewrussia.com/wat_srithammaram/.

ภณกุล ภาควรรณคดี. (2555). **พุทธพาณิชย์และไสยพาณิชย์ในพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของไทย:**

กรณีศึกษาวัดในจังหวัดนครปฐม [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต].

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มณฑิร ศุภลักษณ์. (2542). **รอยพระพุทธบาทในประเทศไทย**. บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด.

มติชนออนไลน์. (10 เมษายน 2562). **เทวดาตลใจ พบรอยพระพุทธบาท เกิดเหตุมหัศจรรย์รูป**

คล้ายพญานาค ให้โชคถูกหวยอื้อ.

https://www.matichon.co.th/region/news_1445411.

มนวิภา เจียจันทร์พงษ์. (2523.) **รายงานวิจัยการศึกษาเอกสารเรื่องตำนานพระพุทธบาทและพระ**

ธาตุ [รายงานการวิจัย]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มหาภูธร. (22 มิถุนายน 2553). **ค้นพบ พระบาทกลางทุ่ง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น.**

<http://www.oknation.net/blog/wat-maisanyasirikhet/2010/06/22/entry-1>.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2525). **พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ 23.** โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2553). **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 2** (พิมพ์ครั้งที่ 19). โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. (2521). **อรรถาธิบายตำนานพระธาตุพนม** (วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน 16-18 พฤศจิกายน 2521). โรงพิมพ์ เรือนแก้วการพิมพ์,

เมตตา ฟองฤทธิ์. (2556). **การสลับภาษาระหว่างภาษาไทยกลางและภาษาไทยถิ่นอีสานของนักจัดรายการวิทยุในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดขอนแก่น** [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต] มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ยาท่านถะหวิน สิริวิฑะโน (วันนระราช). (2550). **ฮอยพระพุททะบาดโพนสัน. วัดพระบาดโพนสัน.** สสป.ลาว.

ยุทธนา ผิวกม. (2557). **ตามรอยพระพุทบาทกลางดง นครราชสีมา.**

<https://www.faiyththaistory.com/phrabaht-klang-dong/>.

ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ. (2559). **พุทธศาสนาเข้าสู่อีสาน...ในตำนานอรรถาธิบาย.** คอลัมน์ เปิดผ้ามา่านักนิเทศสารทางอีสาน, 5(54), 60-65.

รัตนา จันทร์เทว. (2559). **การสืบทอดภาษาอีสาน; Isaan Lugguge Inheritance.** วารสารบัณฑิตศึกษา มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์, 5(2), 72-88.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554.** นานมีบุ๊คส์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554** (เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554). (น. 497). ราชบัณฑิตยสถาน.

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. (2564). **รอยพระบาทลักษณะ ณ เมืองบางพาน.** ใน เอกสารประกอบการบรรยายกิจกรรมบรรยายทางวิชาการเนื่องในวันพิพิธภัณฑ์ไทย ประจำปี 2564. (น.42-59). พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กำแพงเพชร.

วรรณีย พงศาชลากร. (2565). **สูญปลายฟ้าที่เขาศาลา ครูโยคอาจารย์ อรัญวาสีแห่งวัชรยาน.**

<https://www.oknation.net/post/detail/634d3f665658536b2ca20a37>.

วรรณกวี โพระ. (2556). **รอยพระพุทบาทในศิลปะร่วมสมัยไทย: กรณีศึกษา พิชัย นิรันดร์ และ พัดยศ พุทธเจริญ** [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์. (2556). **คติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปและประเพณี “ไปพระบาท” ในการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย** [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัดภูพานสูง. (14 กันยายน 2560). **ประวัติวัดภูพานสูง**, <http://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/esaninfo/?p=2924>.
- วิทยาลัยครูมหาสารคาม. (2521). **พระธาตุเชิงชุม**. ใน อรรถาตุตำนานพระธาตุพนม (จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน 16-18 พฤศจิกายน 2521). (น. 12-16). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- วิทยาลัยครูมหาสารคาม. (2521). **รอยพระพุทธรูปที่ภูเวียง หนองบัวบาน โพนบก**. ใน อรรถาตุตำนานพระธาตุพนม (จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน 16-18 พฤศจิกายน 2521). (น. 19-21). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- วิราภรณ์ สุวดีปฐมพงศ์. (2552). **ประเด็นใหม่: ระบบการวางลายมงคลบนรอยพระพุทธรูปในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24** [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต] มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วิศรุต ภาดี. (2559). **รูปศรัทธา** [ศิลปนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วีรภัทร อารีศิริ. (2549). **พระพุทธรูปเจ้าในภัทรกัลป์: การแสดงออกในงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์** [ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต] มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เว็บมาสเตอร์พุทธศิลป์อีสาน. (2558). **ตำนานบ่อพัน จ.ร้อยเอ็ด**. <https://www.esanart.com/travel/บ่อพันชั้น/>.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (1 มกราคม 2550). **ตำนาน (Myth) เป็นมายาคติ หรือประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต**. มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์. <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=888>.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2525). **อารยธรรมบ้านเชียงกับความพินาศของมรดกทางวัฒนธรรมอีสานในแอ่งสกลนคร**. วารสารเมืองโบราณ, 4(9), 20-30.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2529). **อีสาน: ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีผู้นำค้ำดินกับการเกิดของรัฐในประเทศไทย**. วารสารศิลปวัฒนธรรม, 4(1), 130-140.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). **แอ่งอารยธรรมอีสาน: แฉหลักฐานโบราณคดีพลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย**. มติชน.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2542). **พุทธศาสนากับความเชื่อของคนไทยในอดีต**. สำนักพิมพ์มติชน.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). **คติความเชื่อเรื่องนาคในวัฒนธรรมไทย**. สำนักพิมพ์มติชน.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). **แอ่งอารยธรรมอีสาน (พิมพ์ครั้งที่ 4)**. มติชน.

- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2560). **พุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 2). มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2562). **พุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 3). มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2539). **การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของชนชาติไทย**. สุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2563). **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนานนิทานพื้นบ้าน** (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2565). **ศาสนาผีได้ชะเง้อมหาพระสุเมรุ**. สำนักพิมพ์นาตาแฮก.
- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2565). **กลุ่มชาติพันธุ์ในอีสาน**.
<https://cac.kku.ac.th/cac2021/กลุ่มชาติพันธุ์ในอีสาน/>.
- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสัจจ. (2559). **จาก“เขาดานพระบาท “สู่” พุทธอุทยานพระมงคลมิ่งเมือง” แห่งอำนาจเจริญ**. <https://www.is-trip.com/art-culture-activity/จากเขาดานพระบาท-สู่-พ/>.
- สงคราม สุเทพากุล. (2556). **พุทธพาณิชย์**. [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต] มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สนั่น สุวรรณสิงห์. (2553). **อีสานศึกษา: วัฒนธรรมและความเชื่อของภาคอีสาน**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมคิด ไชยวงศ์. (2542). **คอแก้ง, พระพุทธบาท : วัด**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2. (น. 637-639). มุลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สมคิด ไชยวงศ์. (2542). **นาหงส์, พระพุทธบาท : วัด**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 6. (น. 2063-2065). มุลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สมโชค สีนุกูล. (2546). **แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง: กรณีศึกษา เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี** [วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). **พุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน**. มุลนิธิพุทธธรรม.
- สมบูรณ์ บุญฤทธิ์. (2560). **พญานาคกับรอยพระพุทธบาทในตำนานอุรังคธาตุนิทาน**. วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 3(2). 43-60.
- สมพรชัย สุจิตต์. (2526). **ลักษณะพิเศษของเครื่องปั้นดินเผาโบราณในเขตลุ่มแม่น้ำมูล-ชี**. วารสารเมืองโบราณ, 4(9), 85-89.

- สมพุทธ ธุระเจน. (2558). พระพุทธบาทจำลอง วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร. สารนครศรีธรรมราช, 45(3), (15-23).
- สมมาตร ผลเกิด. (2558). **โลว์วัฒนธรรมอีสาน** (หนังสือชุดการประเมินและสังเคราะห์ สถานภาพองค์ความรู้จากการวิจัยวัฒนธรรม เล่ม 3). ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมศรี ชัยวนิชยา และปกรณ์ ปุกหุด. (2563). **วัดทุ่งศรีเมือง: สิริพัฒนาภรณ์อนุสรณ์**. ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป.
- สายป่าน ปรีวรรณชนะ. (2548). **ลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย** [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ. (2542). มูลนิธิสารานุกรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน. (2542). มูลนิธิสารานุกรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด. (18 เมษายน 2567). **มณฑลพระพุทธบาทจำลอง วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด**. https://www2.m-culture.go.th/nakhonsrithammarat/ewt_dl_link.php?nid=1866.
- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดบึงกาฬ. (2561). **พระพุทธบาทถ้ำศรีธน**. ใน รายงานประจำปีงบประมาณ 2561 สรุปผลการดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์พัฒนาสาธารณสุขจังหวัดบึงกาฬ. (น. 17).
- สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2565). **เอกประกอบการเสนาทางวิชาการ เรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย**. ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ในวันพฤหัสบดีที่ 12 พฤษภาคม 2565.
- สิริวรรณ นันทจันทูล. (2552). **จากรอยพระพุทธบาทถึง“บัวบาท” คำพ้องความ“พระมหากษัตริย์” ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ**. วารสารภาษาไทยและวัฒนธรรมไทย, 2(4), 125-143.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2549). **“ปลั่งลาว” ชาวอีสานมาจากไหน?** มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2558). **โคราชของเรา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2559). **วัฒนธรรมร่วมอุษาคเนย์ในอาเซียน**. สำนักพิมพ์นาตาเอก.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2560). **พุทธศาสนาในสังคมไทย: การผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้าน**. มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2562). **ขวัญเอ๋ย ขวัญมาจากไหน?** (พิมพ์ครั้งที่ 2). เรือนแก้วการพิมพ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (9 มกราคม 2565). **‘ทวารวดี’ ไม่ใช่เมืองพุทธ แต่เป็นเมืองศาสนาพราหมณ์**. มติชนสุดสัปดาห์. https://www.matichonweekly.com/column/article_506213.
- สุชาติ สวัสดิ์ศรี. (2561). **พุทธพาณิชย์: ศาสนากับการค้า**. สำนักพิมพ์สุขุม.
- สุทธิพร ภูมิอารยะ. (2562). **ศรัทธาและเศรษฐกิจในพระพุทธศาสนา**. สำนักพิมพ์ศิลป์ไทย.

- สุธนา เกตุอร่าม. (2523). **การสร้างรอยพุทธบาทสมัยพญาลิไท**. [สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต] มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2562). **ฤๅษีในอินเดียโบราณ: ศึกษา “ความเป็นนักบวช” ของฤๅษี**. วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 16(2), 31-47.
- สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์. (2554). **ศิลปะในประเทศพม่า**. สายธาร.
- สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ. (2547). **แผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). (2502). **เรื่องผีสาងเทวดา** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาวปิณฑะสุต ณ วัดหิรัญญูจิวรวิหาร วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2502). (ม.ป.ท.).
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2556). **สัญลักษณ์ “รอยพระพุทธรูป” และ “ดอกบัวบาน” ในจิตรกรรมสมัยพุทธกาล**. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บ.ก.), ด้วยรัก เล่มที่ 8: ศาสนาและความเชื่อกับสังคม. (น. 213-245). บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด.
- แสง มนวิthur. (2510). **ชินกาลมาลีปกรณ์** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่นายกี นิมนานเหมินท์ วันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2510). มิตรนราการพิมพ์.
- แสงเพชร สุพร. (2542). **รอยพระพุทธรูปทวารวดี, วัด**. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 11. (น. 3789-3790). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- โสภณ จาเลิศ. (2559). **การวิเคราะห์ความเชื่อและการบูชาเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปของชาวพุทธล้านนา** [วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- โสภณ สว่างหล้า. (2542). **รอยพระพุทธรูปหินลาด**. ป้ายประวัติ ณ วัดพระพุทธรูปหินลาด ตำบลป่าป้อ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ลงพื้นที่เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2564.
- หลวงปู่เพชร ปทีโป. (4 เมษายน 2564). **รอยพระพุทธรูปผาจำลอง ที่ อ.สังขม จ.หนองคาย**. <http://www.ubonpra.com/board/index.php?topic=113.115;wap2>.
- องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. (2563). **พระพุทธรูปถ้ำผาบัง**. <https://cbtthailand.dasta.or.th/webapp/relattraction/content/1435/>.
- องค์การบริหารส่วนตำบลท่าบ่อ. (2566). **สถานที่ท่องเที่ยวรอยพระพุทธรูป**. <http://www.tumbolthabo.com/17343080/สถานที่ท่องเที่ยว>.
- องค์การบริหารส่วนตำบลหนองโน. (2556). **เปิดตำนานรอยพระพุทธรูปบ้านกุดแคน มนต์ลัษณ์วัฒนธรรมแดนอีสาน**. Facebook. <https://www.facebook.com/338742972880117/posts/422046227883124/>.

องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยตึกชู. (2562). แหล่งท่องเที่ยว วัดพระพุทธรบาทภูสิงห์.

http://www.huaitikchu.go.th/tour-detail_163.

อนุชา พิมพ์ศักดิ์. (2550). **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์: โครงสร้างเนื้อหา และบทบาทในสังคมไทย** [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อภิชัย ภิรมย์รักษ์. (2534). **จินตภาพใหม่ของสังสารวัฏ** [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต] มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อภิลักษณ์ เกษมผลกุล. (2552). **เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อที่กระทำ ณ เทวสถาน**. ใน สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 34 (พิมพ์ครั้งที่ 1). (น.6-41). มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน.

อมรรัตน์ จันทร์เพ็ญสว่าง. (2537). **จิตวิทยาศาสนาและความเชื่อและความจริง**. สำนักพิมพ์กองทุน ปิ.ทราเวน.

อมรา พงศาพิชญ์. (2519). **พุทธศาสนาชาวบ้าน**. วารสารสังคมศาสตร์ 13(3), 27-44.

อเมซิ่งไทยแลนด์. (2566). **วัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร**. <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/วัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร>.

อวยพร แสงคำ. (2557). **ลักษณะเด่นของนวนิยายไทยที่มีตัวละครเป็นครุฑและนาค** [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต] จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อัญชลี ปันรอด. (2525). **คัมภีร์พุทธบาทมงคล: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**. [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อำพล คมขำ. (2548). **แนวคิดที่เหมือนคล้ายและแตกต่างของรอยพระพุทธรูปในงานจิตรกรรมฝาผนังกับงานประติมากรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย** [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุดม บัวศรี และชอบ ดีสวนโคก. (2546). **เจ้าโคตร: การระงับความขัดแย้งในวัฒนธรรมอีสาน**. สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อุดม บัวศรี. (2538). **การท่องเที่ยวกับกระแสวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง**. วารสารศูนย์การศึกษาต่อเนื่อง, 3(1), 4-8.

ไฉ่ล้าผจญภัย. (2564). **บ้านท่าล้ง อ.โขงเจียม จ.อุบล ชิว ๆ ชุมชนเล็ก ๆ ริมสายน้ำโขง** (ผาโสกวิถีริมโขง ชมบั้งไฟพญานาค). Pantip. <https://pantip.com/topic/41013278>.

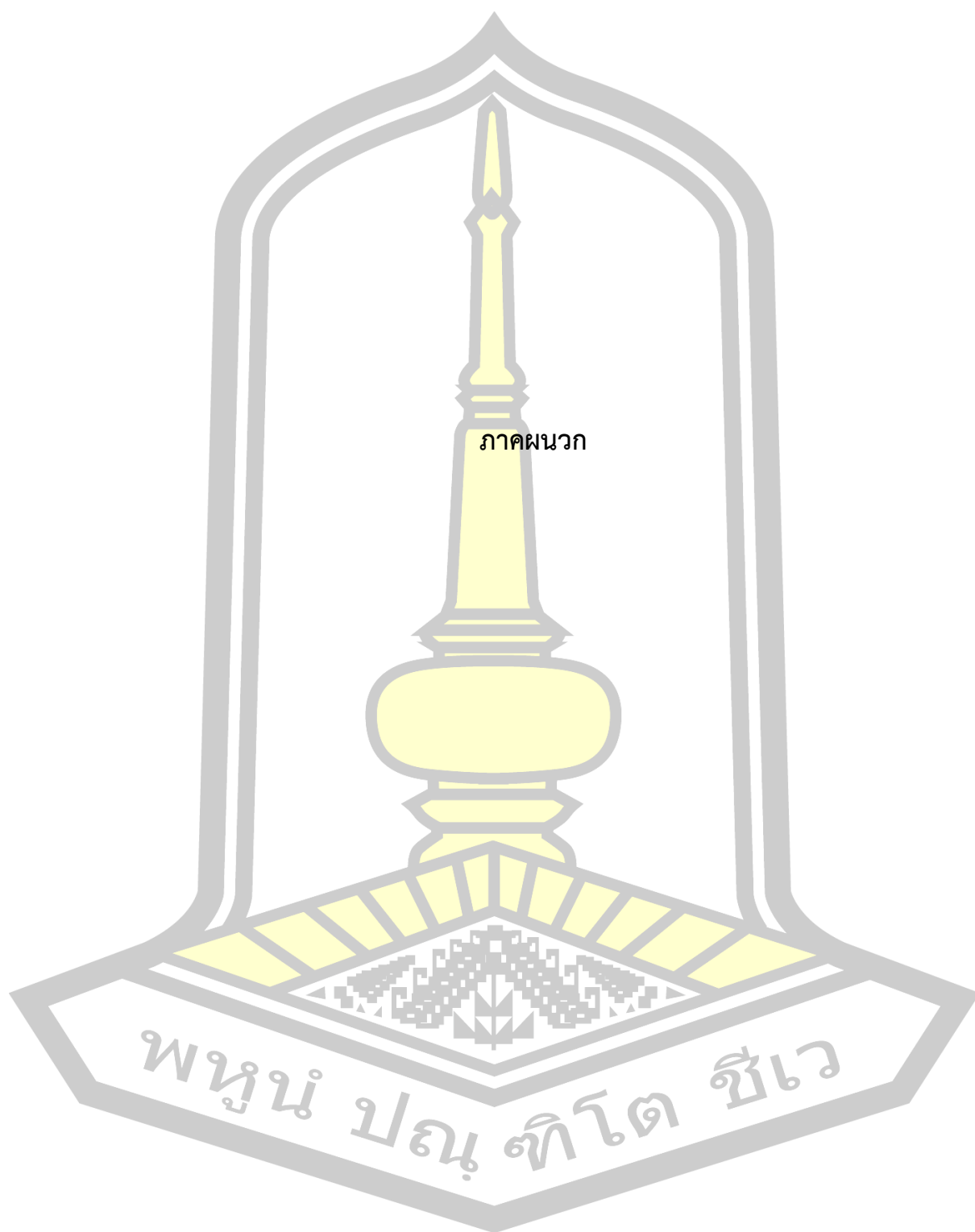
Bascom, William R. (1955). **Verbal Art**. In The Journal of American Folklore. Vol.68.269 (July-September). Pp.245-252.

- Bascom, William. (1965). **The Forms of Folklore: Prose Narrative**. In The Journal of American Folklore. Vol.78. 307(January-March). Pp.3-20.
- Bascom, William. "Four Functions of Folklore." In **Alan Dundes** (ed.), The Study of Folklore, pp. 279-298. New Jersey: Prentice-Hall.
- Bat_Pan_Kham Ubolratana_Khon_Kaen_Province.html และ <https://www.>
- Bayard, Donn. (1970). "Excavation at Non-OK Tha, Northeastern Thailand, 1968: An Interim Report" Asian Perspectives Vol. XIII pp. 110-143.
- Bayard, Donn. (1984). "A Tentative Regional Chronology for Northeast Thailand" in Southeast Asia Archaeology at the XV Pacific Science Congress (ed.D. Bayard) University of Otago New Zealand pp. 161-168.
- Brown, P. (1996). **The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity**. University of Chicago Press.
- Campbell, J. (2008). **The Hero with a Thousand Faces**. Princeton University Press.
- Condominas, Georges. (1975). **Change and Persistence in Thailand**. Cornell University Press.
- Department of Anthropology, Archaeologic Study of the Lower MunChi Basin. Silpakorn University, 1981.
- Di Crocco, V.M. (2004). **Footprint of the Buddhas of this Era in Thailand**. Bangkok: The Siam Society.
- Draper, John (2016). "The Isan Culture Maintenance and Revitalization Programme's Multilingual Signage Attitude Survey: Phase II". Journal of Multilingual and Multicultural Development. 37 (8): 832-848.
- Geiger, W. (1912). **The Mahavamsa or the Great Chronicle of Ceylon**. London: the Pali Text Society.
- Gorman, Chester (1971). "The Hoabinhian and After: Subsistence Pattern in Southeast Asia during the Late Pleistocene and Early Recent Periods" World Archaeology Vol. 2 No. 3. pp. 300-319,
- Howard Kaufman. (1960). **Bangkhaud: A Community Study in Thailand**. N.Y.J.J. Augustine Incorporated Publisher.

- Jason, Heda. (1972). **Historical and Local legends and their Relative**. In Toward New Perspective in Folklore. Richard bauman and Américo Paredes (Ed). Texas: University of Texas Press.
- Keyes, Charles F. (2014). **Finding their voice: Northeastern villagers and the Thai state**. Chiang Mai: Silkworm.
- Leach, Edmund. (1970). **Claude Levi-Strauss**. New York: The Viking Press.
- Leeming, D. A. (2005). **The Oxford Companion to World Mythology**. Oxford: Oxford University Press.
- Lévi-Strauss, Claude. (1963). **Structural Anthropology**. Basic Books.
- Levi-Strauss, Claude. (1963). **The Structural Study of Myth**. In Structural Anthropology. New York: Basic Books.
- Levi-Strauss, Claude. (1964). **The Raw and The Cooked**. New York: Harper and Row Publishers.
- Ma Khin Lin Myint. (2005). **The Study of Anagatavamsa Atthakatha** [Ph.D. dissertation Department of Oriental Studies]. University of Yangon.
- Malinowski, B. (1954). "Myth in Primitive Psychology." **Magic, Science and Religion**, pp. 95-148. New York: Doubleday Anchor Books.
- McDaniel, J. (2011). **The Lovelorn Ghost and the Magical Monk: Practicing Buddhism in Modern Thailand**. Columbia University Press.
- MGR Online. (30 มีนาคม 2553). **ภาพลึกลับ "รอยพระพุทธรบาท" อายุกว่าพันปี**. <https://mgronline.com/daily/detail/9530000044380>.
- Pisit Charoenwongsa and Donn Bayard (1983). **Non Chai: New Dates on Metal Working and Trade from Northeastern Thailand**. Current Anthropology Vol. 24 No. 4 August -October 1983 pp. 521-523, 1983.
- Propp, Vladimir. (1979). **Morphology of the Folktale**. Austin: University of Texas Press.
- Reynolds, Frank E. (1982). **The Holy Footprint of the Buddha**. History of Religions, vol. 21, no. 4, pp. 325-344.
- Sanook.com. (30 มีนาคม 2561). **อี้อา พบรอยเท้ามนุษย์ขนาดใหญ่ เชื่อเป็นรอยเท้าพระพุทธรบาท**. <https://www.sanook.com/news/5874758/>.
- Solheim, W. G. (1970). Prehistoric Archaeology in Eastern Mainland Southeast Asia and the Philippines. Asian Perspectives, 13, 47-58.

- Swaminathan. (2014). Who is a Rishi? How many types of Rishis? Retrieved on June 28, 2018. From <https://tamilandvedas.com/tag/rsi/>.
- Tambiah, S.J. (1970). **Buddhism and the Spirit Cults in North-East Thailand**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tambiah, Stanley Jeyaraja. (1976). **World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background**. Cambridge University Press.
- Tanabe, Shigeharu. (1993). “Autochthony and the Inthakhin Cult of Chingmai” in Paper presented at the 5 th International Conference on Thai Studies (ICTS) (London).
- Thompson, Stith. (1946). **The Folktale**. New York: The Dryden Press.
- Thompson, Stith. (1955-1958). **Motif-Index of Folk Literature**. Revised edition. 6 vols. Bloomington: Indiana University Press.
- Tomlinson, M. J. (1995). *Foundation Design and Construction*: 6th edition. Longman.
- touronthai.com/article/2744.
- TraiThep Channal. (5 กันยายน 2563). **อัครรรอยพระบาทน้ำทิพย์ ที่ไม่เคยเหือดแห้งแม้จะแล้งปานใด**. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=h9nMooci3-g&t=3s>.
- TripAdvisor รีวิว. (18 กันยายน 2559). **ประวัติวัดพระบาทภูพานคำโดยสังเขป**. https://th.tripadvisor.com/ShowUserReviews-g2237434-d7349826-r419673777Wat_Phra_
- Welch, Dawid J. (1985). **Adaptation to Environment Unpredictability: Intensive Agriculture and Regional Exchange at Late Prehistoric Centers in the Phimai Region**. Thailand. Ph.D. dissertation submitted to the University of Hawaii.
- White, Joyce C. (1982). **Discovery of Lost Bronze Age: Ban Chiang**. University of Pennsylvania Press.

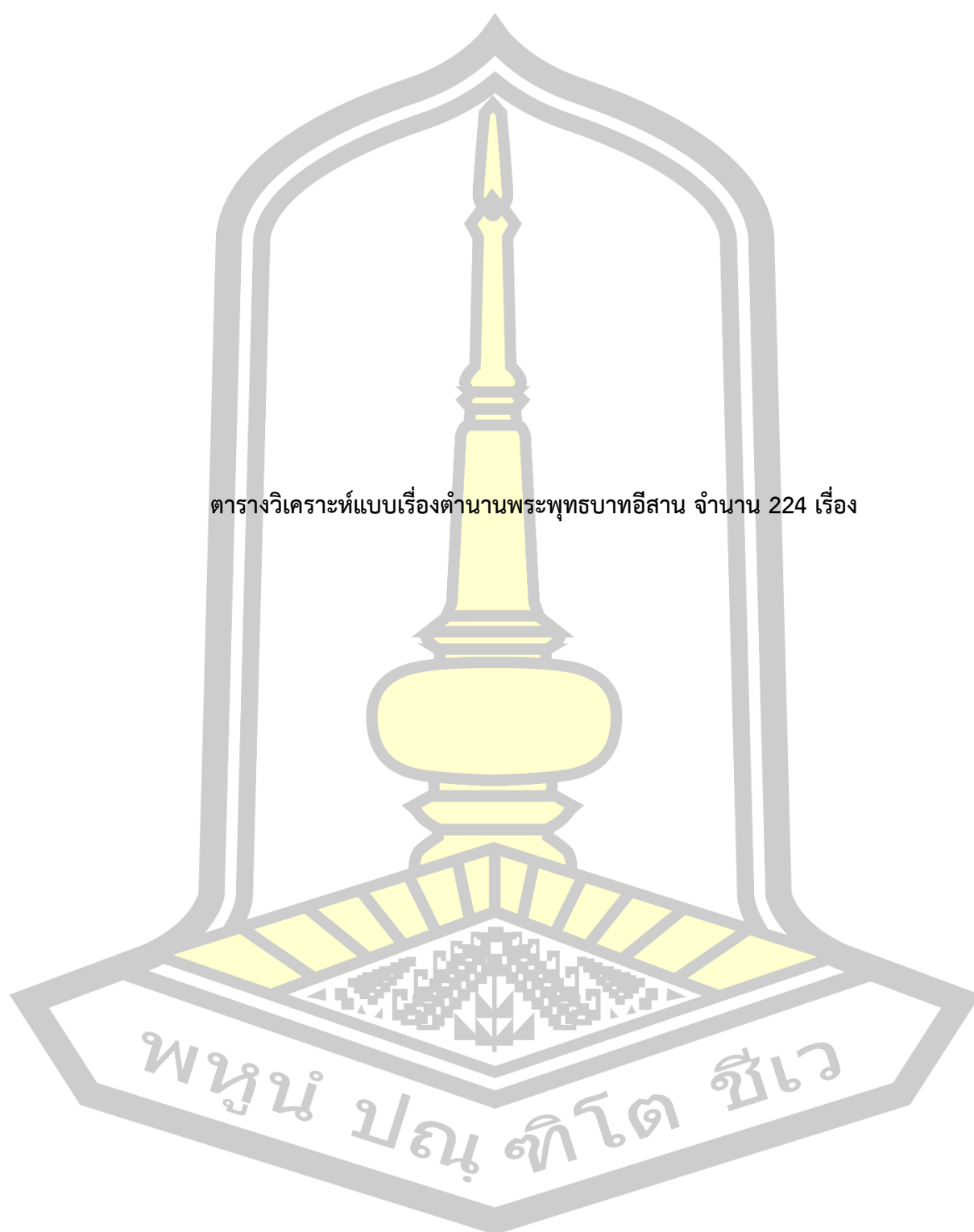

ภาคผนวก

พูนํ ปณํ จิตฺ ชีเว

ตารางวิเคราะห์แบบเรื่องตำนานพระพุทธรูปอีสาน จำนวน 224 เรื่อง

ตารางวิเคราะห์แบบเรื่องตำนานพระพุทธรูปอีสาน จำนวน 224 เรื่อง

1. แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปประทับ จำนวน 82 เรื่อง เรียงตามลำดับจังหวัด ดังนี้

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดกาฬสินธุ์

1.1 ตาราง 1 กส01 พระพุทธรูปห้วยสังเคียบ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จนิมิตจากเขาคิชฌกูฏ พบพระเทวทัต	A4, B1
เหตุการณ์หลัก	พระเทวทัตลอบทำร้ายพระพุทธรูปเจ้าจนพระบาทหื้อพระโลหิต ถูกธรณีสูบ สำนักผิด เอาศีรษะบูชาพระพุทธรูป	C2 D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรูปเจ้าอธิษฐานรอยพระบาทไว้ และพยากรณ์ว่าต่อไป พระเทวทัตจะได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	E1 F4
ตอนจบเรื่อง	พระธุดงค์พบรอยเท้าขุนบวมบนหิน เชื่อว่าเป็นรอยพระบาทโลหิตหื้อ จึงสร้างหลังคาครอบ ชาวบ้านก็มาบูชา	G1 H1, I2

1.2 ตาราง 2 กส02 พระพุทธรูปวัดป่าวารีอนุสรณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมายังห้วยหินลาด ได้พบกับชาวบ้าน	A1, B4
เหตุการณ์หลัก	แสดงธรรมแก่ชาวบ้าน ให้ยึดมั่นในมงคลธรรม	C5, D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระพุทธรูปลงในแผ่นหินริมน้ำ	E1
ตอนจบเรื่อง	ต่อมาบริเวณดังกล่าวได้กลายเป็นที่ตั้งของวัดป่าวารีอนุสรณ์	F1

1.3 ตาราง 3 กส03 พระพุทธรูปวัดป่าภูน้อย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	เมื่อพระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระบาทที่ภูน้ำลอดแล้ว ได้มาโปรดสัตว์บริเวณนี้	A1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	และประทับรอยพระบาทบนยอดเขา	E1
ตอนจบเรื่อง	มีการค้นพบรอยพระบาท กลายเป็นป่าสงวน (ป่าดงบังอี)	G1, H5

1.4 ตาราง 4 กส04 พระพุทธบาทถ้ำบ่หลบ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเคยมาเยือนในอดีต	A1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธบาทบนหินที่ถ้ำนี้	E1
ตอนจบเรื่อง	ถ้ำบ่หลบกลายเป็นศาสนสถานของชาวบ้าน	H1

1.5 ตาราง 5 พระพุทธบาทภูน้ำจั้น จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จภูน้ำจั้น เพื่อโปรดพญาปลา	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้เห็นกฎแห่งกรรม	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	แล้วประทับรอยพระพุทธบาทเพื่อให้เกิดความสงบสุข	E6
ตอนจบเรื่อง	กลายเป็นอุทยานธรรมชาติที่มีความสมบูรณ์ มีพอสซิลปลา	H5

1.6 ตาราง 6 กส06 พระพุทธบาทพุทธสถานภูโป จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบลำน้ำโขง พบยักษ์ชื่ออสุรินทรราหู	A1, B8
เหตุการณ์หลัก	ทรงแสดงปาฏิหาริย์บรรทมให้ร่างกายใหญ่โตกว่ายักษ์อสุรินทรราหู จนยอมลดทิวและเกิดศรัทธา	C1 D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระบาทไว้ในหีบผา	E1
ตอนจบเรื่อง	กาลผ่านไปค้นพบพระไสยาสน์ และพระบาท มีศาลาครอบ	H1

1.7 ตาราง 7 กส07 พระพุทธบาทภูदानเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าได้โปรดอสุรินทรราหูที่ภูโป	A1, B8
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	แล้วมาประทับรอยพระบาท พยากรณ์ว่าจะเป็นหมู่บ้าน	E1, F1
ตอนจบเรื่อง	ต่อมามีการสร้างหมู่บ้าน เรียกว่า “พระพุทธบาทดานเม็ก”	H1

1.8 ตาราง 8 กส08 พระพุทธบาทแก้งกะอาม จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ที่ภูคำพริกปนศิรี	A1
เหตุการณ์หลัก	ได้สั่งสอนให้สัตว์รู้เข้าใจถึงความเป็นไปแห่งชีวิต	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระพุทธบาทบนแผ่นหิน	E1
ตอนจบเรื่อง	ปัจจุบันคือน้ำตกแก้งกะอาม มีหินที่เชื่อว่าเป็นรอยพระบาท	G3

1.9 ตาราง 9 กส09 พระพุทธบาทภูจ้อยก้อ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา	A5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระพุทธบาทที่ “ภูจ้อยก้อ”	E1
ตอนจบเรื่อง	ต่อมามีพระธุดงค์มาจำพรรษาในสถานที่นี้	H1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดขอนแก่น

1.10 ตาราง 10 ขก01 พระพุทธบาทวัดโคกหินลาด

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จแคว้นโกศลราช พบกับชาวบ้านโกสุมพิสัย กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม และบ้านไผ่ จ.ขอนแก่น	A1 B4
เหตุการณ์หลัก	เกิดฝนแล้งมานานทำให้ข้าวยากหามาแพง พระพุทธองค์ทรงแสดงอิริยาบถขอฝน ทำให้ฝนตกอุดมสมบูรณ์	C1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ทรงอธิษฐานเหยียบรอยพระพุทธบาทเพื่อบรรเทาทุกข์	E6
ตอนจบเรื่อง	หากบุคคลใด ได้สร้าง ได้เขียน ได้ไหว้ และได้ฟังด้วยใจปสาทยินดี จะมีอานิสงส์เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน	H3

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดชัยภูมิ

1.11 ตาราง 11 ชย01 พระพุทธรูปสี่รอยภูแฝด จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปประทับรอยพระพุทธรูปที่เขาสวรรณบรรพตแล้ว เสด็จมาเห็นภูเขาที่มีลักษณะคล้ายกันสองลูก	A1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	แล้วอธิษฐานให้เกิดรอยพระพุทธรูป	E1, F3
ตอนจบเรื่อง	ปัจจุบันคือวัดพระพุทธรูปภูแฝด	H1

1.12 ตาราง 12 ชย02 พระพุทธรูปท้าวพระ จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาพบผีฟ้า	A1, B10
เหตุการณ์หลัก	และได้สนทนาแสดงธรรมจนผีฟ้ายอมศรัทธา	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระพุทธรูปให้กับเหล่าผีฟ้า	E1
ตอนจบเรื่อง	ต่อมาเวลาจะลำผีฟ้า จะร้องบ่นอะไรแสดงความนอบน้อมก่อน แล้วลำเพื่อบวงสรวง เชื่อว่ารักษาผู้ป่วยหาย	I3

1.13 ตาราง 13 ชย03 พระพุทธรูปเขาวง จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาพบนาค	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	แสดงธรรม จนนาคมีจิตใจบริสุทธิ์ ได้ขอรอยพระพุทธรูป	C5, D2, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรูปเจ้าจึงอธิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้	E2
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านในชุมชน เคารพสักการะไม่ขาดสาย	I2

1.14 ตาราง 14 ชย04 พระพุทธบาทเขาพระบาท จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลกมาชัยภูมิเพื่อประกาศศาสนา	A5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	และได้ประทับรอยพระบาทไว้เป็นหลักฐาน	E1
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านเชิงเขาได้ยินเสียงมโหรีทุกๆ วันพระ และมีพระ	G2
	รุดงค์บอกว่า “ต่อไปจะพบของดี” จนมีผู้พบเห็นรอยพระ	G3
	พุทธบาทที่ยอดเขา กลายเป็นศูนย์กลางของความศรัทธา	H1

1.15 ตาราง 15 ชย05 พระพุทธบาทพระแท่นภูตะเภา จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนา มาพบกับผีฟ้าที่ภูตะเภา	A5, B10
เหตุการณ์หลัก	ผีฟ้าได้ถวายดอกบัวบูชา ขอรอยพระพุทธบาท	D2, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าจึงประทานรอยพระบาทให้ผีฟ้ารักษา	E2
ตอนจบเรื่อง	เชื่อมโยงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและชาวบ้าน	H2

1.16 ตาราง 16 ชย06 พระพุทธบาทสวนป่าโพธิธรรม จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาบำเพ็ญสมณธรรม ณ ที่นี้ พบนาคน	A3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	และได้ประทับรอยพระบาท	E1
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านจึงเชื่อว่า เป็นรอยพระพุทธบาทจริง	H5

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดนครพนม

1.17 ตาราง 17 นพ01 พระพุทธบาทเวินปลา จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จลุ่มแม่น้ำโขง พร้อมพระอานนท์ และ พระอรหันต์ไปสู่เมืองศรีโคตรบอง พบพญาปลาตัวหนึ่ง	A1
		B9
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธองค์แสดงธรรมอติตชาติ แลพยากรณ์พญาปลา	C1, D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พญาปลาได้ยินก็ชื่นชม นึกอยากได้รอยพระพุทธบาท พระพุทธองค์ทรงอธิษฐานไว้ที่หินในน้ำ ต่อมาพระอรหันต์	F4, D3
		E2, F5

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
	5 รูปปั้นทาบต เอาข้าวให้ปลาเมียอายุยืน ได้ชื่อ “บ้านเชียงยืน”	
ตอนจบเรื่อง	ต่อมามีการพบรอยพระพุทธรูป เกิดเหตุคนจับปลามีอันเป็นไป ฝนแล้ง และมีการจัดงานนมัสการพระพุทธรูป เวินปลา ช่วงสงกรานต์ทุกปี	F5 G2 I3

1.18 ตาราง 18 นพ02 พระพุทธรูปบ้านธาตุ จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จโดยกบฏคิริ ตามพุทธประเพณี	A2
เหตุการณ์หลัก	ทรงปรารภสถาปนาพระอัฐราชตุ	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระพุทธรูปเป็นรอยที่ 4 พยากรณ์ว่า พระศรีอริยเมตไตรย จะมาตรัสรู้และประทับรอยพระพุทธรูป	E3
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านธาตุยังยึดการประกอบพิธีรำผีฟ้าบูชาพระธาตุ	I3

1.19 ตาราง 19 นพ03 พระพุทธรูปโพนแดง จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปองค์ได้ทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้ควรแก่การบรรลุมรรค	A1
เหตุการณ์หลัก	จึงได้เสด็จมาสู่สุวรรณภูมิโดยพุทธนิมิตพร้อมพระอานนท์	F3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	จนถึงภูเก้าพร้าว โพนแดง โพนสัน ได้ทรงเหยียบรอยพระพุทธรูป	E1
ตอนจบเรื่อง	และประทานพระเกศาธาตุประดิษฐานไว้	H1

1.20 ตาราง 20 นพ04 พระพุทธรูปภูกระแต จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปองค์ได้เสด็จมา	A1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระพุทธรูป	E1
ตอนจบเรื่อง	ถูกทำลายลงไป ชาวบ้านสร้างพระพุทธรูปจำลองใหม่	I1

1.21 ตาราง 21 นพ05 พระพุทธบาทเอราวัณ จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาเผยแผ่ธรรมตามลำแม่น้ำโขง พบช้าง	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	ช้างขอฟังธรรม และทูลขอรอยพระบาทไว้บนโขดหิน	C5, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าโปรดพญาช้าง และประทับรอยพระบาทไว้	D2, E1
ตอนจบเรื่อง	พบการดัดแปลงเพิงหินให้เป็นศาสนสถาน	H1

1.22 ตาราง 22 นพ06 พระพุทธบาทภูเก้าพร้าว จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธองค์ทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้ควรแก่การบรรลุมรรค	A1
เหตุการณ์หลัก	เสด็จมาสู่สุวรรณภูมิโดยพุทธานิเทศ	F3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระองค์ได้เสด็จถึงภูเก้าพร้าว ได้ทรงเหยียบรอยพระบาท	E1
ตอนจบเรื่อง	ประทานพระเกศาธาตุประดิษฐานไว้ในที่นี้	H1

1.23 ตาราง 23 นพ07 พระพุทธบาทบ้านด้อง จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จภูเก้าพร้าว ได้ลงมาพักที่บ้านด้อง	A2, B4
เหตุการณ์หลัก	ชาวบ้านได้ถวายน้ำและขอรอยพระบาท	D4, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธองค์จึงอธิษฐานรอยพระบาท ณ ที่นั้น	E1
ตอนจบเรื่อง	กลายเป็นที่ดังสำคัญทางศาสนา ที่ชาวบ้านเคารพบูชา	H2

1.24 ตาราง 24 นพ08 พระพุทธบาทสาละครี จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จหนองคันไถเลือน้ำ พบกับยักษ์สาละครี	A2, B8
เหตุการณ์หลัก	ยักษ์สาละครี เดินทางจับสัตว์กิน ชาวบ้านเดือดร้อน	C2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทานรอยพระบาท ให้หยุดสร้าง ความหวาดกลัวต่อชาวบ้าน แล้วทรงพยากรณ์ว่าจะเกิด เมืองใหญ่	E6 F1, F3

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ทางเดินของยักษ์สาละครี เกิดเป็นแม่น้ำโขง รวมไปถึงลำน้ำ แม่น้ำ ภูเขา แก่งน้ำ น้ำตก และทำให้เกิดประเพณีสำคัญ	H5 I3

1.25 ตาราง 25 นพ09 พระพุทธบาทบ้านแก่งโพธิ์ จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าจะเสด็จฎีกาพรรษา ตามประเพณีทอดพระเนตรเห็นต้นโพธิ์จึงประทับพัก และทรงพบฝูงปลา	A2 B9
เหตุการณ์หลัก	ฝูงปลาไม่ยอมหนีในใจว่า หากจากไปขอให้ได้เห็นรอย	D2, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงประทับรอยพระบาทไว้ใต้ต้นโพธิ์	E2
ตอนจบเรื่อง	มีผู้ค้นพบรอยพระบาท และสร้างจำลองไว้อีกองค์หนึ่ง	G1, I1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดนครราชสีมา

1.26 ตาราง 26 นม01 พระพุทธบาทเขาสรรพยา จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเขาสรรพยา พร้อมพระอานนท์ พบดาบส	A2, B2
เหตุการณ์หลัก	แสดงอดีตชาติของดาบสและพระอานนท์ ว่า ดาบสถูกสาปให้เฝ้าเขาสรรพยาจากหนุมานอดีตชาติของพระอานนท์	C5 D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทไว้ให้บูชาแทนพระองค์	E4
ตอนจบเรื่อง	มีคนพบแสงสีขาวบนยอดเขา คืนวันพระ พบว่าจุดนั้นมีรอยเท้าขนาดใหญ่ เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธบาท	G2

1.27 ตาราง 27 นม02 พระพุทธบาทวัดเขาพระนั่ง จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิ ตนมฤคทายวัน ปัจจุบันคือ วัดเขาพระนั่ง	A5 B1
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าใช้พลังจิตฟ่งแผ่นหิน	C5, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระบาทไว้ เป็นที่สักการบูชาของชาวบ้าน	E1
ตอนจบเรื่อง	“ธรรมจักรประกาศแล้วที่เขาพระนั่ง” เป็นคำบอกกล่าว ของศิษย์ปฏิบัติธรรมสายหลวงปู่ทวด จึงเป็นปูชนียสถาน	F1 F3

1.28 ตาราง 28 นม03 พระพุทธบาทวัดเสมาศรีวันาราม จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้า เสด็จบิณฑบาตมา ถึงที่ลานหินบนยอดเขา	A4
เหตุการณ์หลัก	ประทับเสวยบิณฑบาต ทรงล้างบาตร แล้วคว่ำบาตรลงไว้	D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	บริเวณพระพุทธเจ้ายืนคว่ำบาตร ปรากฏรอยพระพุทธ บาท	E5
ตอนจบเรื่อง	มีการพบก้อนหินคล้ายบาตรคว่ำ และรอยพระพุทธบาท	H1

1.29 ตาราง 29 นม04 พระพุทธบาทวัดป่าเซตวัน จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าประทับวัดเซตวัน แม่พระญาณ มาพบพ่อค้า	A1, B7
เหตุการณ์หลัก	พ่อค้าได้ถวายอาหารบิณฑบาต แล้วขอรอยพระพุทธบาท	D4, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธองค์จึงประทับรอยพระบาทไว้	E2
ตอนจบเรื่อง	กาลต่อมาชาวบ้านได้ค้นพบรอยพระบาทในขณะหาของ ป่า จึงสร้างที่กำบังแดดฝน กลายเป็นพื้นที่วัดในเวลา ต่อมา	G4 H1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดบึงกาฬ

1.30 ตาราง 30 บก01 พระพุทธรูปวัดถ้ำแคน จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาทราบเรื่องราว ปุณาค้อลือสาปให้ บริวารกลายเป็นหินอยู่ในถ้ำ	A1 B9
เหตุการณ์หลัก	แสดงธรรมโปรดชาวบ้าน ณ ที่นั้น	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระบาทไว้ พยากรณ์ว่า พระศรีอาริย์ จะมา โปรดให้พ้นคำสาปและประทับรอยบาทไว้คู่กัน	E1 F4
ตอนจบเรื่อง	สถานที่ตรงนี้เป็นวัดในพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา	H1

1.31 ตาราง 31 บก02 พระพุทธรูปวัดหินแหบ จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จลุ่มน้ำโขง ประกาศพระศาสนา ได้พบ นาค	A5, B9
เหตุการณ์หลัก	ที่ถูกสาปเป็นหิน พระพุทธองค์ทราบ จึงแผ่เมตตาเทสนา	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระบาท รอยพระศรีอาริย์ จึงจะพ้นคำสาป	E1
ตอนจบเรื่อง	พบหินก้อนยาว ๆ ที่คล้ายงูทอดตัวอยู่และมีน้ำอยู่รอบ ๆ เป็นที่รู้จักกันว่า “พญานาคเล่นน้ำ” รักษารอยพระบาท	H2

1.32 ตาราง 32 บก03 พระพุทธรูปวัดถ้ำฆ้อง จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาพบพญานาค	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	พญานาคโกรธต่อพระพุทธเจ้า พยายามทำร้าย แต่ไม่ เกิดผลใด ๆ จึงสำนึกผิด แล้วขอรอยพระบาทไว้บูชา	C2 D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทให้พญานาครักษาไว้	E2
ตอนจบเรื่อง	พญานาคกลายเป็นหิน เฝ้ารอยพระบาทอยู่อย่างนั้น	H2

1.33 ตาราง 33 บก04 พระพุทธบาทสัรรยदानชมพุดทอง จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าโปรดเวไนยสัตว์ พร้อมกับสาวก 500 องค์	A1, B1
เหตุการณ์หลัก	พระองค์ได้มีมติว่า บนเทือกเขานี้มีรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ ในอดีตประทับไว้ จึงได้เสด็จมา	A2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระบาทไว้ เป็นรอยที่ 4 และพยากรณ์ว่าพระศรีอาริย์ จะมาประทับเป็นรอยที่ 5	E3 F4
ตอนจบเรื่อง	มีการค้นพบรอยพระบาท 4 รอย ต่อมาสร้างเป็นสำนักสงฆ์	H1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดมหาสารคาม

1.34 ตาราง 34 มค01 พระพุทธบาทลานหินร่อง จังหวัดมหาสารคาม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จคันธารราษฎร์ พบชาวเมืองประสพภัย	A1, B4
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าโปรดให้ฝนตกอย่างหนักจน ลานหินกลายเป็นร่อง ชาวเมืองต่างทำการสักการบูชาต่าง ๆ นานา	C1 D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยฝ่าพระพุทธบาทไว้บนลานหินร่อง	E1
ตอนจบเรื่อง	เป็นที่สักการบูชาและเคารพอย่างสูงของชาวเมือง	I2

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดมุกดาหาร

1.35 ตาราง 35 มห01 พระพุทธบาทผ้าขาวภูค้อ จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าบิณฑบาตภูค้อ ได้พบกับตาผ้าขาวผู้มีทิวามานะ	A4, B2
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมจนตาผ้าขาวเริ่มเกิดความเชื่อและศรัทธา และขอออกบวช และขอรอยพระบาทไว้	C5 D5, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทตามคำทูลขอ	E2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ตาผ้าขาวที่เป็นพระภิกษุจึงพาชาวบ้านสร้างเจดีย์บูชา	H1, I2

1.36 ตาราง 36 มห02 พระพุทธบาทแก่นจันทน์ จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเทศนาโปรดพระพุทธมารดาบนดาวดึงส์	A2, B11
เหตุการณ์หลัก	พระเจ้าประเสนทิโกศล มีความรำลึกถึง จึงให้ช่างทำพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์ ประดิษฐานไว้	D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธองค์จึงอธิษฐานรอยพระบาทไว้หน้าพระพุทธรูป	E1
ตอนจบเรื่อง	พระบาทแก่นจันทน์เป็นที่สักการะบูชาคู่กับพระแก่นจันทน์ ต่อมามีการสร้างรอยพระบาทและพระไม้	I1 I2

1.37 ตาราง 37 มห03 พระพุทธบาทสี่รอยดานชุมคำ จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบลำน้ำโขง พบกับเจ้าเมือง	A2, B3
เหตุการณ์หลัก	แสดงปาฏิหาริย์ เจ้าเมืองได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา	C1, D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	อธิษฐานประทับรอยพระบาทให้ดำรงอยู่ชั่วกัป	E3
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านตามล่าสัตว์พบบ่อน้ำขนาดใหญ่ 4 บ่อมีลักษณะคล้ายรอยเท้าขนาดใหญ่ รักษาไว้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์	G4 H5

1.38 ตาราง 38 มห04 พระพุทธบาทแก่งกระเบา จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบโลก มาพบกับพญานาค	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	พญานาคได้ฟังธรรมมีจิตศรัทธาขอมอบ พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตเพราะเป็นเดรัจฉาน จึงทูลขอรอยพระบาทไว้	C5 D5, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทโปรดให้พญานาครักษา	E2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ร่องรอยที่น้ำกัดเซาะเป็นเกาะแก่ง และปรากฏเป็นรอยเท้าเชื่อว่าเป็นรอยพระบาท มีการถวายเป็นเครื่องสักการะ	G1 I2

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดร้อยเอ็ด

1.39 ตาราง 39 รอ01 พระพุทธรูปกลางน้ำ จังหวัดร้อยเอ็ด

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระโมคคัลลาน์เสด็จลงมาปราบพญานาค	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	นาคขึ้นมาสู้กับกอินทรีจนพิษกระจายไป ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ได้อธิษฐานจิวรคลุมนาคลงใต้พื้นบาดาล	C3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยบาทไว้พร้อมกับอธิษฐานขี้นิ้วลงข้างชายจิวรกลายเป็นบ่อน้ำจืดให้ชาวบ้านได้ดื่มชำระพิษนาค	E6
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านเรียกว่า บ่อพันขัน ตักน้ำเท่าไรก็ไม่หมด	H4

1.40 ตาราง 40 รอ02 พระพุทธรูปบ้านนาคำข่า จังหวัดร้อยเอ็ด

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จโปรดชาวบ้าน	A1, B4
เหตุการณ์หลัก	แสดงธรรมถึงเหตุที่มาตามรอยพระพุทธรูปเจ้าทั้ง 3 พระองค์	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระบาทไว้เป็นรอยที่ 4 จากนั้นพยากรณ์ว่า พระศรีอริยเมตไตรย จะมาตรัสรู้เป็นองค์ที่ 5	E3 F4
ตอนจบเรื่อง	มีการค้นพบรอยพระบาท ชาวบ้านจึงบูชาสักการะ	G1, I2

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดเลย

1.41 ตาราง 41 ลย01 พระพุทธรูปภูควายเงิน จังหวัดเลย ส่วนวนที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จเสวยคาน ประทับภูควายเงิน พบชาวบ้าน	A1, B4
เหตุการณ์หลัก	เสด็จไปฉันภัตตาหารที่บ้านอุมง	D4

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระพุทธรูปลงบนแผ่นหินลับมีด	E1
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านได้ค้นพบรอยพระพุทธรูป ในวันเพ็ญเดือนสาม มีการจัดงานฉลอง และมีการสงฆ์น้ำ เมื่อสงกรานต์	G3 I3

1.42 ตาราง 42 ลย02 พระพุทธรูปทศกัณฐ์เงิน สำนวนที่ 2 จังหวัดเลย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาที่ทศกัณฐ์เงิน พบนางยักษ์ที่ถ้ำผาแบ่น	A1, B8
เหตุการณ์หลัก	ทุกวันพระวันโกนนางยักษ์จะออกมาจับชาวบ้านกิน พระพุทธรูปเจ้าสั่งสอนจนนางยักษ์ ตั้งอยู่ในธรรม	C2, C5 D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระองค์ได้ประทับรอยพระบาท ณ ปากถ้ำผาแบ่น เพื่อป้องกันไม่ให้นางยักษ์ออกมากินคน	E6
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านที่หาของป่าและล่าสัตว์ได้ไปพบรอยเท้า บนก้อนหิน เป็นที่เคารพสักการบูชา และมีการทำบุญนมัสการ	G4 I3

1.43 ตาราง 43 ลย03 พระพุทธรูปทศกัณฐ์เงิน สำนวนที่ 3 จังหวัดเลย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าพบนายพราน ได้ทรงแสดงธรรม	B6
เหตุการณ์หลัก	นายพรานทูลเชิญพระพุทธรูปเจ้าโปรดชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านถูกนางยักษ์หนีหลอกไปกิน เข้าใจว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นยักษ์ พระพุทธรูปเจ้าได้แสดงพุทธานุภาพ ชาวบ้านยอมฟังธรรม และทรมานยักษ์เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “นางเขียวค้อม”	C2 C1 C3, C5 D3, D5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระพุทธรูปตามคำทูลขอจากชาวบ้าน	E2
ตอนจบเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่า “ผู้ใดมีศรัทธาได้สร้างพระเจดีย์ครอบพระบาทไว้ จะได้ไปเกิดในสวรรค์วิมานทอง”	H1 H3

1.44 ตาราง 44 ลย04 พระพุทธบาทบ้านแสงภา จังหวัดเลย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาพบกับพรานล่าสัตว์	A1, B6
เหตุการณ์หลัก	สัตว์ป่าเข้ามาขอพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งให้พ้นภัย นายพราน ทำร้ายพระพุทธเจ้าแต่ไม่เป็นผล จึงยอมต่อ พระพุทธเจ้า	C2 D2, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทโปรดพราน และทำนาย ว่าต่อไปพรานจะเป็นหัวหน้าชาวบ้าน	E1 F5
ตอนจบเรื่อง	ต่อมากลุ่มพรานจากเวียงจันทน์ มีหัวหน้าชื่อนายภา มา ตั้งถิ่นฐานที่นี่ และสร้างวัดขึ้น พบรอยพระพุทธบาท	G3 H1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดสกลนคร

1.45 ตาราง 45 สน01 พระพุทธบาทสี่รอย พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ส่วนวันที่ 1
จากตำนานกาเผือก

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเกาะไก่อ้นองหารหลวง และดอยสิงคุด ตระ ตามปฏิญาณในอดีตชาติ ที่แสดงแก่พระอานนท์	A2 B1
เหตุการณ์หลัก	การเสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือกทั้ง 5 ได้สั่งสัญญาต่อกันว่า ผู้ใดตรัสรู้ก่อน ให้มาเหยียบรอยไว้ ณ ที่นี้	D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ลูกกาเผือกทั้ง 4 ที่ตรัสรู้ได้เสด็จไปประดิษฐานรอยพระ พุทธบาทไว้ที่เกาะไก่อ้น และเครื่องบริวารไว้ที่คอยสิงคุดตระ	E4

1.46 ตาราง 46 สน02 พระพุทธบาทสี่รอย พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ส่วนวันที่ 2
จากอุรังคนิทาน

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าทรงระลึกถึงพุทธประเพณี จึงพาพระอรหันต์ 500 องค์ ไปสู่ภูน้ำลอดเชิงชุม พบพระยาสุวรรณภิงคาร	A2 B3
เหตุการณ์หลัก	พระยาสุวรรณภิงคารได้เห็น มหารัตนมนีสามดวง ออกมาจากรอยพระบาท ได้สดับธรรม ชักพระขรรค์จะ	C1 C5

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
	ตัดศีรษะถวายบูชา เมื่อได้สติจึงถอดมงกุฎสวมลงไป ในรอยพระพุทธรูปที่อาราธนาพระพุทธรูปเจ้า ไปรับบิณฑบาต ที่พระราชวัง	D2 D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระบาทที่แผ่นศิลาฐานน้ำลอด พยากรณ์ว่า พระศรีอริยเมตไตรยจะมาประชุมรอยพระ บาท	E3 F4
ตอนจบเรื่อง	พระยาสุวรรณภิงคาร ก่ออุโมงค์เจดีย์สวมรอยพระพุท ธบาท ชื่อว่า พระโบราณจารย์ให้คาถามัสการว่า “จตุ ระคา พุทธปาหะเจดีย์ มังคะลัง อะหัง วันทามิ”	H1 I2

1.47 ตาราง 47 สน03 พระพุทธรูป 4 รอย พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ส่วนที่ 3
จากอรรถนิทาน

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จ ชุมรอยบาทที่แคมหนองหานหลวง	A2, B3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรูปเจ้าได้ประทับรอยพระบาทไว้ต่อหน้าพระยา สุวรรณภิงคาร ทรงกระทำไหแก้วออกมาจากพระบาท 4 ลูก หมายถึง รอยพระบาทของพระพุทธรูปเจ้า 4 พระองค์ ต่อไปพระอริยเมตไตรยก็จะเสด็จมาประทับเป็น 5 รอย	E3 C1 F4
ตอนจบเรื่อง	พระยาสุวรรณภิงคารทรงสร้างอุโมงค์ ปิดรอยพระพุท ธบาท	H1, H2

1.48 ตาราง 48 สน04 พระพุทธรูปวัดถ้ำผาแด่น จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระบาทที่พระธาตุเชิงชุมแล้ว เสด็จผ่านภูพาน เกิดรอยพระบาท ได้พบกับสัตว์ นาคราช	A2 B9
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธรูปเจ้าใช้ธรรมะปราบปีศาจของสัตว์นาคราช จนยอมสรีรธาตุตั้งในธรรมนั้น จึงหลอมรอยพระบาทไว้	C5 D2, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรูปเจ้าได้ประทับรอยพระบาท ไว้ให้นาคราชรักษา	E2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ต่อมามีการพรอຍพระบาทบนหน้าผา เป็นที่ตั้งวัด มีรอยพระบาทจำลอง พระพุทธรูปสัตะนาคราชตามตำนาน	G1 H1, H2, I1

1.49 ตาราง 49 สน05 พระพุทธรบาทวัดเชิงดอยนพรัตน์ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรเจ้าเสด็จมา ณ ดอยแห่งหนึ่ง พบยักษ์อสุรินทร	A2, B8
เหตุการณ์หลัก	แข่งอิทธิฤทธิ์กัน จนอสุรินทรจึงยอมสโรราบแทบพระบาท	C4, D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรเจ้าอธิฐานรอຍพระบาทไว้เชิงดอยนั้น	E1
ตอนจบเรื่อง	มีการค้นพบรอยพระบาท และสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์	G1

1.50 ตาราง 50 สน06 พระพุทธรบาทภูพานยัง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรเจ้าเสด็จเลียบโลก	A1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	อธิษฐานรอຍพระบาทไว้กลางอากาศ ตรัสว่า เมื่อศาสนา ล่วงได้สองพันห้าร้อยปี จะปรากฏรอຍพระบาทนี้	E1 F4
ตอนจบเรื่อง	พระอาจารย์สุรเตโช ได้เดินธุดงค์นิมิตเห็นรอຍพระพุทธรบาทเสด็จลงมาจากฟ้า ต่อมาก็ปรากฏเห็นรอຍพระพุทธรบาท	G5

1.51 ตาราง 51 สน07 พระพุทธรบาทเขาดานฉ่ำเสือ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรเจ้าเสด็จมาถึงภูน้ำลอดเชิงชุม พบเจ้าเมือง	A2, B3
เหตุการณ์หลัก	ตรัสว่าสถานที่นี้ประเสริฐของพระพุทธรเจ้า 4 พระองค์	C1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	จากนั้นเสด็จ บัญพวน แล้วประทับรอຍพระบาท	E1
ตอนจบเรื่อง	มีการค้นพบรอยพระบาท ตามธรรมชาติ	G1

1.52 ตาราง 52 สน08 พระพุทธรูปเขาดานนกเขียน จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จถึงภูน้ำลอด พบพระเจ้าสุวรรณภิงคาระ	A2, B3
เหตุการณ์หลัก	แสงมณี 3 ดวงพุ่งจากพระโอษฐ์	C1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	เสด็จไปที่ดานนกเขียน แล้วประทับรอยพระบาท	E1
ตอนจบเรื่อง	มีการค้นพบรอยพระบาท ตามธรรมชาติ	G1

1.53 ตาราง 53 สน09 พระพุทธรูปบ้านน้อย จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาพักที่บริเวณนี้	A2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	และอธิษฐานรอยพระบาทไว้	E1
ตอนจบเรื่อง	ต่อมามีการค้นพบรอยพระพุทธรูปตามธรรมชาติ	G1

1.54 ตาราง 54 สน10 พระพุทธรูปเหล่าหลุบ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเมื่อทรงเดินทางมาถึงภาคอีสาน	A5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	และมีการประทับรอยพระพุทธรูปบริเวณป่านี้	E1
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านเหล่าหลุบจึงมีความศรัทธารักษาพื้นที่ป่าไว้	H5

1.55 ตาราง 55 สน11 พระพุทธรูปห้วยขอนแก่น จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเจ้าเสด็จประทับรอยพระบาทในภาคอีสาน	A5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	เชื่อว่าพระพุทธรูปประทับไว้ในพื้นที่นี้	E1
ตอนจบเรื่อง	ต่อมามีการสร้างวัดและศาลา เป็นที่ประดิษฐาน	G1, H1, H5

1.56 ตาราง 56 สน12 พระพุทธรูปเล่าข้าว จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรูปเสด็จมาโปรดชาวบ้าน	A1, B4
เหตุการณ์หลัก	ชาวบ้านเดือดร้อน ข้าวกล้าในนาเสียหายไม่ได้ผล	C1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท เทวดาบันดาลให้ฝนตก ชาวบ้านจึงสร้างเล่าข้าวไว้ข้างรอยพระบาท	E1
ตอนจบเรื่อง	พระสงฆ์มาพบก้อนหินคล้ายเล่าข้าว และรอยพระบาท	G1

1.57 ตาราง 57 สน13 พระพุทธบาทบ้านโคกกกลาง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จจากอิสิสาณ	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	ทรงปราบเสียดเป็นท้าวคกแก้วของชาวบ้าน	C3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ประทับรอยพระบาทไว้	E1
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านได้สร้างวัดรักษาบูชาพระพุทธบาทในบริเวณนั้น	H1, H2

1.58 ตาราง 58 สน14 พระพุทธบาทห้วยหวด จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้า เสด็จจากภูพาน พบพญาเต่า พ่อฤาษี และ ชาวบ้าน	B2, B4, B9
เหตุการณ์หลัก	พวกรชาวบ้านเอาปลาไปทำอาหาร มาถวายบนเรือ	D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าฉัน ให้ศีลให้พร และประทับรอยพระบาทไว้	E1
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านจึงเอาหวดหนึ่งข้าวใส่ดอกไม้ถวายเป็นพุทธบูชา จากนั้นจึงเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า “ห้วยหวด”	F5

1.59 ตาราง 59 สน15 พระพุทธบาทผาพญาเต่างอย จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาประกาศพระศาสนา พบเต่า	A5, B9
เหตุการณ์หลัก	ทรงแสดงอดีตชาติพญาเต่าในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า จึง	C5
	แสดงธรรมโปรด พญาเต่าระลึกรู้ ทูลขอรอยพระพุทธ บาท	D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท และทำนายว่า ศาสนา	E2
	พระศรีอารย เต่าจะเกิดเป็นมนุษย์ออกบวชและบรรลุ ธรรม	F4

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	คนลาวอพยพมาถึงลำน้ำพุง มีเต้าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ได้ตั้งถิ่นฐานขึ้น โดยตั้งชื่อว่า “หมู่บ้านเต่างอย”	H1

1.60 ตาราง 60 สน16 พระพุทธบาทลำน้ำพุง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จประกาศพระศาสนา	A5
เหตุการณ์หลัก	โปรดพญาเต่าแล้ว เสด็จเลียบลำน้ำพุง ชำระพระวรกาย	B9
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	จึงอธิษฐานร่ายพระบาทไว้ ณ ลำน้ำ	E1
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านอพยพมาเห็นรอยเท้าขนาดใหญ่ ตั้งถิ่นฐานที่นี่	G1, G3, H1

1.61 ตาราง 61 สน17 พระพุทธบาทวัดถ้ำหินตาด จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสุวรรณนาครที่ภูน้ำลอดเชิงชุม	A1, B9
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ครั้งนั้นเสด็จมาประทับร่ายพระบาทไว้ที่นี่ด้วย	E1

1.62 ตาราง 62 สน18 พระพุทธบาทวัดนาอ่าง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาต	A4, B4
เหตุการณ์หลัก	รับฉันอาหารจากชาวบ้าน แล้วยืนล้างพระหัตถ์ที่อ่างน้ำ	D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ที่พระองค์ยืนล้างพระหัตถ์ ปรากฏรอยเท้าประทับอยู่	E5
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้าน เชื่อว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงสร้างให้เป็นวัด	G4, H4, H1

1.63 ตาราง 63 สน19 พระพุทธบาทภูदानหลวง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมา ณ บริเวณยอดเขาแห่งนี้	A1, B11
เหตุการณ์หลัก	แสดงธรรมโปรดเหล่าเทพเทวา	C5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	เทพเทวาทูลขอรอยพระบาทเพื่อสักการบูชา	D3, E2
ตอนจบเรื่อง	สร้างเป็นวัดพุทธเทวสถานภูदानหลวง	H1

1.64 ตาราง 64 สน20 พระพุทธบาทเกือกแก้วถ้ำพิม จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดนางชี	A3, B11
เหตุการณ์หลัก	นางชีเป็นคนธรรพ์ รักษารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ และทอผ้ารอยถวายพระศรีอารีย	D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าในภทกัป มาประทับรอยพระบาท ณ ถ้ำนี้	E3
ตอนจบเรื่อง	ทุกวันพระใหญ่จะได้ยินเสียงคนกำลังทอผ้าลอยแว่วมา	G2, H1

1.65 ตาราง 65 สน21 พระพุทธบาทบ้านน้ำพุ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	ศาสนาพระพุทธเจ้ากัสสป เสด็จมาประทับรอยพระบาท	A2
เหตุการณ์หลัก	ขุนขอมราชบุตรเจ้าเมืองอินทปัฐนคร มาสร้างเมือง	D2
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	ได้ราชบุตรชื่อ “สุรอุทกกุมาร” เนื่องจากเมื่อวันประสูติมี น้ำพุเกิดขึ้นแต่รอยพระบาทที่อยู่ใต้พื้น ในที่ใกล้กับเมือง นั้น	E3 F1, F5
ตอนจบเรื่อง	ปรากฏชื่อบ้านน้ำพุ	H1

1.66 ตาราง 66 สน22 พระพุทธบาทห้วยเรือ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดสัตว์พบพญาเต่า และชาวบ้าน	A1, B2, B9
เหตุการณ์หลัก	ชาวบ้านเอาปลาไปทำภัตตาหารมาถวายบนเรือ	D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้ารับฉัน และประทับรอยพระบาทไว้	E1
ตอนจบเรื่อง	จากนั้นจึงเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า “ห้วยเรือ”	F5

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดหนองคาย

1.67 ตาราง 67 นค01 พระพุทธบาทนาหงส์ จังหวัดหนองคาย ตามตำนานอุรังคธาตุ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดนางมัจฉาที่อ่างปลาบึก สดับเสียง	A1
	จึงได้หมุนผืนพระพักตร์ไปยังต้นเสียงพบสิงห์กับหงส์สาม เต่า	B9

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	เต่าตกลงมาเรียก “บ้านเต่าทอง” หงส์ตกลงมาเรียก “หนองนาหงส์” สิ่งนั้นก็ตกลงไป เรียก “หนองสิงห์” ส่วนที่ที่พระพุทธเจ้าประทับยืนหมุนกายเกิดเป็นรอยพระบาท	F5 E5
ตอนจบเรื่อง	ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี มีงานเทศกาลนมัสการ	I3

1.68 ตาราง 68 นค02 พระพุทธบาทนาสิงห์ จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จฝั่งโขง พบกับพญาสิงห์	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	พญาสิงห์เอาหญ้ามาปูให้พระองค์นั่งเสร็จแล้วหาอ้อย มาถวายให้พุทธองค์ ทูลขอรอยพระบาท	D4 D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประทานรอยพระบาท พยากรณ์ ต่อไปภายหน้า จะมั่นคงห้าพันปี บ่งชี้ไว้ ว่าพระบาทนาสิงห์	E2 F3, F5
ตอนจบเรื่อง	ศาสนาสูญพันธุ์สูญอยู่ พญานาคจึงได้พุง บั้งไฟขึ้นขึ้นชม	I2

1.69 ตาราง 69 นค03 พระพุทธบาทเวินกุ่ม จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาต พบพญานาค	A4, B9
เหตุการณ์หลัก	เสวยภัตตาหาร แล้วเอาน้ำล้างบาตรเทลงไป จึงเกิดเป็นหลุม พญานาคจากแม่น้ำโขง ขึ้นมาขอรอยพระพุทธบาท	D4 D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าประดิษฐานรอยพระบาทไว้ ณ ที่แห่งนี้	E2
ตอนจบเรื่อง	เมื่อนายอุ่นได้พบรอยพระพุทธบาท แล้วชักชวนชาวบ้าน มาสร้างเพิงครอบเอาไว้ จนเป็นที่ตั้งของวัดในเวลาต่อมา	G1 H1, I2

1.70 ตาราง 70 นค04 พระพุทธบาทกุญชร จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าสำเร็จพระโพธิญาณ เสด็จโปรดพญานาค	A1, B9
เหตุการณ์หลัก	พญานาคใช้ลำตัวกวาดพื้นเป็นดินสูง เพื่อให้พระพุทธเจ้าได้นั่งเสวยภัตตาหาร จากนั้นได้ฟังธรรม และขอรอยพระบาท	C5 D1, D3, D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าทรงประทับไว้ แก่พญานาคที่มีหัวเป็นช้าง	E2
ตอนจบเรื่อง	เรียกว่าพระพุทธบาทกุญชร	F1, F5

1.71 ตาราง 71 นค05 พระพุทธบาทวัดสร้างฤๅษี จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	เหล่าฤๅษีได้ยินกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า ได้ส่งตัวแทนไปอัญเชิญเสด็จพุทธองค์ มาโปรดชาวเมือง	A1 B2, B4
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม ชาวเมืองจึงขอรอยพระพุทธรูปไว้ บูชาริมน้ำ (ข้างฤๅษี) และบนก้อนหินใหญ่บนผา	C5 D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระบาทตามคำทูลขอ	E2
ตอนจบเรื่อง	สถานที่ตรงนี้ ต่อมาได้ชื่อว่า วัดสร้างฤๅษี	H1

1.72 ตาราง 72 นค06 พระพุทธบาทผาจอม จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	เหล่าฤๅษี ไปอัญเชิญเสด็จพุทธองค์ มาโปรดชาวเมือง	A1, B2, B4
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโปรด ชาวเมืองจึงขอรอยพระพุทธบาทไว้ บนก้อนหินใหญ่บนผา 1 คู่ (ผาจอม)	C5 D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระบาทตามคำทูลขอ	E2
ตอนจบเรื่อง	สถานที่ตรงนี้ ต่อมาได้ชื่อว่า ผาจอม	F5

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุดรธานี

1.73 ตาราง 73 อด01 พระพุทธรูปบัวบก จังหวัดอุดรธานี ส่วนวนที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรเจ้าได้เสด็จมาถึงภูพระบาทเป็นที่อยู่ของ พญานาคผู้มีนิสัยพาลเกร ชื่อว่ากุโธปนาคน และมิลิน นทนาคน	A1 B9
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธรองค์ปราบพยศพญานาคทั้งสองจนยอมเลื่อมใส ในพระพุทธรศาสนา มิลินนทนาคนได้ทูลขอรอยพระบาท	C3 D2, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรองค์จึงประทับรอยพระบาทผินปลายไปยังทิศ อุดร	E2

1.74 ตาราง 74 อด02 พระพุทธรูปบัวบก จังหวัดอุดรธานี ส่วนวนที่ 2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธรเจ้าเสด็จจากภูเวียน พบพุโธปนาคนและสุวรรณนาค	A5, B9
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธรเจ้าแข่งขันอิทธิฤทธิ์กับสุวรรณนาค พุโธปนา นาค และบริวาร แล้วเทศนาโปรดนาค นาคทูลขอรอย พระบาท	C4 C5, D1, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรเจ้าประทานรอยพระบาทไว้แก่นาคเหล่านั้น	E2
ตอนจบเรื่อง	แล้วทรงอธิษฐานไว้ที่หนองบัวบาน ที่เกิดของนางอุสา	H2

1.75 ตาราง 75 อด03 พระพุทธรูปบัวบาน จังหวัดอุดรธานี ส่วนวนที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พุโธปนาคน และสุวรรณนาคพญานาคทั้งสองเคยพา นาคทั้งหลายเที่ยวทำลายพังบ้านเมือง	A1 B9
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธรเจ้าเสด็จมากำราบพญานาคจนตั้งอยู่ในธรรม จึง ขออุปสมบท แต่ไม่ทรงอนุญาตเพราะเป็นสัตว์เดรัจฉาน	C3 D2, D5
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรเจ้าจึงประทับรอยพระพุทธรูป	E1
ตอนจบเรื่อง	เป็นพระพุทธรูปคู่กันกับพระพุทธรูปบัวบก	H1, I3

1.76 ตาราง 76 อด04 พระพุทธบาทบัวบาน จังหวัดอุดรธานี ส่วนวันที่ 2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่ภูกุเวียน กระทำสมณธรรม	A3
เหตุการณ์หลัก	นาคทั้งหลายทำอันตรายต่อพระพุทธเจ้า แต่ไม่สำเร็จ จึงตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ แล้วทูลขอรอยพระพุทธบาท	C3 D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่แผ่นหิน	E2

1.77 ตาราง 77 อด05 พระพุทธบาทแม่แสง จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผ่านมาทางบ้านแสง ที่พระยารัชมังกรราชและพระยาอโศกราช สร้าง	A5 B3, B4, B5
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าเทศนาให้ชาวเมืองได้ฟังจนเกิดความเลื่อมใส ได้จับปูเพื่อเป็นภัตตาหารถวาย จนได้ชื่อว่า บ้านนาจับปู	C5 D2, D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	นางเขียวค่อม มีรูปร่างหลังค่อม ได้ขอเป็นอุบาสิกา ติดตาม พระองค์ตรัสให้นางอยู่ที่นี่ และได้ประทับรอยพระบาทไว้	B5 E1
ตอนจบเรื่อง	พระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์การเสด็จในอนาคต พระยาอโศกราชจึงได้ทำบำรุงพระพุทธศาสนาสืบมา	F4 F3, F5

1.78 ตาราง 78 อด06 พระพุทธบาทภูผาแดง จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธองค์ ได้เสด็จตามคำเชิญของเทวดาและนาค	A3, B9, B11
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธองค์สั่งสอนธรรม แก่เหล่าเทวดาและนาค มีรัศมีสีแดงสว่างไสว ส่วนที่ยังไม่เข้าถึงธรรมก็ได้ขอรอยพระบาท	C5 C1, D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธองค์จึงประทับรอยพระบาทไว้บนพลาณหิน	E2
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้าน ได้เห็นปรากฏการณ์ไฟสีแดง จึงชื่อว่า “ภูผาแดง”	F5

1.79 ตาราง 79 อด07 พระพุทธบาทสี่รอยห้วยซัด จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกประกาศธรรม โปรดเวไนยสัตว์	A5
เหตุการณ์หลัก	ทรงทราบว่ามียอยพระบาทของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์	D4
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	จึงประทับเป็นรอยที่ 4 พยากรณ์ว่าจะมีการบรรจุพระธาตุ	E4
ตอนจบเรื่อง	ต่อมาพรานป่าล่าสัตว์ ไปเห็นรอยพระพุทธบาท 4 รอย ก็ทำการสักการบูชาแล้วเล่าบอกแก่ชาวบ้าน	G4 I2

1.80 ตาราง 80 อด08 พระพุทธบาทเมืองพานเจ็ดรอย จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าปราบพญานาค พญานาคได้ขอรอยพระบาทไว้	B9, C3, D3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พญานาคใช้อิทธิฤทธิ์ทำลายยอดเขา ให้พระพุทธองค์ประทับรอยพระบาท รวม 7 รอย	E2

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดอุบลราชธานี

1.81 ตาราง 81 อบ01 พระพุทธบาทวัดภูพลานสูง จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่ภูพลานสูง พร้อมพระสาวก	A3
เหตุการณ์หลัก	แสดงธรรมโปรดพระเทวจักร กิจจิโก ให้บรรลุพระอรหันต์	C5, D1
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	แล้วประทับรอยพระบาทไว้	E1
ตอนจบเรื่อง	หลวงพ่อรังสี ได้พบรอยพระพุทธบาทมีลักษณะคล้ายดอกบัวสี่ขวานนี้ ต่อมาเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลและแข็งตัวขึ้น และได้ก่ออิฐฉาบปูนรอบรอยพระพุทธบาทเพื่อป้องกัน	G2 H1 I2

1.82 ตาราง 82 อบ02 พระพุทธบาทถ้ำเสือ จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ มาพบพระอินทร์	A1, B11
เหตุการณ์หลัก	พระอินทร์ได้ลงมาจารึกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า	C5, D1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พุทธศาสนิกชนไปทำบุญเพื่อสักการะบูชารอยพระพุทธรูป สืบต่อกันมามิได้ขาด เชื่อว่าจะบันดาลให้ชีวิตมีความสุข	H1, H3 I1, I2, I3

2. แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในธรรมชาติ จำนวน 36 เรื่อง เรียงตามลำดับจังหวัด
ดังนี้

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดกาฬสินธุ์

2.1 ตาราง 83 กส10 พระพุทธรูปทกแฝก จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยเท้ามนุษย์เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป เป็นสถานที่สำคัญทางธรณีวิทยา และพบรอยเท้าไดโนเสาร์บนลานหิน	G1

2.2 ตาราง 84 กส11 พระพุทธรูปอ่างหิน จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาทข้างขวาเมื่อปี พ.ศ. 2525 ที่กลางพระบาทเป็นรูปธรรมจักร มีลักษณะตามธรรมชาติของการกดเท้าตามเรียบเสมอกันทั้งฝ่าพระบาท กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี มีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ	G1

2.3 ตาราง 85 กส12 พระพุทธรูปน้ำตกผาระแง จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปในแนวหินเหนือน้ำตก ได้แนวหินมีถ้ำเสรีไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2	G1

2.4 ตาราง 86 กส13 พระพุทธรูปน้ำตกคำเตย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปเทือกแก้ว 2 รอย อยู่ในลำธาร	G1

2.5 ตาราง 87 กส14 พระพุทธรูปวัดป่าถ้ำพระฤาษี จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูป ที่เกิดจากธรรมชาติและมีน้ำพุ ออกมาตลอด มีความคล้ายคลึงกับที่พบอยู่สระมรกต เมืองศรีมโหสถ และยังพบรูปแกะสลักกลีบบดกบัว 7 ดอก	G1 H1 H4, H5

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดขอนแก่น

2.6 ตาราง 88 ขก02 พระพุทธรูปวัดป่าสุทธิตาราม จังหวัดขอนแก่น

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปที่อยู่ห่างจากวัดบนเขาบนลานหิน ตามธรรมชาติ แต่มีการแตกร้าวหัวเท้าและธรรมจักร	G1 I1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดนครพนม

2.7 ตาราง 89 นพ10 พระพุทธรูปน้ำตกตาดโพร้ จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปบนลานหิน ยอดเขาภูลังกาทางทิศ ใต้	G1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดนครราชสีมา

2.8 ตาราง 90 นม05 พระพุทธรูปศรีวันนุเขารักษ์ จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	เจดีย์ชัยสิทธิองค์สถาปบรรจุองค์พระอรหันธาตุ มีถ้ำ กายสิทธิ์ที่ถูกค้นพบ ด้านบนมีรอยพระพุทธรูปบนแผ่น หิน	G1 H1

2.9 ตาราง 91 นม06 พระพุทธรูปเขาสี่สัสด จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านพากันขึ้นเขาหาไม้กฤษณา พบสิ่งมหัศจรรย์ คือ รอยพระพุทธรูปในศิลาแผ่นใหญ่ บนยอดเขา	G4 H1

2.10 ตาราง 92 นม07 พระพุทธรูปวัดถ้ำจำปา จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาทด้านซ้ายบนเนินหินภูเขา ด้านทิศ ตะวันออกของถ้ำจำปา ชาวบ้าน นำทองคำเปลวมาติดบูชา	G1 H1, I2

2.11 ตาราง 93 นม08 พระพุทธรูปสร้อย จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูป ต่อมากลายเป็นเจดีย์สถาน	G1, I1, I2

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดบึงกาฬ

2.12 ตาราง 94 บก05 พระพุทธรูปวัดภูถ้ำพระ จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูป ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นของจริง ได้ สักการะอยู่บนภูถ้ำพระ เป็นความอัศจรรย์ของธรรมชาติ	G1 H1

2.13 ตาราง 95 บก06 พระพุทธรูปน้ำตกเจ็ดสี จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปที่น้ำตกกระทบหินเกิดเป็นละอองไอน้ำกระทบกับแสงแดดทำให้เกิดสีเรียกว่า น้ำตกเจ็ดสี	G1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดมุกดาหาร

2.14 ตาราง 96 มห05 พระพุทธรูปห้วยบุง จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูป ในห้วยบุง จากความฝันของพระ เกจิอาจารย์ ได้เห็นภาพของพระพุทธรูปที่ปรากฏบน ลานหินริมลำน้ำ และได้ยินเสียงพระพุทธรูป	G2 G5 H1

2.15 ตาราง 97 มห06 พระพุทธรูปห้วยหมากไฟ จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปเกือกแก้วอยู่บนลานหินกลางลำห้วย	G1, H5

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดยโสธร

2.16 ตาราง 98 ยส01 พระพุทธรูปเกือกแก้วถ้ำเกีย จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปในถ้ำเกีย เป็นหินเป็นสีเขียว ชาวบ้านสร้างให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประกอบกิจกรรม ทางศาสนา	G1 H1, I3

2.17 ตาราง 99 ยส02 พระพุทธรูปน้ำตกตาดทิพย์ จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปบริเวณเนินทรายกลางพื้นที่น้ำตกมี ความสวยงามด้วยหินหลายชั้น และมีป่าดิบเขียวขจี	G1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดเลย

2.18 ตาราง 100 ลย05 พระพุทธรูปน้ำตกหินสามชั้น จังหวัดเลย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปบนหินใกล้น้ำตกหินสามชั้น เชื่อว่า เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และนับถือว่ามีเทวดาคุ้มครองอยู่	G1 H2, H5, I2

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดสกลนคร

2.19 ตาราง 101 สน23 พระพุทธรูปน้ำตกคำหอม จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยคล้ายรอยเท้าอยู่ใกล้กับน้ำตกคำหอม และเขตพระราชฐาน บริเวณใกล้เคียงกัน	G1 H5

2.20 ตาราง 102 สน24 พระพุทธรูปน้ำตกประชาสุขสันต์ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปที่สมบูรณ์มีวงพระธรรมจักรชัดเจน รอยนิ้วครบ มีน้ำไหลผ่านอยู่ลานหินธรรมชาติกลางป่าเขา	G1 H5

2.21 ตาราง 103 สน25 พระพุทธรูปภูเพ็ก จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปที่ยอดภูเพ็ก บริเวณปราสาทหิน	G1, I1

2.22 ตาราง 104 สน26 พระพุทธรูปภูผายล จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปภูผายล บนที่ราบสูงสลับกับเทือกเขาหินทราย และมีพรรณไม้ บริเวณหน้าผามีรูปแกะสลักภาพ	G1

2.23 ตาราง 105 สน27 พระพุทธรูปวัดบูรพาาราม จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูป กับผืนป่าไม้พะยุงหลายต้น อาจมีอายุมากกว่า 100 ปี ได้รับการดูแลเป็นผืนป่าชุมชน	G1 H5

2.24 ตาราง 106 สน28 พระพุทธบาทวัดถ้ำช้าง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาทในถ้ำ สมัยก่อนชาวบ้านจะเห็นช้างหักดอกไม้ป่ามาวางในถ้ำ จึงเข้าไปรักษาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์	G1, G2 H1, I2

2.25 ตาราง 107 สน29 พระพุทธบาทน้ำทิพย์เจ็ดรอย จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระธุดงค์ปักกลดทำนายว่าจะปรากฏรอยพระบาท พระอาจารย์บุญมี ธุดงค์มาอธิษฐานจิตถึงรอยพระบาททำให้พื้นอันตรายเป็นวัดพระพุทธบาทน้ำทิพย์ เป็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ น้ำไหลผ่านไม่เคยแห้ง เชื่อว่าพญานาครักษา สาธุชนนำน้ำทำน้ามนต์เรื่อยมา	G3 G5 G6 G7 H4, H5, H1

2.26 ตาราง 108 สน30 พระพุทธบาทน้ำตกกุ่มแวง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบก้อนหินรอยพระพุทธบาทอยู่ในห้วย ก้อนหินเป็นศิลาแลง รอยจึงไม่ชัดเจน ชาวบ้านว่าเป็นรอย “ปู่พิมพ์” หาบปลา	G1

2.27 ตาราง 109 สน31 พระพุทธบาทป่าแก้งมดแดง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระธุดงค์พบรอยพระพุทธบาท ได้อธิษฐานว่า ถ้าเป็นพระพุทธบาทจริงขอให้ฝนตก ปรากฏว่าฝนตกลงมา ทันที	G6 G1

2.28 ตาราง 110 สน32 พระพุทธบาทนาผา จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	บริเวณนี้มีแสงลอยขึ้นในวันพระ เคยมีคนเข้ามาขุดเอาของแถบนี้ เกิดอาเพศต่างๆ ต่อมาพบก้อนหิน มีลายเส้นผ้าจีวร และมีร่องรอยคล้ายพระพุทธบาท	G2 H5

2.29 ตาราง 111 สน33 พระพุทธบาทวัดถ้ำสุทธินาราม จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาทในถ้ำ วันพระจะมีเสียงดนตรี แสงสว่างเป็นสีรุ้งพุ่งขึ้น และเห็นดวงแก้วลอยออกมาจากถ้ำ มีคนมาบูชา ด้วยการสรงน้ำหอม จนกลายเป็นประเพณี	G2
		I2
		I3

2.30 ตาราง 112 สน34 พระพุทธบาทดานน้ำพุ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบว่ารอยพระพุทธบาทเป็นแอ่งน้ำตื้น ๆ น้ำใส ที่มีฟองน้ำผุดขึ้นมา ความศักดิ์สิทธิ์มีได้ยู่ที่น้ำขังตามธรรมชาติ แต่เป็นเพราะว่าแอ่งเล็กๆ เหล่านี้มีรอยพระพุทธบาท	G2
		G1
		H5

2.31 ตาราง 113 สน35 พระพุทธบาทดอนปู่ตา จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระภิกษุได้มาพบรอยพระพุทธบาท อยากจะนำก้อนหินก้อนนี้ไปไว้ที่วัดของตนเพียงไม่กี่วัน ก็มรณภาพขณะบิณฑบาต ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่มีใครคิดถึงเรื่องนี้อีกเลย	G2
		H1
		H5

2.32 ตาราง 114 สน36 พระพุทธบาทน้ำตกห้วยยาง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาท ในระหว่างทางขึ้นเขาเป็นก้อนหินชาวบ้านเล่าว่า ช้างบนนี้ผิๆ กลางคืนไม่กล้ามา บางทีเห็นเป็นงูใหญ่ บนยอดเขามีสำนักสงฆ์อยู่	G2
		H5

2.33 ตาราง 114 สน37 พระพุทธบาทน้ำตกห้วยแม่แก่งเต่า จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาทอยู่ริมธารน้ำ มีพระจากที่อื่นนำชาวบ้านไปตัดหินรอยพระพุทธบาทแล้วยกหินทั้งก้อนมาไว้ที่วัด หลังจากตัดมาแล้วเกิดอาเพศพายุพัดถล่มหมู่บ้าน	G2 H5

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดอุบลราชธานี

2.34 ตาราง 115 อบ03 พระพุทธบาทกลางลำน้ำเซ จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาทกลางลำน้ำเซบาย จะเห็นได้ในช่วงน้ำแล้งและจะมีการทำพิธีบูชาพระพุทธบาทประจำปี	G3 I2, I3

2.35 ตาราง 116 อบ04 พระพุทธบาทเกือกแก้วภูผักแพว จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านเล่าว่า เคยเห็นดวงไฟลอยจากภูผักแพวเฉพาะวันพระเท่านั้น ต่อมาจึงพบว่ามียอยพระพุทธบาท	G2 H1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดอำนาจเจริญ

2.36 ตาราง 117 อจ01 พระพุทธบาท พุทธอุทยานเขาดานพระบาท จังหวัดอำนาจเจริญ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	“เขาดาน” เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะปรากฏรอยพระพุทธบาทธรรมชาติที่ประทับรอยอยู่ที่กลางลานหินบริเวณบนเนินสูง เป็นพื้นที่ศูนย์กลางของพุทธอุทยาน	G1 H1

3. แบบเรื่องรอยพระพุทธบาทที่อยู่ในชุมชน จำนวน 41 เรื่อง เรียงตามลำดับจังหวัด ดังนี้

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดกาฬสินธุ์

3.1 ตาราง 118 กส15 พระพุทธบาทคู่วัดนารณฤทธิ์นาราม จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
เหตุการณ์หลัก	พระพุทธเจ้าได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ไว้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์	C1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปมานานเกือบ 100 ปี คนที่เข้ามาลบ ลู่ กระทำไม่เหมาะสม ถึงขั้นเสียชีวิต ยามรุ่งเช้าชาวบ้าน มักจะเห็นลำแสงสีทอง ต่อมามอบที่ดินให้เป็นที่พักสงฆ์ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน เป็นที่เคารพบูชา	G1
		G2
		H1, H5
		I2

3.2 ตาราง 119 กส16 พระพุทธรูปวัดถ้ำเงิน จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	พระพุทธรูปประทับรอยพระบาทข้างซ้ายทางทิศใต้	E1
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปมาแต่โบราณ หลวงปู่ครูบาชัยยะ วงศา บอกว่าเป็นรอยพระพุทธรูปจริง ในช่วงสงคราม ทุกปี มีงานประเพณีสรงน้ำรอยพระพุทธรูปและสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ในถ้ำ	G1
		I3

3.3 ตาราง 120 กส17 พระพุทธรูปถ้ำมะเฟือง จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบเห็นคล้ายลูกแก้ว เปล่งแสงหลากสีสั่น ลอยขึ้นมาจาก ปากถ้ำ ต่อมามพบรอยพระพุทธรูป 2 รอย	G2
		H1

3.4 ตาราง 121 กส18 พระพุทธรูปหนองผือ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านฝันว่าให้ไปไหว้รอยพระบาท ต่อมามีการพบ รอยเท้าขนาดใหญ่ ชาวบ้านได้สร้างวัดเพื่อประดิษฐาน	G5
		H1

3.5 ตาราง 122 กส19 พระพุทธรูปน้ำตกตาดทอง จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปเกือกแก้ว บนลานหินที่มีก้อนหินรูป เต่า 3 ก้อน อยู่ใกล้ลำน้ำตก มีศาลเจ้าพ่อตาดทอง ข้างบน	G1
		G2
		H1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
	เขายังมีรอยพระพุทธรูปที่มีคนเคยเห็นดวงไฟลอยอยู่บริเวณนั้น	

3.6 ตาราง 123 กส20 พระพุทธรูปห้วยวังชุม จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปอยู่ในลำห้วยวังชุม ชาวบ้านบอกว่าเคยได้ยินเสียงร้องกับเสียงกลองดังขึ้นในบริเวณนี้	G2 H1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดขอนแก่น

3.7 ตาราง 124 ขก03 พระพุทธรูปกลางทุ่ง จังหวัดขอนแก่น

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระมหาสนามชัย ฟันว่าพบรอยพระพุทธรูป 2 รอย เวลาผ่านไป พบหินลักษณะคล้ายรอยเท้าซ้ายประทับลงกลางทุ่งนา จึงชักชวนชาวบ้านไปอัญเชิญรอยพระบาทมา	G5 H1 I2

3.8 ตาราง 125 ขก04 พระพุทธรูปโพธิ์ทอง จังหวัดขอนแก่น

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	นายจันทร์ ขัชรบรรพทุกไม้ วังต่อไม่ได้มาหยุดบริเวณที่ป่าแห่งนี้ พบรอยรอยพระพุทธรูป จึงตั้งจิตอธิษฐาน รถวิ่งต่อไปได้ นายหนู มอบที่ดินนี้ให้สร้างวัด หลวงปู่ธีร์ อธิษฐานเสี่ยงทายปลุกต้นไม้โพธิ์ หม่อมหลวงกุลเศรษฐ์สุขสวัสดิ์ เกิดนิมิตฝันว่าให้มาสร้างเจดีย์ครอบรอยพระพุทธรูป	G6 H1 I2

3.9 ตาราง 126 ขก05 พระพุทธรูปภูพานคำ จังหวัดขอนแก่น

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระอาจารย์บุญ จาริกมาพบบ่อน้ำ มีรอยเท้าสัตว์มาดื่มกิน บ่อน้ำมีลักษณะคล้ายรอยเท้าเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป เกิดปาฏิหาริย์แสงสว่างไสวตลอด 7 คืน กำนันนิล	G7 H1 H5 I3

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
	ถวายเป็นดินสร้างวัด การไฟฟ้าสร้างมณฑปถวายพระพุทธรูป	

3.10 ตาราง 127 ขก06 พระพุทธรูปศรีสมบุญ จังหวัดขอนแก่น

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	นางทองสาได้นำกระบือ มาเลี้ยงในที่บริเวณแห่งนี้และได้พบรอยเท้าของมนุษย์ เชื่อว่าเป็น “รอยพระพุทธรูป” ต่อมา ผู้ใหญ่บ้าน พาชาวบ้านไปทำบุญฉลองช่วงเดือน 6 เดือน 7 และมีการทำบุญบังไฟทุก ๆ ปี	G1 G4 H1 I3

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดชัยภูมิ

3.11 ตาราง 128 ขย07 พระพุทธรูปเขายายหอม จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พวกชาวบ้านอยู่ตามป่าเขา เล่ากันว่าได้พบรอยพระพุทธรูป พระครูมนูญชัยกิจ พาชาวบ้านค้นหาพบรอยพระพุทธรูปเบื้องซ้าย จากนั้น พระครูพนิจสมณวัตร ได้ยกที่บริเวณนั้นขึ้นเป็นวัดพระพุทธรูปเขายายหอม และจัดให้มีงานเทศกาลนมัสการในวันขึ้น 11-15 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี	G3 H1 I3

3.12 ตาราง 129 ขย08 พระพุทธรูปภูชาติ จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบพระพุทธรูปคู่กับบ่อน้ำทิพย์ ชาวบ้านเคยเห็นอิทธิฤทธิ์เป็นลูกไฟ พร้อมกับพบถ้ำโบราณ มีพระพุทธรูปทองคำและพระพุทธรูปแก้ว จะเสด็จออกมาให้ได้สักการบูชา ต่อมาได้สร้างรอยพระบาทมงคล 108 คู่กับรอยพระบาทเดิม	G2 H4 G3 H1, I1

3.13 ตาราง 130 ขย09 พระพุทธบาทวัดหลักศิลา จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	หลวงพ่อินทร์ รุดงค์มาตามกลืนหอม พบรอยเท้าและ ยืนยันว่ารอยพระพุทธบาท ชาวบ้านเกิดความศรัทธาได้ ย้ายถิ่นฐานเดิมตั้งหมู่บ้านใหม่ เชื่อว่ามี พญานาคราช เทวราชจารึก และพระภูมิเจ้าที่เทวทัตจารึก รักษา เมื่อถึง วันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 ของทุกปีชาวบ้านก็พากันทำบุญตัก บาตร (ตักบาตรรอยและเลี้ยงถ้า) ต่อมาได้สร้างมณฑป ครอบ	G2
		F1
		H1
		H2
		I3

3.14 ตาราง 131 ขย10 พระพุทธบาทป่าหินงาม จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนเริ่มเรื่อง	พระพุทธเจ้าเสด็จมาเทศนา โปรดท้าวศรีโคตรบูรณ	A1, B3
เหตุการณ์ต่อเนื่อง	เทวดาผู้มีฤทธิมาดูแลรักษาพื้นที่นี้	H2
ตอนจบเรื่อง	หลวงพ่อพระราชมหายาน มินิมิตพบรอยพระพุทธบาท	G5

3.15 ตาราง 132 ขย11 พระพุทธบาทเขาแก้วพิสดาร จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	นายดี จันทรเสน พบรอยพระพุทธบาทที่บริเวณเขาแก้ว พิสดาร หลวงพ่อนิมสร้างมณฑป จัดให้มีงานประจำปี	G1
		H1, I3

3.16 ตาราง 133 ขย12 พระพุทธบาทวัดป่าภูเขาทอง จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระธุดงค์ค้นพบรอยพระพุทธบาทด้วยกำลังสมาธิ ต่อมา ได้สร้างวัดและประดิษฐานนั้นอย่างเป็นทางการ	G7
		H1, I2

3.17 ตาราง 134 ซย13 พระพุทธบาทวัดป่ากุดชุมแสง จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ศิขย์สาย หลวงพ่อกาชีวัดท่าซุง มาตามนิมิตว่าที่นี่มีรอยพระพุทธบาทอยู่ จากนั้นก็ได้ค้นหาจนพบ ชาวบ้าน เคยฝันว่าข้างใต้มีศพฝังอยู่และมีสมบัติ	G5 I1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดนครพนม

3.18 ตาราง 135 นพ11 พระพุทธบาทบ้านคับพวง จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระมหาดานัย มาซื้อบริเวณดังกล่าวว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ชุกช่อนเป็นรอยพระพุทธบาท ชาวบ้านจึงช่วยกันค้นหา แต่หาเท่าไรก็ไม่เจอ จึงทำพิธีบวงสรวง ไม่นานก็เห็นรอยเท้าโผล่ลอยเด่นขึ้นชัด เชื่อว่าเทวดาเป็นผู้ชี้ทางให้ค้นพบ	G2 G3

3.19 ตาราง 136 นพ12 พระพุทธบาทน้ำตกตาดขาม จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระสงฆ์ที่ขึ้นไปจุดธูปบนภูลังกา รวมทั้งชาวบ้านที่ขึ้นไปเก็บของป่า พบรอยพระพุทธบาทปรากฏอยู่บนลานหิน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น รอยเท้านุชโยโบราณ	G1 G2 G4, G7

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดนครราชสีมา

3.20 ตาราง 137 นม09 พระพุทธบาทกลางดง จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	คณะ จ.ส.อ.สัมฤทธิ์ แววมณี ชาวปทุมธานีค้นพบตามความฝันซึ่งเชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้ากุกสันโธ พระพุทธเจ้าองค์แรกในภัทรกัปนี้	G5

3.21 ตาราง 138 นม10 พระพุทธรูปวัดใหม่สันติ จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระครูสุตกิจสารวิมล เล่าว่า คนกรุงเทพฯ ฝันว่า มี	G5
	รอยเท้าอยู่แถวนั้น หลังจากนั้นก็ได้มาค้นหาจนพบ สร้าง	G7
	มณฑปครอบรอยพระพุทธรูป ชื่อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่	H1

3.22 ตาราง 139 นม11 พระพุทธรูปสำนักสงฆ์ถ้ำพระ-เขาเต่า จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระธุดงค์ปักกลด พบกันแอ่งหินที่มีลักษณะคล้ายรอยเท้า	G7
	เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป จึงทำความสะอาดและสร้าง	H1
	ศาลา พื้นที่ใกล้กันยังพบก้อนหินคล้ายกับเต่า “เขาถ้ำเต่า”	I2

3.23 ตาราง 140 นม12 พระพุทธรูปป่าหิน จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบภาพเขียนสีเป็นเพิงผาหินทรายขนาดใหญ่ และรอย	G1
	พระพุทธรูปจำลองซ้อนกันเป็น 4 ชั้น ตามมุมมีภาพสลัก	H1
	เทพ	

3.24 ตาราง 141 นม13 พระพุทธรูปมอจะบก จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พราน ไลยยิงเนื้อหินเข้าไปในป่า เนื้อตัวนั้นกินน้ำในแอ่งน้ำ	G4, G2
	คล้ายรอยเท้าแล้วหายเป็นปกติ ต่อมาเจ้าศรัทธาสร้าง	H1
	มณฑปครอบ และมีพิธีสักการะ ทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์	I2, I3

3.25 ตาราง 142 นม14 พระพุทธรูปบ้านถ้ำมั่งกร จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบลานหิน มีหลุมลึกประมาณ 1 ฟุต เป็นรอยคล้ายกับ	G1
	เท้าเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูป นางกัญชพร ผู้ใหญ่บ้าน	G5
	เล่าว่า จุดที่พบนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่ก็เห็นกันมาหลายสิบปีแล้ว	H1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
	บางคนขอโชคลาภแล้วสมหวัง มีการบวงสรวงเป็นประจำทุกปี	I2, I3

3.26 ตาราง 143 นม15 พระพุทธบาทวัดเขาขาด จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านพบหลุมลึกเป็นรอยคล้ายกับเท้ามนุษย์ เชื่อว่าอาจจะเป็นรอยพระพุทธบาทได้ก็่อนหินนี้ยังมีถ้ำซ่อนอยู่ เรียกจุดนี้ว่า เขาขาด ซึ่งต่อมามีการตั้งสำนักสงฆ์	G1

3.27 ตาราง 144 พระพุทธบาทน้ำตกกะกั่ว จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาท ทางทิศใต้ตามแนวธารน้ำไหลของน้ำตก และพบเพิงหินที่พบภาพเขียนสี ต่อมาเป็นแหล่งโบราณคดี	G1

3.28 ตาราง 145 นม17 พระพุทธบาทวัดเกาะ จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาท จากความฝันของนายฉิม ว่าได้มาพบพระพุทธเจ้าแสดงธรรมที่ต้นโพธิ์นี้ พระมหาหล้า ทำพิธีสวดทรมนต์แล้ว ขุดลงไปจนพบรอยพระพุทธบาทศิลาแลง	G2 G5, G7 G1, H1

3.29 ตาราง 146 นม18 พระพุทธบาทวัดภูวังทองศิลอาสน์ จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาท อยู่บนแผ่นหินขนาดใหญ่สร้างศาลา มุงไฉ้ มีแผ่นทองที่ชาวบ้านนำมาปิดและมีพวงมาลัย	G1 I1, I2, I3

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดมุกดาหาร

3.30 ตาราง 147 มห07 พระพุทธรูปวัดป่านาทมวนาวาส จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาทจากพระครูคัมภีร์ภาวนาจารย์ได้เกิดนิมิตเห็นภู่น้อย ว่าสมัยอดีตชาติก่อนเคยเป็นฤๅษี และชี้ให้ดูรอยเท้าที่อิฐฐานฤๅษี ทางวัดได้สร้างมณฑป ครอบไว้	G5
		H1

3.31 ตาราง 148 มห08 พระพุทธรูปลานสาวผ่อง จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปบริเวณลานสาวผ่อง มีบ่อน้ำทิพย์มีน้ำเย็นใสสะอาด เวลามีกานพิธีสำคัญ ทางจังหวัดจะนำบายศรีมาสักการบูชา ถึงวันสำคัญจะมีเสียงคนตีตีผืนแว่วมา	G1
		G2
		H1, H5

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดยโสธร

3.32 ตาราง 149 ยส03 พระพุทธรูปวัดเทวัญคีรี จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระครูวินัยกรโกศล เดินธุดงค์มา เทวดาดลบันดาลให้ไปงัดหินก้อนหนึ่งเป็นรอยเกลี้ยง รอยงามนามว่า ฮอยคนใหญ่ ฮอยยักษ์ ฮอยผี ฮอยพระมุนี ฮอยพระบาท ผู้คนที่ทราบข่าวก็มากกราบไว้สักการะกลายเป็นย่านชุมชนไม่เว้นวัน และได้จัดงานนมัสการรอยพระพุทธรูป เดือน 3 ทุกปี	G2
		G7
		H1
		I2
		I3

พูน ปณ ภิโต ชีเว

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดศรีสะเกษ

3.33 ตาราง 150 ศก01 พระพุทธรูปทูลสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ลำดับที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	แม่ชีมากนั่งสมาธิ มีชีผ้าขาวเข้ามิตว่า “ให้ไปนมัสการ	G5
	และบูรณะรักษารอยพระพุทธรูป” ต่อมาได้พบรอยพระ	G7
	พุทธรูป อาจเป็นรอยเดียวกับที่ชาวบ้านเล่าว่าเป็น	G3
	รอยเท้าของดาเบาะดาพรหม นายอำเภอและชาวบ้านนำ	G2
	น้ำจากรอยพระบาทไปรักษาโรค ก็หายจากอาการเจ็บไข้	H1

3.34 ตาราง 151 ศก02 พระพุทธรูปทูลสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ลำดับที่ 2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	แม่ชีมากกวาดใบไม้ บังเอิญสายตาเลื้อยไปเห็นรอยพระ	G7
	บาทบนลานหิน พุทธศาสนิกชนหลังไถลมานมัสการตก	G2
	เอน้ำมันต์ นำผ้าป่ามาทอดก่อดำรงถาวรวัตถุ และได้จัด	I2
	งานนมัสการรอยพระพุทธรูปขึ้น ในวันเพ็ญเดือน 3 ของ	H1, I3
	ทุกปี	

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดสกลนคร

3.35 ตาราง 152 สน38 พระพุทธรูปทอุมพร จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูป ยังไม่ถูกบันทึกไว้ในระบบข้อมูล โบราณวัตถุของหน่วยงานราชการ	G1

3.36 ตาราง 153 สน39 พระพุทธรูปถ้ำเสรีไทย จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูป ที่ชาวบ้านเคยค้นพบในถ้ำแห่งนี้ ซึ่ง	G1
	เป็นถ้ำซ่อน เสี่ยง อาวุธยุทโธปกรณ์ของพลพรรคเสรี ไทยนำเก็บหลบซ่อนไว้ในถ้ำ เพื่อหลบสายตาทหารญี่ปุ่น	H1

3.37 ตาราง 154 สน40 พระพุทธบาทวัดบ่อน้ำทิพย์ศิวาราม จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สมัยก่อนชาวบ้านเล่าว่า ได้ยินเสียงร้องกับเสียงกลองดังขึ้นในบริเวณนี้ ห้ามโยนสิ่งของลงไปข้างล่าง เพราะเป็นรอยพระพุทธบาทเกือกแก้ว	G2
		H3
		I2

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดหนองคาย

3.38 ตาราง 155 นค07 พระพุทธบาทดินบ้านนาโพธิ์ จังหวัดหนองคาย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านที่พบเห็นว่า วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ได้มีแสงสว่างส่องลงมาจากท้องฟ้าเหมือนกับเป็นเท้าคนขนาดใหญ่ลงมายเหยียบบนดินโพธิ์ รุ่งเช้าได้ไปดูพบว่ามียอยเท้าขนาดใหญ่ที่มีลักษณะนิ้วเท้าเท่ากันทุกนิ้วคือรอยพระพุทธเจ้า	G2
		H1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดอุดรธานี

3.39 ตาราง 156 อด09 พระพุทธบาทวัดป่าณันทา จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	หลวงพ่อบุญลย์ ออกธุดงค์ เก็บพืชสมุนไพรพบรอยพระพุทธบาทคู่ บนหินศิลาแลง อยู่ใกล้ริมห้วยถ้ำ มีน้ำขังที่พรานป่าใช้ดื่มระหว่างการเดินทางล่าสัตว์ ต่อมาได้สร้างให้เป็นวัด	G2
		G7
		H1, I1

3.40 ตาราง 157 อด10 พระพุทธบาทถ้ำพรหมวิหาร จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาทกลางฝ่าเท้าเป็นรูปธรรมจักรสลักล้อมด้วยกลีบบัว บนหัวนิ้วเท้าทั้งห้า	G1
		I1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุบลราชธานี

3.41 ตาราง 158 อบ05 พระพุทธรูปวัดท่าลำ้ง จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาทบนเนินสูง ถ้ามีใครผูกวัวตรงนั้นวัวจะตาย มีครุบา นิมิตว่าเห็นดวงไฟขึ้นมาช่วง 15 ค่ำ จึงพบว่า	G2
	เป็นรอยพระพุทธรูปมีน้ำขังอยู่ ชาวบ้านก็ตักไปบูชา รักษาโรค ปรากฏรอยพญานาค มีคนถูกหอย ตรงกลาง	G5
	รอย เชื่อว่าเป็นทางสามแยกระหว่างลำห้วยกับน้ำโขง	H1

4. แบบเรื่องรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลอง จำนวน 65 เรื่อง เรียงตามลำดับจังหวัดดังนี้ ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดกาฬสินธุ์

4.1 ตาราง 159 กส21 พระพุทธรูปทูกุ่มข้าว จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเดินทางไปร่วม สร้างพระธาตุพนม พอมาถึงบึงโดน ไปต่อไม่ไหว ได้สร้างพระพุทธรูปและรอย	H1
	พระพุทธรูปบูชาทำการฉลองก็เดินทางกลับ ต่อมา	I1
	ชาวบ้านประกอบพิธีบูชาสรงน้ำและปิดทองในช่วง	I2
	สงกรานต์	I3, I4

4.2 ตาราง 160 กส22 พระพุทธรูปวัดวังคำ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านสร้างรอยพระพุทธรูปจำลอง โดยช่างฝีมือผู้	H1
	ชำนาญใช้วิธีการแบบดั้งเดิมในการแกะสลัก เพื่อเป็น	I1
	ร่องรอยประดิษฐ์ฐานการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า	I4

4.3 ตาราง 161 กส23 พระพุทธรูปวัดป่าศิลาอาสน์นาราม จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปจำลองทางทิศตะวันตกของวัด	H1
	ชาวบ้านและพระเถระได้ช่วยกันย้ายมาบนลานธรรม	I1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดชัยภูมิ

4.4 ตาราง 162 ชย14 พระพุทธรูปบ้านทิกแล้ง จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ชาวบ้านพบเห็นรอยพระพุทธรูปที่สร้างแบบจำลอง ซึ่งได้ถูกนำมาใช้ในพิธีทางศาสนาที่มีการสวดมนต์	H1 I1, I2, I3

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดนครพนม

4.5 ตาราง 163 นพ13 พระพุทธรูปบ้านนาโสก จังหวัดนครพนม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปจำลอง บริเวณพื้นที่ถูกน้ำกัดเซาะ ทำให้เป็นโสก เป็นหลุม เป็นบ่อ จึงชื่อว่าบ้านนาโสก	G1 H1, I1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดนครราชสีมา

4.6 ตาราง 164 นม19 พระพุทธรูปวัดเสาดิเียว จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	หลวงพ่โต ได้นำรอยพระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาไว้	H1, I1

4.7 ตาราง 165 นม20 พระพุทธรูปวัดโกรกเดือนห้า จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระพุทธรูปจำลอง ที่ร่องน้ำระหว่างโกรกหิน ในช่วงเดือนห้า ชาวบ้านจะมาทำพิธีสงฆ์นำรอยพระบาท	H1 I1

4.8 ตาราง 166 นม21 พระพุทธรูปวัดเขาตะกรุดรัง จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	มีรอยพระบาทจำลอง ที่วัดเขาตะกรุดรัง พื้นที่บางส่วนเป็นป่าอนุรักษ์ ใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เป็นที่เคารพสักการะ	H1 I1

4.9 ตาราง 167 นม22 พระพุทธบาทวัดเขาเทพบุตร จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระบาทจำลองจากเหตุการณ์พุทธประวัติ ตอนเสด็จจากสวรรค์สู่ประตุมืองสังกัสสนคร ที่ตรงนั้นพระอินทร์ได้เนรมิตบันได จึงเรียกว่า เขาเทพบุตร	H1 I1

4.10 ตาราง 168 นม23 พระพุทธบาทวัดชัยยาง จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทจำลอง เป็นสำนักปฏิบัติธรรม แห่งที่ 16	H1, I1

4.11 ตาราง 169 นม24 พระพุทธบาทวัดป่ามหาวัน จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระพุทธบาทจำลอง จากการพบเห็นรอยพระพุทธรูปในอดีต เพื่อเป็นสถานที่สวดมนต์และปฏิบัติธรรม	H1 I1

4.12 ตาราง 170 นม25 พระพุทธบาทวัดเขาน้อยมูลบน จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูป 4 รอยสลักลงบนหินชนวน เชื่อว่าเป็นพิมพ์นิยมในสมัยสุโขทัย ตามบันทึก	H1 I1

4.13 ตาราง 171 นม26 พระพุทธบาทเขาจอมทอง จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระพุทธรูปจากคตินิยมในสมัยสุโขทัยที่สืบทอดมาจากลังกาให้ประดิษฐานไว้บนเขาแห่งหนึ่งของเมือง	H1 I1

4.14 ตาราง 172 นม27 พระพุทธบาทวัดสุวรรณบรรพต จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	เป็นรอยพระพุทธบาทข้างขวา ตรงกลางรอยฝ่าพระพุทธบาทหลักเป็นธรรมจักร ภาพมงคล 108 ประการอยู่ภายใน	H1 I1

4.15 ตาราง 173 นม28 พระพุทธบาทวัดถ้ำเขาเกลือ จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทจำลอง สร้างด้วยหินทรายแดง ส่วนบนแกะสลักเป็นนิ้วพระบาททั้ง 5 นิ้ว มีลายมงคล 108	H1 I1

4.16 ตาราง 174 นม29 พระพุทธบาทวัดป่าเขาคงคา จังหวัดนครราชสีมา

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทที่พุทธศาสนิกชนสร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์ เชื่อว่าการสักการะ ทำให้อยู่เย็นเป็นสุข	H3 H1, I1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดบึงกาฬ

4.17 ตาราง 175 บก07 พระพุทธบาทถ้ำศรีธน จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทจำลอง ข้าง ๆ มีรูปปั้นของท้าวศรีธน บริเวณโขดหินลองดาบท้าวศรีธน ชุมชนมีการจัดงานทุกปี	H1, I1 I3, I4

4.18 ตาราง 176 บก08 พระพุทธบาทวัดถ้ำศรีวิไลย์ จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทจำลอง ประทับลึกลงไปในดิน บนเนินเขา มีน้ำซับภายในรอยพระพุทธบาทและไหลรินไม่เหือดแห้ง	H1 I1

4.19 ตาราง 177 บก09 พระพุทธบาทน้ำตกกินรี จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ก้อนหินสลักรอยพระพุทธบาทจำลอง อยู่ใกล้กับก้อนหินรูปทรงคล้ายไข่มุกขนาดใหญ่ เล่าว่าที่นี่เป็นประตูไปสู่ดินแดนลับแล ทางเดินขึ้นเขา จะมีศาลพ่อปู่ดำ คุ่มครองรักษา	G2 H5 I1, I2, I4

4.20 ตาราง 178 บก10 พระพุทธบาทอ่างมโนราห์ จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง	H5, I1, I4

4.21 ตาราง 179 บก11 พระพุทธบาทวัดตานสามัคคี จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาทจำลอง โดยสลักบนหินที่มีลักษณะคล้ายกระดองเต่า ท่ามกลางแหล่งน้ำธรรมชาติ	H4, H1 I1, I4

4.22 ตาราง 180 บก12 พระพุทธบาทวัดถ้ำศรีชุมภู จังหวัดบึงกาฬ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท พระเจ้าสามองค์ และเป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และเป็นแหล่งน้ำของหมู่บ้าน	I1 H4, H5, H1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดบุรีรัมย์

4.23 ตาราง 181 บร01 พระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระพุทธบาทจำลอง ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา พระยาประเสริฐสุนทราศรัย (กระจ่าง สิงหเสนี) เจ้าเมืองบุรีรัมย์สร้างเป็นพุทธบูชา ไว้ในปราสาทโบราณบนเขากระโดง สร้างมณฑปครอบทับอีกชั้นหนึ่ง	H1 I1 I4

4.24 ตาราง 182 บร02 พระพุทธบาทวัดเขารัตนธงชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ร้อยตรีมานะ เข้มปลูก ประสงค์ที่ดินเขตอนุรักษ์ สร้างวัด เห็นว่า มีการสร้างพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก จึงคิดสร้างรอยพระพุทธบาท ตามนิยมในสมัยโบราณ	H3
		H5
		H1, I1, I2

4.25 ตาราง 183 บร03 พระพุทธบาทวัดโคกมะม่วง จังหวัดบุรีรัมย์

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาทคู่ที่สลักอยู่บนหินทราย ตรงกลางสลักเป็นรูปดอกบัวบานศิลปะลพบุรี ผู้ทำอาจเป็นนักบวช พบโขดหินสำหรับนั่งวิปัสสนา เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์มาแต่โบราณกาล	I1
		H1
		I2, I3

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดมหาสารคาม

4.26 ตาราง 184 มค02 พระพุทธบาทวัดบ้านกุดแคน จังหวัดมหาสารคาม

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	หลวงปู่หนู สร้างรอยพระพุทธบาทจำลองจากสระบุรี และสร้างมณฑป ขุดสระน้ำสำหรับใช้สอย และมีการจัดงานนมัสการและปิดทอง และเวียนเทียน ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 3 แล้วอธิษฐานก็มักจะได้ดังปรารถนา	I1
		H4
		H1
		I2, I3, I4

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดมุกดาหาร

4.27 ตาราง 185 มห09 พระพุทธบาทภูมโนรมย์ จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	เป็นรอยพระพุทธบาทขนาดเล็ก สร้างขึ้นจากหินทราย ตรงกับพระธาตุแห่งไปทางทิศเหนือเยื้องทางตะวันตก สร้างโดยพระอาจารย์บุ พร้อมกับพระอังคารเพ็ญ ให้ครอบองค์สาม คือ พระธาตุ พระพุทธรูปและรอยพระพุทธพระบาท	I1
		H1
		I2
		I4

4.28 ตาราง 186 มห10 พระพุทธบาทภูเก้าพร้า จังหวัดมุกดาหาร ส่วนวันที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระอาจารย์ส่งได้มาสักดินและตกแต่งรอยพระพุทธบาท ก่อนที่หลวงปู่คำน้อยได้มาจำพรรษาจนมรณภาพ โดยสังขารไม่เนาเปื่อยจนถึงปัจจุบันและมีการบูรณะ และสักการะ	I1
		H1
		H2

4.29 ตาราง 187 มห11 พระพุทธบาทภูเก้าพร้า จังหวัดมุกดาหาร ส่วนวันที่ 2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระพุทธบาทจำลองเพื่อเป็นปูชนียวัตถุ ที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพนับถือกราบไหว้บูชา	I1, I2 H1

4.30 ตาราง 188 มห12 พระพุทธบาทวัดดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	เป็นรอยพระพุทธบาท 5 รอย ที่สร้างขึ้นใหม่ ผู้ค้นพบ คือ ตาผ้าขาวบุญมา และนำพาชาวบ้านสลักทำรอยเท้าเดิม	I1 H1

4.31 ตาราง 189 มห13 พระพุทธบาทดานไก่อ้าว จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทจำลอง บริเวณตรงกลางมีป้อมเป็นวงกลมคล้ายธรรมจักรสองชั้น มีนิ้วเท้าห้านิ้วและแกะเป็นรูปลายก้นหอย ช่องสี่เหลี่ยมแต่ละช่องจะมีรูปภาพทางศาสนา	I1
		H1

4.32 ตาราง 190 มห14 พระพุทธบาทธรรมอุทยานภูป่าไร่ จังหวัดมุกดาหาร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทจำลอง เก็บรักษาอยู่ที่หอสวดมนต์ เมื่อทางวัดมีงานปิดทองไหว้พระ ก็จะยกรอยพระพุทธบาทจำลองออกมาให้ชาวบ้านได้ปิดทองสักการะ	I1
		I2
		I3

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดยโสธร

4.33 ตาราง 191 ยส04 พระพุทธรูปวัดพระพุทธรูป จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ร่ายพระพุทธรูปจำลองโบราณ ประดิษฐาน ณ พระอุโบสถ มีโบราณวัตถุอีก คือ พระพุทธรูปปางนาคปรก	H1
	และหลักศิลาจารึก บันทึกไว้ว่า โบราณวัตถุทั้ง 3 อย่างนี้	I1
	พระมหาอัครมปัญญาและสิทธิวิหาริก ได้นำมาจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. 1378 และคำนมัสการพระพุทธรูป	I2
		I3
		I4

4.34 ตาราง 192 ยส05 พระพุทธรูปวัดศรีธรรมาราม จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ร่ายพระพุทธรูปจำลองชัยชนะสงคราม ทำจากศิลาทรายรมน้ำทวน สร้างสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดย อุปฮาดเจ้าแพ่ง เมืองยศสุนทร ประดิษฐานบนฐานปรางค์เจดีย์	H1
	เมื่อแม่ทัพและทหารจะออกรบ มาทำพิธีบูชา ได้ชัยชนะทุกครั้ง ต่อมาสร้าง ชาวบ้านอัญเชิญมา สร้างหอศาลาครอบไว้	I1
		I2
		I3
		I4

4.35 ตาราง 193 ยส06 พระพุทธรูปวัดป่าอัมพวัน จังหวัดยโสธร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	อุปฮาดเงาะ คู่มไพรพลและเสบียงไปสมทบกับกองทัพของกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เพื่อปราบศึกฮ่อที่หนองคาย มีความชอบได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าอุปฮาด	I1
	จึงได้พาญาติพี่น้องบ้านสิงห์โคก สร้างร่ายพระพุทธรูปเป็นอนุสรณ์	H1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดเลย

4.36 ตาราง 194 ลย06 พระพุทธรูปถ้ำผาบัง จังหวัดเลย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปจำลองและแปลกกว่าทุกแห่ง คือ รอยพระบาทประทับอยู่ที่ผนังถ้ำด้านบนเหนือศีรษะ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเป็นผู้ชี้ว่าคือรอยพระพุทธรูป กรมศิลปากรจดทะเบียนโบราณวัตถุสถาน พร้อมกับพระธาตุศรีสองรัก จัดงานฉลองทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 หรือ 4	G1 H1 I1

4.37 ตาราง 195 ลย07 พระพุทธรูปทวังทอง จังหวัดเลย

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปจำลอง นำมาจากพม่า ประดิษฐานที่มณฑป พร้อมพระพุทธรูป มีอายุราว 200 กว่าปี เป็นที่กราบไหว้บูชา ให้ได้ทราบว่าพระพุทธรูปศาสนาเจริญรุ่งเรือง	H1 I1 I2, I4

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดศรีสะเกษ

4.38 ตาราง 196 ศก03 พระพุทธรูปบ้านเปือย จังหวัดศรีสะเกษ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ความในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 46 หน้า 1381 วันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2472 ได้มีประกาศ เรื่อง การปฏิสังขรณ์ศาลาพระพุทธรูปจำลอง จังหวัดอุษัณห์	I1 H1

4.39 ตาราง 197 ก04 พระพุทธรูปผามออีแดง จังหวัดศรีสะเกษ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปจำลอง ภาพหินแกะสลักอายุนับพันปี พระพุทธรูปนาคปรก ประดิษฐานอยู่ใกล้เขาพระวิหาร	H1 I1, I2, I4

4.40 ตาราง 198 ศก05 พระพุทธรบาทผลาญดอนเตี้ย จังหวัดศรีสะเกษ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรบาทศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏรอยงงจักรอยู่ กลางชาวบ้านที่มานมัสการ ได้ตักเอาน้ำนมต้มมด	H1 I1, I2

4.41 ตาราง 199 ศก06 พระพุทธรบาทผลาญจำปา จังหวัดศรีสะเกษ

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระบาทจำลองข้างขวาสลักลงในหินทราย ท่ามกลางธรรมชาติป่าไม้เบญจพรรณ เป็นที่ตั้ง ของสำนัก สงฆ์ กรมศิลป์ แจ้งว่าอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี	H1 I1

ตำนานพระพุทธรบาทจังหวัดสกลนคร

4.42 ตาราง 200 สน41 พระพุทธรบาทวัดผาบึง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรบาทจำลอง และพิพิธภัณฑสถานอาจารย์วัน อุตต โม ภายในวัดมีประติมากรรมแกะสลักหินทรายขนาดใหญ่	H1 I1

4.43 ตาราง 201 สน42 พระพุทธรบาทวัดบ้านหนองคำ จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	บนเพดานของศาลามีรอยพระพุทธรบาทจำลองซึ่ง แกะสลักด้วยไม้สักเป็นลายกันหอยอย่างประณีต เนื่องจากพระอาจารย์ทองอยู่ เจ้าอาวาสองค์แรกของวัด เห็นว่ารอยพระพุทธรบาทจำลองนี้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ ไม่ สมควรมาอยู่ที่ต่ำ	H1 I1 I2 I4

4.44 ตาราง 202 สน43 พระพุทธรบาทวัดป่าคุณคำวิปัสสนา จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรบาทจำลอง เป็นหินสีเขียวโบราณ สันนิษฐานกันว่า มีอายุกว่า 700 ปี	H1 I1

4.45 ตาราง 203 สน44 พระพุทธบาทบ้านคำแหง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระบาทจำลอง เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้บูชา เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า	H1 I1, I2

4.46 ตาราง 204 สน45 พระพุทธบาทภูน้อยถ้ำแม่ย่านาง จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระพุทธรูปจำลองในถ้ำน้อยถ้ำแม่ย่านาง มีการจัดงานประเพณี และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม	H1 I1, I2, I3

4.47 ตาราง 205 สน46 พระพุทธบาทวัดพุทธโมกพลาราม จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระมหาอุตตมปัญญา ได้เชิญรอยพระพุทธรูปศิลาทราย จากกรุงศรีอยุธยา มาไว้บรรณศาลาที่สำนักสงฆ์นี้	H1 I1

4.48 ตาราง 206 สน47 พระพุทธบาทวังสะโน จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปจำลองสร้างด้วยหินทรายแดง ลักษณะนูนต่ำ อาจสร้างในสมัยอยุธยา ราวพุทธศวรรษที่ 19-23	H1 I1

4.49 ตาราง 207 สน48 พระพุทธบาทห้วยทราย จังหวัดสกลนคร

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระธุดงค์มาปักกลดทำวิปัสสนากรรมฐาน ชาวบ้านพากันมาทำบุญ และได้ร่วมสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองขึ้น	H1 I1

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดสุรินทร์

4.50 ตาราง 208 สร01 พระพุทธบาทพุทธรูถยานวัดเขาสาลา จังหวัดสุรินทร์ ส่วนวนที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธรูปบนแผ่นหินภายในป่า ลายบนฝ่าพระบาททั้งหมดอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมเส้นนูนล้วนเป็นรูป	H1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
	สัตว์และพันธุ์พฤกษามีความเก่าแก่ร่วมสมัยกับลายขอมโบราณ	I1

4.51 ตาราง 209 สร02 พระพุทธบาทพุทธอุทยานวัดเขาศาลา จังหวัดสุรินทร์ ส่วนวันที่ 2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พบรอยพระพุทธบาท สลักขึ้นในคติพุทธศาสนาสายวัชรยานต้นตระกูลผสมกับคติเถรวาท บัวทั้งสองเป็นตัวแทนของพระมหาไวโรจนะผู้ให้กำเนิดพระธยานิพุทธะทั้ง 5 ในความเชื่อของวัชรยาน และบัวอีกกลุ่มหนึ่งคือตัวแทนของพระศากยมุนี ตามความเชื่อของเถรวาท พระเถรบอกกับครูโยคอาจารย์ว่า “พระพุทธบาทคือสิ่งแสดงว่าพระศากยมุนี สถิตอยู่ในทุกแห่งที่มีรอยพระพุทธบาท”	H1 I1 I2 I4

ตำนานพระพุทธบาทจังหวัดหนองบัวลำภู

4.52 ตาราง 210 นภ01 พระพุทธบาทภูเก้า จังหวัดหนองบัวลำภู

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทตั้งอยู่กลางลานหินกว้าง สร้างพระอุโบสถครอบไว้ มีน้ำพุบนยอดเขาสูงสำหรับใช้อุปโภคบริโภค มีการจัดงานนมัสการรอยพระพุทธบาทประจำปี มีพิธีสงฆ์ เวียนเทียนรอบพระอุโบสถ กล่าวคำนมัสการ	H1 I1 I2 I3, I4

4.53 ตาราง 211 นภ02 พระพุทธบาทสำนักสงฆ์วรพจน์ปริดา จังหวัดหนองบัวลำภู

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 2 ใน พ.ศ. 2521 โดยเรียกว่า “หลักที่ 236 จารึกบนขอบรอยพระพุทธบาทจำลอง เนื้อหาโดยสังเขป อาจารย์กสิป สร้างรอยพระพุทธบาท 4 รอยจำลองมาจากเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2448 และขอให้ตนถึงแก่นิพพาน ผู้สร้าง อาจารย์กสิป”	H1 I1

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุดรธานี

4.54 ตาราง 212 อด11 พระพุทธรูปหลังเต่า จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระบาทสลักลึกลงไปในพื้นดิน มีลักษณะสมจริงมาก ลานหินรอบรอยพระบาทมีการเจาะรูลึกลงไปในหิน ใช้สำหรับปักโครงสร้าง จัดอยู่ในสมัยทวารวดี พร้อมกับเสมานหินอาจสร้างขึ้นสมัยล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 23-24	H1 I1

4.55 ตาราง 213 อด12 พระพุทธรูปวัดหนองดุ้ง จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	การสำรวจของกรมศิลปากรพบว่า มีร่องรอยชุมชนโบราณ อยู่บ้านใหม่เมืองพาน และมีรายงานการพบซากสืมหรือ โบสถ์โบราณสมัยล้านช้าง และมีการขุดพบรอยพระพุทธรูป และพระพุทธรูปสำริดที่มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 23	H1 I1

4.56 ตาราง 214 อด13 พระพุทธรูปบัวคำ จังหวัดอุดรธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปบัวคำ สร้างเมื่อ พ.ศ.2555 จากการที่ พระครูพิพัฒน์วิทยาคม (หลวงพ่อเจริญ ฐานยุตโต) ได้ นิमितให้สร้างรอยพระพุทธรูป เพื่อเป็นพุทธบูชา ธรรม บูชา สังฆบูชา ไว้ในพุทธศาสนา โดยศิษยานุศิษย์ได้จัดให้ มีพิธีสงฆ์ รอยพระพุทธรูปเป็นประจำทุกปี เพื่อความ เป็นสิริมงคล	G2 H1 I1 I2 I3

ตำนานพระพุทธรูปจังหวัดอุบลราชธานี

4.57 ตาราง 215 อบ06 พระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนวนที่ 1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	หอพระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง สร้างขึ้นในสมัยพระอริยวงศาจารย์ฯ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส เพื่อเป็นที่	H1

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
	ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลองที่จำลองมาจากวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร มีสัญลักษณ์มงคลอยู่ในแผนผังจักรวาลมิติ และใช้เป็นพระอุโบสถของวัดด้วย	I1

4.58 ตาราง 216 อบ07 พระพุทธรูปวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนวนที่ 2

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปนี้ตามประวัตินำมาจากวัดสระเกศ ลายมงคลข้างในไม่ได้อยู่ในตารางทั้งหมด บางลาย เช่น นกหัสดีลิงค์ ซึ่งไม่มีในรอยพระพุทธรูปที่ทำในกรุงเทพฯ ดังนั้น จึงมีความเป็นเอกลักษณ์ในจังหวัดอุบลราชธานี มีงานเทศกาลปิดทองรอยพระพุทธรูปในช่วงวันเพ็ญเดือน 3	H1 I1 I2 I3 I4

4.59 ตาราง 217 อบ08 พระพุทธรูปวัดภูเขาก้าว จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระครูวิเวกพุทธกิจ (เสาร์ กนตสีโล) จึงได้มอบหมายให้ พระอาจารย์ดี ฉนโน และ พระอาจารย์เสงี่ยม มาตั้งสำนักปฏิบัติธรรม และมีการอัญเชิญรอยพระพุทธรูปบาทจำลองมา	H1 I1

4.60 ตาราง 218 อบ09 พระพุทธรูปวัดป่าภูจอมก้อม จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธรูปบาทจำลองที่สร้างขึ้นเป็นพุทธรูปชา ณ วัดป่าภูจอมก้อม วัดสาขาที่ 19 ของวัดหนองป่าพง (หลวงพ่อชา) สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นที่จำวัดและศึกษาธรรมวินัย	H1 I1

4.61 ตาราง 219 อบ10 พระพุทธบาทภูเก้าพระยาเย็น จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สำนักศิลปากรที่ 11พบรอยสลักคล้ายกับรอยเท้ามนุษย์ 2 รอยบนพื้นหินในบริเวณเขตพื้นที่ภูเก้าพระยาเย็น ไม่มี ลวดลาย ประดับ โดยมีรอยเท้าขวาอยู่หน้า รอยเท้าซ้าย อยู่หลัง ผู้สร้างน่าจะสลักขึ้นเพื่อให้เป็นรอยพระพุทธบาท จำลองในอิริยาบถก้าวเดิน ศิลปะกรรมแบบพื้นถิ่นอีสาน	H1 I1

4.62 ตาราง 220 อบ11 พระพุทธบาทวัดแสนสำราญ จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทจำลอง ประดิษฐานภายในมณฑป หลวงปู่สิงห์ ขนดาคโม ได้มาสั่งสอนพุทธบริษัท สร้าง ศาลาการเปรียญ สร้างรอยพระพุทธบาท และมณฑป	H1 I1 I2, I3

4.63 ตาราง 221 อบ12 พระพุทธบาทวัดป่าพระพุทธบาทภูดิน จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	สร้างรอยพระบาทจำลอง และองค์พญานาคให้เฝ้ารอย พระพุทธบาทเป็นที่เคารพของชาวบ้านในท้องถิ่น	H1, H2 I1

4.64 ตาราง 222 บ13 พระพุทธบาทวัดพระธาตุหนองบัว จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	พระธาตุหนองบัว เจดีย์ธาตุขนาดใหญ่ที่จำลองแบบมา จากเจดีย์พุทธคยา และรอยพระพุทธบาทจำลอง เป็น สัญลักษณ์ 25 ศตวรรษของพุทธศาสนา	H1 I1

4.65 ตาราง 223 อบ14 พระพุทธบาทสิริรอยวัดป่าโนนสมบูรณ์ จังหวัดอุบลราชธานี

ลำดับเนื้อเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์	ดัชนีอนุภาค
ตอนจบเรื่อง	รอยพระพุทธบาทสิริรอย มีลวดลาย ธรรมจักร ทั้งสิริรอย หมายถึงรอยพระบาทของอดีตพระพุทธเจ้าสี่พระองค์	H1 I1

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	พระมหาอิวัฒน์ บุคตานาง
วันเกิด	วันที่ 13 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2535
สถานที่เกิด	อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 373 หมู่ 17 วัดศรีชมชื่น ตำบลบ้านทุ่ม อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น 40000
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์ประจำหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการสอนภาษาไทย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2559 ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาการสอนภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2561 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ. 2567 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูน ปณ ภิโต ชีเว